

ԳՐԻԳՈՐ

ՉՈՏԸՄԻ

ԳՐԻԳՈՐ
ՕՈՏՐԱԴ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԿՈՒ ՀԱՏՈՐՈՎ

891-54

Գ-76

ԳՐԻԳՈՐ

ՕՈՏՐԱԿ

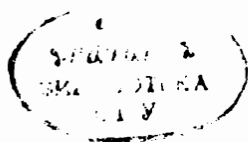
1971 թ.

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

Կազմեց, առաջաբանը գրեց և ծանոթագրեց
ՄԻՆԱՍ ՀՅՈՒՍՅԱՆԸ

Այսօր՝ Կ. ՏԻՐԱՏՈՒՐՅԱՆ

106 511

ГРИГОР ЗОХРАБ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
в 2-х томах
Том I

(На армянском языке)
Армянское государственное издательство
(Айпетрат) Ереван, 1962

Ա Ռ Ա Զ Ա Ր Ա Ն

Գիտութիւնը ու արվեստը ամեն վայրկյան կը
նորոգեն ու կը վերաշինեն այս աշխարհը:

Գ. Զոհրապ

Գրիգոր Զոհրապը հայ գրականութեան անմահ փառքերից է, մեր ժողովրդի ամենասիրած գրողներից մեկը:

Հայ ժողովուրդը սիրել ու գնահատել է Զոհրապին ոչ միայն իբրև գրողի, իբրև հայ նորավեպի (նովել) անզուգական վարպետի: Զոհրապը եղել է նաև իր տառապող ժողովրդի գոյութիւնը ապահովելու համար պայքարող համարձակ ու պատկառազու հասարակական-քաղաքական դործիչ, ականավոր իրավաբան և իրավագետ, մեծ հոնտոր, ճանաչված հրապարակագիր ու քննադատ:

Շնորհիվ բնական բազմակողմանի օժտվածութեան և փայլուն իմացականութեան, Զոհրապը, իր գործունեութեան այս բոլոր մարզերում անխտիր, հանդիսացավ առաջնակարգ դեմք՝ արժանանալով նույնիսկ թշնամիների հիացմունքին ու գնահատութեանը:

Այսպես են իրական մեծութիւնները:

Իր անվան շուրջ ստեղծված հմայքի ամենախոշոր բաժինը Զոհրապը նվաճեց, իհարկե, իբրև մեծ արվեստագետ, առաջադեմ հայացքներով և պայքարի ոգով օժտված, գեղեցկութեան ու քերթութեան գանձեր ունեցող բացառիկ ինքնատիպ արվեստագետ, որն իր ասելիքն ուներ աշխարհին և ասելու իր կերպը: Հանդիսանալով գրական մի ամբողջ հոսանքի՝ 80-ական թթ. ռեալիստական շարժման ամենախոշոր արվեստագետը և տեսաբաններից մեկը, Զոհրապը թե՛ իր ստեղծագործությամբ, թե՛ իր գեղագիտական հայացքներով ազդեց արևմտահայ գրականութեան զարգացման ընթացքի վրա:

Իր կյանքի մեծագույն մասը Զոհրապը ապրեց սովորական Համիդի բռն-

նակալ ռեժիմի պայմաններում, երբ քաղաքական խավարը ժառեր մղձա-
վանջի պես կախվել էր ամբողջ երկրի վրա՝ շթողնելով տեղ լույսի ոչ մի
շիթի համար 1908 թ. այդ թեկուրատիկ միապետությունը զարդարվեց
«սահմանադրական» փողկապով, բայց նրա էությունը ավելի վատացավ.
նա դարձավ իթթիհատական բորենինների գերմիապետություն՝ թեև պննված
«ազատության, հավասարության, եղբայրության» (ի՛նչ դառն հեգնանք)
ցուցանակով: Այդպիսի պայմաններում, մանավանդ հայ ժողովրդին հոգե-
պես, տնտեսապես և ֆիզիկապես ոչնչացնելու ծրագրված գործունեության
իրադրության մեջ, մի իրադրություն, որ ստեղծվեց 1878 թ. Բեռլինի վե-
հաժողովից հետո, բացառիկ կամք, բացառիկ ուժ, բացառիկ կայունու-
թյուն էր պետք ստեղծագործելու, մանավանդ պայքարելու համար: Սակայն
Զոհրապը, արդարության այնքան նախանձախնդիր մեծ մարդասերն ու
հայրենասերը, պայքարեց իրեն մատչելի բոլոր միջոցներով՝ գեղարվես-
տական խոսքով և հրապարակագրությամբ, դատական ատյանում և պառ-
լամենտում, լեզալ ու անլեզալ միջոցներով՝ խտացնելով իր մեջ հայ ժո-
ղովրդի պայքարի ոգին, իր գոյությունը ամեն իրադրության մեջ պահա-
նելու նրա վճռականությունն ու հաստատակամությունը:

Իր մի ատենախոսության մեջ, անդրադառնալով համիդյան կռաւաժ-
րության ջարդի քաղաքականությանը, Զոհրապն ասում է. «Ջադի քաղա-
քականությունը սխտեմ մըն է՝ հատուկ բոլոր տկար կառավարություննե-
րուն», սակայն, «պետք է գիտնալ որ հայաժանքներուն ամեննն աղետա-
վորները ջարդերը չեն, այլ անոնք, որոնք կուղղվին մտքի և սրտի դեմ: Եվ
այդ տեսակի էին 16րդ հոգվածին հաստատումեն անմիջապես հետո հա-
յոց դեմ սկսած հալածանքները»: Ահա այդ հալածանքների դիմագրավումը
դաւնում է Զոհրապի և նրա ժամանակակից ու հաջորդող սերունդի գլխա-
վոր գործը, 80-ական թթ. գրական շարժման գործունեության հիմնական
բովանդակությունը:

Այս. մեծ եռանդ և նվիրվածություն պահանջող գործունեության մեջ
Զոհրապը կատարում է շատ կարևոր դեր՝ սկսած պատանեկան տարիներից
մինչև իր եղերական մահը:

Ֆրիգոր Զոհրապը ծնվել է Պոլսում 1861 թ. հունիսի 26-ին: Միջնակարգ
կրթությունը հայկական դպրոցում ստանալուց հետո, 21 տարեկան հասա-
կում ավարտել է Պոլսում գործող ֆրանսական երկու ուսումնական բարձ-
րագույն հաստատություն՝ ճարտարապետի և իրավաբանի մասնագիտու-
թյամբ:

Վաղ սկսեց Զոհրապը իր հանրային (1877 թ.) և հրապարակախոսու-
կան (1878 թ.) գործունեությունը: 1883-ին հրատարակեց իր իրավագի-
տական առաջին աշխատությունը, նույն թվականից զբաղվեց փաստաբա-

նությամբ: Հետագայում նա հրատարակեց երկու այլ իրավագիտական աշխատություն, որոնցից մեկը՝ ֆրանսերեն՝ տպագրեց Փարիզում: Իր իրավագիտական աշխատություններում նա պաշտպանում է օրենսգիտական առաջավոր հայացքներ, պաշտպանում է ժողովրդի շահերը՝ հակադրվելով միապետական օրենքներին:

Փաստաբանական գործունեությունը շուտով Զոհրապին բերում է մեծ հռչակ: Իրավաբանական հմտությունը, ինչպես և հետտորական բացառիկ կարողությունն ու երկաթե տրամաբանությունը նրա զենքերն էին դատարանում, որոնցով նա փրկում էր բազմաթիվ կյանքեր՝ առանց ազգի խլրուրության, այդ թվում և բազմաթիվ հեղափոխականների: Զոհրապի բազմաբնույթ գործունեությունը, ըստ էության, մի հարատև պայքար էր բռնապետական իրականության դեմ, ուստի ամենևին պատահական չէ, որ նրան մի քանի անգամ ձերբակալում են: Սուլթան Համիդը նույնիսկ ցանկանում է նրան հեռացնել Պոլսից, իսկ 1905 թվից հետո, մի բուլղար հեղափոխականի խոշտանգելու պատճառով թուրքական իշխանությունների դեմ վարած դատի համար, Զոհրապին արգելում են փաստաբանությամբ զբաղվել, և նա ստիպված մեկնում է արտասահման՝ այնտեղ մնալու մտադրությամբ:

Նշանակալից և Զոհրապի պայքարը նաև միջազգային ռեակցիայի դեմ, հատկապես Դրեյֆուսի հայտնի դատի առթիվ: Զոհրապը այդ դատի մեջ՝ իբրև երևույթի՝ տեսնում էր ոչ միայն հրեաների, այլև առհասարակ փոքր ազգերի հալածանքի փաստը և այդ մտահոգությամբ էլ նա գրում է մի ընդարձակ պաշտպանողական և ուղարկում Փարիզ՝ Դրեյֆուսին պաշտպանող հրեական կազմակերպության, որից ստանում է շնորհակալագիր և կոճակ՝ Դրեյֆուսի մանրանկարով: Դրանք Զոհրապին է մատուցում Պոլսի հրեա գաղութի պատվիրակությունը:

Զոհրապի երկրից հեռանալը ցավով է արձանագրում Պոլսի հայ մամուլը և, եզրվապոսյան լեզվին դիմելով, նշում նրա մաքառման պատվավոր օւղին: Այս տեսանկյանից բնութագրական է Լույս հանդեսում տպված մի դիմատավերը, որի մեջ, նմանեցնելով Զոհրապին «ամրակառույց» շենքի, «որում վրայեն ժամանակը, հովերն ու ամեն տեսակ զգացումները կանցնին առանց իսկ շաղախի կտոր մը փրցնել կարենալու», բացառությամբ այն բանի, որ մազերն են դառնում «աղբերկ», դիմատավերի հեղինակը շաբունակում է:

«Այս գունաթափ մազերը սակայն պտտվաճաղի պես բան մըն են իր գեղեցիկ և անաղաթա գլխուն վրա. խոշտանգված ճյուղերը փոքորկին կուրծք տվող և կրկին անսասան կեցող ծառի մը ու հպարտությամբ կր կրե գունճն՝ ճովեճու տարբեր և զայրագին հոսանքներուն դեմ մղած մարտերը ճռչակող պատվո վկայականներու պես. կամ զետակներե ծեկծրկված, կտրատված դուռ՝ ու իր բզբտված վիճակին մեջ մանավանդ պատվարեճ կը դառնա, իբր անխաղախ վկա կրակին սաստկությամբ»:

Ավելի պարզ ասել անհնար էր ժամանակի գրաքննության պայմաններում, սակայն այսքանով էլ դիմատավերի հեղինակը՝ Ա. Անասյանը, ցույց

է տալիս, որ Զոհրապի գործունեութեանը հազեցված է եղել բուն պայ-
քարով:

1908 թ. պետական հեղաշրջումը Թուրքիայում շատ վտարանդիների
նման, Պոլիս է բերում նաև Զոհրապին, որը արժանանում է «խանդավառ
ցուլցերու» ու անմիջապես նետվում քաղաքական գործունեութեան ասպարեզ
և շուտով դառնում կենտրոնական դեմք հայ հասարակական կյանքում:

Զոհրապը, որ ազգերի համերաշխութեան ջերմ կողմնակից էր, ձգտում
է համերաշխութեան ստեղծել հատկապես հայ և թուրք ազգերի միջև, և
նրա նախաձեռնությամբ կազմակերպվում է Պոլսում հրապարակային հրա-
կայական ցույց՝ ժողովրդի լայն մասնակցությամբ, ուր նա հանդես է գա-
լիս իր քաղաքական առաջին ճառով:

Զոհրապի հանրային գործունեութեան ամենաբուռն շրջանը 1908—
1915 թթ. են, երբ նա ընտրվում է Ազգային Նրբափոխանական ժողովի և
Թուրքական պառլամենտի անդամ: Ոգևորված 1908 թ. հաստատված «սահ-
մանադրութեան» փաստով, Զոհրապը շատ եռանդուն գործունեություն է
ծավալում պառլամենտում և նրանից դուրս՝ երկրի քաղաքական, տնտեսու-
կան, իրավական և մշակութային կյանքի վերափոխման և զարգացման
համար, ժողովրդի վիճակը բարելավելու, գյուղացիների և բանվորների
իրավունքների, բանվորական արհեստակցական կազմակերպություն ստեղ-
ծելու իրավունքի համար, ժողովուրդների եղբայրության, Թուրքիայի
հպատակ ժողովուրդների, հատկապես հայ ժողովրդի պաշտպանության
համար:

1908—1915 թթ. Զոհրապը պառլամենտի անդամ է ընտրվում բոլոր
ընտրություններում և ամենագործուն մասնակցություն է ունենում գրեթե
բոլոր նիստերի վիճաբանություններին, հաճախ շատ ընդարձակ ճառերով:
Շատ հաճախ ընտրվում է պառլամենտական տարբեր հանձնաժողովների
նախագահ կամ անդամ և հիացնում է իր՝ տարբեր հարցերի վերաբերյալ
գրած անընկադրերով: Հիշենք մի քանիսը պառլամենտում արած Զոհրա-
պի առաջարկներից. ժողովների և միտինգների ազատություն, բանվորների
միության և գործադուլի ազատություն, ռանտիենների հարկատու դարձնել,
իսկ ժողովրդի վրա ծանրացող ուղղակի և անուղղակի հարկերը թեթևաց-
նել. գյուղացիների հարկերը թեթևացնել և այլն:

Զոհրապը պահանջում է այնպիսի տնտեսական քաղաքականություն
վարել, որ «ժողովուրդին ստվար մեկ մասին թշվառության ու ընչազրկու-
թեան պատճառ» չզառնա: Առհասարակ նա պահանջում էր, որ կառավարու-
թյունը մտածի ժողովրդի մասին՝ առանց ազգային խտրականության: «Ընու-
ղենք, որ ժողովուրդը Սահմանադրության ոգին ըմբռնե և անոր հարի,—
ասում է նա,— բայց ահա երեք տարի է լինում որ ժողովուրդին
համար...»:

Զոհրապի պառլամենտական ճառերի մեծ մասը խիստ քննադատու-
թյուններ էին ժամանակի կառավարության վրած քաղաքականության՝
հոգուա Թուրքիայի բոլոր ժողովուրդների ընդհանուր շահերի և հիացմուն-

քով էին ընդունվում ժողովրդի առաջավոր խավերի կողմից, Նշանակալից են Զոհրապի խիստ ելույթները պառլամենտում՝ ալբանացիների, մակեդոնացիների, հրեաների, հույների, բուլղարների և հայերի (մանավանդ Ատանայի կոտորածի առթիվ) պաշտպանությամբ:

Զոհրապը շատ է մտահոգվել նաև հայկական հարցով: Տեսնելով իթթի-հատականների՝ հայ ժողովրդին ոչնչացնելու միտումները, նա հատուկ բանակցություններ է վարել տարբեր պետությունների դեսպանությունների հետ՝ Հայաստանի նահանգներում բարեկարգություններ մտցնելու վերաբերյալ, Իսկ 1913 թվին՝ Marcel L'heart ծածկանունով՝ Փարիզում հրատարակել է ֆրանսերեն մի աշխատություն՝ La Question Arménienne à la lumière des documents («Հայկական հարցը վավերագրերի լույսի տակ») խորագրով, որի մեջ օգտագործված է փաստական հարուստ նյութ արևմտահայության քաղաքական վիճակի, մշակույթի և տնտեսական գործունեության վերաբերյալ: Գիրքը կարևոր է մեր նոր շրջանի պատմության ուսումնասիրության համար:

1915 թ. հատկապես ուժեղանում է իթթի-հատականների բարբարոսության նուպան. ժամանակը (համաշխարհային պատերազմը) նպաստավոր էր հայերին ջարդելու և երկրից վտարելու իրենց՝ փայփայած ծրագրի իրագործման համար: Իբրև այդ ծրագրի մի մասը, Պոլսում ձերբակալում են հարյուրավոր մտավորականների և արքային՝ ճանապարհին կոտորելու նպատակով: Խիստ հուզված այդ հակամարդկային արարքից, Զոհրապը գնում է Թուրքիայի փաստական դիկտատոր՝ Թալեաթ փաշայի մոտ և բողոքում: Հաջորդ օրը (մայիս 20-ին) նրան ձերբակալում են և ապա արքային:

Մինչև ձերբակալվելը հայերը քանիցս առաջարկում են Զոհրապին հեռանալ Պոլսից, փրկել կյանքը, բայց նա կտրականապես հրաժարվում է ասելով. «...որով թողում աս անտեր... ժողովուրդը: Չէ՛, փախչիլ չեմ կրնար, պետք է, պարտքս է մինչև վերջը պատենշին վրա կենալ» («էջեր ուղևորի մը օրագրեն», առաջաբան, Իզմիր, 1922, էջ ԺԲ):

Աքսորի ճանապարհին՝ հայերը (մասնավորապես հայ երկաթուղայիները) առաջարկում են նրան փախցնելու զանազան ծրագրեր, նույնիսկ բանտի ծխնելույզից (Ուրֆա քաղաքում) ներս են մտնում՝ ապանության նախորդ օրը, համոզում Զոհրապին փախչել, որոշակի նշելով սպասվող վտանգը, սակայն մեծ քաղաքացին մերժում է փախչելու ամեն առաջարկ, նկատի ունենալով, որ իր «վրախուստը» ալ ավելի պիտի կատղեցներ կառավարության հայակեր ջոկիւրը, ու պատճառ պիտի ըլլար ավելի մաղձ ու թույն խափելու տարագիր հայության թշվառ և անհամար բեկորներուն վրա»:

1915 թվի, հավանաբար, հուլիսի 7-ին (հ. տ.) վայրենիների ձեռքով ընդհատվեց Զոհրապի կյանքը:

Գրել սկսել է Զոհրապը շաղկերթական նստարանից, շատերի նման խախտափառի մեջ փորձելով իր ուժերը: Այդ բանաստեղծություններից երեւոյ, որոնք գրված են ժամանակի ավանդական ոճով, և նրա առաջին ու վերջին տուրքն են մի գրելակերպի, որի դեմ հետո այնքան հաջողությամբ պիտի սլաքարեր նա, տպագրված են 1883—84 թթ.: Սակայն նույն 1884 թվին Զոհրապը հանդես է գալիս ծրագրային բնույթի, շատ բովանդակալից մի երգիծական ակնարկով՝ Չինական նամականի, որը արդեն վկայում էր հասունացող հեղինակի՝ իրականությունը սեփական պրիսմակով դիտելու, ինքնուրույն մտածելու ուժը:

Չինական նամականի ակնարկում Զոհրապի ոճը «իբրև հոգու զայրույթի բևեռում», մեծ մասամբ երգիծական է, բայց դժվար չէ տեսնել, որ երգիծանքը այստեղ, Ա. Արփիարյանի բառերով ասած, «ցավ մը կը վարձագործե»: Այդ ցավը երկտասարդ հայրենասերի հոգին արեւոտող վիշտն էր՝ իր ազգի դրության համար, և նա ցավով է արձանագրում ուրիշ երկրներում իբրև «ձանձրացուցիչ հյուր» գտնվող, իր սեփական գործերը «կարգադրելու բախտ»ից զուրկ, «իւր ապրած մթնոլորտին» հարմարվելու ստիպված, տարագիր ժողովրդի վիճակը: Երգիծական հիանալի սրամտությամբ հեղինակը մերկացնում է նաև ժամանակի կյանքի ճահճացումը, Ազգային ժողովի անբովանդակ նիստերը, գաղութահայության այլասերման հակումը: Այս ակնարկում հեղինակը առաջին անգամ արտահայտում է «բռնավորի» դեմ պայքարելու անհրաժեշտության միտքը:

Փննդատելով գաղութահայության կոսմոպոլիտիզմը, Զոհրապը փորձում է նույն մեղադրանքը տարածել ամբողջ հայության վրա՝ ասելով, որ «հալը՝ հոս ալ նույնն է ինչ որ է ամենուրեք»: Մինչդեռ այդպիսի ընդհանրացումը իրավացի չէր: Պայքարի կիրքը հեղինակին չափազանցության է տարիլ: Բացի այդ, Զոհրապը, հավանաբար, նկատի է ունեցել Թուրքիայի հայության այն մասը, որը, ինչպես Պարոնյանը կասեր, «բարեխնամ կառավարության» ջանքերի շնորհիվ կորցրել էր իր մայրենի լեզուն և հայատառ թուրքերեն մամուլի ու գրականության միջոցով էր կապ պահպանվում նրա հետ:

Զոհրապի առաջին ծավալուն երկը՝ Անճառացած սեռունդ մը վեպը, չնայած իր զգալի թերություններին, դարձավ նրա ստեղծագործական առաջին խիզախումը: Երկտասարդ հեղինակը այդ վեպով, որը ռեալիստական առաջին վեպն էր արևմտահայ գրականության մեջ, ցույց տվեց՝ մտածողի, իրականությունը գեղարվեստորեն դիտողի, հասարակական ուժերի հակընդդեմ պայքարը ըմբռնողի անուրանալի հատկություններ: Վեպի մեջ հեղինակը փորձել է ներկայացնել ժամանակի երիտասարդության տարբեր հակումներ ունեցող կերպարներ՝ ժողովրդի հետ կապված, առաջավոր հայացքների տեր մտավորականի (Տիգրան), հարստության և կրոնամոլության բռն թռթռիչու ձգտումներ ունեցող մտավորականի (Սեդրաք), իրեն

ծնած ու սնած ժողովրդին դավաճանողի (Խոսրով) և այլն, Հարստության ու դիրքի հասնելու համար Խոսրովը նույնիսկ ազգային գործչի դիմակ է գնում և ցանկանում է վերացնել «Ազգային սահմանադրությունը», փակել «ազգային վարժարանները»:

Իր վնասում հեղինակը ըմբոստանում է՝ ազգային գործերում հակաժողովրդական տարրերի ոտնձգությունների դեմ, սոցիալական շարիքների դեմ, աուսջադրում է անհատի ազատության, ներդաշնակ ընտանիքի, գրականության զարգացման պահանջներ, բողոքում է հայ ժողովրդի ազգային գիտակցությունից զուրկ տարրերի ձուլմանը նպաստող գործոնների, հատկապես ճիզվիթ կղերի և ճիզվիթական դպրոցի դեմ:

Իր երկրորդ վնասի՝ Նաբդիկի գրությունը ձեռնարկեց հեղինակը 1891 թվին, երբ արդեն Գրական որոշակի ուղի էր անցել: Այդ վնասի վրա մեծ հույսեր էին դնում ժամանակի ռեալիստ գրողները, բայց նա չավարտվեց: Ըստ երևույթին, Նաբդիկում պետք է լայնորեն արտացոլվեր Պոլսի ժամանակակից կյանքը, վաճառականության աշխարհը, մամուլի և արվեստի աշխատողների աուրյան: Գրված մասերի մեջ հեղինակը կերտել է մի շարք վաճառականների կերպարներ, մերկացրել նրանց գիշատչական էությունը: Լավ է կերտված մանավանդ՝ Թերթը խանութի վերածող լրագրողի ցալտուն տիպարը, ցույց է տրված տպաբանի բանվորների թշվառությունը, որոնց հեղինակը անվանում է «աղքատության արձաններ»:

Մեծ կտավը չէր համապատասխանում Զոհրապի ստեղծագործական հոգեբանությանը, նրա ուժը իրականության ծավալուն պատկերման մեջ չէր, այդ պատճառով էլ նրա վիսպական փորձերը, փորձեր էլ մնացին, Թեև Անհի տացած սևուկը մը վնասը իր ժամանակին ունեցավ կարևոր նշանակություն: Զոհրապի ուժը, իրականության գեղարվեստական ընկալման և պատկերման յուրահատկությունը խտացման մեջ է, հակիրճության մեջ: Կենսական մի կոնֆլիկտ՝ սյուժետային իր հանգույցի, զարգացման ու լուծման գեղարվեստորեն լիովին պատճառաբանված փուլերով խտացնել մի քանի էջի մեջ, մի քանի հպանցիկ ուրվագրերով կերտել կենդանի կերպարներ՝ անհրաժեշտ միջավայրի և գործողության մեջ, վրձնի մի քանի շարժումներով բացահայտել նրանց հոգեբանության էությունը, նրանց վարքագիծը՝ իրենց տիպական դրսևորումներով, մի քանի բառով տալ մի ամբողջ երևույթի պատկերը, — ահա Զոհրապի գրելակերպի ուժը և վարպետությունը, որ դրսևորվել է ոչ միայն իր նորավնասների, այլև փոքր տարադի իր կիրառած այլ սեռերի երկերի մեջ:

Զոհրապի ստեղծագործության պատկեր նորավնասներն են, արվեստի այդ բյուրեղացումները, որոնք իրականության ստույգ վավերագրեր են և զգայական հարուստ ներաշխարհի ու փիլիսոփայող մտքի արգասիքներ, ստեղ-

ծագրոթող և ոչ թե նկարագրող արվեստագետի երկեր, այդ պատճառով էլ նրանց մեջ, իբրև ճշմարիտ արվեստի արտահայտությունների՝ կա լույս և ժպիտ, կա գեղեցկության զգացում և հույզի գունեղություն, կա հոգու կրակ և վերանայու զրդում:

Մշտաժպիտ բանաստեղծությամբ լեցուն այդ նորավեպերը «թանկագին գոհարներ» են նաև նրանով, որ նրանց մեջ ձևը և բովանդակությունը միացել են զմայլելի ներդաշնակությամբ, որ դրանք գրված են՝ բաղմբաբանությամբ, կյանքոտ ու հմայիչ ոճով, կառուցված են մաթեմատիկ ճշգրտությամբ և ճարտարապետական սթանդեյի մտահղացումներով ու գյուտերով:

Զոհրապը այն գրողներից չէր, որոնք իրենց առանձնարանի պատուհանից են դիտում կյանքը, նրա տարերքը հասարակությունն էր, կենդանի ու եռուն իրականությունը, որի մեջ նա խորամուխ էր լինում իր մտքի և հոգու բոլոր պահանջներով, որը պիղծում էր իր բազմաբնույթ գործունեության ընձեռած վիթխարի կենսափորձով: Ահա թե ինչո՞ւ Զոհրապի համար գաղտնիք չէր ժամանակի իրականության, լայն շառավիղով վերցրած իրականության և՛ երեսը, և՛ աստաղը, և՛ վերքերը, և դրանց հարուցիչները: Այսպիսի հստակ մոտեցումով է Զոհրապը խորացել ժամանակի իրականության մեջ, արտացոլել ժամանակի սոցիալական երևույթները և դրանց անդրադարձումը կենցաղի ու հոգեբանության մեջ, ջուլջուլ տվել ժամանակակից մարդու անգործությունը քաղաքական և սոցիալական կրկնակի վանդակի մեջ, ցանկականի և իրականի խիստ հակադրությունը, սոցիալական բանդուխտի առկայությունը և գոհերի տարբեր չափը այդ անդուխտի տարբեր աստիճանների վրա: Իրականության այդպիսի ճշգրիտ և իրական ըմբռնումը թույլ չի տվել շեղվելու նրա ռեալիստական պատկերումից: Սակայն Զոհրապը իբրև մեծ արվեստագետ նաև բանաստեղծ է: Ահա թե ինչո՞ւ միևնույն իրականությանը, հաճախ միևնույն երևույթին նա մոտեցել է ո՛չ միայն իրևա պայքարող ու քննադատող հեղինակ, իբրև հանրախտերի թըշնամի, այլև իբրև բանաստեղծ, և տվյալ իրականության գարշելիության կողքին գտել է նաև հայտնի ու թաքուն գեղեցկություններ, որոնք գունավորել է իր հոգու գեղեցկությամբ, իր սրտի բազմերանգ հույզերով, ինչպես վարվել են բոլոր մեծ արվեստագետները, գրող լինեն դրանք, թե երաժշտահան, նկարիչ, թե քանդակագործ:

Զոհրապը գրել է շուրջ քառասուն նորավեպ, բայց դրանք գրել է քառահինգ տարվա ընթացքում, և այս հանգամանքը, անտարակույս որոշակի նշանակություն է ունեցել նրա նորավեպերի ոչ միայն ձևի, այլև բովանդակության հարցում. ամեն մի նորավեպի մեջ նա հնարավորություն է ունեցել դնելու մտքի և հոգու երկարատև աշխատանքի կուտակումներ, երկարատև դիտողության արդյունքներ, լիովին մարսած ընկալումներ, հոգու բոլոր ակորդներով անցած, բյուրեղացած զգացումներ: Ահա թե ինչո՞ւ Զոհրապի նորավեպերը կարելի է համարել մի մի վեպի միջուկներ:

Գրականությունը արժեք չունի առանց հասարակական բովանդակության, առանց հանրային դերի, որ արվեստի բուն նշանակությունն է:

Զոհրապի երկերը, գրեթե առաջին քայլերից, աչքի ընկան հասարակական հագեցվածությամբ և քննադատական ոգով:

Զոհրապի առաջին նորավեպի մեջ («Ելարդապետին մականունը») չկա տալանովին գեղարվեստական վարպետության անհրաժեշտ տիրապետումը, բայց նրա մեջ երիտառարդ հնվինակը պայթարում է իր սկզբունքների համար, ընդվզում «իրավունքը ղորավորագունին» ըմբռնման դեմ, մեծատունների կողմնակա գործնականի դեմ, մերկացնում է «Եմվրոպայի անառակ ու լազնվական երիտասարդաց» «կապկններոյն» հայ բուրժուական երիտասարդության՝ իր ժողովրդից խորթացած մասին, որոնց համարում է «անգոգուտ էականի իրենց ազգին և համայն մարդկության համար»:

Իր երկրորդ նորավեպում («Կանանց բոխը») հեղինակը մերկացնում է ամիրայական և բուրժուական խավերի այլասերվածությունը, այլասերվածություն, որ ներմուծվում էր նաև ֆրանսական ոստանից: Իսկ Ներսես հուզիչ նորավեպում նա ամբողջ էությունը ձգտում է պաշտպանել թշվառ, լքված խավերի իրավունքները:

Այսպես, քայլ առ քայլ խորանում է հեղինակի հասարակական շահագրգռությունը, իրականության արատներն ու խոցերը մերկացնելու ձգտումը:

Բոլորովին այլ իրականության և այլ խնդիրների է անդրադարձել հեղինակը Այրին նորավեպում, ուր ցնցող գույներով և հուզական բարձր շեշտով պատկերել է հայ պանդուխտների վիճակը, նրանց մի մասի այլասերումը օտարություն մեջ, որով հայրենի երկրի դատարկումը երիտասարդությունից, և հառկապես պանդուխտների կանանց ծանր դրությունը:

Այրին նորավեպից սկսած տեսնում ենք գեղարվեստական վարպետության ակնառու վերելք, հուզական շեշտավորմանը տիրելու, գեղարվեստական ամեն մի մասար (դետալ) ստեղծագործական խնդրին ծառայեցնելու հմտություն: Իսկ Արմենիսա նորավեպից սկսած ուժեղանում է նաև բանաստեղծի ներկայությունը՝ քննադատող ռեալիստի կողքին, մի յուրահատկություն, որ այլևս դառնում է հեղինակի գրելակերպի կարևոր տարրերից մեկը և նպաստում երկի բովանդակության հարստացմանն ու գեղագիտական ներգործության ուժի ավելացմանը:

Սխալ չէ, ըստ երևույթին, այն պնդումը, որ Զոհրապի որոշ նորավեպերը հուշատետրից փրցված էջեր են: Արմենիսայի այգապիսին լինելը խոստովանել է հեղինակը իր էջեր ուղևորի մը օրագրեմ ճամփորդական նոթերի մեջ: Երիտասարդ տարիներին, հունաբանի Հալթին կղզում նա տեսնում է հմայիչ մի կին, որը գրավել էր նաև հույների ուշադրությունը և նրան անվանել լին Արմենիսա (հունարեն՝ հայուհի): Բայց պարզվում է, որ Արմենիսան հայուհի էր սուսկ իր արտաքինով, որը, ի դժբախտություն իրեն, չէր կարող փոխել, իսկ ըստ էության նա ոչ միայն հայ չէր համարում իրեն, այլ ատում էր հայերին և այն ամենը, ինչ հայկական է: Ֆրանսիան, մանավանդ Վատիկանը, որանք դարեր շարունակ հետապնդել են հայ ժողովրդին, մասնավորապես իրենց կրոնական գործակալություններով,

նույն այդ գործակալութիւնների ջանքերով անդունդ էին փորում միեւնույն լազգի տարրեր անհատների միջև: Թեև հեղինակը այդ անդունդը անվանում է «սառույցն պատնեշ» և իր նորավեպում ցույց է տալիս, որ սիրո ուժով նա հալվում է, բայց դա կարող էր լինել միայն եզակի դեպք:

Բանաստեղծական է՝ ավելի մեծ տարր ունի Փոքրիկը, մի նորավեպ, որը փոքրիկ «գլուխ-գործոց» է համարել Ա. Արփիճրյանը՝ նույնիսկ եվրոպական գրականութան մեջ: Գեղարվեստական մեծ վարպետութամբ և կառուցվածքի սքանչելի գլուտով ներկայացված է նրա մեջ սիրո փոթորիկը՝ շուրջ մորիկի ֆոնի վրա և դրա նվագակցութամբ: Սերը, որ կարծես ոչ թե պատկերված է այս երկում, այլ քանդակված, ամենահաղթ է և սրտերը ենթարկվում են նրան՝ հյուս և կամակատար, բայց միայն մի պահ, որովհետև կողմերի միջև կա դասակարգային «պատնեշը», որը սառույցն չէ, այլ չհալվող նյութից, դրա համար էլ նա պատճառ է դառնում նրանցից մեկի՝ աղքատ նավավարի խելագարութան:

Իր ստեղծագործության այս շրջանի վերջին երկու նորավեպերի մեջ («Քարիսխը» և «Մեղա՝ տեր») ցույց է տրված, թե ինչ բնույթ է ստացել հավատքը բուրժուական հասարակության մեջ: Խաբիսխը նորավեպի մեջ կառուցվածքի նույնպես շատ գեղեցիկ գլուտով և տպավորիչ պատկերներով, նկարագրված է հավատքին կառչելը՝ իբրև անխորտակելի մի «ամբողջան», բայց այդ ամբողջունը՝ ձախորդութիւնների շարունակական հարվածներով խորտակվում է, և Սոֆիկը՝ հերոսուհին նորավեպի, կախվում է եկեղեցու մեջ: Հեղինակը հեզնում է հավատքի այդ «հաշվապահական» բնույթը, զարմանալով, թե ինչպե՞ս կարող են «խելացի» մարդիկ ապավինել հավատքին:

«Աստվածասիրության» մերկացումը երգիծական շատ ավելի սուր բնույթ է ստացել Մեղա՝ տերի մեջ, որովհետև նա վաշխառական գործունեության հաջողությանն է ծառայում սոսկ: Հեղինակը կերտել է վաշխառու Մարտիրոս աղայի կերպարը՝ տիպական և ընդհանրացված պատկերմամբ:

Իր ստեղծագործության երկրորդ՝ կարճատև (1892—93, թթ.) շրջանում հեղինակը ստեղծել է իր «անմրցելի հրաշակերտներ»ից մի քանիսը՝ Այինկա, Քեֆառիկ և Ճիտին պարտիզ նորավեպերը, բայց գրել է նաև այնպիսի նորավեպեր, որոնց մեջ բացակայում է հասարակական հուզող հարցերի տրձագանքը («Ֆուրթունա», «Ճոկո», «Տալիլա»):

Այս շրջանի նորավեպերի համար բնորոշ է նաև ժողովրդական խավերի կյանքի արտացոլման խորացումը և դրական տիպարների կերտումը այդ խավերից:

Այինկայի բոլոր երեք հերոսներն էլ՝ Հակոբոսը, Պերճուհին և Սահակը, դրական տիպարներ են, ամեն մեկը յուրովի դրական, աչքի ընկնող

իրենց հաստատակամությամբ, անվեհերությամբ և զգացմունքի ուժով, Մի քանի հպանցիկ ուրվագրումներով է կերտված Հակոբոսի հոյակերտ տիպարը, բայց նա թողնում է քայլող բրոնզե արձանի տպավորություն: Նա պայթարում է իր «քնական իրավունքին հենած... ճակատաբաց»: Այլևհանձնելով՝ վտանգների գնով՝ օրվա ապրուստը վաստակելու դժվարությունների պատմություն է, որը սակայն վերածվել է պայթարի մի գովերգի ընդհանրապես: Այս նորավեպի մեջ հեղինակը դրսևորել է ժամանակի արյունոտ բռնակալությանը որևէ ձևով հակադրվելու այրող կարոտը:

Զոհրապի գեղեցկագույն նորավեպերից մեկն է Թեֆառիկը, որի մեջ արտահայտված է հեղինակի հոգու մի այլ պահանջը՝ բարձր մարդկայնության, ազնվության, անկշռելի սիրո և գեղեցկության պահանջը՝ հոգու և մարմնի գեղեցկության, որ պատկերված է ներդաշնակ ու կուտ միասնության մեջ: Այս նորավեպում հեղինակը կերտել է հայ աշխատավոր կնոջ հմայիչ տիպարը, որի միջոցով դրսևորել է հայ կնոջ հանրածանոթ մեղմությունը, բարությունը, անսահման նվիրվածությունը իր պարտականություններին: Նորավեպի հերոսուհու՝ Աշխենի հոգու շենշող գեղեցկությունը պատկերել է Զոհրապը՝ մի պահ բաց անելով նաև իր հոգու նվիրական «գաղտնիքները»: Այդ պատճառով էլ բարձր հուզականությամբ է թոթավուն նրա գունեղ վրձինը այս նորավեպում, հուզականություն, որ բխում է լեցուն օրտից, հազորդվում տպավորմանակ ընթերցողին՝ նպաստելով նրա հոգու ազնվացմանը:

Ծիփին պարտեք նորավեպում խոսացված է սոցիալական մեծ բովանգակություն, որը մեկնաբանել է հեղինակը հոգեբանական խոր անդրադարձումով: Դրամատիրական իրականության համար շատ սովորական մի պատմություն է այս երկը՝ սնանկացած վաճառականի տվայտանքների և, հուսահատության պահին, ինքնաուպանության դիմելու պատմությունը, որից հեղինակը հանել է լայն ընդհանրացում, հանգիլով այն եզրակացության, որ տվյալ իրականության մեջ՝ կարիքը և բավարարման միջոցները խիստ հակադրության մեջ էին, այդ պատճառով էլ կարիքի ոսկրոտ ճանկերը բռնում էին շատերի կոկորդից՝ տառապանք ու մահ սփռելով ամենուր:

Այս շրջանում գրած նորավեպերին նյութ է ծառայել նաև ժամանակի բարեքերի անկումը («Մամայիդ բարև ըրե», «Մառա»), դասակարգային հակադրությունից առաջացած դժբախտությունները («Առջի սեր առջի բարի», «Կատակ»), ժամանակակից բուրժուական երիտասարդության պատկերը («Դիմակը») և այլն:

Այս շրջանի վերջին նորավեպը՝ Ռեհանը նվիրված է պատանեկական սիրո փառաբանմանը: Եթե քնարականությունը Զոհրապի նորավեպերում մեծ մասամբ «ստորերկրյա հոսանք» է, ապա այս երկի մեջ նա առատությամբ դուրս է ցայտել՝ վերածելով Ռեհանը նորավեպ-արձակ բանաստեղծության:

Զոհրապի հրատարակած Մասիս գրական շաբաթաթերթի վերջին համարը լույս տեսավ 1893ի օգոստոսին. դրանից հետո նա ոչ մի տող չտպագրեց մինչև 1898 թիվը, երբ Սիպիլի և Հ. Ասատուրի հետ ստանձնեց Մասիս օրաթերթի խմբագրությունը:

Այդ օրերը (1896 թ. կոտորածներից հետո) սուգի օրեր էին հայ ժողովրդի համար: Գրեթե բոլոր հայտնի գրողները փախել էին մահահոտ երկրից և ապաստան գտել արտասահմանում, Զոհրապը միակն էր երկրում մնացած ականավոր գրողներից և նրա վրա մեծ պարտականություն էր լինում: Ղլխավորել գրական կյանքը, մամուլը, ոգևորել, հույս և տոկունություն ներշնչել քանդված բույնը վերաշինողներին: Եվ «խիզախ ու անվեհեր» գրողը, «երկաթե նկարագրի» տեր հանրային գործիչը մեծ եռանդով է կատարում իր նվիրական պարտքը: Իր առաջին իսկ առաջնորդողներով նա խրախուսում է ժողովրդին, պահանջում է շնչկծվել, վհատության գիրկը չընկնել, քանզի վհատությունը պայքարից հրաժարվողների բաժինն է, իսկ հայը. երբեք չի հրաժարվել պայքարից:

1898ից սկսվում է Զոհրապի ստեղծագործության երրորդ և ամենանշանակալից շրջանը: Այդ շրջանումն է նա գրել իր լավագույն նորավեպերի և ակնարկների մեծ մասը, իր արձակ և չափածո շանաստեղծությունները: Ավելի հասուն է դառնում նաև նրա հրապարակախոսական գրիչը: Նրա գեղարվեստական հրապարակախոսության լավագույն նմուշների մեծ մասը նույնպես գրված են այս շրջանում:

Որքան էլ Զոհրապը հորդորում էր շնչկծվել, չհուսահատվել, ինքն էլ, այդ լավատես ու կենսուրախ մարդը, չի կարողանում խուսափել հուսալքման իր տուրքից: Մարդկայնորեն միանգամայն հասկանալի է դա, քանզի սուգը շատ էր մեծ և հեռանկարը մշուշոտ: Այդ տրամադրությունների արդյունք են 1898ին գրած Խնդուխը և Կապիկը՝ նորավեպերը, որոնց մեջ ցույց է տրված երջանկության անհնարինությունը և աշխարհի անտարբերությունը տառապանքի և տառապողի հանդեպ:

Նույն տրամադրությունների արգասիք են Թիբեռնիկներ և Էսվալյա արձակ բանաստեղծությունները, որոնց մեջ դիմելով ալյաբանությունների, հեղինակը պտուկերել է 1896ի կոտորածներից հետո ստեղծված ծանր վիճակը, հայ ժողովրդի մեծ վիշտը այդ առթիվ և ողբերգությունը այն սերունդի, որի մեջ էր նաև ինքը՝ Զոհրապը:

Հեղինակի շոշափած հարցերը այս շրջանում ավելի բազմազան են ու բազմաբնույթ և վերաբերում են թե՛ մայրաքաղաքի, թե՛ գավառի և գյուղի կյանքին:

Գյուղի մասին գրած Զոհրապի լավագույն նորավեպը Փոքաւրլըն է, որի մեջ հեղինակը ջերմորեն դրվատում է գյուղական աշխատանքը և աշխատավորին, դատապարտում է գյուղում ապրելը պատիժ համարող տգեղ

ուսուցչին և միջնակարգ կրթություն ստանալուց հետո՝ գյուղը արհամարհող գեղջկուհուն:

Այս շրջանում գրած Զոհրապի ամենախոր երկը՝ Փռատալը, զատորոշվում է դրամատիկ բարձր հագեցվածությամբ և արծարծած հարցերի բազմազանությամբ: Այս նորավեպում պատկերված է Պոլսի և գավառի կյանքը, բուրժուական ընտանիքի էությունը, բարքերը, հոգեբանությունը, գավառի աշխատավորության թշվառ վիճակը, քաղաքի ալյաւսերող ազդեցությունը, աշխատավորության իրավազրկությունը և այլն: Աշխատավորության դժբախտ կյանքը հեղինակը նմանեցնում է երկարատև խավարի՝ «գոր ոչ մեկ լույսի ճառագայթ կուգա վայրկյան մը գեթ լուսավորել, ուրախացնել»: Հեղինակի գործադրած գույները այս նորավեպում այնքան հարուստ են, վրձինը այնքան խորութուններ հայտնաբերող, հուզականությունը այնպիսի բարձրության է հասնում, գլխավոր տիպարները այնքան հստակորեն են գծագրված և այնպիսի ընդհանրացումով, որ այս երկը դարձնում են հեղինակի գլուխ-գործոցը: Այս կարծիքին է եղել հավանաբար նաև հեղինակը, այլապես իր առաջին ժողովածուն չէր սկսի Փռատալով:

Զոհրապը արվեստագետ է հաճախ իր հրապարակախոսության մեջ, բայց երբեմն էլ հրապարակախոս է իր գեղարվեստական երկերում: Իրոք, հրապարակախոսական սրությամբ են գրված նրա մի շարք նորավեպերը, ինչպես օրինակ, այս շրջանի նորավեպերից՝ Մազդադիենն, Հակոբիկը, Զմուռադաւն և այլն:

Մազդադիենն հուլիշ դատմություն է մի դժբախտ պարմանուհու մասին, «հինգ բառով պատմվելի՜ սուգաւառն ու խավաւային պատմությունը իրենպսնեհում»: Այդ դեռատի աղջիկը դուրս է եկել իր կյանքի հունից, կարիքը նրան մղել է հանրատուն: Հեղինակը նրան պատկերում է իրրձ սոցիալական պայմանների զոհի և անկեղծ ցավակցությամբ: Սակայն դրա մեջ չէ այս երկի հրապարակախոսական սրությունը, այլ բուրժուական գործնականի վերաբերյալ արմատական եզրակացությունների մեջ, այն բանի մեջ, որ հեղինակը պոռնիկի հետ հավասար մակարդակի վրա է դնում՝ վաճառականին, խանութպանին, օրագրողին, փաստաբանին, երբ հուրըր վերաբերում է տվյալ առօրյային, կեղծիքի և ստի առօրյային, երբ նրանք բոլորն էլ ստիպված էին՝ «իրենց ապրուստի բերմունքովը մեղք մը գործելու, սուտ մը խոսելու հարկին մեջ» լինել:

Ինչպես այս, նույնպես և Զոհրապի նորավեպերի մեծ մասի մեջ ծավալված քննադատությունը ուղղված է գլխավորապես ժամանակի իրակաւնության դեմ, որով և այն հանրակարգի, այն քաղաքական և սոցիալական պայմանների. որոնք ծնել էին տվյալ իրականությունը:

Այս շրջանի նորավեպերի մեջ պատկերված է նաև ժամանակի քաղաքակրթության պայմաններում ձևավորված կնոջ քամելիոնի «այլակերպությունը» (սկարծեմ թե), աշխատավոր կնոջ դասակարգային գիտակցության տարեբային զարթնումը («Զմարադաւս»), եկեղեցու հարմարվելը ժա-

մանակի պահանջներին և դրամատերերի ավազակային էութունը («Ժամին բակը») և այլն:

Զոհրապի ստեղծագործությունը բազմաժանր է: Բացի վեպից և նորավեպից, նա գրել է նաև գրական դիմանկար, ակնարկ, արձակ և չափածո բանաստեղծություն, ճամփորդական նկարագրություն, հուշագրական էջեր, ֆելիետոններ և այլն, որոնք բոլորն էլ կարևոր են՝ հեղինակի ստեղծագործական դեմքը, գաղափարական ըմբռնումներն ու դիրքավորումը, կատարած դերը ուսումնասիրելու և որոշելու համար, մանավանդ որ, տարբեր ժանրի երկերը, զգալի մասով, կյանքի տարբեր բնագավառների, տարբեր ևրևույթների են վերաբերում:

Զոհրապի գրելակերպի հմայքը՝ հակիրճ, գունեղ, արտահայտիչ և կարկառուն ուրվագծերով գրելը, փոքր տարածության մեջ մեծ բովանդակություն խտացնելու ուժը տեսնում ենք նաև նրա գրական դիմանկարների մեջ («Մանոթ դեմքեր»): Մարդկանց էությունը զարմանալի հմտությամբ ճանաչելը և նույնքան զարմանալի խորությամբ հաստատագրելը,— ահա ինչն է բնորոշ այդ դիմանկարներին: Իսկական գրող-արվեստագետը ոչ թե գրում է, այլ ինչպես ասվում է փոխաբերաբար, նկարում է բառերով: Այս արտահայտությունը կարծեք դադարում է փոխաբերություն լինելուց, երբ խոսքը վերաբերում է Զոհրապի գրելակերպին, նույնպես և այս դիմանկարների մեջ: Իրոք, նա բառերով նկարել է իր «բնորոշներին»: Դրանք գեղարվեստական դիմանկարներ են և ոչ ուսումնասիրություններ, թեև դրանց մեջ թե՛ գեղարվեստական, թե՛ գիտական ճշմարտացիությամբ են մեկնաբանվել դիմանկարվածների մարդկային էությունը, ներքին և արտաքին բնորոշ առանձնահատկությունները և նրանց կատարած գործը:

Ինչպես իր գեղարվեստական մյուս երկերի մեջ, այնպես էլ իր դիմանկարներում, նա անտարբեր նկարագրող չէ, այլ որոշակի վերաբերմունք արտահայտող, և որովհետև գրական ու հանրային գործիչների, հրապարակախոսների և մանկավարժների մասին են Մանոթ դեմքերը, հեղինակի վերաբերմունքը պայմանավորվել է ինչպես գրականության դերի իր ըմբռնումներով և գեղագիտական հայացքներով, այնպես էլ իր հասարակական-գաղափարական պահանջներով: Զոհրապը ուներ ոչ միայն քննադատելու առաքինությունը, այլև «գնահատելու քաջությունը», մի առավելություն, որ հատկանշում է, ըստ զոհրապագետ Ստեփան Շահյանի, «Զոհրապի թանկագին նկարագիրը», և այդ հատկությունները դրսևորվել են այս դիմանկարներում զոհրապյան անկեղծությամբ ու համարձակությամբ:

Այսպես, նա խստորեն մերկացնում է Հ. Նուրյանի միապետական հայացքները, «ազգային աղետները շահագործելը», նշելով, որ «Զեյթունի ապստամբությունը, Հայոց ցարդը 96ին, իր կյանքին երկու ահավոր ու արջունոտ էջերը պիտի կազմեն», քննադատում է Հ. Մամրյանի միատիկ

Հայացքները, Բ. Քեչյանի պաշտօնողական գաղափարները, Հ. Գուրգենի, Գ. Սևյանի և ուրիշների գրաբարամոլությունը, աշխարհաբար լեզվի զարգացման անհրաժեշտությունը շրմբունելը, քննադատում է հոռետես գաղափարների մուտքը գրականության մեջ («Նդիա Տեմիրճիպաշյան»), գրականության նոր պահանջները չհասկանալը և մեկուսանալը իրականությունից («Խ. Միսաքյան»), հայերեն «գեղեցիկ լեզուն ճաշակե լուրկ տարազով մը հագվեցնելը» («Ն. Տաղավարյան»), տրորված ճամփաներով գնալը («Հ. Ասատուր») և այլն:

Նույնպիսի ուժով և սրտաբուխ ջերմությամբ նա գնահատում է մարդկանց արժանիքները, դրանք տեսնելով նաև իր քննադատած անձնավորությունների մեջ: Զոհրապի գնահատում է Ա. Արփիարյանի, այդ «ժողովրդական զավիհ» դերը այն բանի համար, որ նա մոտեցրել է «գրականությունը ժողովրդին», որ գլխավորել, քաջալերել է 80ական թթ. «երիտասարդ գրողներու շարքը», Բ. Թերզյանին, այդ հայրենասեր և հմուտ ուսուցչին, որը, դեռևս 70ական թվականներին՝ Պոլսի հայկական դպրոցում մտցրեց գրականության, իբրև ուրույն առարկայի դասավանդումը, գնահատում է Հ. Ասատուրի դերը աշխարհաբարի զարգացման մեջ, Ե. Տեմիրճիպաշյանի աշխարհաբարի հմուտ իմացությունը, որին անվանում է «աշխարհաբարի նարեկացին», օրինակելի է համարում Գ. Սևյանի և նրա ժամանակակիցների «մեր գրականության համար» ցույց տված «հոգատությունն ու սերը» և այլն:

Այդ դեմքերի որոշ մասը, ինչպես Հ. Պարոնյանի ջոջերը, անծանոթ են ընթերցողին, ժամանակի լայն երախը գրեթե կուլ է տվել նրանց անունները, բայց վրձինը, որով պատկերվել են այդ, մի ժամանակ ծանոթ դեմքերը, ապահովել է նրանց երկարակեցությունը՝ արվեստի մեջ: Գրական դիմանկարը սովորաբար վերաբերում է քննադատության սեռին, սակայն Զոհրապը իր դիմանկարներին տվել է առավելապես գեղարվեստական բնույթ (այդ պատճառով էլ դրանք համարվել են Զոհրապի «ստեղծած սեռը»), դառնալով այդպիսի գրական դիմանկարի հիմնադիրը մեր գրականության մեջ, ինչպես երգիծական դիմանկարի հիմնադիրն է Հ. Պարոնյանը: Զոհրապից հետո այս ժանրը լայնորեն տարածվեց արևմտահայ գրականության մեջ, շատերը հետևեցին վարպետին (Օ. Զիֆթե-Սարաֆ, Ա. Հարությունյան, Ա. Անտոնյան, Սիպիլ, Հ. Ասատուր, Ալփիար, Թեոդիկ, Տ. Արփիարյան և ուրիշներ), նույնիսկ փոխ առին նրա ընդհանուր խորագիրը՝ որոշ փոփոխությամբ, բայց ոչ մեկը դրանցից չհասավ վարպետի արվեստի բարձրությանը:

Զոհրապի սիրած ժանրերից մեկն էր ակնարկը. նա գրել է հուշագրական (մեմուարային), երգիծական, խոհական, ճամփորդական և հրապարակախոսական ակնարկներ:

Հուշագրական գեղեցիկ էջեր են Ուղեորություն մը ճիշտականեմունս մեջ ակնարկները, որոնց մէջ իր դպրոցական կյանքի առանձին դրվագներն ու տպավորութիւնն է պատմել հեղինակը, խոսել է իր ուսուցիչների և նրանց ազդեցության մասին, և հեզնանքով ու զվարթախոհութեամբ նշել իրենց՝ աշակերտների սնուցած երազի և տխուր իրականութեան բախումը և պատրանքները փուլումը:

Զոհրապի ակնարկներից առանձնապէս արժեքավոր են՝ Շիշլիի ազգային գերեզմանատունը մեռելոցի կիրակին, Բեռլին տակ, Վերջին արեւագալը, Գիրեւ պատերազմի դաշտէն և մանավանդ էջեր ուղեւորի մը օրագրէնը: Առաջինի մէջ բացահայտված է դասակարգային այն խոր հակադրութիւնը, որ գոյութիւն ունէր ժամանակի հասարակութեան մէջ: Բեռլին տակ փիլիսոփայական ակնարկում ցույց է տրված, թէ ինչպէս դրամի բացառակալ իշխանութիւնը ընկճում է մարդկանց, նվաստացնում, ծռում նրանց բարոյական ողնաշարը: Վերջին արեւագալը ակնարկը այլարանական երկ է, նվիրված 1896ի կոտորածից հետո՝ հայ ժողովրդի «վիրավոր ու փախստական» վիճակի պատկերմանը: Գիրեւ պատերազմի դաշտէն ակնարկ-նամակներում, որոնք գրված են 1914ին (Քուրքիան դեռ պատերազմի մէջ չմտած), մերկացված է գերմանական իմպերիալիզմը: Նրա աշխարհակարական նկրտումները, արտահայտված է առհասարակ հեղինակի հակապատերազմական տրամադրութիւնները: «...Ազգերը գերի վառելու, աշխարհակալութիւն ընելու դարը իսպառ վերջացած է», գրում է Զոհրապը՝ այդ ակնարկ-նամակներից մեկում:

Զոհրապը մեծ ցանկութիւն է ունեցել, ինչպէս վկայում է Հ. Ասատուրը, հրատարակված տեսնելու իր էջեր ուղեւորի մը օրագրէն ճամփորդական ակնարկաշարը: «Հոս դրած եմ,— ասել է նա,— կյանքիս ամբողջ իմաստասիրութիւնը: Հեղինակի այդ ցանկութիւնը, նրա մահվանից հետո մասամբ կանաւրվել է Զմյուռնիայում՝ գրանց մի մասի հրատարակութեամբ (1922 թ.), մասամբ Եգիպտոսում (1945 թ.), գրեթէ ամբողջովին կատարվում է ներկա հրատարակութեամբ:

Այս երկի նյութը նվրոպայի մի քանի երկրների կյանքն է առաջին աշխարհամարտի նախօրեին՝ Յրանսիայի, Գերմանիայի և Բելգիայի Հեզինակը հիացմունքով է խոսում նվրոպայի արդյունաբերութեան, գիտութեան և արվեստի նվաճումների մասին (թե՛ն նա, ինչպէս կտեսնի ընթերցողը, դժգոհ է բուրժուական ժամանակակից արվեստից), մերկացնում է իմպերիալիստական երկրների քաղաքականութիւնը: պատերազմի նախապատրաստութիւնը, տարտուգիզմը, շահագործումը: Զոհրապը լավ է բնորոշել ժամանակի նվրոպայի կոթիւնը, գտնելով, որ դրամն է իշխում քաղաքականութեան վրա, որ պետութիւնը և եկեղեցին դարձել են «առուտուր»: Զոհրապը զայրույթով է նշում, որ նվրոպական երկրներում «աշխատութիւնը... մինչև ստրկութեան կը տարվի», մերկացնում է «վհուկ» կղերի «անազգայններու ահալոր բանակի» ռեակցիոն դերը:

Զոհրապը շատ բարձր է գնահատում Կարլ Մարքսին և նրա կատարած

մեծ գերը, ասելով, որ Ֆրանսիայում բանվորական գլխաքին դժբախտությունները գիտնականապես» դեռ չքննված՝ «Քարլ Մարքս իր հոյակապ գաւօր... «Իրամագլուխը» հրատարակած էր, այսօրվան տնտեսագիտութլան հիմները դնելով»:

Երիտասարդ տարիներից սկսած Զոհրապը խիստ հակառակորդ էր միլիտարիզմի, առհասարակ ուժի քաղաքականութլան և այս ակնարկներում նա ամենայն հստակութլամբ ժերկացնում է աշխարհակալ պետութլունների՝ հատկապես Գերմանիայի զենքի դիմելու քաղաքականութլունը՝ պատերազմի հնարավորութլունը համարելով «քսաներորդ դարուն մեծագույն եղեռներ»: Զոհրապը անվերապահորեն հակվում է պատերազմի դեմ մաքառողների կողմը՝ գրելով. «...մինչդեռ դրամի մարդիկ անճաղ շարաշահութլուններու համար արլուն քափելու հարկը կը զգացնեն, աշխատանքի մարդիկ եղբայրասպան մարտին մնը կը նետվին, կարգիլեն»:

Զոհրապը գրականութլան մեջ եկավ նոր խոսք ասելու, նոր հոսանք ստեղծելու, մի գեր, որ նա կատարեց ո՛չ միայն իր գեղարվեստական երկերով, հատկապես իր նորավեպերով, այլև իր քննադատական և գեղագիտական հոգվածներով և Ծանոթ դիմհերով:

Գրական նոր ուղղութլան՝ աեալիզմի արմատավորման համար անհրաժեշտ էր մաքրել ասպարեզը հեացած ուղղութլուններից և գրելակերպից: Եվ Զոհրապը ամենայն հետևողականութլամբ, թե՛ իր գրականագիտական հոգվածներով, թե՛ գրական դիմանկարներով պայքար ծավալեց «անդրըրհեղեղյան» ոճի դեմ, գրականութլան բուն գերը շրմբունողների և գաղափարազրկութլան շեմ, ինքնուրույն ուղի և ասելիք շունհցողների դեմ, այն ժմենի գեմ, ինչը խուհգարում էր ռեալիզմի վերջնական արմատավորմանը: Զոհրապը պահանջեց դառնալ դեպի ժողովուրդը, նրա կյանքից Քաղել» գրականութլան նյութը և նրա կյանքին ծառայեցնել գրականութլունը:

Գրականութլան առարկայի և գերի այսպիսի ըմբռնումը, ժամանակի համար ամենաառաջգեմ ըմբռնումը, որին հավատարիմ մնաց Նղնմտաեքի նալների հեղինակը իր գրական ամբողջ գործունեութլան ընթացքում, վընձաեղեղ նշանակութլուն անեցալ ինչպես նրա ստեղծագործութլան, այնպես էլ գեղագիտական հայացքների համար իբրև ելակետային դրույթ:

«Գրականութլան իրավունքները» համարելով «քաղաքական պահանջումներուն չափ տիրական», Զոհրապը ցանկանում էր, որ գրողը միջամուխ լինի կյանքին, ազդի նրա վրա, զբաղվի ժողովրդի սոցիալական դրութլամբ, որովհետև գրականութլունը, արվեստը առհասարակ, ինչպես և գիտութլունը, նրա կարծիքով, նորոգում և վերաշինում են այս աշխարհը:

Զոհրապը այն մարդկանցից չէր, որոնք կանգ են առնում արդեն ձեռք բերածի վրա: Քննադատական ռեալիզմը ժամանակի ամենաառաջավոր

ստեղծագործական մեթոդն էր. բայց նրա պաթոսը գերազանցապես ժրխտումն էր: Զոհրապը շքավարարվեց գրականության միայն այդ դերով, և իբրև գրականության տեսաբան, այս հարցում էլ դրսևորելով իր տարասովոր ինքնատրպությունը, առաջ անցավ քննադատական ռեալիզմի գեղագիտությունից, գտնելով, որ գրողը պետք է արտացոլի կյանքի ո՛չ միայն պաշտիկությունները և տգեղությունները, այլև մեծություններն ու գեղեցկությունները: Սա նորություն էր ռեալիզմի տեսության մեջ, սա համարձակ առաջընթաց էր ստեղծագործական մեթոդի նոր ուղիներ որոնելու իմաստով:

Ութսունական թթ. ռեալիստներից թատրոնի և թատերագրության հարցերով ամենից շատ զբաղվել է Զոհրապը, ձգտելով վերականգնել հայ թատրոնը. տանել նրան ռեալիզմի ուղիով, բեմ հանել իրական կյանքը և ազդել նրա վրա: Այս ըմբռնումով՝ Զոհրապը դպրոցի շափ կարևոր է համարում թատրոնը:

Զոհրապը եղել է մեր մոտակա անցյալի ազդեցիկ հրապարակախոսներից մեկը: Նա մեծ նշանակություն է տվել հրապարակագրական խոսքին, գտնելով, որ «ճշմարիտ օրագրությունը համոզումի պես անկեղծ, հավատքի պես հաստատ, ու... սուրբ է, այնքան՝ որ ներելի չէ ամենույն ձեռք երկընցնել անոր»:

Պաշտամունք մըն է աս որ իր ծեսերը, արարողությունները ունի:

Հոն՝ ուխտի մը ձգողությունը ու անուշ ախարջի մը անգիմագրելի հրապույրը չզգացողները օտարոտի եկամուտներ են և չպիտի կրնան բռնի մը դառնալ եթե նույնիսկ բոլոր կյանքերին մաշեցուցած ըլլան անոր մեջը:

Ահա այս ըմբռնումով է նա շարժել հրապարակախոսի գրիչը:

Զոհրապի հրապարակախոսական առաջին ելույթը վերաբերում է 1878 թ., երբ տասնյոթամյա պատանին հրապարակ է նետվում քննադատելու Բեռլինի այդ թվականի վեհաժողովի՝ հայերի համար ախար և վտանգներով լի արդյունքները գունազարգելու՝ Մ. Զեբազի փորձերը: Այդ ժամանակից, որոշ ընդմիջումներով, Զոհրապը մնաց հրապարակագրի գիրքերում, դառնալով ժամանակի ամենաազդեցիկ և սիրված հրապարակագիրներից մեկը: Ինչպես իր բովանդակ գործունեության մեջ, այս մարզումն էլ նա եղել է ազնիվ ու շիտակ մարդ, սկզբունքային ու համարձակ, շարժելով իր երկաթյա տրամաբանության օրենքներով, իր հայրենասիրական ու մարդասիրական մղումներով, իր առաջադիմական ձգտումներով:

Զոհրապի հրապարակախոսությունը (որի մի մասն է միայն ընդգրկված այս երկհատորյակում) դառնում է ամենատարբեր հարցերի շուրջ, սակայն կան մի շարք հարցեր, բնորոշ մեր անցյալի իրականությանը, որոնք եղել են միշտ նրա ուշադրության կենտրոնում: Կարևորագույնը դրանցից, հարցերի հարցը՝ հայ գպրոցն էր, նրա զարգացումը և օրվա

պահանջներին, կյանքի առաջադրած խնդիրների բավարարումը: Այս հար-
ցը գրաւել է Զոհրապին ամենաւաղ տարիներից, երբ նա տասնվեց տարե-
կան պատանի՝ Հայաստանի դպրոցներին դասագրքեր հայթայթող Ասիական
Ընկերության նախագահն էր, ապա Միացյալ Ընկերության ամենագործուն
անդամներից մեկը և մինչև կյանքի վերջին տարիներին, երբ նա ներկա-
յացնում է Ազգային Ժողովին կրթական հատուկ կանոնագիր: Եվ դա հաս-
կանալի է, որովհետև հպատակ ազգի համար՝ դպրոցը ազգային գոյութու-
նը ապահովելու ամենակարևոր միջոցներից մեկն էր, մանավանդ այն հա-
լածանքների սլայմաններում, որ սկիզբ առավ 1878ից հետո: Իզուր չէ, որ
Զոհրապը իր սերունդի գլխավոր գործը համարում էր «գաստիարակու-
թյունը»: Զոհրապը մտահոգվել է նաև բարոյական դաստիարակութան
հարցով, հստակորեն գիտակցելով, որ բարոյական դաստիարակութունը
անհնար է առանց նյութական հիմքի: Այդ պատճառով էլ նա ասում է.
«Բարոյական նկարագրի բարվոքումը նյութական վիճակի բարվոքումով
կըլլա»:

Զոհրապի հրապարակագրութայինը զգալի մասով գեղարվեստական է,
երբեմն գրեթե նույնքան պատկերավոր լեզվով, որքան իր գեղարվեստական
երկերը, հագեցված երգիծանքով և սրամտությամբ, մանավանդ թերթնե-
րերը: Այս հանգամանքը ապահովում է նրա հոգվածների մեծ մասի ներկա-
րակցութունը:

Յրիգոր Զոհրապը գեղարվեստական ժառանգությունը, որ առաջին ան-
գամ՝ ներկա հրատարակությամբ՝ ամբողջովին ամփոփվում է հատորների
մեջ, ճանաչված է իբրև մեր ժողովրդի հոգևոր հարստության մի մասը:
Այդպիսի ճանաչման լավագույն ապացույցն է այն ընդհանուր հետա-
քերթութայինը և անխառն հիացմունքը, որ ունեցել է մեծ արվեստագետ-
քաղաքացու ստեղծագործության շուրջ արդեն մի քանի սերունդ:

Զոհրապի հիշատակը կրկնակի թանկ է մեզ համար իբրև մեծ հայրե-
նասերի ու մարգասերի, իբրև մի մարդու, որը պատվով կատարեց իր որ-
դիական պարտականությունները հայ ժողովրդի հանգեպ և նահատակի պա-
կը գլխին՝ զնաց միանալու մեք պատմության այն նվիրական անուններին,
որոնք փառքի հովիթմանն էմբռնել են մեր ժողովրդի առաջխաղացման
ճանապարհին:

ՄԻՆԱՍ ՀՅՈՒՍԵԱՆ

Ա.

Հաճի Տյուրիկը, սպասուհիներու միջնորդը, տասնհինգ
օր աշխատելեն վերջ միայն հաջողեցաւ ձեռք ձգել կեսարացի
Ղազար էֆենտիի կնոջ, Սուրբիկ հանրմին, Քատրգյուղի ամե-
նեն հարուստ տիկիներեն մեկուն, ուզած սպասուհին:

Հաճին, պարտիզակցի մը, ինքն ալ սպասուհի, ստնտու,
լվացարար, խոհարար կին եղած էր ատենով, պարագային
համեմատ: Մառայության ամեն աստիճաններեն անցեր էր
մեկիկ մեկիկ, Պոլսո հայ տուններուն, անոնց կարծեցյալ պար-
կեշտութիւններուն մեջեն հանելով իր հիմակվան անկախ
դիրքը:

Այդ տուններուն բոլորին մեջ, Հաճի Տյուրիկ, որ ան ատեն
դեռ Երուսաղեմ գացած չլլալուն համար՝ հաճի չէր, իրեն ճշ-
մարիտ ու կատարյալ աղախին, աղաներեն մինչև սպասու-
վորները ճանչցեր էր մօտեն, երբոր մեծ ու պզտիկ, գոթե
առանց բացառության, քիչ շատ զինքը սղմեր սղմրտկեր էին,
հոս հոն, սենյակներուն մեջ, հանրմները տունը շեղած մի-
ջոցին, սանդուխին գլուխը, դուռներուն ետին, երբեմն խո-
հանոցներուն անկյունները: Շատ մը տուններու մեջ իր տիրու-
հիներուն նախանձը շարժելու չափ ընդունելութիւն գտած էր
առանց գանգատելու:

Շատ բան տեսած էր իր անձին վրա և ավելի շատ իրեն շուրջը. իր բարակի հետաքրքիր քիթովը հոտվրտալով ամեն ապականությունները և սուր ականջովը՝ դռներուն ետեքն ունկնդրելով կամացուկ մը ըսված խոսքերուն:

Եփուն կնիկ մըն էր արդեն, երբոր առած պախշիշներեն և ամսականեն ավելցուցած ստակովը Երուսաղեմ գնաց, ով գիտե ուխտի՝ թե մեղքերուն թողություն ուզելու համար: Վերադարձին՝ Հաճի Տյուրիկ, սպասավորությունը թողուց, ինք իր գլխուն գործի սկսավ, ծասոթ տուներու համար կին ծառաներ գտնելու ձեռք զարկավ, թելլալ կնիկ եղավ: Իսկույն հայոդեցավ այս գործին մեջ. պատրաստաբան ու զվարճախոս կին էր. էֆենտիներուն՝ վրան բաց կատակներ կ'ըներ. հանրմներուն՝ օրվան գայթակղությունները կը բերեր: Ամենքը գոհ էին իրմե. ամեն բանի հարմար սպասուհին ինքը միայն ճարել գիտեր: Իր տեղավորած ծառաները տարիներով կը կենային գտնված տեղերնին: Մենք տունները, հարուստի տունները, իրեն կը դիմեին. անոնք որ իր հաճախորդներն էին՝ իր անունովը կը պարծենային.

— Մեր թելլալը Հաճի Տյուրիկն է:

— Մերն ալ:

Հաճին՝ Շփիկըլին կամ Պյուռկյուին պես բան մը կ'ըլլար հայ հանրմներուն համար:

Ասոր համար էր անշուշտ որ Սուրբիկ հանրմ իրեն լուր ղրկեց երբոր իր տանը մեջ, հին օրվան Մարիամին քով, նոր սպասուհի մը ավելցնելու որոշում տվավ ու անոր ճշտեց այն հատկությունները որ նոր գալիք աղախինեն կը պահանջվեին:

— Ընտրիկ մեկը ըլլալու է ամեն բանն առաջ. հո՛գ չէ թե որ սկիզբը ձեռքեն գործ չգա. հոս շուտով խզմեքը կը սորվի. արդեն մեծ բան մըն ալ շունի ընելիք. տղուս՝ Օննիկին սենյակը պիտի շտկե, զգեստները մաքրե. սա ալ ըսեմ որ աղջիկ զավակ չեմ ուզեր տանս մեջ:

Եվ վախնալով որ գալիք սպասուհին Օննիկին սենյակը շտկելու, զգեստները մաքրելու սահմանելովը՝ պետք եղածեն ավելի բացահայտ կերպով իր դիտավորությունը հասկցուցած կ'ըլլա, իսկույն ավելցուց.

— Աչքը երեսը բաց մեկը չեմ ուզեր հա', հաճի'. դուն իմ սուգածը հասկցար, թե որ զիս գոհ ընես, ուզած թելլալչեֆդ եվելոքը կուտամ:

— Հասկցա, օղալ:

Միջնորդը քիչեն շատ հասկցող կին էր. անմիջապես շորս դին ինկավ, հարցուց փնտրեց, բայց գտնվածները Սուրբիկ հանձմին ուզած պայմանները լիովին չէին միացներ իրենց վրա: Գեղեցիկ աղախիններ չէին պակսեր իր ձեռքին տակ, բայց ասոնց աչքերն ալ, երեսն ալ պետք եղածն ալելի բացված էին ու Սուրբիկ հանձմին ծեր էրիկը՝ Ղազար աղան գլխե հանելու շափ սատանա էին: Հանձմին ուզածը միամիտ աղջիկ, մըն էր և ասիկա Պուսո մեջ դյուրին չեղավ գտնել:

Այն ատեն Հաճի Տյուրիկ հատուկ ճամփորդություն ըրալ-իզմիտ, Պաղչեճիկ, Արսլանպեկ, Ատաբազար: Վերջապես պըտտեցավ բոլոր այն գեղ տեղվանք որոնք սպասուհիներու արտածումը կ'ընեն. և ահա մեծ հոգնություններե վերջը. շորեքշաքթի օր մը ցորեկին, հաղթական մուտքով մը, Սուրբիկ հանձմին ներկայացուց իր գեղեն բերած սպասուհին, հագիվ տասնըոթը տարեկան կին մը, զոր նույն օրն իսկ միասին առեր բերեր էր Պաղչեճիկեն:

Սուրբիկ հանձմ գլխեն մինչև ոտքը զննեց նորեկը որ դրան մոտ բարև բռնած կեցած էր. իր հագած պասման տձև շրջագգեստին հակառակ՝ իրոք խիստ շնորհալի գտավ գայն, քանի որ շուտով ամսականին վրա հարմարեցավ միջնորդին հետ. յոթը մեճիտ ամիսը և տարին երկու ձեռք նոր յաթ, բացի իր մեկդի նետածներեն զորս իր հոժարության համեմատ պիտի նվիրեր, եթե գոհ մնար անոր խզմեքեն: Եվ անմիջապես սկսելու համար կոկիկ ու մաքուր շրջագգեստ մը հագցուց անոր, ճերմակ գոգնոց մը կապեց, գլխեն յազման հանեց և մազերը շտկել տվավ. այս համառոտ արդուզարդով աղախինը իր գեղեցկության բոլոր շքեղությանը մեջ երեսաց: Մեջքը բարակ չէր, բայց հասակին բարձրությանը և բարձրուն հարստությանը վայլած էր: Զվաճե, և իր գեղացի ըլլալուն հակառակ դեռ ճերմկոտիկ դեմքին վրա սև խոշոր աչքերը սովորաբար թարթիչներուն շուքին մեջ կը պահվեին ու

երբեմն միայն ընթվիններուն աղեղին տակ կը խրոխտային: Բերանը՝ իր զմայլելի գիծերովը ու երկու դիւ անկյունեն իբրեւ թե հատկապէս վեր առնված, անդիմադրելի պշրանք մըն էր ինքնին, և մոռցնել կուտար պոկունքին անարյունութիւնը:

Ոչ ոք կիններուն շափ գեղեցկության ճաշակը ու հասկացողութիւնը ունի. գեղեցկութիւնը այն միակ ճշմարտութիւնն է գոր կինը շի կրնար ուրանալ, նույնիսկ երբ իր թըշնամիին վրա կը գտնվի. շատ հեղ լսած եմ արամբի կնոջ մը վրա պատմված շարախոսութիւններու, բամբասանքին, իրավ կամ սուտ ամեն կերպ աղտեղությանց ամենեն տաք վայրկյանին՝ սա հայտնութիւնը, որուն խորին անկեղծութիւնը կը գարմացնէ զքեզ և պատմողին արդարասեւ մեկը ըլլալուն համոզում գոյացնել կու տա:

— Աստիք բոլորը իրավ են, բայց շուն կնիկը աղվոր է:

Սուրբիկ հանըմ հավնեցավ ուրեմն իր սպասուհիին, ապրսպրեց որ վրան գլուխը մաքուր պահէ, աշխատութիւնը պահանեց, վարքի բարքի խրատներ տվավ:

Հետո, իմանալով որ հորմէ մորմէ որք ու նոր ամուսնացած էր Տիգրանուհին, Սուրբիկ հանըմ որ Հիվանդանոցի խնամակալուհի էր ու իր ամուսնին պէս սրբասեւ ու աստվածավախ կնոջ համբավը կը վայելեր, իր սովորական մեծախոսութիւններեն քիչ մը ջարդեց.

— Ծն ծառաներս զավկի պէս կը նայիմ. ուրիշ տուններու մեջ անոնց հորի ջուր կը խմցնեն, դուն աղեկ գիտես, հաճի՛. ես աղբյուրի ջուր կու տամ անոնց. խոհանոցին մեջ երբոր կերակուրները շօգտեն ձեզի, ինծի անպատճառ իմաց տուր. խոհարարը ծառաները զրկելու կ'ելլա, ատանկ բան չեմ սիրեր ես. սա ալ ըսեմ որ կերակուրդ ուտելուդ պէս խոհանոցին մեջ կենալու չես. էրիկմարդ ծառաներուն հետ պետք չէ որ սոսքի բռնվիս. հասկցա՞ր, աղջիկս. հիմա գնա՛, թող Մարիամը գործդ ցուցնէ քեզի:

Մեղր ու կաթ կը վազեր բերնեն. Տիգրանուհին կատարյալ երանության մեջ զգաց ինքզինքը:

Հետևյալ առտուն կանուխ Տիգրանուհին արթնցավ, Գետուհանեն եկող արևը ճիշտ իր անկողնին վրա կ'իյնար. կը սփռվեր, իր հալանի պարանոցին ու թևերուն սպիտակության վրա կը ճառագայթեր, բոլոր սենյակին մեջ ուրախություն մը կը բերեր: Երկու օրե ի վեր իր կյանքին մեջ պատահած փոփոխություններուն տակ ընդարմացած կը մնար. անկողնին մեջ նստած, մտքովը աստոնց քաղվածքը կ'ըննր:

Գեյլը, մորաքրոջ մը տանը մեջ ապրած էր ինքզինքը գիտնալեն ի վեր մինչև ամուսնացած օրը: Մորը հիշատակը իր պզտիկ տարիքին մեջ շատ տարտամ կերպով մը կուգար մտքին առջև, ատեն անցնելով գույնը նետած, գիծերը եղծրված հին լուսանկարի մը պես: Հայրը բնավ ճանչցած չէր Այս մորաքրոջ տանը մեջ՝ կես մը աղախինի ու կես մը ազգականի պես կ'ապրեր, տատելով, ինչպես կ'ըսեր ինքը. իր ապրուստին բեռը զգալի չդարձնելու նպատակով: Ու երջանիկ պիտի ըլլար հոգ ապրելուն, եթե մորաքրոջը երկու աղջիկները անտանելի չդարձնեին իր կյանքը: Ի՞րն էր հանցանքը՝ եթե անոնցմե աղվոր էր ինքը: Ապաքեն, այս աղվորությունը իր թշնամին եղած էր և անկեղծությամբ Տիգրանուհին կը զրգջար իր գեղեցկությանը համար:

Գեղին մեջ շատ մը տղաք իր ետեեն ինկած էին գիշերցորեկ, հասակին շքեղությանը, մինչև կոնակը հասնող խարտյաշ մազերուն գովեստը փսփսալով ականջն ի վար: Ասոնց և ոչ մեկուն հավտացած էր, բայց այս հետապնդումները՝ հանդարտ ջուրի մը մեջ նետված մանր քարերու պես, իր հանգիստը վրդովեր էին: Մորաքրոջը աղջիկները իր վրա թմեն տեսակ շարախոսություններ տարածելու մեջ առաջիններեն էին: Ահա այդ միջոցին էր որ երիտասարդ բանվոր մը, իր օրական ապրուստը ճարելու հազիվ հազ կարող մեկը, գինքը ամուսնության ուզելու ելեր էր: Տիգրանուհին տասնութը տարու էր հիմա, ինչ որ գեղ տեղերու մեջ աղջիկներուն համար շատ առաջ գացած տարիք մըն է. հետո, իր մորաքրոջ տունեն ելլելու ստուգությունը կար, մորաքույրն ալ, գինքը

ճամփելու փափագին մեջ, սիրով ընդունեի էր այս առաջարկութիւնը: Եւ օրին մեկը հարս գացած էր տան մը մեջ, ուր փեսեն զատ անոր ծնողքը կային: Մեծ բան մը չհասկցաւ այս ամուսնութենէն. կարգվելէն ութ օր վերջը էրիկը լեռ գնաց իր գործին, ածուխ շինելու, ու ամիս մը վերջը օր մը միայն դարձաւ կնոջը քով, հետեւյալ օրը նորին իր լեռը երթալու, աներևութանալու համար: Հարսը հոս ալ կ'աշխատեի օրն ի օրն ու իր կյանքը, բեռնային օրերուն պես, երկարատև խավարի մը կը նմանեի գոր ոչ մեկ լույսի ճառագայթ կուգաւ: Վայրկյան մը գեթ լուսավորել, ուրախացնել:

Հանկարծ օրին մէկն ալ իր էրիկը տուն բերին ոտքը կոտրած, ամիսներով անգործութեան դատապարտված. ասիկա լրումը եղաւ: Ահ, թե որ գոնե զավակ մը բերած ըլլար, հիմա ստնտվութեան կ'երթար Պոլիս, ստակ կը վաստկեր ու տուն մը կրնար գնել, բայց այդ ալ չկար ու ասիկա՝ իր կեսուրը ու կեսրայրը հանցանքի մը պես կը զարնեին իր երեսին:

Հաճի Տյուրիկ ճիշտ այդ ժամուն հասաւ գինքը միասին Պոլիս տանելու համար: Էրիկն ալ, մորաքույրն ալ, որ մոր տեղ կ'անցնէր, հոժարեի էին ասոր. Տիգրանուհին ազատագրութեան պես բան մը կը տեսնէր հոգ: Թելլալը՝ անոր ապագա հանրմին փառաբանութիւնը բերնէն չէր ձգեր: Հարուստ մարդիկ, վերկիլի հանրմ, կաղանդին, ծնունդին, զատկին պախշիշ, կերուխումը առատ, աշխատութիւնը թեթև. սպասուհիի մը համար ասկէ ավելի ցանկալի տեղ չէր կրնար ըլլալ:

— Աղջի՛, օղո՛ւ, չգտնված տուն է, կ'ըսեի Հաճի Տյուրիկ:

Ա՛յնքան որ մորաքույրը պահ մը կը մտածեի իր աղջիկներէն մեկը դրկել Տիգրանուհիին տեղը: Վերջապէս որոշումը տվեր էին, և հետեւյալ առտուն, դեռ չլուսցած, գիշերվան մութուն մեջ կառքը երկու կիները Պաղլեհիկէն իջեցուցեր, ծովեջերքը բերեի ձգեր էր, ճիշտ երբ արշալույսը կը ծագեր:

Տիգրանուհին հիմա այս մութեն դեպի լույս ուղևորութիւնը, ժամանումը միտքը կը բերեր, բարի գուշակ մը կը համարեի իր կյանքին համար: Իսկույն գմայլեր էր Իզմիրի

ժողովածոցին վրա, որ այգուն սրսկած դեղին ոսկիի ցուլացումին մեջ, անշարժ կը տարածվեր, կանուխ արթննալ շուգող աղվոր ու ծուլ կնկան մը պես: Մինչև այդ տարիքը մոտանց չէր տեսեր ծովը ու այս պահուս, գեղին եռաթի խոշոր նավակի մեջ տեղավորված, իր պզտիկ պողջան քովիկը, այդ կապույտ տարածության վրա սահելուն կ'զբոսնուր ու անոր վրա պատմված ահավոր պատմութիւններուն չէր հավտար: Իզմիր հասնելուն՝ հազիվ ատեն ունեցեր էին շոգեկառքը մտնել և իսկույն կայարանին աղմուկեն ու դոհ ու բոհն զատվելով խուլ արշավ մը սկսեր էր. անդուլ, անդադար, ժամերով վազք մը, քերելով ծովեզերքը ձախեն, ու աջեն՝ սուրալով մութ մանիշակագույն հողերու մեջեն որ մինչև Հերեքե այդ տեղի ցամաքը կը կազմեն: Հոս հոն, տեղ տեղ, կը կենային ու Տիգրանուհին կը կարծեր որ հոգնութիւն առնելու համար էր ասիկա. ոմանք կը ձգեին շոգեկառքը, ոմանք նոր կը մտնեին, և անմիջապէս ճամփա կ'իյնային. հիմարական խոյացումը կը սկսեր դեպի Պոլիս: Ու կը հիշեր վերջապէս հասնելնին Հայտար Փաշա, Պոլիսը, Փերան գործ Հաճի Տյուրիկ մատովը իրեն ցուցուց հեռվեն և ասդին՝ Քատըգյուղ՝ իրենց գալիք տեղը, մաքուր փողոցներով, գեղեցիկ տուներով շինված քաղաքը որուն վրա հիացավ: Կայարանին մեջ կը վախնար որ բազմության մեջ չկորսվի. թէին տակի պզտիկ պողջան ուժով մը կը սեղմեր, իր շփոթությանը մեջ մոռնալու վախով: Հաճի Տյուրիկը քովն էր սակայն, ճարպիկ ու վարպետ առաջնորդ, որ ամեն դժվարութեանց մեջ կը քաշեր կը հաներ զինքը, մինչև որ հո՛ս, այս հարուստ տանը մեջ բերավ ու հանձնեց զինքը: Հաճի Տյուրիկ պահապան ու զորավոր հրեշտակի մը մարմնացումն էր իր աչքին, ու Տիգրանուհին սրտին խորեն շնորհակալ կ'ըլլար անոր այս վայրկյանիս:

Եվ այս տունը՝ իր հարուստի բարբառող կահավորումին մեջ. երեք ծառա որոնք իրենց աշխատութեան մեքենական ճշտութեամբը զարմացուցեր էին զինքը. ծեր Մարիամը, որ ինչ ընկիւնք պիտի սորվեցնէր հոս տեղ. և մանավանդ անուշ լեզու հանրմ մը: Միայն իրիկունը աղային լուրջ ու խոժոռ գեմքեր վախցավ քիչ մը. հետո անոր տղան, երիտաւարդ

մը, մարմնեղ, արյունոտ անձ մը. հորը ձեռք, հորը լրջությունը:

Այս ամենը կարգով ամփոփեց շարեց մտքին մեջ ու խորունկ գոհունակություն մը զգաց. հետո, ցատկեց տեղեն շուտով, հագվեցավ, մազերը սանտրեց, պատեն կախված հայելիի մեծկակ կտորի մը մեջ նայեցավ. այն ատեն, առջի անգամ ըլլալով ուշադրությամբ դիտեց իր դեմքը, աղվոր ըլլալուն հաճույքը զգաց ու վար իջավ:

Գ.

Սուրբիկ հանրմին աղվոր պեսլեմեն ամենուն թերանն էր գեղին մեջ: Աղաներն ալ, հանրմեներն ալ Սուրբիկ հանրմը կը շնորհավորեին:

Պզտիկ ու անգիտակից պշտանքով կը հագվեր անիկա, իր հանրմին պատվերին համեմատ, ճերմակ մաքուր գոգնոց կապած առջին: Իրիկունները, աշխատությունները լմննալեն ետքը, ամենեն վերի հարկը իր փոքրիկ սենյակը կ'երթար, պատուհանին առջև կը նստեր, շոգենավեն ելլողները դիտելու համար, մինչև որ վարեն կանչին գինքը:

Տանը մեջ կ'սկսեր վարժվիլ. իր առած ամսականը ամբողջությամբը գեղ կը ղրկեր, էրկանը ձեռքը, ու գոհ էր այս կյանքեն: Միայն երբեմն խուլ անհանգստությունը ուներ վտանգի մը գոր չէր տեսներ, ճիշտ ինչպես սենյակի մը մեջ ինքնիրենը նստած մեկը, նույնիսկ աչքը գոց պահուն, կ'զգա ուրիշի մը ներկայությունը, աչքը դեռ չբացած:

Այս վտանգը ավելի օդին մեջն էր քան թե շոշափելի բան մը: Չէր գիտեր հաստատ կերպով թե ի՞նչ էր իրեն սպառնացող բանը, բայց զգույշ կենալու պետքը կ'զգար:

Այս Պուսո մարդիկը, իրենց բոլոր քաղաքավար վարմունքին հակառակ, կնկաւ նայելու ձեւը մը ունեին, որ համբուրելու պես կը դաշեր իր երեսին և իր նոր հարսի, գրեթե կույսի ամշկոտությունը կը վիրավորեր ամեն վայրկյան: Միմիայն իր կնոջական բնազդովը կ'զգար լուռ իղձերու հովը որ իր շուրջը կ'եւներ, կը բարձրանար, երբոր էրիկմարդոց առջև

գտնվեալ, անուշ բերած կամ ջուր տված միջոցին: Եվ, դեպի դուռ դարձած՝ սենյակեն դուրս ելլելուն, ամեն աչքերը իր վրա էին, իր հաղթ ու գեղեցկաշեն մարմնին վրա որուն լեցուն գիծերը, իր քաղվածքին համեմատ հազիվ թե նշմարելի շարժումով մը կը խաղային: Մինչև անգամ իր հագուստը ու կապուստը, շինականի և սպասուհիի պարզությամբ, և թերևս ատոր համար, հրապուրիչ բան մը ունեւր:

Այս ձգողութեան՝ Ղազար աղային տղան շղիմացավ երկար ատեն:

Մարմնեղ ու տարփասեր երիտասարդ մըն էր, հորը պես փր բոլոր իղձերը թաքուն պահելու սորված ու, ատոր համար, ա՛լ ավելի ինքնզինքը զսպելու անկարող, երբոր դիպվածով մինակ մնար սպասուհիին հետ:

Իր ծանր գլուխ տղու համբավին հակառակ, շուտով սկսավ կատակներ ընել Տիգրանուհիին հետ, փորձի ենթարկելով զայն, ջանալով հասկնալ դիմացիին ընդդիմութեան ուժը: Ծրբեմն, իբրեւ թե անզգուշութեամբ, անոր մարմնին կը դպեր, ձեռքը բռնել կ'ուզեր: Այն ատեն, Տիգրանուհին հասկցավ անոր միտքը ու ետ քաշվեցավ, առանց խուճապի, այն վախկոտներուն պէս որոնք ծանր ծանր քալելով կը նահանջեն, շինծու քաջութեամբ և անփութութեամբ մը ծածկելով իրենց ներսիդիի դողը, դիմացիին հարձակումը շփութացնելու նպատակով:

Անկէ վերջը երիտասարդը բացե ի բաց իր պահանջումները պարզեց անոր, այնքան ավելի բռնանալով, որքան վեց ամիսն ի վեր տևող մերժումները զինքը ամեն ծայրահեղութեանց տանելու աստիճանին հասցուցեր էին: Առտու, իրիկուն, գիշեր, աչքկապովի կամ պահվըտուքի պէս բան մըն էր տանը մեջ. սենյակն սենյակ, անկյունն անկյուն հալածանք մը, որուն մեջ աղախինը, պարտավորված անոր մոտ գալու ամեն անգամ որ խրզմեք մը ապսպրեր իրեն, ինչ ընելիքը չէր գիտեր:

Վերջապէս, հուսահատած, օրին մեկը հանրմին գնաց ամեն բան խոստովանելու: Սուրբ ու առաքինի կին էր իր հանրմը, որուն գովեստը կ'ըներ քարոզիչ սրբազանը շատ

անգամ եկեղեցւո թեմեն: Ու իրեն պաշտպան մը գտնելու առաջադրութեամբ, ցորեկ մը իր հանրմին հետ մինակ մնացած մեկ ատենին, վարանելով կարմրելով ամեն բան հասկըցուց անոր:

Սուրբիկ հանրմ զարմացավ, չհավտաց նախ ասանկ բանի մը գոյութեանը, թերեւ Տիգրանուհին սխալած էր: Հետո ըսավ որ իրիկունը իր տղուն հետ պիտի խոսեր, բայց ավելցուց ժպտելով որ այս բոլոր պատահածին հանցանքը Տիգրանուհիին գեղեցկութեանն էր:

— Աղեկ սիրտ ունի տղաս, բայց էրիկմարդ է, դուն ալ այնքան աղվոր ես որ չեմ զարմանար զքեզ սիրելուն: Մարդ քեզի շի կրնալ դիմանալ:

Հաճի Տյուրիկ, որուն Տիգրանուհին հայտնած էր իր վիճակը, խնդաց իր վրան:

— Օղու՛լ, ըսավ անոր, էֆենտիիդ տղան կը սիրե կոր քեզի, ա՛լ ի՞նչ կ'ուզես:

Տիգրանուհին քիչ մը լստեն ալ շարունակեց պաշտպանել ինքզինքը անոր ձեռնարկութեաննեւրուն դեմ, բայց կամաց կամաց վարժվեցավ սիրո խոսքեր լսելու անկե: Հանրմը այդ միջոցին շատ շատ պարզե կուտար իրեն. ամսականին մոտ գումար մըն ալ ասանկով կ'առնէր: Տիգրանուհին կը խոստովանէր ինքնիրենը որ ասիկա միմիայն իր աշխատութեանը համար չէր: Հետո, բոլոր այս հետապնդումներուն, հալածանքներուն մեջ իր արյունն ալ կ'եռար, դող կ'ելլեր ու կը սկսէր ինքն ալ փոխադարձ հաճույք մը զգալ այդ ամենն: Փախչիլ կը ձեւացներ, բայց կը ձեւացներ միայն ու կը ժպտէր:

Գիշեր մը Տիգրանուհին իր սենյակին մեջ գտավ իր երիտասարդ էֆենտին, պոռալ ուզեց, բայց վախցավ ձայն հանելու, աղաչեց.

— Ոտքդ պագնեմ, էֆենտիս, մեղք եմ:

Բայց էֆենտին կորովի էր և իր ուժին տակ զսպեց զինքը:

— Հանրմս, հանրմս ի՞նչ պիտի ըսե, կ'ըսեր անիկա դողդրդալով:

— Խե՛նթ, պատասխանեց երիտասարդը անոր, մայրս

ինծի ըստով որ սենյակդ ես ու եկա քեզ գտա. մորմես բնավ մի՛ վախնար:

Ետ ետ երթալով կինը պատին կոթնած էր ալ զինքը գրկող պողպատե բազուկներուն մեջ անշարժ մնացած. հոս՝ դիմադրութեան ուժը կը պակսեր. գլուխը պատին դարձուցած ըլլալով, իր պարանոցին վրա կ'զգար համբույրներու կիզումը, ու Տիգրանուհին, անձնատուր ըլլալու մոտ ու անձնատուր ըլլալն առաջ, իր արդարացումը կը փնտրեր հիմա, մտածելով որ ձեռքեն եկածը ըրեր էր ինքզինքը պաշտպանելու համար. ու հանցանքը իրը չէր՝ եթէ չէր հաջողեր: Անձնասպաններ կան որոնք վերջին պահուն զղջալով հանդերձ, չեն կրնար իրենց որոշումեն ետ կենալ և տող մը գիրով իրենց մահը կը բացատրեն, կ'արդարացնեն. Տիգրանուհին ըրածն ալ ատ էր:

Դ.

Երկու տարի տեքց այս կյանքը. ուզված աղախինն էր անիկա որ էֆենտին տղան Փերա, գեշ տեղվանք երթալն վազ բերած էր: Սուրբիկ հանրմ հարսի մը պես հիմա կը հագվեցներ զայն, ու եկողին գացողին անոր գովեստը ընելն չէր դադրեր:

Օրին մեկը, սակայն, Տիգրանուհին հիվանդացավ. գլուխը կը դառնար, սիրտը կը խառնվեր. այս անհանգստութիւնը շարունակեց քանի մը օր, բայց սպասուհին վախեն բան մը չըսավ, բերանը չբացավ մեկու մը. քիչ մը ատեն անցավ ու ծոցվորութեան նշանները երթալով շեշտվեցան: Տիգրանուհին շվարած էր, ինչ ըսելիքը, ինչ ընելիքը չէր գիտեր: Մյուս ծառաները կ'սկսեին քիթերնուն տակեն խնդալ, կատակներ ընել, շարշարել զինքը: Այդ միջոցին երիտասարդ էֆենտին իր մօտը չէր գար, ու տանը մեջ երեսը չէր նայեր: Հանկարծ օր մըն ալ Սուրբիկ հանրմ զինքը ուշադրութեամբ դիտեց, նայվածքով մը որ կրակե պատմուճանի մը պես սպասուհին գլխեն մինչև ոտքը շրջապատեց:

— Մո՛տ եկու, Տիգրանուհի, ըսավ անոր բիրտ ձայնով մը: Եվ տեսնելով անոր վարանիլը.

— Սա՛նկ, ա՛վելի՛ մոտ:

Մոտեն՝ հղությունը ականերն էր. շատ մը կիններու պես Տիգրանուհին տգեղցիկ էր. երեսին մորթը թուլցեր, կախվեր էր, փորը անշնորհ կերպով դուրս կը ցցվեր ու ամեն սիրտը զարնելուն՝ չափազանց մեծցած կուրծքին հարույցքը աչքի կը զարներ իսկույն:

Այն ատեն բարկութենեն Սուրբիկ հանձմին խելքը գլխեն գնաց:

— Փոստա՛լ, պողաց անոր երեսն ի վեր, փոստա՛լ, տունս անպատվեցիր, քե՛զ ճեճեճեճեմ եղի՛ր:

Մարիամ վեր վազեց հանձմին ձայնը լսելով:

— Հաճի Տյուրիկը կանչեցե՞ք շուտ, սա շունը առնե տանի՛, կը պողար հանձմը:

Երկու ժամ ետքը թելլալը գտան բերին ու բերանը փրփրելով Սուրբիկ հանձմ իր զայրույթը դուրս թափեց:

✓ Կեղծավորությունը անանկ բան մըն է որ երբեմն ու վերջ ի վերջո անկեղծության հետ կը շփոթվի և անկե չի տարբերիր, ինչպես որ սուտ խոսողներ կան որոնք իրենց սուտին կը հավտան:

Ասանկ ալ Սուրբիկ հանձմին բարկությունը շինծու բան մը չէր, անկեղծ էր. երբեք կարող չէր հիմա մտքեն անցընել որ իր գիտությամբը, իր կամքովը, իր կարգադրությունովը ամեն բան եղած կատարված էր: Իր բերնին մեջ ամեն վայրկյան հեղհեղվող պատիվ, պարկեշտություն բառերուն վարժությամբը՝ ցավագարի մը պես կը պողար, աղախինը, Հաճի Տյուրիկը ու բալոր աշխարհը հանցավոր գտնելու կ'ելլեր:

— Հիմա՛, հիմա՛, փոստալը թող կորսվի երթա, վայրկյան մը չեմ ուզեր տունիս մեջ:

Այս եղավ իր վերջին խոսքը:

Թելլալը Տիգրանուհին սենյակը ելավ, մահվան դողերու մեջ գտավ զայն. սաստիկ չերմ եկած էր վրան, երեսները կարմրեր էին, մինչդեռ ակռաները իրարու կը զարնվեին:

Միջնորդ կինը գթաց անոր. բան մը հարցնելու պետք չունեիր. անցած դարձածը գիտեր. միայն հարցում մը.

— Քանի՞ ամսու ես, աղջի՛:

— Չեմ գիտեր, մրմնջեց մյուսը:

Վար իջավ հանրմին քով, բայց անիկա նորեն սկսեց էր ձայնը բարձրացնել ու ջանքեր կ'ընէր իր զայրույթը ավելցնելու համար. շարունակ կը հիշեր ասանկ աղքատ կին մը իբր սպասուհի իր տունը ընդունելով գործած բարիքը և ասոր փոխարեն, գտած ապերախտությունը. աս ազգը ասանկ էր միշտ. աղքատները ասանկ խայտառակ արարածներ էին բուռն ալ. ու նստած տեղեն փեշը վեր կը քաշեր իբրև թէ այս տիղմին չքովելու համար: Եվ հանկերգի մը նման, միևնույն նախատական բառը կուգար շուրթերուն վրա, թուքի մը պես.

— Փաստա՛ւր, փոստա՛ւր, ով գիտե՞ս ո՛ր ծառաս գլխե հաներ է:

Այն ատեն Հաճին նեղացավ ա՛լ. ձեռքերը մեջքին դրավ ամբարտավան ձևով մը.

— Ինձի նայե՛, հանրմ, շտտակն ըսե՛մ, անիկա խեղճ վնիկ ծառա մըն է, դուն քու տղուդ խոսք հասկցնելու էիր. հիմա ալ ելե՛ր ծառայի հետ տեսնվեր է կ'ըսես. ասիկա մեղք է:

— Ի՛նչ, հիմա ալ տղո՞ւս վրա մուր պիտի քսեք. իմ տղաս ծառայի վրա չի թուքներ. բոլոր գեղին աղջիկները, կնիկները իրն են:

— Քու բոլոր գեղիդ մեջ ալ Տիգրանուհիին պես աղվոր մը չկա, հանրմ. դուն եկո՛ւր իմ խոսքս մտիկ ըրե, իմ գլխես շատ տաք ու պաղ անցած է. բան մըն է որ եղեր է. ասիկա առնել անցնելու չէ:

Բայց մյուսը կը համառեր. չէր ընդուներ որ իր զավակը տեսնված ըլլա Տիգրանուհիին հետ:

Ու վեճը երկարեցավ. երկուստեք բիրտ բռնելով նախատինքներով լեցված վեճ, որուն մեջ ստորին ու աղտոտ դերը՝ քելլալ կնկանը դերը չէր:

Սուրբիկ հանրմ ուրիշ բանի չէր բաղձար, բայց միայն գայթակղությունը ավելի շտարածված մեյ մը դուրս նետել Տիգրանուհին:

Հաճին խորամանկ էր, զգաց ասիկա և ջանաց օգուտ քաղել անկե, սպասուհիին համար քանի մը դրուշ ձեռք ձգելով:

— Ամեն բան ստակով կ'ըլլա:

— Անոր տալուս Հիվանդանոցին կու տամ, կ'ըսեր Սուրբիկ հանրմ, կրկնելով այն խոսքը զոր իրենց պարտքը վճարել շուգողները, հայտնի ավագակ մը շհամարվելու համար, սովորաբար կը գործածեն մեր մեջ:

Ան ատեն Հաճին բերանը բացավ:

— Ինծի նայե, ձեր տղաքներուն էյլենճենին համար տունը աղվոր պեսլեմե ուզողը փարա տալեն քաշվելու չէ, հասկցա՞ր, օղուլ: Հիվանդանոցիդ ստակ տալուդ, տղուդ ծոցվոր ձգած աղքատ աղջիկին տուր. շունիկ շունևորիկ չեք, փառք աստուծո: Աս աղջիկը տեղ մը չի կրնար աշխատիլ, զավակ պիտի բերե, ապրուստ շունի, գեղը՝ հիվանդ էրկանը ղրկելու ստակ շունի:

Սուրբիկ հանրմ պողաց, հայհոյեց, սակարկեց, և վերջ ի վերջո քսան ոսկի տվավ, բայց այն պայմանով որ նույն վայրկյանին Հաճին առնե տանի Տիգրանուհին: Ժամը տասներկուքը անցեր էր: Ղազար էֆենտին ու տղան տուն դարձեր էին վերջին շոգենավով և, դիմացի սենյակը նստած, առուտուրի վրա կը խոսեին. տղան հորը դեմ բարե բռնած էր գրեթե, հնազանդ ու առաքինի զավկի պարկեշտությանը մեջ:

Այս ժամուն Քատրգյուղեն Պոլիս գալու շոգենավ չկար: Հաճին պարտավորվեցավ, աղջիկը հետը առած, նավակ մը վարձել Ղալաթիա անցնելու համար:

Աշունի իրիկուն մըն էր, ձմեռնամուտի մոտ: Անձրև մը կուգար միօրինակ և անընդհատ, սև քողի մը մեջ պարփակելով ծովն ու ցամաքը: Նավահանգիստին մեջ շոգենավերը անշարժ հսկաներու պես կեցեր էին իրենց խաշաձև կայմերովը, կարծես թե բարե բռնած: Ծովեն՝ Ղալաթիան, ու ավելի բարձր՝ Փերան՝ իրենց անհամար լույսերը կ'սկսեին մեկիկ մեկիկ վառել:

Ու սմբած՝ այս նավակին մեջ, իր փոքրիկ պողչան թևին տակ, Տիգրանուհին, կամքե ու գիտակցութենե զուրկ, ուշադրությամբ մտիկ կ'ըներ թիերուն ծովին մեջ մխրճվելու ձայնին, և հեռուն մութին մեջ վառվող բիծերը կը դիտեր, երբոր, առաջին անգամ, իր զավկին խաղալը զգաց որովայնին մեջ:

Գյուղին մեջ Ղազար աղային տանը համար գայթակղություն մը շսեպվեցաւ ասիկա. թեև ճշմարտությունը քիչ շատ իմացվեցաւ, բայց ամենքը լսին որ Տիգրանուհին ծառաներեն մեկը գլխե հանելուն համար վռնտված էր: Սուրբիկ հանրմին բարեպաշտությանը վրա այս առիթով ավելի շատ խոսվեցաւ. անոր տանը բարոյականին համբավը քիչ մըն ալ ավելցաւ կարծես: Տղուն աղջիկ տալ ուզող կիները միաբերան գովեցին մայրն ալ, զավակն ալ:

— Փոստալին մեկն էր, կ'ըսեին սպասուհին համար, ասանկ տան մը խըյմեքը չգիտցաւ:

Առուտուրի մեջ Ղազար աղային հետ գործ ունեցողներն ալ միեւնոյն կարծիքն էին: Ղազար աղան, Սուրբիկ հանրմը կը մեղքնային, անոնց ի գործ դրած բարիքին դեմ եղած ապերախտության վրա կը զարմանային շարունակ:

— Աշխարհք է աս, կը կրկնեին գլուխնին երերցնելով: ✓

Ե.

Վրայեն շորս տարի անցեր էր, երբ այս պատմությունը իմացա ես բարեկամ տունի մը մեջ ուր Տիգրանուհին կ'աշխատեր իբրև սպասուհի:

Միշտ աղվորիկ կին մըն էր, թեև տարիքին հակասող ծանրություն մը կար դեմքին վրա:

Հղության վերջին ամիսները, տղաբերքը Հաճի Տյուրիկին տանը մեջ եղեր անցեր էր, կայտառ, խնդումներես ման: մը ձգելով իրեն, այն պահուն ուր անդին գեղին մեջ էրիկը թռչատապե կը մեռնէր:

Մեծ ցավ մը չէր զգացեր Տիգրանուհին այս չճանչցած էրկանը մահն. բայց նորեն թիկունք մը պակսած էր իրմեն. այս մահով, որչափ ալ ենթադրական բան մը ըլլար ատիկա: Ու ավելի մեծ սիրով մը փարած էր այս զավկին որ հայր չունենալուն համար կրկնապես իրենն էր:

Ինքը աշխատելու ստիպված ըլլալուն, իր զավակը օտար կնոջ մը հանձնելու հարկադրված էր, և օրին մեկը անոր ալ:

Տիվանդանալուն լուրը բերին: Վազեց գնաց, բայց մանկիկին վերջին ժամուն միայն հասավ. բժիշկ, դեղ օգուտ չըրին, ոչ ալ ու. մասունքը զոր Ամենափրկիչն բերել տվավ. թուշունի մը պես առանց տրտունջի հոգին ավանդեց անիկա իր գիրկին մէջ:

Տիգրանուհին մարդ մարդասանք չուներ. Հաճի Տյուրիկն ալ գեղն էր այդ միջոցին. ինքն իր գլխուն պարտավորվեցավ մեռելաթաղի բոլոր շնչին ու ահավոր պատրաստութիւնները տեսնել: Ինքը հագվեցուց, սազեց մանկիկը, ինչպես վերջնէ կը պատմեր լալով: Հետո եկեղեցի գնաց փափագ հայտնելով որ կարելի եղածին չափ շքեղ ըլլա հուղարկավորութիւնը:

— Մեղք ես, կնի՛կ, ստակ չունիս, ըսին ժամեն:

Անիկա համառեցավ, ուզածնին վճարեց, շատ մը մոմեր վառել տվավ, պնդեց որ երկու քահանա գտնվի արարողութիւնը. մանավանդ շուգեց որ ճաղի մեջ գնեն իր զավակը, վախնալով որ հողին մեջ չմսի անիկա. սնտուկ ապսպրեց, համոզված ըլլալով որ անոր մեջ պիտի պատսպարվի պըզտիկը:

Օր մը շարունակ ասոնցմով զբաղեցավ, ամեն բան իր ձեռքովը կարգի դրավ. ժամին մեջ ինքը մինակ էր և մինչև գերեզմանատուն, գլուխը բաց, ինքը մինակ հետեւեցավ դագաղին: Հո՛ն, իր աչքին տակ, տեղավորել տվավ զայն հողին մեջ ու ետ դարձավ իր ծառայած տունը, երկու օր բացակա մնալիս ետքը:

Աչքերը ուռած էին լալեն, բայց գանգատի բառ մը չեւով քերենն. գլուխը կախած, առաջվան պես աշխատութիւն տվավ ինքզինքը:

Անկե վերջ իր բոլոր մտմտութիւնը, իր բոլոր առաջադրութիւնները այս պզտիկ հողակույտին հատկացան: Ամսակառնեն ժողված առջի ստակովը՝ գերեզմանատան մեջ պզտիկ հող մը գնեց:

— Երկու հոգինոց հող մը, ըսավ ցած ձայնով մը թաղապաններուն:

Ստակը վճարեց և թուղթը ձեռքը բռնած իսկույն գերեզմանատուն վազեց, զավկին մարմինը հոն փոխադրել տալու:

համար: Քիչ ատեն վերջը, պզտիկ պատով մը շրջափակենք, տվա՛վ այդ պզտիկ հողը. վերջն ալ քար մը դնել տվա՛վ անոր: Վրա: Բոլոր վաստկածը հող կը ծախսեն. ամեն ատեն նոր: Քան մը ունեն շինելիք, ավելցնելիք, գեղեցկացնելիք այդ տեղին մեջ:

Ու մեռելոցին օրերը, քանի հատ որ մեռելոցի օր կատարվույն մեջ, մեծ ու պզտիկ, ցնծության օրեր էին իրեն համար: Առտուն կանուխ կ'ելլեն, իր այրի կնոջ արդուզարդ կ'ընեն, լուրջ ու հանդիսավոր արդուզարդ մը, ու ճամփա կ'իյնար դեպի գերեզմանատունը. պզտիկ տապանին քով չոքած՝ երկար բարակ ու ցած ձայնով կը խոսեն իր զավկին հետ, անոր մանուկի բարբառովը: Ամեն հեղուն տերտերին՝ օրհնել կու տար գերեզմանը, հարուստն մը ավելի առատա՝ ձեռնությամբ տալով օրհնողչեքը:

Դարձին՝ երանություն մը կար անոր դեմքին վրա:

— Ո՛ւր գացեր էիր, Տիգրանուհի՛, կը հարցնեն տնեցիները, իբրև թե չգիտնային անոր ո՛ւր երթալը:

— Հանը՛մ, զավկիս գացի, կը պատասխանեն ուրախությամբ:

Ա.

Բարձրահասակ, ձաղկահեր, և արյունոտ աչքերով. արթըվի սպառնացող քիթ մը որ հոնքերեն ուղիղ ու պարկեշտ գիծով մը իջած պահուն, հանկարծ կը զղջա կարծես, կանգ կ'առնե, կը գալարվի, կնճիթ մը ձևացնելով հոն: Եվ ամեն սոսկումները բերելու միացնելու համար այս պատկերին վրա՝ որսպեսզի համապատասխանե իր տիրոջը ահարկու հռչակին, արածադեմ մարդ մը որուն տեղ տեղ չբուսնող պեխն ու մորուքը երեսին աղջամղջին սևությունը կը մատնեն:

Այսպես կ'երևակայի ոճրագործը որուն երեսը չէի տեսած դեռ և զոր պաշտպանելու համար կրկին մարդասպանության մը ամբաստանության դեմ, կ'երթայի ահա ներկայանալ Իզմիտի ևդեռնական ատյանին առջև:

Հայտար Փաշայեն շոգեկառքը կը մեկնի խոյանալով իր երկաթե զուլգ գիծերուն վրա. մինչև Փենտիք ոչինչ կը հետաքրքրե գիս. ծանոթ վայրեր ամենքն ալ: Հետո մշակյալ դաշտերու, շեկ ու դեղին այգեստաններու մեջ կը նետվինք. իսկ անկե անդին ծովեզերքը ձեռք կ'առնենք նորեն, շարունակ ծովեզերքը այսուհետև մինչև Իզմիտ:

Դեկտեմբերի ցուրտն ու բուքը կ'ընկերանան մեզի. և քո-

վիկնիս, ծովին կանանչ երեսը կ'ուռի շարունակ, կը փշտե-
ամեն կողմեն, անհամար պալարներով որոնք մի առ մի կը
պայթին, իրենց վերքին ճերմակ թարախը ցուցնելով:

Ձախերնիս՝ տարածվող սարահարթներուն հետ այգիները
կը շարունակվին մինչև վերջը, հողին գույները կը փոխվին
միայն, կը մթննան, կը մուգանան, շեկը մանիշակի կը դառ-
նա, սգավոր մանիշակ մը: Աջերնիս՝ ծոցին դեմի եզերքը թ
տես կու գա, տարտամ ստվեր մը նախ, հետո ցամաքը ձևաց-
նող լեռները իրենց պատուվածքներովը, հովիտներովն ու սո-
վորաբար լերկ կողերովը որոշ և հայտնի, որոնց ստորոտը
տեղ տեղ գյուղերը կը ճշտվին, արածող երամակներու
պես:

Առաջին անգամն է որ Իզմիտ կ'երթամ. ուղևորությունը,
ծովին ու ցամաքին այլազան տեսարանները չեն զբաղեցնե-
ր զիս, ո՛չ: Ճամփա ելլելեն ի վեր գուցե տասներորդ անգամը
ըլլալով կը կարգամ ոճրին մանրամասնությունները պատմող
պաշտոնագիրները: Ոչ իսկ հուլիսի նշույլ մը. ամենեն անլուր
ոճիրը և ամենեն անհերքելի ապացույցները. երկու պայթյուն
և երկու դիակ. մեջտեղը. մահաբեր գնդակներեն մեկը որ
ճշտիվ կը պատշաճի ամբաստանյալին հրացանին. նույնիսկ
իր հայտարարությունները որոնք անհավատալի միամտու-
թյամբ ամեն բան կը խոստովանին:

Եվ ասոնց ամենուն վրա պատժական օրենքի հոգվածին
կտրուկ—տառական անձուկ իմաստովը—տրամադրությունը,
որուն կ'աշխարհե ամբաստանիչ ատյանին տեղեկագիրը և որ
այս արյունալի եղբերգության վրա կը պտըտի, կը սավառ-
նի, օդին մեջ կախաղան մը ձևացնելով զոր ահա աչքիս առջև
կը տեսնեմ:

Ի՞նչ ընելու կ'երթամ Իզմիտ:

Պաշտպանողական սովորական հնարքները աչքե կ'անցը-
նեմ մեկիկ մեկիկ: Ուրացո՞ւմ, կ'զգամ որ անօգուտ է: Հիմա-
րությա՞ն վերագրել ոճիրը, բոլոր հարցաքննությունները կը
հերքեն այս ձրի ու անմիտ առարկությունը: Պատժական հոգ-
վածին վրա խժեթա՞նք մը, բայց մարդասպանությունը այն
հանցանքներեն չէ որոնց սահմանը վեճ ու առարկություն

Արնա հարուցանել. մարդասպանությունը կոշտ, բիրտ, հայտնի բան մըն է. դիակ մը և ահա ոճիրը: Մեղմացուցիչ պարագա՞, բայց ոճրագործը ոստիկան մըն է: Այո՛, մոռցա ըսելու որ այս կրկին մարդասպանը Սափանճայի ոստիկանության տասնապետն է:

Կը խորհիմ որ զուր տեղը իմ փաստաբանի համբավս Վտանգի կ'ենթարկեմ այս անկարելի պաշտպանությունը ատանձնելով: Շոգեկառքին բոլոր արագությամբը — մեկ ժամու մեջ երեսուն մղոնի արագությամբ — ստույգ ու անկասկած պարտության մը դեմ կը վազեմ:

Կը խորհիմ ինքնիրենս թե ի՞նչ պիտի ըսեն իզմիտցիները իմ անհաջողությանս վրա. ահավասիկ պոլսեցի փաստաբան մը որ Իզմիտի մեջ չի կրնար հանցավոր մը փրկել. իրենց ժողովող ծիծաղներուն ձայնը կը լսեմ ականջիս մեջ:

— Բայց ի՞նչ կարող էի ընել:

Մտիկ չեն ըներ ինծի. կը խնդան, կը մարին խնդալեն:

— Մո՛, ադ տղա՛ն, Պոլսուն ապուխաբը:

Նվ իմ տատաս, այն որ զիս մեծցուցած էր գիրկին մեջ, Հաճի Մարիամը որ այնչափ մեծ գաղափար մը ունի իմ ճարտարությանս վրա, ի՞նչ պատասխանե ամենուն երբ այս դատը կորսնցուցած ետ դառնամ. մինչև այս վայրկյանը ինձմով լեցված այդ պարծուկ, անծալք ու անձնվեր սի՛րտն ալ կոտորած ու պարպած պիտի վերադառնամ ուրեմն. ես որ իր անձուկ մտքին մեջ քաջարվեստ փաստաբանի մը անհպելի արձանն եմ, պիտի ցո՛ւյց տամ իմ կավակերտ շինվածքիս բոլոր տկարությունները ու բոլոր փշրանքները:

Անդիմադրելի մարմաջ մը կ'զգամ անշշուկ ետ դառնալու, աղմկալից ամոթահարութենե մը խուսափելու համար: Շոգեկառքը կը կենա: Իզմիտ ենք ահա. դռնակս կը բացվի. ոստիկանության պաշտոնյա մը, որ ինծի կ'սպասե քարափին վրա, պայուսակս կ'առնե կը տանի. մինչդեռ ես սրտադողիս մեջ կը վարանիմ իրեն հետեւելու, կը կանչեն զիս. կարելի չէ՛ որ ետ դառնամ: Հարյուրապետն է որ դիմավորելու կու գա այս անգամ, հարյուրապետը որ իր տասնապետը փրկելու համար ջանք չի խնայեր:

Վար կ'իջնեմ ակամա, կը հետևիմ իրեն, գլխիկոր ու մտ-
լորած գաղափարներով:

Ի՞նչ ընելու եկա Իզմիտ:

Բ.

Բանտը ուր կ'երթամ ուղղակի իմ պաշտպանյալ տե-
նելու համար, կառավարության շենքին դրան աջ կողմի-
մասն է:

Գալուստս իմացված է ամեն կողմ. հայեր, շերքեզներ ան-
ցած ճամփուս վրա ուշադիր կը դիտեն զիս, շոնուխ մը ռո-
փրկություն բերել կը խոստանա Իզմիտի մեծագույն ոճրա-
գործին:

Գլուխները կ'երերան, չեն հավտար, նորեն կը հարցնեն
իրարու.

— Ապուֆա՞ր:

Բանտին դրան մեջ աղմուկը կը մեծնա. բոլոր բանտար-
կյալները մեկեն տեսնել կը փափագին Պոլսեն եկող փաստա-
բանը. կը պնդեն, կը պահանջեն: Տեղի կուտամ անձիս հա-
մար ցույց տրված այս հետաքրքրության. ներս կը մտնեմ:
Թավարծի ձորձեր հագած մարդիկ, ամեն տարիքն ու ամեն
հասակն, զիս կը դիտեն, ճանչցողի աչքով, ոտքես մինչև
գլուխս, և գոհ կը մնան տեսքես, չեմ գիտեր ինչո՞ւ: Համա-
կրությունը կը շահիմ այս մարդոց. ու հարցումները կը տե-
ղան շորս կողմեն: Ամեն ոք իր ցավը և տեւտը կը բերե, ամ-
բողջ հավաքածո մը, ցուցահանդես մը ուր պատժական Օրի-
նագիրքը կենդանի պատկերներով կը դասախոսվի: Հասածիս
չափ կը պատասխանեմ, կը հուսադրեմ: Բայց իմ մարդս չեմ
տեսներ դեռ. կ'երևա որ ոտքի շղթան քակելու զբաղած են և
այս պատճառով կ'ուշանա: Նորեն կը պոռան իր անունը գոր-
բանտին խուլ արձագանքը կը կրկնե, կ'երկարացնե, կ'երկա-
րացնե.

— Քրանտյո՞ւք... Քրանտյո՞ւք...:

Քովիններս կը ժպտին իմ ապշությանս վրա և կը բացատ-

դեն թե այս տարօրինակ անունը շերքեզի պարզ անուն մըն է, անոնցմե զորս շուրջս կը լսեմ ամեն վայրկյան հորմեհետե իզմիտ ոտք կոխած եմ:

Վերջապես Քրանտյուք կ'երևա, ա՛յս մարդը, իրա՛վ, ո՛րքան հեռու այն արհավրալից դեմքեն զոր իմ երևակայությանս մեջ գծեր էի առաջուց. այս փոքրիկ նիհար դալկադեմ մա՛րդը որ կնոջ մը ոտքերը, ձեռքերը ունի և անգլիացի աղջկան մը կապույտ աչքերը. լայն ուսեր որոնք կը նեղանան իջնելով մեջքին զոր բարակ կաշին գոտի մը կը սեղմե. գինվորական համազգեստը չի կրեր. նայվածքը անուշ ու տխուր է. դեմքը պատող հյուծախտավորի դալուկը տեսնելով, կուրծքին բխող շոր հազը լսելով որ իր ամեն մեկ բառը կ'ընդհատե, Քոխ վայրկյան մը չպիտի վարաներ իր ներարկումը ընելու համար այս ազնվական հիվանդին փափուկ մորթին մեջ:

Կը բացատրե ինծի իր գործած կրկին մարդասպանությունը՝ ճակատագրին հավատացողի մը համակերպությամբ:

— Այս է եղբի աստուծո կամքը:

Նորեն կը դիտեա ձեռքը, հիանալու համար մատերուն ներքության, անոնց տոհմիկ երկարության վրա, չկարենալով երբեք հավտալ որ այդ մատերեն ելլե երկու մահ միանգամայն: Քրանտյուք ձեռմությամբ կը շարունակե իր խոստովանությունը, հիմա որ բանտին վերատեսչին սենյակին մեջ առանձին ենք:

— Նյուշ ավագակ մըն էր, կ'ըսե ինծի:

— Շատ լավ, բայց մյո՛ւսը:

— Մյուսը սխալմամբ էր. ես զինքը սպաննելու դիտավորություն չունեի. ճակատագի՛րը...

— Ինչե՛ն հայտնի էր որ նյուշ ավագակ մըն էր. և հետո, դուն զայն ձերբակալելու պաշտոն ունեիր և ոչ սպաննելու:

Քրանտյուք առարկությանս չի պատասխաներ նախ. վերջը հարցում մը կ'ուղղե ինծի.

— Ի՞նչ պիտի ընեն զիս:

— Զեմ գիտեր:

— Պիտի կախե՞ն:

— Ո՛չ, ո՛չ:

— Թիապարտութեան պիտի դատապարտվիմ:

— Գուցե:

— Ճեյրա՞նը ի՛նչ պիտի ըլլա:

— Ո՞վ է ձեյրանը:

— Նյուշին կինը:

— Քեզի՞ ի՛նչ ուրիշին կինը:

Երեսս կը նայի զարմացած, չկրնալով մտքին մեջ սղմեցնել իմ հանդիմանութեանս անպատեհ խստութիւնը, կարծելով որ իր հարցման կարևորութիւնը չեմ ըմբռնած թերևս: Եվ երկու ժամ տևող մեր խոսակցութեան մեջ այս հարցումը կու գա տարբեր ձևերով: Մտերմութիւննիս կ'ավելնա երթալով, և այն մութ սենյակին մեջ ուր ատեն ատեն իր տոգոնած հիւսիսներու ու ջղային մարդու երեսը կը կենդանանա, կը գունաւորի, կը լսեմ իր ողորմելի կյանքին բոլոր պատմութիւնը: Սերը՝ լեռներու վայրենութեան ու սրբութեան մեջ. հուժկու ու կատաղի կիրքը՝ քաղքին ռամիկ, տափակ ու կանացի ցանկութիւններուն հանդեպ, հողի այն ահագին զանգվածներուն ու կույտներուն պես որոնք իրենց արհամարհանքին տակ քաղաքին հարթ ցածուկ միօրինակութիւնը կ'ընկճեն, կը ճնշեն:

Գ.

Քրանտյուք Տաղստանցի մըն էր Նյուշին պես: Քով քովի մեծցեր էին լեռներու կողերուն վրա վազվուտելով շարունակ. բայց չափահասութեան տարիքին՝ մահացու թշնամիներ դարձեր էին հանկարծ իրարու դեմ, աղջկան մը սիրուն համար:

Հետո գաղթականութիւնը սկսեր էր դեպի Բուրքիա, անհատնում աղետներով լեցուն ուղևորութիւնը, ուղիսինահոս գետի մը հորձանքին պես իր ջուրերուն հետ թավալելով, քշելով, տանելով ամբողջ ազգի մը բեկորները, արմատախիլ անտառի մը բոլոր ծառերը՝ ոստերը ու ճյուղերը միասին:

Հոս, Իզմիտի շրջակայքը նետեր էր հոսանքը զիրենք օսմանյան հողին վրա որ հոժարակամ կ'որդեգրեւ այս վտարանգի ցեղերը: Բայց հայրենի երդիքին հիշատակը, լեռնային ու

վայրենի կյանքի վարժությունը չի կրնար ի բաց թողվիլ վայրկյանի մը մեջ: Եթե շատեր ընդունեցան պաշտպանությունը կառավարության որ նախախնամության մը պես կը հոգար զիրենք, գտնվեցան նաև ոմանք որ վայրի անասուններու պես իրենց թափառական ու անհանդարտ գոյությունը պահեցին, ասպատակներ դարձան, իրենց արյունալի շահատակությանց արձագանքովը լեցնելով այդ կողմերը: Նյուշ ատոնց պարագլուխներեն մեկն էր. իր անունն ու սաբսափը կը ծանրանար Սափանճայի ամբողջ գավառակին վրա:

Քրանտյուֆ անդին զինվոր կը գրվեր ու ոստիկանական անձնվեր ծառայության մեջ տասնապետ կ'ըլլար: Իրեն կ'իյնային միշտ ամենեն վտանգավոր ձեռնարկությունները, ավազակները ձերբակալելով դատարաններուն հանձնելու գործը:

Խուլ պայքար մը կար այս երկու մարդոց միջև, տասնապետին ու ավազակին, ատեն մը եղբոր չափ սիրով, հիմա մահու ատելությամբ զինված: Այս փոսը որ կը բաժներ զիրենք, հիմա անհատակ վիճ մը՝ որ իրենց ոտքերուն տակ կը բացվեր, կնոջ մը գործ էր. ամբողջ տարիներ նախանձով, հուսահատ սիրով պեղված անդունդ գոր այս երկուքեն մեկուն դիակը միայն կրնար գոցել այսուհետև, անել կացություն մը որ ճակատագրային, անխուսափելի բան մը ունի և որուն երկաթե շրջանակեն մարդ ողջ չելլեր դուրս:

Երկուստեք հնարքն ու քաջությունը կ'ելլեին մրցումի, գիշերներ լուսցնելով, սպասելով հրացանը ձեռվրնին, իրարու ճամփուն վրա, թավուտի մը ետին պահվրտած, երկուքն ալ գիտնալով իրենց փոխադարձ ոխն ու քենը, լուր ղրկելով իրարու թե առջի հանդիպումին պիտի սպաննեն զիրար, սպառնալիքներ նետելով իրարու, մինչև որ կապարի գնդակներ փոխանակեին:

Եվ կռիվը կը շարունակեր ապարդյուն, հուսահատեցուցիչ, ավելի ևս գրգռելով իրենց պրկված ջիղերը, անընդհատ արշավանքին բոլոր հոգնությունովը ծանրացնելով — եթե տեղ կար դեռ — իրենց նախնական հակառակությունը, և մտքի ցասմնակոծ հալածում մը, պաշարում մը դարձնելով իրենց համար փոխադարձ մահու այս անդու, անշշուկ սպառնալիքը:

Իզմիտի եղեռնադատ ատյանն:

Ատյան թող ըլլա, թե որ այս բառը աղեկ կը հնչե: Բայց իրոք պզտիկ սենյակ մը, մեր տուններուն պարկեշտ սենյակներեն մեկը, ուր դատական մարմինը կը բազմի աթոռներու վրա և որուն դեմ, տեղին անձկության մեջ, ամբաստանող և ամբաստանյալ, վկա և ունկնդիր իրարու քով կը շարվին:

Դատավարության ժամանակ շլտված անուններ ու լեզուներ կը լսվին. Տաղստանի գավառաբարբառները զորս կը թարգմանեն և որոնց հառաջ բերած շփոթություններեն, հակասություններեն կը ջանամ օգտվիլ:

Հարցաքննութենեն վերջը ոճիրին պարագաները կը ճշտվին ամբաստանագրին մեջ, դատական լեզվին հակիրճ ու անզգա պարբերություններով:

Սափանճայի ոստիկանությունը կանխապես կ'իմանա Նյուշի այն գիշեր իր գյուղը դառնալու: Քրանտյուք քանի մը հեծյալ ոստիկաններով առավա՛ն դեմ կը հասնի, կը պաշարե ավազակին ապաստանած խոճիթը: Գաղթականներուն գյուղը հրացանի ձայնով կ'արթննա. սխալմամբ մեկը կը զարնվի և այս շփոթության մեջ ավազակը պատուհանեն կը ցատկե, կը փախչի: Կը հալածեն Նյուշը, Քրանտյուք կը հաջողի մոտենալ անոր անտառին մեջ ու կ'սպաննե զայն:

Այս ընթերցանությունը, շերքեզներուն ձայները պզտիկ սենյակը մահահոտ բուրումով մը կը լեցնեն, և ես կ'երեւակայեմ անտառը որ չի կրնար փախստական զավկին ապաստան ընծայել այս անգամ. երկու ոստիկաններուն մենամարտը, այն՝ որուն համառ ժամադիրները եղած էին. մութին մեջ կռիվ մը. Կովկասեն մինչև Իզմիտ երկարող արկածներուն, շարունակելի հողվածներուն վերջին բառը. տասը տարվան անցյալ մը որ մեկ երկվայրկյանով մը կը կտրի կը դադրի. կիրքերու հոծություն մը որ կաթիլ մը արյան մեջ կը լուծվի կը հալի. մրցումներու գոեհիկ վախճանը, քաղաքակրթության մեջը կամ դուրսը. երկուքին մեկի վերածումը:

Եվ համոզմամբ, խղճի մտոք ահա կը ձեռնարկեմ պաշտպանութեանս դժվարին գործին, և, այս է մտքի մը զարմանալի հեղափոխութիւնը, որ վստահորեն կը խոսիմ հիմա և ամբաստանյալին արձակվիլը կը պահանջեմ: Ավագակին սպաննութիւնը՝ ընկերութեան համար այնքան դառն կորուստ մը չէ, և վերջապես դժբախտ տասնապետը լուրջ ընդդիմութեան մը դեմ զենք գործածելու հարկադրված էր անշուշտ: Այս պահուս ինքը պիտի ըլլար սպանյալը եթէ չսպաննէր: Եվ ատյանին բարյացակամ տրամադրութիւնները տեսնելով կը քաջալերվիմ, ու ոստիկանին անշուք ու անշշուկ կյանքը կը պատմեմ անոնց. անփառունակ զինվորական որ պատերազմի դաշտը ու անոր պատիվը չի տեսներ, բայց կը տեսնե ամեն ժամ մահու վտանգը. որ գիշեր շունի, հանգիստ շունի, գոյութիւն շունի իրեն հատուկ, և որ ամեն զրկումի վրա կու գա հոս՝ ոտքը ձեռքը շղթայակապ՝ համար տալու իր դժնդակ պաշտոնին: Կ'զգամ որ ամբաստանութիւնը կը տկարանա, ջուրը կ'իյնա: Սխալմամբ ի գործ դրված մյուս սպանութեան ամբաստանութիւնը ձեռք կ'առնեմ և կը հայտարարեմ որ տասնապետին ութամսյա բանտարկութիւնը կը քալե այդ հանցանքը:

Ե.

Դուրսն ենք. ես, մյուսը, ամենքս: Ներսը կը խորհրդակցին, կը վիճին, թեր ու դեմ կարծիքներ կու տան: Քրանտյութի գլուխը վիզին վրա կ'երերա, աջ ու ահլակ կը ծռի. պիտի փրթի՝ արդյոք. երեսս կը նայի դատապարտված ոչխարի մը նայվածքին քաղցրութեամբը. այդ նայվածքը հարցումներ ունի, որոնց չեմ կարող պատասխանել. ես ալ տասնապետը դողացնող հուզումներուն մասնակից եմ, հոս այս անկյունը քաշված, ու սրտատրոփ կ'սպասեմ:

Կես ժամ. ոչինչ դեռ. ներսը ձայներ կը բարձրանան ու զիս սարսափով կը համակեն: Կ'աղաչեմ. մի՛ ընեք. որի՞ հետ կը խոսիմ:

Ժամ մը, ու կը շարունակեն խորհրդակցիլ. ձայները կը մեղմանան, չեն լսվիր ա՛լ, համաձայնած են. ինչի՞ վրա արդյոք:

Ու հանկարծ զանգակին ձայնը, սուր, ուժգին, սարսափելի հնչյուն մը, որ շունչս կը կտրե մեկեն. տասնապետին տոգույն դեմքը կը կարմրի. ամենքը սենյակեն ներս կը խուժեն ինծմե առաջ, անհամբեր, ա՛լ չհանդուրժելով սպասել:

Ես ալ կը մտնեմ վերջապես: Չնստած դեռ իր աթոռին վրա՝ նախագահը կը վարանի. ամբաստանյալին ներկայութիւնը կը ստուգե. գեշ նշան:

Եւ դատավճիռը կը կարդա, համառոտ գիր մը, չորս տող, որ կյանք կամ մահ կը բերե հետը: Առջի պարբերութիւններէն դեռ բան չեմ հասկնար. գլուխս դեպի առաջ՝ բառերը ավելի շուտ լսելու հիմարական ջանքեր կ'ընեմ, շո՛ւտ, ավելի՛ շուտ, եզրակացո՛ւր:

Անձնապաշտպանութիւն: Փրկվա՛ծ ենք:

Բանտ կը դառնանք նորեն, ցնծութեան աղաղակներու, ողջագործումներու մեջ: Քրանտյուք չի խոսիր, ձեռքս կը բռնե կուլա ու սենյակին պատեն վաթ առնելով շերտերի դաշույն մը, ինծի կը նվիրե զայն:

Ի՛նչ ընեմ ես այդ դաշույնը: Քրանտյուքի բազմավեպ կյանքին անբաժան ընկերը, հո՛ս, տան մը, սրահի մը կահ կարասիներուն մեջ՝ անվնաս զարդ մը, խաղալիք մը պիտի ըլլա այսուհետեւ: Իր դաշույնի կյանքը վերջացած է. կիները ձեռվրնին պիտի առնեն զայն երբեմն, չհասկնալով անոր լեզվէն, չըմբռնելով՝ իրենց աղկաղկ ու աշխարհիկ կիրքերուն անզորութեանը մեջ՝ այս երկաթի կտորին՝ սիրո հետ ունեցած մշտնջենական խնամութիւնը և շտեմնելով այդ անզգա գործիքին մեջ՝ սուրբ ու վայրենի տոշորումներու նախանձոտ պահապանը:

Ա.

Արսլան Պեկեն, — Իզմիտի շրջակա լեռներուն մեջ կորս-
ւած գյուղի մը, — եկավ մեր տունը գյուղացիի շալվարով,
մազերը ծողված. առանց թել մը դուրս ձգելու, սև յազմաին
տակ. տգեղ երևալու, հրապույր չազդելու հաստատ ու բար-
բարոս կամք մը:

Գլխեն մինչև ոտքը զինքը ծածկող սևերուն մեջ՝ դեմքը,
ճերմկոտիկ ավշային անարյուն կազմվածքի դեմք մը, վա-
տառողջ սպիտակութուն մը, ձյունի մաքուր ցոլացում մը
ունեն, ցուրտ ու պաղ:

Աշխարհիկ արդուզարդն ու վայելչութենն այս խուսափու-
մին մեջ, — իր նոր մեռած էրկանը հիշատակին նվիրված անձ-
նագոհութուն մը, — այս երիտասարդ կինը սփոփանք մը,
գոհացում մը կը գտներ, և ասով՝ ինքնիրենը անդրաշխար-
հային կապ մը կը հորինեն, կը ձևացնեն, գերեզմանեն ան-
դին կեցող մեկու մը, բացակա, աներևոյթ էակի մը հետ,
դեռևս անոր հաճելի ըլլալու, անոր նախանձոտ կամքին հպա-
տակելու տարտամ դիտավորութեամբ: Իր հագուստին այս
կամավոր անշնորհքութունը տեսակ մը պշտանք կ'ըլլար՝

պահվրտած տեղեն զինքը դիտող ամուսնին հանդեպ, իբրեւ թե երիտասարդ այրին ըսել ուզեր անոր.

— Քեզի համար միայն փափագած եմ գեղեցիկ ըլլալ և ոչ ուրիշի:

Տանը մեջ՝ իր սպասուհւո պարտականությանը մեջ ամփոփված կին մըն էր, սակավախոս, միավանկ բառերով միայն պատասխանելով մեզի, երբ պատասխան տալը անհրաժեշտ դառնար:

Զէր խնդար, չէր ծիծաղեր. ու գիշերը ճաշեն վերջը իսկույն կ'առանձնանար իր խուցը, մերկ, անզարդ, խստակյաց ճըգնավորի մենաստանին պես, ու հոն կը նստեր ժամերով, ժամերով, գյուղը ձգած զավկին համար հյուսելով անհատնում գուլպաներու զույգեր:

Բ.

Օրն ի բռն կ'աշխատեր, իր գործին հետամուտ, շալվարին ծալքերուն մեջ ճարպիկությամբ դառնալով, ավլելու, մաքրելու, սրբելու հատկացված գործունեությամբ մը, խնամուտ ու հոգածու, բազմոցին վրա թել մը, հայելիին վրա փոշի մը չձգելու շափ:

Իր բոլոր ջանքին հակառակ, իմ սենյակս միայն չկրցավ կարգի կանոնի բերել. օրը տասն անգամ կը շտկեր ու տասն անգամ կ'ավրշտկեր իր բոլոր տանտիկին խնամքին արդյունքը. զգեստներս հոս կը նետեր ու ճերմակեղեններս հոն, գիրքերս ցիրուցան բազմոցին վրա կամ գետինը անկյուն մը ձգված. և այս բոլորը հարյուր անգամ իր տեղը կը դրվեր, ժամ մը վերջը առջի վիճակին վերադառնալու համար: Մըրցում մը կար կարծես իր անսպառ հոգածությանը ու իմ անկարգությանս մեջ: Զէր գանգատեր, եթե երբեք իր լռիկ մնչիկ աշխատության անօգուտ բազմապատկությունը գանգատ մը չէր ինքնին իմ տված նեղությանս համար. ո՛չ, չէ՛ր գանգատեր. Ընդհակառակը, ա՛լ ավելի կը համառեր հիմա, իր համբերատարությամբը ամշցնելով զիս, և ներողամտության

անհունությանը մեջ ծածկելով իմ անառակ որդիի անգթությունս:

Կ'զգայի որ վայելուչ չպիտի ըլլար կատակ ընել այս երիտասարդ սպասուհիին հետ. կը հարգեի իր համր գործունեությունը, իր անկեղծ սուգը, ու եղբոր մը պես կը խոսեի հետը ամեն անգամ որ բան մը հրամայել պետք ըլլար, քաղցրությամբ, գրեթե գգվանքով.

— Քուզում Մարիա՛մ:

Գ.

Մարիամ կը կոչեինք զինքը: Մայրս ուրիշ անուն չէր ընդուներ՝ սպասուհիներու համար. իւր բուն անունը Աշխեն էր և այս կրկնամկրտությունը որուն կ'ենթարկվեր ահա առաջին քայլեն, օտար տուն ծառայելու սկսածին պես, իր բոլոր անցյալին, իր գոյության, իր անհատականության ուրացման պես տպավորություն մը կը թողուր իր վրա: Ոչ իսկ կը հարգեին իր անունը. օտարականներ՝ անփույթ անզգա կ'արտաքսեին զինքը իր նսեն դուրս. խոսելու նոր ձևեր, հագվելու նոր տարազներ կ'առաջարկեին իրեն, ապսպրելով իրեն թողուլ ինչ որ գյուղեն բերած էր հետը, անունեն սկսելով մինչև կոշիկները:

Եվ չէր հանդուրժեր այս նվաստացման. իր այդ անունը որուն չէին հավնեի պոլսեցիք, Արսւանպեկի տղոց էն հաճելի անունն էր: Իր ձևերը, զգեստը, շալվարը գյուղին մեջ ամենեն շնորհալի կիներ հանդիսացուցեր էին զինքը մինչև այն ատեն, և ահա պետք կ'ըլլար իր վայելչության բոլոր հաղթանակները ոտնակոխ ընել մի առ մի, անոնց ծիծաղելի ըլլալը խոստովանիլ:

Ես՝ երբեմն Աշխեն կ'անվանեի զինքը ու կը վազեր կուգար ձայնիս, ձգելով ձեռքի գործը, բոլոր տնեցիներեն զիս գտնելով իր հոգեկան վիճակին գիտակից, պարծենալով որ իր անունը պոլսեցի պատանիի մը համար սիրուն ու հաճելի կրնար թվիլ:

Ա՛լ կը սկսեինք խոսիլ իրարու հետ, ես Արսլանպեկ մե-
ռած էրկանը, գլուղը ձգած զավկին վրա տեղեկութիւն
կ'աւզեի: X

Մեղմիվ կը պատասխաներ, սիրտը բանալով. վիրավոր-
խոցված սիրտ մը որ սփոփվիլ չէր ուզեր, թերեւ անոր հա-
մար որ այդ խոցոտանքը տանելի բան մը, սովորութիւն մը,
պետք մը դարձած էր զոր ի բաց թողուլը դժվարին պիտի
ըլլար, ճիշտ ինչպէս սիկանոյ վարժվող մեկը ժխելի ետ կենալ
ուզեր օր մը: X

Դ.

Հիմա ա՛լ ավելի փուլթ կը տաներ սենյակիս, որուն պար-
տեզին նայող պատուհաններուն վրա՝ վարեն բարձրացող
վարդենին՝ փոխն ի փոխ ճերմակ ու կարմիր ժաղկե մեհեռ
վանդներ կը հորիներ:

Ճորեկները իմ բացակայութեանս կու գար հոն աշխատող
թյունը վերջանալուն, մինակուկը հյուսելու իր անավարտելի
գուլպաներուն շարքը, վարդերուն սաստիկ ու հեղձուցիչ հոգ
տին մեջ:

Բարեկամական խրատներ կուտար ինծի, հնազանդ աղա-
խինի ու սրտի մոտ անձի խրատներ, թուղթերս գետինները
ձգելու համար:

Մեղք ես, էֆենտիս, աչքի լուս ես թափեր:

Աչքի լո՛ւյս միայն. եթե գիտնար թե սիրտը ինչե՞ր չէր
հանձնած այդ փոշոտած ճմրթկած թուղթի կտորներուն. եթե
գիտնար որ պատանութիւնը՝ իր բոլոր անմեղութիւնը, երի-
տասարդութիւնը՝ իր բոլոր հավատքը թափած էր հոն ու,
աւտոնցմն գութս, ստոյիկ տղա մը միայն ահա կը մնար, հա-
լոցե անցած մետաղի կտոր որ իր նախնական վիճակին բոլոր
պեսպիսութիւնը կորսնցուցած է, միաձուլլ, անխառն, անողոք
բան մը դառնալու համար. եթե գիտնար...: Սպասուհին ուրիշ
բան չէր գիտեր բայց եթե գիշերվան վերադարձիս, այն ժա-
մուն ուր ամենքը կը հանգչին, իմ աշխատելս ճերմակ էջի մը

վրա ծռած, մաքուր սպիտակ թուղթ իմ սրտիս պես՝ որ հետըզհետե կը մրոտեր, կը սենար, կը զարդարվեր, իբրև թե սևությունը ըլլար իր շպարը:

Եվ մեղքնալով զիս, ոտքին մատներուն վրա կը քալեր առտուն, աղմուկ չընելով քովս, լավ մը իշեցնելով սենյակիս վարագույրները, պատիր ու արհեստական գիշեր մը ձևացնելով շուրջս, զիս քիչ մը ավելի քնացած տեսնելու բաղձանքով:

Արթննալուս ուռեցած աչքերով, հանդիմանությամբ լեցուն նայվածքը կը քաղցրանար, ու կը վազեր խոհանոց, նախաճաշիս պատրաստությամբը, քնատությանս կորուստը դարմանելու հաշիվով:

Ե.

Երբեմն ալ մորս միջամտությանը կը դիմեր զիս կարգի բերելու և առողջությանս հսկելու ստիպելու համար զիս:

— Հանըմս, ըսե՛ որ գիշերները շատ շնտի, հոգին չքակե գրելով:

— Դուն ալ գուպա կը շինես, կ'ըսեի ծիծաղելով:

~~Ք~~— Ես զավկիս համար կ'աշխատիմ, ես մյուսքան եմ:

Եվ անմիջապես իր ձայնը կը փոխվեր, դեմքին սովորական թախիծը կ'ավելնար Արսլանպեկ եղած զավկին հիշատակին՝ ուրկե կարծես փանձրամայի ձևով, անցյալին բոլոր դառնությունը, սուգը կու գար, կարգավ, մեկ մեկու ետևե, համրիչի մը հատիկներուն պես. իր ամուսնությունը հազիվ երկու տարի տևած, էրկանը հիվանդությունը, ունեցած շունեցածնուն սպառիլը հիվանդության ծախքերուն մեջ, գյուղը մնացած զավակը և վերջապես օտարի դուռ իյնալը, ինչպես կ'ըսեր ինքը. այս ամենը կը տեսնվեր իր տխուր նայվածքին մեջ, կը գծադրվեր իր դեմքին թափանցիկ, արտահայտող մորթին վրա, իրարու ետևե, ամբողջ կառախումբ մը ցավերու, կսկիծներու, ու խոսակցությունը կը գաղեր:

Հետո գիտողություն ընելու կարգը ինծի եկավ:

— Աշխեն, ա՛լ հանե՛ սա շալվարը:

Կ'ամշնար. շրջագգեստը՝ իր մատնանիշ ընող ձևերովը, խոստովանող՝ գրեթե անպատկառ բան մը ունեի իր երկշոթ աչքին:

— Կ'ամշնամ:

Այ՛գգայի որ դիմադրությունը կը թուլնար, իր տգեղ երևալու որոշումը կ'իյնար հազիվ թե քանի մը շարաթ կանգուն մնալե ետքը, և իր հաստատամիտ գյուղացիի երկարող շեշտը «կ'ամշնամ» բառին վրա կը մարեր կը հատներ: X

9.

Շրջագգեստը հեղաշրջում մը բերավ ու վայլեց իրեն. նախ, քնավայրը, կլիման կորսնցնող մեկը դարձավ. մեջքը շատ նեղ եկավ իրեն ու փեշը շատ լայն. առջի օրերը շկրցավ շարժիլ. մասնավոր ուշադրություն մը կ'ըներ ծիծաղելի շրջալու համար իր քավածքին մեջ. չփակը՝ կուրծքին շնորհալի մանրամասնությունները՝ ի հայտ բերելուն՝ ամենքը իր լանջքին ականատես եղածի տպավորությունը կը թողուր իրեն:

Իր գեղեցկությանը այս ծագումին առջև ամենքս ապշեք էինք. ինքը՝ իր աղվորության համար տրված վկայությունները լսելով՝ կը կարմրեր, գլուխը ծռելով մեղմիվ ուսին վրա:

Ու քիչ քիչ ավելի վայելուչ երևալու ջանք մը սկսավ ընել. զարթում մը եկավ իր սրտին մեջ. ինքն ալ գիտեր Պոլսի համններուն պես գեղեցիկ ըլլալ, սյուս ընել. իր գյուղացիի պարզամտությամբը սպասուհիի դիրքին մեջ ունեցած պզտիկ միջոցներով՝ պշրանքով լեցուն արդուզարդ մը ունեի հիմա. միշտ մաքուր հագված ու սափալված էր օրվան ամեն ժամուն. մութ կապույտ յազման, դեպի ետև շրջած, հազիվ թե կը կենար պզտիկ սիրուն կապով մը ու կ'սպառնար ամեն վայրկյան վար սահիլ ուսին վրա, բոլորովին արծակելով անոր առատ մազերուն կոհակները. մինչդեռ մաս մը ճակտին, մինչև աչքերուն վրա կը թափեր, կամա՞ թե ակամա, ու վարը, ծոծրակին քով, նուրբ աղվամազի թավիշ մը՝ մորթին կաթի

ճերմակությունը ցույց կուտար իր նոր բուսած մարգագետնի մեղկ ու կակուղ խավերուն մեջքն:

Ու հոտեր կը քսվեր, անծանոթ ու բոլորովին տարրեր մեր գիտցածներեն, հագիվ թե զգալի, որոնք իր մարմնին արտաբուրումը ըլլալ կը թվեին. և այս շինական յուղագոծությունը մեր քաղքենիի հոտավորումներեն ավելի խորհրդավոր ու մեղկ ու ցանկացուցիչ բան մը ուներ:

Է.

Այս արդուզարդի պերճանքը ու խռովիչ ձգտումները բոլոր ինծի համար էին. իր սրտի հին վերքերը սպիացած կը թվեին հիմա բոլորովին ինձմով լեցուն այդ հոգվուն մեջ:

Իր սերը դողահար և շիկնոտ բան մըն էր, անձնուրացում մը ամբողջ, կատարյալ. անձնուրացում մը որ չի բարբառիք ու քեզի համար ըրած զոհողությունները երեսիդ չի զարներ ապերախտությունդ ցույց տալու համար. ո՛չ, գրեթե գաղտնի, ու ծածուկ զգացում մը որ իր սաստկությանը համար կ'ամչնա, կը պահվտի, երկրաշարժ մը որ հրաբուխի բոլոր սաստկությունը ունի առանց անոր աղմկալից ու բոցավառ արտահայտությունները ունենալու:

Բան մը չէր պահանջեր իր սիրուն փոխարեն, ոչ իսկ իմ սերս. իր բոլոր ուզածը թույլտվություն մըն էր հավիտյան զիս շրջապատելու իր անհուն խանդաղատանքովը, հսկելու վրաս, թող չտալով որ հիվանդանամ, իր խնամքներեն շինված տեսակ մը խանձարուրթ մեջ ամփոփելով իմ բոլոր կյանքս ու շարժումներս, որպեսզի ցավ մը կամ վիշտ մը չունենամ երբեք:

Այսպես ամիս մը տեեց. գետինը կը նստեր միշտ ծունկիս վրա թափելով իր սև մազերը, ածուխի կոտրտուքի պես փայլուն, ու ձեռքերուս գգվանքին տակ կը հպարտանար, կ'ուռեր, փայլալանքե ախորժող կատվի մը պես:

Հետո ձանձրացա — քսան տարու էի այն ատեն ու անկեղծ սիրո մը հարգը չէի գիտեր — այս հովվերգութենեն,

այս աղախնին անձնվիրութիւնը անտանելի լուծի մը ձեւ կ'առնեն քիչ քիչ. փախչիւր անհնար էր իր խնամող խանդաղատանքեն. հիվանդանոցի մեջ գտնվելու պես բան մը կ'զգայի ու ազատութիւնն վերստանալու ապարդիւն ջանքեր կ'ընեն:

Բան մը չէր հասկնար իմ խուսափումներես. իր միամտությանը մեջ կը խորհեր անշուշտ որ գեշութիւն մը ըրած չէր ու պատճառ մը չունեի իրմե երես պահելու. ու չէր գիտեր թե ճիշտ իր սիրույն մեծութիւնն էր որ զիս կը ճնշեր այն ամառվան պայծառ օրերուն պես որոնց ջերմության ու անդորրությանը մեջ կը խեղդվիս:

Չէր գիտեր խեղճը որ մեզի խաբերա գզվանքներ, կեղծ հրապույրներ պետք են, խենթեցնելու համար մեզ սիրով. չէր հասկնար որ իր անմեղ անձնվիրութիւնը ձանձրութիւն պատճառե. բայց գիտեր, կ'զգար որ կը հեռանայի իրմե ու փորձ մը փորձել կու գար, վերջին ջանք մը՝ չխզելու մեր մտերմության կապերը:

Երբ սենյակս մտաւ տեսա որ իր արդուզարդին բոլոր հրապույրները շեշտած, բազմապատկած էր այն օրը՝ հաճելի երևալու համար աչքիս: Միշտ այն գեղեցիկ կինն էր բարձրահասակ ու ճերմկօտիկ, իր երերուն քաղածքովը որ նազանքի կը նմաներ. իր եղնիկի մեծ մեծ բացված աչքերուն մեջ տրտմութիւն կար. բայց իրմե առաջ թեֆարիկի ուժգին հոտ մը ծավալեցաւ օդին մեջ, ծանրատաղտուկ հոտ մը որ շնչառութիւնը կ'արգիւրէ:

Ինչպես եղաւ որ այս հեղձուցիչ բուրումը բավական եղաւ ինծի ատելի դարձնելու այս կինը. պարզ բարուրանքի՞ մը պետք ունեի արդյոք ամեն հարաքերութիւն դադրեցնելու համար իրեն հետ, թե ոչ հին ատենի կանանց հատուկ այս յուզագոծումը իր շնորհներուն, իր արդուզարդին բոլոր շինծու կողմը, ժիծաղելի հանգամանքը երևան հանեց. չիմ գիտեալ թեֆարիկ. ուսկի՞ց գտաւ թեֆարիկը. ու ինքը բերանը չբացած դեռ, ես պոռացի հեռվեն, բարբարոս ու վայրենի ձախնով մը.

— Ինչ հոտ է ատ վրադ. գնա՛ լվացվե շուտով:

Քառ մը չկրցեալ պատասխանել. դրան առջին դամված մնալ, չկրնալով առաջ գալ, երեսս նայեցաւ ասպնաժ, չըմբռնելով որ շնչին հանցանքի մը համար այսքան անողորմ գտնվիմ իրեն դեմ. վարանոտ կեցաւ հոն, պատերազմի մեջ զարնված զինվորին պիտ թր վիրավորվելէն ետքը դեռ քիչ մ'ստեն կանգուն կը կենա ու հանկարծ գետին կը փուլի:

Ը.

Ի՞նչ կ'ուզեք որ ձեզի ըսեմ ասկե ավելի. կ'ուզե՞ք անպատճառ լսել վերջին բառը այս միամիտ սիրո պատմութեան:

Շարաթ մը հիվանդ պառկած էր իր խուցին մեջ, սաստիկ թոքատապով մը որուն ետ էի միակ պատճառը. խոհանոցին մեջ գիշեր ատեն վերեն վար լվացվեր էր, ազատելու համար թեֆարիկի կաշուն հոտեն, իմ պատվերիս համաձայն. ու տոքթորը, բարեկամ մը քան թե բժիշկ մը, կը զարմանար այս գուղացիներուն տարօրինակ սովորութիւններուն վրա:

— Խե՛նթ է, ի՞նչ է այս կինը. խոհանոցին մեջ կը լվացվի՞ն:

Ձէի պատասխաներ և բժիշկը կը համառեր իր զարմանքին մեջ, ու իմ ալ կարծիքս առնել ուզելով, կը կրկնէր շարունակ.

— Ի՞նչ կ'ըսես, խենթ չէ՞:

— Ես, մահվան վտանգին առջև ահաբեկ՝ իր կյանքը փրկել կը խորհնի միայն:

— Պիտի ազատի՞, տոքթոր:

Ութը օր ամբողջ այս տագնապին մեջ անցուցի. հետո ապաքինութիւնը սկսաւ, դանդաղ ա՛յնքան որ նոր հիվանդութեան մը կը նմաներ:

Հիմա երբ երթայի սենյակը որպիսութիւնը հարցնելու, իր անուշ նայվածքը դեռ անհուն գորովով կը զեղուր. հանդիմանութեամբ չէր նայեր երեսս, ու կարծես ա՛լ ավելի գոհ էր հիմա, անձնվիրութեան նոր ապացուցով մը ա՛լ ավելի երախտապարտ ընելուն զիս: Առնելիքվոր ըլլալ կ'ուզեր այս կինը

իր զոհողություններուն մեծությամբը, առնելիքվոր մը որ քաղցր խոսքի մը փոխարենն իր բոլոր պահանջը ներելու հոժար ու պատրաստ է:

Երբեք չխոսեցաւ հետս այն օրվան դեպքին վրա զոր բուրո՞ւմին մոռցած էր կարծես. բայց իր տկարությունը կ'երկարեր ու չէր վերադառնար առջի ուժը: Հշուծում մը կար որ կ'սպառեր զինքը մեղմիւ, տակաւ առ տակաւ, ու բժիշկը գլուխը կ'երերցնէր, շարագուշակ նշան, առաջուց գիտցված, գուշակված աղետի մը ներկա գտնվելու ձևով. թորատապեն վերջի անխուսափելի ցավն էր այս նորեկ հիվանդությունը որ անընդհատ ջերմով ու բարակ քրտինքով մը կ'սկսի:

Թ.

Մեռաւ իր գյուղին մեջ ուր զրկեցինք զինքը բժիշկին պատվերին համաձայն. մեռաւ անհուն խղճի խայթ մը թողլով սրտիս որ ահավասիկ տասը տարի վերջը կը թելադրէ վարանող գրիչս, ու իմ կամքիս հակառակ առաջ կը մղեզայն գրով պահելու անշահասեր, աննման սիրո մը գեմ ցուցված ապերախտությանս հիշատակը:

Ու կը խորհիմ որ կյանքը լեցուն է այս կերպ աղետներով. իրար չհասկնալի առաջ եկած ցավեր որ անյարմանելի կ'ըլլան. անսպառ գորովներ հո՛ս հո՛ն թափված, անօգուտ ու ավելորդ դատվելով, և փճացնելով սերը զոր պետք էին ամուրք առ տեախան. դարձնել. նպատակեն շեղած սպառումներ, իրարու չհամապատասխանող երթևեկ մը զոհողությանց որոնք, փոխադարձ չըլլալուն համար, կը վատնվին ու խղճի տառապանքներով լեցուն հիշատակներ կը թողուն միայն:

Ա.

Այր ու կի՞ն, թե քույր և եղբայր, չեմ գիտեր:

Երկուքն ալ մեղրամոմի գունատությունը ունին, որուն վրա շեկ ու գոուզ մազերնին ոսկիի ցուքեր կը թողու. միևնույն գիմագիծը, երեսի միևնույն ձվաձևը, երկուքին վրա ալ նուրբ ու քնքուշ բան մը:

Շագենավին մեջ ուր իմ մոտիկս նստած են, երիտասարդը վեր դարձուցած է փալթոին մուշտակավոր օձիքը ու հորը ինկած աչքերեն՝ նայվածքը աննպատակ կը թափառի պատուհանեն դուրս, ծովդն վրա: Զի խոսիւր ու գլխու շարժումներով միայն կը պատասխանէ իր ընկերուհիին, առանց դիտելի գաղրբելու ծովը որ իր բոլոր ուշադրությունը գրաված կը թվի:

Անիկա, ընդհակառակը, առողջության խրոխտ արտահայտություն մը ունի. մեղրագույն բուրդե շրջազգեստ մը հագած է, իր բնական գույնին հետ՝ միօրինակություն մը կազմելու համար կարծես: Նիհար ու բարձրահասակ կին մըն է, բարձր մեջքով ու տարօրինակ կերպով ուռուցիկ լանջքով մը որուն գուրս ցցված երկու սուր անկյունները՝ իրենց հիմերուն վրա թավալած գույգ մը վրաններու տպավորությունը կը թողուն:

Ամբարտաւան նստվածք մը ունի որ կը վայլէ իրեն, ոտ-

քը ոտքին վրա, էրիկ մարդու մը պես. պահ մը կը հագնի. և ոտքին դիրքը կը փոխն, ու մետաքսի շրշյուն մը կու գա պատ- մուճանին տակեն, ներդաշնակ ու փայփայող նվագի մը պես, բնհեզե հանդերձեղեններու ձայնը:

Այսպես նստած, գիրք մը կարդալու տված է ինքզինքը. էջերը կը դարձնեն հետզհետե տենդոտ ձեռքով մը, երբեմն ընթերցումը կ'ընդհատեն, հիվանդին բառ մը ըսելու, պարբերութիւն մը ցուցնելու համար. ժպտելով, ծիծաղելով իր մունջ բարեկամը խնդացնելու, անոր մռայլամած ճակատը պատող տրտմութիւնը փարատելու հայտնի ջանքով մը:

Այս խնամոտ հոգածութիւնը այդ վես ու խիզախ կնոջ քով՝ հսկա ծառի մը վրա բացված փափուկ ծաղկի մը ներգործութիւնը կը թողու ինծի: Կ'զմայլիմ վրանին ու նորեն կը հարցնեմ ինքնիրենս.

— Ա՛յր ու կին, թե քույր և եղբայր:

Բ.

Փրինքիփոյի մեջ ճանչցա զիրենք, մեծահարուստ հրեա ընտանիքի մըն էին: Էրիկը իր հորեղբորորդին էր ու անոր հիվանդագին վիճակը գիտնալով Սառա՝ ամուսնացեր էր հետը. երբեք ասիկա արգելք մը չէր նկատած իրենց ամուսնութեանը: Ի՞նչ փուլթ, կրնային մեռնիլ. օր մը չէ նէ օր մը պիտի զատվեին աշխարհես. կ'արժեր հաշվի դնել ասիկա: Սպանյոլի տաք արյունը կը խաղար իր երակներուն մեջ. ու սիրո մեջ ալ նորեն հրեա շահախնդրի հանդուգն իմաստասիրութիւնն էր որ ժառանգութեամբ փոխանցվեր ու մտեր էր այս գեղեցիկ կնոջ հոգւոյն մեջ:

Գարգվեր ու երջանիկ եղեր էին. բայց երթալով ա՛լ ավելթ աստկացեր էր այն մաշող հիվանդութիւնը որ իր երիտասարդ ամուսինը կը հատցնէր:

— Խնայե՛ք էրկանդ, ըսեր էին իրեն:

Իր ախտավարակ խառնվածքը չկրցավ երբեք հանդուրժել այս պատվերին. արտաքին ցուրտ ու անտարբեր երևույթին

հակառակն էր ներսը ու երկու յարմար մեջ դիրենք այրող հուրը ճշմարիտ ապերումներ գործեր էր էրկանը վիճակին վրա. օդափոխութենե՝ եթե ոչ բժշկություն՝ գեթ բարվոքում մը կ'ակնկալեին: Ու հիվանդապահի մը պես կ'ընկերանար ահա իր ամուսնին, ամբողջ խնամքի, գուրգուրանքի մթնոլորտի մը մեջ պահելով զայն, ճիշտ ինչպես կանխահաս ծնունդով աշխարհ եկող երեխաները՝ արհեստական գաղջ մթնոլորտի մը մեջ կը մեծցնեն:

Բայց փոքրիկ բարեկամություն մը ամեն խոհամություն մոռցնել կու տար իրենց ու նորեն անուղղա շռայլի մը վարժությամբ կը վատնեին այս շնչին դրամագլուխը: Հետո, զրդջումը կու գար և հիվանդը վերստին կազդուրելու անգույ աշխատությունը:

Աղեկ բարեկամ եղանք ամուսնին հետ ու շատ հեղ կ'երթայի իրենց տունը զոր Փլադանայի կողմը ընտրած էին, հյուսիսեն փախչելով: Պատուհանին քով իր լայն թիկնաթոռին մեջ ընկողմանած հիվանդին աչքը դուրսն էր. ի՞նչ կը խորհեր արդյոք. կնոջը երեսը շնայելու տարտամ դիտավորություն մը կը գուշակեի. դժգոհ էր անկե. անոր վրդովիչ ներկայությամբը՝ չէ՞ր նմաներ քիչ մը այն սնանկ խաղամուկին որ ձեռքը գրպանը կը դեգերի հիմա, ուրիշներուն ձգելով սեղանը որուն ատենով բախտավոր գահերեցն էր:

Այո՛, ուրիշներուն պիտի թողուր այն կինը, իր սպառիչ հրապույրներովը որ հիմա տարտամ կերպով մը կը հիշեցնեի ինծի այն հոյակապ ապարանքներեն մեկը որուն տերը մեկնելու հարկադրված՝ կանխահոգ հեռատեսությամբ ինքը մեջը եղած ատենեն պիտակ մը փակցնե սա բառերով.

Ծ Ա Խ Ո Ւ Յ Ո Ւ Ն

Գ.

Իր բազմաթիվ սիրողներուն մեջ ամենեն վեհերոտը ես էի. համարձակները կային, ձեռներեցները, քծնողները, պահանջողները, ամբողջ հավաքածո մը, տեսակ մը սիրահարներու

թանգարան, ինծի՛ վերջապահին մեջ աննշան անկյուն մը միայն տրված էր. ոչ մեկուն համար հաշվի առնվելիք մրցակից մըն էի. ոչինչ ունեի Սառայի պէս արտակարգ կնոջ մը առջև շնորհ գտնելու համար. իմ՝ աշխարհի սրղողած իմաստասերի խոկումներս անշուշտ իր ջիղերուն կը դպչեին ու անկապ խոսքերս, բրոնք ցիր ու ցան մտածումներու ցուքերն էին, շահեկան բան մը չէին կրնար ըլլալ իրեն համար:

Անդին՝ իր շուրջը մարդիկ կային որ նրբամտության հեղեղներ կը թափեին. հանճարեղ բառերով, անակնկալ պատրաստաբանութիւններով կը խնդացնեին իր անտարբեր դիտողի դեմքը: Ամենուն կ'ըսեր միշտ.

— Էրիկս հիվանդ է ու սիրտ չունիմ:

Ասով իմ սրտիս ա՛լ ավելի կը մոտենար, վասն զի ես աչ կը սիրեի այս հիվանդը: Բանաստեղծի ու արվեստագետի խառնուրդ մը կար այս մարդուն վրա և աղնվական բան մը որ համարում ու պատկառանք կ'ազդեր ինծի: Եվ տեսնելով երիտասարդ կիներ՝ հավատարիմ իր սիրույն ու անձնվիրությանը մեջ, իմ սերս ալ պարզապէս հիացումի կը փոխվեր ու անմռունչ կը պաշտեի զինքը անմատչելի ու աննյութ արարածի մը պէս: Գոհ էի նրեւ շտալուն համար զինքը շրջապատող մարդոց որոնք անկարեկից կը մտնեին այս տունը, իրենց փողկապին հանգույցը, շապիկին անբիծ սպիտակութիւնը ցուցնելով:

Սառա առաքինի կին մըն էր, աշխարհային երանութենեն իր արդար բաժինը առած ու վայելած կին մը՝ որ իր իրավունքեն ավելի շուգեր և գիտե իր սրտին ու իր մարմնին իշխելը

Այսպեսով իր բարոյական նկարագիրը մեծնալուն հետ՝ իմ պաշտումս ալ կ'ավելնար իր անձին համար. իր քաղվածքը կը ճանշնայի ոտնաձայնեն. իր թաշկինակը կը զանազանի ծավալած հոտեն. իր փոքրիկ սովորութիւնները, քմահաճույքները գոց գիտեի վաղեմի բարեկամի՝ մը պէս:

Ու արգահատանքս հիվանդին ավելի առողջին կ'երթար. մեղքը վելիքը այս մանկամարդ կինն էր որ իր անսպառ գորովի գանձերը անտես թաղելու ու իր երիտասարդի իղձերը ու գողերը զսպելու արիութիւնը ցույց կու տար:

Հիվանդին վիճակը հետզհետե կը ծանրանար ու Սառայթ, անձնվիրությունը նույնքան ավելի մեծ կ'երևար աչքիս. հիմա դուրս չէր ելլեր էրկանը սենյակեն. երբեմն ես ալ կը գտնվեի հոն. բերանը բերնին կը կենար մինչև վերջը, հիվանդին շունչառությունը խառնելով իրենին: Այս չափազանց զոհողությունը ճշմարիտ խելագարության մը հանգելու վրա էր. էրկանը հետ մեռնիլ կ'ուզեր անշուշտ. անդին ալ անոր հետ ըլլալ, ինչպես հոս եղած էր, և իր անհատնում վայելքները անոր պահել միայն: Այո՛, այս էր իր գաղափարը:

Մնաս բարովի մը ատեն մինչև մանդուխին մոտ կ'ընկերանա ինծի ու առիթը բարեպատեհ կը նկատեմ բառ մը ըսելու, զգուշացնելու համար զինքը:

— Վախկոտ, պատասխանեց ինծի, ձեռքերս թոթվելով, վախկոտ, այդպե՛ս երիտասարդ ես դուն:

Ամոթես ու զայրոյթես դեղնեցա:

— Քու անձիդ համար միայն վախկոտ եմ, ըսի իրեն. տեսար որ ես այն հյուրերեն չեմ որ հիվանդեն կը փախչին չպլըշկվելու համար. ես ամեն վայրկյան ամուսինիդ քովը գտնված եմ: Եթե դուն չես փախչիր իրմե, այդ քու պարտքդ է արդեն, դուն անոր կինն ես, ե՛ս...:

— Այդ կնոջը սիրողը, մրմնջեց ականջս ի վար:

Ձեռքս շթողուց ու ես ծռեցա համբուրելու համար զիս բռնող մատները:

— Ո՛չ ըսավ հեռանալով, չ'ըլլար:

Հետո, տեսնելով ցաված դեմքս, մեղքեցավ անշուշտ ու մատովը՝ խորհրդավոր նշան մը ընելով ավելցուց.

— Վերջը:

Ե՛րբ:

Իրիկվան՝ սրտատրոփ նորեն եկա:

— Վերջը, ըսավ ինծի:

Ամեն նյութի վրա խոսեցանք. անիմաստ խոսքեր միայն ըսի կարծեմ. խելքս վրաս ըլլալու չէր. մեկնելու ժամուն կ'սպասեի ակնդետ. դուրս ելա:

— Վերջը, վերջը, ըսավ նորեն Սառա ու ճամփու դրավ զիս:

Միշտ այսպես կ'ըսեր ինծի ու այս անդու հետաձգումը՝ մերժումի քաղաքավար ձև մը միայն նկատած էի:

Ամբողջ ամառը անցավ ասանկ ու ես ալ չէի հիշեցներ իրեն խոստումը. բայց ան չէր մոռնար ու ամեն առթիւ միևնույն բառը կու գար իր շրթունքին վրաս

— Վերջը:

Ե՛րբ արդյոք:

Ե.

Վերջին վայրկյանները հիվանդին անուշ մրափի մը նմանեցան: Մահը մեղմիւ եկավ, պայծառութիւն մը բերավ կարծես թէ այս տժգույն դեմքին: Գլուխը բարձին դրած, աչքերը կիսափակ՝ ճիշտ միևնույն մարդն էր որուն շորս ամիս առաջ շոգինավին մեջ հանդիպած էի: Իր ոսկիի կարմրությամբ ցուացող մազն ու մորուքը պատուհանեն եկող առտվան ճառագայթներուն տակ կը խայտաւ կարծես ու անգո կյանքի մը պատրանքը դեռ կու տան երեսին: Մեռավ. և ես գլխիկոր ու ապշած՝ առջի հեղ կը տեսնեմ մահը հոս աչքիս առջև, հանդարտ, շքեղ, գրեթէ հրապուրիչ: Սավանի պես պարզվող ծովի երեսն է ան, մաքուր ու միօրինակ հանդարտությամբ մը ծածկելով պարապութիւնը:

Սարսափը չի բռներ զիս. արհավիրք չեմ զգար այս հրեա երիտասարդին տեսքին քով, այլ զարմանքով կը լեցվիմ. ի՞նչ է այս պառկող մարդը: Հարցո՞ւմ մըն է թէ Պատասխան մը: Հետո, անզգալաբար աչքերս կը լեցվին. Սառա քովս է բայց չի յար. կը կարծեմ որ իր վիշտին մեծութիւնը կ'արգիլէ զինքը արտասովել, այն շատ լեցված ամաններուն պես, որոնք շրջելով չեն թափիր:

Սեւի հագած է որոնք իր մեղրամոմի դեմքին անփայլ ճերմկութիւնը կը ցուացնեն. քովս կու գա ու իր բուրումնավետ թաշկինակովը աչքերս կը սրբի: ✓

Այս վայրկյանիս, այս մահվան սենյակին մեջ բուրոովին

մոռցած եմ գինքը. բայց ան՝ իր ներկայութիւնը հիշեցնել
կու տա ինծի. ձեռքս կը բռնե նորեն, ճիշտ ինչպէս ամիսներ
առաջ կեցուցած էր զիս մեկնելու ժամուս: Կը տեսնեմ որ աշ-
քերը անսովոր փայլով մը կը ցոլան, մութի մեջ կատվի աշ-
քերու վառելուն պէս, դեղնորակ լույսով մը:

Իր քովը կը նստեցնեն զիս բռնի, ու ակնարկութիւն մը
ընելով իմ առջի թախանձքներուս.

— Հիմա՛, կ'ըսե հանկարծ:

Եվ այս սենյակին մեջ կը բացատրե ինծի, իրավագետի
մը պէս փաստերով զինված, իր կյանքի ըմբռնումը ու պար-
տավորութեան գաղափարը:

Էրկանը հավատարիմ եղած էր ցորչափ կենդանի էր անի-
կա. մազի շափ չէր թերացած իր անձնվիրութեան ու պարտ-
քին մեջ: Ի՞նչ պետք թերանալու. չէ՞ր կրնար համբերել. անոր
կյանքը՝ յուզը հատած պատրուցի մը պէս՝ վայրկյանն վայր-
կյան շիջելու վրա էր. կրնա՞ր այնքան անսիրտ ըլլալ որ անոր
մարելուն չսպասելու շափ անհամբերութիւն ցույց տար, ո՛չ,
անոր համար վերջը ըսած էր միշտ:

Ու ահա ասանկ կը մեկնեի իր պարտականութիւնները.
թվաբանական հաշիվ մը լուծելու պէս:

Տրամաբանութիւն կար իր խոսքերուն մեջ, բայց սիրտ
չկար՝ ու չեմ գիտեր ինչո՞ւ պարզապէս ահարկու ու նամիկ
թվեցավ ինծի այս ըմբռնումը՝ որ ապաքեն բոլոր աշխարհի
մարդոց սովորական ըմբռնումն է:

Լավագույն սեպեցի անոնք որ առանց հաշիվի կը թերա-
նան, քան թե անոնք որ Ստոալին պէս, հաշիվներու շնորհիվ
անթերի կը հանդիսանան մեր աշխիս:

Քովիկնիս երկնցող այս դիակին մոտ այս դավանութիւնը
վրդովեց, սարսափեցուց զիս: Խղճիս ձայնը արթնցավ ան-
ժամանակ խոսող աքաղաղի մը պէս, ու մերժեցի զինքը:

Ա.

2 արհուրելի կերպով շարկված ըլլալուն հակառակ՝ իր տասնյոթը տարու աղջկան շնորհը տակավին երեսին վրա էր իր ծարուրած աչքերը մռայլ ցուացումով մը կը փայլեին, այնպես որ ակնարկը զքեզ շոշափելուն՝ թավիշի կակուղ հպումին տպավորութիւնը կը ձգեր մարմնիդ վրա: Մազերը առատ ու շքեղ, դեղինի ներկված, ո՛վ գիտե՝ ատեն շունենալուն կամ ուրիշ պատճառով մը՝ հարդարված չէին: Արձակված թափված այսպես ուսին վրա՝ կարծես անոնց ծանրութեամբ էր որ գլուխը դեպի ետ կը ծռեր քիչ մը:

Հոռի ճաշակով պոռչտող քան մըն էր արդուզարդը. կապույտ դիպակն փնշ մը, կարմիր մետաքսն վերիդիով մը ամբողջացած, ծանրագին կերպասներու սեր որ իր զրկված արարածի միամիտ վրիժառութիւնն էր տիկիններու դեմ:

Պարարտ ու շնորհալի կազմը այս կնոջ՝ անպատկառ կերպով հոլանի կուրծքն, շարունակ վար սահող սև գուլպաները շտկելու, տեղը բերելու համար բրած հարատև ջանքն կը հայտնվեր: Ինքն ալ ցանկահարույց կեցվածքի մը հրապույրները կ'ավելցնէր անոր վրա, գիտակից ու ջանադիր լրբութեամբ մը:

Զորորորդ հարկի խցիկին կեսը կը գրավեր իր անկողինը, լայն, խորունկ ու ընդարձակ, որ իր սավաններուն երկբայելի ճերմկությամբը՝ մտածելու տար հոն առաջնորդվողը։ Այդ անկողինն վրա նետած նայվածքես գուշակելով իմ վարանքս՝ կը համոզեմ զիս, վեր առնելով, մեկիկ մեկիկ ցուցնելով վեր-մակը, բարձին երեսը դեռ նոր լվացված, կ'ըսեր ինծի, լեզու թափելով ապրանքը քշել ուզող վաճառականի մը պես։ Ու բռնի նստեցնելով զիս անկյունին պզտիկ սետիլին վրա, խնդալով տղու մը պես, գրկելով զլուխս, կ'ավելցներ։

— Պագնեմ քեզի անգամ մը։

Նախահարձակը ինքը կ'ըլլար, պզտիկ ձգելով իմ պատա-նի՞ մարդու նոր սկսող հավակնություններս։

Վարժ աղջիկ մըն էր որ իմ անփորձ տղու վեհերոսու-թյունս փարատել կը ջանար իր գգվանքներուն համոզիչ ու շքեղ փաստերը մեջտեղ նետելով։

Իր մարմնին բուրումը՝ չեմ գիտեր ինչ լլկող ու անուշ հոտ մը՝ մատուցումը կը շեշտեր։

Այս տանը մեջ, կ'ըսեր ինծի, ամենեն պզտիկը ես եմ, զատկին տասնըյոթս պիտի լմնցնեմ։

Ճիշտ քովս նստած էր, կատվի մը պես պզտիկնալով, գրե-թե սեղմվելով կուրծքիս վրա։

Հինգ վայրկյանի մեջ արդեն մտերմացած հետս՝ կը հար-ցափորձեր զիս. ով ըլլալս հասկնալ կ'ուզեր։

Եվ առանց սպասելու որ իմ պատմությունս ընեմ՝ ինքք իրենը կը զրուցեր ինծի, հինգ բառով պատմվելիք սովորա-կան ու խավարային պատմությունը իրենպեսներուն։

— Երկու տարի առաջ մայրիկս մեռավ, — այս «իկս»-ին մեջ անհուն գորովանք մը ու թախիժ մը կա. — հայրս չեմ ճանչնար. ինե երկու տարու պզտիկ քույր մը ու ավելի պզտիկ եղբայր մը ունիմ. մեյ մըն ալ մեծ մայր՝ մը ունիմ. ասոնք են իմ բոլոր ազգականներս. քույրս ու եղբայրս դպրոց դրած եմ, ամենքը ես կը պահեմ։

Այս վերջին բառին մեջ իր ընտանիքի տեր ու գլուխ եղող, անձի պատասխանատվությունով լեցուն հպարտության շեշտը կը դնե:

Ատկե դուրս իր քրոջը խոսքը հոս՝ ամոթով լեցուն այս մթնոլորտին մեջ՝ թող շիտար որ ըլլըվի. խստաբարո ու աշակերտ մոր մը ձևը կ'առնե դեմս. կը ծիծաղիմ քիչ մը վրան, բայց կը տեսնեմ որ իսկույն կը խոժոռի իր աղվոր ճակատը՝ շետո, վախնալով որ զիս շարդողցնե,

— Գոցենք այս խոսքերը, կ'ըսե ինծի:

Իր շրթունքը նորեն կը փակչին իմիններու և իր մարմինն բոլոր բեռը վրաս կը ժանրանա պահ մը:

Գ.

Այն օրը այսքան եղավ մեր բոլոր ճանշվորությանը, իմ ֆախանձանքներս ասկե ավելի գոհացում չստացան:

— Ի՞նչպէս կրնա ըլլալ, ավագ շաբաթով, կ'ըսեք զարմացած, դուն քրիստոնյա չե՞ս:

Իրոք ավագ շաբաթվան մեջն էինք:

Պահք կը բռնէր անիկա ու վերջին օրն ալ ծոմ պիտի պահէր: Իր ջերմեռանդ ու մեղավոր աղջկան համոզումներու ֆարօրինակ գիրկընդխառնումը կը պարզեր ինծի:

— Ո՞ր օր սրբություն պիտի առնես, հարցուց հանկարծ:

— Չեմ գիտեր ալեկ մը, պատասխանեցի. դո՞ւն քիչ օր պիտի առնես:

Երեսս նայեցավ ապշած՝ կարծես ասանկ անհարկ հարցում մը ուղղելու համար:

— Հիշ մեզի հազարդություն կուտա՞ն:

— Ինչո՞ւ չտան:

Քահանայի մը չափ գիտեր անիկա բոլոր կարգը կանոնադասանկ բաներուն, ու քահանայ մը ավելի խստապահանջ էր ինքզինքին համար:

— Չեմ կրնար հազորդություն առնել քանի որ վերջը դարձյալ մեղք պիտի գործեմ, կը բացատրեր ինծի: Ինչո՞վ պիտի

ապրիմ ես. քույրս, եղբայրս, ծեր յայաս պիտի ապրեցնեմ.
Պղջումս սուտ զղջում մը պիտի ըլլա:

Այս պզտիկ սենյակին մեջ՝ արտասանված այս լուրջ
խոսքերը ինծի մտածել կու տան:

Ամեն անոնց, կ'ըսեմ ինքնիրենս, որոնք իրենց ապրուստի
քերմունքովը մեղք մը գործելու, սուտ մը խոսելու հարկին
մեջ են, եթե եկեղեցին իր հաղորդությունը զլանար, ի՞նչ
պիտի ըլլար ասոր վերջը, ո՞ր վաճառականը, ո՞ր խանութ-
պանը, ո՞ր օրագրողը ու ո՞ր փաստաբանը, նույնիսկ ո՞ր
եկեղեցականը հաղորդություն առնելու իրավունքը պիտի վա-
ժելեր. չէ՞ մի որ հետևյալ օրը իրենց առօրյա կյանքին պիտի
վերադառնան անոնք: Ոչ ոք սակայն մտքէն անցուցած է եկե-
ղեցվո սուրբ խորհուրդներէն այս մարդիկը գրկել:

Աղջիկը կը գրկեր, կը համբուրեր զիս անընդհատ:

— Քանի՞ տարու ես դուն, կը հարցնե ինծի:

— Քսան տարու:

Անձնատուր իր գգվանքներուն՝ մտքովս կը շարունակեմ
առարկություններուս երկար շարքը: Եկեղեցին՝ իր արդի ձևին
տակ իր զանազանություններուն ակններէ անիրավությամբը,
մարդկային քան թե նրկնային հաստատություն մըն է. մար-
գոց բոլոր թյուր վճիռները հոն ալ կը տիրապետեն ինչպես
այլուր:

Աղջիկը վերջին համբույր մը կու տա:

— Ես ժամ պիտի երթամ, կ'ըսե ինծի. զատկեն վերջը
եկուր, բարեկամ ենք, չէ՞: Գալուդ պես հոս զիս հարցուր:

Ու պշրանքով մը, որ մեջերնիս հաստատված համակրու-
թյան օծումն էր, կը պահանջե.

— Ուրիշի հետ չպիտի տեսնվիս, խոսք տո՛ւր:

Խոսք կու տամ, քսան տարու երիտաւարդի խոսքս:

✕ Անկե վերջը տարիի մը չափ սիրեցինք իրար:

Անուս, ռամիկ, բայց սրտի տեր աղջիկ մըն էր. իր սիրող-
ներուն թիվը չկար. ամեն ազգե, Նոարիքե ու դասակարգե
մարդիկ մոլորած՝ կու գային հոս. ալեւորածները, ինչպես հա-

զիվ պեխերը բուսած տղաքը, կու գային ամենքը իր սիրովը հափշտակված:

Բայց մանավանդ ստորին դասն մարդոց մեջ իր անունը, իր գեղեցկությունը նախճիրներ կը գործեր:

Պատճառը այն էր գուցե որ այս տարօրինակ աղջիկը ուղղամտություն մը ուներ իր վաճառիկ սիրույն մեջն այս:

Իմ դեմս, երբոր քիչ մը ավելի մտերմացանք, իր տգիտությանը վրա կ'ամչնար, բայց երբե՛ք իր վիճակին համար Անհուն խնամքով ու գորովով մը իր պատիկ քրոջ ու եղբորը վրա կը շարունակեր հսկել հեռվեն, ծախելով շարունակ իր մարմնին ճոխությունները, առանց զոհողություն մը ըրած ըլլալու գաղափարը մտքեն մազի շափ անցընելու: Ճ

Դ.

Բազմություն մը աղտոտ ու ստորին մարդոց կը խռնվե՞ր գրանը առջև. գողեր, մարդասպաններ կային անոնց մեջ. ամենքը կը հրմշտկեին իրար, առաջ անցնելու ջանքով մը, կը լեցվեին իրարու վրա՝ հետաքրքիր: Հետո ոստիկաններ եկան թուղթ ու կաղամար ձեռքերնին, կատարված ոճիրը արձանագրելու համար:

Քովիններու հարցուցի այս հավաքումին պատճառը:

— Աղջիկ մը զարկին սա տանը մեջ, ըսին ինձի:

Նախազգացումս որ բնավ չի խաբեր, զիս դող հանեց. միջոց մը գտա ճեղքելու այս մարդերն ձեռքած պատնեշը: Վեր վազեցի իսկույն, մեր շորրորդ հարկի պատիկ խուցը. տնեցիները հոն հավաքվե՞ր էին. բժիշկ մը վերջին պահուն եկած, անկողնին վրա ծռած էր:

Հող, այդ անկողնին վրա տարածված տեսա գինքը վերջին անգամ: Իր սովորության հակառակ ամբողջ ճերմակներ հագած էր, ձյունաթույր ու շլացուցիչ. ու միայն լանջքին վրա ձախ կողմը շապիկը կարմրած էր պատիկ բոլորակով մը, այդ անբծության վրա բացված վարդի մը պես:

Ձիս տեսնելուն ժպիտ մը դժվարավ գծագրվեցավ իր դեմ-

քին վրա: Բժիշկը անհույս վճռեց անոր վիճակը: Ինքը հաղորդություն առնելու փափագ հայտնեց ու մեկ երկու հոգի իսկույն եկեղեցի վազեցին, բայց տերտերը մերժեց զալ:

Հետո մահը վրա հասավ. դանդաղ, հանդիսավոր ու մուսլթանը, վերարկուն՝ ուր նախախնամությունը հոգածու ձեռքով փաթթեց բուրբեց այս աղջիկը, որուն՝ մարդոց ճղճիմ հաշիվները ու սխալ դատաստանը ամեն սփոփանք զլացեր էին աստուծո անունով:

Իր պզտիկ քրոջմեն ու եղբորմեն զատ ոչ ոք անոր անունը տվավ մեյ մըն ալ:

Ե.

Այս հին դեպքը պատմելուս, անցյալները՝ բարձրաստիճան եկեղեցական մը, աստվածաբան ու կենցաղագետ մարդ մանրամասն հասկցուց ինծի կրօնական պատճառները այս զլացումին: Հրապուրված աղչկան և պոռնիկին զանազանությունը ըրավ. սա պարագային մեջ եկեղեցին ասանկ կը տնօրինե, ըսավ ինծի, սա մյուս պարագային մեջ ալ անանկ: Բացատրություններ տվավ՝ որոնք նուրբ թվեցան ինծի. վկայություններ բերավ որոնց դեմ ըսելիք մը չգտա: Իր փաստերը՝ բարբարոս ու ավերական՝ շհամոզեցին զիս:

Ու միշտ աչքիս առջևն է մահիճը լայն ու խորունկ որ սեռյակին կեսը կը գրավեր, լայն ու խորունկ որուն մեջ՝ կարծիր վարդ մը կուրծքին՝ այն աղվոր կինը կը քնանար:

Ա.

Գ իշեր էր, նոյնմբերի տրտում ու խոնավ գիշեր, որուն մթությանը մեջ ընկղմած էր Փերայի Մեծ Փողոցը իր քարաշեն ու բազմահարկ ապարանքներովը։ Փռշիի պես բարակ ու ասեղի պես սուր անձրև մը կու գար ու կը լվար ամայի և թափուր քարահատակը։ Կալաթա Սերայի պահականոցին դեմքեր կու կառապան՝ հապաղած անցորդ մը գտնելի հուսաբեկ՝ ցուրտեն պատսպարվելու համար իրենց կառքին մեջ կը մտնէին։ Մարդ չկար ու այդ աղմկալից փողոցի ժխորեն ուրիշ բան չէր մնացեր բաց եթե առջի իրիկվընե ի վեր տեղացող անձրևին անընդհատ ձայնը իր հուսահատական միօրինակությամբը։ Հեռվե հեռու, ուղիղ ու լայն ճամփուն բոլոր երկայնությամբը, մութին մեջ կը տեսնվեր շարք մը կարմիր ու արլունագույն կետերու՝ որոնք կազերուն տամուկ ու դողդոջուն լույսերն էին։

Քաղինոները, քաֆե շաֆանները և ուրիշ զրոսավայրերը շատոնց գոցված էին. անոնց տեղ, հոս՝ մսավաճառի, հոն՝ կաթնավաճառի խանութ մը իր դուռը կը բանար, և մութուն ելլելու վարժվող այս խանութպաններու աշկերտները՝ դեռ

նոր արթնցած, կես քուն, կես արթուն, կանթիդի լույսով գիշերեն կ'սկսեին իրենց օրական աշխատությունը:

Ձայն ձուն չկար դեռ ու գիշերապահը տասներկու կը զարներ փողոցին հնչուն մայթին վրա: Պատի մը տակ, մարդ մը՝ անշուշտ խաղատան մը մեջ ունեցածը շունեցածը կորսնցնելի տորը, կծկտած էր լուսնալուսն սպասելով, պառկելու տեղ մը գտնելի հուսակտուր, վասն զի այս հյուրընկալ փողոցը ստակ շունեցողներուն համար չէ: Ասդին անդին քուրջեր հավաքող մարդիկ, լապտեր մը ձեռքերին, լոկկ ու գլխահակ, իրենց ուսի կողովը կը լեցնեին:

Բայց հետզհետե մութը իր խստությունը կը կորսնցներ: Կալաթա Սերայեն վար վաճառատուններուն մեջ ձայներ կը լսվեին ու քիչ քիչ անցորդներ երևան կ'ելլեին փողոցին մեջ: Բանջարեղեններով ու կաթի ամաններով բեռնավորված ձիեր հանդարտաբայլ կու գային, կ'անցնեին վիզերնուն կապված զանգակներուն ձայներովը արթնցնելով քարուկիր շենքերուն արձագանքը:

Հիմա ա'լ լուսնալուսն մոտ էր ու Փերայի տունները կը ճշտվեին ստվերամած հորիզոնին վրա. ձայները երթալով կը շատնային. խանութներու երկաթե փեղկերը կը շարժեին. կանուխ ելլող սպասավորներ, պահապաններ, փեղկին մեջ բացված դռնակեն դուրս կ'ելլեին ու վաճառատուններու առջևի սալաքարերը կը մաքրեին խանութին ներսը ավելի վերջը. բոկեղ, կաթ ու սալեպ վաճառողներ պողալով կ'սկսեին իրենց առտվան առուտուրը, այդ ծառաներուն, բեռնակիրներուն ու պահապաններուն բերելով աժան գինով նախաճաշ մը. «բարի լույս»-եր կը փոխանակվեին դրացի մարդոց մեջ:

Բ.

Մութին հետ ելավ Մարտիրոս. խանութը ավելց, առջի օրվրեն անկարգ թուլված տուփերն ու ծրարները տեղը դրավ, վաճառատան մեծ ապակին սրբեց ու երկաթյա փեղկերը բացավ: Քիչ մը վերջը ա'լ բոլորովին լուսցած էր, գործավորներ,

արհեստավորներ, ամեն ազգե ու ամեն կարգե, Պոլիս կը դիմեին ու Մեծ Փողոցը կը վարթնուր, կը շարժեր այս անցուդարձով. կամաց կամաց խանութները կը բացվեին, ապակիները կը մաքրվեին, գրագիրներ իրենց պաշտոնին, կար կարող աղջիկներ իրենց գործին գլուխը կու գային:

Առաու էր:

Վեց ամսե ի վեր այս մաղազահին մեջ կ'աշխատեր իր հորեղբորը տեղ որ տասը տարի իբրև բեռնակիր ու պահապան ժառայելե վերջ հայրենիք վերադարձած էր, Մարտիրոսը թողլով իր տեղը:

Տասնըինը տարու կար չկար. բարձրահասակ ու մենծ մենծի էր, ինչպես կ'ըսելին կիները, բայց իր թուխ ու գեղեցիկ դեմքը պատանության փափկությունը կը պահեր առնական դրոշմը առնելով հանդերձ. սեահեր ու սեաշվի էր. քաղցր, վեհերոտ և տղայական բան մը ուներ իր նայվածքը. լայն ու դուրս ցցված կուրծքը իր հզոր ու հպարտ իրանին բոլոր առավելությունները ցույց կու տար: Կապույտ շուխայե ձեռք մը հագուստ շինել տվեր էին իրեն որ աղեկ կը վայելեր իր կորովի ու առույգ մարմնին. ջլապինդ քաղուկները հազվագյուտ ուժ մը պետք էին ունենալ, մինչդեռ կարճ ու ամփոփ փոխանին զանգապանը աղդրերուն հարուստ ու բարեձև լեցունությունը կը հաստատուէր:

Փերայի մեջ նորություն մը եղավ այս նորեկ պահապանը, կիները հիացան ու սքանչացան այս երիտասարդին վրա, որուն ամշկոտ համեստությունը նոր ու նանանց համար միայն հասկնալի հրապույր մը կու տար իրեն:

Վաճառատան համար ձգողության պատճառ մը եղավ այս պատանի մարդը. ինքը միայն չհասկցավ այն հետաքրքիր ու մանրախույզ նայվածքները որոնց ենթակա էր. ամենքը համակրելի կը գտնեին զինքը ու չէին քաշվեր բաց ի բաց իր երեսին ըսելու այնպիսի անհավատալի համարձակությամբ մը որուն վրա կը զարմանար:

— Ամուսնացած ես, կը հարցնեին իրեն ամեն կողմե. Ու հաստատական պատասխանին վրա, որը կը ցավեր, որը կը ծիծաղեր. այս պոլսեցի կիները կատակը կը սիրեին. աչնպիսի

սի հիմար բաներ կը տեսներ որոնց վրա հազիվ իր խնդուքը կը զսպեր:

Առանց բացորոշ բան մը գիտնալու, իր նրբամիտ դրսեցիի քնազդումովը կ'ըմբռներ սակայն որ իր նպաստավոր ընդունելութունը ավելի վայելուչ մարմնին կը պարտեր քան թե իր աշխատութեանը:

«Փոփոխութեան»-ի վաճառատան մեջ առջի օրերը Մարտիրոսի համար ապշության, զարմանքի ու սքանչացման օրեր եղան:

Այս բազմահարկ ու փառավոր շենքը, իր հազար ու մեկ բաժանումներովը, օժապտույտ սանդուխներովը, ճոխութեամբը, հաճախորդներու անընդհատ հոսանքովը, պզտիկ բայց երանելի քաղաքի մը ազդեցութիւնը ունեցավ իր վրայ:

Առտվրնէ մինչև իրիկուն ոսկիներու, մեծիտիներու հընչումն էր որ կու գար դրան մոտ դրված սեղանին կողմէն, ուր հատուկ պաշտոնյա մը տոմարներու վրա ծռած՝ անհավատալի գումարներ ժողվելու միայն զբաղած էր:

Հաճախորդներ, մեծ մասամբ կիներ, համարձակ, երեսներէ բաց, ամեն ազգե, գլխավորապէս ֆրենկներ, մինչև անգամ քրքուհիներ ու հայուհիներ, շարված ներկված, միշտ գեղեցիկ ու ա'լ ավելի գեղեցիկ լինելու հետամուտ՝ կու գային անվերջանալի պահանջներով, վեճերով զբաղեցնելու բոլոր խանութը:

Ինքը՝ հոն կանգուն էր, շվարած, բան մը չհասկնալով այս տարօրինակ ու միջազգային լեզվէն զոր կը խոսեն և այս առուծախէն որուն օգտակարութիւնը չէր ըմբռներ: Հետո ինքն ալ վարժվելով քիչ քիչ այս բուրդե, մետաքսե, ասվիե, շղարշե, թավիշե ծրարներուն զորս մեկ օրէն մյուսը այս կտանանց շրջազգեստը դարձած կը տեսներ, տակաւ առ տակաւ հասկնալով այս ամենը, ֆրանսերէն բառեր շարունակ լսելով ու սորվելով: Պարապ չէին թողուր գինը խանութին մեջ, անընդհատ տարուբեր այս բոլոր նյութերուն մեջ զորս մեկ տեղէն մյուսը կը փոխադրեր մինչև իրիկուն:

Եվ գիշերը երբ այս բոլոր ծխորը դադրեր ու մինակ մնար քնդարձակ խանութին մեջ, վարանոտ ու հետաքրքիր, կք խառներ, կը ջանար հասկնալ իր շուրջի բոլոր նյութերը:

Շոտ ֆիլտեմոսն կամ մետաքսն կանացի գուլպաներ գուլ-
 նըզգույն, բանված, մինչև զիստը ամփոփելու չափ երկայն-
 որոնց ներդաշնակ շրջագիծը՝ մարմնին ճշտությամբ պատ-
 կանելու համար ձևված էր. անդին ճերմակեղեններ՝ սպիտակ
 ու նուրբ վուշն որոնց իր համբակ մտքովը գործածության
 տեղ չէր գտներ. շապիկներ՝ երկար, լայն, թափանցիկ, փըր-
 փուր տանթելներով խառն, որոնք կուրծքը մերկ ձգելու քան
 թե ծածկելու համար պատրաստված էին. ուրիշ ճերմակեղեն
 հանդերձներ, կարված թե կարվելիք, չէր գիտեր, վասն զի
 է՛ն անհրաժեշտ մասերը իրարման անջատ ու բաց թողված կը
 տեսնվեին. ավելի անդին գլխարկներ, թռչուններով կամ ծա-
 զիկներով զարդարուն, կոշիկներ տարօրինակ ձևերով, ձեռ-
 նոցներ, պախճավանդներ, ծնրակապեր—այս վերջինները կը
 ճանչնար հայրենիքեն, և զորս երբեմն իր ծունկին վրա կը
 փորձեր—վերջապես հազար խռովիչ ու հեշտավետ առարկա-
 ներ, մանավանդ դեղաբույր փոքրիկ ու զարդարուն շիշեր ու
 բոնք իր դրսեցիի դյուրագրգիռ քիթին համար ամենեն ախոր-
 ժելի էին:

Բայց վերի հարկը ա՛յլ ավելի դարմանքներու կը հանդի-
 պեր. կար կարողներու աննյակին մեջ, մերկ, բուրբուլին մերկ
 կին մը, ո՛չ, կանացի փայտաշեն մարմին մը, ճշմարիտ ու
 կենդանի կարծվելու չափ ճարտարությամբ շինված, իր զմայ-
 լած աչքին կը պարզեր, հայտնի լրբությամբ մը, այն բոլոր
 թաքուն հրապույրները որոնք իր նոր ամուսնացած երիտա-
 ասրդի տենդագրգիռ արյունը կը բորբոքեին: Ու մինչև լույս
 չէր քնանար, կանանց մարմնին համար մտածված, երևա-
 կայված, ստեղծված այս բոլոր խոսուն և գրգռիչ նյութերեն
 շրջապատված, որոնց բոլորին վրա, իբրև հրաշալի աշխարհի
 մը մեջ, այդ մերկ կինը՝ սեգ, խրոխտ, բայց միանգամայն
 կարծես թե անձնատուր ըլլալու պատրաստ, կը տիրեր իր
 մարմնին շլացուցիչ գեղովը: Ու կանանց հատուկ, անոնց
 գաղտնիքներովը, հրապույրներովը լեցուն այս քաղաքին մեք
 անզգա պահապան մնալու դատապարտված՝ այս երիտասար-
 քը կուրտ աքաղաղի տարօրինակ դեր մը կը ստանար:

Հայրենիքը, Զարդար, իր մանկամարդ կիներ, կը սպասեր: Իրենց սուրբ պսակեն ի վեր հագիւլ մեկ երկու ամիս էրկանը երեսը տեսած էր, ու ստակ վաստկելու աննահանջելի հարկը՝ հեռավոր երկիրներ առաջնորդած էր զայն:

Կը սիրե՛ր արդյոք այն երիտասարդը որ իր ամուսինը եղած էր. այն կույր ու անտրտունջ հնազանդության մեջ որ հայուհիներու բոլոր կյանքը կը կազմէ այդ կողմերը, ո՛չ խորհելու և ո՛չ զգալու տեղի մնացած է. իրեն չէին հարցուցներ երբեք թե կ'ուզե՛ր այն մարդը, զոր իրեն սահմանած էին. ինքն ալ չէր մտածեր անոր վրա. ո՛չ կատեր և ո՛չ կը սիրե՛ր զայն մինչև իր ամուսնության օրը: Եւ ամուսնութենէն ետքը ա՛յնչափ քիչ ատեն անցուցած էր հետը, այնչափ մտերմութենէն զուրկ, որ գրեթէ պաշտոնական եղած էին իրենց հարաբերությունները՝ միեւնոյն հարկին տակ բնակվող բազմաթիւ ազգականներու աններող նայվածքին տակ:

Այդ նոր ընտանիքին մեջ ուր կը մտնէր զլխավորապէս ծառայության համար, ամենէն քիչ իր էրկանը կը պատկանէր. վասն զի կեսրոջը, աներին, մյուս ազգականներուն սպասավորությունն էր իր ավագ պարտավորությունը:

Այս գեղի աղջիկը գորովի և սիրո անսպառ գանձեր ունէր սակայն իր սրտին խորը, որոնք մեկ բառով, մեկ գգվանքով թերևս պիտի հայտնվէին: Բայց ավանդությունը կար իր աչքին առջև, իր ամուսնին հորեղբայրներուն կիները կային, նոյն իսկ իր կեսուրը կար դեմը, Պոլիս գացող մնացող ամուսիններու սպասելով, տանը անհատնում հոգերուն ու աշխատությանցը մեջ մաշելով ծերացած կիներ, հիմա գրեթէ պառավներ, ճիշտ իրեն պես, նոր հարսի պէս լոխկ ու խոնարհ՝ այդ մարդոց քով որոնք հանկարծ, երկարատև տարիներէ ետքը, հիշեր էին թե այդ դժբախտներուն ամուսիններն էին իրենք ու հայրենիք վերադարձեր էին, այլևս աննպատակ ու անօգուտ դարձած ամուսնական կյանքը շարունակելու:

Ահա այս հեք, աղերեկ ու կորաքամակ օրինակները կային իր առջև, որոնք սովորներու պես անխոս՝ իր շուրջը կը

դառնային, և Զարդար էրիկ կնկան ուրիշ տեսակը չէր երևա-
կայած երբեք:

Զգարմացավ ուրեմն երբ կարգը էրկանը եկավ մեկնելու:
Իր մշտնջենապես կրավորական դերին մեջ գավառացի հայ
կինը գանգատելու անգամ զօրություն չունի. Պոլսեն թուղթ
եկավ. հորեղբոր մը գալուտը իմացուցին ու Մարտիրոսի
մեկնելու պատրաստությունները տեսան. հարաւ՝ իր հոգածու
ամուսինի պատրաստությամբը՝ երկու զույգ բուրդե գուլպա
շինեց, մայրը ու մյուս ազգականները մեյ մեկ հիշատակ
տվին ճամփորդին ու երկուշաբթի օրվան կարավանով մոտի
գյուղեն Պոլիս գացող ուրիշ երիտասարդի մը՝ խաչոյին հետ
ճամփա դրին զայն: Զարդար մինչև իրենց արտը, որ ճամ-
փուն կողմն էր, մեկտեղ գնաց ու վերջի պահուն երբ հրա-
ժեշտի ողջույններ փոխանակվեցան, արցունքի փախստական
կաթիլ մը սահեցավ ինկավ հարսին աչքեն երիտասարդին
ձեռքին վրա, այսչափ ահա այս բաժանման բոլոր սրտա-
հալությունը:

Մարտիրոսի մեկնելեն ի վեր հարսը իր բաժինը առած էր
տան աշխատութենեն ու իր տեղը կեսուրը հանգստյան կոչ-
ված. հաց եփել, կնիք կթել, ջուր ու փայտ բերել իջե-
նար միշտ, ու երիտասարդ կինը՝ ազարակի կենդանիներու
հատուկ հեգությամբը իր ծառայությունը կը կատարեր:

Դ.

Փերայի Մեծ Փողոցին մեջ վաճառքի ահագին հակի մը
անտանելի բեռին տակ ճնշված, քրտնաթոր, ճակատներնուն
երակները պայթելու շփ ուռած, հագուստին պատառուն,
ցեխոտ, չորս բռնակիրներ, մեկը ծերուկ, այս տառապանք-
ներուն տակ ալևորած, մյուս երեքը դեռ երիտասարդ, կ'անց-
նին հեկուկ:

— Խաչո՛, պողաց ձայն մը անոնցմե մեկուն:

Խաչո գլուխը դարձուց, մեծահարուստ վաճառատունն մը
իր անունը տվող ձայնի տեղը ճանշնալու համար:

●
Նոր լաթեր հագած գեղապանծ երիտասարդ մը, կապույտ չոդիկին մեջեն ցույց տալով վահանաձև կուրծքը, ածիլված, մաքուր, ֆեսը աջ կողմ ծռած քիչ մը, իր փոխանին փոթերը շտկելու զբաղած, վաճառատան դրան մոտ կեցեր ու իրեն կը ձայններ։

Բեռնակիրները արդեն ուժասպառ վար դրին իրենց բեռը, բայց Թաղապետության շավուշները ընդդիմացան. Փերայի Մեծ Փողոցը հոգնություն առնելու տեղ չէր. բեռնակիրները շունչ առնել կ'ուզեին և շավուշները թող չէին տար։

— Օլմագ, կ'ըսեր սպիտակ ժապավեններով զարդարված ու մեջքը սուր կապած կես-լեզու հույն պաշտոնյա մը որ, անոնց մեծը կը թվեր։

Բեռնակիրները իրենց հայախառն թուրքերենով կը բողոքեին.

— Պիզիմտե ճանիմիզ յո՞ւս մի'. պե մարդ աստուծո, կը գոչեր ծերուկը։

Գլխարկավոր անցորդներ կը շրջապատեին զիրենք, կինները կանգ կ'առնեին՝ վեճին պատճառը իմանալու հետաքրքիր։ Ու բեռնակիրները կը ծոեին իրենց տաժանելի խաշին տակը մտնելու համար նորեն։

Աղքատությունը հարստության դեմ կանգ առնելու իրաւ վունք չուներ։

Մարտիրոս իր շորս ճեմշերիններուն հեռանալը տեսավ. «Էր հաշոն, ո՞ւր ինք. և սակայն միևնույն գեղեն էին գրեթե, միևնույն տարիքը ունեին և միասին մեկնէր էին երկրեն. հաշոն ալ կայտառ ու հաղթամարմին տղա մըն էր, իր նշանածը թողած, ինչպես որ ինքն ալ իր կինը ձգած էր՝ ստա՛կ, միշտ ստա՛կ, հավիտյան ստակ վաստկելու համար։

Ինքը Փերա էր ու հաշոն Ղալալաթիա մնացեր էր. մեկը լերան վրա, մյուսը ստորոտը, և կը թվեր թե երբեք այդ ստորոտեն վեր չպիտի կրնար ելլել։ Մարտիրոս այս բաղդատությունը կ'ըներ մտքեն։

Աղեկ շահ կար իր ծառայության մեջ ու աղեկ հաճույք. հայրենի տան աղքատիկ ու միօրինակ կյանքը՝ լուսուն ճեղքվելուն հետ անհետացող անհաճո և անկարելի երազի մը տը-

պալորութիւնը կը դառնար հետզհետեւ. այս բոլորովին ի-
զական աշխարհին սեմեն ուր հագիւլ ոտք կը կոխեր, ապա-
դան փայլուն ու հիանալի կ'երևար. ֆրանսերեն սորվիլ կը
սկսեր ահա ու մատամ կ'ըսեր տիկիններուն խոսած ատենը,
վասն զի տիկիններուն հետ կը խոսեր. շարունակ փոքր ու մեծ
ծրարներ կը տաներ անոնց տունը ու պախշիշ կ'առնէր:

Հայտնի էր որ քիչ շատ ամենուն հաճելի սպասավոր մըն
էր: Ֆրանսուզի մը՝ արեւելքիներուն այս կատարելագործյալ
տիպարին սիրահար, դե ամնավանդ փերացի հայ տիկին մը
ամենեն անակնկալ կերպով իր փոքրիկ ծառայութիւնները կը
վարձատրեին ու ինքը այս ներհակ, նախանձոտ ու ոսոխ
հրապույրներուն մեջ կը վարաներ իր դեռարույս պեխերը
շոյելով:

Ե.

Հայ տիկինը հարուստ վաճառականի մը ամուսինն էր:
շարունակ հողացավե տանջվող էրիկեն զգլած՝ մոռցեր էր
որ այս ծեր բայց հարուստ մարդը աղքատութենէն զուրհ հա-
նած ու իրեն կին ըրած էր զինքը:

Այս հարստութիւնը՝ զոր ատեն մը աղքատութեան խոշո-
րացուցովը տեսած էր՝ չէր փոխարիներ հիմա հիվանդոտ ու
ալեոք մարդու մը կինը ըլլալու դժբախտութիւնը և այս առու-
տուրեն՝ որ իր ամուսնութիւնն էր՝ պարագաներուն ներածին
չափ՝ զոչումը հայտնած էր:

Անկախ, ինքնիշխան, իր անսահման ազատութիւնը ինչ
բանի գործածելու շվարած՝ այս կինը ամեն օր Փերայի խա-
նութիւններուն մեջ թափառիկ, մեծածախ արդուզարդի մտմտու-
քով զբաղած, ոչ ոք գտած էր մինչև այն ատեն իր արտակարգ
բնավորութեանը հարմար: Շուրջը դարձող երիտասարդները
միշտ մեծարանքով ու փայփայանքով վայելեր էին զինքը և
սակայն այս թույլ ու վատ եղանակը չէր իր տարփատենչ
երազը:

Հանկարծ օր մը իր հաճախած իւանութներեն մեկուն մեջ երիտասարդ մը տեսավ առույգ, գեղեցիկ ու կոպիտ, որ ճիշտ իր փնտրած առնական տիպարն էր, և այն վայրկյանն ան հղավ իր միակ կիրքը: Այլ չպակսեցավ այդ վաճառատունն մանր մունր բաներ գնելու պատրվակով: Անթիվ, անհամար ծրարներ կը դրկեր տուն գորս Մարտիրոս հոժարափուլթ կը տաններ, ու երբ պատահեր որ իր մեծածոխ շրջագգեստը երիտասարդին դպեր, կամ դրամ տալու առթիվ իր քնքույշ ու փափուկ ձեռքը անոր լայն, ամուր ու ջղուտ ձեռքին հանդիպեր, սարսուռ մը կանցներ իր մորթին վրայն:

Երբեմն տունը կը գտնվեր ու մոռցված հանձնարարություն մը լսելու համար Մարտիրոս մինչև հանրմին երանավետ սենյակը կ'ելլեր:

Այսպես շարունակեց տիկինը ատեն մը, բայց հետո համբերությունը հատավ. վերջապես այդ գեղեցիկ համալը սեպելու մարդ չէր: Բայց միշտ հնարամիտ ճարտարությամբ իր տեսակցությունները կարգադրեց այս դրսեցի տղուն հետ որուն անփորձ պարզմտությունը իր տարփանքին սաստկությանը չափ մեծ էր: Կը զգար որ հիմարություններ ընելու կարող էր անոր համար. ու թաղված գանձ մը գտնող ագահի մը պես իրեն միայն վերապահել ու հատկացնել կ'ուզէր զայն, մինչդեռ Մարտիրոս՝ որ իր լեռնցի մարդու բնությունը ձգելու ատեն ունեցած չէր, այս քաղաքի մարդոց ու կիներուն վրա հավասարապես կը զարմանար:

Եվ այս զրոսանքներուն մեջ մոլորված, հայրենի տնակին մեջ թողած օրինավոր ամուսինը չէր հիշեր այլևս. այն արցունքով գրված տողերը գորս հեք կիներ իր ձեռքը կը հասցներ, անոր քարացած ու ապսկանած սիրտը շարժելու անկարող էին. ստակ կը դրկեր որչափ որ ուզէին, բայց դառնալու խոսք մտիկ չէր ըներ:

Ու հեմշերիները, անդին, իրմե քայլ մը հեռու, խնայողությամբ ու զրկանքով ստակ հավաքած, մաս առ մաս կը վերագառնային հայրենիք, սիլանուն խավուշմիշ ըլլալու:

Ձմեռնամուտին, շրջակա գյուղերեն շատեր Պոլսեն դարձան եկան. ամուսիններ, նշանածներ ու աղջիկներ խնդացին. գյուղային ու ընտանեկան կյանքը իր բոլոր սուրբ ու մաքուր եռանդովը վերականգնացավ:

Խաչոն այդ վերադարձողներեն էր. արտ մը ու զույգ մը եգ գնելու չափ ստակ ժողվեր ու եկեր էր. նշանած էր արդեն ու հարսնիքը շուշացուցին. Մարտիրոսի մեկ հորեղբայրը կնքահայր եղաւ. ամենը կը սիրեին Խաչոն. ուրախության, տոնի օր մը եղավ հարսնիքին օրը:

Ջարդար հոն էր. իրեն ալ ճիշտ վեց տարի առաջ այսպես ուրախությամբ տոներ էին հարւնիքը. դրացի ու գյուղացի եկեր էին, այո՛, ճիշտ այսօրվա պես հազար մաղթանքներ րնելու. Բայց քանի մը օր վերջը էրիկը ձգեր գացեր էր գինքը ու ա՛լ չէր երեցեր, և իր առանձնությունն ու լքումը ամոթ մը կը քվեր իրեն՝ այս ցնծահույզ բազմության մեջ:

Ծաղարձան. հետեւալ օրը իրենց ամայի տնակը բոլորովին մութ ու խավար երեցավ իւր աչքին:

Գուցե տասներորդ անգամը ըլլալով սրտաբուխ ուխտով եկեղեցի վազեց ու տիրամոր պատկերին առջև արտասվելով իր խնդիրքը ըրավ. և տիրամայրը, արծաթե թագը գլխուն, ունկնդրեց իր սեցած ոսկեզօծ շրջանակէն, ինչպես շատերուն աղաչանքներուն էր ունկնդրած:

Ապա ձմեռը հասավ իր բոլոր սառնակությամբ, իբրեւ թէ այս հայրենիք դարձողներուն հիշեցնելու համար որ հարմար ժամանակին հասած էին հայրենի վառարանը:

Ու Պոլսեն լուրեր, տեղեկություններ կու տային գյուղե գյուղ անոնց վրա որոնք այս աշնան չէին կրցած միասին դառնալ. Կարապետ հաջորդ տարին, իսկ Կիրակոս մյուսին պիտի դառնար: Միայն Մարտիրոսի վերադարձին խոսքը չկար: Հետո ձյուն ու սառույց ամեն կողմ, ամեն ոք իր տան մեջ փակված, և այսպես տարի մը ևս լրացավ:

«Փոփոխութեան»-ի վայելչակազմ պահապանը աղեկ ճամփոս մեջ էր: Մոլութիւնն ու ապականութիւնը սահուն զառիվայք մըն է որուն կեսին վրա կանգ առնել դժվար է:

Տարիները կ'անցնեն միշտ ու ինքը, Փերայի փողոցներուն մեջ կը շրջեր թափառահած, միշտ մաքուր հագված, ածիւ-ված, սե պեխերը ոլորուն ու հնդիկ իշխանի մը պես պահելով իր հայրենի զգեստները որոնք իրեն այնքան աղեկ կը վայ-լեն: Օր մը միայն, փորձի համար, եվրոպական զգեստներ հագած էր և այն օրը ոչ ոք երեսը նայեցավ:

Հիմա Փերայի ամեն սովորութեանցը, զրոսանքներուն մո-լութեանցը տեղյակ մեկն էր. բավականատենն ի վեր ահա կը վարեր գեղեցիկ ու առույգ հսկա մարդու դերը:

Այս կյանքը չէր կրնար տեւել այսպես. իր ազդած հրապույ-րը կը ռամկանար. առջի հետաքրքրութիւնը կը նվազեր:

Նոր եկող պարզամիտ տղան չէր. բայց ի՞նչ օգուտ, հա-րուստ տիկնանց համակրութիւնը՝ ծառերուն վրա կեցող թռու-լուններուն պես անհաստատ է:

Իր պաշտպանուհին ճամփած էր զինքը, ու խանութին մեջ հին օրերու վաստակին տասներորդը անգամ շուններ. մոտան անցնելը այդ վաճառատան մեջ գտնվող բոլոր նյութերուն ճակատագիրն էր, և ինքն ալ այդ նյութերն մեկը եղած էր բավականատեն: Սակայն վստահ ու հանձնապաստան ձև մը ստացեր էր ու իր երիտասարդութեան ատենն մնացած վար-ժութեամբ մը, եթե ոչ տիկնաններու, գեթ կար կարողներու կամ ասորի անդին տուններու մեջ աշխատող սպասուհիներու մոտ հարգի էր:

Հանկարծ հայրենիքն թուղթ մը եկավ որ բռնի կը հիշեց-նէր իրեն մոռցած ու ոտնակոխ ըրած սրբազան պարտավո-րութիւնները. այն բարակ պահարանին մեջն ելլող քառա-ժալ թուղթի կտորը անխուսափելի պարսավ մըն էր ուսկից ակամա կ'ամչնար. այդ անզգա փոքրիկ սուրհանգակը ըն-տանի և անողոք մարդու կերպարանք կ'առնէր և զինքը կը հանդիմանէր: Ո՛րքան արժանի էր այս հանդիմանութեանց.

այն ատեն կը զղջար, ինքնիրեն որոշում կու տար երկիր երթալու. վաղանցիկ ու անհաստատ որոշում զոր գործադրելու ուշժը կը պակսեր իրեն:

Ու այսպես կը համոզվեր որ Պոլիս մնալիս ուրիշ միջոց չկար իրեն, ու ժամանակը կ'անցներ:

Օր մըն ալ զգաց որ տարիքը առնելու վրա էր. սպիտակ թելեր կ'երևային մազերուն մեջ. հայելին՝ ավերած ցուցուց իր դեմքին գիծերը: Զարմացավ. ինչ շուտ. երկու օր մտածեյաւ որ վրա, հետո դարձաւ շարունակեց իր առջի ընթացքը:

Հարցնողներուն ա'լ չէր ըսեր որ ամուսնացած է. բավական ատենն ի վեր վաճառատունն ալ ելած էր ու դրամի նեղութիւն ունեցաւ:

Պարտիզակցի սպասուհի մը՝ վերջին մնացորդ իր նախկին հարաբերութիւններուն, ավելցուցած բոլոր ստակը, իր շորս հազար դրուշը կուտար իրեն եթէ զինքը կնութեան առնէր:

Մարտիրոս բեռնակրութիւն ընելու ուշ և կամք չունեալ գործ մը բռնել կ'ուզեր ու գործը առանց դրամագլխի չըլլար: Ինքնիրեն ըսավ նաև թե քանի որ երկիր չպիտի երթար, առանց կնոջ ապրիլը անկարելի էր:

Գաղտնի ու անձայն պսակվեցան, գողերու պես, առանց պատրիարքարանին լուր տալու, բարեկամ մը հրավիրելու. ոսկի մը տվին քահանային ու խնդիր շմնաց: Այս եղավ իր վարած կյանքին վերջավորութիւնը:

Ը.

Հայրենիքը իր կինը կը սպասեր. ձմեռը ամառվան, ամառը ձմեռվան կը հաջորդեր, ու տարիները կ'անցնէին անփույթ ու անտարբեր իր թախծալից ու սգավոր կյանքին համար:

Պոլսեն թուղթերը ցանցառ և ուշացած կու գային. փոլոսները չէին վճարվիր ա'լ ու աները իր նամակներուն մեջ կը սպառնար հարսը վռնտել երբոր երկրորդ փոլոսն ալ անվճար մնար. տանը մեջ ամենքը զինքը հանցավոր կը բռնէին էրկանը անտարբեր ընթացքին համար:

Գացողները կը շարունակեին Պոլսեն դառնալ, ու պատ-
եհներ կ'երթային պանդխտության տառապանքներուն պակա-
սը լեցնելու մայրաքաղաքին մեջ: Ու թուղթերը կը ճամփին
գեղեն, բարեներե, րնտանյաց անդամներու ողջ առողջ ըլլա-
լուն լուրեն և ստակ ղրկելու հավիտենական պահանջումեն
բաղկացած: Պատասխան չկար: Հարսը՝ հիմա կատարյալ կին
եղած՝ կրնար երբեմն անկյուն մը քաշված արտասվել:

Ամեն կիրամուտքի եկեղեցի կերթար. կիսակործան ու
գյուղին տնակներուն պես հին ու սեցած եկեղեցի մը ուր
պզտիկուց ի վեր գացած էր և ուր իր պսակը օրհներ էին:

Հոն, սուրբերու պատկերներուն դեմ զորս լուռ բայց անա-
չառ վկաներ կը կարծեր իր ամուսնության, իր տառապանքը
կը պարզեր ու ջերմեռանդ աղոթքներովը, որոնք հանդիմանու-
թյան պես բան մը կը նշանակեին, պատասխանատու բռնել
կ'ուզեր այս եկեղեցին իր խորանովը, մասունքներովը, բոլոր
սուրբերովը, իր կործանած հույսերուն համար: Սակայն այս
հավիտյան բացակա էրկանը համար ըրած աղոթքները չէին
փոխեր իր ճակատագիրը:

Այն ատեն հարկ կ'ըլլար համոզվիլ, բոլորովին հույսը
կտրել այս ամեն ժամ սպասված ու ամեն ժամ ի դերև եղած
վերադարձն:

Ճիտեր, ստույգ գիտեր ալ որ ամուսինը չպիտի գար. բայց
ֆրիկունը, առանց ուզելու, քայլերը կ'առաջնորդեին զինքը
այն արտը ուրկն վերջին անգամ տեսած ու Պոլիս ճամփած էր
իւր երիտասարդ էրիկը: Հոն, կանգուն և առանձին, հեռուն տա-
րածվող ընդարձակ ու հարթ դաշտին վրա պտտցնելով իր
հետախույզ նայվածքը, Այրին դեռ կը սպասեր: X

Ա.

Ոչ ոք իրեն չափ աստվածասեր ու աստվածավախ էր միանգամայն. կյանքի բոլոր երևույթները, բնության բոլոր գաղտնիքները աստուծո գաղափարովը կը բացատրեն ու կը հասկենար ինքը՝ խելացի կին մը սակայն:

Աղոթքը իր հոգվույն ամենեն անդիմադրելի պետքն էր, հորմեն մորմեն ժառանգած այս որոշյալ ժամերու աղոթելու սովորությունը զոր զավակներուն թողուլ կը խորհեր:

Իր ամուսնութեան առջի օրեն, դեռ երիտասարդ կին ու աղքատացած մարդու աղջիկ, էրկանը փարթամ ու հարուստ տանը մեջ շէր կրցած համակրություն շահիլ, ու պարտավորված էր հյուրի մը պես, ավելորդ, ձանձրացուցիչ օտարականի մը նման, զգույշ ու անձայն մնալ, ոտքին մատներուն վրա կոխել: Այն ատեն ժամասիրությունը իր ճշմարիտ սփոփանքը եղած էր:

Այն գեղին, ուր Սոֆիկ հանժմ հարս եկած էր, կը սիրեք Քոթրիկ եկեղեցին. պարտեզ մը կը բաժներ իրենց տունը աստուծո տունեն: Իր հարսանեկան սենյակին մեկ պատուհանն կը դիտեր ծովը մշտաշարժ ու անհուն կապույտովը. մյուսն՝ եկեղեցվույն կամարները, երկուստեք դուրս ցցված պահարան-

Ներով, որոնք շենքին երկայնքին հետ ամրակուռ ու քառակուսի խաչ մը կը ձևացնեին, իբրև անքույթ ու անշարժ խարիսխ մը որուն իր ձևըն էր փարիլ:

Իր ամուսնությունը որով աշխարհի պայքարին մեջ կը թևակոխեր, աստուծո բացորոշ կամքին վերագրած էր միշտ և այս անժանոթ տան ու կյանքին, նոր բացվող ապագային մեջ այս ուղևորութունը՝ ամենազոր էակի մը երաշխավորությանը տակ դրած էր:

Ուրիշներ՝ պարի, խրախճանության, զբոսանքներու համար կը հագվեին. ինքը՝ կիրակի առտունները եկեղեցի երթալու, վերնատան իր հատուկ անկյունին մեջ կենալու աղոթելու համար կը սիրեր արդուզարդը, որուն մեջ ցույց կու տար ընտրանքով ու ճաշակով հագվող կնոջ բնական գերազանցությունը:

Գլխարկին, կոշիկին, շրջագեցստին բարեձևությանը զմայլողները հոն հանդիպած էին այս երիտասարդ կնոջը: Մեծ պահքի շորեքշաբթի օրերը, ծնունդի և զատկի տոները անպատում խնդության օրեր էին իրեն համար: Էրիկ մարդիկ բակին մեջ, բանկալին քով կը սլքտկային, կը սպասեին, երբ բարձրագլուխ կը հառաջանար, ժողտուն ու երջանիկ, փղոսկրե ծածկութով աղոթագիրքը՝ ձեռքը և ամփոփ շրջագեցստին եզերքեն ցույց տալով փոքրիկ կոշիկներուն ծայրը և հեշտաբույր հոտ մը ծավալելով շուրջը:

Երբեմն գավիթին մեջ կը կենար, ջերմեռանդ խաչակնքում. Ներովը, ծնրադրություններովը, մրմունջներովը զմայլեցնելով իր թաղեցիները և հատկապես այն աշրերը որ աւտուծո նվիրված այս գեղեցիկ կնկան հետամուտներն էին:

Բ.

Այս էր իր հրապույրը, իր հաղթությունը, սուրբ, բոլորովին կրոնական բան մը, իր խանդավառ կնոջ մարմնական անձկությունները՝ քավության ու թողության գաղափարներու աւժովը զսպելով շարունակ:

Եվ սակայն հաշիվ մը կար այս աստվածասիրությանը մեջ, Ատենով հարուստ, հետո չքավորության մատնված հոր մը զավակն էր: Աղջիկ ատենեն երբ սլասմա շրջագգեւտի մը ա'խք քաշած էր բոլոր ամառը, երբ իրենց աղքատիկ կարասիներուն նայելով, ճոխ ու զարդարուն սենյակի մը կարոտովը տանջված էր, երբեք հուսակտուր եղած չէր. կը զգար, ինչուն չէ՞ր գիտեր թեև, որ այս չքավորությունը վաղանցիկ բան մըն էր, այս հինումին տունը վերջնական կայան մը չէր: Կը հիշեր, իբրև մշուշի մը մեջեն, իր մանկության օրերուն փարթամ վիճակը, բազմաթիվ սպասավորներով ընդարձակ ապարանքը, անհատնում սրահներով ու սենյակներով լեցուն, հեռանկար մը որ կը հրահրեր, կը տոշորեր իր երիտասարդուհիի իղձերն ու տառապանքը:

Ու կը խորհեր որ այս ամենը վերադարձնելու, իրականացնելու կարող մեկը, աղերսանքի ունկնդրող հազվագյուտ մեկը, քովը, մոտը, գլխուն վրա էր, աստված: Եվ իր ամուլ մնացող փափագներուն, փառասիրական ցնորքներուն սաստկությանք շափ, աստուծո վրա իր հավատքը զորավոր ու հաստատ կք դառնար:

Կը հավատար որովհետև անհրաժեշտ էր այդ հավատքը իր կարոտ ու զրկյալ հոգվուն:

Իսկ հիմա այնչափ ավելի որքան այդ պատանուհիի երազները՝ անհուսալի, ո'հ, բոլորովին անհուսալի ամուսնությամբ մը ստուգության փոխված էին. և անկեղծ երախտագիտությամբ մը լեցված, ինքը գոհ ըլլալուն համար կարծելով որ ամենքն ալ պետք են գոհ ըլլալ, պարզամիտ և ակամա եսության մը բերմամբ, ինքն ալ փոխադարձապես պաշտպան կը կանգներ իր աստուծուն ամեն կարգի թիրահավատներու դեմ որոնց շատնալը կը դիտեր ցավով ու զարմանքով: Կը մաքառեր անկեղծ եռանդով մը, շզգալով իր փաստերուն տկարությունը:

Կը ծաղրեին գինքը, կը խնդային իր անդրդվելի համոզմանը վրա. ամեն կերպ աղետներ, մահ, ավերում, հրդեհ, աղքատություն կը թվեին իր առջև, համար պահանջելով այս ցավերու և անիծից աստուծոմեն: Ոմանք, հայհոյիչնե՞ր, անոք

գոյությունը կ'ուրանային ու Սոֆիկ հանրմ, չկրնալով այս նախատինքներուն տոկալ, ոտքի կ'ելլեր ձեռնամած գոչելով.

— Անուշիկ աստվածս, աս ինչե՛ր պիտի լսեմ եղեր:

Ինքը բարիք միայն վայելած էր անկե, այդ մահերուն, ավերումներուն զոհ գացող անձերուն համար անշուշտ աստուծո արդարությունը այնպես տնօրինած էր, և այս պատուհասները առանց պատճառի չէին հարկավ:

Գ.

Հիմա «վերադարձի վրա» կին մըն էր. բացորոշ ժերության մեջ թեկնոյսի և առաջ կիները երիտասարդության, թարմության հրապույր մը կը վերստանան միշտ. Սոֆիկ հանրմ այդ վերջալույսի հրապույրովը կը փայլեր, իր աղջկանը չէին փոխեր զինքը: Դարձյալ առջի հավատացյալ կինն էր, թեև այն քսանհինգ տարիներուն, որոնք անծանոթ ու թշնամի հովե մը մղված ակիթներու պես եկեր անցեր էին, շատ կորուստներ տված էր: Իր կրոնասիրությունը անդդովելի մնացած էր սակայն այն հարատև ձախորդությանց մեջ զոր չըմբռնել կը սկսեր: Քանի մը տարվան մեջ չորս զավակներե երկուքը մահը առեր տարեր էր իր ձեռքեն և էրկանը հարստութենեն փոխարինելու կորուստներու, հիմնահատակ փճացումին հիշատակը մնացած էր:

Ի՞նչ բանի համար արդյոք աստված կը պատժեր զինքը. հետաքրքիր, անձկահույզ կը քններ կը պրպտեր իր կյանքը, ուշադիր՝ սև բիծ մը, շար գաղափար մը շողունալու շափ. այս անվերջ հետախուզություններուն մեջ ոչինչ կը գտներ՝ անընդհատ դժբախտությանց արժանանալու շափ կարևորություն անեցող: Կը սարսափեր մանավանդ վերահաս աղքատութենեն, Գժգոհ և անհանգիստ կը մնար միտքը, զարմանալով այս բարեկամ աստուծուն իրեն դեմ բռնած տարօրինակ ընթացքին վրա:

Կ'աղտթեր, հարցումներով լեցուն աղոթքներ, իբր թե իր ձտերմին երեսին ըսեր.

— Ի՞նչ պատճառով մեզի նեղացած եք:

Ի՞նչ կար անցած դարձած մեջերնին այսչափ գժտելու հա-

մար. և ընդունելի պատճառ մը գտնելն հուսարեկ, հարյուր
առաջամ քաղված ու թողության արժանացած մեղքերու վրա
միտք հոգնեցնելն ձանձրացած, կ'առանձնանար իր սենյակը,
առջի հարսանեկան սենյակը, և աչքին առջև ցածուկ եկեղեցին
իր քառաթև որմերով կը տարածվեր, իր կամարներուն ուռեց-
քը կը թավալեր օդին մեջ, հանդարտ ու անփույթ առջի օրվան
պես. հարիսխը կը շարունակեր վստահություն ներշնչել:

Հետո պզտիկ հաշտության թվական մը սկսավ աստուծո և
իր տանը մեջ. առջինեկ զավակը եկավ հասավ, ճիշտ ժամա-
նակին, վասն զի բոլորովին փճացած էին ալ. որքան աղո-
թած պաղատած էր աստուծո այս սիրական զավկին համար,
հիվանդոտ ու նիհար տղա մը: Ամենքը կը գովեին այս երե-
տասարդը որ կառավարական պաշտոնի կոչված՝ փայլուն
ապագա մը կը խոստանար: Այն ատեն Սոֆիկ հանրմ ինք-
զինքը մեղադրեց վայրկյան մը կասկածած ըլլալուն համար
աստուծո անհուն գթությանը վրա. առտու իրիկուն իր եկեղե-
ցին վազեց, մոմ վառելով խորանին ու բոլոր պատկերներուն
առջև:

Շատ մը մարդիկ շտեմնել կը ձեռքնեն իր ամուսինը՝
իմացած ըլլալով անոր դրամական վիճակը: Հիմա զավկին
հաջողությունը լսելով նորեն բարեւ կ'սկսեին զինքը իբրև թէ
համփորդութենէ մը վերադարձած ըլլար:

Եվ այս տեսած բարիքին փոխարեն, երախտիք ճանչցող ան-
ձի պարկեշտությամբ, Սոֆիկ հանրմ, որոշեց աստուծո տան
պայծառությունը հոգ ու նպատակ ընել իրեն անկէ ետքը:

Մեծ խորանին, պզտիկ խորանին, ավագ կամ լուր օրերու
հատուկ, պարզ կամ ոսկեզօծ վարագույրներով, շապիկներով,
գորգերով, ձեռագործներով եկեղեցին զարդարեց:

Սուրբ մուրացկանությամբ տունն տուն կը պտտեր, մեկուն
ողջիկը նշանելու, մյուսին հիվանդը առողջացնելու խոստու-
մով. ասոր, անոր, բարեկամ, ծանոթ կիներու ուխտ ընել կու-
տար ու նվեր կը հավաքեր: Իր եկեղեցվո սուրբին զորությանը
ապաստանած, ամենուն սրտին բաղձանքը առաջուց կը շնոր-
հեր, և եկեղեցին կը ճոխանար այս կանացի բարեպաշտության
արդյունքը եղող նվիրատվութիւններով. մինչդեռ իր մտքովը

այս ամեն ջանքերով տեսակ մը ապահովագին տված կ'ըլլար իր ընտանեկան հաջողութիւնը ապագա վտանգներն զերծ պահելու համար:

Դ.

Երեք օրն ի վեր Սոֆիկ հանրմ իր տղուն անկողնին քով կը հսկէ. երիտասարդը պտույտի մեջ մսած՝ ծանր թոքատապն մը կը տառապի: Սոֆիկ հանրմ չի հասկնար այս նոր հարվածը. բժիշկները կու գան կ'երթան գլուխին երերցնելով և իրենց ապիկարութիւնը, ուրիշ ամեն ատեն ծաղրելի, հիմա սպառնական ու ահարկու բան մը կը նշանակէ:

Կը դողա այս մարդոց երթեկէն, կը դողա անոնց խորհրդակցութիւններէն, վառն զի ասոնց խոսքը ի դերև հանելու կարող մէկը չի տեսներ իր քովը: Ու հիվանդին քնացած մէկ վայրկյանին, գիշեր թե ցորեկ, կը վաղե շնչաւպառ իր եկեղեցին, իր սուրբին, իր աստուծուն, իր բժիշկին ոտքը, արցունքով ու պաղատանքով օգնութիւն հայցելու, մինչդեռ խորանին առջև կանթեղը կը շարունակե պլպլալ միօրինակ հատումներով, նվաղումներով: Երբեմն, գիշեր ժամուն կը վախնա կը սոսկա թանձր ստվերներէն որոնց մեջ, ոչ սուրբի, ոչ աստուծո պատկեր կրնա զանազանել, հապա անտեսանելի ոգիներ, որոնք, իր գալուն, պատե սլատ կը վազվզեն ու եկեղեցիին պարապութիւնը աներևութ բաղսությամբ մը կը լեցնեն:

Հիվանդին քով կը ծածկէ իր տագնապները որոնք ալ հայտնի համարձակ կը գծագրվին իր դեմքին, իր ճակտին վրա. մազերը կ'ալկորին, և Սոֆիկ հանրմ, առանց ուզելու, առանց գիտնալու սևեր հագնիլ կը սկսի:

Հետո գավկին վիճակը ծանրանալուն հետ, փոխն ի փոխ աստուծո կամ մարդկանց ապավինելու վարանումներ, երկմրտութիւններ կ'ունենա: Կը զգա որ աւտված կ'ուշանա ու միանգամայն կը զղջա այսպես խորհելով մեղք գործելուն համար:

Մահը իր միակ ապավենը եղող այս զավակն ալ պիտի իլն արդէոք: Սոֆիկ հանրմին ակնարկը կը թափառի հեռուն

տարածվող, փրփրացող ծովուն ու իր մոտի ամուր խարսխին վրա. անիկա հիմա փրկության գաղափարը շարժենցներ իր մտքին մեջ, այլ ստույգ նապաբեկության մը տպավորութիւնը կը թողու: Ինչպէս կ'ըլլա որ մինչև այս վայրկյանս անոր միայն վստահած ու ապրած է, իր բոլոր կյանքը դրած այդ հիման վրա որ կ'երերա, կը շարօի, կը տատանի:

Մինչև վերջին վայրկյանին, քաջությամբ սպասեց իր զավկին քով. առտվան դամ նորեն եկեղեցի գնաց, վերջին բացատրութիւն մը ուզելու համար. պարտազեն անցավ, պահարանէն ներս ւարդեցավ. ոչ ոք. իր ծանոթ փոքրիկ եկեղեցին էր. այս գիշեր ժամուն մերկ, ցրտին ու ամայի պատերը միայն տեսավ շուրջը, սարսուռ մը կը վազեր այս անզգա պատերուն վրա:

Խորանին առջև նվաղկոտ լույսի մը նշույլովը տիրամոր դեմքը նշմարեց իր հարատե ժպիտովը: Սոֆիկ հանըմ ծնրագրեց աղոթելու համար ու բարձրաձայն խոսիլ սկսավ:

Կանթեղին ցոլացումը հոս հոն դողդոջուն լույս մը կը նետեր, ու աղոթողին ւտվերը նախ գետնիս, հետո վերնատան, հետո քարե կամարին, հետո խռններուն վրա կը տարուգործեր, կը պտտցնէր ու անոնց համեմատ կոտորովելով կը պատշաճեցներ:

Այսպես ժամերով կանթեղին վտիտ լույսը զբոսնեցավ անոր հետ, մինչդեռ կինը կը բողոքեր զայրագին այս անարձագանք պատերը արինցնելու, անոնցմէ վերջնական խոսք մը առնելու ճիգով: Հանկարծ ետին դարձավ, ճերմակ ներկված պատերուն վրա շուք մը տեսավ, իր շուքը, և ու սգավոր իր ապագային պես, որ հիմակուց կը պատկերանար, սիրելիներու գերեզմաններուն վրա ուտոտտող վհուկի մը պես:

Անկէ վերջը կանթեղին լույսը անհեթեթ նկար մը ձևացուց պատին վրա. այն երկաթե ձողեն, որ կամարին բացվածքը կը միացնէր, չվանով կախված մարմնի մը, աստվածածնին դեմ լեզու հանող մարմնի մը տատանումը գծեց, միօրինակ և հետըզհետե նվազող ճոճումով որ կը շարունակվէր դեռ երբոր լուսարարը եկեղեցին բացավ այն առտուն:

Տ Ա Լ Ի Լ Ա

Ա

— Տ որթոր, կ'ըսեմք իրեն...»

Տորթորը բարձրահասակ, ոսկրուտ ու նիհար մարդ մը, իմ գեմի սենյակիս վարձակալն էր, այն տանը մեջ ուր կը բնակեի։

Կանուխեն—հազիվ հիսուն տարու կար—հանգստյան կոչեր էին զինքը, սրտի հիվանդության մը պատճառով որդուն մահացու հանգամանքը հաստատված էր։

Իր մերձավոր մահվանը գիտակից այս մարդը՝ կավե արձանի մը անվրդով դեմքը ունեւր ամեն ատեն։

Լյուքսանպուրի սրճարանին հաստատ հաճախորդներեն մեկն էր ու ամեն օր անխախտ կը գտնեիր զինքը հոն, կեւ օրեն վերջը, աչ կողմի կարմիր թավիշն նստարանին վրա, քոնյաքի բաժակի մը առջև, «Տեպա»ի կամ «Քան»ի ընթերցման մեջ ընկղմած, շխոսելով մարդու հետ, շզիջանելով նայի փողոցը, անցուդարձին, ապրելու, զվարճանալու, վայելելու անձուկը ունեցող աշխարհին, իբրև մեկը՝ որուն ակնարկն ու ուշադրութիւնը մեծագույն վայելքներու ու վեհագույն աշխարհի մը վրա սեւեռած ըլլային։

Ապահովապես, իր քաշված մարդու միայնութիւնը՝ մեզ շրջապատողներին շատ ավելի աննենգ ու հաստատ դեմքերով, անանց ու հավատարիմ պատկերներով շրջապատված էր։

Առանձնություն մը՝ համակ լեցված այն տեսիլներով որոնց
համար Սյուլլի Բրյուտոմ ըսած է

որ մնան միշտ

առանձնություն մը ըլլալի չի՞ դադրիր:

Այս մարդը իր նմաններուն պես ապրելի զգված ու նոր
ծանոթություններու, դեպքերու համար վերջնապես փակված
կը թվեր:

Մենք՝ մեր սրտաբաց ու հետաքրքիր ձևովը՝ ընդունելության
այն մեծ դահլիճին կը նմանինք ուր ամեն ոք կրնա գալ, ձեռք
սեղմել, տեղ մը գրավել ու քիչ մը վերջը հեռանալ. դահլիճ՝ որ
կը լեցվի ու կը պարպվի ամեն վայրկյան, ուր գույները, գի-
ծերը ու հոտերը իրարու կը խառնվին ու կը շփոթվին միշտ:

Անիկա պզտիկ խուցն էր ուր մտերիմները միայն մուտք
ունին, առաջուց ի վեր իրենց հատկացված տեղը կը բռնեն ու
միևնույն խոսքերը կը կրկնեն երբոր խոսին. հիշատակներ՝
որոնք այս պզտիկ սենյակը կը կահավորեն, կը լեցնեն, կը
զարդարեն թանկագին գեղորներու պես որոնց՝ աչքը վարժված
է ալ ու գոց գիտն ամեն մեկուն դիրքն ու պատկերը:

Բ.

Երեք ամիս շարունակ, ամեն հեղ որ սանդուխին վրա կամ
ձեր դեմ դեմի սենյակները զատող սրահին մեջ հանդիպեցանք
Քրարու, բարև մը միայն փոխանակեցինք:

Հետո, օր մը—սաստիկ հազե մը կը տանջվեի—խնդրեցի
որ սենյակս գա. եկավ, դժկամակելով քիչ մը. բազկերակս
չքննեց ու լեզուս շնայեցավ, այլ գրքատունս աչքն անցուց,
գեղեր շտվավ:

— Խաբեբա ու սնոտի բաներ են այդ ամենը, ըսավ ինծի.
հիվանդությունը իր շրջանը պիտի ընէ:

Տարօրինակ բժիշկ:

Հաջորդ օրը նորեն եկավ. Վիքթոր, Հյուկոյի հատոր մը
ունեի ձեռքը. նստիս քով նստավ ու առանց վիճակս հարցնելու

«Ճին»երը կարդաց: Մյուս օրը Համառթինի «Ժիռոնտեններ» պատմութիւն»ովը եկավ քովս:

Ոնտցա ու այնուհետեւ բարեկամ եղանք իրարու:

Առանձին, բոլորովին առանձին էր աշխարհիս վրա. ազգական ու բարեկամ շուներ և ունենալու պետքը չէր զգացեր երբեք:

Կյուհանէի շրջանը ավարտելէն ետքը, քսան տարի ամբողջ գուրսերը շրջած էր, լեռնահովով ու սառուցիկ բարձունքներէ մինչև արևակեզ անապատներու միայնութիւնը:

Ու կը հնազանդեր անտրտունջ, ընկեցիկ մանուկի մը պէս, երթալով միշտ հոն ուր կը ղրկեին զինքը, վայրապար շտանջելով իր սիրտն ու միտքը անիրականալի փառասիրութիւններով, հանգիստ ու հանդարտ կյանքի պահանջումներով:

Ինքն էր որ կը կոչվեր միշտ Միջագետքին մեջ երևցող ժանտախտին, Սուրիո մեջ երևան ելլող քոլեռային դեմ առողջապահական միջոցները անմիջապէս ձեռք առնելու: Այս մահտարածամներուն մեջ թրծված, եփված մեկն էր, սկեպտիկ մարդ զոր բնութիւնը իր մեծագույն աղետներուն վարժեցուցած էր, անտարբեր դարձնելու աստիճան:

Այսպէս թափառահած ու վտարանդի կյանքի վարժությամբ, հաստատուն կայանի մը, ծանոթ ու սիրելի շրջանակի մը կարոտը զգացած չէր երբեք. իր սրտին խանդաղատանքը՝ բույն չէր դրած տեղ մը, այլ ցրված թոթափած էր ամեն կողմ, ամեն տեղ, բզիկ բզիկ եղած՝ իր անդուռ ուղեորությանը մեջ:

Քաջ վիրաբույժ էր. այսպէս կ'ըսեին գոնե անոնք որ ինձմէ լավ կը ճանչնային զինքը. բայց երբեք ամենափոքրիկ վիրաբուժական գործողության մը մասնակցիլը չէի լսած, թեև բժշկութիւնն ի գործ կը դնէր մեր թաղին մեջ, ծուլ ու անտարբեր պաղարյունությամբ:

Գ.

— Տոքթո՛ր, կ'ըսեի իրեն, քեզի համար կ'ըսեն որ քաջ վիրաբույժ ես. ինչո՞ւ արվեստդ ի գործ չես դնել:

Դեմ դեմի նստեր էինք Լյուքսանպուրի սրճարանին մեջ. ինքը՝ իր սովորական տեղը, ես՝ իր Լեղանին դիմացը:

Հարցումս զինքը հանկարծակիի բերավ, տեսա որ իր սովորական անխռով դեմքը այլայլեցավ, քոնյաքի պզտիկ բաժակը ղոր բերնին մոտեցուցած էր, դողաց ձեռքերուն մեջ:

Մարդ չկար մեզմե վատ:

— Հսեմ քեզի թե ինչո՞ւ այլևս վիրաբուժություն չեմ ընել, պատասխանեց բժիշկը ինձի:

Այն ատեն, հիշատակները ամփոփող մեկու մը պես վայրկյան ընկեցավ ու շտկվեցավ նստարանին վրա. իր շոր ու կորցած իրանը ուղղեց ու խոսիլ սկսավ:

Բժշկական վարժարանին հառաջադեմ շրջանավարտներեն եմ. ամբողջ պատանությունս, երիտասարդությունս մեկ մասը աննվեր ու լուին աշխատության մեջ անցած է: Գիտությունը՝ իմ միակ ըղձանքս ու հաճույքս էր, այնքան որ ընկերներս կը ծաղրեին տարիքիս անպատշաճ այս անմեղությունը. հիմա որ քնավորությունները, խառնվածքները վերլուծելու կարող եմ, կը տեսնեմ որ միամիտ ու խանդավառ մեկն էի ես ու առջի դեմս ելլողը բոլորովին պիտի գրավեր, հրապուրեր զիս. երբեք ինքզինքս բանի մը մասնակի չեմ կրցած տալ. մարդիկ կան որոնք հանչափս կոտորակներու կրնան վերածվիլ առանց պակսելու, տեսակ մը անուշ հոտի պես որ կրնա ամեն կողմ տարածվիլ առանց իր քաղցրությունը, իր ույժը կորսնցնելու. այս մարդիկ կարող են ամեն առարկայե, զբոսանքե հաճույք զգալ. մեկու մը չեն կապվիր ու ամեն բան իրենցը կը համարեն. աւիկա տեսակ մը հոգեբանական ընկերություն է. ես անոնցմե չէի:

Առջի դեմս ելլողը Գիտությունը եղավ և զայն սիրեցի հոգվույս, տարիքիս բոլոր զորությունները:

Երբոր վարժարանեն ելա, ուսյալ տղա մըն էի ու այսչափ միայն: Այն ատեն ժանտախտը կը ճարակեր Սուրիո մեջ. հոն զրկեցին զիս. երբեք չվախեցա մահեն ու հիմա ալ չեմ վախնար: Իրարու դեմ մաքառելու կոչված առջի օրեն՝ բարեկամ-թշնամիներ ենք որ կը հարգենք, կը ճանչնանք իրար. բժիշկ մըն եմ

ես ու ան՝ մեծագույն բժիշկն է. գիտության ստեղծած հակա-
նեխական դեղերուն դիմացը՝ մահն ալ՝ աստուծո ստեղծած
հականեխականն է: Կը հավատամ որ մեծ ջարդերը, ահագին
կոտորածները, որոնց վարժված եմ ականատես ըլլալու, պա-
տերազմներու մեջ կամ մահացու հիվանդութեանց ճարակած
միջոցին, առողջարար պաշտոն մը, նախասահմանութիւն մը
ունին: Ժողեֆ տը Մեթոի իմաստասիրութեան հավատացող մըն
եմ. այս անունը կը ժպտեցնե՞ք զի ես իմաստասիրութիւնը
կը սիրեմ իբրեւ գերագույն բանաստեղծութիւնը: Եւ այն շոր ու
ցամքած գիտնականներն չեմ որոնց բոլոր հոգին ու զգայնու-
թիւնը կաշկանդված են ֆուրմյուլներու մեջ ու թռիչ չունին:

Դ.

Դամասկոսի մեջ մարոնի աղջիկ մը սիրեցի. բայց սիրեցի
հիացումով ու շլացումով: Կուլրի մը աչքերը բացվելուն պէս
բան մը զգացի. ա՛յս էր սերը: Տալիլա—այս էր աղջկան անու-
նը—ինքը կը զարմանար վրաս. կարծեմ թե հարյուրապետի
օսկեզօծ համազգեստես, մայթերուն վրա ձգձգվող ու զարնվող
սուրես ալելի հրապուրված էր քան ինձմե. թեթեւ, զոռասեր
մեկն էր, լուրջ խոսակցութեան մը և մեծ ըմբռնումներու ան-
կարող: Ես՝ իմ մտքիս մեջ՝ զինքը ամեն կատարելութիւննե-
րով օժտեր էի. սիրեցի զինքը, իր անունն սկսելով մինչև ոտ-
քին սիրուն շրփշրփները:

Տալիլա երկայն ծովածուի մագեր ունեւ որոնք իր ոսկե-
զանգ գրվագներով շրջապատված փոքրիկ տիատեմեն դուրս
կը թափեն անհնազանդ և կամակ ցայտուցներով. կարմիր
շուփայն պզտիկ սեյմենին մեջ շղմող լանջքը՝ նրբաթել կազի
մը պարկեշտորեն կրկնված ծալքերով ու փոփուրներովը՝ գոգ
առած առագաստի մը կը նմաներ. իր շալվարը սև մե-
տաքսե էր:

Արքեանի հասակով, բարակամեջք աղջիկ մըն էր Տալիլան և
իր հրապուրներուն գիտակցութիւնը ունեւ. կ'երգեր և ուտի
վրա նվագել գիտեր. իր մոտ, օթոցին վրա, իր ոտքին քովիկը

անցուցած ժամերս, անխոսիկ անմոռունչ վերացուցնելով՝ շնորհալի երազի մը հիշատակը ձգած են հոգվույս մեջ:

Բայց որքա՛ն անհաստատ սիրտ մը ու թեթև գլուխ մը. իր քաղցր նայվածքը՝ արևուն ճառագայթին պես՝ խտիր չէր դներ իրմով ապրողներուն մեջ ու ամենքն ալ հավասարապես իր լույսովը կ'ողողեր, ինչպես կ'ըսե Ֆրան տը Բոնբինյան: Ես՝ նախանձոտ, հպարտ ու նեղսիրտ, չկրցա հանդուրժել ասոր. սրտմտեցա. Տալիլա զարմացավ. ի՞նչ կ'ելլեր ատկե. ձեռքս քոնեց ու համոզել ջանաց զիս. այնքան մարդիկ երջանիկ կ'ըլլային իր մեկ բառովը. կրնա՞ր այսքան շնչին բան մը զլանալ անոնց:

— Զե՛ս սիրեր գեղեցիկ կնոջ մը երեսը նայիլ երբոր փողոցը հանդիպիս, հարցուց ինծի:

— Երբե՛ք, ըսի իրեն խստովթյամբ:

Ե.

Հինգ տարի վերջը. Հալեպի մեջ զորաբանակին կը ծառայեի. օր մը քրիստոնեի մը տունեն կանչեցին զիս վիրաբուժական գործողության մը համար: Գետինը փռված անկողնին մեջ երիտասարդ կին մը տեսա:

— Տոքթո՛ր, կանչեց իր անուշ ձայնովը:

Տալիլան էր:

Մոտեցա ու քննեցի խոցը: Գրեթե սրտին վրա, ուտիչ վերք ժրն էր որ իր գունդ ու կարմրած ցցունքովը՝ մարմնին անբիծ ճերմակությանը վրա խոյացող գիշատիչ թռչունի մը գլխուն կը նմաներ:

— Ի՞նչ պիտի ընես, տոքթո՛ր, հարցուց հիվանդը աղերսարկու ձայնով:

— Մի՛ վախնար, ըսի իրեն:

Բայց ան իր պաղատանքը ավելցուց. սենյակին մեջ լեցվող բազմությունը դուրս ելավ. մայրը ու ես մինակ մնացինք իր քովը: Տալիլա կը շարունակեր լեզու թափել.՝

— Պիտի մեռնի՞մ, տոքթո՛ր:

— Ո՛չ, ո՛չ, հիմա կ'ազատիս:

Մայրը բացավ լանջքը ու ես նշտրակս կեղանկին մոտեցուցի:

— Անդի՛ն նայե:

— Քու ձեռքեդ թող մեռնիմ, ըսավ Տալիլա մեղմիվ:

Դանակը դպավ... աստված իմ, ի՞նչ ըրավ ձեռքս, ի՞նչ ըրի ես, ինչպե՞ս, վրդովումս զոր կրցեր էի զսպել, ճնշեց զիս հանկարծ ու նշտրակս մոլորեցուց: Երբեք չգիտցա. կտրված երակեն արյունը վտակի պես կը հոսեր ու վրաս կը ցայտեր. դուրս վազեցի օգնութիւն ուզելու համար. ես որ վարպետ վիրաբույժ մըն եմ, ապիկար մարդասպան մը դարձած էի: Հոսումը դադրեցնելու բոլոր հնարքներս ի դերև ելան: —

Տալիլան իմ ձեռքես մեռավ, ճիշտ ինչպես որ գերագույն պշտանքի մը վայրկյանին փափաքած էր:]

ՃԻՏԻՆ ԴԱՐՏՔԸ

Ա.

Այս կաշին մեծկտի պայուսակ մըն էր զոր առտու իրիկուն իր ձեռքը բռնած կ'երթար փողոցներեն: Իր կյանքին անբաժան ընկերն էր այս տոկուն կաշին պարկը որով ամեն իրիկուն իր տան պիտույքը, հացն ու միսը կը տաներ, կամ պտուղը իր երկու փոքրիկ զավակներուն, որոնք դրան առջևեն կը բռնորվէին խոստմնալից ու խոստմնապահ այս պայուսակին շուրջը:

Այս մարդուն բոլոր հոգնաչան վաստակը ու քրտնաթոր քործունեությունը անոր մեջն էր, դանայան տակառ զոր կը լեցնէր շարունակ երեսուն տարիներն ի վեր առանց հաջողելու: Իր կյանքի պայքարը հոն էր ամբողջ, ապրուստի խնդիր, օրական հացի խնդիր, որուն արհամիրքովը լեցուն էր միշտ այդ կաշին պահարանը իր մշտնջենական պարապությանմբ: Իր ուրախությունները ու ցավերն ալ հոն էին, իր հիշատակներն ալ: Աղեկ օրեր ու դեղ օրեր ուներ այդ տոպրազը: Երբեք ~~առաջ~~ ճակատագիրը մը հարավորտիս, և անոր պես հոգի մըն ալ ուներ կարծես: Ո՞վ էր տերը այս երկուքին մեջ. երեսուն տարի վերջը, երբ ձախորդությունը իր երկաթի շրջապտույտ օղակ-

հերով գինքը կը պաշարիր, այս մարդը կը հասկնար որ այդ
անզգա տոպրակը իր տերը եղած էր միշտ:

Բ.

Հիմա միջակ հասակով, մորվոք, ալեւորած մեկն էր Հուսեփ
աղան որ վաճառականութենե, խանութպանութենե հետզհետե
իջնելով իջնելով առուտորի միջնորդությամբ կ'ապրեր ալ,
խանութե խանութ, դուռնե դուռ տանելով պասմախ ու ճեր-
մակեղենի մատուցումներու և պահանջումներու անհամաձայ-
նելի ու հակառակորդ հավաքածոները:

Ո՞վ ըսեր էր որ աս երկուքին մեջ ներդաշնակություն մը
կա. Հուսեփ աղան իզուր օրն ի բուն իր հաշտարարի դերը կը
կատարեր, ողորթիչ, համոզիչ փաստերով, առնողին ըսելով թե
ապրանքը աժան էր այդ գինով, ու ծախողին՝ թե իր վաճառքը
պահանջած գինեն շատ պակաս կ'ըներ. ո՛չ. երկուքն ալ կը
համառոտին և Հուսեփ աղան հուսակտուր ձեռնթափ կ'ըլլար
ա՛լ. առուտորի տագնապը, զոր իր վաճառական եղած ատեննե
այնքան լավ կը ճանչնար, նորեն իր վրա, իր համեստ միջ-
նորդի ապրուստին վրա ալ կ'իշխեր ու փճացնել կը սպառնար
գինքը:

Ո՞հ, թե որ մինակ ըլլար. ի՞նչ փուլթ. բայց երկու աղջիկ
զավակներ իրենց պատանության ամեն հրապույրներովը,
ամեն պատրանքներովը իրեն կը նայեին. առջի մանկուհինե-
րը շէին, այլ խելահաս պատանուհիներ կյանքի վայելքի ար-
դար ու անմեղ ըղձանքներով, ակնկալություններով ծարավի:

Այս զավակները, իր բոլոր երջանկությունը, հիմա կը ճըն-
շին գինքը իրենց 14—15 տարու աղջկան անմեղության ժպի-
տովը, որ հանդիմանությունով լեցուն կ'երևար իր հայրա-
կան աչքին: Հանցավորի պես կը մտներ ներս, զրկանքներու
դատապարտված այս երկու հոգիներուն առջև, մեղավորի
նման գլխիկոր կը դառնար տուն, երեսին վրա միշտ պահելով
զվարթության կեղծավոր երևույթը ու այս դիմայլակին տակ
պարտկելով ապիկար ու շվարած մարդու կսկիծը:

Սկյուտարի բարձունքին վրա՝ Իճատիյեի կողմն է իրենց փոքրիկ տունը, ուր երկու հարյուր ղրուշ ամասական վարձքով կը բնակին երեքը, հայրը ու երկու աղջիկները, որոնց մայրը շատոնց մեռած է. փողոցի վրա նայող փոքրիկ սենյակին պատին կախված երիտասարդ կնոջ պատկերը անորն է. էրկանը աղեկ օրերուն մեռած էր կուրծքի հիվանդութենե մը, որ պատկերին մեջ տեսնվող սպիտակ ու անարյուն երեսն կը գուշակվի: Բայց իր հիշատակը կ'ապրի և օր չըլլար որ իր խոսքը չընեն. գիշերները, երբ աղջիկները կը քաշվին, ամուսինը կը մնա դեռ իր վաղամեռիկ կնոջ պատկերին դեմը, անխոսուկ ու առանձին. ու իր ոսկեզօծ շրջանակեն նայող այդ անթարթ աչքերեն՝ աղքատացած վաճառականը քաջալերություն մը կ'ակնկալե, գերեզմանի մյուս կողմեն սպասված զորավիգ մը:

Վասն զի բարոյական կորուվը կը պակսի իրեն օր օրի. իր երբեմնի նյութական դրամագլխին պես, հիմա կը զգա որ սրտին քաջությունը կը սպառի ու կը հատնի քիչ քիչ: Դեռ առտունները իր դողդոջուն ձեռքին մեջն է պայուսակը, զոր առանց ամբողջապես լեցնելու կը դառնա շատ հեղ. ու առտուն, նավամատույցին վրա, այն վաճառականներուն քով՝ որոնք մուրացիկի մը ողորմություն տալու պես երբեմն գործ կուտան իրեն, կը սլքտկա, երբեմն կը համարձակի անոնց խոսքին խառնվիլ, կարծիք տալ, միշտ խոսողին նպաստավոր կարծիք մը: Անոնց գծին վրա չի գալեր, այլ քիչ մը ետեւն, իր անբաժան պայուսակը ձեռքը, ու երբ պատահի որ առևտուրի մեջ մեկու մը երեսնն վնաս մը կրեն այդ մարդիկը, ինքանոնցմե ալելի կը զայրանա այդ մեկուն դեմ, խաբեբա ու խարդախ կը կոչե զայն, որ իր վաճառականին, այդ պատվավոր մարդուն ապրանքները շորթած էր ու ստակները չէր ուզեր հատուցանել: Ուրիշ ատեն՝ անոնց զվարթ վայրկյաններուն՝ կատակներով, փոքրիկ սիրուն պատմություններով կը զվարճացներ, կը խնդացներ զանոնք, հետեւյալ օրվան համար սլգտիկ գործ մը շնորհվելու սպասումով:

Ու վաճառականները կը սիրեին այս պապա մարդը որ սիրիշներու պես աներես չէր ու իր միջնորդները իրավունք մը պահանջելու եղանակով չէր ուզեր և առաջարկված ամեն զեղչի գլուխ կը ծոեր:

Գ.

Պասմաի ջոջերը կը քալեին տոտիկ տոտիկ, ճամփուն վրա խոսելով, իրենց ծախելիք ապրանքներուն հոգերովը բեռնավորված ամենքն ալ: Պարսիկ վաճառականները, գլխավոր հաճախորդները, աչքերնին կը սկսեին բանալ. թահացած ու գունաթափ կերպասներու, կշիռն ու չափն պակաս ամերիքաններու վրա առջի շահերը չէին մնացած ա՛լ, և վաճառականները խնայողության նոր միջոցներ կը խորհին. մաքսէն ետքը, գրասենյակի ծախքն վերջը, միջնորդները ծանր կը թվէին իրենց: Ի՞նչ հարկ միջնորդի, անձամբ չէի՞ն կրնար առնել կամ ծախել ապրանքները, այնուհետև, ուրիշ պատճառներ կուգային զորացնել այս որոշումը. միջնորդը միջնորդ մըն է վերջապէս և ոչ ապրանքին տերը. ոչ անոր արժեքը կրնա բացատրել տիրոջը չափ և ոչ անոր հոգը տանիլ միշտ, ու Հուսեփ աղան որ ետևնուն կուգար, իր սեցած պայուսակը ձեռքը, կը դողար հիմա:

— Հուսեփ աղա, քեզի համար չենք, կ'ավելցնեին վաճառականները, դուն մեր մարդն ես:

Շունչ կ'առնէր խեղճ մարդը. բայց գործերը կը պակսեին, ավուրչեքը շահիլը տաժանելի տառապանք մը կ'ըլլար ու պարտքերը կը դիզվէին շուրջը, գյուղը, շաւշին, ամեն կողմ: Հագուստը տակավին մաքուր կոկիկ էր ու իր արտաքին տեսքէն ոչ ոք պիտի գուշակեր իր զարհուրելի անկումը:

Ու պայուսակը կը շարունակէր կրել ձեռքը, անօգուտ տարուբեր մը հիմա, բայց ամչնալով թողուլ, մեկդի նհտել զայն, հուսահատությունը խոստովանիլ աշխարհքի առջև, վասն զի ի՞նչ պիտի ըսեր աշխարհք ձեռնունայն տեսնելով զինքը այնուհետև:

Հետո՝ ճարահատած՝ այն վաճառականն ուրուն արբան-
յակն էր, երկու ոսկի փոխ ուզեց ու մերժողական պատասխան
ստացավ. հինգ ոսկի պարտք ունեւր. պետք էր նախ այդ պարտ-
քը վճարել: Այն իրիկունը իր պղինձե փոքրիկ ժամացույցը
ժախեց երեւուն դրուշի ու պայուսակը մասամբ գոնե կրցավ
լեցվիլ նորեն:

Ե.

Տունը՝ ուրախ ու զվարթ էր. աղջիկները իր վիճակին վրա
տեղեկություններ կ'ուզեին երբեմն. գուշակություններ, նա-
խազգացումներ ունեին իրենց ներսիդին:

— Գործերը ինչպե՞ս են, հայրիկ, — կ'ըսեւ անդրանիկը:
Ու կրտսերը՝ կապույտ աշվի, շուշանաթույր աղջիկ մը որ
հիշտ մորը պատկերն էր,

— Այսչափ ուշ մի մնար:

Հայրը կը խնդար. ո՛չ, գործերը գեշ չէին երթար. աստուծով
ասկե վերջը ավելի պիտի բացվեին:

— Վաղը կանուխ եկու, և մեզ պտտցնելու տար: Ու ողոր-
մելի հայրը կը խոստանար, ամեն բան կը խոստանար, կա-
նուխ պիտի գար ու պտտցնելու պիտի տանեւ այս հեք զրկյալ
որբերը, որոնց էն աղվոր տարիները չքավորության մեջ
կ'անցնեին. երևակայացեք ուղևորութիւն մը որուն է՛ն գեղե-
ցիկ տեսարանը թյունելի մը անցքը ըլլա, մութ ու քաբակոփ
պատեւր, և որուն մյուս ծայրեն սպասված լուսի շառավիղը
չտեսնես երբեք:

Եվ առտուն, կանուխ կանուխ, առջի շոգենավով կ'երթար
Պոլիս, իր ուժաթափ թևին տակ սեղմելով իր պարպված պա-
յուսակը, այս համբաւեան թշնամին ու հավիտենական ան-
կուշտը որ չէր հագեցած երբեք երեսուն տարիե ի վեր. ու հոն,
թևին տակը, խեղդելու պես կը սեղմեւր զայն, այդ պարպված
փորը ու չքացնել կ'ուզեւր:

Պոլիս գործ չկար. ժամացույցին ստակեն մնացորդը
երթևեկության ծախքին մեջ սպառեցավ ու վայրկյանը կը մո-

տենար ահա՛վոր արագությամբ մը խոյանալով իր վրա, ուր վերջին երեսուն փարան Քուզկունճուքեն Պոլիս իջնելու, հուլսի ժը ևտեհն վազելու ծախքը—վասն զի հիմա հուլսի ետեհն երթալն ալ ծախքով է—պիտի հատներ:

Այն ատե՛ն. այս հարցումը զոր միտքը կ'ընեն, որուն պատասխանելու հարկեն չէր կրնար խուսափիլ, իր դեմը կ'ելլեր, խոշոր, հսկա տառերով կը գրվեր օդին մեջ, ու իր առջևն կը քալեր իր նայվածքին փակչելով ամեն տեղ:

2.

Ինչպե՛ս կ'ըլլա որ մարդ հացի մը ստակին կարոտը կը քաշե կամ շոգենավի մի ստակը չվճարելուն համար կեցած տեղը կը մնա գամված, անշարժ:

Հուսեփ աղան հիմա այս խնդիրները կը հարուցաներ մտքին մեջ, լուծելու կը ջանար, և փողոցին մեջ քալելով, իր դատարկ պայուսակը զգալով, շոշափելով մատներուն տակ, իր տունը փոխադրված կը զգար ինքզինքը հանկարծ, իր սիրուն զավակներուն քովիկը, և պահ մը վերացած՝ կը մոռնար ինքզինքը, իր ավուր հացի կարոտ մուրացկանի դիրքը, վայրկյան մը գոնե, հարուստ ու ամենակարող ըլլալու համար. այդ փոքրիկ տունը կը ձգեր, ավելի ճոխ բնակություն մը տալու համար իր զավակներուն. նոր զգեստներ, գլխարկներ, անոնց երիտասարդի բոլոր պահանջումներեն ավելի՛ն, շատ ավելին կուտար, ու հրճվանքին տեսնելով կը բերկրեր: Ի՛նչ դյուրին ու ի՛նչ գծվար երջանկություն:

Եվ ձեռքին տակ՝ պայուսակը իր կաշիի կոպիտ ու ծակոտկեն երեսովը կը դողդղար, կ'արթնացներ զինքը, իրականության քով կը քաշեր կը բերեր, անոթի առնելիքվորի մը պես:

Հետո վերջին հնարքները սկսան ապրուստի. մանր ու արհավրալից բաներ. նորոգելու պատրվակով տունեն տարված ու չնչին գինով վաճառված կարասիներ. տնական պետքերը հոգալու համար նորե նոր՝ ամեն օր տարբեր խանութներու, փախողներու դիմումներ. ապառիկ գնելու համար հաստատված

մտերմություններ, բարեկամություններ. հետո շոգենափ-
տոմսակը ուրիշի ստակով առնելու համար ուրիշին քով սպա-
սելներ. զուր ջանքեր բոլորն ալ՝ լեցնելու, ոհ, մասամբ գոնե
լեցնելու համար իր պահանջող պայուսակը զոր բռնած կը
թանի դեռ, առանց պատճառը գիտնալու, առանց պետքի,
անգիտակից շարժումով:

Է.

Այն առտուն իր առջիննկ աղջիկը տվա՛վ պայուսակը
ձեռքը.— «Երեկվան պես միսը չմոռնաս. քիչ մըն ալ պտուղ
բերես. պանիր ալ»:

Ու փախստական հորը ետևեն որ կ'աճապարեր հեռանալու,
կը շարունակեր իր շնչին խնդրանքներուն անհատնում շարքը:

Զառիվայրեն իր ընդոստ աճապարող քալվածքին հետ պա-
յուսակը կ'երերար, պարապ որովայնի ձայներ, հեծկտուքներ
կը հաներ:

Երեք մեթալիք տասնոցները զորս իր գրպանին մեջ հուսա-
հատորեն կը սեղմեր, չկորսնցնելու սարսափով, Պոլիս պիտի
տաննին զինըք. ի՞նչպես պիտի վերադառնար իրիկունը. ու կը
զղջար, ո՛րքան կը զղջար բնակելուն Սկյուտար ուր ոտքով
չերթցվիր, ու շի բավեր բարի կամեցողություն կամ աշխարհիս
մեծագույն քաջությունը ունենալ՝ նույնիսկ պարապ ձեռքով
տուն դառնալու համար:

Շոգենավին մեջ ծանոթներե հեռու նստա՛վ, ժայրը, հոն ուր
մե՛կ չկա, ոչլոտ մարդերու մոտիկ: Լա՛վ մը իր քովը տեղա-
վորեց պայուսակը. խնամքով, հոգածու ձեռքով անոր փոթերը
չտկեց: Հետո անիվներուն փոֆ փոֆը իր ուշադրությունը գրա-
վեց. այս եղանակը իր հետաքրքրությունը շարժեց. անիվները
իրենց շրջանին մեջ, տեղ մը հասնելուն, միշտ վարանումի
պես բան մը ունեին նոր շրջան մը սկսելի առաջ. ասով մաս-
նավոր եղանակ մը կը ձևանար. փոֆ, փոֆ, փոֆ, փոֆ... փոֆ.
Մտքեն այս տարօրինակ նվագին կը հետևեր, հաճույք մը կը
զգար: Այդ վայրկյանին իր հոգվույն ու մտքին մեջ այդ խոր-
հորդավոր ձայնեն զատ բան մը չկար. ո՛վ էր ինքը, ի՞նչ կը

փնտրեի այս շոգենաւիին մեջ. ո՞ւր պիտի երթար. չէր գիտեր. իրա՛վ որ չէր գիտեր:

Պոլիս իր վաճառականներուն հանդիպեցաւ. խոժոռ ու դաժան դիմքեր գտաւ միայն որոնց տեսքը անգամ իր լեզուն պապանձեցուց. քաջությո՛ւն. ըսե՛ սա երկաթե ֆացան խրոխտորեն բացող ու գոցող մարդուն որ զավակներուդ ուտելիք տանիլ խոստացած ես այս իրիկուն. ո՛չ, չկրցաւ ըսել:

Շուկան թափառեցաւ առանց բան մը ըսելու մեկու մը. խանութներէն ներս նայեցաւ քիչ մը. հետո, ոսկերիչներու կրպակներուն դիմը կեցաւ քառորդ ժամի մը չափ, ադամանդե զարդերու վրա զմայլած. իր աղջիկներուն երբեք չէր կրցած հատ մը տալ ասոնցմէ, ու հիշեց որ իր երկու աղջիկները կը սպասեն իրեն: Ժամը հարցուց: Իրիկուն էր. այն ատեն վազել սկսաւ. ուշ մնացեր էր. պարապ վարանումներու ու մեծսրտության ատեն չէր. հաց պետք էր ու պիտի ուզեր առջի դիմը ելլող ծանոթե՛ն: Զարմա՛նք. ինքը որ այնքան շատ մարդ կը ճանչընար, անոնցմէ մեկուն չէր հանդիպեր: Սա դիմի կողմէն քալողը կը ճանչնար անշուշտ. ատենով իրեն մրցակից եղող վաճառական մըն էր, բայց շատոնց բարւեր կտրած էին, իր աղքատանալեն ի վեր. սա մյուսը, որ արագ քայլերով իր քովեն անցաւ հիմա, ան ալ կը ճանչնար, ատենով երաշխավոր ալ եղած էր անոր, բայց քանի մը օր առաջ մեճիտիւն մը փոխ տալ մերժած էր և հիմա ալ փախչելու պես, երեսը պահելով իր քովեն կ'անցնէր: Մերուկ մը, մինակ, բարեւց զինքը. իրմէ ավելի դժբախտ մը:

Կամուրջը հասած կեցաւ. չկրցաւ անցնիլ. տասը փարա լուններ. այդ պահուն զգաց որ բան մը կը պակսէր: Ինքզինքը հարցումփորձեց ու պատճառը գտաւ. պայուսակը մոռցեր էր տեղ մը. ետ դարձաւ, վազեց, ի՞նչ ընելու համար:

Ը.

Մովուն վրա կը ծփար, կ'օրորվեր, կը տատաներ, կոնակին վրա պառկած, բոլոր հասակովը ջուրին երեսը. գեր մարդ մըն էր ասիկա, մեծ մեծ բացված, կարծես թէ զարմացած աչքե-

րով ու անթափ, համառ նայվածքով մը դեպի երկինք՝ ուր լուսինը, իր տասներօնգին մեջ, արծաթե կլոր ու հսկա դրամի մը պես կը փայլեր:

Ու մարդուն վզին սերտիվ կապված սև կաշիե պայուսակի մը մասը, ջուրեն դուրս մնացած, կը ծփար անոր հետ, ատեն ատեն գլուխը լուղել տալով քիչ մը դեպի վար. հետո այդ գլուխը վեր կ'ելլեր իսկույն, ազատելու ճիգով մը պայուսակին ծանրութենեն:

Մովին հայելիի պես արծաթած երեսին վրա՝ այս մարմինը, իր ճիտեն կախված պայուսակովը, մակույկը ետին ձգած նավու մը կը նմաներ, հեռուն, խիստ հեռուն. ջուրին մեջ երկուքն ալ կապված էին ինչպես կյանքին մեջ ալ զատված չէին իրարմ: Կապը անեղծ կը մնար ամեն տեղ: Քար լեցված այս կաշիե տոպրակը ալ պարպկելու վախ չուներ այսուհետև. հագեցած ու կշտացած փոքն էր, գիրգ և ուռեցվորած. իր տեղը՝ մարդոց թևին տակը չէր ուր այդքան տարի ծալված, սեղմված ու շնչահեղձ մնացած էր, ո՛չ. այդ պայուսակը՝ իր անողորմ հասառությամբը, իր հուսահատեցուցիչ դատարկությամբը, մարդոց ճիտին պարտքը կը մարմնացներ անշուշտ. իր ճշմարիտ տելը, ուրեմն, անոր վզին վրա էր, ճիշտ հո՛ն ուր հաստատված էր հիմա:

Եվ երեսուն տարիե ի վեր, վտարվածի մը նման՝ որ առջի անգամ իր բուն տեղը գտնելուն ու բազմելուն համար կ'ուրախանա, Բեյք կ'ընե, ծովուն ամեն ծփանքին հետ՝ պայուսակը իր կոպիտ մորթովը մարդուն երեսը կը գգվեր ու կը շոյեր:

ԵՐԶԱՆԻԿ ՄԱՀԸ

Ա.

Տոքթոռ Վահանյան սովորական բժիշկ մը չէ. մարմնի հիվանդութիւններուն չափ ու, թերեւ անոնցմէ ավելի, հոգիի ցավերուն հետամուտ, հետաքրքիր բժիշկն է անիկա: Իր ըմբռնումին ու դատողութեան չափ՝ իր ներողութեան սահմանը ընդարձակ է: Գիտութեան ֆոռմյուններուն, կամ իր արհեստին մեքենական կիրառումին մեջ տափակցած ու չքացած միտք մը չէ:

Իր հմտութեան մեծութիւնը՝ չոր ու ցամաք ապառաժի զանգվածին չի նմանիր բնավ, այլ դալար դաշտավայրի մը ծիծղուն երևույթը ունի:

Վաթսունի մոտ, մազը մորուքը ճերմկած, տկարակազմ բայց զվարթախոս մեկն է տոքթոռը:

Մահվան դեմ՝ իր քառասուն տարվան բժիշկի մղած պայքարովը, մտերմութիւն մը հաստատած է կարծես անոր հետ: անոր ամեն դավերը ու խաղերը գիտե. անոր զարհուրելի, երբեմն հանկարծահաս ու երբեմն համեցող հարվածներուն թուր գաղտնիքները ուսումնասիրած է:

Իր խոսակցութիւնը օգտավետ դասերով, ուղիղ դիտողութիւններով ու իմաստուն խորհրդածութիւններով կը վխտա:

Անձնական փորձառութենեն ու հիշատակներեն ընդելուզված պատմությունները հետաքրքրությամբ մտիկ կ'ըլլվին:

Քատըգյուղի իր տանը մեջ իրիկուն մը ժողվվիր էինք, և մարդոց համար ամենեն հետաքրքրական հարցումը մեջտեղ նետվեցավ հանկարծ: Ո՞րն էր հազար տեսակ մահերուն ամենեն քաղցրը, բժշկական ու հոգեբանական կրկին տեսակետով:

Հայտնված կարծիքներուն մեջ համաձայնություն չկար. առողջ ու կայտառ աղջիկ մը, որ Ռաֆայել կարդացեր էր և գալուկ ու նիհար կազմվածքի մը կը տենչար, թոքախտի հյուսիսումն է, ըսավ, էն գեղեցիկ մահը. երիտասարդի մը կարծիքին նայելով՝ ռեվոլվերի գնտակն էր ուղեղին մեջ. ուրիշ մը՝ ծովահեղձ ըլլալը ամենեն քիչ տանջանք տվող վախճան մը ըլլալուն վրա պնդեց. քլորոֆորմը երկու կուսակից գտավ:

Բնության ու գիտության հնարած բոլոր միջոցները զատ զատ քննվեցան ու քննադատվեցան. ամենքն ալ իրենց աղեկ ու գեշ կողմերը ունեին:

Տոքթոռը ինքը, մտիկ կ'ընէր ամենուս, առանց բառ մը արտասանելու. վեճը կ'երկարեր ու համաձայնության մը գալիս հեռու էինք:

— Ես, ըսավ տոքթոռը, խոսքերնիս կտրելով, ամենեն քաղցր մահը տեսա, բայց չեմ կրնար պնդել որ ամեն անգամ մարդս կրնա զայն իր ձեռքին տակ ունենալ. մեկ հատիկ մահն էր ասիկա զոր, իմ տեսած հազարավորներուս մեջն, ոչ միայն ամենեն հեշտն էր կրնամ ըսել, այլ իրոք քաղցրն ու երջանիկն էր:

Պատմություն մը ունեւ լեզվին ծայրը. խելոք կեցած տղոց պէս մտիկ ըրինք զինքը:

Բ.

Տասը տարի կա անկե ի վեր. բարեկենդանի գիշեր մը իմ գրացիներեւ մեկուն տանը մեջ երեկույթ մը կար. տիկին... անունը պետք չէ ձեռքի, այնպէս չէ՞, քառասունը հազիվ թեւովոյս էր, բայց երեսունը հինգ տարու չէր ցուցներ վրային.

այն շատ հավնված ու շատ սիրված կնիկներեն մեկն էր որոնց սերունդը հետզհետե պակսելու, անհետանալու վրա է մեր մեջ. իր մասին պատմված առասպելներու վրա ամենեն առաջ և ամենեն շատ խնդացողը ինքն էր: Սուտ պարկեշտություններու, կեղծավոր կարմրություններու կինը չէր այն կինը. գլխեն մինչև ոտքը ամեն բան խիզախ ու համարձակ էր վրան:

— Աղվոր կուրծք մը շունեցողները միայն décolleté-ին թշնամի են, կ'ըւեր խնդալով, և հոժարակամ կը պարզեր իր լանջքին կոհակները քոռսին բացվածքեն:

էրիկը, ծերունի մը, հայր մը գրեթե տարիքով, հոր մը թույլտվությունները, ազատությունները թողած էր անոր: Էն աղվոր երիտասարդները, էն շնորհքով մարդիկը իր շուրջն էին, թիթեռնիկներու պես դառնալով, երբեմն էրելով մրկելով, իր ջերմ ու կիզիչ մթնոլորտին մեջ:

Բուրոր կիները չէին քաշեր զինքը, կը նախանձեին, կը շարախոսեին իր վրա. անոր համարձակ վարմունքը իրենց պարտկված մեղքերուն, իրենց շինծու ամոթխածությանը դեմ պայծառ արևի մը հալածիչ լույսին կը նմաներ՝ խպնոթ ստվերներու վրա սփռված:

Ասոր հետ մեկտեղ, երբեք չէին պակսեր անոր տունեն, անոր երեկույթներեն, ուր էն աղվոր, էն զվարթ, էն նրբամիտ ընկերությունը գտնելուն ապահով էին:

Ատեն ատեն կը կանչեին զիս այս տունեն, տիկնոջ համարոր մարելիքի պես տագնապաներ կ'ունենար երբեմն: Առջի քննութենես՝ սրտի հիվանդության մը հաստատ նշանները գտեր էի վրան, բայց զինքը շխուժելու համար բավականացեր էի ըսելով.

— Բան մը չեն ասոնք, պարզ ջղային անհանգստություններ:

Գլխավոր բանը քիչ մը հանդարտ կյանք վարելու պետքն էր. այս եղավի՛րմ պատվերս ալ. բայց ո՞վ մտիկ կ'ըներ ինծի: Օր մը նեղացա:

— Տիկին, ըսի, պարապ տեղը երթալ գալեն չեմ ախորժիր. քանի որ իմ պատվիրած բանս չեք ըներ, պետք չկա որ զիս

Պանչեք ուրիշ անգամ. ավելի հաճոյակատար բժիշկի մը դիմեցեք, խնդրեմ: Հիվանդս հասկցաւ, և որովհետեւ մտքի ու սրտի տեր կին մըն էր, իսկույն ներում խնդրեց այնպիսի քաղցր ու անուշ ձայնով մը որուն դեմ կենալու էն քարսիրտ մարդն անգամ կարող չէր:

— Ձեր աղեկութեան համար է իմ պահանջումս. չեմ կրնար առողջապահութեան բոլոր կանոններուն հակառակ ձեր վարած կենցաղին ավերումները տեսնել և լուռ կենալ, չեմ կրնար ձեզ շարգիլել այս կյանքը շարունակել:

— Օր մը ավելի՞ ապրելու համար, տոգթոռս, պատասխանեց ինծի ժպտելով, օր մը ավելի՞ տառապելու համար. և քոնելով ձեռքս, ստիպելով զիս որ քովը նստիմ, երբ ես մեկնելու կը պատրաստվի արդեն, շարունակեց.

— Դուք, բժիշկներ, կյանքը երկարացնելու աշխատող մարդիկ, կիններուն՝ այս հեք էակներուն կյանքը պահպանելու մի՛ աշխատիք, քանի որ չեք կրնար այդ կյանքը իր թարմութեան, իր գեղեցկութեան մեջ անայլայլ ու հաստատ պահել. ճերմկած թափած մազերու, փոթփոթած երեսի, թուլցած միսի մը ավելի կամ նվազ տեղութիւնը նշանակութիւն չունի. կինը իր երիտասարդութեան, իր հրապույրներուն մեջ կրնա՞ք վար դնել, կեցնել: Չե՞ք կրնար, թող տվեք ուրեմն որ երթա հոսկե. իր պաշտոնը, իր կոչումը ավարտած է ան. ի՞նչ, կը պահանջես ձայնը մարած երգիչէն՝ որ սրահին վրա՞ կենա, մինչև որ սուլեն, ծաղրեն ու նախատեն զինքը. կինը ծիծաղ մըն է, պետք չէ որ լացի փոխվի:

Հիվանդութիւնը կը սաստկանար, հեղձումները կը հաճախեին ու միշտ խուլ կը մնար անիկա իմ խրատներուս, և իր զրոսանքի, հաճույքի կյանքը անխափան կը շարունակեր: Տարօրինակ, բայց թերեւս ամենեն ուղիղ ըմբռնումն էր իրենը՝ աշխարհիս մեջ կնոջ մը դերին և կոչումին վրա: Հույսը և Ուրախութիւնն էր ինքը և անձնուրաց արիութեամբ մը կը բաշխեր իր կենդանութիւնը, իր շնորհը, իր հրապույրը, երբոր ինքը պետք ուներ ատոնց, Քոփեի մանիշակ ծախող աղջիկին պես.

Elle mourait de l'hiver, en vendant le printemps.

Երեկույթը իր ամեննն ցնծահույզ վայրկյանին մեջն էր։ Շատ մը աղվոր կիներ, շատ մը շնորհալից աղջիկներ, այնքան ալ երիտասարդ մարդիկ ու պատանիներ. լուռ ըղձանքներով ծանրացած մթնոլորտ մը, որուն մեջ՝ տանտիկինը իր հասակին ու արդուզարդին շքեղությամբը ամեննն զմայլելին կը հանդիսանա։

Քովեա՝ պզտիկ ձայն մը. ասանկ երեկույթներու սովորական շարախոսությունները, որոնց ամեննն թունավորները տանտիրուհւոյն դեմ կ'արձակվին։

— Տեսեք, իր սիրած երիտասարդն վայրկյան մը չի բաժնվիր. մարդ չի սեպեր աս կնիկը։

Երիտասարդը՝ տօգույն ու նիհար մեկն էր, զոր կիները իրարու ձեռքե կը խլեին։ Իր վրդոված կյանքին կը պարտեր այս ձգողությունը։ Ուրույնություն մը ուներ անիկա, և իրեն հատուկ դրոշմը կար իրեն պատկանող ամեն բանի մեջ։ Արհամարհոտ պզտիկ ժպիտ մը նուրբ ու սև պեխերուն ծայրը, կոպերը կտրած աչքեր որոնք իր գիշերամուլ մարդու հոգնությունները կը պատմեին. վեա խրոխտություն մը որ վաղաթարշամ երիտասարդությանը վրա ծավալած ծանրության պեռ բանի մը կը նմաներ, կարծես ուսումներու և հսկումներու մեջ խորասուզվող մարդու ծանրությունը։

Մտքի ու ճաշակի տեր մեկն էր։ Իրավագիտություն սորվելու համար Եվրոպա կեցած տարիներեն՝ միջակ վկայականով մը, բայց նրբացած իմացականությամբը վերադարձած էր հոս։ Համալսարանին սրահներեն ալվելի՝ գեղեցիկ կիներու քով, միանգամայն՝ տաղանդավոր մարդոց և լավագույն ընկերությանց մեջ մտած ու ապրած էր, մսխելով փճացնելով ունեցածը և շունեցածը։ Հոս ոչ փաստաբան եղեր էր և ոչ դատավոր. անկեղծությամբ, քաջությամբ խոստովանած էր իր ապիկարությունը։

Ամեն ինչ չափավոր, գրեթե մեղմ էր իր վրա, իր ձայնը, իր շարժումները. բայց ատոր խորը կը տեսնայիր անձնավստահ

մարդու, կամ՝ ավելի ճիշտը ըսելու համար՝ իր գերազանցութիւնը գիտցող մարդու մը անխռով հանդարտութիւնը:

Աղջիկներու հետեւն չէր վազեր. երեխաներ անոնք՝ իր փորձ, գրեթե հայրական աչքին: Զիջում մը, ստորնացում մը պիտի ըլլար իրեն համար խռովել կույսի մը մաքուր հոգին. այս կենցաղասեր մարդուն մեջ՝ ահա՛ այս կերպ իր կյանքին հակասող ազնվութիւններ ալ կային: Իր ասպետական, կռիվով, հարձակումով բերդ առնող մարդու համբավին և սովորութեանցը հակառակ էր տեսլական սիրո մը հեռանկարովը աղջկան մը սրտեն ներս սպրդիլ. այս Ոգիսևսի միջոցները իրեն չէին պատշաճեր:

Զրուցվածին նայելով՝ տարիե մը ի վեր տիկին *** ի մտերիմն էր, ու ամենքը, իրենց բոլոր շարախոսութեանց մեջ անգամ, այս երկուքին միջև ճշմարիտ ներդաշնակութիւն մը գտեր էին որ երկուքին ալ սովորական էականեր չըլլալեն առաջ կուգար անշուշտ:

Դ.

Էիմա կը պարեհին. այրերը իրենց պահանջումներուն անհամբերութիւնը բերելով հոս ալ, կիները իրենց անձնամատույց մեղկութիւնը. խուլական գիրկընդխառնումներու, վետվետումներու անընդհատ շարք մըն էր այս ամենը:

Վալսին՝ տիկինն ալ ելավ այն երիտասարդին հետ որ իր խոսակիցը եղած էր գրեթե շարունակ, և պարողներուն մեջ այս եղավ էն շնորհալի զույգը: Զմայլած կը դիտեինք զիրենք. պար մը չէր այս, այլ շլացուցիչ բան մը, եթերային ու ցնորական սլացում մը, հափշտակութիւն մը, քերթված մը ամբողջ:

Մյուս պարողները իրենք ալ կանգ առեր էին այս զույգին շուրջը հիացած, հիացում որուն մեջ նախանձը իր արդար բաժինը ուներ:

Հանկարծ, սայթաքումի պես բան մը պատահեցավ, կինը իր բոլոր ծանրութեամբը վար իյնալու պես եղավ. երիտասարդը մեծ ճիգով հաջողեցավ իր գիրկին մեջ բռնել զայն:

— Ուտքը սահեցավ, կ'ըւենին:

Ոչ, ավելի բան մըն էր, նվաղում մը ունեցեր էր:

— Հասե՛ք, տոբթոռ, պոռաց երիտասարդը:

Իսկույն քովը վազեցի ու երկուքնիս բազմոցին վրա տեղավորեցինք զինքը. հազիվ կրցավ աչքերը բանալ. անմիջապես տեսա սրտի կաթվածի բոլոր նշանները:

Ընդհանուր տակնուվրայության մեջ՝ դեղ մը ապսպրելն անգամ անկարելի կը դառնար. օտարականները հեռացուցինք. հյուրերը մեկիկ մեկիկ մեկնեցան. բայց դեռ սանդուխներուն վրա անոնց ոտնաձայնը շմարած, անիկա իր հոգին ավանդեց, գլուխը իր սիրած տղուն գիրկին մեջ, նույնիսկ իր բույնին մեջ նետահար ւպաննված թռչունի մը պես, ժամանակ չձգելով որ դեղ կամ դարման մը ընեմ:

Այս եղավ ահա իր վախճանը. կյանքին բոլոր երանությունները միացած խտացած էին այն երկվայրկյանին մեջ ուր կյանքը կը թողուր. ասկե ավելի երջանիկ մահ մը կրնա՞ք երեակայել, պատրաստել, շինել ձեզի համար:

Հիվանդություններու, ցավերու մեջ շտառապեցավ. ծերությունը չփճացուց իր շնորհները. պաշտելի ու պաշտված կինը մնաց մինչև վերջի վայրկյանին ու ընդհանուր զմայլումով մը ողջունված, իր սիրած տղուն թևին վրայն գնաց հեռացավ անիկա: Բաժակի մը պես որ կոշտնքի մը ւեղանին վրա, ցրնծության մաղթանքներու, բախումներու մեջ կը փշրվի, փոխանակ դուրսը սպասավորներու ձեռքով, լվացքի աղտոտ ջուրին մեջ օր մը կոտրելու անհետանալու, այս կինն ալ էն շնոհագեղ պատկերի մը մեջ գերագույն երջանկությունը զգացած ու սլարգեած ժամուն անհետացավ:

1 ԽԱՂՈՐԺ

(Եսքուսնակ)

ԱՅԻՆԿԱ

Ա.

Յոթարդ Մահալլեին մեջ, բլուրի մը վրա մանառիկ և անձուկ փողոցներով շինված թաղ մը, կռիվը կը սկսեր խուզ շշուկով մը, խուզարկութեան եկող դետերուն դեմ:

Կիներու բազմութիւնը կ'ավելնար շարունակ. անկյուններէ, ծակերէ, խորշերէ կ'ելլէր հետզհետե ու կը լեցվէր հին, փայտաշեն տան մը առջին, ուռուցիկ շալվարներու կոհակներով խափանելով անցուղարձը. հոծ, գրեթե միակտուր զանգված մը ահա', որուն մեջ Եեգիբի համազգեստին կարմիր երիզները կը խառնվին նուրբ արշունոտ շիղերու սողոսկումներով:

Եւ այս կանացի խուժանին բողոքը կ'ելլէր դուրս, զսպլած հառաչանքի մը պէս բարձրանալով օդին՝ ամառ ցերեկվան մը հեղձուցիչ մթնոլորտին մեջ, ժխոր մը նախ, հետո ճշտվելով քիչ քիչ, որուն մեջ բառ մը հստակ ու որոշ, ականջի կը զարնէր, անծանոթ լեզվի մը բառը զոր այս բազմութեան մեջ ամեն ոք կը հասկնար, կը կրկնէր, իրարու երեսին կը նետէր և զոր երկարող փողոցին անձկութիւնը վիթխարի փողի մը պէս կը տանէր, կը հասցնէր հեռուն, մինչև քաղաքը.

— Այինկա, այինկա,

„Ռեփի պաշտոնյաները կը խորհրդակցեին բռնության դիմելու առաջ, շափելով այս տկարությամբ կազմված զորությունը գոր ահա պեղել, անցնիլ հարկ կ'ըլլար մինչև սա տունին մուտքը. ուր ծխախոտի մեծաքանակ մթերք մը կար պատրաստ. ինչպես որ իրենց իմացուցած էին կանխավ. և իրենց վարձատրության հաշիվով շահամուլի ցիղերնին կը պրկվեր, ավրնին կը փայլեր ու նոր ցանք մը կ'ընեին, ուսովնին ճամփա մը բանալու, քայլ մը ավելի մոտենալու համար այդ դեմի գրան, ուրկե հազիվ տասը քայլ կը բաժներ զիրենր:

Լեղին՝ բազմությունը ա'լ ավելի կը սեղմվեր, համբերությունը սպառելով, վերջ մը տալու պետքը զգացվելով երկուսուք. զայրույթը, հին ատելությունը՝ այս երկու տարրին մեջ, ավանդական, ճակատագրային բան մը երևան կ'ելլեր բիրտ անկեղծությամբ:

Ծխախոտի հին խուզարկություններու, գրավումներու հիշատակը կուզար արծարծել մշտնջենական հակառակությունը. կ'իմենք մեջ տրված առնված վերքերու սպիները կը բացվէին այս պահուս, իրենց շարավին հոտովը, թարմ արյունի քուրումովը զայրացնելով հատուցումի պետքը և կծու մարմաջը. հետո ամբողջ Յոքարը Մահալլեի մթերքը պահված էր այս խարխուլ տան մեջ, ամենուն հարստությունը, ամբողջ տարվան ապրուստը: Եվ կը հաշվեին մինչև հիմա իրենցմե գրավված ծխախոտներուն քանակությունը, որուն կսկիծը՝ ամեն մեկուն համար զատ զատ, ծանր տուգանքներով, երկար քանտարկություններով սաստկացած էր:

Լմբոխեն՝ բերնե բերան խոսքեր, անցախոս բռուր կը սահէին. կը սպրդեին ներս, պատվերներ, հրամաններ՝ փութալու, աճապարելու:

— Պո՛ւ. Հակոբոս, տե՛ նրերա:

Ներսը կ'երերային, կը շտապեին, ուղնաձայներ, կահ կարասիներու, մթերված ապրանքներու փոխադրության խուլ ջանքեր կը լսվեին, վայրկենական տեղափոխություն տանիքներու վրա, առաստաղներուն տակեն. և նեղ փողոցին մեջ հիմա ծխախոտի ուժգին հոտ մը կը ծավալեր, այնքան որ Ռեփին դետերը՝ հուսահատ՝ այս բոլոր կինները ցրվելու և կողո-

պուտը չփախցնելու փորձությամբ կը բռնվեն, մինչդեռ ոստիկանութիւնը, ամենէն ավելի հեռատես, օրինական ձևակերպութիւնները կը կատարեն այդ տունը կոխելէ առաջ:

Ի՞նչ աղաղակը կը բարձրանար ավելի ուժգին, կիպի: առեին սկավառակն իշնող հորդ ու ջերմ լույսին պես զայրացած աղաղակ մը՝ որուն մեջ առջի բառը կուգար, կը դառնար. կը վերադառնար շարունակ.

— Այինկա՛, այինկա՛:

Բ.

Երկու եղբայրներուն մեջ Հակոբոս՝ այինկաճիներու մեծը՝ անդրանիկն էր. սեաշվի, սեահեր երիտաւարդ, ամառ ձմեռ պահելով իր մեղրագույն ապայն փոթուն ու շալվարք, հաստ տոկուն կտավ որ դաշույնի հարվածներու կը դիմադրեն և զոր ցերեկները կը պտտցնեն Իզմիտի շաշուին մեջ, զորավոր մարդերու հատուկ դանդաղ ու ծուլլ քալածքով:

Լեռներու զաւակ, իր գյուղացիի անձուկ միտքը բնավ չէր կրցած ըմբռնել Բեթիի դրութեան նրբութիւնները. և իր բնական իրավունքին հենած՝ կը կովեր ահա տասը տարիներէ ի վեր, ճակատաբաց՝ փոխանակ հանցավորի մը պես պահէր տելու. այինկաճիներու համբավովոր պետն էր ու դուրսագնքը այնքան արյունոտ ծեծկվութիւններու:

Այս երիտասարդն էր որ վկայութեան համար կանչված, դատարանի մը առջև, իր արհեստը հարցված ատեն պատասխանած էր անփութորեն.

— Այինկաճի:

Հիմա ամենուն ծանոթ է ինք, զոր լերան մեջ ավազակը ու ճամփուն վրա ձիապանը կը ճանչնան, կը սիրեն. մեծրի դաշույնը, որուն երկաթը Պոլսեն եկած գնած է, Դամասկոսի դուրաթեք երկաթ, վետվետող երանգներով, երբեք զուր տեղը փայլատակած չէ: Ծառերը կը ճանչնան զայն, այնքան շատ իրենց կեղևին վրա Հ գիրը՝ իր երբեմնի դպրոցական կլանքն մնացող միակ հիշատակը՝ փորագրած է, սրտնեղութեան, ձանձրութի վայրկյաններուն մեջ:

Այս քաղաքին շրջակայքը՝ ծխախոտի ամեն փոխադրություն
իր աշալուրջ ու ճարտար պահպանության կը հանձնվի ամեն
ատեն. երբեք չի թողուր փախիր իր արիության վստահված
ապրանքը. հնարքը ու քաջությունը կը լծորդե փորձ ռազմա-
գետի մը պես ու կը հաջողի:

Հիմա պիտի նշանվի. ո՞վ զավակ կուտա այս լերան մար-
դուն. և սակայն մեկե ավելի աղջիկներ սրտատրոփ կը սպա-
սեն դուռը իր անցուդարձին, իրիկվան մութին:

— Բարև, Հակոբոս, ե՞րբ եկար:

— Երեկ գիշեր:

Միշտ գիշերը կուգար այս տղան. անորոշ ժամերով, անծա-
նոթ, անկոխ ուղիներն զորս իրմե զատ ոչ ոք գիտեր, ոչ իսկ
իր եղբայրը, Սահակ՝ որ Ռեծիին կը ծառայե. ինքը ահավոր
այինկաճիին կրտսերը՝ Բլեթի մըն է հիմա լեցուն թռչակով,
երիտասարդ կտրիճ մը. բայց ճոքարը Մահալլեն, իր ազգա-
կաններուն թաղը չի ժպտիր իրեն. աղջիկները չեն սպասեր
գուռը. էն տգեղը կը ծիծաղի իր վրան, և եղբորը նշանածը,
Գերճուհին չի բարևեր զինքը:

Ինչո՞ւ համար հանկարծ թողած է այս տղան իրենները,
առեկությամբ զինվելու համար անոնց դեմ:

Եվ այս նեղ փողոցին մեջ, դեպի խարխուլ տունը, որ ճիշտ
իր հայրենի տունն էր, ինքն էր ահա որ կ'առաջնորդեր Ռե-
ծիին. և հանկարծակիի եկած ամենքն ալ, չհավատալով դեռ,
կը հարցնեին իրարու ականջն ի վար փսփսալով.

— Մոռ ո՞վ բերավ ասոնք, Սահակը:

Գ.

Սա դեմի ելևէջավոր գիծը որ հորիզոնը կը կտրե կը կտրու-
տե, որ իր ատամներով կը խածնե երկինքը անսահման կա-
պույտին մեջ՝ լեռներու շղթա մըն է դեպի հյուսիս վազող. իր
ափափա կողերուն վրա տարածվող խիտ մթությունը, անթա-
փանց սևությունը՝ անտառներունն է, աղջամղջային կանան-
չություն, որ գիշեր ատեն և լուսնի լուսով թանձր հեղուկե
փճի մը պես կը փալփի:

Ասդիկն՝ Իզմիտի ծովն է հետզհետե ամփոփված, նեղցած, սպառած, որուն տամուկ կապույտին մեջ լուսինը կ'իջնե վերեն, կը թաթխվի առանց իր պայծառությունը, հստակությունը մազի չափ կորսնցնելու, և մանրուք ալիքներու տարուբերումին հետ կոտորտած հայելիի բեկորներ կը ձևացնեն, որոնք իրարու կը կցվին, իրարմե կը հեռանան, կը ցրվին, նորեն միանալու ու նորեն բաժնվելու համար:

Հոս՝ քարահատակ ճամփուն վրա՝ ձիերու շարք մը կը քալի հազիվ լսելի ոտնաձայնով մը, որ պայտերուն վրա փաթըթված շուխայի կտորներով կը մեղմանա, ամբողջ կարավան մը ծխախոտ փոխադրող շրջակա գեղերեն. ու տասնի չափ տղաք կուգան քովեն հետիոտն, հրացանը ուսերնուն կախած, ատրճանակը մեջքերնին:

Հիմա լուսնին լույսը կ'իջնա ասոնց գլխուն վրա շիտակ, լուսավորելով և մատնանիշ ընելով այինկաճիներուն խումբը, որ շի կրնար ինքզինքը պաշտպանել այս լույսի վտանգավոր ողողումին դեմ. և հուշիկ կը քալեն աղետի մը նախազգացումով, ծառի խարշափյունին, տերեփի մը կծկումին ուշադիր, անձկությամբ լեցված. հետո կը վարժվին այս պայծառ լույսին որ զվարթութուն կը բերե հետը, և կը խոսակցին մեղմիվ:

— Քանի՞ օրա քյուքյուն վերուցին Մահալլեն:

— Հարյուր քսան:

— Ո՛ւր է Հակոբոսը:

— Առջևեն կ'երթա:

Միշտ առջևեն կ'երթար, մինակուկը ամեն վտանգի դեմ, ձեռքը մեջքի դաշույնին բունին, խորհելով իր եզրոր հետ հավանական հանդիպումին ճամփու մը վրա, ու այս գաղափարին՝ զգալով կսկիծ մը, սուր ցավ մը որ սիրտը կը լեցնե, կուկորդեն կը բռներ և շնահեղձ կ'ըներ զինքը:

Պահ մը կը մտածեր թողուլ այս կյանքը, այս մշտնջենական վտանգի արհեստը, որ հիմա եղբայրասպան հանդիպումներու պարհուրանքով կը լեցվեր, որ իր նշանածը հարս չեղած, զայն այրի թողուլ կ'սպառնար ամեն վայրկյան. և գլուխը կախ կ'երթար, մոռնալով կարավանը, ոք կը հետևեր իրեն:

որուն պահպանության հոգը իր պզտիկ դաշույնին և իր մեծ սրտին վստահած էին:

Անտառը կը մտներ. ու լուսինն ալ կը խոնարհեր կ'իջներ իր բարձրութենէն անտառին ծոցը, ծառերուն սաղարթներուն երկարող վտիս ընձյուղներուն վրա որոնք իր սկավառակին մէջ կը մխվեին, կարծես հոն անձնասպան ըլլալու համար նետվելով անտառին սուր ծայրերուն վրա, որոնք զինքը պիտի գիշատէին:

Հեռուն՝ լեռներէն իջնող ջուր մը երիզուտ ավազանի մը մեջէն վազելով կը խոխոջեր. գորտեր կը կռկռային, խռովելով ցիշերվան լուսթյունը:

Առջի օրվան կորուստին կը խորհեր պահ մըն ալ, կը խորհեր գրգռված ծխախոտին զոր չէին կրցած փախցնել, և միտքը եղբորը կ'երթար ու ձեռքը՝ մութին մեջ ուժգին կը սեղմեր դաշույնին կոթը:

Դ.

Առջի իրիկվան դեմ Սահակ Պերճուհին տեսավ եկեղեցիէն վար, Մեյտանին մեջ, ու քովը գնաց փախչելու ատեն շփողով անոր.

— Սրդողած ես հետա:

— Ծ'ս:

— Բարեւ ինչո՞ւ չառիր, բարեւ աստուծո՞ւ:

Աղջիկը շխոսեցաւ և հեռանալ ուզեց:

— Կեցի՛ր, ատեն մը կը սիրեիր զիս, եղբորս հետ շնշանված դեռ, կը հիշե՞ս աղբյուրին քով խոսածներդ:

— Ես եղբորդ նշանածն եմ, մի՛ խոսիր հետս, ես ային-կաճիի աղջիկ եմ:

Սահակ ձեռքը բռնել ուզեց ու աղջիկը քաշվեցաւ ետ:

— Այդա՞նքի գեշ մարդ եմ ես... Եթե գիտնայիր որ մեկ խոսքովդ սիրտս կը բանամ սա դանակով. իմ սերս ամուր է աս երկաթին պես, քուկդ... ծառի մը ոստին պես ամեն դի կը ծռի, պզտիկ եղբորմեն մեծ եղբորը, Սահակէն Հակոբոսին կը գտնուա:

Պերճուհի թողուց որ ձեռքը բռնե. իր առջի բարեկամին ձայնը կը շարժեր զինքը. տեսավ որ արցունքի կաթիլ մը կը գլորեր անոր արևակիզ այտեն՝ մրոտած պերկեշտին վրա:

— Ո՞վ ըսավ որ Բուճի ըլլաս: „ Բուճի“

— Քեզի համար:

— Ես այինկաճիի աղջիկ եմ:

Ու քիչ քիչ, իրիկնամուտին ստվերներուն մեջ մտերմացան նորեն. մշուշը պատեց իրենց առջի սիրուն վերադարձը. հետո Սահակ մեկնելու ուզեց ու աղջիկը շփոթուց այս անգամ:

— Կեցի՛ր, տե, քիչիկ մըն ալ:

Կեցան, շիրնալով համոզվել որ հարկ էր իրար թողուլ. անցորդները պիտի գայթակղեին տեսնելով այս ժամուն այինկաճիին նշանածը սա Բուճիին քով. վախցան ու զատվեցան իրարմէ:

Հիմա դեպի լեռը կ'երթար դեռ հմայված, կրելով հրապույժը իր առջի սիրած աղջկան, որ եղբորը նշանածը եղած էր. այս հինգ վայրկյանի խոսակցութենէն վերաբժարած վառ իր սերը կը զարհուրեցներ զինքը: Քաղքին զառիվայր տուները հեռվէն թավալելու կործանումի մը տպավորութիւնը թողուցին իր վրա: Ծամփան շարունակեց անտառին մեջ մխվելով՝ հետզհետե. այս ծառերը իր պատանութեան, ուրախ զվարթ օրերու հիշատակները կ'արթնցնէին մտքին մեջ: Եվ ամառին վեհաշուք խաղաղութիւնը բարկացուց զինքը. վերեւ տերեւներու բացվածքէն արծաթ շառավիղներ կը թափանցէին ներս, կ'իջնային գետնի գալարիքին ու մամուռներուն վրա, ուղղաբերձ լուսանյութ ծառի անթիվ կոճղերու պես, ձեռքերով երկու անտառ մեջ մեջի անցած, մեկը որ հողէն կը բուսներ ստվերամած գոռը մազերու պես, ու մշուշը՝ երկինքէն եկող անհամար շողերու՝ որ ազամանդե սանտրի մը՝ եման անոր մեջ կը մխվեր:

Եվ փոխն ի փոխ այս մութ ու լույս, կարծր ու աննյութ գծերու շարքը, որոնց մեջ կը քալեր հիմա, իր կյանքին անտրիր ճամփուն կը նմաներ ճիշտ. քանի մը ժամ առաջվան տեսակցութիւնը Պերճուհիին հետ՝ վերջին լուսավոր գիծն էր ուր կեանդին համակ աղջամուղջը կը տիրեր. եղբորդ նշանածը,

Հաղը գուցե անո՛ր կինը... Իր միտքը պատող խավարը ա՛յն Եվելի կը թանձրանար ու շսեց կամ լսել չուզեց ձայնը որ խո-
րեն, հեռվեն պոռաց.

— Մի՛ գար առաջ:

Ինքը շարունակեց հառաջանալ, անփուլթ, անտարբեր, ծի-
ծաղելով այս մութեն եկող հրամանին վրա: Հանկարծ ձայնը
արոտաց նորեն սուր, կտրուկ.

— Կե՛լմե: (Մի քանի րոպե)

Անտառը կրկնեց հրամանը, թավ, հաստ ձայնով, ջանալով
առթնցնել Սահակը, իրեն սպառնացող վտանգին անփուլթ:
Հետո ավելի ուժգին ձայն մը, զոր Սահակ ճանշցավ, եղբո-
րը ձայնը.

— Կրա՛կ:

Հրացանները պայթեցան տասը մեկեն, գնդակները սուլե-
ցին իրենց կարմիր շավիղներով ծակծկելով շուրջի մթությու-
նը: Սահակ կեցավ ծառի մը բունին կռթնած, խաղամուծ
մարդու մը խոնջենքով, դիտելով այս գնդակի թափթփու-
ները որ իր շորս դին ինկան ու զվարճացուցին զինքը: Մեռ-
նի՛լ. վախցա՛ծ էր երբեք մեռնելի, և եղբորմեն եկող այս հար-
վածները փրկության մահ մը կը խոստանային իրեն. անոր
ձեռքեն մեռնի՛լ. ի՛նչ հաճույք:

— Կրա՛կ, հրամայեց այինկաճիին ձայնը, կրկնվելով եր-
կարելով անտառին խուլ ու մութ խորշերուն մեջ:

Ի՛նչ հաճույք եղբորը գնդակին հանդիպիլ, ու Պերճուհին...

Եվ գետին ինկավ Սահակ, կուրծքեն զարնված:

Ե.

Ռեծին ամսական թոշակ հատկացուց Սահակի ընտանի-
քին, այինկաճիներու հետ կովի մեջ մեռնելուն համար, թոշակ
մը զոր Հակոբոս կը ստանա տարիս մը ի վեր, հորմհետ
մայրը մեռավ տղուն կսկիծեն:

Պերճուհին սևեր հագնող աղջիկ մըն է որ շամուսնաւոր. իր
նշանը նոտ եղավ առանց պատճառը հասկցվելու:]

Ա.

Լույսակ Յազըճյալն, որ պարահանդեսին էն տաք միջոցին, միտքը ուրիշ տեղ եղող մարդու մը պես աննպատակ և անուշադիր կը պտըտեր, հանկարծ թևի մը շոշափումը զգաց իր թևին տակ. վարդագույն տոմինո մըն էր հասակագեղ, որ կ'ըսեր իրեն.

— Ինչո՞ւ չեք պարեր:

— Ձեմ ախորժիր:

— Ձեզի պես երիտասարդ մը...

— Պարելը տարիքի հետ գործ չունի. տեսե՞ք ապա ալևոր մարդը որ վալս կը դառնա պատանիի մը աշխույժով:

Ու երիտասարդը իր ընկերուհին դիտեց ոտքի պզտիկ կոշիկեն մինչև դիմակը, բեհեզի պատառ մը՝ որուն շիկնոտ երանգը դեմքին չծածկված մասին վրա կը շարունակվեր. իր մեծաշեն գեղեցկությանը հակառակ, մանուկի ձեռքեր ուներ և մինչև արմունկը հասնող ճերմակ ձեռնոցները կը հիշեցնեին Պեշիկթաշլյանի երգած ձյունաթուլը թաթիկը:

Կուրծքը, զոր տոմինոյին մեջքը սեղմող մետաքսյա գոտին գուրս կը ցայտեցներ, զույգ մը ըմբոստ նժույգի գլուխներու

պես, քարակարկառ արձանի մը լանջքին խոստումը ու գաղափարը կուտար, խոստում, զոր հիմա իրարու դպող թևերուն մեջ սողոսկող սարսուռը կը շեշտերու:

Տոմինոն անձնավստահ մեկու մը պես թող կուտար առանց տրտնջալու որ զինքը երկարորեն դիտեն, քնեն ու գնահատեն, գիտնալով որ վերջ ի վերջո նպաստավոր պիտի ըլլա եզրակացութիւնը իրեն:

Բ.

— Կը սիրե՞ս զիս:

— Այն ատեն միայն կրնամ ըսել երբոր դիմակդ վար առնես:

— Անկարելի է այդ:

— Գնա՛ քովես ուրեմն:

Կը վռնտեր. առանց քաղաքավար դարձվածներ փնտրելու, Արշակ կը վռնտեր այս կինը որ իր ցանկազարթույց ընկերութեամբ եկած էր ընդմիջելու իր գաղափարի, խոկումի մարդու պտույտը պարասրահին մեջ: Ինքը կը սոսկար այն կիներեն որ մունջ ու անխոսիկ մատուցում մը կը կրեն կարծես հրապուրիչ և ուշադրութիւն հրավիրող շարժումներնուն մեջ: Կը վախնար անոնցմէ. ինքը, լուրջ ու պարկեշտ տղա, սիրո հաճույքն ալ անոր պարկեշտ, գրեթէ առաքինի հանգամանքին մեջ կը փնտրեր:

Այնպես կը հավտար թէ այն կինը միայն կարող պիտի ըլլար սիրել որ զինքը մերժեր մինչև վերջը. այս տոմինոյին պես իր գիրկը նետվող կիներեն խորշած էր միշտ. զինքը շտապող կինն էր որ իր իտեալ սիրուհին պիտի ըլլար: Սերը՝ իր աչքին՝ տառապանքի մեջ էր միայն, այնպես որ դժբախտ ըլլալով կարծես երջանիկ պիտի ըլլար: >

Իրոք ալ այնպես էր այս երիտասարդ երազատեսր. այն հազար ու մեկ կիններեն որոնց կրնար սիրտը շահիլ, և ոչ մեկին կապված էր. իր բարեկեցիկ վիճակովը երբեք չէր խորհած ամուսնութեան, և ոչ ալ այն վաղանցիկ հաճույքի ժամերուն, որոնցմէ իր տարեկիցները չէին կրնար անցնիլ. ողորմելի

մարդիկ՝ որոնք կազմ ու պատրաստ երանություններով կը քավականանային:

Ինքը կը շրջեր փողոցները, դժվարահաճ արվեստագետի մը պես

Որ աչքն ի դարան և քիթն ի քամի,

ինչպես կ'ըսեր Ռուսինյան, կամ որսորդի մը պես որ արյունարբու վագրի մը հանդիպելու երազովը երջանիկ կ'ըլլա: Այսպես կույս ու մաքուր մնացած էր իր սիրտը, սպասելով հազվագյուտ կերպով հրապուրիչ ու նույնքան անմատչելի կնոջ մը երևումին: Թեև ճիշտ քսանըմեկ տարու էր հիմա, կապույտ, անուշ աչքերով, երկուքի ճեղքված երկար, շագանակագույն մազերով ու ազնվական երևույթով երիտասարդ մը:

Գ.

Այդ ըզձացած կինը ճանչցած էր օր մը. փողոցը հանդիպած էր երբեմն. սիգաճեմ ու խրոխտ կին մըն էր, նայվածք մը անգամ չշնորհելով բոլոր կանգ առնողներուն, բարև բռնողներուն իր ճամփուն վրա. մեկ հեղ, երկու հեղ ու քիչ քիչ անտեղիտալի պետք մը դարձած էր անզգալարար հետևիլ անոր ամեն կողմ:

Եվ հետաքրքրվելով՝ հետը տեսնվելու, տունը երթալու առիթը փնտրած ու գտած էր. իրեն պես դեռ քանինե՞ր կուգային հոգ, անմատչելի կուռքի մը առջև ծխող սպառող երիտասարդի սրտեր, բռնված այն անմոռնչ հրապույրեն որ տիկնոջ խստահայաց բայց նշուպագեղ աչքերուն մեջ կը կարդացվեր:

Առաքինի կնիկ մըն էր, որուն կրնայիր ժամերով խոսիլ կամ հետը առանձին մնալ առանց մոռնալու թե իր ամուսնին հավատարիմ մեկն էր այս բարակամեջք ու առույգաբարձ գեղանի կինը որ իր թիկնաթոռին մեջ մարմնակործան կ'ունկրնդրեր քեզի, վառարանին դուռնեն ցուլացիկ լույսին նայելով միշտ:

Դեհնած դեմքով տղաք կուգային երերուն քալածքով, այս տաքուկ սրահին մեջ որ կարծես հիվանդանոց մըն էր տառապայալներու, որոնք ներս կը մտնէին գիշերվան ճաշեն ետքը թևթև հազուվ մը ընդմիջված բարեով, հոս՝ այս ջերմոցին գաղջ օդին մեջ կազդուրվելու, այս կնոջ տաք ու խոնավ նայվածքեն, անոր այրեցյալ գոտիեն իբրև թե կենդանություն փնտրելու համար:

Ու փալթոնին հանած, իրենց հագուստին վայելչությանը մեջ կը պարտկեն նիհար իրաննուն ցցվող ոսկերոտիքը, ու ձյունաթույր մաքուր շապիկի պարանոցին մեջ՝ վիզերնին, վտիտ, երկարած, մորթվելու ոշխարի սիրահոծար պատրաստականությամբ:

Դ.

Այս կինը ահա կը սիրեր երկու տարիե ի վեր, անոր համար որ անկե շէր կրցած սիրվիլ. իր երազը կ'իրագործվեր ու երջանիկ էր. ճիշտ իր ուզած անգութ ու գեղեցիկ կինն էր դեմինը: Հիմա առանց քաշվելու, երկու տարիե ի վեր հաստատված համարձակությամբ մը կ'ըսեր անոր.

— Անկեղծապես շնորհակալ եմ զիս շսիրելուդ. եթե սիրեիր՝ շատոնց քեզ ձգած փախած էի. բայց տես որ այդ սիրուն ու խոժոռ դեմքդ պահելով կապեցիր զիս:

Ու կինը կը պատասխաներ ծանրությամբ, առանց երեսը նայելու, անթարթ ակնարկով մը դիտելով վառարանին դռնակեն ցուացող կարմիր բոցը.

— Շատ կը վախնամ, որ մինչև վերջը այդպես կապված մնաս:

— Ուրեմն երբեք զիս չպիտի սիրես:

— Բնավ:

— Ոչ իսկ պզտիկ համբույր մը:

— Մատիս ծայրեն անգամ չեմ տար:

Հետո խոսակցությունը կը փոխվեր. երբեմն պեզիկ կը խաղային կամ ընթերցում մը կ'ընէր Արշակ, որովհետև այս

կինը աղվոր ընթերցումները կը սիրեր, ու աչքը գոց, բոլորովին ընկողմանած իր աթոռին խորը, անուշ երազի մը մեջ կորսն-վածի պես կ'ունկնդրեր անոր ժամերով:

Կես գիշերին կը մեկնէր, տխուր ու երջանիկ միանգամայն այս սիրով որ ստվերի մը պես անշոշափելի էր:

Այս էր երիտասարդին բոլոր կյանքը. անկե զատ որեւէ կին չէր զբաղեցուցած զինքը, ու պարահանդեսին մեջ պտտած պահուն դեռ այդ կնոջ պատկերովը լեցված էր սիրտը, երբ վար-գե տոմինոն, առանց իր հոժարությունը առնելու, թէր կը մտնէր ու տիրաբար կը քաշեր կը տանէր զինքը ուզած կողմը:

Ե.

Տոմինոն կը բռնանար:

Ամբողջ մարմինեն՝ մանիշակի զգլխիչ բուրում մը կը ծա-վալեր, շնչին կանխավճար այն ամեն թաքուն հրապույրներուն զորս այս հսկա վարդի թերթը կը պահէր իր ծոցին մեջ:

Պզտիկ խուցի մը մեջ նստեր էին քով քովի, ու տոմինոն՝ վաստակաբեկ կը հենուր իրեն, մինչդեռ վերը՝ պարասրահը կը գոռար, կը թնդար ցնծության թափերով, որպես թե քաջալե-րեր վերեն իրենց վարանող երիտասարդությունը: Զերմությու-նը՝ անոր թէին դպած տեղը կ'ավելնար, այրուցի մը կը փոխ-վեր հոն, երիտասարդին շնչառությունը կը դժվարացներ, անոր անտարբերությունը կը վրդովեր:

Քոնյաքի փոքրիկ բաժակները կը պարպին մեղմիվ, քա-մելով վերջին կաթիլը ու չուզելով կարծես բաժակը զատել բերաննուն. ամեն մեկ ումպին՝ մտածումներ կուգային իրենց միտքը, զորս կուլ կուտային անոր մեջի հեղուկին պես: Ու երկուքն ալ արբած այս լռին առանձնութենէն, տաքէն, մանի-շակի հոտեն, չէին խոսեր՝ ա'լ հեղգացած, առջի ընդհարումին իյնալու, կործանելու պատրաստ կավե արձաններու նման, կորսնցնելով դիմադրության ուժը:

Վերը՝ աղմուկը կ'ավելնար, կը սաստկանար, ոտքերու տրոփումը՝ թատրոնին երկաթե ձեղունը կը ցնցեր տեղէն,

երաժշտության ձայները պատերեն կ'անցնեին, խուլցած, անհասկնալի եղանակներով որ իրենց ականջին մեջ կը բըզ-զային:

— Դիմակդ վար առ, կ'ըսեր Արշակ:

— Երբե՛ք:

Մի՛ գուցե տգեղ ու տարիքոտ կին մը ըլլար որ ամչնար երեսը ցույց տալու, հուսախար շընելու համար գինքը. բայց ամեն ինչ կը հերքեր այս ենթադրությունը: Աթոռին մեջ ընկողմանած էր բազկարձակ ու վայելչապանծ, ու հեքոտ կուրծքեն երկար, խուլ հառաչանք մը դուրս կը թոեր:

Ո՛վ էր այս կինը, Երեսը տեսնելու հուսահատ փորձ մը ըրավ, բռնի վար առնել ուզելով դիմակը:

Տոմինոն ցատկեց ոտքի ելավ, ուղիղ, գրեթե սպառնալից.

— Երբե՛ք, հապկցա՛ր:

Խրոխտ ու կտրուկ կերպով կը խոսեր միշտ, փոխելով, սքողելով իր ձայնը. ու տեսնելով որ երիտասարդը կը տառապեր, անուշությամբ ավելցուց.

— Պիտի գղջաս, գիտեմ որ պիտի զղջաս զիս ճանչնալուդ: Ենթադրե որ սիրած կինդ եմ ես:

Արդյո՞ք

Վերը՝ երաժշտությունը, աղմուկը, պարերը կը շարունակեին:

2.

Այնպես ենթադրեց. այս քարուկիր, մութ ու գեշ խցիկը հեծեծանքներ լսեց, արցունքներ տեսավ, բայց մինչև վերջը չտեսավ այդ պատրվակին տակ պահվրտող երեսը: Բաժնվեցան, խռոված մարդոց պես իրարմե դժգոհ:

Հետևյալ գիշերը, երբ Արշակ իր բարեկամուհիին սրահեն ներս մտավ. վառանքավ. հանկարծ տարակույս մը ծնավ ու մեծցավ իր սրտին մեջ. հետախուզող ականարկը իր դիմացինին աչքին մեջեն սինչև սրտին խորը թափանցեց՝ կարդալու համար հոն: Արդյո՞ք. շփոթած՝ կեցավ պահ մը, մինչդեռ տան տիկինը իր աթոռին մեջ ընկողմանած կը մնար պարտասուն,

աչքերը սևեռած միշտ վառարանին ցայտող բոցին, որուն ճշույլները կերպասներուն վրա կը խաղային. կրակը ու լույսը այդ վառարանին խորեն կուգային տաքցնել ու զրոսցնել զինքը, ու փույթ չէր ընել թե ո՛ր կե էին անոր մեջ խանձող, տոշորող փայտերը: Արշակ չհամարձակեցավ ուղղակի հարցում մը ընել, բայց լուվորական պեզիկի խաղին ատեն, մա-
նիշակի հոտ մը առավ ծանր, խնկարույր, առջի գիշերվան պես ու չկրցավ ինքզինքը զսպիլ:

Արդյո՞ք:

— Ի՞նչպես ատեն անցուցիր երեկ գիշեր, տիկի՛ն:

— Միս մինակ, դուն ալ մոռցար զիս:

— Եթե գիտնայի՛ր... պարահանդեսին մեջ մեկը կար որ ա՛յնքան կը նմաներ քեզի:

— Իրա՞վ:

— Մինչև վերջը անոր հետն էի:

— Զիս կարծելով, այնպես չէ՞, բայց երեսը տեսար ան-
շուշտ:

— Ո՛չ, չկրցա տեսնել, և այս վայրկյանիս իսկ կը կարծեմ որ դուն էիր թերևս:

Տիկինը խնդաց սիրուն քահաճուկ մը: Հետո.

— Այսպես եք դուք՝ էրիկ մարդիկ ամենքդ ալ, ըսավ, դի-
մակի կտոր մը և ահա սիրածնիդ ու շսիրածնիդ ղանազանելու անկարող կ'ըլլաք. դիմակ մը ու անոր մեջ ամեն դեմքերը կը տեսնեք. բայց կիները այնպես չեն. ամեն ծպտումի տակ միշտ կը ճանշնան իրենց սիրած անձը, որովհետև սիրտով կը սի-
րեն անոնք, մինչդեռ դուք աչքով կը սիրեք միայն, և աչքը խա-
բւելե դյուրին բան չկա:

Խոստովանությո՞ւն մըն էր այս թե հերքում մը:]

ԺԱՄԻՆ ԲԱԿԸ

Ա.

Նոր ճեղքված էր լույսը երբոր տերտերը ճամփա ինկավ ժամ երթալու համար. ոչ ոք կար փողոցներուն մեջ ու համատարած լողթյունը որ հազիվ փարատվող գիշերեն կուգար, քահանային ոտնաձայնը հատիկ հատիկ կը լսեցներ:

Զառիվեր մը կ'ելլէր, վասն զի ժամը, ~~ամուր ու ցած շենք~~ մը որ հոսկե կը տեսնվեր, վերը՝ գեղին բարձունքին վրա էր: Հեալով կը քալեր հովանոցի մը կռթնելով, սե թիպեթն ու քիչ մը գույնը կորսնցուցած աղքատի հովանոց՝ որ գավազանի տեղ կը ծառայեր:

Երեսուն տարիե ի վեր միևնույն համաշափ քայլերով կ'ելլեր այս փողոցեն վեր, այն ճշտությամբ որով արևը կը ծագեր, իր սիրական ժամը՝ իր աստուծուն քովը փութալու համար:

Երբոր դուռը հասավ, վայրկյան մը կեցավ լիաթոք շունչ մը փռնելու համար ու նայվածքը շուրջը պտտցուց անգամ մը: Իր աչքին առջև պարզվող այս հուլիսի առտուն շլացուց զինքը:

Վոսփորը կ'երևար, կ'ընդհատվեր հանկարծ, նորեն կը

սկսե՛ր, կը դառնար, կը գալարե՛ր, տիտանյան օձի մը պէս, երկու դիմն բարձրացող բլուրներուն մեջ:

Արևին ձգած լուսավոր շավիղը անհամար ադամանդներու սփռում մըն էր հոն, ավելի մութցնելով կարծես ծովին թավիշի կապույտը:

Ծովեզերքին մօտ՝ այն կողմեն ուրկե կը նայե՛ր քահանան՝ այս ադամանդները մեկ մեկ կը զանազանվեին, այնքա՛ն մեծ էին. երթալով հետզհետե կը պզտիկնային՝ բայց ավելի մերձենալով իրարու Եվ ավելի հեռուն՝ փոսրտութ մըն էր այլևս, լուսաճաճանշ փոշիներու տարածություն մը որ միապաղաղ մակարդակ մը կը ձևացնե՛ր, դյութական փողփողումի մեջ անշարժացած:

Ծովին մեջտեղը այս հյուլենները կ'երերտկային շարունակ, ձևերնին, դիրքերնին, լուսերնին կը փոխեին, իրարու տուչե կը վազեին, իրարմե խույս կուտային անհնարին ու խուլական ստումներով, արշավներով, համեցումներով, այս կապույտ թնջրպետին վրա ակնախտիղ պար մը շինելով:

Ծամաքին վրա առավոտը ոչ նվազ հիացուցիչ էր. լեռները իրենց դալարիքը ու նոր հերկված հողերուն կարմիր ուռեցքները քովե քով կարգով կը տարածեին: Անդին՝ ածուներու թնդաստաններն էին զուգահեռական գիծերու անհատնում ջարքերով, ու ավելի հեռուն, հորիզոնին վրա, ծառերու հոծ խումբ մը, կանանչներու ամեն վառ երանգները մեկտեղ բերած, այն կանանչեն որ դեղինին կը մոտենա, մինչև այն որ սևին հետ կը շփոթվի: Այս կանանչության վրա մերթ պզտիկ օարսուռ մը կը վազե՛ր, ու իսկույն կանանչ ու համր կոհակներու ծփացում մը կը տեսնվե՛ր:

Գետինը, խոտերուն վրա, գիշերվընե մնացած ցողը կը շոգիանար արևին ջերմութենեն:

Ձան ձուն ու շարժում չկար գեղին մեջ: Բյուրեղի հստակության մը և չեմ գիտե՛ր ի՛նչ տեսակ սպասումի մեջ էր կարծես իր բոլորտիքը:

Հետո ճերմակ ամպերու ծվիններ երկինքին լուրթ բեհեգին վրա երևցան. թեթև հով մը ելավ: Քանի մը եզներ քնաշրջիկի

քաղվածքով մը անցան. կաթնավաճառ մը իր պղինձե ամաններուն աղմուկովը լուսթյունը վրդովեց:

Եկեղեցին կես խավարի մեջ էր՝ պատուհանին երկաթ փեղկերը բացված շլլալուն. երբոր ավագերեցը ներս մտավ, պահարանին մեջ շուրջառ մը ձգեց ունին վրա, խալփախը սև գդակի մը հետ փոխեց ու խորանին առջև կանգ առավ: Իսկույն արծաթ թագը գլուխը դրած աստվածածին մը իր հինցած ոսկեզօծ շրջանակեն նայվածքը իրեն ուղղեց. ապաքին այս եկեղեցվուն մեջ դրվելեն ի վեր ամեն եկողին կը նայեր ան միևնույն անստույգ ու անվրդով նայվածքովը: Քահանան երեսը խաշակեց:

— Հանուն հոր և որդւո և հոգւոյն սրբո...

Թավ ձայնը թնդաց այս պարապության մեջ ու արձագանքը կրկնեց.

— Եվ հոգւոյն սրբո...

Լուսարարը փեղկերը բանալու եկավ ու հարուցած աղմուկը եկեղեցվուն անդորրությունը խանգարեց:

Բ.

Տեր Աբրահամ այն հազվագյուտ ծերունիներեն էր որոնք քրիստոնէականութենէն՝ մարդկային կապերը թոթափելով՝ կանխահաս մուտքով մը բարձրագոյն աշխարհի մը մեջ կը թևակոխեն, ուրկե կիրքերը ու ակնկալությունները վտարված են ի սպառ: Տեսակ մը անդրիացում է ասիկա:

Մահվան մերձավորությունը այս հրաշքը կը գործե շատերու վրա. հրաշք որ կյանքի վերադարձին իսկույն կ'աներևութանա:

Տեր Աբրահամ մեծ իմացականություն մը շուներ, բայց իր հիշողությունը կարծես նոր ավյունով, և այն համեմատությամբ որով իր մյուս զգայարանքը տկարացեր էին, զորացած կը թվեր՝ մարելու մոտ կանթեղի մը վերջին ցուքին պես:

Իր երիտասարդությունը ու պատանությունը լեցնող է՝ նվարեոր եղելություններուն հստակ վերհուշումը ուներ որ կար-

ծես իր հիմակվան կյանքին պարապությունը մոռցնելու կը ծառայիր այս պահուն:

Նախ՝ իր համեստ դաստիարակի սկզբնավորությունը, սկզբնավորություն որ վերջ մըն է եղեր միանգամայն, վասն զի երբեք այդ համեստութենէն թիզ մը վեր չէր կրցած ելլել, հազիվ ձեռքը մինչև բնրանը հասցնելով. նույնիսկ հիմա որ քսան տարվան ավագերեց մըն է ահավասիկ:

Շատ լավ կը հիշեր այն ատենի աղաները, ամիրաններ ամենքն ալ, մեծ մասը սարաֆներ, ոչ ուսյալ հարկաւ, ոչ ալ կրթյալ մինչև անգամ, որոնց դիմացը փեշը փեշին բերելու ստիպված էր ամեն վայրկյան: Բայց ատոր քով հատկություններ որոնք վճռապես պատկառանք կ'ազդեին և նժարը դեպի համակրութեան կողմը կ'իջեցնէին:

Անոնցմէ մեկուն յանավանդ՝ Սեդրոսյան Մկրտիչ աղային, որ ճիշտ այդ եկեղեցին կառուցած էր իր ծախքովը՝ դեմքը աչքին առջևն էր, նիհար, բարձրահասակ, երերացող քավածքով մարդ մը, որ սրտմտութեան մը վայրկյանին դպրոցէն վռնտեր էր զինքը:

Պետրոս պատվելին, այս էր իր աշխարհականի անունը, տուն դարձեր էր այն իրիկուն, ամոթին ու դողեն գունատած. իզուր իր հեք կինը, իր զավակները միացեր էին միխթարելու համար զինքը ու չզգացնելու աղետին մեծությունը: Հազիվ ամիս մը կար ավագ օրերուն, ու հեռվեն գալուստը գատկան տոնին՝ հիմա այրացավեր այս ընտանիքին վրա ահավոր ու սպառնացող խոցոտումի մը պես կը թվեր իր աչքին, ու չքավորութեան դատապարտված իր գոյութեան բոլոր դառնութիւնները երևան հանելու հատուկ դիտավորութեամբ պատրաստված փորձութիւն մը:

Հաջորդ օրը դպրոց չկար. պզտիկ լաճերու անտանելի խաժամուժը իր գլուխը չցավցուց այլեւ, բայց աղմուկին վարժութիւնը ուներ ու զրկանք մը եղավ ասիկա իրեն: Հետո ապրուստի ուրիշ միջոց մը գտնելէն հուսահատեցավ:

Ավագ շաբթուն քանի մը բարեկամներ եկան գտան զինքը. իր վիճակը հարցուցին. մեկը՝ խօսհուրդ մը հղացավ. թե որ

պատվելին խոնարհ, շատ խոնարհ լեզվով մը խնդրագիր մը ուղղեր աղային, կամ ինքը անձամբ անոր տունը երթար գործած պակասությանց ներում խնդրելու:

Իսկույն համոզվեցավ ասոր ու գիշերը լուսցուց գրելով, սրբագրեց ու ավրեց իւր աղերսագիրը: Առտուն նորեն չհավնեցավ իր ոճին. ո՛չ, գթություն հրավիրելու համար պետք եղած բառերը գտած չէր. ու թե որ մերժումի մը ենթարկվե՛ր, երեւակայեցեք անգամ մը, փճացում՝ իրեն և իրեններուն. գրավը՝ որ իր գրչին ծայրին կապված էր՝ ապշեցուցիչ համեմատություններ կ'առներ:

Նվազ տենդոտ ժամվան մը հետաձգեց այս անիծած թուղթին գրությունը: Հանկարծ իրարանցում մը ելավ տանը մեջ. կինը, տղաքը դուռը վազեր էին: Աղան ինքն էր որ սանդուխներեն վեր կ'ելլեր իր սովորական ծանր ու երերացող քավածքովը. պատվելին վազեց, դիմավորեց. հավտա՛ր թե չհավտար տեսածին. ի՞նչ դիտավորությամբ եկած էր: Աղան հարցնելու ատեն շթողուց, քաշեց համբուրեց ու ճակտին տարավ հեք դաստիարակին վտիտ ու դողդոջուն ձեռքը:

— Պատվելի՛, ներե գործած հանցանքիս, ըսավ մեղմ ձայնով, ասանկ բեռ մը սրտիս վրա՝ ասանկ օրերու մեջ չուզեցի պահել, շատ կ'աղաչեմ որ ներես ինձի. որոշեցի որ քու օտքդ գամ:

Պատվելին հազիվ կրցավ ըսել.

— Ես խոնարհ ծառանիդ եմ միշտ. պակասությունը իմս էր:

— Այս ժամեն դպրոցը քուկդ է նորեն. գրագիրս քեզի հազար դրուշ պիտի բերե որ զատկական ծախքերդ հոգաս. քայց կ'աղաչեմ որ սրտիդ մեջ ինձի դեմ ոխ չպահես. հրաման սո՛ւր որ երթամ հաղորդվիմ:

Ո՛խ չպահել, հրամա՛ն տալ, ինքը որ պարզապես աղային օտքը ձեռքը համբուրելու անդիմադրելի փորձությունը ուներ միայն:

Երբոր Սեդրոսյան Մկրտիչ աղան մեռավ, ինքը քահանա ձեռնադրված էր արդեն:

Շա՛տ ասանկ մանրավեպեր գորս կրկին և կրկին կը պատ-

մեր հարմար առիթներու մեջ, իրեն հատուկ զվարթ ոճով մը: Փեղացիները բոլորն ալ գիտեին Մկրտիչ ամիրային պատվելիին մինչև ոտքը գալը և ձեռքը պագնելը:

Գ.

Թաղական հորհուրդին մեջ կարևոր նիստ կար այն կիրակի առտուն. թաղականները ամենքը ներկա էին: Յած ձայնով կատարված կարծիքի փոխանակության մը մեջ ատենապետը մեկ-երկու շրջավ. առաջարկությունը ընդունելու կողմը եղավ:

— Ես անկեղծ կերպով իմ կարծիքս զուրցեմ... ես ժամը թաղելու կողմն եմ. ասանկ ատեն մը հարյուր հիսուն ոսկին կարևոր գումար մըն է. զանգակատունը փլչելու վրա է. ուրիշ չատ մըն ալ նորոգություններ կան. այո՛, գումար մըն է, անկեղծությամբ ըսեմ:

Միշտ անկեղծությամբ կը խոսեր այս մարդը. իր թաղականի ու հաշվի մարդու կրկին խղճմտանքը հաշտ էին իրարու հետ. իրոք այս աղքատ ժամուն համար հարյուր հիսուն ոսկին շատ մը օգուտներ պիտի ընծայեր. մյուս կողմն տարտամ ու խուլ բան մը իր ներսիդիեն կ'ըսեր որ ինքն ալ իր կարգին օր մը պզտիկ գումարով մը ժամու մը մեջ պիտի կրնար թաղվիլ. ինչո՞ւ չէ. մեծ ճարտարարվեստը ամեն բան ատանցուցած էր այս դարուն մեջ. եկեղեցին ալ պատվո և անմահության գինները իջեցնելու էր:

Մեռելին տերերը հորհրդարանին մեջ պատվո տեղը բազմեր էին: Թաղական մը ննջեցյալին ժամու մեջ թաղվելուն դեմ առարկություն ըրավ. ասիկա փորձ խանութպանի հնարք մըն էր. միտքը հիսուն ոսկի մը էվել փրցնել էր միայն:

— Շիտակը ես ձեզի համակարծիք չեմ, ատենապետ էֆենտի. հանգուցյալը, աստված լուսավորե հոգին, աղեկ մարդ էր. մեռնող մարդուն վրա գեշ չզուրցվիր. բայց շատ թշնամիներ ուներ. թե որ զինքը եկեղեցվույն մեջ թաղենք, զմեզ իրավամբ պիտի քննադատեն. տված դրամն ալ շատ չնչին է. շարժեր:

Ատենադպիրը, որ հաշտության կողմն էր միշտ, միջամբ-
տեց.

Հարյուր ոսկի ևս տան և ամեն բան լմննա. ես պատաս-
խանաովությունը վրաս կ'առնեմ:

Կարծես ուսերը կը ծռեին այս բեռին ծանրությանը ներքև:

Ան ատեն բուն ստկարկությունը սկսավ ալ. թեր ու դեմ
ամեն փաստերը, աւարկությունները մեջտեղ հանվեցան.
մեռելին տերերն ալ բոլորովին անմիտ չէին, բաղդատություն-
ներ, հաշիվներ կ'ընեին, երեքի կանոնի վրա հիմնվելով:

— Ի՞նչ տվա՞վ նիկողոս էֆենտին մայր եկեղեցվո մեջ
թաղվելու համար. եթե մայր եկեղեցվո մեջ թաղվելու համար
հինգ հարյուր ոսկի տրվի, այս ձեր մոռցված մատուռի՞ն ինչ
կ'իյնա. հիսուն ոսկին ալ շատ է:

Բայց թաղականները եկեղեցվո շահը դյուրավ լքող չէին.
ուրիշ զենքերու դիմեցին իսկույն: Հանգուցյալին կյանքն ալ՝
խոսքը մեջերնին՝ շատ մաքուր չէր. ու պատմություններ՝ ան-
պատված ու վռնտված կույսերու, ընդունված և չվերադարձ-
ված ավանդներու, սուտ երդումներու՝ դուրս թափվեցան:
Ահագին դեզ մը կը բարձրանար հիմակ ու հազար տեսակ
խարդախություններու աշտարակ մը կը սպառնար մինչև եր-
կինքը հասնիլ:

Վեճը դառնացեր էր. հանուն կրոնքի ու բարոյականի պայ-
քարը կը մղվեր, ու մեռելին տերերը հայտնի կերպով կ'ընկ-
ճըվեին:

Ու Խորհրդարանին մեջ, այս ութը-տասը մարդիկը հա-
վաքված՝ մարդկության էն նվիրական սկզբունքները կ'առնեին
կը ծախեին, իրենց պահանջումներուն կը պատշաճեցնեին:

Մեռելին ազգականները, դրսեցի բոլորն ալ, ի՛նչ ըսելիք-
նին չէին գիտեր, բայց նորեն պարտվելին շխոստովանեցան:

— Մենք ալ նաքեցյալը Պայրքը կը տանինք:

Ատենապետը դողաց. ասանկ հաճախորդ մը տասը տարին
մեյ մը չիյնար:

— Կ'ուզե՞ք որ անկեղծությամբ խոսիմ, գումարը ավել-
ցընելու եք:

Իր սրտին խորեն հարյուր հիսուն ոսկին անգամ շատ կը

գտներ. մտածեցեք որ օրին մեկը կարգը իր թաղումին պիտի գար ու հիմակուց սակագինը տուկալիք սահմանի մը մեջ պահել կը բաղձար:

Ատենադպիրը իր հաշտարարի դերը նոր զիջողությամբ մը վերսկսավ.

— Թող հիսուն ոսկի ավելի տան և խնդիրը փակվի:

— Երկո՞ւ հարյուր ոսկի:

— Կ'ընդունինք, բայց ֆրանսական ոսկի պիտի տանք. դուք ալ մի՛ պնդեք. ժամանակ չկորսնցնենք. դեռ շատ մը ուրիշ կարգադրություններ ունինք. մահազդները անգամ չենք տպեր:

Թաղականները խորհեցան որ թելը պիտի փրթեր. ճշտեցին. սակայն, թյուրիմացություն չըլլալու համար, որ հուղարկավորության ծախքը այս գումարին մեջ չէր:

Պզտիկ դժվարություն մը որ դյուրավ հարթվեցավ՝ բակին մեջ գերեզմանին տեղը որոշելու առթիվ ծագեցավ. եկեղեցվույն դրան քով չէր ըլլար. աջ կողմի պատուհանին ու պատին մեջտեղը առաջարկվեցավ. բայց այդ տեղը աչքի առջև չէր. հորհրդարանին ձախ կողմին վրա հարմարեցան: Չնչին կեստմը մնացեր էր զոր ննջեցյալին տերերը հարկ սեպեցին հիշեցնել և զոր թաղականները իբրև անվիճելի իրավունք մը ճանչցան անմիջապես: Նորոգվելիք զանգակատան ճակատը հանգուցյալին անունը պիտի նշանակվեր վայելուչ հիշատակությամբ մը:

Երբոր ավագերեցը ներս մտավ, համաձայնությունը կատարյալ էր արդեն:

Դ.

Տասը հարկ շենքի մը բոլոր բարձրութենեն վար իյնող մեկը այնչափ տակնուվրա չպիտի ըլլար որչափ տեր Աբրահամ եղավ այս որոշումը իմանալուն:

Շուկավոր ավազակը եկեղեցվո գրկին մեջ տեղավորված, դաշույն մը մխվածի պես:

Չէր բավեր կենդանությանը մարդոց միշտ տրամադրելի

հարգանքները ու պատիվները գնելը դրամով և այնքան ավելի անձկությամբ որքան անարժան էր անոնց։ Մահվրնեն ետքն ալ այս կողոպտված փառաբանություններուն մշտնջենավորումը ու նվիրագործումը աստուծոմե ծախու կ'առնէր։

Երբոր ազգականները գացին, քահանան թաղականներուն հետ խոսելու ատեն գտավ։

— Կ'աղաչեմ, էֆենտիներ, այս բանը մի՛ ընեք, մեր ս. եկեղեցին մի՛ պղծեք։

Հեզ ու աղաչավոր ձայնով կ'ըներ իր խնդիրքը։

Իրեն համար եկեղեցին՝ ունէ շենք մը չէր քարով ու կիրով շինված. եթե լեզու բերան շունէր, հոգի ու սիրտ մը կը կրեր միշտ. իր ծոցը նվիրական էր ու մուտքը հոն՝ անոնց միայն վերապահված որ անոր կսկիծները ու սուգերը կը զգան։ Ի՞նչ կը փնտրեր այս ննջեցյալը այդտեղ և ի՞նչ կը հասկընար ատկե. ասկե ավելի մեծ լլկում մը իր վճիռ ու ներքությանց անգիտակ խղճմտանքին առջև չէր կրնար պատկերանալ։

— Ի՞նչ ծառայություն ըրած է այս մարդը մեր եկեղեցւոյն. քիչ մը դրամ առաջարկված է. բայց այս դրամը տվողը անգամ ինքը չէ. ժառանգորդներն են որ ստակ մը տալով իրենց ննջեցյալը հոս թաղել կը պահանջեն։ Արժանիքի խնդիր մը կա հոս. գոնե իր անհատական կյանքը անբասի՛ր ըլլար. ինծի շինարար վճիռ արձակել. աստված է դատավորը. բայց վերջապես մաքուր անուն մը չէ ձգած այս մարդը. ի՞նչ կըսեք, էֆենտիներ։

Ի՞նչ ըսեին։ Ավագերեցը անիրավ չէր բոլորովին. բայց եկեղեցին միայն աղոթքով չապրիր. շենքը նորոգության կարոտ էր և զանգակատունը փլշելու վրա էր։

Մեծ փաստն էր ասիկա։

Տեր Աբրահամ շուսահատեցավ. եկեղեցին իրն էր... մինչև հետին շունչը պիտի պաշտպաներ զայն։ Սե թիպեթե հովանոցը ձեռքը նավամատույց իջավ ու շոգենավ նստավ քարոզիչ եպիսկոպոսին քով երթալու համար։

Սրբազանը Գուգկունճուք գացեր էր քանի մը օր, իր քրոջը քունը։ Ուսյալ եկեղեցական մըն էր, փորձառությունով լեցուն,

համոզված որ միմիայն ավետարանական ճշմարտություններով չի շարժիր աշխարհ: Իր կյանքն անգամ ասոր ապացույցն էր. տարիներ գավառները թափառելի վերջը իր հոտին ետևեն, խանգարված առողջությունը կազդուրելու համար Պոլիս եկեր անկյուն մը նետվեր էր ահավասիկ. ու պարտասու՝ մը կը զգար՝ հիմա որ հանգստության մեջ էր այլևս: Իր երիտասարդ վարդապետի օրերեն մնացած ակնկալությունները ու թռիչները փճացեր էին, ու կյանքի շփումեն՝ իր բոլոր մտավորական զարգացումը սկեպտիկ փիլիսոփայության մը վերածված էր, խավը թափած հագուստի մը պես:

Փոքրիկ սենյակին մեջ Հավատքն ու Թեոհաճավատությունը դեմ առ դեմ կը ճակատենին այս վայրկյանիս:

— Բոլոր ըսածներդ կը հասկնամ, տե՛ր Աբրահամ, բոլոր հոգվովս կը հասկնամ ըսածներդ. բայց մտածենք միասին անգամ մը. այս մարդը կապակցություն ունի մեր շատ մը հարուստներուն հետ. զինքը վտարելը՝ ամենուն դեմ թշնամական փորձի մը պես մեկնություններու տեղի պիտի տա. այս կետն ալ աչքի առջևեն չհեռացնենք:

Ու տեսնելով որ ավագերեցը անդդվելի կը մնա՝

— Ասով նպատակս նորեն մեր ս. եկեղեցվուն ծառայել է. արդեն ամենքը անտարբեր են եկեղեցականության հանդեպ. քիչ մը վերջը հայտնի հակառակության պիտի դառնան. ու երբ եկեղեցականությունը փճանա՝ կրնա՝ եկեղեցին կանգուն մնալ:

— Եկեղեցին հավատացյալներով միայն կանգուն կրնա մնալ. թե որ հավատացյալները պակսին, արդեն իսկ եկեղեցին ինկած կ'ըլլա:

— Այդ ըսածդ աստվածաբանություն է, բայց իրողությունը տարբեր է. կրոնական համոզումները տաճնապալից վիճակ մը ունին այս դարուս մեջ. զանոնք շատ առաջ վարելը նոր վրդովումներու տեղի կրնա տալ. խուսափինք ասկե, տե՛ր Աբրահամ, խուսափինք: Պատմությունը կը հայտնե որ ամեն հասարակության մեջ դասակարգի զանազանություններ միշտ գոյություն ունեցած են և ասկե վերջն ալ պիտի մնան: Մեր հասարակության մեջ ունեւորը զատ դասակարգ մը կազմած

է և պիտի կազմեն, այն ~~պէս~~ ~~հասին~~ մեկ մասն է, և էն կարևոր մասը, զայն այ ~~սիրաշահինք~~, ~~ի՛նչ կ'ըսենք~~

Դադարեմ մը վերջ ուր սրբազանը իր խաճվեն խմեց լմընցուց՝

— Նորեն եկեղեցվո սրբութիւնը պիտի առարկես, ննջեցյալին ալ ծանոթ կ'յանքը պիտի հիշեցնես հարկա՛վ. բայց գերեզմանատունն ալ եկեղեցվո մաս չէ՝ միթե. երբ մեկը անարժան է ժամուն բակին մեջ թաղվելու, պետք է ուրեմն գերեզմանատունեն ալ մերժել զինքը. կը տեսնես թե ո՛ր կը հանգիքու պահանջումդ՝ եթե տրամաբանենք:

Ու տրամաբանեց այսպես, իր շուրջը մեծ վեճ մը, աղմուկ մը շհարուցանելու գաղափարեն մղված քիչ մը, ու քիչ մըն ալ իր դրական մարդու հայացքովը տարբերութիւն մը չգըտնելով ժամին բակին և գերեզմանատան հողին մեջ:

Եվ գավառական կ'յանքեն քաղված պզտիկ պատմութիւններով համեմեց իր տեսութիւնները, միշտ անհամաձայնութեան դուռ չբանալու հայտնի ճիգով:

Ավագերեցը սանդուխներուն կեսը իջած էր ու սրբազանի՜ն ձայնը դեռ ետեւէն կու գար.

— Սիրաշահինք:

Ե.

Թաղեցին մարդը շքեղ թաղումով: Հապճեպով նորոգված զանգակատունին ճակատը անոր անունը սրտառուչ տողերով արձանագրվեցավ, զոր մտնողը դուռնեն ներս խկույն կը տեսնէ. «Նորոգեցավ զանգակատունս արդյամբ բարերար...»

Մարմարե զանգված մը այս մարդը ծածկող փուին վրա կը բարձրանա, իր պաղ ցոլացումը պտտցնելով պզտիկ շըրջափակին մեջ ու բարեպաշտներուն ուշադրութիւնը հայցելով կարծես:

Տարին մեյ մըն ալ հոգեհանգիստի պաշտոն կը մատուցվի մեծ հանդիսավորութեամբ: Այդ օրը տոնի օրվան պես բան մը կ'ըլլա. ազգականները կու գան նորեն, ամենքն ալ տիրոջ

ձեներով ու աղքատներուն հաց ու դրամ բաշխել կուտան. և հաջորդ առտուն կանուխ լրագիրները կը հաղորդեն մանրամասնությունները, փղծկելով այս մարդոց մեծվայելուչ բարեպաշտության վրա:

Միայն տեր Աբրահամ կը պահե իր շվարումը, քիչ մը ավելի ուսերը կքած, քիչ մը ավելի համր քայլերով կը քալե փողոցը, ավելի ուժով կռթնած իր մշտնջենական հովանոցին՝ կարծես գլուխը վեր շառնելու ու մարդոց երեսը չնայելու մտադրությամբ: Ուշ կուգա առտուները եկեղեցին ու այնպես մը կ'ընե որ շտեմնե ամբարտավան քարե շիրիմը որ կը խրոխտա և զանգակատունին ճակատը փալփլող ոսկի տառերը:

Քիչ ետքը անանուն հիվանդություն մը, որ հյուծում մըն էր ավելի քան թե մարմնավոր ախտ մը, անկողին ձգեց զինքը:

Ավագերեցը մինչև իր վերջին ժամը ալ եկեղեցին ոտք չկոխեց:

Ասիկա իր ցավը ու սփոփանքը եղավ միանգամայն:

Ա.

— Ծոկոտ. ինչո՞ւ համար ծոկոտ. իմ անունս Սարգիս Ուղուր-
լյան է. կարելի չէ ինձի, որքան ալ մեծ ըլլա ձեզի հաճելի
ըլլալու փափագս, այդ անունը ձգել. հորս, Կարապետ Ուղուր-
լյանի, հարուստ վաճառականին զավակն եմ և չեմ կրնար
վերջին պահուն անոր զավակը ըլլալի դադրիլ. մանավանդ
թե մեծ ժառանգութեան մը ակնկալութիւնը ունիմ:

«Ի՞նչ պետք ունիք այդպէս ուշադիր նայելու երեսս և զիս
շիկնեցնելու. այո՛, շիկնեցնելու, վասն զի այդ գեղեցիկ կա-
պույտ աչքերուն առջև անսովոր ջերմութիւն մը կը զգամ
այտերուս վրա. մի՛ խնդաք, կ'աղաչեմ. շատ ժաղրելի եմ
արդյոք ձեր աչքին: Ծոկոտ, դարձյա՞լ»:

— Միշտ, ըսավ աղջիկը, ժպտելով:

— Կ'երևա թե կատակը կը սիրեք. ձեզ նեղացնել չեմ
ուզեր, դրե՛ք ինչ անուն որ կ'ուզեք ինձի. կը բավի որ այդ
անուշ նայվածքնիդ շհեռացնեք ինձմե:

— Ծոկոն, Ծոկոն է, կ'ըսեր աղջիկը, ինքնիրեն խոսելով:

Ճերմկոտիկ, վարդի թերթին վրա փակած շուշանի մը ճերմկությամբ, նրբահասակ աղջիկ մըն էր. մազերը իրենց անսովոր ու ծայրահեղ դեղինի մը սաստկությանը մեջ, գրեթե վրա ամփոփված, ինքն իր վրա գալարված ոսկեծուլ օձի մը մորթին շլացումը կուտային. այդ ոսկիի դեղինը կը շարունակվեր դեմքին վրա, կը ցանցնվեր հոն ալ:

Աչքին կապույտը այն կապույտն էր, որ անուն չունի, հալած, մարած լրջություն մը խորունկ, թափանցիկ ու վճիտ խավերով: Նիհար, նրբավարտ մատներեն, որ դաշնակի ծայնաշարին իշխելու կոշումը կը հայտնեն, դաստակը մսոտ՝ հետզհետե գիրնալով լեցուն ու հիանալի գիծով մը ուսին կը միանար:

Մոտայի ծովեզերքին վրա շորցած տերևներե ու գոսացած ոստերե ձևացած հովանիի մը տակ հավաքված աղջիկներեն մեկն էր աս, որոնց մեջեն ծանոթ մը կանչեր էր Սարգիս Ուղուրլյանը, երբ կանցներ քովերնուն:

Այդ կատակասերներեն՝ ամենեն լրջախոհը կը թվեր այս գեղուհին, որ զինքը կը դիտեր հիմա, իբրև թե մտացածին քաղղատություն մը ըներ իրեն ու բացակա մեկու մը մեջ, ու հանկարծ գոչեր էր երեսն ի վեր, համարձակ, առանց քաշվելու առաջին տեսակցության պարտք դրած զգուշութենեն.

— Ա՛հ, ծոկոն է, ծոկոն է, կ'ըսեմ ձեզի:

Մյուսները համակարծիք կը թվեին իրեն. այո՛, ճիշտ ան էր. ի՞նչպես խորհած չէին մինչև հիմա. թե որ միտքերնին քար, շատոնց Սարգիսը ճանչցուցած պիտի ըլլային իրենց բարեկամուհիին:

Գարեջուրի գավաթներուն շուրջը կը խոսեին այսպես, խնդալով այս գյուտին վրա, թող չտալով որ երիտասարդը հեռանա.

— Կեցի՛ր, ծոկո:

— Զեք գիտեր որքա՞ն կը սիրեմ ձեզի հետ տեսնվիլ, կ'ըսեր աղջիկը, երբ օր մը նորեն պատահեցան իրարու. ինչո՞ւ չեք անցնիր երբեմն մեր տանը առջևէն. եթէ պատահութիւն չունիմ խոսելու հետերնիդ, գոնե հեռվէն տեսնեմ ձեզ: Գիտեմ, ճամփանիդ պիտի երկարի քիչ մը, բայց չե՞ք ուզեր հաճույք մը պատճառել ինծի, զիս երջանիկ ընել գրեթէ:

Սարգիս Ուղուրլյան կը շվարեր. իրա՞վ. ո՞ւրկէ կու գար իրեն այս անակնունելի համակրութիւնը. ինքը՝ կյանքը տալու պատրաստ էր այս աղջիկին, և ան էր ահա որ իրմե առաջ, մեկդի ընելով պայմանադրական վեհերոտութեան մը կանոնները, սիրտը կը բանար, միամիտ պարզութեամբ, ատեն չձգելով իրեն հայտնելու թէ ինքն ալ խենթենալու շափ կը սիրեր այս աղջիկը:

Այդ օրը անճառ երանութեան օր մը եղավ երկուքին համար ալ: Բաժնվեցան, ակամա, նորեն իրար գտնելու առաջադրութեամբ:

Զմայլած կ'երթար երիտասարդը, չհավատալով դեռ լսածին ու տեսածին, հուշիկ քայլերով կ'երթար, խիստ շարժում մը չընելու երկյուղով, վախնալով որ վաղանցիկ երազի դրութեան շենքը հանկարծ չքայքայի:

Այս աղջիկը ա՛լ մտքի սեւեռում մը եղավ իրեն. նորամուտ և անհրաժեշտ պայման մը իր գոյութեան մեջ. մինակը լուծեց ու վերլուծեց այս անակնկալ պարգևը, այս մտերիմ ու բարի սիրտը՝ որ իրեն անձնատուր կ'ըլլար: Ո՛չ, տեղ մը չէր գտած այն տրտում ու քաղցր նայվածքը որ իրեն կ'ուղղվեր ամեն հեղ, երբ մոտը ըլլար այս աղջկան, որ զինքը լուռ պաշտումի մը ակնածոտ գուրգուրանքովը կը շրջապատեր. ինքը որ ուրիշ ամեն տեղ ձեռներեց ու զրոսասեր մեկն էր, կը խռովեր այս աղջկան մտածած պահուն. անոր ոսկեգիսակ ու ծանրակիր

մագերուն արձակած շողերեն կը շլանար. մինչև այդ ժամուն մարդու չէր հարցնէր աղջկան մը հետ խոսելու կերպը. և ահա իր համարձակութիւնը կը կորսընցնէր հոս:

Այս սերը, տարօրինակ եղանակով մը լկսած, տանջանք մը կ'ըլլար, կը շարշարէր զինքը. կը տառապէր, առանց պատճառը գիտնալու. մինչդեռ աղջիկը ավելի կը մոտենար իրեն, հեշտաբոց շունչովը, որ տաք ու վրդովիչ հովի մը պէս կը զարնէր երեսին ու քծնելով կ'ըսէր.

— Զխոսի՞ս, ծոկո:

Իրա՞վ. ինչո՞ւ չէր խոսեր. ինչո՞ւ հուսահատ մարդու ձեռ կ'առնէր, երբ ամեն ազատութիւն կը տրվեր. և ինքզինքը քաջալերելու համար Սարգիս մտքեն կը կրկնէր անոր բառը.

— Զխոսի՞ս:

Ե.

Իցիվ թե յխոսեր:

— Ոչ, ըսավ աղջիկը. մի՛ ըսեք որ կը սիրեք զիս, անխառն ուրախութիւն մը ձգեցեք ինծի. կը խոստովանիմ որ հիմար, անկարելի բան մըն է այն երազը որ ձեր շնորհիվ զիս երջանիկ ըրավ. բայց մի՛ ավրեք զայն:

Ու տեսնելով որ երիտասարդը կ'ընդմիջէր զինքը.

— Ծոկոն եք դուք, ծոկոն մնացեք ինծի համար. ի՞նչ կ'ելլէ ատկե. ձեր ծնողքին, ձեր սիրածներուն համար Սարգիսն եք միշտ. չի՞ բավեր ձեզի. բայց, ինծի համար, գոհացեք պաշտելով. ու պաշտելու մի՛ ելլեք երբեք. ապա թե ոչ ամեն բան պիտի վերջանա մեր մեջ. իմ աչքիս՝ անգիտակից ներկայացուցիչ մըն եք սիրո մը գոր շատոնց կորուսեցած եմ աշխարհիս վրա: Զայնքերնիդ. նայվածքնիդ, քալվածքնիդ, ամեն բան իմ կորսնցուցած անձս կը հիշեցնէ ինծի: Առջի վայրկյանն որ տեսա ձեզ, չկրցա ինքզինքս բռնել. առանց դարձվածքի ըսի որ կը սիրեմ ձեզի: Դուք կուռք մըն եք որ պաշտելի գաղափար մը կը պատկերացնեք. ու երբոր կենդանութեան նշան տաք, վար պիտի իյնաք ձեր պատվանդա-

նեն. անմիտները միայն կը կարծեն որ մարդիկ կուռքերուն նյութը պաշտած են ատենով. ես ալ ձեր անձին մեջ՝ անհավատալի սեպվելու շափ մեծ նմանություն մը, հիշատակ մը կը պաշտեմ. այդ պատրանքը չպիտի մնա թե որ զիս սիրելու ըլլաք:

«Քերականություն կարդացեր եք, այնպե՞ս չէ՞. գիտե՞ք ինչ է անդեմ բայ մը. ճիշտ այդ բայն եք դուք. Ճոկո ըսի ձեզի. այսինքն մարդու մը անուն տվի որ երբեք չսիրեց զիս, որուն սակայն ես որոշած եմ հավատարիմ մնալ»:

Գլխու շարժումով մը կը հաստատեր իր անդդվելի կամքը:

2.

Եւ այս յէ՞ միթէ մեծ մասով բոլոր սերերու պատմությունն ալ. կը պատահի՞նք մեր դիմացինին անձին մեջ, իրոք այն մտադածին էական գոր սրտերնուս ու հոգիներնուս մեջ ստեղծած ենք. ո՞չ ապաքեն այդ երեակայական, այդ կատարյալ էական է գոր գտնել կը կարծենք, կը պաշտենք:

Ո՛չ. հափրացումները չպիտի գային երբեք, դառնությունները չպիտի խառնվին մեր սիրույն, եթէ ճշտիվ այն ըղձաքված ու անկարելի կերպով կատարյալ արարածը ունենայինք դեմերնիս: Ամեն մարդ իր Ճոկոն, իր ստեղծած ու չգտածը կը սիրե միշտ, նույն իսկ ամենն շատ պաշտել կարծած անձին վրա. ու ասոր համար է որ, քիչ քիչ, մեր սխալը ճանշրնալնուս հետ, վարագույրի մը բացվելուն պես՝ պատրանքը կը փարատի տակաւ, ամենն զորավոր ու անխախտ կարծքված սերեն հիշատակի փշրանքներ միայն ձգելով:

Փ Ո Թ Ո Ի Ր Լ Ը Ն

Ա.

Վերադարձին՝ մրցանակաբաշխութենեն — ո՞վ հնարեր է այս բարբարոս բառը — Զարուհի՝ երջանիկ, բայց քիչ մը հոգնած հանդեսին հուզումներեն, իր ոսկեզօծ գրքերուն ծրարը թևին տակ, գեղին մանառիկ ու գառիվեր փողոցներեն կ'անցներ, տուներուն առջև նստած գուլպա հյուսող կիներուն, բոբիկ ոտքով հողին վրա փոշիներուն մեջ վազվզող, տապալուկող տղոց մեջեն, զինքը դիտող գեղջուկներուն նետելով հպարտութեամբ ու քիչ մըն ալ արհամարհանքով լեցված նայվածքը:

Հաղթական վերադարձ մը իրեններուն քով, իրենց տնակը, վե՛րը, գեղին մեկ ծայրը, ա՛յնքան խարխուլ, ա՛յնքան հին տնակ որ քովի տուներուն կռթնելուն համար միայն կարծես կանգուն կը մնար:

Ինքը, իր տասնըվեց տարիներու ժլուժովը, իր կենսաբույր երիտասարդության բոլոր ճոխություններովը, այս մութ ու աղտոտ խճիթին մեջ՝ աղբերու պարարտ բողբոջումովը ծաղկած վարդի մը տպավորությունը կը ձգեր:

Հոս, սակայն, իր շրջանավարտի բոլոր ցնծահույզ խռն-գությունը անտեղի կը թվեր այս աղքատության հանդեպ:

Քիչ մը առաջ արտաբանված ճառերին, տնօրենին ու հոգաբարձության իրեն շուայլած գովեստներեն ու ժողովուրդին ծափահարություններեն, որ ամեն մեկ մրցանակի շնորհվումն կը կրկնվեին, ամեն կերպ շնորհավորություններու, գրեթե խոստումներու երփներանգ ծաղկեփունջեն՝ ոչինչ կը մնար ահա իր ձեռքը, տանը սեմեն ներս ոտք կոխած վայրկյանն:

Իր հիվանդ ու ցավագար մայրը անկողինն էր ու պզտիկ եղբորը, ցնցոտիներ հագած շորս տարու երեխայի մը, ճշելու, պոռալու ձայնը որ փողոցին ծայրեն կը լսվեր, դժգոհության մշտնջենական աղաղակը, այս աղքատիկ տան ճշմարիտ ձայնը ըլլալ կը թվեր:

Պահ մը մորը անկողնին մոտ գնաց, ցուցնելու անոր իր առած մրցանակներուն շքեղ կազմածքը որ, հիվանդ կնոջմեն ավելի, գետինը տախտակին վրա մոռցված մանկիկին ուշադրությունը գրավեց իսկույն: Հետո, վեր ելավ իր փոքրիկ խցիկը, խնամքով զետեղելու, պահելու համար այս ամենը իր դասագրքերուն քով, որոնց՝ այնքան անձկությամբ սպասված վերջավորությունը կը բերեր, սպասելով որ լավագույն կյանքի մը սկզբնավորությունն ալ բերեր միասին:

Բ.

Այդ կյանքը կը գուշակեր, կը տեսներ, գրեթե կը վայելեր կանխավ, իր երեակայությանը մեջ: Կանխահաս զարգացումով մը՝ իր ածապարող իմացականությունը իր շուրջի իրական մթնոլորտեն շուտով դուրս հաներ էր գինքը: Ուսումնական աղջիկ մըն էր հիմա, լիովին իրագործելով փափագները իր մորը, Պոլսո մեջ երկար տարիներ ստնտվություն ու սպասավորություն ընող կին, որ իր կաթովը մեծցուցած օտար աղջիկներուն ուսումնական օրիորդներ դառնալը տեսնելով, իր աղջիկն ալ անոնց պես տեսնելու փառասիրությունը ու անձուկը ունեցեր էր: Զավկին քով դառնալուն և նույնիսկ գեռ չդարձած, ունէ ծախք ու զոհողություն չէր խնայեր անոր տալու այն կրթությունը որ գեղին մեջ էն հարուստի զավակը

կրնար ձեռք բերել: Պոլսո հայ հանձններու կենցաղին վրա՝ հիանալի բաներ պատմած էր իր աղջկան, այնչափ՝ որ ճախություններու, վայելքներու առասպելախառն ավանդություններով լեցուցեր էր անոր հոգին: Զարուկ՝ իր պզտիկ դասընկերներուն մեջ՝ բան գիտցողն էր ամեն ատեն, վճիռ արձակելու կարողը, որուն ետին՝ իր Պոլիս ապրած մորը հեղինակությունը կար:

Դպրոցին մեջ՝ Զարուհին պսակեր էր իր վրա դրված բոլոր ակնկալությունները, ամեն տարի, ինչպես այս վերջին տարին ալ, առաջին կը հանդիսանար քննություններուն մեջ, ծափերով ողջունված ու շորպաճիներու աղջիկներեն ավելի փառավորված:

Եվ մայր ու աղջիկ, միևնույն լուին ու թաքուն համաձայնությամբ, գեղջուկ կյանքն վեր աստիճանի մը հասնելու տենչանքը կը սնուցանէին իրենց ուրտին մեջ:

Վարժարանին մեջ, իր Պոլսեցի վարժուհին՝ կատարեալ գործյալ կնոջ տիպար մը Զարուկին աչքին՝ մնացածը ամբողջացուց: Մայրաքաղաքեն հեռանալու համար, անկյալ հրեշտակի մը ձեռքը ունեւ այս կինը և գեղացի աղջիկներուն քով ապրելու, անոնց բան սորվեցնելու պարտականությունը՝ պատիժ մը կրելու պես ի գործ կը դնէր: Պոլիսը, իր Պոլիսը հիշելու առիթը չէր փախցներ. գերագույն բաղդատության եզրը որուն տակ՝ բոլոր գեղը գեղացին ու գեղին դպրոցը կ'ընկճեր, կը փճացներ:

Զարուկ, երբոր բարձրագույն կարգը անցավ, ընկերուհի մը եղավ անոր, այնքան ավելի մտերիմ, որքան միևնույն խուլ տրտունջը կար երկուքին ալ սրտին մեջ:

Ընթերցանությունն ալ հկավ իր բաժինը բերելու այս մատաղ հոգին խռովեցնող հովերուն մեջ, և դպրոցական վերջին տարին, երազամոլ տարին եղավ, չքնաղ ու անդարձ տարին, որուն մեջ քաղքենի կյանքը, իր բոլոր շնչին մանրամասնություններովը, անմիտ կարգ ու սարքովը, այլազանությամբը, վարքերու արտոնյալ ազատությամբը՝ գունագեղ երանգներու ժիրանի գոտիի մը սլես իր գեղացիի նսեմ մթնոլորտին վրա կ'ը գծագրվեր ամեն վայրկյան:

Առտուն կանուխ աղբուրին քով հտվաքված էին մաքուր և աղջիկները, կիները, մեյ մեկ դույլ, մեյ մեկ պարխան ձեռքերին, կանուխ կանուխ սկսելով իրենց տնեցի աշխատողորի միօրինակ վաստակը ու բամբասանքը:

Աղբուրը ամեն անցած դարձածի, ամեն գայթակղությունց արձագանքի կեդրոնավայրն էր, թելեֆոնի ընդունարանի մը պես սրկե լուրը իսկույն կը տարածվեր գեղին մեջ հազար ու մեկ բերաններով:

Բարեններեն, առաջ անցնելու պզտիկ վեճերեն հտքը, Իսֆուհին, ամենեն հետաքրքիր ու լավատեղյակ կինը բոլոր գեղին, օրվան նոր լուրը հաղորդեց ներկաներուն.

— Գիտե՞ք, աղջիկներ, Օհանճանը Զարուկը ուզեր է:

— Օհանճանը:

Զհավտալու, զարմանալու պզտիկ մրմունջ մը՝ որուն վրա նախանձի պզտիկ հով մը կը թռչտեր՝ հանդարտ ծովի մը մակերևույթը փոթփոթող թեթև քամիի մը հպումին պես:

Օհանճանը՝ առույգ ու կորովի կտրիճ մը, որուն վրա էին կարգելու աղջիկ ունեցող բոլոր մայրերու աչքերը: Ապայծառ փառուցվել, որ իր չղուտ՝ բայց աղվոր կնկան մը նախանձը չարժեքու չափ բարեձև սրունքին բումբը կը գրկեր, շեփկեճենճ գուրս պոռթկացող լանջքին տոկուն կամարով, իրեն պես բարձրահասակ մարդոց հատուկ քավածքին պզտիկ երերումով, որ պշրանքի պես բան մը կ'ավելցնեի առնական հրապույրին վրա, իրոք աղվոր աղա մըն էր անիկա, որուն յազմայով փաթթած ծուռ ֆեսին երկար ծոպը ուսը կը ծեծեր: Իր նորաբույս ու նուրբ պեխին ոլորքը, առանց ուզելու, շատ մը թիրտեր էրած ու մրկած էր:

Ասոնց բոլորին վրա զույգ մը եզի ու աղվոր առտի տեր, պարզ բենճալեռությամբ առաջ եկած, բանվորության մաքուր ու թարմ հոտը, պարզությունը, քիչ մըն ալ ոամկությունը պահելով իր վրա և հպարտանալով այդ ոամկությունովը որ կը վայլեր իրեն:

Եվ սակայն գացեր եկեր գիտնական աղջիկ մը իրեն կին

առնելու որոշում տվեք էք ահա. տարօրինակ մոլանություն
գաղափար որ իր մտքին մեջ մտեր ու իր կամքին հակառակ
հետդհետեւ գամվեք ու հաստատվեք էք հոն, Տյումային խոս-
քին համեմատ, այնքան ավելի խոր՝ որքան զարկեր էք այդ
գաղափարին վրա:

Պատիկ մը վերլուծելով՝ գեղին էն ուսյալ տղչիկը, ինքք
ռամիկ ու անուս մարդ, իրեն կին առնելու փառասիրութենեկ
ավելի՝ ճշմարիտ ու հիմնական համակրություն մը այս ընտ-
քությունը թելադրած էր իրեն, և աղթատ աղչիկ մը չքավո-
րութենեկ ազատելու, համեստ, բայց անդորր կենցաղ մը անոթ
ընծայելու ներքին գոհունակությունը ավելցած էր այդ հա-
մակրության վրա: Ու այս բոլոր մտածումներով առաջնորդ-
ված՝ Օհանճան, իր մորը խուլ ընդդիմությանը հակառակ, Զա-
րուկը ուզելու ելեր էր օրին մեկը, անոր շրջանավարտ ըլլալեկ
վեց ամիս անցած շանցած:

Այս բախտը, որովհետև իրոք բախտ մըն էր ասիկա, ազ-
բուրին քովը հավաքված կիներուն միաձայն կարծիքին նա-
յելով, միայն Զարուկին աչքին շերեաց սակայն. իր գիտնա-
կան աղչիկի երազներեն ռամիկ զարթնում մըն էր ասիկա,
չուր կրող, լաթ լվացող աղչիկներուն սովորական ու գոհիկ
ամուսնությունը՝ հողագործի մը հետ, անոր կուպիտ ու դժնե-
գակ ապրուստին մշտնջենական մասնակցությունը. հերկելու,
ցանելու, քաղելու սահմանված գործունեություն մը՝ ցորենի,
հարդի, աղբի կապված երիտասարդության մը հետ. ահա
թուր ստուգությունը որ այս ամուսնությունը իրեն կը խոս-
տանար: Ու մարդ մը դեմը՝ որ իր աղվոր երիտասարդի բոլոր
հրապույրները կը կորսնցնեք գեղացիի անշնորհ հագուստ-
ներովը:

Զարուկ լավագույն տեպեց իր աղթությունը մեջ մնալ,
քան թե այս տղուն հետ կարգվի: Իզուր ազգականներ մեջ
մտան և ավագերեցը եկավ գինքը խոստովանցնելու: Բան մը
օգուտ չըրավ. աղչիկը անդրդվելի մնաց իր որոշումին վրա:
միջնորդելու եկող մարդիկ մեկիկ մեկիկ ելան գացին. ժեք
հորաքույր մը մնաց հոն, համառելով Զարուկը համազելու
գեթ անոր մերժումին պատճառը հասկնալու համար:

- Աղջիկս, ինչո՞ւ չես ուզեր Օհանճանը:
- Ես փոքրուր մարդու հետ չեմ կարգվիր, պատասխա-
նեց Զարուկ:

Դ.

Իրոք փոքուր շուներ ան տղան որուն հետ տարի մը վերջի Զարուկ ամուսնացավ: Պոլիսեն եկեր ինկեր էր այդ գյուղը, չեմ գիտեր ի՞նչ կերպով, ու ազգ. վարժարանին մեջ տնօրեն-դասատուի պաշտոն մը կը վարեր քիչ մը ատենն իվեր:

Զարուկին աչքին՝ գիտության, ազնվության ու ճաշակի ներկայացուցիչն էր այդ ազազուն ու վտիտ երիտասարդը, որ պարծուկ աքաղաղի ու դեմինին գիշողությունն ընող մարդու մը ձևերը ուներ գեղացիներուն մեջ:

Հինգ հարյուր ղուրուշ էր իր ամսականը որ գեղ տեղերու մեջ մեծ բան մըն է հարկավ, և որ, ամեն պարագայի մեջ, իր չնչին արժանիքեն շատ ավելի էր:

Իր կիսկատար, ամեն կերպով թերի ուսումը՝ կատարյալ իմաստակ մը, մեր տգետ ուսուցիչներուն ճշմարիտ տիպարը ըրած էր զինքը:

Ավելցուր ասոր վրա պահանջկոտ մեծամտություն մը, ոչ մեկ բան քիթին չտանող մարդու բնավորությունը, այն Զարուկին ընտրած ամուսինը, մայրաքաղաքեն եկած մեկը, որ օր մը զինքը հոն տանելու ամեն երաշխավորությունները կ'ընծայեր:

Արդարև այս էր իրենց խոսակցությանց մեջ հաճախող հանկերգը.

— Երբոր Պոլիս երթանք...

Անկեղծ էր այս մարդը երբոր Զարուկին հետ մայրաքաղաք գառնալու ծրագիրը, գուցե հազարերորդ անգամը ըլլալով, կը պարզեր անոր շլացած աչքին առջև: Քանի քանի անգամ Պոլիսը նկարագրեր, բացատրեր էր:

Քանի մը տարի այս գեղին մեջ կենալն հտքը, Պոլսո կո-րոտը ու անծուկը կը զորանար այս դասատուի հոգիին մեջ, ու

գեղին միօրինակ ու ընդարմացուցիչ կյանքովը ասլրելու տեղ,
մայրաքաղաքին մեջ անոթի տանջվիլը կը նախընտրեր:

Երբեմն, իր երիտասարդ կնոջը կը նկարագրեր Վոսփորը,
իր օձապտույտ գալարումներովը, երկու դիեն բարձրացող
ապարանքներու շքեղությանը մեջ. ու կը պարծենար ատով՝
իրեն թե իրը ըլլային այդ բոլորը: Ու ասանկով, այր ու կին
կը համաձայնեին, մոռնալով շնչին ամսականն մը ձեացած
ապրուստի մը բոլոր զրկանքները, միամիտ վստահությամբ
մը հավտալով որ Պոլիս ոտք կոխելուն՝ իւկույն ձեռքն ձեռք
պիտի քաշեն այս ուսուցիչը, ամսականները պիտի թափեն
չորս դիեն, ըղձացված հանգիստը բերելով իրենց:

Ու առժամանակյա կայանքի մը համոզումով այս գեղին
մեջ կեցեր էին, դիմումներ ընելով Պոլիս, հոն գործ ու պաշ-
տոն ձեռք ձգելու համար. ոչ ոք պատասխան կուտար իրենց,
մանկավարժական տաղանդուն կոչում կ'ըներ. սկիզբները
այս դժվարությունները չբաւեցին անոնց երիտասարդի հու-
սալից կորովը փճացնելու նոր նամականք գրեցին գեղին,
ծանոթներու դիմումներ ըրին շարունակ:

Զարուկ տարի մը շանցած իր առջիննկը ունեցավ. հետո
երկրորդ մը. և հիմա, միշտ շնորհալի կին, տնական սպասա-
վորության տաժանքովը կը պաշարվեր հետզհետեւ: Իր ոսկե-
զօծ երազները, խուսափող սովերներու պես, միշտ մոտ
բայց միշտ անմատչելի կը մնային:

Հինգ տարի ի վեր ամուսնացած էին, երբոր առաջնորդի
թաղականի, հոգաբարձուի կոիվ մը, պարբերական կոիվը
վրա հասավ և իր էրիկը վարժարանն ճամփեց:

Ուսուցիչը բացը մնաց. զինքը պաշտոնի կոչող հոգաբար-
ձուներուն հակառակորդները գործի գլուխ անցեր էին: Ինքը,
իր խրոխտ բավականությանը ապաստանած, չուզեց ասոր
անոր դիմել ազաչել իր պաշտոնը վերստանալու համար.
Զրկված, անիրավված դասատուի, ազգային աշխատավորի
դերը ուզեց վարել, ապերախտ դեր որ եթե իր հպարտու-
թյունը կը գգվեր, բնավ դրական օգուտ մը չէր ընծայեր:

Հիմա փողոցները կը թափառեր, գեղջուկներուն գեմ իր
արհամարհոտ պլոտիկ ժպիտը շուրթին վրա, ուրիշ գործ մը

գտնելու, հացի ստակ մը ճարելու մտմտութիւնը պահելով իր հագվույն խորը:

Գեղեն ոչ ոք ձեռք երկարեց յայս պոլսեցիին. նոր եկող տնօրենը, վանեցի մը, անոր դեմ զինվեցաւ. պարտված, նահանջած ոսոխ մը թուրոտվին չքացնելու, ու ասոր անոր օգնությամբ՝ հարձակողական վերադարձ մը արգիլելու մտադրությամբ: Նոր տնօրենին խոսքին նայելով՝ կ'երևար թե Զորուկին էրիկը բան մը չէր սորվեցուցեր իր խնամքին հանձնըված աշակերտներուն:

— Ո՛չ տղոց միտքը, ո՛չ ձեռնց հոգին մշակեր է, կ'ըսեր ինքն ամեն դեմը ելլողին:

Այս մարդը մանկավարժի հովեր ուներ, հոգեբանության վրա կը ճառեր, ու ապշած հագարածուններուն երեսին՝ Ֆրենսուայի ու Փետալոթի անունները կը նետեր:

— Խեղճ տղոց թուր ժամանակը զուր տեղը վատնել տվեր է ձեր պոլսեցի ուսուցիչը. երեսներու հոգիին պետք էր խոսիլ, փոխանակ չոր ու ցամաք կերպով կարգ մը անուններ թերնուց սորվեցնելու անոնց:

Այս հարձակումներուն տակ՝ ճամբված դասաւանդուն ձեռքորձ կորսված կը զգար ինքզինքը: Կուսակից շուններ, ինչ որ հագվագլուտ բան մըն է գեղերու մեջ. պարտքը մինչև վիզը ելած էր, ու հացի, չոր հացի կոփը կը սկսեր՝ իր թուր զարհուրանքին տակ ընկճելով այս հեք ընտանիքը:

Նախ, իր ունեցած բառգիրքերը ծախեր էր. հետո կնոջը քանի մը կտոր գիրքերը, ոսկեզօծ մրցանակները որոնք այս նեղության օրերուն մեջ միայն՝ իրենց պահված տեղեն դուրս ելեր էին, իրական օւ շոշափելի օգուտ մը արտադրելու համար:

Ե.

Որքոր, դատի մը առթիվ, ես այդ կողմերը գացի ասկի քանի մը տարի առաջ, դրացիներուն ողորմությունը միայն կ'ապրեցներ այս ընտանիքը:

Փասատուն ծանր հիվանդ էր, գացի տեսնելու զինքը իր

անկողնին մեջ: Երեսուն տարու չկար դեռ հեք տղան և սա-
կայն մազերը ալևոր էին բոլոր: Աչքերը, որ ջերմեն կը փա-
լեին, փոսը ինկած էին. դիակի դեղնություն մը ծավալած էր
իր խոռոչացած այտերուն վրա. դրան առջև՝ իր երկու տղա-
րու պատիկ շալվարներ հագած, երկու պատիկ փաթուղներ, կը
խաղային իրենց տարիքին անգիտակից ու շքեղ անփութ-
թյամբ:

Մայրերնին՝ գույնը նետած պասման շրջագցեստի պե-
տան մը հագած էր. իր սև ու հին յազմանն՝ որ այրիի մը երե-
վույթը կուտար անոր՝ առատ մազերը կը թափեին դուռ
նակտին վրա ու կոնակեն մեջքը կը հասնեին:

Մաքուր հայերենով մը, որուն մեջ զիս զարմացնելու ան-
մեղ պշտանքը զգացի, խոսեցավ հետս, իր էրկանը կարող
վիճակը պարզեց, ամուսնացած օրեն օր մը դեռ հանգիստի
երեսը տեսած չըլլալը խոստովանեցավ:

Հիվանդությունը, հյուծախտ մը՝ սնունդի անբավականու-
թենն ու բարոյական հոգերն առաջ եկած, օր-օրի կը հալեցներ
անոր տկար ուժերը ու դյուրավ գուշակել կուտար վախճանը
որ մոտալուտ էր:

Իմ հոն երթալես ութ օր վերջը մեռավ անիկա, մահ մը որ
փրկություն մըն էր գրեթե անտանելի թշվառութենն մը. իր
կարճատև կյանքին պես աղքատիկ ու անշուք եղավ իր թա-
ղումը. ես, մեկ երկու պոլսեցիներ որ դիպածով այդ կողմը
կգտնվեինք, հուղարկավոր գացինք իրեն մինչև գերեզմանա-
տունը որ անոնց տունեն շատ հեռու ալ չէր: Գեղացիներեն
հագիվ շորս հինգ հոգի, որոնց մեջ չորպաճիներեն մեկը, երի-
տասարդ մը, զոր ճանչցուցին ինծի. Օհանճան աղան:

Համեստ, գրեթե ամչկոտ մեկը, որ իմ մոտս գտնվելուն,
ինծի հետ խոսելու համարձակելուն համար կարծես թե նե-
րամ կը խնդրե:

— Խապա մարդեր ենք մենք, կ'ըսե ինծի, մեր ըրածին
խոսածին մի՛ նայիք, մենք ուսումնական չենք. փաթուղ կը
հագնինք, եմենի ունինք ոտքերնիս:

Պակասություն մը խոստովանելի, լուռ բողոքի
զանգատի պես բան մը կա այս խոսքին մեջ որ միտքս կը

շարշարեւ։ Շուտով կը բարեկամանա հետս ու վերադարձին՝
ճամփունուս վրա իր գործատունը կը հրավիրե, խոզակի գոր-
ծատուն՝ Թթենիի պատրտեղներով շրջապատված՝ զոր հաշո-
ղությամբ կը բանեցնէ։

Մեկիկ մեկիկ քովի արտերը, հողերը կը թվե ինծի, անոնց
բերքը, հասույթը կը բացատրե, բոլոր իր սեփականությունը,
որուն վրա արդար ու համարձակ հպարտությամբ մը կը
պարծենա։

— Ես ռենչալեւութենե առաջ եկած եմ։

Կը գովեմ իր հաշողությունը, այնքան սիրահոժար, որքան
Օհանճան խոնարհ ու ստորին աստիճանե մը տակավ բարձ-
րանալով ձեռք բերած էր զայն։

Իրիկվան, իր տունը ճաշի կը հրավիրե զիս. կը մերժեմ,
բայց անիկա կը թախանձե ու օձիքս չի թողուր. չեմ կրնար
իր այսքան հյուրասիրությանը դեմ համառիլ. մանավանդ որ
պարզուկ բայց ազնիվ սրտի տեր մեկը կ'երևա ինծի։

Տունը՝ էն աղվորներեն մեկն է գեղին մեջ. ծովեզերքը տա-
նող կառուղիին վրա կը նայի ու գեղեցիկ պարտեղի մը մեջ
շինված է. ընդարձակ շենք մը որուն մեջ իրմեն զատ մայրը
կա միայն, դեռ կորովի կին մը, աշխատասեր ու խնայող
հայուհիի տիպար մը։

— Բարի եկաք, կ'ըսե ինծի. Օհանճանս միսաֆիրը կը
սիրե, կը մեծարե. բարի եկաք։

Քիչ մը կը մտերմանամ հետը ու կը հարցնեմ թե ինչո՞ւ
մինչև հիմա հարս մը չունի տանը մեջ։

— Օհանճանիս հարցո՞ւր, կը պատասխանե ինծի։

Բան մը չեմ հասկնար ասկե. ուրիշ խոսքեր վրա կը բերեն,
հին ու նոր պատմություններ կը պատմեն ինծի։ Ծաշեն վեր-
ջը, դրացիներ կը հավաքվին ու մինչև կես գիշեր կը զբոս-
նունք։ Գիշերը ես կը դառնամ այն տունը՝ ուր այս գյուղը
անցուցած բոլոր միջոցիս հյուրընկալված եմ։

Հետևյալ առտուն այնտեղ պատմեցին ինծի Օհանճանին
պատմությունը, իր մեկնված սերը, մինչև հիմա ամուրի մնա-
լուն դադտնիրը։

Անցյալները սպասուհի մը եկավ մեզի այդ գեղեն. իմ այցելութենես ի վեր երկու տարի անցած էր: Շատ մը հարց ու փորձեր ըրի իրեն: Ի՞նչ կ'ընեին գեղացիները, խոզակը շահ կը ձգե՞ր առաջվան պես. գեղին աղաները իմ ճանչցած անձե՞րս էին, Հաճի Կարապետը, Օհանճան աղան, ուրիշները:

Այս վերջին անունին՝ սպասուհին ժպտեցավ.

— Օհանճան աղան կարգուկ է հիմա, պատասխանեց ինձի, որբեկարի մը առավ ամիս մը առաջ:

— Ի՞նչ, որբեկարի՞, հարցուցի:

— Վարժապետին կնիկը, Զարուկը: Իր առջի ուզածը առավ. տեսա՞ր, էֆենտիս, խըսմեքք ինչ է՝ ան կըլլա:

Երկու բառով ամեն բան հասկցուց ինձի, ասիկա ամենուն դիտցածն էր գեղին մեջ:

— Առաջ՝ փոքուրդու ըլլալուն՝ չուզեց Օհանճան աղան. ասիկա ալլըման տելիխանլը մըն էր, ըմա հիմակին պես հաբուստ ալ չէր շտտակը: Աղջիկը կարդալ կիտեր, դպրոց գացեր ու կիտնակա՞ն էր. չհավնեցավ անոր. առջի էրիկը վարժապետ էր. աղեկ օր մը շրուցուց կեկանը: Հիմա Օհանճան աղան առավ նորեն: Առաջ ալ աղվոր էր Զարուկը, շունեորութենեն չէր ցուցներ: Թե որ հիմա տեսնես, պոյ, պոս, ծովի պես մաղեր, լուսնի պես երես մը. հրեշտակ կըլմանի:

Ու բարոյականը հանելով այս բոլոր պատմությանը, իր պարզամիտ՝ բայց խելացի գեղջուկի բարոյականը՝

— Նայե, էֆենտիս, մեր գեղը Պոլիս չէ, հոն շալվար կը հագնինք մենք, մեր էրիկ մարդիկ ալ փալաւ պիտի հագնին:

Վ Ե Ր Ա Դ Ա Ր Ձ Ը

Ա.

Տասերկու տարվան անջրպետ մը:

Այննահիմար սիրո մը ամենառամիկ վախճանին վրային
աւելցած տարիներ:

Զատվի մը առանց կովի, առանց վեճի, առանց իրարու
երեսի նետված ծանր խոսքերու, թունավոր նետերու նման
զորս հեռացած փախած միջոցիդ կ'արձակես թշնամիին դեմ
և որոնք անմիջական մահ մը չեն տար՝ դիմացինին, այլ մեղմ,
գրեթե շնչին խայթվածք մը, ասեղին ծայրը դպելու պես բան
մը, որ սակայն ժամանակով՝ տարիներու ընթացքին մեջ՝
համրաբար իր դառնությունը, իր ցավը կը ծավալե բոլոր
մարմինն վրա, ու անոր մնացորդ կյանքը, նույնիսկ էն անուշ
աւելցումը, մանավանդ թե այդ անցյալը կը ժահրոտե մշտն-
ջենական թունավորումով մը, և հին սերը ատելության կց
փռի:

Ո՛չ, մերինը այդ անջատումներեն չնղավ:

Իր ընդոծին հպարտությունը և կնոջական բնազդը, որ քիչ
աւելցած կը սխալի. գուշակել տված էին իրեն՝ պարապը որ
հետզհետե կը շինվեր, կը մեծնար, կը խորունկնար մեր սրբ-
աւերուն մեջ. խոնջենքը որ կը ծանրանար վրաս, ամիսս,

խոնջինքը իր գգվանքին որ, կ'ամչնամ ըսելու, իմ փոփոխա-
միտ երիտասարդի խառնվածքիս վրա՝ պատատուկ բույսի մը
հազիվ թե զգալի փաթթվածքովը՝ շղթայի մը ծանրությունը
կ'առնելու:

Եվ առանց սպասելու որ սնուտի կամ շինծու բարուրանք-
ներով ձևացած հրաժեշտը իմ կողմես դա, ինքը քաշվեր հե-
ռացեր էր, ձանձրություն տալ շտիրող մտերմի փափկանկա-
տությամբ, որ իր դեմինը պարտավոր կը թողու անոր համաթ
որ «զիս մինակ ձգե» ըսելու ծանր հարկեն կ'ազատե զինքը
որ համբույրներով օծված ուխտերը, արցունքներով նվիրա-
գործված առաջադրությունները, երդումներով տևականու-
թյունը երաշխավորված սեր մը դրժած ըլլալուդ ամոթը բա-
ցահայտ կերպով չի ծանրացներ վրադ: Ավելին կ'ընե. ինքը
կը ստանձնե այդ մեղքը, առաջինը՝ ինքը քեզ թողած ըլլալու
երևույթը առնելով:

Ու այնպես է հղճմտանքը, անողորքելի ու անկաշառ խրդ-
մբտանքը մարդուս, որ ան ալ՝ մարդոց պես՝ ի հարկին երևու-
թական ու արտաքին ճշմարտությամբը կը բավականանա:
Ան որ հանգիստ ու դադար չպիտի տար քեզի հփքու-
նախ լքելի սիրած աղջիկդ, հիմա անոր անձնվիրությունը չհատկա-
ձևացնելով՝ անմեղ կը հռչակե քեզ ու սրտիդ անդորրութեանը
կը վերադարձնե քեզի:

Ինքնախարությունն է այս, առանց որուն ապրիլը անհնար
պիտի ըլլար գուցե:

Այս աղատագրությամբ երջանիկ եղեր էի սկիզբները՝ տա-
րիքիս եսասեր անփորձությանը մեջ. վերջին ինքզինքիս վե-
րադարձիս՝ մինակ մնալուս՝ իր բոլոր անձնվիրությունը խոս-
տովաներ ու վայելեր էի ուշ մնացող շնորհակալությամբ մը
և կարծես հետադարձ սիրտ վերսկսումով մը:

Այս էր անցյալը:

Ու հանկարծ դեմ առ դեմ գտնվելինիս կիրակի առտու մը
Ալեմտաղիի փոքրիկ եկեղեցիին մեջ. անակնկալ ու բիրտ
հանդիպումը որ ո՛ւնէ կանխապատրաստությամբ չէ մեղմա-
քած, օրուն մեջ երկու կողմն ալ պատշաճ կեցվածք մը առ-

նեխու և իրենց հոգիին խռովքը գոնն սքողելու ժամանակ և միջոց չունին. այնպես որ այն իրկար տարիներու անջրպետը օր մեզ զատած էր, ջնջվելով բոլորովին, մեր բաժնվելուն ճիշտ հաջորդ օրվան կը վերադարձնե մեզ:

Տպավորությունս այնքան սաստիկ է որ իր կարգված ըլլալուն և քովը կեցող մարդուն, հավանականաբար, իր էրիկը ըլլալուն տարտամ գիտակցութիւնը միայն կ'արգիլե զիս իր քովը փութալ վազելէ:

Բ.

Դասեն՝ կը դիտեմ զինքը հետաքրքիր, ու քիչ մըն ալ, ինչո՞ւ պահեմ, անձկությամբ: Ինն շորս քայլ միայն հեռու է. փղոսկրե կողքով աշտթագիրքը ձեռքը, դեմքը այլայլած ու աչքը՝ իմինիս չհանդիպելու փախուստին մեջ՝ սեղանին ապավինած:

• Իր գեղակառույց արձանի շռայլված պարզեները խաթարված չէին ամուսնանալովը. ընդհակառակը:

Նույն հասակյա կիներ էր, աղջիկ ատենին վրա սոնքացած քիչ մը, իրավ է. բայց իր գորշ արդուզարդին ճարտարաբանստ վայելչությամբը, որ այս գյուղի ժամուն մեջ զարմանք կը հրավերե, պարտկելով, նույնիսկ շնորհալի ընծայելով իր մսոտ կնկան թանձրութիւնը:

Աչվըները՝ ածուխի կոտրտութի պես փայլուն ու պճլտացող սևութիւններն պահելով հանգերձ՝ առջի աչքերը չէին, միշտ խուլ խնդուքով մը լեցուն աչքերը, այլ հանցավորի խոնարհ ու երկյուղաբեկ անձկութիւնը կը մատնեին:

Առաջին զգացումս վերլուծելով՝ խորունկ գոհունակությամբ մը կը լեցվի սիրտս: Վախցեր էի որ ատենով, դյուրախար պատանիի անփորձությանս մեջ, անշնորհք էակի մը սիրտ տված ըլլամ. ինչ որ պիտի ամշցներ զիս այսօր օր ճաշակիս ու ընտրությանս ավնվությանը կը վստահիմ: Մեկ նայվածքով կը համոզվիմ որ այս վախը անտեղի է բոլորո-

վին. թե որ այս վայրկյանին առջի անգամ ըլլալով հանդիպած ըլլալի իրեն, կը զգամ որ հիմա ալ բոլորանվեր պաշտումով մը պիտի պաշտեի զինքը:

Միակ վախը որ կա՝ այն է որ ինքը արժանի չգտնե զիս իր սիրուն. ժամանակէն առաջ ճերմկցող մազերես՝ հոգերով ու մոմտուքով բեռնավորված ճակտես՝ չճանչնա այն պատանի ու ամբարտաւան գլուխը զոր ծունկին վրա հանգչեցնելը կը սիրեր ատեն մը:

Ու կը խորհիմ որ անտրտունջ, գրեթե ժպտելով բաժնվեր էր ինե մինչև վերջին վայրկյանը անուշբերնելով զիս, իր սովորական գգվող, փայփայիչ անուններէն և ոչ մեկը զլանալով ինծի, «հոգի՛ս»-ներ, «կյանքս»-ներ որոնցմով օրորեր, վարժեցուցեր էր զիս և ուրկե վերջին պահուն զիս զրկել չուզեց բնավ, այն բժշկին պես որ մոտալուտ վախճանին գիտակցութեամբը ամեն ուզածը կը շնորհե հիվանդին:

✓ Մինչև վերջին օրերը իր կատակասեր ու զվարթ բնավորութիւնը պահեց. սաշափը միտքս է սակայն որ երբեմն հանդիսավոր ձե մը կ'առնէր. իրիկունները՝ իրարմ բաժնվելուս՝ ձեռքը որ իր գիծերուն անուշ նքքութեամբը գլուխ-գործոց մըն էր, ինծի երկնցուցած պահուն, երդումի մը համար կարկառված կը թվէր՝ երդում զոր շրթունքը չէին արտասաներ, այլ իր աչքերը կը զուրցեին ինծի իրենց մռայլամած երկինքի ստվերներով:

Երբեմն պզտիկ ակնարկութիւններ կ'ընէր մեր հավանական բաժանումին:

— Ինծի նայե, Գիրգորս, կ'ըսեր ինծի, ամեն բան աշխարհիս մեջ հանգիստի, արձակուրդի պետք ունի. ծաղիկները իրենց փթթումովը կը հոգնին ու հաջորդ տարին կը ծլին մել մըն ալ: Սերն ալ իր վաճանքը ի՞նչու չունենա. չա՛ր զավակս, մի՛ վախնար որ քու հարափոփոխ խառնվածքդ մեղադրեմ. քու սիրույդ սպառումը իր ուժգնութենէն, չափազանց վատնումէն կու գա. թե որ սա մեր միասին անցուցած երկու տարվան մեջ շատ շտիբիւր զիս՝ չպիտի պաղբիւր հիմա ինե. քու արդարացումդ նույն իսկ հանցանքիդ մեջն է. այն բանը զոր ուրիշ կին մը իրեն պղտիկութիւն պիտի սեպեր, ես ինծի

բարձանք կը համարիմ. հիմա ինն փախչիլ ուզելի՞դ՝ զիս չառ
սիրած ըլլալուդ ապացուցն է:

Մերսես՝ բոլոր սրտովս իրավունք տալով իրեն՝ դուրս-
ջուրթն կեղծավորությամբ կը բողոքեի այս խոսքերուն գեմ:

— Խեղճ ես, Մաքրիկ, կրնամ քենն անցնիլ:

Երկու օր վերջը, ուշադիր նայելով աչքիս մեջը, հոգիս
խորը կարդալու ջանքով մը, երբոր ես իր քովը ծունկ չոքած
էր փայփայանքներուն անձնատուր կեցե՛ր էի, կը հարցնեի:

— Ի՛նչ կ'ընես, հոգի՛ս, թե որ գալ շարթու հանկարծ
ելլեմ մեկու մը հետ կարգվիմ:

Սա, կեղծ վրդովումով մը, զոր խորամանկություն կը կար-
ծեի, կը պատասխանեի իրեն.

— Դուն ատանկ բան չես ընել:

— Շատ աղեկ ալ կ'ընեմ, գիտեմ որ թողով իմ սիրույս
բոլոր խոնջենքեն կը փրկեմ քեզ, գիտեմ որ մոմ կը վառեմ
եկեղեցին՝ իմ ամուսնանալս իմանալուդ, չէ՞. մանավանդ ոք
թե որ ամուսնանամ ալ, դարձյալ պիտի սիրեմ քեզ, հիմա-
կուց գիտցած ըլլաս:

Եվ վախնալով որ բոլորովին չհավատամ իր ըսածին, մեկ-
դի ընելով իր լուրջ ձևերը, սինեմաթոկրաֆի պատկեր մը փո-
խելու պես փոխելով իսկույն տեսարանը, քահաճուկ կը խըն-
գար վրաս, ու ապտակելով երեստ՝

— Զէ՛, անառակ մա՛նչս, դող մ'ելլեր, էն հարուստ վա-
ճառականն ալ թե որ զիս ուզելու ելլե, նորեն չեմ առնեք
գինքը:

Գ.

Մտկե երեք օր վերջն էր որ ամուսնացավ. մանրերկրորդ
մը մեջ վճռված կատարված ամուսնություն՝ ըրպեական լու-
սանկարի մը պես: Մ

Անձնասպաններ կան որոնց անակնկալ մահվան լուրը
քեզ ապշեցնելուն հետ միտքդ կը ձգե քանի մը օր առաջ այդ
մեռնողին խոսքերը որոնք զուրգված պահուն՝ անիմաստ ու

անհասկերնալի երեցեր էին. արտասովոր շարժումները որոնք
զարմացուցեր էին քեզ և որոնք հիմա՝ այդ մահվան քովը
բերվելով՝ իրենց ահավոր մեկնությունը կը ստանան. և կը
զարմանաս որ ան ատեն՝ այդ խոսքերը լսելուդ փուլթ չունե-
ցար զանոնք վերլուծելու. «հիմար խոսքեր» ըսիր ու անցար,
սպրդեցան գացին անոնք առանց սթափեցնելու, և հիմա,
խղճմտանքդ կը տանջե քեզ. թե որ ժամանակին գուշակեիք
այդ անիմաստ թվող խոսքերուն, տարօրինակ երեցող ըն-
թացքին բուն նշանակությունը, պիտի հաջողեիր թերևս այդ
հուսահատը իր կտրուկ վճիռն են դարձնելու:

Այսպես ալ եղավ Մաքրիկեն զատվելուս. իր վերջին խոս-
քերուն միտքը անոր թմուկնության լուրը առած ժամուս
հասկցա, մութ սինյակի մեջ մտցված պայծառ լույսի մը պես,
օրուն շնորհիվ որոշ կերպով կը զանազանես հոգ շարված
առարկաները:

Անոր խրոյստ նկարագիրը այն ատեն միայն կատարյալ
կերպով ճանչցա երբոր շատ ուշ էր արդեն կրկին իր սիրույն
կռշում ընելուս

Սուտ գուրցած կ'ըլլամ թե որ այս լուրը ինծի ուրախություն
պատճառեց ըսեմ. այս բաժանումը, որուն բոլոր հոգիովս կը
բաղձայի, զրկանք մը կ'ըլլար ինծի հիմա՝ որ եղած լմնցած
բան մըն էր. Մաքրիկին շնորհալի դեմքը, մտքի ու մարմնի
բոլոր ձիրքերը աչքիս առջևն անդին չէին երթար. անոր քով
պզտիկ մնացած ըլլալու տարտամ տպավորություն մըն ալ
կ'ավելնար վիրավորված անձնասիրությանս վրա:

Իրո՞ք այսքան դյուրավ ձգվելիք բաժնվելիք մեկն էի ես,
և որ անոր հավերժական սեր մը ազգած ըլլալու անախա-
ժությունը անեմի:

[Ոչ իսկ բացառություն մը, մնաս բարով մը, բառ մը ին-
ծի: Դանակի հատու հարված մը երկու տարվան սիրո հյուս-
վածքին վրան, և ուրիշ ոչինչ:]

Հաջորդ օրը, երբ իր Մանչեսթր մեկնիլը իմացա էրկամք
հետ, որ հոն հաստատված մեկն էր,

— Երթաս բարով, ըսի մտքովս իրեն, երթաս բարով

այդ մարդուն քով զոր հարկավ պիտի խաբես լիրո խոստում-
ներով, ինչպես որ զիս ալ խաբեցիր. բարի վայելում կը
մաղթեմ իրեն:

Ու այս մարդուն դեմ, որուն ո՛վ ըլլալը չէի գիտեր, ատե-
լություն չէի զգար, այլ արգահատանք մը, կը խնդայի վրան,
կը կարեկցեի իրեն. վայրկյան մըն ալ սաստիկ մարմաջ մը
կը զգայի երթալ գտնելու զինքը ու ականջն ի վար ըսելու, որ
հետը կարգված աղջիկը իմ սիրուհիս եղած էր. ասով կարծես
թե կը սփոփվեր իմ վիրավորանքիս ցավը. բայց կը խոստո-
վանեի իսկույն որ ասանկ փափագ մը ունենալս անգամ զրդ-
վելի բան մըն էր. հիմա իմ բարոյական ստորնացումիս դեմ
կը սրտմտեի և Մաքրիկին ազնիվ նկարագրին իմինես շատ
ավելի բարձր ըլլալը զայրույթով կը լեցնէր զիս:

Հետո, ատեն անցնելով, այս ամենը ամոքեցավ, մեղմա-
ցավ, շնչվեցավ վերջալույսի մը բոցավառութեան պես, որ մեր
սիրույն իրիկնամուտն էր: Իմ հեղհեղուկ ու փութամոռաց
երիտասարդի սիրտս բան մը չհիշեց այլևս:

Անոր մեկնելէն հեռանալէն շատ ետքը կրցա իր ամուսնու-
թեան պատմութիւնը ստուգել ու ճշտել. շատ լացներ էր ինն
զատվելուն համար. հարուստ էրիկ մը ձեռք չփախցնելու վա-
խովը բացատրեցին ոմանք իր տարօրինակ աճասլարանքը
կարգվելու: Ես, վերահասու ճշմարտութեան, գիտեի որ այս
ամուսնութեան շնորհիվ Պոլիսը ձգել երթալու և զիս մոռնալու
կարելիութիւնը զինքը համոզներ էր ամեն բանն ավելի. և
այս վստահութեամբ ինքնիրենս հաշտվեր էի Մաքրիկին հետ.
Ի՞նչ կ'ըսեմ, տարիներն վերջը անզուգական կիներ մնացեր էր
ան իմ աչքիս:

Ճիշտնոր ու տարիքոտ մարդ էր էրիկը: Երազված միութիւն-
ներ չէր ասիկա, այլ այն գոհհիկ կապակցութիւններն մեկը,
որ ամուսնութենն մը ավելի զուգավորիլ մըն է, և զոր պսակին
օրհնութիւնը ոչ կրնա աղնվացնել և ոչ իւր արդարացնել: Ոչ
հոգիի և ոչ մտքի պատշաճութիւն երկուքին մեջ. ո՛չ կրթու-
թեան և ոչ զգացումի ներդաշնակութիւն. ոչ տարիքի և ոչ
մարմնի հարմարութիւն. այլ բիրտ հպումը, անմեկնելի ու
հավիտենական մերձեցումը, ավելի բիրտ քան այն զույգ մը

եզինը որ արորի մը կը լծվի և ուր գոնե՝ գույնի, տարիքի ույծի ներդաշնակութուն կը փնտրվի։

Մաքրիկ գոհ էր սակայն իր ամուսնութենեն. արտաքին ու ցույցի գոհունակութուն ղոր ամեն աղջիկ կ'ունենա կարգվելն վերջը, որ հակառակ իր պարծանքի հանգամանքին, համակերպութենե ուրիշ բան չէ, և որ, ափսո՛ս, անոր հույսերուն ու երազներուն նավարեկությանը մեջն անջատվող ծփացող միակ խլյակն է. ամուսնացած ըլլալու և դրամի տեր մեկու մը կնիկը եղած ըլլալու գոհունակութուն։

Մարդը, այսպես կը կոչեի ես էրիկը, Անդլիո մեջ հաստատված հարուստ հանձնակատար մըն էր, Կեսարիային հոս և հոսկե Մանչեսթր անցած, որ անգլիական ոստանին վարքը ու բարքը յուրացուցած կը կարծեր, այն պատճառով որ իր ածիլած ծնոտին, — գիշակերի հուժկու ու կոպիտ կզակ մը, — երկու դիւն երկնցուցած էր մորուքը, որ իր ամեն ժամ պիֆթեք ուտող ու գինի խմող մարդու կարմրած այտերը կը ծածկեին։ Երկար, գլանաձև գլխարկովը, ծունկերը գոցող սեւ ռետենկոդովը, որ հանդիսավոր ու պաշտոնական մարդու ծպտումը կուտար այս դրսեցիին, զույգ մը կարմիրի զարնոգ դեղին ձեռնոցովը ղոր իր ոսկրուտ ու ոտքերու շափ մեծ ձեռքերուն մեջ կը ճմրթկեր, այս մարդը՝ Պոլիս գալուն՝ բոլոր հոստեղի աղջիկները ափ ի բերան ըրած ըլլալու միամտությունը ունէր։

Հոս հոն վաճառականներու կիները որոնք խլավուզություն ընելը կը սիրեն, կը թրվոյն վրան, ձեռք ձեռք կը քաշին զինքը, իր դրամի տեր մարդ ըլլալը գիտնալով. ո՛րը քույր մը, ո՛րը եղբոր աղջիկ մը ունէր անոր հազեցնելու և ընդհանայն հեղեղու, պղտիկ գողներու, երբեմն շարությամբ ու նախաձեռն չլափված մրցումներու մեջ կը սպառեին. մեկը ճաշի կը հրավիրեր զինքը, մյուսը երեկույթի, ու այս ընդդիմամարտ հրավերներուն մեջ մարդը շփոթած կը կենար, թեև հատկապես կարգվելու համար եկեր էր Պոլիս, շատ մը իր նմաններուն պես որոնք՝ ամուսնության globe-trotter-ներ՝ մենե աղջիկ մը առնելու համար մինչև հոս կու գան։

Հետո, փողոցը դիպվածով Մաքրիկը տեսնելուն, իսկույն

հավնե՛ր, հարցուցե՛ր փնտրե՛ր և ամուսնութ՛յան ուզե՛ր էր զայն: Աղչկան ընտանիքին համար անակնկալ բախտ մըն էր առի՛կա. նշանտուգը, հարսնիքը և հարս ու փեսին ասկե մեկնիլք մեկ և զավ:

Անկե ի վեր ճիշտ տասերկու տարիներ անցեր էին միապաղաղ անդորրութ՛յամբ մը. իր հարստութ՛յունը ավելցուցե՛ր էր հիմա: Կյանքին մեջ ամեն բան ժպտե՛ր էր այս մարդուն երեսին և այս հաջողութ՛յունները իր մեծ խելքին ու արժանիքին պարտիլ կը կարծե՛ր, նույնիսկ այն վայելչագեղ կինը, որուն վրա իր ցանկասեր մարդու նայվածքը կանգ առած էր:

Այսքան տարիներ բացակա մնալի վերջը, առջի անգամ ըլլալով կնոջը հետ Պոլիս կու գար պտտելու համար քիչ մը, քիչ մըն ալ Պոլսո առևտրական վիճակը մոտեն հասկնալու

Հիմա եկեղեցիին մեջ, կնոջմեն՝ էրկանը կերթա նայվածքս ու կը փորձեմ ինքնիրենս ճշտել այս ռամիկ մարդուն ինչ ըլլալը: Կիրակի առտվընով մեծ կու գար ան, չէր սղմե՛ր կարծես այս պզտիկ ժամուն մեջ ուր քրիստոնեական խոնարհութ՛յամբ մը միայն կնոջը քով եկած կեցած կը թվե՛ր, ճաղառ գլուխը բաց, վայելուչ կեցվածքի մը մեջ արձանացած և ձախձեռքին մեջ բռնելով գլխարկը ու ձեռնոցները, իր անբաժանելի կարմիր ձեռնոցները:

Դ.

Մտերիմ բարեկամս է ան հիմա. ութ օրվան մեջ հաստատված մտերմութ՛յամբ:

Այս բարեկամութ՛յունը ստանալու համար՝ իր ունայնամիտ և ինքզինքին հավնած մարդու տկարութ՛յուններեն օգուտ քաղեցի: Վ

Խոսելու ձևերէս, որոնց մեջ մասնավոր մեծարանք կց գնեմ իր անձին հատուկ, ախորժած կը թվի. կը զգա այն զանազանութ՛յունը, որ կա «հրամանքնիդ»-ին՝ զոր խոսքս իրեն հղղած ատենս կը գործածեմ և պարզ «դուն»-ին մեջ զոր ջուրջս տեսած ուրիշ մարդոց անխտիր կը բաշխեմ. ու որ ալ ըլլա այդ սւրիշը:

Մոտո գալուն՝ շեմ մոռնար իսկույն ոտքի ելլելու ու միշտ
ձեռն ուշադրությամբ, քիչ մըն ալ հիացումով կ'ունենդրեմ իր
խոսքերուն, որոնք դրական մարդու խոսքեր են և որոնց մեջ են
ընտրանոք զատված մասերուն, ինքզինքս զսպելու անկարող՝
ծափահարելու պես բաներ մը կ'ընեմ:

Իր կնոջ դեմ՝ որուն ներկայացուց զիս՝ ուղիղ գիծերն ձե-
վացած բարեկրթութենն ուրիշ ընթացք մը շունիմ. մարդուն
ծեր տարփավորի նախանձոտությունը կը զգամ և անոր հա-
մեմատ կը վարվիմ. զգույշ կը կենամ ամեն բանն, որ այս
բարակցած կեսարացիին կրնա shocking թվիլ. ի՞նչ հեզնություն:

Մաքրիկ անգլիացի կնկան հով մը առած է. թերխաշ հա-
յերեն ու անգլիերեն բառերով խառնված լեզուն իր խոսակ-
ցությանը մասնավոր հրապույր մը կու տա: Իր ծուլլ ու դան-
գաղ քալվածքովը, երաժշտության պես եղանակավոր բան մը,
կյանքի վաստակաբեկ ու անտարբեր դարձած կնոջ երևույթ
ունի:

Էրկանը բոլոր համակրությունը հետզհետե գրաված կ'երե-
վամ. հինգ վայրկյան շի հեռանար քովես, առանց ինծի չըլլաք
ու անվհատ՝ ժամերով մանրամասն կը պատմե ինծի իր վա-
ճառականի կյանքը, այն մեծ ֆուփոնները որոնք զինքը հա-
րըստացուցած են և որոնց մեջ ես ներսես՝ գողութենն զատ
բան մը չեմ գտներ: Ակներև ջանք մը ունի հաստատելու իր
հեռատեսությունը, coup d'oeil-ը, օրինակներով, մանր մունր
գեպքերով, որոնց շատին, բերնի վարժությամբ մը, շարունակ
իր կինը վկա կը բռնե, ըսելով.

— Զրսե՛ս, Մաքրիկ:

Հետո, իր ամուսնության պատմությունն ալ կ'ընե ինծի
X Առտունները կանոխ կու գա՝ զիս պանգոկես վերցնելու
ժեղքով և ելլելու պզտիկ պատույտի մը համար դեպի գյուղի
տրեկը՝ ամբողջով քացավայրը. հետո գյուղին մեջ պտույտ
ծը և Այանին խաչվեին մեջ երկու փառքի նարտ. ցերեկին կը
բաժնվինք իրարմե, երկու ժամ ետքը նորեն իրար գտնելու ո՞
էլմար կամ Դաշտելեն երթալու համար: Այս վերջին պտույտ
տին Մաքրիկ մեկտեղ է. մեկտեղ են նաև գրեթե բոլոր գյուղ
կող ընտանիքները X

Կովի կառքերու անհատնում շարքն է, որ կը ձևանա իսկույն: Կարմիր ու պարարտ հողին մեջ սալներուն անիվները կը թավալին փորելով իրենց խորունկ ակոսը, հողին ճակտին վրա ձգված խորշոմի մը պես: Ահա անտառին մեջն ենք և աչքդ առածին չափ կը շարունակվի ան, ամեն մութ բաներու պես, իր սահմանին անստուգությամբը, իր հսկա ծառերուն անհատնում շարքովը, իր ստվերին խորհրդավոր անդորրությունովը, իր գույնզգույն կանանչությամբը որ երբեմն մինչև դեղինին կը մոտենա և երբեմն գրեթե սևը կը շոշափե, ամեն երանգները անկարգ կարգավորությամբ մը սփռելով:

Ձան ու ձուն չկա հոս՝ անիվներուն կոնշող թավալումեն զատ. հանկարծ սարեկի մը սուր երգը կը վրդովե լուսթյունը ու այստեղ կյանքի գոյությունը կը հաստատե:

Գետինը կակուղ է, փետուրներով շինված բարձի մը սլես, չորցած տոգունած տերևներու անկումով ձեացած կակղություն, որոնք ամեն քայլափոխի կը խշրտան, չտեսնվող օձերու սողոսկումներու պես:

Այս դարավոր ծառերուն, որոնք իրենց երկնամբերձիկ ուղղությունը անվթար կը պահեն առույգ ծերունիներու պես, բաղնդի փաթթվուքներ մինչև գաղաթները կը հասնին հավերժական գիրկընդխառնումի մը մեջ, ու գորշ կեղևնուն վրա փռված մամուռները՝ թավիշի կտորներու փայփայանքը կը ցանցընեն, հին զգեստի մը վրա փակցված թանկագին կերպասի տպավորությունը ձգելով:

Այս է մեր ամենավուր ճամփան ուրկե Մաքրիկլին ու անոր ամուսին հետ կ'անցնինք:

Հոս հոն՝ ծերացած ինկած ծառերու բուններ, ոմանք տարիներու բեռան տակ փճացած ու ոմանք իրենց առուգությանը մեջ օր մը կայծակեն դարնված:

Գետնեն հագիվ թիզ մը բարձրությամբ նիհար ցողուններով բույսեր՝ լայն ու հորիզոնաձև տերևներով, հողմահարի պես բացված, որոնք բոլոր այս տարածությանը վրա, դեպի երկինք բացված անհամար ձեռքերու կը նմանին, ամբողջ մարդկության մը ձեռքերը, չեմ գիտեր ինչ սպասումի և ափսոսանքի լուսթյան դիրքի մեջ:

Մաքրիկ երկյուղած կը կենա այս վեհաշուք ու պատկառելի տեսարանին առջև, մինչդեռ մարդը իր շահագեատ վաճառականի անհարկի հաշիվը մեջտեղ կը դնե.

— Գիտե՞ս որչափ խորանարդ մեթր ատաղձ կրնա տալ այս անտառը, կ'ըսե ինծի, որչափ քրավե՞ս երկաթուղիի խորանարդ մեթրը տասը ֆրանքեն՝ գանձ մը ըսել է ասիկա, անանկ չէ՞, Մաքրիկ:

Մաքրիկ գլուխը կ'երերցնե, բայց նայվածքը հեռուն է, մոռորած անցյալին մէջ՝

Ե.

Զո՞ւր ջանքեր, անօգուտ պայքար զոր միտքս սրտիս դեմ կը մղե, չվերարժարժելու համար սեր մը զոր հավիտյան մարած կը կարծես: Իրմե փախչիլ հեռանալ ուզելով իր շուրջը կը թափառիմ, ընկղմելու մոտ նավի մը՝ հորձանքին մեջ պտուտկելուն պես. հետզհետե կը զգամ, որ կյանքը ու լույսը իրմեն միայն կրնան գալ ինծի. կը զգամ որ գիմադրությանս ույծը կը նվազի տակաւ, բայց ինքն ալ հանցաւոր է ինծի չափ այն պզտիկ ու լուռ պշտանքներուն համար որոնցմով զիս կը պաշարե:

Այնպէս սերս այն նյութապաշտ սերը չէ ալ որ մարմնական հրապույրներ կը հետապնդե միայն. անցյալ տարիներու բովեն զավելով՝ մաքրված ու ազնվացած է հիմակ:

Մեր երիտասարդութեան սկիզբը, մաս մը տեղ միասին քալելն վերջը ճամփաներս հանկարծ ճյուղավորվել էր առջևս ու ճակատադիրը զիս մեկ կողմ և զինքը ուրիշ կողմ մը նետեր էր. ու շատ մը տարիներն իտքը բախտը ահապառիկ նորին միացողներ, գեմ առ դեմ բերեր էր՝ մեզ: Երկուքնիս ալ վարստով ու զգոյշութեամբ կը հիշէինք մեր անցւալը ու վաղափուլ երջանկութիւնը: Աշխարհիս երկու ծայրեն եկած անծանոթներու պես որոնք՝ երկուքնուն ալ սիրելին եղող բացակայի մը վրա խոսելով իրարու կը մոտենան, այսպես ալ մենք՝ մեր հին օրերու հիշատակովը՝ նոր մտերմութեամբ մը կը կապվեինք:

Այս մունջ համակրությունը, իր լուռ զգուշավորությամբը հայտնի ու համարձակ սիրո հայտարարութենն մը շատ ավելի քաղցր էր ինծի:

Գրեթե երջանիկ էի այսչափով:

Իր ամեն մեկ խոսքը, շարժումները նույնքան մեկնությամբ նյութ էին ինծի երբոր առանձնանայի. ամեն մեկ բառին մեջ էր անեղծ մնացած սիրույն խոստովանությունը կը գտնեի էս:

Բնավ չեմ զարմանար որ պզտիկ գրքույկի մը վրա հաս-
թորներով մեկնություններ գրվին, թե որ ատիկա սիրված
գիրք մըն է: Մեկնելը վայելել մըն է, ծուլ ու համեցող վա-
ջելում ինքն իր գլխուդ, ուզածիդ պես: Բայց այս վայելքը
կատարյալ ըլլալու համար, տված մեկնությունդ ամեն տա-
քակույսն վեր ըլլալու է. ապա թե ոչ ատիկա շուտով ամենեմ
անհանդուրժելի տվայտանքը կ'ըլլա: Ատեն մը կու գա որ
գիմացիներդ որոշ վավերացում մը, այո՛ մը, գլխու հաստա-
տական շարժում մը կը սպասես: Եվ այն լուռ ու անհատնում
հարցումներուն փոխարեն զորս կ'ուղղես իրեն, այդ «այո»-ն
ուշանալուն՝ բոլոր մեկնություններդ և այն աղվոր վստահու-
թյունդ իր համակրությանը վրա, իսկույն կ'անհետանան: Քո
բացատրություններդ հիմարական ու ծիծաղելի քաշքշուքներ
կ'ըլլան մեկնն. ամեն բան կ'երերա շուրջդ ու ամենեմ երջա-
նիկ մարդը՝ հիմա ամենեն դժբախտը կ'ըլլաս:

Էն շնչին պատեհութենեն սգուտ կը քաղեի մինակ տեսնը-
վելու հետը. այդ վայրկյանները սուղ ու անգին էին ինծի հա-
մար, էրկնեն գաղտուկ տեսակ մը մաքսախուսություն, որով
զիս տառապեցնող այս անստուգությունս կը հասկցնեի իրեն
ու երբեմն ալ իր հին խոստումները կը հիշեցնեի:

Պատասխան տալիս կը խուսափեի անիկա. բայց որքան
հստակ ու մեկին էր իր տրտում նայվածքը: Ամեն ինծի դպե-
լուն՝ դաշույնի մը ծայրին պես մինչև սիրտս կը մխվի ու հոն
կը կենա, կը դառնա իր սուր ծայրին վրա, հաճույք մը զգալով
հոդ կենալուն ու մանրակրկիտ պրպտելով՝ բացած վերքին
բոլորսիցը ու խորունկությունը: Վարժ մարդասպանները չեն
քաղականանար դանակ մը խոթելով հակառակորդի մը կուրծ-
քը, այլ այդ վերքին մեջ կը դարձնեն զենքը, անբուժելի ք:

Ծանդարմանելի ընելու համար զայն. Մաքրիկին նալժածքը ալս
նորությունները ունի իր քաղցրությանը մեջ:

Առաւ մը կանուխ ճերմակ շրջազգեստով մը տեսաւ զինքը
իր դրան առջև. բանված ճուրքով շրջազգեստ մըն էր, ծաղ-
կասփյուռ պատմունճանի մը պես որ իր քանդակածո մարմնին
կը փակչեր, լանջքին բարձրակոհակ թավալումներեն մեջքին
կ'իջներ ու ավելի վար, զիստերուն, մինչև ծունկվըներուն կը
փաթթվեր:

Աղջիկ ատենին պես երկուքի ճեղքած էր իր առատ ու
ճոխ մազերը, գլխուն ետեր ժողվելով զանոնք. անցյալ տա-
րիները ինծի հիշեցնելու հայտնի ճիգը կը տեսնեմ իր քովը, և
գիտավորությունը՝ անդիմադրելի ընելու իր սիրուն կալանքը:
Ի՞նչ մը վերջը էրիկն ալ եկավ քովը ու այն առտուն երեք-
նիս մեկտեղ ըրինք սովորական պտույտը:

Իրիկվան՝ շատ մը ընտանիքներու պես՝ Քորուպաշի ըրինք
ճաշեքնիս, վարի գյուղին մոտիկ պզտիկ սարավանդ մը որ
Փաշտելենի անտառին կը կռնի: Որոշված է, որ ամենքնիս
մեկտեղ վերադառնանք:

Այս վերադարձը վարի ճամփեն եղավ. ամբողջ կարավանք
մեր կովի կառքերուն, երաժշտության, երգի, խնդալներու խլա-
ցուցիչ ժխորով մը ու շորս դիեն արձակված հրթիռներու մեջեն,
ծանր ծանր կը քալե խորտուրորդ ուղիին համեմատ ելեէջելով:

Անտառին մեջ կը մխվինք նորեն՝ վրդովելով անոր հան-
գիստը մեր խուլ ուրախության աղաղակներովը որոնց արձա-
գանքը կ'երկարի, կը կրկնվի հեռուն: Մութ է շորսդինիտ
հսկա ծառերուն շուրջ վերահաս գիշերին սևությամբը կը
թանձրանա, տեղ տեղ մեղմացած մեր կառքերը զարդարող
թուղթն յապտերներուն վարանող ու տարտամ յուլսերեն: Այս
մութի զանգվածին մեջ ուր դեմքերը չեն որոշվիր, ձայները կց
բարձրաւան սակայն, իրարու կը հանդիպին:

Նս Մաքրիկին քովն եմ ու կառքեն իջած՝ հետիոտն կ'եր-
թանք երկուքնիս քիչ մը առջևն ու ետևնուս կը լսեմ էրկանց
ձայնը որ այդ միջոցին իր առևտրական մեկ ճարտարությունը

կը բացատրեն քովի մարդուն: Հաղիվ միջոց ունիմ կամաց մը
երկու խոսք զուրցելու Մաքրիկին:

— Հսն՝ ինծի որ դիս կը սիրես տակավին:

Չի պատասխաններ անիկա, ձեռքս կը բռնե միայն ու երկու
քայլ անդինն, մութին մեջեն հանկարծ էրկանը ձայնը կու գա
մեզի, իր կինը վկա բռնելու սովորական կոշումը իր խոսակ-
ցին դեմ:

— Չըսե՞ս, Մաքրի՛կ:

Ու անտառին մեջ այս ձայնը, որ իմ հարցումիս կրկնու-
թյունն է, կը տարածվի ծառե ծառ, ճյուղե ճյուղ, ճամփան
կորսնցուցած թռչունի մը պես հոս հոն կը զարնվի նվաղելու
մոտ և դոր արծագանքը էն վերջը մեզի կը վերադարձնե:

— Չըսե՞ս, Մաքրի՛կ:

Քիչ քիչ գեղին կը մոտենանք. վայրկյան մըն ալ ու ան-
տառեն դուրս սիտի ելլենք. տերէներուն մեջեն գեղին վառ-
ված ճրագներուն բիծերը կ'երևան լուսազարդ երկինքի մը
պես որ կարծես գետնին վրա փռված ըլլար: Վերջին փորձ մը
կը փորձեմ՝ խզել տալու համար՝ իր սփինքսի լոռութունը. իմ
հեք սիրույս պատրանքովը՝ մշտնջենապես վերապահված կը
կարծեմ զինքը վերստանալու իրավունքս, համոզված՝ որ էրի-
կը քանի մը տարի հետը ապրած ըլլալուն համար չէր կրնար
այս աղվոր կինը համայրամել:

Այս պահուս ոչ ոք ուշադրութիւն կ'ընե մեզի կամ գեթ ես
այնպես կը կարծեմ, ու գրեթե կը բռնադատեմ զինքը պա-
տասխանելու ինծի:

Դնավարին մեջ իր ճերմակ շրջագգեստը ճառագայթող բան
մը ունի ու այս մութ անտառին դիցուհին կը թվի անիկա աչքիս:

— Հույս մը տուր, սիրո բա՛ռ մը ըսե գոնե:

Ավելի ուժով կը սեղմե ձեռքս, բայց դարձյալ չի պատաս-
խաներ:

Ու էրկանը ձայնը հանկարծ օգնութեան կը հասնի ինծի
կարծես, հեռվէն, խորունկէն եկող ձայն մը, անտառին ար-
ծագանքովը խոշորցած ու մութին մեջ իր նշանակութիւնը
փոխած ձայնը:

— Չըսե՞ս, Մաքրի՛կ:

Ա.

Լ ալքին հունարնակ կղղի մըն է: Հոն ճանչցա զինքը. **Անանթաշի քաղինոն** կու գար իրիկունները՝ շոգենավեն դիմավորելու իր **ամուսինը**, վասն զի իր ամուսինը պիտի ըլլար այն գեր, կարճահասակ, **հիսուննոց մարդուկը** զոր կ'առնէր միասին՝ պանդոկ վերադառնալու համար:

Մինակ դուրս կ'ելլէր ամեն ատեն. երբեմն հետը կը բերեր վեց տարեկան փոքրիկ տղեկ մը որ իր զավակն էր անշուշտ և որուն հետ մեծ մարդու մը պես կը խոսակցեր մինչև վերջը:

Ոչ մեկու հետ հարաբերություն կամ տեսություն հաստատած էր: Երիտասարդներ, ամեն ազգե, միշտ հետաքրքիր երբ կին մը ճանչնալու վրա է խնդիրը, ի զուր իր շուրջը **գեղեցիկ** կամ իր ակնարկը ակնկալած էին. **եբեք** չէր գարձած զանոնք դիտելու:

Քաղինոն, ծովուն վրա երկնցած տախտակի դարատափին եզերքը, անկյուն մը ունէր, ուր ամեն իրիկուն կու գար առանձին նստելու. այդ անկյունը իրն էր. գեթ այդպես նշկատված էր քաղինոյին հաճախորդներեն, որոնք՝ իբր բարեկիրթ մարդիկ՝ այս անձանոթ օտարուհին մեծարել կը սիրեին:

Քանիցս հանդիպեցա իրեն ու անսունք հարցուցի հուժ-
ժանոթներուս:

— Ի արմենիսա ինե, արմենուհին է, կը պատասխանեին
ամենքը. այս էր միակ անունը որով կղզիին մեջ ճանչցված
էր հոն գալեն ի վեր:

Քաղինոյին սպասավորներուն ըրած հարցուփորձօ ավելի
արդյունավոր չեղաւ, մինչդեռ օտարազգիներն ալ ինծի կը
գիմեին, իբր ազգակից, իր վրա տեղեկութիւն ուզելու համար:

Ամուսինը, որ շաբաթը երկու անգամ միայն կու գար,
կնոջմեն ավելի մարդախույս կ'երևար. մեկուն հետ բարև մը
փոխանակած չէր ամիս ու կեսնն ի վեր, հորմեհետե կղզին
Պելվիու պանդոկը եկած էին: Երիտասարդները՝ անոր նա-
խանձոտ բնավորութեանը կը վերագրեին այս տարօրինակ
մենակեցութիւնը, ու կինը ամուսնին բռնութեան զոհը հա-
մարած էին:

Եվ իրավ ալ այս կնոջ գեմքին վրա չեմ գիտեր ինչ ազդե-
մութեան անբացատրելի երևույթ մը կար որ այս ենթադրու-
թիւնը կը հաստատեր:

Վեհերոտ մեկը չէր թվեր. վայելուչ ձևերն ու համարձա՞
քավածքը այնքա՛ն կը վայելին իր մատղաշ ու աղվոր հա-
սակին: Առանց քաշվելու, բարձր ձայնով, պանդոկներու մեջ
կյանք վարող անձի մը վարժութեամբ, սպասավորները կը
կանչեր և ուզածը կ'ապսպրեր:

Առջի բերան կարծեր էի որ մինչև այն օր այս տիկնոջ հե-
տևող երիտասարդներն ավելի բախտավոր պիտի ըլլամ եւ
իրեն հետ ծանոթանալով:

— Ո՛հ, դուն կարող ես, կ'ըսեին հույն բարեկամներս՝
ազգութեանս վրա նախանձելով. իր լեզուն կը հասկնաս ու հե-
տը խոսելու դյուրութիւն ունիս:

Առջի անգամն էր աշխարհիս վրա որ հայ ըլլալու մեջ
առավելութիւն մը կը գտնեի: Այսպես իմ օտարազգի ընկեր-
ներես քաջալերված՝ տեսութիւն մը հաստատելու փորձերը
սկսաւ:

Շատ հեղ գաջի իր մոտը նստելու և ուշադրութիւնը հրա-
ժիրելու շափ բարձրաձայն խոսելով՝ ներկայութեանս զգաց-

Ճեղու, Մաքուր հայերեն խոսեցաւ նախ, բառերս ու բացա-
տրութիւններս զատելով, խնամելով. հետո ֆրանսերեն ու
թուրքերեն, հասկցնելու համար որ բարոյովին արհամարհելի
անձ մը չէի:

Հետո հագուստիս սկսաւ խնամք տանիլ. գերձակա, որ զիս
միշտ խնայող ճանչցած էր, զարմացաւ հինգ ձեռք զգեստ մե-
կեն շինել տալուս. փողկապներու ահագին պաշար մը ամբո-
քեցի ու վերջին նորաձեւութեան պահանջումներուն և ոչ մե-
կեն փախուստ տվի: Շապիկներու օձիքը, ձյունաթույր, նեղ
ու բարձր, որ մինչև թուշս կը հասներ և զիս շնչահեղձ բնեղ
կը սպառնար, թաշկինակներս, նուրբ, մանուշաքույր, շքեղ
սկզբնատառերով զարդարված, կը բավին արդուզարդի աթ-
ժեք ճանչցող կին մը հրապուրելու:

Ինքն ալ շատ ազդուր ու շատ մաքուր կը հագվիր. ամեն օք-
կը փոխեր իր շրջագծեստները որոնք իրարմէ գերազանց կեր-
պով վայելչաձև ու ճաշակավոր էին, և որոնք Տըմիլվիլի կամ
Քոնքոթյոզի խանութներուն մեջ պատրաստված կը թվեին:
Իր կամարաձև փոքրիկ ոտքերը, զորս հաճույք կը զգար աե-
շուշտ ցույց տալու շրջագծեստին ծայրին, միշտ մետաքսյա
սև գուլպաներով ու Փերայի ամենեն ճարտար արհեստավորն
ըինված կոշիկներով ամփոփված էին:

Ի՛նչ օգուտ սակայն որ իրեն ծանոթանալու ամեն ջանքերս
անտես մնացին. համբալ սիրահար մըն էի. ո՛չ բարձրաձայն
խոսակցութեանս որուն ակամա ունկնդիրն էր, ոչ վրդովան-
ջարժուձեւերս, ոչ իրեն ուղղած համառ ու բոցավառ նայվածքս,
ասոնց և ոչ մեկը կրցավ իր գեղեցիկ մարմարե արձանի վա-
յելուչ անտարբերութեանը հաղթել. և ոչ իսկ նայեցաւ երեստ:

Այն ատեն անհաջողութեանս, հունաց քով պզտիկ մնալու
ամոթս, բուն հակառակութեան մը փոխվեցաւ այս կնոջ
գեմ: Իր հպարտ ձեւերը անկրթութեանը տվի և իր մեկուսացալ
կյանքը՝ ընտանիքի մեջ երևալու համար ունեցած գաղտնի
պակասութեանցը: Ամեն կողմ սկսաւ շարախոսել իր վրա. որոշ
ամբաստանութիւն մը ընելու անկարող էի, բայց անանկ
կասկածներ կը հայտնեի որոնց ուժ ու հաստատութեան կտ-
տար այդ գաղտնաժառնակ կենցաղը:

— Պոլսո ծանոթ ընտանիքներեն չէ այս կինը, կ'ըսեի գեմս ելլողին, և իր ծերունի սիրահարը ավելի հոմանին կ'երևա քան թե օրինավոր էրիկը:

Ու բարեկամներս, ինծի պես դառնացած, իմ խոսքս ամեն կողմ կը տարածեին:

Բարեբախտաբար իրեն չէր հասներ այս բամբասանքներուն արծագանքը: Կղզեցիներուն ուշադրությունն ու հետաքրքրությունը չէր դադրեր. հելլենուհիները, ամեն ատեն աղեկ հագվելու հետամուտ, իր զգեստներուն տարազը օրինակել կը ջանային, առանց ձեռք բերելու անոր կատարելությունը. և երբ անցներ կիվատիայեն, իր փոքրիկ տղուն ձեռքեն բռնած, նազելաճեմ, դիցուհիի մը պես հանդարտաքայլ, գմայլանքով ու գովեստով խառն մրմունջ մը կը լսվեր ամենուի բերնեն, մրմունջ որ զիս ցասամամբ կը լեցներ.

— Ի արմենիսա ինե, ի արմենիսա:

Բ.

Արմենիսա շնորհալի ու հրապուրիչ էակ մըն էր. ատողներ ու պաշտողներ միայն կային շուրջը. անտարբերներու հանդիպած ըլլալու չէր: Իր վրա ամեն բան հատուկ դրոշմ ուներ, շարժվածքը, նայվածքը, խոսվածքը:

Բնավ հետաքրքիր չէր. զարմանալու սովորությունը չուներ կարծես. ի՞նչ բանն կ'ախորժեր արդյոք, ինչո՞վ կարելի էր հաճելի դառնալ իրեն. դժվարի՞ն հանելուկ, զօր լուծողին՝ այս հեշտաբույր ու գեղանի կինն էր խոստացված պարգևը:

Իր լանջաբերձ ու խրոխտ կուրծքին մեջ սիրտը կը մնար թաքուն ու գաղտնի, անհպելի գանձի մը պես, որուն «Բացվե՛ք, ո՞վ Սեզամ»-ը կը փնտրվեր ու չէր գտնվեր:

Արմենիսայի մեծագույն զրոսանքը պտույտն էր, լայնեզր հարդե գլխարկի մը տակ ամփոփելով առատ մազերը որոնք դեպի վեր առնված, իր ծոծրակին աննման ու անքիժ ապփրտակությունը դուրս կուտալին, մեկ ձեռքով իր շրջազգեստը ժողվելով շնորհալի ձևով մը և մյուսով իր կարմիր հովանոցը

քացած, որուն արևին տակ ցուացումը իր դեմքին վարդի
երանգները կը շեշտեր:

Պաշտելի ու հրաշագեղ էր այսպես. կիրակի առտունները
անպատճառ Մեծ Կղզի պիտի երթար. ես ալ հոն պատահեցա
օր մը իրեն:

Այն մաքուր, ավլված ու ծառազարդ ուղիեն կ'երթայի, որ
նավամատուցեն դեպի Ճաքոմոյի օթելը կը տանի:

Նրկու կողմն, խնամված ծաղկած պարտեզներու մեջ,
ամեն մեկ քայլին սիրուն տուններ, վիլլաներ երբեմն, ապա-
րանքներ որոնց բաց դռներն ներս կահավորման ճոխու-
թյունն ու շռայլութիւնը աչքի կը զարնեն, սև հագուստներով
և ճերմակ փողկապով սպասավորներ, տիրուհիին շափ զար-
դարված սպասուհիներ, ստնտուններ՝ ճերմակ ու բարակ կտա-
վն գոգնոցով՝ դրան մօտ սպասելու կեցած:

Տարբեր տարբեր ճաշակով կառուցված այս քոշկերուն
մեջ քարուկիր ու անպաճույճ շէնք մը իր պարզությամբ
ուշադրութիւն կը հրավիրեն, իբր միակ լուրջ դեմքը այս բոլոր
զվարթ ու խնդացող պատկերներուն մեջ:

Ամենքը հոն կը դիմեն, ես ալ կը հետևիմ իրենց ու հայ-
հոմեականաց մատուռին մեջ կը գտնեմ ինքզինքս:

Իրավ հայոցն է այս եկեղեցին. տաճկերեն կը խոսին,
ֆրանսերեն կը բարենն իրար. եվրոպացիներ կը տեսնեմ
միայն շուրջս, ձեռնոցը ձեռվրնին, գլուխնին բաց, Շիւայնի
խանութին հագված արձաններուն պես անշարժ ու կանգուն.
ոչ ոք կ'աղոթեն. սեղանին վրա քահանա մը ցած ձայնով ու
անհասկնալի բարբառով ինքնիրեն բան մը կը մրմնջէ. լուռ-
թիւն կը տիրեն ամեն կողմ. թիվ պատարագն է այս. կիները
իրենց փղոսկրե ծածկույթով աղոթագիրքնին կը թղթառեն և
երբեմն սեղանին խոնարհութիւն մը կ'ընեն, չկրնալով չփա-
կին տակեն քոսսին երկաթներուն մեջ ամփոփված ճմլված
լանջերնին ծռել. այրերը՝ իրենց հագուստին ծալքերը շտկե-
լով, ատեն ատեն ձախ ծունկերնին առջևի նստարանին կոթըն-
ցնելու շափ կոտրելով, իբր ծնրադրելու փորձ մը, ամենքը
լուրջ ու ծանր կերպարանք մը առած, ներկայացման մը
եկածի պես հանդիսավոր:

Արմենիսային կը հանդիպի Թակնարկս. ալ Թովելի գեղեց-
կեացած կը տեսնեմ զինքը այս սրբավայրին մեջ. բոլոր այս
զիմակավոր դեմքերուն մեջ իրենը միայն անկեղծ ու ջերմե-
աւնդ երևոյթ մը ունի որ մանկական անմեղութիւն մը
կ'ընծայէ իրեն: Ակամա սակայն այս հիացումս կը թողումս
կը վախճամ որ իրեն նայիլս ուշադրութիւն չհրավիրե. ի՞նչ
ընելու եմ սակայն. այս մաքուր ու բարձր ընկերութեան մեջ
կորսված, շվարած, տիկիներու վրայն բուրոյ անուշ հոտե-
քուն անձնատուր, բոլոր ճիգս կը թափեմ գոնե անպատշաճ
քարտում մը շնորհելու համար:

Նեղվելով, դողալով որ վրաս շխնդացնեմ այս հեզնող ու
կարծես իբր օտարոտի զիս միայն դիտող բազմութիւնը,
չհամարձակելով տեղ մը նստիլ, չհամարձակելով դուրս ելլե-
լ գուր մանկական հիշատակներու կոշում կ'ընեմ ժամերգե-
թեան սկիզբը թե վերջը ըլլալնիս հասկնալու համար. չեմ հա-
ջողիր. հուսահատելու մոտ եմ. քրտինքի խոշոր կաթիլներ
ճակտես վար կը սահին. հակարծ մեկ քանի անձերու մեկ-
նիլը կը նշմարեմ. փրկութիւն. առիթը փախցնելու չգար,
բոլոր քաջութիւնս կը ժողվեմ ու դուրս կը նետվիմ շուտա-
փույթ ու սրտատրոփ, այո՛, սրտատրոփ, վասն զի ահա Ար-
մենիսայի ճիշտ մոտն եմ. ան ալ կը մեկնի. դրան մեջ քով
քովի ենք. մեկնելի առաջ մարմարե ավազանի մը մեջնն ջուր
կ'առնե և երեսը կը խաշակնքե. չեմ գիտեր այս ջուրին ինչ
ըլլալը, բայց ես ալ Արմենիսայի պես այդ ջուրով կը խաշա-
կնքեմ երեսս. ջուրե՛ն թե իրմե երանութեան խոստում մը կը
ժավալի ու հոգիիս կը թափանցե. Արմենիսա ինծի կը նայի,
և ժպիտ մը, մթամած հորիզոնի մը վրա ծագող ճառագայթի
մը պես, իր գեղեցիկ կարմիր շրթունքին վրա կը գծագրվի:
Այս եղավ ահա մեր բարեկամութեան սկիզբը. այդ ավա-
զանը մեր ճակատները միացուց, ու կաթիլ մը ջուրը հալեցուց
մեզ իրարմե բաժնող սառույցն պատնէշը:

Հալքի վերադարձին՝ շոգենավին մեջ միասին գտնվեցանք
գարձալ. Արմենիսա խոսեցաւ հետս, օդին գեղեցկութեան,
ջերմութեան, Հայրի գրոսանքներուն վրա, մինչդեռ ես, ամեն
մեկ բառս կշռելով, անհիտ ու ապուշ համարվելու աստիճան

խոհեմությամբ կուտայի պատասխանս, որպէս դի այս անհուսալի դիպվածով ձեռք բերած մտերմությունս չկորնցնեմ:

Ապաքեն հինավուրց բարեկամի մը պես մտերմությունացուց կու տար հիմակ: Հալթի երիտասարդներուն վրա կը խնդար, աղատ ու համարձակ ծիծաղներով. կը զգամ որ այս խնդուքներուն մեկ մասը ինծի կը պատկաներ, մինչդեռ ինք՝ հանկարծ ուղղակի ինծի նայելով՝

— Կաթուիկ եք, այնպէս չէ՞, հարցուց:

Այս անակնկալ հարցման վրա չշվարելու խելացութիւն ունեցա:

— Այո՛, ըսի իրեն՝ ատիկա հարցնելն իսկ ավելորդ դատող եղանակով մը:

Ես իսկ վարմացա այս հայտնի ստախոսությանս վրա պզտիկ մը շվարանելու: Այս հաստատ պատասխանս զինքը համոզեց, գրեթե զվարթացուց:

— Խոսվածքնուդ կ'երևա արդեն. հայերը — և նախատական ու արհամարհող բան մը ունեն ձայնին մեջ՝ այս բառը արտասանած ատեն — երբեք ձեզի պէս տաճկերեն չեն կրնար խոսիլ:

Տաճկերեն խոսեր էինք միշտ:

Արմենիսա, ճշմարիտ կաթուիկ մը, մոլեռանդ բայց պաշտելի հայատյաց մը կը թվեր:

Գ.

Արմենիսան կը սիրէի ու երջանիկ կրոնափոխ մը եղաւ / «Կաթուիկ եք» հարցումը անդիմադրելի ու աննահանջելի բան մը ունեն իր մեջը, զոր սիրահարի մը սիրտը միայն կ'ըմբռնէ. առանց խղճահարութեան, առանց երկմտելու, այո՛ մը ըսելով կրոնքս գաղտնի պահեր էի, ինչպէս հարուստի մը քով չքավորութիւնս պիտի ծածկեի:

Ի՞նչ դյուրավ կ'ըսվի «այո»-ն. երկու վանկե և երեք գիրք կը բաղկանա այս փոքրիկ բառը և բովանդակ տիեզերքին կեսը կը նշանակե, վաւն զի «այո»-ն և «ոչ»-ը բոլոր տիեզերքը կը ներկայացնեն: Մեկ բառով ուրեմն անցեր էի Ռյուպի:

փոփոխեցնել և գոհ էի անցած ըլլալուս համար: Ինչպես որ գուշա-
փեր էի. պարզ կաթոլիկութի մը չէր, այլ հայութեան ոխերիմ
քշեամի մը. մեր ազգին պես խեղճ ու ողորմելի զարմե մը
օժտած ըլլալուն նախատինքը մեր ազգին դեմ անհաշտ ու
վայրենի ատելութուն մը առաջ բերեր էր իր մեջ. կաթոլիկու-
թյունը անո՛ր համար գոհացում տված էր իր սրտին, որով-
հետեւ ատու՛մ՝ օտար կրօնքն ավելի օտար ազգութեան մը կը
պատկանէր ու հայութեան աղտը միանգամ ընդմիշտ կը թո-
թափէր իր վրայեն: Արմենիսա անոնցմէ էր որոնք ի՞նչ ազգե
ըլլալուն հարցման անվեհեր կը պատասխանեն.

— Կաթոլիկ եմ:

Քնա՛վ հայերեն բառ մը արտասանելը լսած չէի. հասունիս-
թի և անթիհասունիսթի կովին տաքութեան մեջ, ծայրահեղ ու
կատաղի հասունիսթ մը եղած էր, անկատար հայ մը ըլլալն
կատարյալ լատին մը ըլլալը նախամեծար համարելով:

Բայց հասունիսթն ավելի կաթոլիկ և կաթոլիկն ավելի պա-
պական էր. հռոմեականներու եկեղեցին այն ատեն միայն
կ'երթար երբ լատին եկեղեցի մը չգտնվեր. իր ընտանիքը էն-
կյուրիէն Պրուսա և Պրուսայէն հոս հաստատվեր էին, միասին
քերելով այս հավատքը:

Ի՞նչ համոզումները՝ գեղեցկութեանը պես իշխող ու նվաճող
էին. իր փաստերուն անձնատուր ըլլալը ճշմարիտ հաճույք մը
պիտի ըլլար ինծի, եթէ արդեն կաթոլիկ եղած չըլլայի իր
ուրիշ:

Հիմա որ մոլեգին կը սիրեի զինքը, կեղծիքս ճշմարիտ
տաքումն ավելի առաջ երթալ կը սպառնար. իր բոլոր կա-
տաղութեանը համամիտ կը թվէի. անհավատալի գաղափար-
եք ունեք աշխարհիս վրա, զորս հերքելի կը զգուշանայի.
այդ փոքրիկ ու սիրեցյալ գլխուն մեջ՝ երկրիս ամեննէն մեծ
փշաւնութիւնը պապական զորութիւնն էր:

Ու ես այս տգետ, գեղանի, կրօնամուկ կնոջ դեմ երկշտ ու
միջոց պատրուած, սրտիս մեջ կը զգայի սակայն ազգիս ու
Պրուսիա դեմ ուղղված այս անիրա՛վ նախատինքները, զորս
Պրուսիսա մեկ գզվանքով, առանց գիտնալու, մոռցնել կու-
տար ինծի:

Այսպես շարունակ հագեցած ու շարունակ անհագ իղձերժ տոշորված, որ իմ հանցանքս ու արդարացումս է միանգամայն, սիրույս ու խղճմտանքիս մեջ երերածուի, սարսափով միտքս կը բերեի իմ հանդուգն ստախոսությունս և օր մը հանկարծ երևան ելլելու հավանականությունը:

Արմենիսայի սերը՝ ատելությանը պես բուռն ու զայրացած բան մըն էր. այն սովորական կիներեն չէր որոնք մեկ անկումով բոլորովին կը նվաստանան: Արմենիսա, ընդհակառակը, իր անկումով բարձրացեր էր: Իր անփորձ օրերուն մեջ խաբեության մը զոհ գացած ըլլալով, իր տարիքին ավելի յուրջ ու ծանրախոհ դեմք մը ուներ:

Պարզապես սլահժու կին մը ըլլալով հանդերձ, միշտ պատկառանք ազդած էր ամենուն:

Ինչպե՞ս համակրեցավ ինծի, շեմ գիտեր, բայց գիտեմ թե իր ամեննէն երջանիկ սիրահարը եղա:

Երկինքը ավելի ջինջ ու կապույտ երեցավ ինծի, ծովը ավելի հեզ ու իր ալիքը քաղցրամրմունջ ու խորհրդավոր, ծաղիկները, ծառերը, լեռներն ու առանձնությունը սիրեցի, գիշերվան աստղերը մտերիմ ու բարեկամ եղան ինծի, բարեսիրտ ու հեզահամբույր դարձա, առաջին անգամը ըլլալով տիեզերքը իր վեհության մեջ դիտեցի, զմայլեցա, ոտանավորներ գրեցի. սիրահար էի:

Հրաշալի տեսիլ մըն է կյանքը երբոր դիտվի այն վարագույրին պատռվածքեն զոր պատանություն կ'անվանեն:

Ասկե վերջը ա'լ չպիտի տեսնեմ ո'չ այն երանության և ոչ այն խղճի տանջանքին օրերը:

Արմենիսա անսահման գորով մը ցույց կուտար ինծի. թե չգիտեմ ու երկշոտ դիրքս նախամեծար թվեցավ իրեն՝ գործոն ու ձեռներեց մարդու մը համարձակութենեն. կիները այսպէս են. մայրական հոգածություն մը ունենալ կ'ուզեն իրենց մտերիմներուն վրա, հոգածություն՝ որ տեսակ մը իշխանություն կ'ենթադրե. ամոթխած ու դողդոջուն պատանի մը որ առաջին անգամը ըլլալով կնոջ մը ձեռքը կը սեղմե, փորձ ու հանդուգն երիտասարդե մը ավելի կը սիրվի:

Անկարելի բան մը պատահեցավ մեզի. երկուքնիս փոխա-

դարձապես երջանիկ եղանք. անկարելի ըսի, որովհետև սիրո մեջ մեկուն երջանկությունը մյուսին տառապանքն էլ բաղկանա:

Ա՛լ իր հայտնի մտերիմն ու ընկերն էի. ամենքը զարմացան ու նախանձեցան վրաս. ի՞նչ կերպով հաջողեր էի այս բախտը վայելելու. չգիտցան երբեք:

Ու այնուհետև միասին կ'երթայինք պատիլ կղզիին շուրջը և վայրի ելակ քաղել ճամփուն վրա: Վերջալույսին, Մանասթրի փոքրիկ անտառակին մեջ, հետաքրքիր ու չար ակնարկներն հեռու, ձեռք ձեռքի մեջ, ծառի մը տակ կը նստեինք մի-նակ. բոլորովին մինակ, Մարմարայի կապույտ երեսին դեմ: Գիշերները, Ահիլիան, մեր երիտասարդ նավավարը, իր եռագույզ թիով նավակը պատրաստ կը պահեր մեզի համար, և լուսնին լուսով, ծովուն մեղմ ու հանդարտ ալիքներուն վրայն կը թռցներ մեզ Փրինքիփոյի գաղտնապահ ու ամայի եզերքները:

Արմենիսա գեղեցիկ ձայն ուներ. իր երգերուն ոչ ոք գիտե տալ այն երկնալին ու աննման շեշտը որ մարդու հոգին հեշտությամբ և աչքը արցունքով կը լեցնի: Սիրո ու դժբախտության վրա կը դառնային միշտ իր երգերուն տունները:

Ինծի այնչափ համակրելուն դժկամակած կ'երևար:

— Մենք իրարու համար չենք, կ'ըսեր երբեմն՝ տրտմությամբ գլուխը երերցնելով:

Բնավ չհարցուց ո՛ւր տեղացի, որի՞ զավակ ըլլալս. կաթուղի էի, ու այս կը բավեր իրեն. ես ալ հարևանցի տեղեկություններ միայն ունեի իր վրայոք: Որոնք ավելի ենթադրություններ էին քան ստուգություններ:

«Մատամ» կ'ըսեի սկիզբները. երբ հարաբերություննիս ավելցավ՝ Մառի կը կոչեի զինքը պարզապես: Օր մը ըսի իրեն թե նախ Արմենիսա անունով ճանչցեր էի զինքը, և թե այսպես կը կոչեին միշտ բոլոր կղզեցիք:

Իր զայրույթը չեմ կրնար բացատրել:

— Ես կաթուղիկ եմ, ըսավ ցամաք կերպով:

Իր ծեր բարեկամը կու գար դարձյալ որոշյալ իրիկունները: Ֆրանսացի դրամատիկ մըն էր. տարիներն ի վեր միա-

սին գտնված էին. հետզհետե համոզված էի որ իր հոմանին էր և ինքը կը հոգար անոր բոլոր շռայլութիւնները: Քաշվելու մարդ չէր. հլու ու հնազանդ կ'երևար միշտ. այն ոսկերարձ ավանակներեն մեկը որոնց ամեն կողմ կը հանդիպինք:

Շատ կ'ուտեր ու քիչ կը խոսեր, շատ կը վճարեր ու քիչ կը ստանար, առանց մոլտալու. իր առաջին հաճույքը Արմենիսան գոհացնելն էր. զավակ ու ազգական շունենալով, ամեն բան զոհելու պատրաստ էր անոր համար. ամուսնանալ ուզած էր հետը, բայց նորատի կինը իր ազատութիւնը դուրսով չէր ծախած:

Սիրով ու միաբանությամբ կը սահեր ուրեմն մեր կյանքը: Արմենիսա լուսավորչական ըլլալուց կասկածն անգամ չուներ. բայց ես՝ շիտակը՝ կը տառապեի իմ ակամա հավատուրացութեանս համար: Հայերը իր գլխավոր ծաղրանքի նյութերն էին. մեր լեզուն՝ զոր չէր հասկնար, մեր եկեղեցին՝ ուր ոտք կոխած չէր հերետիկոս ըլլալու վախով, իր հարձակումներուն ենթակա էին: Կրցածիս չափ կը ջանայի իր սխալ ու հոռի դատողութիւնները ուղղել, առանց կասկած հրավիրելու վրաս:

Իրավ ալ ամենեն նվաստ արարածը եղած էի. խիղճս կ'ըմբոստանար վերջապես, ու ես առաջինն էի անկմանս բռնոր ամոթն ու բոլոր խորութիւնը ճանշնալու, բայց ~~Արմենիսան~~ կորսնցնելը՝ կյանքը կորսնցնելն ավելի դժնդակ ու մահացու չէր:

Որքա՞ն պիտի տեւեր իմ սրբապիղծ խաբելութիւնս. ոե՞ք դիպված չպիտի՞ գար ճշմարտութիւնը երևան հանելու. և ամեն վայրկյան՝ ձեռքե հանելու ահուդողով՝ իմ երջանկութիւնս դառն ու պաշտելի տառապանք մը կ'ըլլար միշտ:

Դ.

Խաչի կիրակի առտու մը, սեպտեմբերի գեղեցրկ առտու մը, նստեր էինք ծովեզերքի քաղինոն:

Կիները հագված, շքված, շպարված. էրիկ մարդիկ՝ մաքուր, նոր, կիրականավոր հագուստներով, բոլորն ալ հույներ:

հետզհետե կը լեցվեին. մեկ ժայրը երաժշտական խումբ մը կը նվագէր, ու կամուրջէն մեկնող շողանալը Հայքիի նավա-
ծատույցը կը բերեր այցելու ու շրջուն բազմութիւն մը: Եւ-
ջոյններ կը գիտեինք. ընդհանուր զվարթութիւն կար. ես ալ
տոմարականն ալելի ուրախ Արմենիսայի կատակներուն վրա
կը խնդայի: Հանկարծ, բարձր հասակ մը, ալեխառն երկայն
մորուք մը, սև վերարկու մը և չուխայն փակեղ մը հեռվէն
ագոյնց գիս, բարենց ու գեպի ինծի շտկվեցաւ. այս սև վե-
րաբեր, այս երկար մորուքը անմիջապէս ճանչցա. ինծի
Պանքոյի ստփերէն հագար անգամ ալելի ահարկու այս մար-
դը՝ որ իր անուշ ժպիտովն ու բարի դեմքովը կը մոտենար,
մեր խոստովանահայր քահանան էր: Առաքինի, մաքրակրոն,
չատախոս ու ներողամիտ մարդ մըն էր. երբեք տաղաւարի
մը պարապ չէր թողուր մեզ. ինք կնքեր էր ու զավկին պէս
կը պիտի գիտէր. զգացի փոթորիկին գալուստը և ի գուր խույս
տալ ուղեցի կամ ծակ մը փնտրեցի՝ ոտքով զլխով անհետ ու
անտես ըլլալու համար:

— Ողջույն, տղաս, ըսաւ տեր հայրը որ քովերնիս հասած
էր ու շփոթութիւնս չէր տեսներ, ահա եկա գտա քեզի. ու՛ր
կը նստիք. անցյալ տարիէն ի վեր խոստովանած չես. այսօր
տունով տեղով պիտի խոստովանիք ու գալ կիրակի Գնալը
զխտի երթաք սուրբ հաղորդութիւն առնելու համար. տիկինը
մօզ է. չեմ ճանչնար:

Տիկինը. երեսն անգամ նայելու քաջութիւն չունի. բե-
րենս չէր բացվեր. կիվատիայի կողմը ցույց տվի քահանային,
իբր թե մեր տունը ցույց տալու համար:

— Հայրդ տո՛ւնն է:

Գլուխս երերցուցի՝ «այո»-ի մը փոխարեն:

Այս համր ու պապանձած վիճակէս բան մը գուշակեց
տղայր. չեմ գիտեր. միայն թե տանջանքս չէրկարեց ալ:

— Ուշ մի՛ մնար, ըսաւ ինծի հրամայական կերպով ու
ճամփան շարունակեց:

Արմենիսա բառ մը չէր արտասանած բոլոր այս խոսակ-
ցութեան միջոցին: Տերտերը մոտենալուն, զգուշակելով դեպի
ինձի գալը, խնդալու ու ծաղրելու վրա էր. քահանային ուղ-

շակի ինծի դիմելը, մտերմությունը, ծանոթությունը զինքը ապշեցուց. լուսած խոսքերը անհավատալի բաներ էին. ու ամեն բան գուշակեց:

Երբոր քահանան հեռացավ, երեսս նայեցավ աղեկ մը զգացի որ այս նայվածքը՝ դաշույնի մը պես պաղ ու սուր մինչև սիրտս կը մխվեր. ճակատս քրտնաթոր ու վայրագ հակ էր:

— Կաթուիկ եմ ըսելով խաբեցի՞ր զիս մինչև հիմա, հաքուց այնպիսի ձայնով մը որ բարկութենեն կը դողա:

Երեսիս գույնը՝ բերնես ավելի բացահայտ կերպով խառտովանեցավ հանցանքս:

— Պատասխան չտա՞ս, խաբեցի՞ր զիս, գոչեց զայրագին մեզ շրջապատող բազմությունը բոլորովին մոռնալով:

Պատասխան չունեի տալիք:

— Ըսե՛ տեսնեմ, կը կրկներ՝ գունաթափ ու բարկաճալքն Մոտերնիս նստողները մեզի ուշադրություն ընել սկսան:

— Հոս տեղը չէ ասանկ խոսքերու, ամենքը մեզ կը դիտեն, վերջը կը հասկցնեմ խնդիրը, ըսի իրեն՝ փախուստի դուռ մը գտնելու հույսով:

— Ո՛ւր է տեղը, չըսե՞ս:

— Պանդոկ երթանք:

— Քալե՛:

Ու բացատրությունս, թերևս արդարացումս լսելու անհամբեր, Արմենիսա ոտքի ելավ. ես կալանավորի մը պես իրեն հետևեցա, ըսելիքս փնտրելով, չգտնելով շվարած մտքիս մեջ կը զգայի որ ժամը եկած էր հրաժեշտ տալու վաղանցիկ երջանկությանս. Արմենիսան կը ճանչնայի համառ ու ոխորժիտ եկեղծի գլխավոր շէն ակնկալեր իրմե. կորուստս անդարձան ու, բաժանումինս վերջնական պիտի ըլլար:

Տուն հասանք. որչա՞փ կ'ուզեի որ ճամփան անհատնում երկարեր ու բնավ չհասնեինք. սենյակը ելանք միասին, այն քաղցրաբույր, ժպտուն, խոստմնալից սենյակը ուր ամբաստանյալի մը պես կը մտնեի, և ուրկե՛ն դատապարտյալի մը պես դուրս պիտի ելլեի վայրկյան մը վերջը:

Հիշատակներով լեցուն էր այս սենյակը. բայց կեղծիք

շարունակել մտքես շանցուցի. մեկ բառով տիրացեր էի եր-
ջանկության ու մեկ բառով որոշեցի խույս տալ մեղապարտ
ու հանցավոր երանութենես. բայց չկրցա անտարբեր զատվիլ
ու հեռանալ. սիրտս փղձկեցավ. այն ատեն դուրս թափեցի
հոգիիս բոլոր տառապանքը, սիրույս ու հանցանքիս մեծու-
թյունը. ի՞նչ ըսի արդյոք. չեմ գիտեր ու չեմ հիշեր. Արմենի-
սա ապշած, զարմացած, մտիկ կ'ընէր առանց ընդմիջելու ու
թող կուտար որ ուզածս ըսեմ: Ինքզինքս պաշտպանեցի հու-
սահատ քաջությամբ. երկու ամսվան կեղծավորությանս վրե-
ժը Արմենիսայի կրոնական սկզբունքներեն լուծեցի. իր ամե-
նեն նվիրական գաղափարներուն զարնելով գիտեի որ անդարձ
կ'ըլլար իմ հեռացումս:

— Պիտի սիրեմ քեզ, որքան ալ ատելի ըլլամ ասկե ետ-
քը. իմ սերս քուկինեդ ավելի անկեղծ ու մաքուր է, ըսի անոր,
տնիկա իմ հանցանքս պիտի քավե, բայց քուկդ միայն մոլե-
ռանդ գաղափար մըն է եղեր և ոչ թե ճշմարիտ սեր մը:

Արմենիսա համարձակությանս վրա կը դարմանար. եր-
բեք զիս այսքան անվահեր ենթադրած ըլլալու չէր. պահ մը իմ
հուզումս իր սիրտն ալ շարժեց, բայց այսքան ատեն քիթին
թնդացած ըլլալուս գաղափարը իր վիրավորված կրոնասի-
շությունը արթնցուց:

— Շատ լավ, շատ լավ, պատասխանեց, չերկնցնենք, հե-
րետիկոս մըն ես և ուղղափառ ձեացուցիր ինքզինքդ. հոգ չէ.
բայց ասկե ետքը մեր տեսակցությունը վերջացած է. գնա՝
մեղքերդ քահանայիդ խոստովանելու, խեղճ մարդը քեզի կը
ուպասե:

— Թող այդպես ըլլա:

Մեկնեցա, ավերակներու մեջնն խույս տալու պես, վախ-
ճալով որ պատերը վրաս չփլչին հանկարծ. հեռացա պանդո-
կեն, ու հոն թողուցի փշրված հույսերս ու երազներս. ետիս
չդարձա. ճամփան՝ մեր խոհարարին հանդիպեցա որ զիս կը
փնտրէր ամեն կողմ. տեր հայրը դեռ զիս խոստովանցնելու
կը սպասեր մեր տունը:

Քավելու մեղքս մնացե՞ր էր:

— Թող սպասե, պոռացի ծառային, ու հիմարի մը պես

առանց գիտնալու թե ո՞ւր և որ կողմ կ'երթամ, ճամփաս շարունակեցի:

5

Արմենիսա ութը օր հիվանդացավ. այս սաստիկ հուզման չէր դիմացեր. անկեղծապես կը սիրեր զիս, և բաժանումը իրեն ալ դժնդակ երևցավ: Սպասավորներեն իմացա որ իմ երթալես վերջը ինքն ալ շատ լացեր էր. ամեն առտու գացի գողտուկ լուր առնելու իր առողջությանը վրա:

Քիչ քիչ շտկվեցավ, վրդովումը անցավ, հիվանդության ջերմը իր զայրույթը առավ տարավ, բարկությունը հանդարտության ու հանդարտությունը խորհրդածության տեղի տվավ:

Այս ցնցումը իր մտքին մեջ մանկութենե ի վեր հաստատված նախապաշարումներուն շենքը կործանեց. խելացի ու դատողության տեր կ'լին էր, զիս մոտեն ճանչցեր ու սիրեր էր. մտածեց որ լուսավորչական ըլլալովս միեկնույն անձը ըլլալն դադրած չէի: Հայերը բիրտ ու վայրենի մարդիկ ենթադրելուն ճրի զրպարտություն մը ըլլալը խոստովանելու պարտավոր էր: Ծշմարիտ ու հաստատուն համակրանք մը ունեցած էր ինծի. իմ խաբեությունս սիրույս մեծությամբը բացատրեց, հասկցավ ու առաքինություն համարեց: Հաշտվեցավ հետս, և զոհողությանս մեծությունը ճանչնալով՝ ավելի մեծ զոհողությամբ մը փոխարենը հատույց. ես կաթոլիկությունը կեղծեր էի, ինքը լուսավորչականությունը իրապես ընդունեց. քանի որ միեկնույն աստվածը կը պաշտեինք, կրօնքի տեսակետով հիմնական տարբերություններ չկային, այլ լոկ նախապաշարումներ. սերը այս նախապաշարումներուն հաղթեց, ինչպես վայրկյան մը խղճիս ու համոզմանս հաղթած էր:

Բայց ա՛լ երկար չտևեց մեր սերն ու մտերմությունը. այս անձնվիրությունը կարծես թե խանդաղատանքը սպառեց, իմ սիրույս փոխարենը վճարեց ու պարտավոր շմնաց. անկե վերջը մեր առջի օրերը չգտանք մեյ մըն ալ. բարեկամներ մնացինք միշտ, բայց ոչ առջի սիրահարները:

Իր նախապաշարումները կորսնցնելով՝ այս կինը իր հրա-

պուլրներեն գլխավորը կորսնցուց. տարօրինակ ու սովորա-
կանեն տարբեր հանգամանքը նվազեցավ:

Հիմա կը զգամ որ պետք է թողուլ կիներուն միշտ իրենց
նախապաշարումները, սխալ համոզումները, մինչև անգամ
հոռի կողմերնին:

Կանացի գոյութիւնը այնպիսի ամբողջութիւն մըն է որուն
մեկ քարը խախտելու չգար:

Արմենիսա՝ ուղղամիտ կին մը ըլլալով՝ հետաքրքրական
ու շահագրգիռ ըլլալն դադրեցավ. թերևս ժամանակ անցնե-
լով, ես իմ հետաքրքրութիւնս կորսնցուցի:

Ա՛լ չէր բարկանար երբ Արմենիսա կոչեին զինքը. մեր բո-
լոր սերեն այս միայն հիշատակ մնաց իրեն. հետո դեպքերը
մեզ բաժնեցին ու տարիներ անցան վրայեն. վերջեն իմացա-
ւոր Արմենիսա իր ժերունի բարեկամին հետ ամուսնացեր է:]

Կ Ա Ր Ծ Ե Մ Թ Ե

Ա.

Մոծրակին վրա վազվզող ոսկի ճառագայթներեն ավելի, որոնք կրակի մեջ ինկող պզտիկ օձերու պես՝ գալարումներ, Վժկումներ ունեն, մատղաշ ու արքենի հասակեն ավելի, որ քալվածքին մեջ՝ զեփյուռեն օրորվող ոստի մը նազանքը փառներ, իր վճիտ ու հստակ աչքերուն համար պաշտեցի զինքը:

Կանացի աչքը, անոր մեջ խորունկ նայողին համար, վիհի մը վրա բացվող լուսամուտի մը տպավորություն կ'ընե միշտ, և այնքա՛ն անստուգություններ, հեղակարծ անակնկալներ կ'ընդնշմարվին հոն, որ աննենգ և անխարդախ բանը զոր կը տեսնեի դեմիս աչքերուն մեջ՝ զիս կը հափշտակեր:

Բացարձակ ու անգիտակից Անկեղծությունը ունեի դիմացս, որ կարծես թե ակամա ըլլալուն համար արժանիք մը ըլլալն կը դադրեր:

Մովեր կան որոնք թաքուն ցասումներ ու հրճվանքներ ունին միշտ իրենց կուրծքին մեջ զսպված. անոր համար է որ անոնց շափուղյա ճակտին պայծառությունը վայրկյանն վայրկյան հազար գույներով կրնա գունավորվիլ. իրենց հափափոփոխ ու հեղուկ կյանքին ճակատագիրն է աս:

Անդին ալ բյուրեղե կաթիլներ կան որոնք իրենց մաքուր ցուացումը կորսնցնելու կարող չեն, եթե ուզեն իսկ, և իրենց հավատարիմ անշարժությամբը քարացած կը թվին։ Աննիկիս սիրտը այս ադամանդներեն էր։

Բ.

Ինծի թափած սիրո լեզուն գեղջուկ, գրեթե շինական բան մըն էր։

— Հոգի՛ս, հոգիս ու կյանքս ես դուն, հասկցա՛ր։

Մանուկներու կցկտուր ու սահմանափակ բարբառը ուներ. ո՛չ նոր պարբերություններ, ո՛չ չըսված բացատրություններ՝ իր միակերպ, միակտուր սիրույն համար, միևնույն խոսքերը որոնք ինծի՝ տղայության մեջ սորված երգի մը պես՝ հան-հուն կրկնվելով ավելի քաղցր կը թվեին։

Բայց այս պարզությունը զուրկ չէր կանացի բնազդիկ նրբություններն։

Երբ պատկերս տալ ուզեցի իրեն՝

— Ո՛չ, ըսավ ինծի, իմ աչքերուս չեմ վստահիր քեզ, հոն չես դուն։

Եվ հարուստ ու շքեղ լանջքին վրա դնելով մատը,

— Հո՛ս, հոս, սրտիս մեջն ես, գաղտնի, խորունկ, ան-հարկի աչքերն ծածուկ տեղն ես դուն, միս մինակդ ու բոլո-րովին իմս, հասկցա՛ր։

Ուրիշ ատեն՝

— Գիտե՛ս, կ'ըսեր ինծի, որ դրան զանգակին զարնված-քեն, սանդուխին վրա քալվածքեդ կը ճանչնամ քեզ և ուրա-խության սարսուռ մը կը վազե ոտքես մինչև գլուխս։

Իմ պաշտումս ալ իրեն համար նույնքան բուռն էր. ես ալ զինքը՝ սրահին մեջ ձգած անուշ հոտեն, շրջապատող շնչին նյութերուն ազգականութենեն անմիջապես կը գուշակեի։

— Հոս նստած էիր քիչ մը առաջ, կ'ըսեի իրեն, աթոռ մը ցույց տալով, երբ ներս կը մտնեի սրահեն։

Ճշմարիտ էր ըսածս. կ'ուրախանար, կը ժպտեր, կը շառա-
գուներ:

Եվ ձեռքը ձեռքիս մեջ՝ երբոր կը սթափիր զինքը համակող
անէացումի հեշտանքեն, ինծի կ'ուղղեր տրտում ու անձկու-
թյամբ չեցուն նայվածքը, կարծես պահանջելու համար.

— Խոստացի՛ր որ չպիտի մոռնաս զիս:

Գ.

Երբոր իմ մտերիմ բարեկամս, Ճամճյան Օննիկ, Իզմիրեն
Պոլիս եկավ ամուսնանալու համար, ես տարիե մը ի վեր
Աննիկեն բաժնված էի, այն խոլ արշավին մեջ զոր կը մղեի
կնոջական զբոսանքներու համար, ավելի հետաքրքիր ուղևորի
մը պես քան թե ճշմարիտ վայելքի մը սիրույն:

Բայց անոր դեմքը՝ հատուկ պատվանդանի մը վրա դրած
կը պահեի սրտիս խորը. մասնավոր խուց մը հատկացուցած
էի անոր, բացառիկ ու անստգյուտ էակին. ամեն հեղ որ կա-
նացի պզտիկ դավերու, ստահոգ պշրանքներու հանդիսատեսը
կ'ըլլայի, այդ դեմքին հաստատատիպ արտահայտությունը
կ'ամոքեր զիս:

Եվ ունայնասեր՝ ինչպես կ'ըլլան իմ տարիքիս մարդերը,
կ'երեակայեի այդ վճիտ ու հստակ սիրտը դեռ ինձմով լեցուն՝
թեև ես լքած ու ձգած ըլլայի զինքը շատոնցվրեն ի վեր:

Աղեկ կը հիշեմ որ շաբաթ առտու մըն էր:

Բարեկամս եկավ տեղեկություն առնելու ինն աղջկան մը
վրա, որուն հետ միտք ունեւ ամուսնանալու և որուն գովես-
տը ըրեր էին ամենքը. իմ ալ կարծիքս առնել կ'ուզեր որոշում
մը տալն առաջ. ո՛վ ըլլալը հարցուցի. Աննիկն էր ան:

Չեմ ծածկեր որ մեծ սրտնեղությամբ մը իմացա այս լու-
քը. ուրեմն այս աղջիկը մոռցեր էր զիս, քանի որ ահա ուրի-
շի մը հետ կ'ամուսնանար՝ մինչդեռ ես անմխիթար կը կար-
ծեի զինքը ինն զաւովելուն համար:

Բարեկամս իմ դժկամությունս կարդաց երեսիս վրա, այն-
քա՛ն այս հետադարձ նախանձը՝ սրտիս վրա խարանի ցավ

մը ձգած էր. վախցա՛վ որ աննպաստ կարծիք մը ունի՛մ այս աղջկան վրա:

— Ո՛չ, ըսի իրեն, ընդհակառակը, շատ գեղեցիկ ու շատ ուսթալ աղջիկ մըն է. ճաշակի ու մանավանդ սրտի տեր մեկն է. գեթ այսպես կ'ըսեն զինքը ճանչցողները. ես հեռվանց միայն նշմարած եմ զինքը. երբեմն հոս հոն տեսած բայց մոտեն չեմ ճանչցած բնավ. գիտեմ սակայն որ ամենքը միաբերան զինքը կը գովեն:

— Ես ալ այնպես լսեցի, ըսավ բարեկամս, ուրեմն որոշումս որոշում է. վայրկյան մը վախցուցիր զիս, գիտե՞ս, կարծեցի որ անխելք բան մը ընելու վրա էի, Աննիկին հետ ամուսնանալովս. ուրեմն այս մասին ա՛լ խնդիր չկա. վաղը միասին պիտի երթանք խոսք կապը տանելու:

Ի զուր մերժեցի, ընդդիմացա, փաստաբանեցի. իզմիրցիները համառ կ'ըլլան, և բարեկամս մինչև որ խոսք չառաք ինն հետևյալ օրը իրեն ընկերանալուս, չթողուց զիս. ձեռքեն ազատելու հնարը չեղավ. թող այդպես ըլլա ուրեմն:

Վաղը ես Աննիկին խոսք կապ պիտի տամ... ուրիշի մե համար. ի՛նչ բախտի խաղ, աստված իմ:

Դ.

Սրահին մեջ՝ ծնողքը, ազգականները, բարեկամները, հանդիսավոր բան մըն է այս խոսք կապը, և մենք երկու երիտասարդ եկած ենք միակուկնիս այս մեծ արարողության համար. ես՝ իմ բարեկամիս ազգականն եմ, և ղրաջրն եմ, ամեն ինչն եմ. անիկա իբրև նշանած չի կրնար խոսիլ, և ես անոր տեղը պիտի խոսիմ, շնորհավորեմ, ավանդական բարեմաղթությունները պիտի բաշխեմ:

Անուշ կը հրամցնեն մեզի. Աննիկ դեռ չերևցավ. մտքովս կ'երևակայեմ որ վերջին վայրկյանին զիս տեսնելով իր նշանածին քովը, առջի սերը պիտի վերարժարծի այնքա՛ն ավելի սաստկությամբ որքան լուռ ու մունջ կեցեր էր մինչև հիմա. իմ դեմս ուրիշի մը խոսք տալու քաջությունը չպիտի ունենա.

Հ'երևակայեմ անլուր գայթակղությունը, հաջորդ օրը տունե-
քուն մեջ ըսվելիք խոսքերը, երբոր հիմա ներս մտնելով ուղ-
ղակի ինծի գա, գիրկս նետլի ամենուն առջև ու պոռա:

— Ես քուկդ եմ միայն և ուրիշինը չեմ ըլլար:

Մտքովս կը շարունակեմ երազը. ծնողքը ահա որ կը մի-
ջամտե. բոնի կը բաժնեն զայն, կը հափշտակեն թևերուս մե-
ջեն. մագերեն քաշելով, գետինները քսկռտելով կը տանին
ոճրագործի մը պես, ով գիտե ո՛ր մութ սենյակին մեջ բան-
տարկելու համար:

Որչա՛փ կը գղջամ եկած ըլլալուս:

Աննիկ ներս մտավ. այս ժամին հանդիսավորությունը
քնավ չի շփոթեցներ դինքը. վախս կը փարատի տակավ ու կը
զմայլիմ իր անսեթևեթ ձևերուն վրա. գլխու թեթև ու շնոր-
հալի խոնարհությամբ մը կը բարեք մեզ, օտարականներու,
հյուրերու ուղղված պաշտոնական բարև մը, ոչ շատ մտերիմ,
աչ շատ ցուրտ. իր անձին վրա որչա՛փ մեծ իշխանություն
ունեցող մեկն է այս աղջիկը. ոչ դող, ոչ հուզում կա իր անուշ
դեմքին վրա. չի շիկնիր, չի շառագունիր:

Կ'ապշիմ ու կը նեղանամ միանգամայն. կը սպասեի որ
հանկարծակիի գար. կայծակն զարնվածի պես մնար զիս
տեսնելուն, գույնը նետեր ու ծունկերը կթոտեին քիչ մը,
ամենքը նշանտուրին առաջ բերած ջղալին տազնապի մը վի-
րագրեին իր թալուկը և ես միայն ասոր բուն պատճառը դիտ-
նայի: Իր քաջառողջ անտարբերությունը զիս պզտիկ կը ձգե:

Կես ժամ վերջը խոսք կապի արարողությունը ավարտած
է. աշին ձախին շնորհավորություններ, բարեմաղթություններ
կը թոթովեմ:

Նորեն անուշ, նորեն սուրճ կը հրամցնեն ու ամենքը կը
մտերմանան. կատակներ, զվարճություններ կ'ըլլան:

Բարեկամս, որ ժամանակ կորսնցնող չէ, իր նշանածին
քովն է. կը խոսի կը խնդա. պատուհանին քովը անկյուն մը
կեցած ինծի նայելով բաներ մը կ'ըսեն իրարու. իմ վրաս կը
փոսին. որքա՛ն հետաքրքիր եմ Աննիկին խոսքերը իմանալու.
Կրցա՛վ ինքզինքը զսպել, ծածկել իր առջի սերը. արդյոք
Պննիկ բան մը գուշակե՞ց. ահա նշան կ'ընե որ մոտենամ

իրենց. շուգելով կ'երթամ քովերնին. ինչ ըսելիքս, ինչ ընելիքս չեմ գիտեր:

— Աննի'կ, կ'ըսե բարեկամս, քեզի կը ներկայացնեմ իմ խիստ, բայց խիստ մտերիմ ընկերս. դուք պոլսեցի եք, հարկավ իրար կը ճանչնաք քիչ մը, այնպես չէ՞:

Այս հարցումին, Աննիկ աղեկ մը իմ կողմս դարձավ. անանկ մը որ պատուհանեն եկող լույսը զիս ողողե. աչքերը պզտիկցուց քիչ մը, ավելի մեծ ջանք մը ընելով իր հիշողությունը ամփոփելու համար. արագ և ուշադիր նայվածքով մը ոտքես գլուխս քննեց զիս. ես ալ կը հետևեի հիմա իր նայվածքին բոլոր ճիգերուն. անկեղծ, բայց բոլորովին անկեղծ ջանք մը կ'ըներ այդ նայվածքը զիս հիշելու համար ու չէր հաջողեր. այնքան որ ես իսկ հավտալ կը սկսեի զինքը բնավ տեսած չլլալուս, վասն զի աննենգ ու անխարդախ բան մը կար այս աշխատության մեջ որով իր բոլոր կամքը կը դներ զիս ճանչնալու համար, այն անկեղծ ու անխարդախ բանը զոր միշտ գտած էի ես այդ աչքերուն մեջ. և վերջապես, եզրակացության մը հանգելով, բայց կ'երևա չկրնալով բոլորովին հաստատ ու ապահով ըլլալ ըսածին, Աննիկ պատասխանեց բարեկամիս.

— Կարծեմ թե տեղ մը տեսած ըլլալու եմ էֆենտին:

Ա.

Երաժշտության եղանակներ կան, տարիներն ի վեր մոռցված, որոնք հանկարծ միտքդ կ'իյնան: Եղանակներ՝ զորս անօգուտ ջանքեր ընելե հտքը մտքեդ վանելու ու հեռացնելու համար, մեկնն ի մեկ բարձրաձայն երգելու կ'ելլես: Իմ Հակոբիկը հիշելու ելլելս այդ տեսակ բան մըն է: Ի՞նչպես, մտքի ի՞նչ անդիտակից ջանքով հիշողությանս առջև եկավ կանգնեցավ այս տղուն դեմքը. չպիտի կրնամ բացատրել. սագիտեմ միայն որ ութը օրն ի վեր, վայրկյան մը աչքիս առջևին չեմ կրնար վտարել զայն:

Դպրոցին մեջ նախ կը տեսնեմ զինքը, ճիշտ իմ քովս նշատած, զմեկիովը գրասենյանին վրա իր անունը քանդակելու կամ շատ անգամ ալ պարզապես զայն տաշչու զբաղած, իր օրական զբաղումը. հետո, դպրոցեն ելլելնուս, իրարմե բաժնվելնես վերջը, հոս ու հոն, միշտ աղվոր հագված երիտասարդ՝ որուն կենցաղասեր մարդու համբավը, հարափոփոխ սերերուն պատմությունը ամենուն բերանն էր: Ավելի հեռուն՝ երեսունին մոտերը՝ միկնույն մարդը, հոգնած քիչ մթսակայն, և դրսմական անձկութենեն՝ արդուզարդի ծախքերուն հետ իրավախոհության գալու ստիպված: Ու քիչ մը վերջն

ալ բոլորովին չքաղորության մեջ ինկած, խավերը թափած
ուրտենկոթ մը կոնակը որուն մաշած կողմերը շրուցնելու հա-
մար իր ջանքերը կը նշմարեմ: Հետո աներևութացումը, ծովին
մեջ սուզող լուղորդին պես ուր իր գոյութենէն նշան չտար. և
չսպասված վայրկյանին վերերևումը, ամուսնության մը շնոր-
հիվ, անհնարին ամուսնություն մը այս տղուն համար, ուռած
տիկի պես բան մը որ ծովին հատակը սուզած նավը ջուրին
երեսը կը հանն:

Եվ շատ շանցած՝ լայն, սև շրջանակով պարուրված թուղ-
թը, վրան՝ ծունկ չոքած անշնորհք հրեշտակով մը, որ անոր
մահը եկավ օր մը ինծի ծանուցանել: Ուրիշ ոչինչ:

Մասնավոր պատճառ մը որոնելու չելա ասոր համար. հի-
վընդցեր ու մեռեր էր Հակոբիկ որ սիրուն տղա մը ըլլալու
համար մահկանացու ըլլալն դադրած չէր ու թերևս ճիշտ
ատոր համար ուրիշն մը ավելի մահկանացու ըլլալու էր:

Հիմա սակայն կը վերակազմեմ այս կյանքը: Օդաչու
գնացք մը քան թե տոտիկ տոտիկ քալել մը հաստատ հողի մը
վրա: Ընդհանուրեն տարբեր ապրիլ մը՝ ընդհանուրեն տար-
բեր մեռնելով մը իր թողությունը գտած: Ութ օրվան մեջ իր
վրա հավաքած պզտիկ պատմություններես, շնչին դեպքերես
առաջնորդված՝ քայլ առ քայլ կը հետևիմ իրեն: Այս կյանքին
բոլոր հորինվածքները կը քայքայեմ մեկիկ մեկիկ, ջիղերը կը
զննեմ, երակները կը բանամ ու, ինչ որ անհնար կը թվի ձեզի,
իր հոգին կը գտնեմ ու կը վերլուծեմ: Տեսակ մը հետադար-
ձիկ վիրահատություն անգոյին որ զիս կը հետաքրքրե, կյան-
քի ու մահվան հարց՝ իրարու խառնված որ քուն չի քնացներ
ինծի մինչև որ լուծումը չգտնեմ ու ճիշտ եզրակացության մը
չհասնիմ՝ տխուր, ամեն ճշտությանց պես:

Բ.

Հայր ու մայր շունք անիկա, այլ ծերունի մեծ հայր մը,
Պէկնեն եկած կարծեմ ու հացազործությամբ հարստացած որ
մինչև վերջը վրան գուրգուրաց և որուն մեկ հատիկն էր: Այս

երկու անշարժահասությունները, մեկը՝ տարիքի անբավակահութենէն առաջ եկած՝ Հակոբիկինը, մյուսը՝ տարիքին սահմանազանցութենէն բխած՝ իր հավինը, դիրար գտեր ու հասկըցեր էին միշտ: Իրենց Պեշիքթաշի տանը մեջ՝ քսան սենյակով, ընդարձակ պարտեզով տուն մը՝ մերինին դրացի, միս մինակ երկուքն էին: Հոն ամեն բան իրմե կախում ունէր միայն, իր մանկական դատաստանն: Եթե իրավ է որ զբոսանքը շուայլվելով կը դադրի զբոսանք ըլլալի, Հակոբիկ իր տղայութեան ատենն ճանչցավ Չանձրույթը, հագուրդե եկող Ջանձրույթ, աշխարհիկ հաջողությունները արհամարհելու մերձավոր: Իր տարիքին հատուկ խաղերը շատոնց վայելած ու մեկդի նետած էր կոտորած խաղալիկներու պես, երբ մենք ամեն մեկս ատոնց մեջ գերազույն երջանկությունը կը տեսնեինք:

Հակոբիկ անոր համար միայն վարժարան եկավ, որովհետեւ ւովորություն մըն էր ասիկա և որովհետեւ տունը մինակ մնալով սիրտը պիտի նեղանար:

Աչքիս առջևն է իր նիհար բայց աղվորիկ դեմքը լուսնկայիկ ւորությունով ու բերնին, թուշին, ճակտին գրեթե կնոջական գիծերը, ալիքան նուրբ, ալիքան փափուկ: Խարտյաշ մագերը միշտ սանտրած ու երկուքի բաժնված գլխուն վրա: Հիվանդագին շնորհ մը վրան սփռված որ պահպանութեան կոչում մըն էր կարծես: Տասնըշորս տարու էր ալդ միջոցին: Անհնարին ծուլությունով ծուլ մը սակայն իր դասերուն մեջ: Բացի գծագրութենէն, որուն մեջ նորէն զարտուղի կերպով՝ բայց իրական ձիրքով օժտված էր, հետինն էր ամեն ուսումներու մեջ: Մաղրանկարի վարպետ մը միայն. տնտեսն սկսելով մինչև տնօրէնը իրենց պատկերները ապահով էին գտնելու պատերուն վրա՝ մատիտով, երբեմն ալ ածուխի մը ծայրով գծված: Հարուստի զավակ ըլլալուն՝ իր հանցանքները, քրեական մեղ ամենուս համար, ներողամիտ խրատներն ուրիշ հետեւություն մը ունեցած չէին:

Իր վտիտ կազմին հակառակ՝ ճապուկ ու ճկուն տղա մըն էր, պարագլուխը մեր ամեն անկարգութեանց ու մեր տղայական ըմբոստութեաններուն: Ինչպե՞ս կ'ուզեք որ ասանկ տղա՞ ժը չսիրվեր մենե: Օրերով բացակա կը մնար դպրոցէն. այդ

միջոցին նոր զբոսանքի մը, երբեմն նոր մարզանքի մը հետա-
մուտ էր և որուն մեջ իսկույն գերազանց կը հանդիսանար։
Մաւնավորապես կը հիշեմ կիրակի օր մը երբ Օխլամուրի
կողմը հանդիպեցա իրեն. ձի հեծեր էր, ամենհին յօույզ մը զոր
պշրոզ ամազոնի մը պես խաղցնելով կը վարեր։ Աղչիկները
խենթ ըլլալու էին իրեն համար. այդ օրը նախանձեցա իր
վրան։ Ատեն մըն ալ որսորդութեան սեր տվաւ. իր հագուստը
կապուստը, զեն ու զարդը, պատմած պատմութիւնները
ամենուս բերնին ջուրերը վազցուցին։

Այս լիարուս վայելքը կյանքին, որ շնորհիւն էր իրեն
մեր ցավատանջ դպրոցականութեան ճիշտ դեմը, դառնութիւն
մը չդրավ երբեք մեր ներսը, այնքա՛ն կը վայլեր իրեն
անիկա, այնքա՛ն շնորհալի կ'ըլլար ատով։

Կը հավատամ որ շատ մը բաներու մեջ վայլեցնելը՝ մեծ
ու գուցե ճշմարիտ Արդարացումն է։

Վարժարանի կյանքն վերջը կորսնցուցի զինքը. ես նոր
ուսանողութեան շրջանի մը մեջ նետվեցա. անիկա բուն կյան-
քին մեջ թևակոխեց իսկույն։

Պատանութենէն իր մուտքը երիտասարդութեան մեջ՝ շքեղ
եղավ։ Ծերունի հայրը մեռեր էր մեծ հարստութիւն մը ձգե-
լով իրեն, պատրաստ դրամ, կարգ մը կալվածներ և շատ
մըն ալ առնելիքներ բաղկացած։ Ուրիշ մը իր տեղը՝ այս
ժառանգութիւնը հաշվելու, ժողվելու, կարգի բերելու պիտի
նայեր։ Ասանկ հիմարութիւն մը շանցուց մտքն բնավ։ Ունե-
ցածը ծայրեն սկսաւ վատնել, նախ պատրաստ դրամը, հետո
կալվածները մի առ մի ծախելով. առնելիքները ձգեց պար-
տականներուն ու չփնտրեց զանոնք, նույն իսկ երբոր աղքա-
տացավ։ Պեշիքթաշ իր մեծ հոր տունը բնակեցավ միշտ, նա-
խապաշարում ըսե կամ հարգանք անոր հիշատակին։ Գիշեր
չեղավ որ Փերա շերթար, հաճույքի, զբոսանքի արվարձանը,
նոր տարփուհիներու ետեւն։ Բայց իր փճացումին ու զխու-
թեանցը մեջ անգամ միշտ ուրույնութիւն մը ուներ, վեհ ու
տոհմիկ բան մը, ինչ որ, եթէ ուշադրութիւն ըրած եք երբեք,
մեր գավառացիներու զավակներուն մեջն՝ Ակնեն եկող սե-
րունդին վրա միայն կը նշմարվի։

Ու այս բոլորին մեջ ատեն գտավ ճշմարիտ, մաքուր ու ազնիվ սեր մըն ալ ունենալու իր սրտին մեջ. վասն զի աղեկ գիտեմ որ մեր գեղեն աղջիկ մը սիրեց ու սիրվեցավ անկե, էսնաֆ ընտանիքի աղջիկ, պարզուկ ու անբիծ սիրտ որ անոր նվաճող էրիկ մարդու մեկ նայվածքին առջև տկարացավ: Դեղինի վրա, աղվոր առատ մազեր ու դշխոյի հասակ մը ունեւր, խրոխտ գեղեցկութուն որ ամեն երանությանց պես Հակոբիկին բաժինը եղավ: Բոլոր ախտավարակ հաճույքներու մեջ, այս աղջիկը՝ անհպելի սրբության մը պես իր սրտին առանձին մեկ անկյունը պահեց միշտ: Իր խոլական արշավին ու հետո վերջնական քայքայումին մեջ այս սերը անխախտ իր տեղը մնաց:

Այսպես անցավ իր երիտասարդութունը, անդուլ վազք մը: Այն օրը միայն որ ա՛լ դրամ չգտավ վատնելու, կանգ առավ առանց զարմանքի, մանավանդ առանց տրտունջի: Երեսունին մոտ էր հիմա, նորեն վայելչագեղ երիտասարդ՝ պահելով վրան այն նրբութունը ու շնորհը որ առնական կոբովին հակընդդեմ է քիչ մը և ուրկե սակայն այնքան կ'ախորժին կարգ մը կիներ:

Ուրիշ մը իր տեղը պարտք պիտի ըներ շարունակելու համար իր ապրելու եղանակը. ատանկ բան մը չըրավ. ըսի որ կեցավ իսկույն ու իր մեծ հորը տան մեջ փակվեցավ, աներեւոյթ եղավ գրեթե:

Ատենին նահանջելը՝ ամեն բանի մեջ՝ ճարտարութենեւ ավելի բան մըն է. ընդհանրապես ասիկա կը պակսի անոնց որոնք հաջողությամբ լեցուն կյանք մը վարած են:

Հետո, ստիպված, այդ տունն ալ ծախեց. իր առաջին վիշտը եղավ ասիկա բովանդակ կյանքին մեջ. ատկե վերջը անդաստական մեկը եղավ ա՛լ. զինքը շրջապատող համակրությունը, իրեն ընկերացող ծափահարությունները հետզհետե հեռացան իրմե ու տակավ պասկեցան մարող արձագանքի մը նման, իր երեսին ժպտող բոլոր երեսները թթվեցան ու անդին դարձան: Անհրաժեշտ բարեկներ անգամ պզտիկցան, տար-

տամ, խուսափողական ձևեր առին՝ իր վալթրոին գուլյնին պես։ Այս ընդհանուր սառնությունը զինքը շփոթեցուց քիչ մը ու մամեն արիություն մեռցուց իր մեջը։ Ընդհանուր լքումին մեջ՝ ձեռք մը միայն կարկառեցավ իրեն, իր սիրած աղջկան ձեռքը։ Բայց հիմա՝ իր անկումին մեջ՝ ինքզինքը անարժան զգաց անոր ու խույս տվավ անկե։

Հոս հոն շրջեցավ, դեռ նոր ոտք դնելով մյուս կյանքին սեմեն ներս, դժնդակ ու իրական կյանքին։

Որչա՞փ ատեն աղքատ ապրեցավ, պատերու տակեն սպըրդելով քալեց, զրկանքներու ահագին աշխարհքին մեջ թափառեցավ։

Այդ միջոցին էր կարծեմ որ պատահեցա իրեն ու կեցուցի զինքը փողոցին մեջ։

— Տեսնենք, հարցուցի իրեն, ինչո՞վ կը զբաղիս հիմա։

— Մեռնելով, պատասխանեց ինքի։

Դ.

Շաբաթ մը վերջը իր ամուսնության լուրը առի։ Տունը մնացած, ստակի տեր, անհրապույր աղջիկ մը՝ երիտասարդ էրիկ մը փնտրելու ելեր էր, ու Հակոբիկը համոզեր էին որ այս պաշտոնը ստանձնե։

Առանց ընդդիմության, առանց խորհրդածելու հետևեր էր իրեն տրված խրատին, հիվանդի մը պես որ ամեն կամք կորսընցուցած՝ հանձն կ'առնե ամենեն դառնահամ դեղը խմելու։ Ու օրին մեկը տուն-փեսա գացեր էր Փանկալթի, փայտաշեն, հին օրերե մնացած տուն մը, Պետրոսյաններուն տունը, առանց աղեկ մը գիտնալու թե ի՞նչ ընելու համար։

Կարգի կանոնի մարդիկ էին հոն եղողները, հարսին հորմեն մորմեն սկսելով մինչև տան ծառաները, առտուն երեքին՝ սեղանատունը նախաճաշ. վեցին՝ ցերեկվան ճաշը. իրիկվան դեմ՝ աներհայր ու զոքանչ հինգ փառթի պեզիկ իրարու հետ, իր կինը՝ դեմը անկյուն մը նստած, դրացի տուններուն մեջ պատահած եղելությունները մանրամասն պատմելով։

Ամենուն դեմքին վրա լուրջ ու հանդիսավոր բան մը կար

որուն մեջ նոր փեսան իր անառակ տղու անցյալին դեմ լուսկշտամբանք մը կը կարդար:

Իսկ կիրակի օրերը եկեղեցի պիտի երթային անխափան: Հակոբիկ ընդդիմություն չըրավ այս ամենուն, այնքան նոր, այնքան անհնարին, այնքան անիմաստ էր իրեն այս ամենը: Իր կինը, զուրկ ամեն պշրանքե, կարծես քրիստոնեական պարտականություն մը կատարելու համար կը մոտենար իրեն ու պարզապես զգվանք կ'ազդեր անոր: Իրենց հարաբերությունները անհրաժեշտեն անդին շանցան:

Ամեն անհատականություն կորսնցուցած՝ Հակոբիկ ինքզինքը վերստին գտնելու ջանք մը չըրավ, գիշեր մը մինակ դուրս ելլել մտքեն անգամ չանցուց:

Աշխարհի առջև սակայն՝ Հակոբիկ նոր բախտի մը տիրացած էր Պետրոսյաններուն փեսա ըլլալովը. բարեներ սկսեր էին նորեն տրվիլ: Աները ըրավ չըրավ գործի դրավ զինքը իր կնոջ ազգականներեն մեկուն քով, որուն կալվածներուն հասույթը պիտի հավաքեր ու վարձու պայմանագիրները պիտի նորոգեր. բավական ատեն կանոնավոր ու գոհացուցիչ կերպով վարեց իր նոր փեսի ու գործակատարի գերը:

Եկեղեցի հաճախելը տեսնելով՝ քանի մը հոգի առաջարկեցին Հակոբիկը թաղական ընել:

Եեկը գլուխը եկավ, կ'ըսեին շատերը: Հանգստությունը ու երջանկությունը հիմա գտավ, ըսին ամեն տեղ: Աներհորը հաբըստությունը ուշ կամ կանուխ իրն էր և իրազեկ անձեր տասը հազար ոսկիի մոտ կը հաշվեին այդ հարստությունը: Նախանձողներ ունեցավ:

Թաքսիմ, պարտեզին մոտ բռնեցի զինքը:

— Ի՞նչ ըրիր, Հակոբիկ:

— Ինչ որ ըսեր էի քեզի արդեն, մեռա:

— Ի՞նչ կատակասեր մարդ ես:

Տրտում ժպիտ մը գծագրվեցավ ու անհետացավ իսկույն երեսին վրա:

— Ծաշի ատեն է, պատասխանեց ինծի, պետք է որ տունը ըլլամ:

Հեռացավ փութկոտ քայլերով, առանց զիս ողջունելու:

Ու մեռավ իրոք, չափավոր հիվանդութենե մը վերջը, ոչ շատ երկար՝ ոչ շատ կարճ, կարգով կանոնով, ինչպես որ պատվավոր մարդ մը պետք է մեռնի: Ոչ հանկարծակի, ոչ դիպվածական մահով, որոնք զղջումի ատեն չեն ձգեր ու գերագույն պատրաստությանց չեն հարմարիր, այլ երեք ամիս անկողնին ծառայելեն վերջը ուս. Եկեղեցու խորհուրդները առնելն զկնի, ինչպես մահազդը ծանույց:

Բժիշկները, որոնք զինքը դարմանելու եկան, ճշտիվ չկրցան ճանշնալ հիվանդությունը որ զինքը սպառեց. նվաղում մըն էր տակավ, անխոսիկ, առանց ցավի, որ այս շենքով ու շնորհքով լեցուն տանը մեջ միակ ներելին էր արդեն:

Անոր մեռնելովը ոչ ոք ցավ մը զգաց, թեև միշտ միևնույն մահազդը մեզի իմացուց թե այս կորուստը ի խոր սուգ համակեց տենցիները:

Իր այրին տարի մը սևեր հագավ, առջի երեք ամիսը թանձրը քողք մը դրած երեսն ի վար, որ մինչև ոտքը կը հասներ, հետո քողքը կոնակին վրա իջավ ու քիչ քիչ վերցավ բոլորովին. ընդունված սովորությունները ամենքն ալ հարգվեցան ու պահպանվեցան: Նույն իսկ քառսունքին, Հակոբիկին հոգուն պատարագ մը ընել տվին:

Այսպես գլխիվայր բան մը եղավ այս տղուն ճակատագիրը: Ծիշտ անկե մեռավ ուրկե շատ մը մարդիկ այնքան հանգիստ կ'ապրին աշվընու առջև: Ցավը որ զինքը տարավ, բոլորությունն էր՝ տարածված այնքան մեր մեջ և որուն իր առողջ նկարագիրը չտուկաց: Այդ հիվանդությունը կը կոչվի՝ պայմանադրական կեղծիքը ընկերության:

ԱՆԴՐՇԻՐՄԻ ՍԵՐ

Ա.

Ա և շրջանակով պարուրված, սովորական ու ռամիկ պիտակն էր փակցված հող պատին, վրան ավանդական տապանովը որուն քով ծունկ շոքած՝ կին մը կ'աղոթէ. վարի դին՝ ազգականներու թվումը, ու թուղթին ճիշտ մեջտեղը՝ հոն ուր նայվածքները կ'երթան իսկույն, անուն մը, կարծես հատկապես իմ շհավտացող աչքերուս համար ահավոր կերպով մեծցած, ամբողջ հորիզոնը գրավելու շափ խոշորցած տառերով գրված անունը.

Տ Ի Կ Ի Ն ***

Մեկու մը վրա ունեցած հիշատակներդ ու զգացումներդ՝ որքան ալ մոռցված ու անհետացած ըլլան, այդ անձին մահը իմանալուդ մեկեն կը վերադառնան ու կյանք կ'առնեն՝ ճիշտ ինչպես ճերմակ թիթեղը լուսանկարին՝ քիմիական բաղադրութեան մը տակ հանկարծ պատկեր մը ի հայտ կը բերի քեզի:

Այս բոլորովին անակնկալ մահը միևնույն ներգործումը կ'ըներ վրաս, ու մեղմիվ՝ անցյալ մը կը կազմվեր շնչին հանգիպումներե, հավնելներե, անոր անցնիլ երթալեն վերջը դեռ

ետևեն երթալու պես յայիլներե կազմված անցյալ, որ, պահ-
ված տեղե մը դուրս ելլելու պես, հանկարծ կ'ելլեր ահա, մըտ-
քիս առջև, իր տարտամ ու վարանոտ գիծերը կը թոթափեր
վար, այս կնոջ համար որոշ ու մեկին զմայլանք մը ըլլալը
բացի ի բաց խոստովանելու համար:

Ժողովելով, հավաքելով այդ մանր մունր տպավորություն-
ները, բերելով քով քովի՝ սիրելի դատ մը ապացուցանելու
համար զորավոր փաստի զանգված մը շինելու պես, պայծառ
կերպով կը տեսնէի ինքզինքս հեռվեն, միշտ հեռվեն, քանի
որ ներկայացած չէի այս կնոջ և հետը խոսած չէի բնավ, եր-
կըրպագումի մը պես դիրքի մը մեջ, մունջ հիացումով համակ-
ված, ամեն հեղ երբ կ'զգի գաղղ շոգենավին վրա կամ Փերա-
մեծ փողոցին մեջ և կամ խանութի մը բան մը. գնած սլահուն
կը տեսնէի զինքը:

Միշտ արտորացող բան մը ունեւր վրան-որ հիմա, իր վա-
ղահաս մահվան առջև կեցած պահուս, ահեղ խորհրդանշանը
կ'երևա ինծի՝ արտորանքով կարճըցած երիտասարդությանը:

Կապույտը կը սիրեր ան. ոտքեն մինչև գլուխը կապույտնե-
րու մեջ պլլված, համակ կապուտագեղ կին, որ իր աճապարող
փութացումին մեջ՝ ճշուտ երեսս նայեցեք, վայելեցեք զիս,
վասն զի վայրկյան մը վերջը ալ չկամ՝ ըսելու պես բան մը
ունենալ կը թվեր, երբոր կ'անցնէր քովեք:

Նրբահասակ ու նրբամարմին էր. թափանցիկ կաթնաթույր
մորթով ու եղջերուի մեծ մեծ բացված աչքերով որուն մեջ
ճերմակը կ'աղոտնար, կը հատնէր, այնքա՛ն կ'իշխեր մեջտեղի
սեին ցուացումը ու կը վարագուրվեր երկար բիքերուն ձգած
ստվերովը:

Խոսուն աչքեր, ժպտուն աչքեր, անմեղ ու մեղավոր աչքեր՝
որոնք տիեզերքին երանությունը իրենց ծոցին մեջ կը պահեն:

ԵՍ ՍԻՐՈՒՏ ԵՏ ԶԵԶ

Բ.
Բովես, ինծի պես այս մահազդին առջև կեցողները կը խո-
սակցեն, իրենց գաղափարները կը փախանակեն մեռնողին
վրա, հիմա որ ունէ նկատում ու ակնկալություն չէր մնացած,

արտասանելով իրենց խղճին թելադրած անկախ վճիռը անոր մասին:

Այսպես կ'ըլլա միշտ մեռնողներուն համար. մարդիկ՝ դերասաններու պես, որոնց թատերախաղը վերջացած է, իրենց լեզուն ու դիրքը կը փոխեն, գոհունակության շունչ մը առնելով, երկարատև ծպտում մը, լեզվի ու վարքի ծպտումը թոթափող մարդու ազատ շնչառությունը:

— *** Հյուպատոսին կինն էր. բայց իր անկարգությանը համար էրիկը ձգեց զինքը:

— Գիտեմ, դատարանին առջև հաստատվեցավ կնոջը գեշ վարքը ու երեք ամիս կա որ զավկրները ձեռքեն առին:

— Այո՛, ճամփեն ելած կին մըն էր:

Ու բարոյականի տոպրակին բացած, այս անցորդները, որ դեռ քանի մը օր առաջ այս կնոջ մեկ ակնարկին արժանանալու համար կը քծնեին անոր ճամփուն վրա, իրենց մաղձոտ շարախոսությունները դուրս կը թափեին:

— Ինչե՞ն մեռավ, հարցուց առաջին խոսքը բացողը:

— Թոքատապեն:

Ո՛ր, ըսի մտքովս պատասխանելով անոնց, զավկրներուն ցավեն մեռած է այս կնիկը: Ըմբիսկույն ներսես պաշտպան կանգնեցա անոր, երբ աշխարհ խոսք մեկ կ'ընեն զինքը դատապարտելու համար: Իր շնորհին, իր երիտասարդությանը վայելուչը՝ արատով մը չգոցվիլն էր իր դագաղին: Ինչ որ ալ եղած ըլլար իր կյանքը, սիրտս կ'ըսեր որ ծաղիկ մը նետելու է անոր վրա և ոչ աղբի դեզ մը, ինչպես կ'ընեին սա մարդիկը:

Վարանոտ կեցեր էի մայթին վրա, անցորդներուն պատմած ուղիղ կամ սուտ զրույցներուն ակամա ունկնդիր, երբոր հեռվեն տեսա մեռելը զոր մեր կողմը կը բերեին:

Առջևեն խաչալեմները բարձրացուցեր էին երեք գիծի վրա, որոնց երկու ծայրերունը՝ քահանաներու դասին ու մեջտեղինը դագաղը տանող կառքին առջև կ'իյնար. համակ ընկուզենիե էր ան, տեղ-տեղ արծաթ դրվագներով զարդարված: Աղերեկ մազերով ծերունի մը, հայրը, դագաղին անմիջապես ետեևն կուգար: Ու անոր ետևեն, հուղարկավորներու ցանցառ թիվ մը,

որուն մեջ Փերայի հույն հասարակութենեն քանի մը ծանոթ դեմքեր կը նշմարեի:

Մեռելին հրեսը բաց էր, ինչպես սովորութիւնն է հունաց մեջ, այնպես որ կեցած տեղես կրցա, թափորին ծանր ծանր քալածքեն օգտվելով, լավ մը դիտել զայն:

Անհավատալի բան. միշտ իմ ճանչցած գեղեցիկ կինս էր հոդ պառկողը, կարծես թե կենդանի, աչքերը գոց, քիչ մը տոգույն, քիչ մըն ալ նիհար երեսով: Հասակը որ դագաղին բոլոր երկայնութիւնը կը գրավեր, ամենեն վեհաշուք բայց ամփոփ ու պարկեշտ պառկածքի մը շնորհքովը կը շքեղանար, իր վրդոված կյանքին կարծես թե զղջումը բերելով զինքը դատող մարդոց: Այս դիրքին մեջ կուրծքը՝ իր լայնածիր պարուրովը տրոփելու մոտ կը թվեր. ճերմակ բեհեզ շրջագծաւ ծայրեն, դաղագին նեղութեանը մեջ ճմռթկած, ու համագույն բեհեզ մուճակներուն մեջեն, հարսի մուճակներ, ոտքերը, մանրիկ երեխայի ոտքեր, իրենց կորնթիքովը կը հայտնեին որ գեղջուկ կամ ռամիկ աղվորութիւն մը չէր այս կնոջ գեղեցկութիւնը. և ոտքին պճնող տոհմիկ ու ազնվական գիծերու սկզբնավորութիւնը կուտար իր նրբութեամբը:

Մեռելը վարդարողները անոր ոսկի մազերուն ստվար խուրձը, աղջկան մը մազերուն պես, քակեր ու ձգեր էին ուսերուն վրա. հետին պշտանքը այս աղվորութեան որ ոչնչանալու կ'երթար ահա. ու այսպես, իր լուսավոր դեմքը վերջին պահուն կը փայլեր՝ երկու դիեն ծփացող դեղին կոհակներուն մեջ. դեղնութիւն որ շատ անգամ կը տեսնվի երբոր արևը այգուն այգուն կը ծագի ծովին վրա:

Գ.

Զեմ գիտեր լավ մը թե ինչպես եղավ որ մեռելին ետեւն գացողներուն խառնվեցա ես, ու ինքնակոչ հուղարկավոր՝ մինչև Թաքսիմ ընկերացա անոնց: Միևնույն ատեն մտքովս, — գիտեք իմ հիվանդագին միտքս, — իսկույն երկու քայլափոխի մեջ, վեպ մը սկսա պատրաստուիլ իր վրա, ջատագովիչ վեպը,

քուրորդին տարբեր անկե որ մահազդին առջև կանգ առնող անցորդներու կցկաուր խոսքերեն կը կազմվեր:

Կը խորհեի ինքնիրենս որ զոհ մը ըլլալ կը վայլեր այս գեղանի մեռելին և ոչ այն անարգ ու հերատուկ կինը զոր վայրկյան մը առաջ դատաւիետեր էին: Չճանչցված էակը ըլլալ, զոր իր ամուսինը, իր անհասկացողութեամբը թերևս, խորտակած էր առջի ձեռք դպցնելուն, այն քնքուշ, դուրաբեկ ու նըրքարվեստ առարկաներուն պես որոնց խիստ հպում մը՝ մահը ու խորտակումը կ'ըլլա իսկույն:

Ես իմ վեպիս առջի գլուխն էի դեռ, էրկանը դաժան, գրեթե քարբարոս նկարագիրը կը շինեի մտքովս, երբոր հուղարկավորները, գերեզմանատուն տանող կառքերեն մեկուն մեջ հրամցուցին զիս: Ո՞վ էի ես. ի՞նչ ընելու եկեր էի հոս. այս բաները շխորհեցա այդ պահուն. ներս մտա հույնի մը հետ որ, բարեբախտ դիպվածով մը, ճանչվոր ելավ ինծի:

Մինչև գերեզմանատուն եկողները շատվոր չէինք. ութը քաւար հոգի ամենքս:

Մյուսներեն, որոնք ազգականները ըլլալու էին հարկավ, ես քիչ մը ետե կեցեր էի՝ աչքի չզարնելու տարտամ ջանքով մը:

Բայց երբոր թաղման արարողութիւնը սկսան, այնքան այլալիք էի արդեն որ հեկեկալով կուլայի առանց ա՛լ մեկը սեպելու, իբրև թե ես տերը ըլլայի ննջեցյալին, ու արցունքներուս մեջեն, երբ փոսը կը դնեին մեռելը, դեռ կը հիանայի վրան:

Երբեք մահը ոչ ոք այդ աստիճան գեղեցկացուցած էր: Ո՛չ այն աշխարհիկ ու ցանկազարթույց աղվորութիւնը որ այս կնոջ աղվորութիւնը եղած էր իր առողջութեանը. այլ դեմքին վրա չքնաղ ու անմեղունակ արտահայտութիւն մը նախ, վճիտ ու պայծառ խղճմտանքի մը ցոլացումին պես: Ո՞վ ըսավ որ հանցավոր ու պարտազանց մեկն էր անիկա. ամենեն մեծ արվեստագետին երևակայելիք շնորհը ու վայելչութիւնը սփռված էր այս մարմնին վրա, բայց մռայլ ու սրբազան վերարկու մը ձգածի պես պատկառանք միայն տարածելով անոր շուրջը:

Ու հիմա՝ քահանային աղոթքին հետ համընթաց՝ փոսին երկու դիեն բահերով նետված հողերուն տակ հեծեծող դագաղը

հետզհետե կը ծածկվեր ու ծովին մեջ ընկղմող նավի մը պես աչքե կ'անհետանար: Մեռելաթաղները հողին զանգվածները կը կոտրեն, կը շտկեն, կը կոկեն ու ահա ոչինչ՝ բացի այն ուռեց-վորած թարմ ու կարմիր հողեն որ նեղ ու երկար ձվաձև մը կը կազմե այդտեղ:

Հուղարկավորները կարգով կը մոտենան ծերունի հորը ու վշտակցություննին կը հայտնեն, ու էն վերջը ես կը մոտենամ անոր ձեռքը թոթվելու համար, երբոր, տարօրինակ բան, ես պետք ունիմ որ իմ ձեռքս սեղմեն:

Մտերմության ի՞նչ անբաղդատելի օղակ մը կը հաստատվի հանկարծ, վայրկյան մը առաջ իրարու անծանոթ ևրկու հոգիի մեջ, ի՞նչպես կ'ըլլա որ մեկ վայրկյանի մեջ զգացված կսկիծ մը՝ տարիներով միասին զգացված, բաժնված ուրախություն-ներե ալելի սերտ մերձավորություն կազմե, ամուր ու պինդ շաղախ որ սիրտերը իրարու կը կապե իրապես անմեկնելի կապերով:

Դ.

Անկե վերջ բարե մը կը փոխանակեինք անոր հետ, իրարու հանդիպելու: Զհարցուց բնավ թե ո՞վ էի ես և թե ի՞նչ իրա-վունքով իր սուգին մասնակցեր էի:

Վեց ամիս վերջը: Լյուքսանպուրի սրճարանը կ'երթար անի-կա պոիշի փառքի մը ընելու համար, իրեն պես գործե քաշ-ված քանի մը մարդոց հետ: Հոն գտնվեցա ես ալ ու միասին կը խաղայինք շատ հեղ: Ինքը վարպետ մըն էր ու ինձի պես համբակի մը խաղեն մեծ հաճույք չէր կրնար առնել. բայց չեմ գիտեր ինչո՞ւ ան ալ իմ ընկերությունս կը փնտրեր:

Ու միասին, խաղին փառքին լմննալեն ետքը, իրիկվան դեմ, քով քովի պզտիկ պտույտ մը կ'ընեինք մինչև Թաքսիմի պարտեզը և նույնպես միասին կ'ընեինք վերադարձը, հոր ու զավկի պես:

Ի՞նչ էր այն անպատմելի բանը որ այս ծերունիին մոտ գտնվելու՝ զիս ցնծությամբ կը լեցնեիր, ամենն երջանիկ

արարածը կ'ընեն զիս: Փոխադարձ համակրությունը, զոր այս-
մարդը ինձի ցույց կուտար, իր աղջիկեն եկածի պես տպավո-
րություն կ'ընեն վրաս: Ինքը իր աղջկան հիշատակը կ'ապրե-
նա ալ:

Անոր մահվանը տարեդարձին՝ Երկուքնիս ալ մեյ մեկ շքեղ
պսակ դրինք գերեզմանին վրա: Գարունը ցնծությամբ կը լեց-
նեն այս սուգի տեղը. ծառերը, ծաղիկները կը խայտախին. ու
գերեզմանին վերի դին բացվող եղրեանի մը իր կապույտ ծա-
ղիկներու մեհեանդներովը և անոր սիրած գուլնովը այդ փոսը
կը զարդարեն դեռ:

Վերադարձին հայրը իր տունը հրավիրեց զիս. անհուն
երանություն մը զգացի ոտք կոխելով այն տունը ուր ապրած
էր Սերաֆիթան:

Այս էր տարօրինակ ու աղվոր տնունը այս կնոջ որուն
մեռնելեն վերջը մտերիմ եղեր էի ինքնիրենս:

Անկե վերջը միշտ գացի հոն. օրին մեկն ալ հայրը անոր
խուցը տարավ զիս: Անոր աղջիկնության հոսերովը լեցուն
սենյակ մը, որ զինքը գրկող, պատող, շրջապատող առարկա-
ներով լեցուն էր. վարագույրները գոց էին միշտ, խորհրդա-
վոր ստվերի մը մեջ պահելով զայն. աջ կողմի անկյունը բռնող
թիկնաթուին մեջ փետուրով լեցված բարձիկը անոր մարմնին
թողած գոգը կը պահեր դեռ, թռչունի մը բուլնին պես՝ ու քովի
մահոն նրբակերտ սեղանին վրա՝ Պուլժեի, Մոփասանի մեկ
երկու հատորները. քառորդ ժամվան մը համար միայն կար-
ծես դուրս ելած էր այս սենյակին տիրուհին, և քիչ մը վերջը
պիտի դառնար հոս իմ քովս, իր կապույտ արդուզարդովը,
վազելով, արտորալով՝ ինչպես իր սովորությունն էր, կարմրած
քրտնած ու համբույլով մը ներողություն խնդրելով զիս սպաս-
ցընելուն համար:

Սովորաբար նարտ խաղալու կու գայի անոր հորը հետ և
ականջես Սերաֆիթան, ինձմե ուրիշին աննշմարելի, դեպի ին-
ձի ծռած, գողտր ու դողդոջուն ցողունի մը ծռելուն պես, կա-
մաց մը շնորհակալություն կը հայտնեն իր հեք հորը մասին
ցուցուցած խնամքներու համար:

Ես երջանիկ էի, մունջ ու անխառն երջանկությամբ մը:

Սերաֆիթան, իր աշխարհային կապերը ու պակասությունները թոթափած վրայեն, երազաշեն ու միանգամայն իրական կին մըն էր ինծի համար: Անոր մահը՝ հալոցն էր, մերկացնող, զատող, հարազատող այս ոսկին՝ խառնուրդեն, ազնվական մետաղը պահելով միայն՝ Միայն բան մը չէր կրցած հեռացնել անկե, պշրանքը թերևս անոր համար որ առանց անոր՝ Սերաֆիթան կին մը ըլլալի պիտի դադրեր հրեշտակ մը դառնալու համար:

Գլուխ գլխի կ'ապրեի անոր հետ. հիմա ինե զատ ոչ ոք ունեի անկա. պզտիկ նախանձ մը սակայն. երբ իր վռթկած աղջկան ձևերը կը տեսնեի իր քալվածքին, իր ժպտելուն, իր գլուխը ծռելուն մեջ:

Հայրը ամեն օր մեյ մեկ պատմութիւն ունեի անոր վրա պատմելիք ինծի. ես՝ տպավորութիւններ միայն և հեռվեն նշմարված բաներ որոնք մօտը ապրող մարդուն համար նորութիւններ են միշտ:

Մանրամասն գիտեի ա՛լ իմ սիրած կնոջս մանկութիւնը ու երիտասարդութիւնը: Այս խոսակցութիւններուն մեջ անոր ամուսնութեան դժբախտ պատմութիւնը կու գար երբեմն. բաժանումը, ամուսնալուծման դատը, որուն մեջ էրկանը փաստաբանները այս կնոջ թեթև մեկ շարժումը՝ քրեական հանցանքի մը պես ցուցնելու հաջողք էին. վերջապես գայթակղութիւնը, որ ծամոցը եղած էր ամենուն բերնին:

Հայրը տաք ու պաղ տեսած ու երիտասարդութեանը մեջ շատ մը հոգեկան տազնապներ անցուցած մարդ՝ կանուխեն հանգած էր ներողամիտ վարդապետութեան մը որուն մեջ աղջիկը արդարացնելու դիտումը չունեի:

— Ես ալ, ըսավ օր մը ինծի, շատ տառապեցա սկիզբը իմ կնոջս երեսն. ճիշտ Սերաֆիթան էր ան. անոր գեղեցկութեամբը, անոր ուրույնութեամբը ու անոր զարտուղութեամբը: Քսանրհինգ տարու էի երբոր սիրեցինք իրար. իր ընտանիքը մեր ամուսնութեան ընդդիմանալուն համար՝ առևանգեցի զայն:

ու ամուսնացանք հեռու տեղ մը, գյուղի մը մեջ: Նրբոր գործերս հաջող կերպարանք մը առին, ամեն ոք զիս ծափահարեց. աներս և զոքանչս հոգի տալ սկսան վրաս. աշխարհքը, այն անիրավ ու ապուշ աշխարհքը, որ հաջողողներուն դարպաս կ'ընե միայն, իմ շուրջս բոլորվեցավ:

«Փերայի մեջ մեր երեկույթները ամենեն փնտրվածներեն էին, ու կինս՝ կիներու ամենեն շնորհալին: Բայց իր գեղեցկությանը չափ անհաստատ ու թեթև էակն էր զոր գովեստներն ու ականջն ի վար փոփսացված սիրո խոսքերը կը հաջողեին ատեն ատեն գինովցնել: Սկիզբները շատ տառապեցա ու կը խոստովանիմ որ դժնդակ բան մը եղավ ինծի այն եզրակացությունը որուն հասա և որ հիմա կը ճանչնամ թե ամենեն ուղիղն է:

«Ամեն չքնաղ առարկայի բախտն է ձեռքե ձեռք խլվիլ. գիտակցությունը չէ որ կը մղե զայն, այլ իրմե անկախ բան մը՝ ճակատագիրը. զինքը պատասխանատու բռնելուն մեջ արդարություն չի կրնար ըլլալ:

«Աստղ մը իր շավիղը պիտի գծե, թիթեռնիկը պիտի ոստոստե, գետը պիտի վազե երթա՝ ու ազվոր կնիկը պիտի ժպտի ասոր անոր. կը կարծեմ որ տխուր բան մը պիտի ըլլա եթե խոժոռած ճակատ ու սրդողած աչքեր դնենք գեղեցիկ կնկան մը երեսին վրա: Կան որ փողոցին մեջ կ'անցնին միշտ խոժոռած ու գետին նայելով և, դիպվածով, եթե երեսդ ալ նային, զայրացած կերպարանք մը կ'առնեն. չեմ ախորժիր ատոնցմե. լկրտած խնդուք մը՝ ամենեն պարկեշտ բայց կախ երեսեն նախամեծար կը սեպեմ ես:

«Իմ կինս, պշրասեր քիչ մը, միշտ իմա մնաց, անոր համար որ շունեցա իր թեթևություններուն դեմ այդ ծանր ու դաժան վարմունքը որ ամենեն ջերմ սերերը կը պաղեցնե: Չորս տարի առաջ կորսնցուցի զինքը»:

Հետո՝ աղջիկը միտքը իյնալուն՝ հառաչեց քիչ մը:

— Սերաֆիթաս ճիշտ իր մայրն էր. բայց էրիկը իմ ներողամտությունս չուներ, խիստ ու անգութ եղավ իր կնոջը դեմ. կ'երևա թե ասով պատվավոր մարդ հռչակվեցավ աշխարհի առջև:

— Ես, պատասխանեցի իրեն, պատիվը շատ ավելի բարձր, շատ ավելի մեծ բաներու մեջ պահված կը նկատեմ. կնոջ մը՝ էրկանը հանդեպ հավատարիմ ըլլալը կամ ոչ՝ չեմ նկատեր իբրեւ իրական պատվո խնդիր մը, այլ այն եսական պահանջումներեն մեկը որոնք առնական բնազդի ու կիրքի մը գոհացում կու տան: Սեփականութեան խնդիրն է աս որ անշունչ նյութերէն անցնելով՝ մինչև կնոջ վրա կը ծանրանա:

«Ես պատիվը մարդոց իրարու օգտակարութեան մեջ կը տեսնեմ միայն. այն մարդը որ իր նմաններուն ամենէն ավելի օգտակարն է՝ ամենէն պատվավոր մարդն է ինծի համար»:

Հիմա, ամբողջ օրեր միասին կ'անցընէինք խոսելով Սեփաֆիթային վրա, և այնպես մը որ իբրեւ թե դեռ ողջ՝ եղած ըլլար անիկա. այս կամովին պատիր ու շինծու բանը հաճելի էր մեզի: Բայց ծերունին երթալով կը տկարանար ու գոհ էր այդպես հատնելուն համար: Ձմեռը չկրցավ տունեն ելլել. ամեն առթիվ բան մը կը գտնէր իր աղջիկը հիշելու համար:

— Թե որ ճանչցած ըլլայիր զայն՝ պիտի սիրեիր զինքը, ասով ինծի օր մը:

— Արդեն կը սիրեմ զինքը:

— Գիտեմ:

Առաջին անգամն էր որ երեսիս կ'ըսէր այս խոսքը, թեև շատոնց հասկցած ըլլալու էր իմ սերս:

Ապրիլ ամսվան մեջ իր վիճակը ծանրացավ բոլորովին. քօիշկը ըսավ ինծի որ հագիվ քանի մը ժամվան կյանքը մնացած էր:

Խելքը գլուխն էր մինչև վերջը ու հոգեվարքի մեջ էր արդեն. Խրոբի նշան ըրավ ինծի որպեսզի ավելի մոտենամ իրեն. երբոր քովը գացի, իրեն քաշեց զիս ու ճակատս համբուրելով մրմընջեց հագիվ հազ լսելի ձայնով մը որ իր վերջին բառը ու վերջին օրհնները եղավ.

— Փեսա՛ս...

Ա.

Գևորգյան Նիկողոս աղան բանը գործը տեղը խույսումնի մըն էր: Հիսունին մոտ՝ տասնութ մնացեր էր, աշխարհ շատած իր երկու քույրերը, Փեմպե ու Նեկտար հանըմները կարգելու սպասումին մեջ: Շատ թախանձեր էին իրեն, բայց չէր հոժարած ուտնակոխ ընելու կանոնը որ կը տրամադրե թե հղբայթ մը իր քույրերը ամուսնացնելի վերջը միայն կրնա ինքը ամուսնանալ: Իսկապես կանոնի ու ավանդության մարդ էր, հավտացող անոնց սրբությանը ու օգտակարությանը:

Իրմե տարիքով պզտիկ եղբայր մը, որ իրեն չափ խղճահարության տեր մեկը չէր, ամուսնացեր էր. բայց ձախորդությանը ետեեն հասեր էր իսկույն: Քանի մը տարվան մեջ դրամագլուխը փճացեր ու սրտին ցավեն մեռեր էր մարդը, Նիկողոս աղային վրա ձգելով իր այրին ու մանչ զավակ մը:

Նիկողոս աղան ազդարարություն մը տեսեր էր այս վախճանին մեջ:

Պզտիկ տարիքեն հնազանդելու վարժություն ուներ, դաժան հոր մը՝ Գևորգ աղային — հուշակավոր բոլոր Չարչրին մեջ — անդիմադրելի կամքին տակ ճգմվելով շարունակ: Այս հայրը, հիմա գերեզմանին անդին, տասը տարվան անցյալի մը տես-

չըրպետեն դեռ կ'իշխեր իր վրա, ամեն խնդրի մեջ իր կարծիքը, լավ ևս է ըսել, իր հրամանը կ'արձակեր ու Նիկողոս աղան կը հնազանդեր անոր:

Տարակույս վերցնող ամեն բանի մեջ խույումնին իր հորը կոչում կ'ըներ և չէր ուշանար պատասխանը առնելու. ինչ որ ալ ըլլար այդ պատասխանը, Նիկողոս աղան կը հետևեր անոր, խիղճը թեթևած, նույնիսկ եթե իր գործելիքը մարդասպանութիւն մը ըլլար:

Ամեն անհատականութենէ զուրկ այս մարդը գոհ էր ապաստան ըլլալուն համար: Տրված պատվերի մը նտին ապաստանելով՝ իր գոյութիւնը ամեն փորձանքի և ամեն դատափետութենէ զերծ պահելու գաղտնիքը գտեր էր:

Քատը-գլուղ՝ Մյոհյուրտարի կողմը կը բնակեր ան ու, առանց բացառութեան, ամենուն հարգանքը կը վայելեր իր գեղին մեջ:

Իրենց տունը, Էսնաֆի ավանդական տունն էր: Միջին հարկին վրա էր ամենավեր սինյակը. սետիւրը ծայրի ծայր կը գրավեր անոր ճակատը ու երկու դիմն պատերու շրջանը կ'ըներ ամբողջ, Ու տառը ձևացնելով. մաքուր, ձյունի պէս ճերմակ մատամբով ծածկոց մը այդ սետիւրին ու բարձերուն տամակուն նախանձոտ զգուշութեամբ և ծայրահեղ խնամքով մը ամեն աչքի կը պահեր և նույնչափ մաքուր մատամբով և վարագույրներ, իրենց երկուքի ճեղքված թերթերովը, պատուհանները կը գոցէին: Զախ դին պատին հենած պոռին վրա հին արերի մնացած մեծկակ ծամացույցը շատոնց չէր բաներ, լայց երկու ծայրանաձև փոքրիկ սյուններով բռնված բոլորակը անթարթ կերպով բացված աչքի մը պէս կը կենար, Գևորգ աղային աչքը կարծես: Անոր երկու դիմն ապակիի ծածկութի տակ նույն տեսակ զույգ մը ծածկութիւններու տակ ալ հին արհեստական ծաղիկներն շինված պզտիկ զարդարանքներ. ասոնց ճիշտ առջին շիշ մը ջուր ու երկու դին շարված երկու գավաթներ ծուփ ծուփ ծփալով իրենց քոշն շինված պզտիկ ասեսներուն վրա:

Ու իրիկունները, Նիկողոս աղան, իր հատուկ անկյունը նստած մտիկ կ'ըներ օրվան լուրերուն զորս իր քույրերը կը

հավաքեին լվացարար Մարիամեն որ ամեն տուն մտնել ելլելուն համար՝ ամեն բանի տեղյակ էր:

— Գիտե՞ս, Նիկողոս աղա, Պոյաճյաններուն աղջիկը կը կարգվի կոր:

Միշտ ամուսնության լուրով մը կը սկսեր շարքը, զոր Նեկտար հանրմ իրեն տունը մնալու անիրավությունը շեշտելու նպատակով առաջ կը նետեր:

Հետո, տղուն և աղջկան տարիքին խնդիրը կուգար, ու հոս՝ վեճը կը դառնանար:

— Ես սանկ աղջիկ մըն էի, կ'ըսեր Նեկտար՝ ձեռքը տախտակամածեն թիզ մը վեր բռնելով, անիկա ալ ինձի մոտ բան մըն էր:

Նիկողոս աղան չէր կրնար համբերել ասոր.

— Խե՞նթ ես ի՞նչ ես, Նեկտար հանրմ, ան պզտիկ աղջիկ մըն է, քսան տարու կա չկա:

Ու պառված աղջիկը կը զայրանար, Բեմպե հանրմը վկայության կը կանչեր:

Խոսակցությունը կը կենար հոս, հետո կը վերսկսեր:

— Նշանիկ աղային կնիկն ալ իր սիրողեն զատվեր է, տանը ծախքին մեծ մասը, կնկան լաթերը մարդուն ստակովն է եղեր:

Ու գոհունակության հառաչանքով կ'ավելցներ.

— Հիմա ամեն բան հասցվեցավ, ես այդ կնկան հագվելուն խելք չէի հասցներ կոր:

Նեկտար հանրմը այսպես ամբողջ գեղին շրջանը կ'ըներ, դուռ դուռ պտտցնելով իր քինախնդիր հոգիին ատելությունները, մեկու մը շխնայելով:

Ամեն գիշեր մինչև չորսը կը տևեր ասիկա ու հետո ամեն ոք իր սենյակը կ'առանձնանար:

Բ.

Նիկողոս աղան Փերա չէր երթար. բայց շաբաթը գիշեր մը բացակա կը մնար տունեն: Այսպես էր տարիներե ի վեր: Նիկողոս աղային բոլոր պասմությունն էր ասիկա:

Դեռ քսան տարու տղա մըն էր, երբոր Չարշը ելավ ստակ վաստկելու։ Այն ամառը նոր դրացի մը եկավ իրենց մոտը։ Այրի կնոջմն մը ու երկու աղջիկ զավակներն կըբաղկանար այս ընտանիքը. ունեոր էին, խոհարար մը և սպասուհի մը կը պահեին ասոնք. մայրը երեսունըհինգի մոտ, մեծակառույց աղվորութիւն մը ունեոր և զվարճութիւնը կը սիրեր. իրենց գալէն երկու ամիս ետքը արդեն բոլոր դրացիներուն հետ մտերմացած էր ու ամեն իրիկուն հյուրեր անպակաս էին անոնց տունեն։ Տարին մեկ երկու անգամ երեկույթներ ալ կու տային։ Նիկողոս աղայի ծնողքին համար ճշմարիտ գայթակրողութիւն մը հղավ այս դրացնութիւնը. նախ մանրամասն հարցուցին փնտրեցին անոնց ո՞րի կին, ո՞րի զավակ ըլլալնին, ո՞րկե գալերնին, նյութական կարողութիւնին։ Անոնց զվարթ ու խոլ կյանքը ճիշտ իրենց քիթին տակը, իրենց անմոռն ու մոռլամած կենցաղին դեմ անճահ հեգնութիւն մը թվեցավ. հետո կինը որ եկող գացող հյուրին ձեռքը կը թաթվեր ու ժպտը պակաս չէր ըներ շրթունքին վրայն, աղջիկները որ իրենց մորը վարքը ունեին, այս ամենը վտանգավոր մերձավորութիւն մը կը կաղմեին և զգուշ կենալու պարտքը կը դնեին Գևորգ աղայենց վրա։ Մեկ երկու հեղ հազիվ այցելութեան գացին. Բեմպեն ու Նեկտարը այս խնդումներես ընտանիքեն բան չհասկցան. Նիկողոսին համար՝ այդ տունը երջանկութեան կոշումի պես անդիմադրելի բան մը ունեոր. անոնց անդրանիկ աղջիկը, Սոֆիկը, իր բարձր ու նուրբ հասակովը, իր կապույտ և անուշ աչքերովը, ոսկի մաղերուն ծփացող, վետվետող մետաքսովը զինքը բոլորովին գրավեց. ինքն ալ աղվոր երիտասարդ մըն էր, հազիվ վերի շրթունքը պերեշտով մը մրոտած. երկուքն ալ իսկույն իրար սիրեցին, բայց Գևորգ աղային խոժոռ դեմքը շուտով այս լուսավոր պատկերը նսեմացուց։ Անիկա նախ սա իմացեր էր որ նորեկ այրի կինը շատ զուրցված կնիկ մըն էր, միջոց մըն ալ իր էրկնեն զատվեր էր անոր կենդանութեանը միջոցին, հետո ունեցած ստակն ալ շնչին բան մըն էր ու անոր հարուստի վայելող մսխումը՝ աղջիկները ամուսնացնելու ունայն ճիգ մը միայն։ Այս վերջին տեղեկութիւնը մանավանդ Գևորգ աղային մնացած ականա-

ծուծյունները փճացուց. էսնաֆները միշտ վարժված են խո-
նարհելու իրենցմէ հարուստներուն առջև ու ամբարտաւան
ըլլալ՝ իրենցմէ նվազ ունեւորներուն դեմ. Գեորգ աղան հիմա,
գուշակելով կարծես Նիկողոսին սերը, դեմը ելլողին կ'ըսեք.

— Ես զավկըներուս՝ զուրոյված կնկան աղջիկ շեմ առնեմ:
Նիկողոս այս կտրուկ ու դարհուրելի վճռին առջև ընկճված
մնաց. բայց շատ ուշ էր արդեն. երիտասարդը մեռնիլը ավելի
դժուրին գտավ քան թէ հորը կամքին դիմադրելը. հիվանդա-
ցավ. բիշ մը վերջը իրենց դրացիներն ալ հեռու փողոց մը՝
Փուշ Տիլիի կողմերը գացին: Ատեն անցավ վրայեն, բայց երի-
տասարդը աղեկնալուն պես վաղեց Սոֆիկին քով նորեն: Հիմա
գաղտնի, գիշեր ատեն, պարտեզին դրան քով իրար կը գըտ-
նեն: Հետո՝ տեսնելով որ Սոֆիկի մայրը նեղութեան մեջ էր՝
Նիկողոս հոժարութեամբ ձեռնտու եղավ, անոր ապրուստին
օգնեց: Ալ դուան առջև չէր սլքտկար, տուններէն կ'երթար հոր-
մէն գաղտնի միշտ. անոնց բոլոր հոգերը կը: ստանձներ ու
անձնվիրութեամբը ինքզինքը ա'լ ավելի կը սիրցնէր: Երկու-
տարի տեւեց ասիկա, օր մըն ալ Սոֆիկին մայրը անկողին ին-
կավ մեյ մըն ալ շեղելու համար. սաստիկ թոքառաւ մը ութ
օրվան մեջ գերեզման տարավ զինքը: Նիկողոս ամեն օր մի-
ջոց գտավ հիվանդին տունը երթալու, խնամելու զինքը, բանի
մը կարոտը չգգացնելով անոր:

Հոգեվարքի մեջն էր՝ երբոր հիվանդը իբր զավակներուն
մտածեց:

— Ես կեցեր եմ, ըսավ Նիկողոս:

Այս սփոփանքով մեռավ հիվանդը:

Գ.

Ամուսնութեան մը պես ու ամուսնութենէ ավելի բան մը
եղավ ասիկա երիտասարդին համար. իր գաղտնի սիրույն ա-
խոստումին տերը մնաց. Սոֆիկեն զատ ուրիշ կին չճանչեաւ
աշխարհի վրա. ուխտ մը ասկէ ավելի սրբութեամբ չպիտի
պահւէր:

Ասանկով՝ իր դատողության անձուկ շրջանակին մեջ կը հաշտեցնեն իր սերը՝ հորը դեմ ունեցած հնազանդության հարկին հետ. հայրը իր ամուսնությունը չէր ուզեր այս աղջկան հետ. ինք ալ չէր ամուսնացած ահա վասիկ. բայց կրնար հարկավ, հիմա որ կատարյալ երիտասարդ՝ գրեթե չափահաս մարդ է, կին մը սիրել, և այս իրավունքով Սոֆիկեն շղատվեցավ:

Իր վաստակեն մաս մը, այնչափ միայն որ հորը մանրազնին հաշիվներեն ճարտարությամբ կը փախցնեն, անոր և քրոջը ապրուստին հատկացուցած էր: Հետո ուրիշ նախապաշարում մըն ալ կապեր էր զինքը այս կնոջ. իր գործը, առուտուրը օր օրի ավելի հաջող, ավելի շահավոր դարձեր էին. մինչդեռ իր արհեստակիցներեն շատեր հետզհետե կ'աղքատանային, կը փճանային: Մեռնող կնոջ հանդեպ ստանձնած հանձնառության դեմ՝ նախախնամության կողմե եկած փոխարինություն մը կը նկատեր այս բախտավորությունը:

Օր մը միայն, և այդ օրը շարունակ կը հիշեր, Սոֆիկ իր ծոցվոր ըլլալը իմացուց իրեն. զավկի մը մերձավոր ծնունդը տեսակ մը հրապարակային հանգամանք կու տար իր այնքան խնամով գաղտնի պահած սիրույն: Այն ատեն իր շվարումին մեջ այդ զավակը չքացնելու համար դեղ ու դարման փնտրեց, բայց բնությունը անոր բոլոր հնարքները ի դերև հանեց, ու երբոր օրին մեկը զավակը ծնավ, ուրախացավ իր հնարքներուն ապարդյուն մնալուն: Բայց այս ուրախությունն ալ խիստ վաղանցուկ բան մը եղավ. իր կյանքը հետզհետե նոր շփոթություններով, նոր դառնություններով կը լեցվեր: Երեխային կնունքը մեծ գործ մը եղավ, ո՞ւրկե կնքահայր գտնել, որո՞ւն խոստովանիլ իր գաղտնիքը. վերջապես մկրտությունը եղավ և իրիկունը անոր մայրը ըսավ իրեն թե իրենց փոքրիկ Արամը արձանագրվեցավ ժամուն տոմարներուն մեջ իբրև «եկեղեցւոյ զավակ»:

Երբոր իր հայրը, Գևորգ աղան, օր մը հանկարծ մեռավ սրտի կաթվածե, նիկողոս աղան արդեն մեկզմեկե աղվոր երկու զավկի հայր էր ինքն ալ:

Որքան ալ գաղտնի պահած կարծեր իր կենակցությունը, շատերը իմացեր էին ասիկա: Այն վրան գլուխը շնորհքով

մարդը որ ատեն մը ցերեկները միայն և վերջն ալ շաբաթը գիշեր մը Սկյուտար կու գար Սոֆիկ հանրմին տունը, նախ ազգական մը կարծվեր էր դրացիներեն. բայց այս ենթադրությունը շուտով մեկդի եղած էր: Քանի մը ընտանիքներ Սոֆիկ հանրմին երթալ գալը դադրեցուցեր էին՝ չգիշանելով պահժուկնկան մը հետ տեսնվիլ: Անիկա սակայն իր զավակները խնամելու, մեծցնելու հետենն էր միայն. իր չքացած կյանքին վրա փսոսալով շէր դառնացած սիրտը. շատեր իր գեղեցիկ կնոջ հրապույրներուն հետամուտ եղած էին առանց հաջողելու. հարկավ կը փափագեր որ այդ մարդուն հետ, որ վերջապես իր ճշմարիտ էրիկն էր աստուծո առջև, եկեղեցվո պսակովն ալ ամուսնանար, գոնե իր զավակներուն առջև ամոթահար չմնալու համար, գոնե անոնց անուն մը ձգելու համար: Բայց Նիկողոս աղան միշտ խուսափեր էր ասկե: Դպրոցին մեջ իր տղաքը՝ Արամը ու Գևորգը՝ մորերնուն մականունովը հիշվեր էին: Երբոր խելամուտ լլլալ սկսան անոնք, ուրիշ հոգ մը իր մայրական մտմտութներուն վրա ավելցալ. պետք էր իր տղոցը առջև անուն մը տալ այն մարդուն որ շաբաթը մեյ մը իրենց տունը կու գար: Նիկողոս աղան մորեղբայր մը եղավ ուրեմն, և քիչ մը ատենի համար այս հնարքը հաջողեցաւ: Հետո, ուրիշ կսկիծներ եկան. օրին մեկը Արամ դպրոցեն լալով տուն դարձալ. կռվի մը միջոցին տղաքը փին փին պռուսներ էին իր երեսին ու հալածեր էին ղինքը. վարժապետն ալ՝ փոխանակ պաշտպանելու՝ վռնտեր իր ղինքը: Անկե վերջը այդ նախատինքը տեսակ մը սովորական մակդիր եղած էր Արամին, այնքան որ ստիպվեր էին զայն դպրոցեն հանել:

Դ.

Հորը մեռնելուն՝ Նիկողոս աղան քառասունը անցուկ էր արդեն, դպրոցական տղու մը հնազանդ ու կրավորական դերին մեջ փճացած: Մայրերն ու հայրերը «շնորհքով», «խոսք մտիկ ընող» զավկի օրինակ ցույց կու տային այս աղերեկ մազերով մարդը, միշտ սև կամ մութ գույն զգեստներ հագած, ամառ

ձմեռ չհասնելով կռնակեն փառալուստուն զոր իր տարիքեն եղող մարդու մը համար անհրաժեշտ կը կարծեր: Օձիքը վար դարձած ճերմակ շապիկին սև ֆուլվարը երբեք չէր փոխվեր: Իր առուտուր ըրած խանութեն գիտեին անոր հաստատատիպ ճաշակը ու ներս մտնելուն, սովորաբար ծնունդեն կամ զատկեն քանի մը օր առաջ, առանց հարցնելու կը պատրաստեին իր ուզածը, հոս իր զգեստները, հոն վեց ձեռք շապիկ, երկու ֆուլվաթ, ձմեռը երեք հատ լավ տեսակ բուրդե ֆանելա և վեց հատ գուլպա, ամառը բամբակե: Նոր լաթ հագնող տղու մը պես կը հրճվեր այս ամենը գնելով, միակ ուրախությունը իր բովանդակ կյանքին որ անխափան կերպով տարին երկու անգամ կը կրկնվեր:

Գևորգ աղային մեռնելեն ի վեր, տանը մեջ անոր տեղը բռնելու կոչվելուն՝ նախ բոլորովին շվարեր մնացեր էր ու ապարդյուն ջանքեր ըրած էր իր հլու ու ծռած ողնաշարը շտկելու համար:

Միշտ մը կարգվելու գաղափարը մտքեն անցավ: Սոֆիկ հանրմ այնքան շատցուցեր էր թախանձանքը որ Նիկողոս աղան պահ մը համոզվեցավ պսակվելու հետը: Իր խոստովանահայրը՝ մաքուր ու պարզասիրտ քահանա մը՝ ան ալ խրատեց Նիկողոս աղան: Բայց տունը խոսքը բանալուն՝ ամեն բան տակնուվրա եղավ:

Նեկտար հանրմ մեղմ ու հեզ ձայնով մը զգացուց որ հորը անեծքը պիտի հասնե՞ր անոր վրան, թե որ ատանկ բան մը ընե՞ր. հետո, դեռ իր քույրերը չկարգած ինքը կարգվելու ելլելը շտեմնված բան մըն էր. մյուս եղբայրը կարգվեր էր ահա և գլխուն եկածը տեսներ էին. նորեն ինքը գիտե՞ր. հարկավ կարգվելուն պես՝ գալիք հարսը պիտի վռնտեր զիրենք տունեն և երկու խեղճերը պիտի մուրային կամ Հիվանդանոց պիտի երթային, բայց տանը մեծն էր ինքը և անոր հրամանին հնազանդելու պարտավոր էին իրենք:

Նիկողոս աղան այս խոսքերուն դեմ պատասխանելու բան մը չկրցավ գտնել. հորը խոժոռ դեմքը պատկերացավ իր աչքին առջև, հայրը նստած սա դեմի անկյունը, ճիշտ դեմը. ու այս վերհուշումով չկրցավ խոստովանիլ ոչ իր հին սերը, ոչ

իր ղավակներուն գոյութիւնը: Ներսիդիեն իրավունք տվա՛վ իր քրոջ ու՝ ամեն վարանամիտ մարդու պես՝ հարմարագույն ժամանակի մը թողուց այս անել վիճակին կարգադրութիւնը:

Նիկողոս աղային գործերը ալ ավելի աղեկցեր էին հիմա: Զարշըին մեջ խռումնիններուն էն հարուստներեն մեկն էր, Լոնճայի մեջ անդամ, իր գեղին Թաղական Խորհուրդին մեջ գանձապետ էր:

Իր եղբորորդին, չափահաս պատանի մը, իր առուտորին մեջն էր: Որքա՛ն երջանիկ պիտի ըլլար թե որ իր բուն ղավակները, հիմա երկու հրեշտակի պես տղաքներ, իր քովը ըլլային. բայց կը խորհեր որ բարոյականի դեմ պիտի ըլլար ասանկ բան մը ընելը: Ու Նիկողոս աղան իր վարանումին մեջ մնաց:

Ե.

Հորը պես ինքն ալ օր մը հանկարծակի, սրտի կաթվածեն, ժառանգական ախտեն մեռա՛ւ:

Եկեղեցին ու ժողովուրդը տակն ու վրա եղան այս մարդուն հուղարկավորութիւնը ընելու համար:

Հուլիսի մեջ կիրակի ցերեկ մըն էր: Ժամուն բոլոր ջահերը ու մոմերը վառեցին, վարդապետները ու տերտերները հրավիրվեցան ու եպիսկոպոս մը գտնվեցա՛ւ որ պատվավոր մարդու իբրեւ տիպար մեկը ներկայացուց ննջեցալը: Ապաքեն ժողովուրդին կարծիքն է որ պատիվը՝ ոչ այնքան կարգե ու կանոնե իրոք չընդելու, քան թե շեղումները չցուցնելու, պարտըկելու մեջն է:

Ոչ ոք աշխարհիս վրա Նիկողոս աղայեն ավելի կյանքին մեջ իր թերացումները պահած էր. ամբողջ ընտանիք մը քայքայեր, իր հարազատ ղավակներուն ոչ միայն ապրելու նյութական միջոցները՝ այլ անուն մը ձգելու չէր հոժարեր. ատոր համար ու իր հանցանքը աստ տղոց վրա ձգելով փախեր էր աշխարհէն: Ընկերական նախապաշարյալ կարծիքը ոչինչ կրնար ուզել իրմե ասկե ավելի:

Հանրության առջև իր վայելած հարգանքն բան մը պակասած չտեսնելու համար շարժած էր միշտ անիկա, իր բովանդակ կյանքին մեջ. իր կամքի ղուրկ մարդու նկարագիրն ալ մնացածը ըրեր էր:

Կամաց կամաց կը տանեին դագաղը այս մարդուն որ իր հանցանքին բոլոր ահապորությամբը կարծես թե ծանրացած էր այս պահուս:

Հետո, մեռելակիր մարդիկ ֆոլոնի ջուր՝ սրսկել սկսան դագաղին վրա. անոր շատ մոտեն գացողները թաշկինակնին քիթերնուն տարին. դիակին նեխումը սկսած ըլլալու էր, վասն զի գարշելի հոտ մը, ամեն ջանքերու հակառակ, կը ծավալեր, դուրս կ'ելլեր գոց սնտուկին շորս դիմն:

Ու այս ապականությունը, զոր կարելի չէր ըլլար ահապասիկ պարտկել, այս մարդուն վախճանին խորհրդանշանը կը թվեր, ամեն եսասեր կյանքի վերջանալուն խորհրդանշանը, իսկույն ժայթքելով դուրս, գերեզմանի մը մինչև մուտքը հասնելուն իսկ չսպասելով:

Հիմա գարշահոտությունը կը սաստկանար, այս աղվոր կիրակի օրը աղտոտելով. ապահովապես ներքին արյունահոսություն մը պատահած ըլլալու էր. մեռելին տերերը ինչ ընելիքնին չէին գիտեր ալ. եկեղեցիին առաջին կարգի թավիշն ծածկոցը՝ իր արծաթափայլ լայն խաշովը փոված այս դիակին վրա՝ բոլոր համակրությունները որ այս մարդուն կ'ողողվեին, չէին հաջողեր այս թարախի ու շարավի կույտին պղծությունը նվազեցնել:

Ցերեկվան մտքուր ու պայծառ արևը վերեն կ'իջներ ամենուն վրա՝ իր ճշմարտության հստակ լույսովը ողողելով այս պատիր մարդոց տղայական շարժումները, հեգնելով անոնց մութ ու շինծու խղճմտանքին կարգն ու սարքը:

Ընտրյալ բազմություն մը ետեան կ'երթար. ամենքը միաբերան անոր գովեստը կու տային. չարախոս մը որ անպակաս է ասանկ հավաքումներու մեջ, փսփսաց որ լուսահոգին երկու զավակ ուներ, երկու զավակ զորս չէր ճանչցած. ամենքը լսեցին ասիկա. բայց այդ բազմության աչքին՝ ճիշտ այդ զավակ-

ները չճանչնալուն մեջ կը կայանար այս մարդուն պատվա-
վորութիւնը. երես չտվին ու ծուռ նայեցան այդ շատ-
զրուցին:

Կը հիշեմ հետո դատը որ ծագեցավ այս մարդուն մահվը-
նեն վերջը:

Սոֆիկ հանրմ իր սուզը պահեց, բայց զավակներուն իրա-
վունքները պահպանելու մեջ չթերացավ. նախ Թաղական Խոր-
հուրդին, հետո Պատրիարքարան գնաց, իր զավակներուն ի՞նչ
ըլլալիքը հարցուց. ամեն տեղ իր լրբութիւնը վրա զարմա-
ցան. ի՞նչպէս ս. պսակը շտեմնող կին մը՝ ամուսնական և
մայրական իրավունքներու թեկնածու կ'ըլլա. վռնածեցին զին-
քը. ճարը հատած այս մայրը նեկտար հանրմին լուր ղրկեց.
անոր եզբայրը իր զավակներուն հայրն էր ու մեծ հարստու-
թիւն մը ձգած էր. այդ զավակներուն համար օգնութիւն մը
ուզեց:

Նեկտար հանրմ խոսքը ուրիշեն փոխ չէր առներ. պատաս-
խան տվավ որ անոր փինքը նալելու պարագ չուներ. այն
ատեն Սոֆիկ հանրմ դատարան գիմնելու ելավ: Ժողովները ու
դիվանները իրար անցան խնդուն, պահպանելու համար
ամուսնութեան նվիրականութիւնը որ վտանգի տակ ինկած
կ'երևար իրենց աչքերուն:

Բայց արդարութիւնը այս կնոջական վայնասուններուն
առջև տեղի չտվավ:

Դիպվածով ներկա գտնվեցա Մեծ Զարշիի դուռը, երբ Շե-
րիի պաշտոնյաներ հանգուցյալին սենյակը կը կնքեն. իրիկ-
վան ուշ ատեն էր ու մութը կ'իջներ տակավ, քարակոփ կա-
մարներուն տակ կը թանձրանար. խույսմեծները եկեր հա-
վաքվեր էին այնտեղ:

Նեկտար հանրմը իմացեր, վազեր հասեր էր հոն՝ լեզու ու
բերան կտրած. բոլոր էսնաֆութիւնը իր ավանդական մոլոր
վարդապետութիւններովը, կեղծիքով ու շահով շինված բա-
րոյականովը, այս պառված աղջկով կը ներկայանար, հայե-
րեն-տաճկերեն խառն ի խուռն հիշոցներով լեցուն լեզվազա-
րութեամբը: Կը խոսեր ան, պաշտոնյաները համոզել կը ջա-
նար. ու անոնց անկարեկիր ու անտարբեր գեմքեն չկրնալով

քաջալերութիւն գտնել, հոն ժողոված արհեստավորներուն կը դառնար, վկա կոչելով զանոնք իր դատին արդարությանը, քրտնաթոր, լեզուն դուրս ինկած, գրեթե հեկեկալով:

— Ես Նիկողոս աղային հարազատ, էսզ քուրն եմ. կը ճանշնաք խաւյումնի Նիկողոս աղան:

Բազմութիւնը կը մոտենար, հետաքրքիր կռիւ մը դիտելու, վեճի ունկնդրելու համար:

— Հորմես մնացած է այս բոլորը, կը պոռար անիկա, Գևորգ աղայն. եկեր ախպորս սենյակը կը կնքեն, ի՛նչ իրավունքով. ես ու քուրս, մեյ մըն ալ եղբորս զավակը ժառանգորդ ենք. այս է օրենքը. հիմա ելեր սուտ զավակներ կը հնարեն կոր. աս ի՛նչ անպատվութիւն իմ ախպորս. լուսահոգին աղա մարդ էք, անանկ բան չէր ընդուներ:

Հետզհետե ծանրացող մթության մեջ՝ դեմքը չէր տեսնվեր, բայց ձայնը՝ հեղձամղձուկ, խղզվող, անհետացող մոլորանքի մը պես, վերջին անգամ նոր ույժով մը լռության մեջ կը թընդար, կամարե կամար կը թռչտեր:

Հոն եկողներն մեկը խոսքի խառնվեցավ.

— Ես աղեկ գիտեմ որ Նիկողոս աղան երկու զավակ ունի:

— Զավակ մի ունի, փինե՛ր չըսե՛ք սըվոնց, ո՛վ կը ճանշնա ատոնք...

Հուզմունքն՝ ձայնը կը դողար ու պաշտոնյաներու ձեռքն կը բռներ կնքելու գործողության դիմադրելու համար: Մեղմիւ, մարդիկը մեկդի կ'ընեին զինքը, համոզելով որ իրենց պարտքը կը կատարեն ամեն բան կնիքի տակ գնելովնին, թե այդ գործողութիւնը մեկու մը իրավունքին վնաս չէր տար:

Բայց նեկտար հանրմ կը համառեր, կ'ընդվզեր՝ իր կամքը ունէ կերպով քալեցնելու վարժությանը մեջ վիրավորված, ու իր գեր ու կարճ հասակովը պատվարի մը պես կենալով երկաթե դրան առջև, անոր մուտքը արգիլելու գերմարդկային ջանքով մը ու ցասմնակոծ ատելութիւնը զարձնելով անոնց որ այս դատը կ'ընեին իրեն դեմ:

— Այո՛, փիներ, պարզ փիներ անոնք...

Հետո մարելիք մը եկավ վրան, երեսը կապուտցավ, ծռ-

մըրտկեցաւ. ջուր զարկին ու աթոռի մը վրա նստեցուցին զինքը. աչքերը գոց էին, բայց շրթունքը դեռ քիչ մը ատեն երերացին՝ շարունակելով թոթովել նախատինքը, մինչև որ գոցվեցան:

— Իջվածք է, ըսին հոն գտնվողները:

Ու նորեն ժառանգությունն էր, ախսի ժառանգությունը այս անգամ, որ ուտացվածքի ժառանգությունը այդքան սաստկութեամբ պահանջող այս կինը միանգամ ընդ միշտ գոհացուց:

Մ Ա Մ Ա Յ Ի Դ Բ Ա Ր Ե Վ Ը Ր Ե

Ա.

Թարգմանչաց վարժարանին հիշատակներես ամենեն քաղցրը՝ պատուհան մըն էր, Թաշ Վերտիվենեն պատուհան մը:

Փողոցի դրան քովեն եղրեանի մը կը բարձրանար կը տա-
րածվեր տանը երեսին, հինցած տախտակներուն գունաթափ
ներկին վրա, հազար ու մեկ ճյուղերով որոնք հետզհետե հե-
ռուն երթալով կը նրբանային, իրենց ելևէջներուն, գիրկընդ-
խառնումներուն հետ պտտոյնելով կանանչ տերևներու և կա-
պույտ ծաղիկներու կոհակներ:

Մենք այդ ծաղկի ու տերևի, գարնան ու երջանկության
շրջանակին մեջեն կը տեսնեինք միշտ իր հիանալի դեմքը,
մազերը՝ ցիրուցան իր եղրեանիին պես, և սև սիրուն աչվը-
ները՝ որոնք կը ժպտեին մեզի՝ երբ իրիկվան արձակուրդին
կ'անցնեինք փողոցեն, դասի տետրակները թևերնուս տակ,
ապագայի հիմար երազները գլխնուս և որ ավելին է՝ սրտեր-
նուս մեջ:

Կը ժպտեր մեզի, մեր դպրոցականի հետաքրքիր ու պա-
հանջող ականարկին փոխարեն, կը խնդար փողոցին այս պա-

տանի անցորդներուն որոնք ա՛լ մտերիմները, պաշտողներն էին իրեն:

Սորված էինք անունը՝ գեղեցի՛կ, տարօրինա՛կ, իր դեմքին պես. կը հիշեմ որ մեր բանաստեղծական առջի փորձերուն մեջ ինքը եղած էր խռովիչ մտատիպարնիս:

Հայր Արսենի ազատ մեծաշափ տողերեն սկսած մինչև հինգ ոտքով անձուկ ոտանավորներու մեջ սիրեցինք ու երգեցինք զինքը, սիրահարական գրագիտություն մը որուն մեջ Թերզյանի դասերը իր անուշ նայվածքին կը խառնվեին ամեն ատեն:

Հիմա այդ պատուհանը փակ է, այդ տունը կիսակործան ու թափուր՝ մեր սրտերուն պես:

Միայն՝ եղրկանին կ'աճի, կը ստվարանա միշտ. ծառ մըն է հիմա. ամուր ու հաստատ բունին կոթնած՝ մինչև տանիքը հասցուցած է տերևներուն կանանչ սաղարթները ու ծաղիկներու գլխահակ գանգուրները. իր ճյուղերն ու ընձյուղները՝ անհուն տարփանքի մը, ջիղերու մշտնջենական երիտասարդության մը զալարումները, պրկումները ունին, և ծերությունը, այս ծառին մեջ, ամեն գարնան՝ մոլեգին, ախտավարակ ծլումներով, ծաղկումներով աչքի կը զարնե:

Բ.

Սերվինազ մեկունը կամ մյուսինը չէր, հայտնի կ'երևար որ կը սիրեր մեր Դ. կարգը իր հոգիին պես. հա՞րկ է ըսել որ ինքն ալ մեր Դ. կարգին պաշտեցյալ հոգին եղավ միշտ:

Իր ժպիտը՝ ամենուս վրա բաժնվելով չէր տկարանար, պզտիկնար, անբավական դառնալով առանձինն ամեն մեկերնուս. ո՛չ. այլ կերպով մը իր զավակներն էինք որոնց վրա հավասարապես կը տարածվեին իր գորովը ու խանդաղատանքը՝ վառ ամենուս համար ալ:

Թերևս մեր անձերը չէր սիրեր այլ մեր պատանությունը, մեր թիվը, մեր զարտուղությունը:

Երբեք իրարմե շնախանձեցանք զիմքը. ոչ ալ իր ընտանիքը
ընդմիջեց մեր անմեղուկ տարիանքին քաղցրությունը. տասե-
րեք տասնըշորս տարու պատանիներ՝ լուրջ թեկնածուներ
կամ վախճալու տարփավորներ չէին անշուշտ. բայց կրնամ
վստահությամբ ըսել որ ամենքնիս ալ այդ պահուն հոժարա-
փուլթ պիտի ամուսնանայինք իրեն հետ, թեև ութը, տասը
տարու մեծ եղած ըլլար մեզմե:

Այս սերը՝ Դ. կարգին ուսման ծրագրին մասը կը կազմեր,
քաղցրացնելով անհատնում դասախոսություններով լեցուն
օրերնիս. իր հրապուրիչ դեմքը՝ կառավարչին ժանտ ու թըթ-
ված երեսին դառնությունը կը մոռցնէր:

Այսպես հեշտով բոլորեցավ տարեշրջան մը որ չպիտի
վերսկսեր, Թարգմանչաց վարժարանի խանգարմամբ: Դ.
կարգը՝ այնքան հոծ, այնքան սերտիվ կապված, մեկ սիրտ,
մեկ հոգի չմնաց. ամենքը ցրվեցան հոս հոն, ամբողջացնելու
համար կիսկատար ուսումնին, ապագա մը շինելու, ընկերա-
կան գոյություն մը պատրաստելու հետամուտ: Անհունական
հաշիվներու ֆուրմյալներուն և Քիփլեռի օրենքներուն մէջ
մոռցանք Սերվինազն ու իր եղրեանիով գոցված պատու-
հանը:

Գ.

Ինքը շմոռցավ մեզ. հինգ տարի վերջը, երկրաչափի վկա-
յականս առնելե ետքը, տոնախմբության երեկուլթի մը մեջ
հանդիպեցա իրեն. նույնը մնացեր էր իր հրաշալի գեղեցկու-
թյունը, և բազմության մեջ իր գլխու շնորհալի շարժումն
աւմիջապես ճանշցա Սերվինազը. պարողներու կրկին շղթա-
յով մը շրջապատված էր. ես՝ արդեն հեռու աշխարհիկ երի-
տասարդ մը ըլլալի, ավելի վայրենացած իմ չափի ու հաշվի
մարդու վերացումիս մեջ, արհամարհանքով կը նայեի այդ
փերեւտիկ տղոց, հեռվեն կ'ունկնդրեի այն փուռ ու սնոտի
խոսակցությանց որոնցմով օրիորդին քով ամեն ոք իր նրբա-
մըտության չափը կու տար:

Ակամա միտքս կը հաշվեր (հաշվի մարդու ունակութիւն մը) արժեքը այդ տղոց, այդ ծեփծեփումը, այդ սեթևեթ շարժումները, և գումարս՝ անհունապես փոքրի, զրոյի, ոչնչութեան կու գար կը հանգեր:

Սրահին լույսերուն մեջ Սերվինազ կը ճառագայթեր, մաքուր հագված, ձեռնոց դնող երիտասարդներու թևը մտած. որչափ կը փափագեի խոսիլ հետը. ի՞նչ պիտի ըսեի եթե իրեք համարձակեի մոտենալ իրեն. հինգ տարի առաջվան մեր պատուհանի մտերմութիւնը կը բավե՞ր հանկարծ քովը երթալու, հոս այս մարդոց մեջ, իբրև թե ընդհատված խոսակցութիւն մը շարունակելու ձևով:

Սերվինազը դիտելով իր գեղեցկութեան հաղթանակին մեջ, կը հիշէի Թաշ Վերտիվենի պատուհանը, եղբւնների կապույտ խոպոպները և մեր անմոռանալի Դ. կարդը, որուն մնացորդն ու ներկայացուցիչն էի այստեղ. և այս պահուս միտքս կու գային մեր քերթվածներն տուններ, ամբողջ հավաքածո մը, որուն մեջ իր անունը կը կրկնվեր միշտ անուշ արձագանքի մը նման և զորս ներշնչող աստվածուհին ահա դեմս է, հո՛ղ, այդ ապերախտը՝ որ զիս շի ճանշնար հիմա:

Սրահը կը թողում սենյակի մը անկյունը քաշվելու համար և ահա շրջագգեստի շրջիւն մը կը լսեմ ետիս. ինքն է. աճապարանքով կը մոտենա ինծի. կ'երևա թե շատ ատեն չունի կենալու:

— Ի՞նչպես ես, աղե՞կ ես:

Կը սիրեմ այս պարզ ու եղակի ձևը որ պաշտոնականի չի վերածեր մեր տեսութիւնը. կը զգամ որ միշտ մեր Դ. կարգին Սերվինազն է:

Լրջաթույր ձեռնոցին թաթիկներովը կը շոյե երեսս:

— Մեծցեր ես:

Ինքը ապահովապես ավելի երիտասարդացած էր:

Հետո, մտերմաբար, տասը տարվան բարեկամի մը պես, շարժելով իր աղվորիկ գլուխը, ու վեր առնելով սաթի պես փայլուն մաղերն մաս մը որ ճակտին վրա կ'իյնար, շուրջը կը դիտե անդամ մը, զոդունի նալվածքով, կարծես նախան-

ձոտ աչքերն գաղտուկ՝ սիրո ապացույց մը տալու համար ինծի. ո՛չ ոք. այն ատեն գոհ սիրտով ինծի կը դառնա.

— Մխելու համար հոս եկա. մարդ շտեմնա, շո՛ւտ, սիկառ
մը տուր:

Դ.

Այդ գիշերն զատ մեյ մըն ալ շտեմնա զինքը:

Այն միայն իմ դասընկերներես, որ միշտ հետեցավ իրեն՝ ինձմե տարիքով ու սրտով մեծ երիտասարդ մըն է:

Երկուքն ալ ձախորդությանց զուգահեռական գիծով մը շարունակեցին ճամփանին. Զարեհ չմտավ երբեք այն ուղի՝ ուր կե խղճահարություններն զուրկ ապիկարությունները կը հառաջդիմեն. գործի մարդ չեղավ բնավ. իր հոգին՝ մաքուր, միամիտ ու երիտասարդ մնաց: Դպրոցն ելլելուն՝ վաճառականի գրագիր եղավ և գրագիր մնաց մինչև վերջը. դպրոցին մեջ ամենեւ հառաջագեմն էր, բանաստեղծ մըն էր. հոս՝ վաճառատան ահագին մաշտոցներուն դեմը՝ ապշած, օրն ի րուն կթելով, խոնարհելով անբանի մը աշխատության տակ, դեռ ատեն կը գտներ իր գրական փորձերը, պատրանքները շարունակելու:

Զորպաճին Արեւելի մեջ կարդալով Զարեհի ստորագրությունը, կը զարմանար, կը նախանձեր իր յազմին գրական կարողության և համրավին վրա. գրպանը ստակ մը շունեցող մեկը զոր ամեն ոք կը ճանչնար, մինչդեռ ինքը՝ էֆենտին, հարուստ ըլլալով հանդերձ, անժանոթ կը մնար. և հաջորդ օրը Զարեհին դեմ կը դառնար իր զայրույթը, կը դիտեր սեղանին վրա ծռած գրագիրը, ցանալով աչքին պոչովը գուշակել անոր գրության նյութը, վախնալով որ իր վճարած աշխատության մեջն մաս մը չգողնա. և այս հեռատեսությամբ առաջուց կը հանդիմաներ զայն.

— Արեւելին զրբ զրբ հողված գրելուդ սա սոն պիլանշոն չմնցուր:

Այս հաշիվներուն մեջ Սերվինապի պատկերը, դպրոցական օրերուն սերը, անբաժան կը մնար իր սրտէն, որուն վրա կարծես հիմա պատատուկ տունկի մը պէս երթալով կը փաթթվեր:

Ձէ՛ր վշտացեր Սերպինագի ամուսնութեան լուրը առնելուն.
թերեւս երջանիկ ըլլար այդ ամուսնութեամբ. Զարեհի սերը
անձնուրացութեան կը մոտենար հիմա. բայց այս ամուսնու-
թյունն ալ ահա աղետալոր ու դժբախտ միութիւն մը եղած
էր. հիվանդութեան, չքավորութեան շրջան մը:

Հիմա երիտասարդը ալ ավելի կը համառեր, անդրդվելի
կը մնար իր սիրույն մեջ: Տարօրինակ տեսարան մըն էր այս
տղուն կյանքը, որ իր տոմարներուն մեջ թաղված, հավատա-
րիմ իր առջի սիրույն, դեռ այս կիներ կ'երազեր ու անոր կը
ցանկար ամեն վայրկեան. ոչ ամուսնութիւնը, ոչ չքավորու-
թիւնը, ոչ գեղեցկութեան կորուստը մագի չափ չէին դղրդած
և տկարացուցած իր սիրույն հաստատուն ու զորավոր շենքը:

Վեհանձնութեան, ասպետական հավատարմութեան պարտք
մը կը համարեր ձախորդութեան, անկման ժամանակ չքել իր
սիրույն առարկան. ընդհակառակը՝ վաճառատան մեջ զինքը
չորս կողմեն շրջապատող ապշեցուցիչ թվանշաններուն մեջ
իր բանաստեղծի երեակայութիւնը կը գրգռեր:

Գրչին տակն էին այն մեծամեծ գումարները, որոնք վա-
յելքներու աշխարհներ կը նշանակէին. հարցուք հազարավոր-
ներ իրարու վրա բարդելով կամ իրարմէն զեղչելով ոսկիի գե-
զեր կը խառնէր իր տոմարներուն մեջ, ինչպէս միջին դարու
ալքիմիսթ մը իր ատրաշեկ հալոցին մեջ: Օրն ի բուն գրչի մեկ
հարվածով կը հարստացներ կամ կը փճացներ այն հեք արա-
բածները, զորս ինք ստեղծած ու կնքած էր Մայր-Հաշիվին
ամեն մեկ էջին գլուխը, Ընդհ. Ապրանք, Սնտուկ, և որոնց
վրա, ամենահզօր նախախնամութեան մը նման, կը խրոխտար:

Ի՞նչ կ'ըլլար եթէ այս բոլոր հիացուցիչ գումարները,
որոնք իր գրչին տակեն կ'անցնէին շարունակ, մարմին առ-
նէին հանկարծ, չքավորութեան մատնվող սփռահիթ մը ըն-
ծայելու արժանի կյանք մը շինելու համար:

Ե.

Քարլա-Պաշրի անձուկ ցեխոտ փողոցներէն մեկը. քա-
րուկիք առնելու խիտ ու հոծ շարք մը, կարգով կեցող զբո-

քոյականներու գիծի մը կամ քով քովի սեղմվող մսկոտ հավերու երամի մը նման. հագիվ հինգ կանգուն լայնքով տուն մը, որ իր երկու քովի պատերուն մեջ ճզմվելուն համար կարծես վե՛ր վե՛ր կ'ելլե շարունակ. բաց դուռնեն՝ կերակուր եփելու հոտ մը կը ծավալի դուրսը, ներսը, բակին մեջ, սանդուխին վրա, որ մութին մեջ կը կորսվի:

Դեմ դեմի երկու սենյակ առաջին հարկը կը կազմեն. այսպես ալ բոլոր մյուս հարկերը. իրական սեֆեր թասի մըն է այս տունը. ու կ'ելլես վեր, հարկ մըն ալ վեր, և ուրիշ հարկ մըն ալ, առանց հաշողելու կատարը հասնիլ. Պ. Փափազյանի «Վերելքն հԱրարատ»ը:

Ամեն սանդուխին վերջանալուն՝ որ սահմանագլուխ մը կը նշանակե, լեզուները, դեմքերը կը փոխվին. հունարենով կը սկսիս՝ գերմաներեն, ֆրանսերեն, տաճկերեն անցնելի հետո հայերենին քով շունչ առնելու համար: Հոս՝ ժեր հելլենուհի մը, հող՝ մանկամարդ հայ հռոմեական. կին մը, ամեն տարիքներ ու ամեն տարազներ, որոնցմե կ'անցնիս անսայթաք, հոն, վերը, Սերվինազի սենյակը մտնելու ջանքով:

Այդ սենյակը պետք է տանիքին անմիջապես տակը գրտնըվի. բայց որքան ալ բարձրանաս երբեք բացարձակ վրստահություն չկա հոս, վրադ դեռ ուրիշ հարկ մը չունենալուդ:

Երկու պատուհաններեն կը տեսնվի Թաթավյան Փերայեն բաժնող ձորը, որուն զառիվայրի տուններուն երկարող կարգերը հետզհետե իջնող լայն սանդուխ մը կը ձևացնեն:

[Սերվինազ՝ էրկենն բաժնված՝ հոս կը բնակի իր ութ տարու տղուն, լեռնին հետ.] Երեսունըհինգի մոտ. կին մըն է, անցյալ գեղեցկությանը գիտակցությունը, արժեքը զգալով հոս, այս պոռուսային մեջ որ Փերա կը կոչվի, հիմա՝ ալ, իր սև սաթի մազերը առատ ու գեղեցիկ են առաջվան պես. հասակը նուրբ, բարեձև մնացած է. Երեսին մորթը կծկած քիչ մը. շրթունքը՝ հեգնության պրկում մը ունի, որ դեմքը կը տգեղցրեն, բայց ակռաները մաքուր և ամբողջ են. վերջին հիվանդութենեն նիհարցած՝ ուսին տախտակները կը ցցվին դուրս:

Զարեհին հետ խոսած ատեն կը բացատրե որ չէ կրցած աղեկ մը վրա գալ. պզտիկ օղափոխություն մը, քիչ մը աղեկ գինի, և առջինեն աղեկ միս պիտի կապե, մի'ս, այո', վասն զի, անանկ չէ՞, էրիկ մարդիկ միսն կ'ախորժին:

Կը խոսի խնդալով, կը խոստովանի իր հրապույրներուն պակսիլը, ինչպես հանցանք մը պիտի խոստովաներ ակամա. և արդարացնել կ'ուղե ինքզինքը, պատճառները թվելով, քաշած նեղությունը, գեշ էրիկ մը, հիվանդությունները: Հետո երիտասարդը իսպառ շուսահատեցնելու համար իր վայելչությանը վերադարձեն, կ'ավելցնեն որ ամեն բան կրնա դարմանվիլ քիչ մը հանգստության երես տեսնելով: Անցյալը ապագային երաշխավորության կը կոչե, երաշխավորություններու ամենեն անհիմնը:

— Ատեն մը, գիտե՞ս, ինչպե՞ս պլըխ պլըխ էի. հիմա չորցա:

Եվ կը ժպտեր տխուր ժպիտով մը որ ալ ավելի կը տգեղցըներ զինքը:

Շուրջը կը նայեր, սեղանին վրա, անկյունները փնտրտութի կ'ելլեր ու կը դառնար երիտասարդին.

— Թյություն շունիմ որ հրամցնեմ:

Քիչ մը վերջը իր կյանքեն կը գանգատեր.

— Աղեկ օրի երես չտեւա. հազար հոգի փնշիս կը պտրտեր, դուն աղեկ գիտես:

Կը շարունակեր, բաղդատություն մը ընելով մտքեն.

— Իմ կեսս չարժողները...

Եվ, հավանական պատասխանի մը առաջք առնելով,

— Զեմ ըսեր որ ես գեղեցիկ եմ. առաջ՝ ուրիշ խոսք:

Ամեն ոտքի ելլելուն ակնարկ մը կը նետե դեմի հայելիին. սե, հինցած շրջանակով հայելի մը որուն վրա ոսկի քանդակները կեցած են դեռ. մեկ նայվածքով իր մարմինն, կեցվածքին, հադուստին դիմացինին վրա ընելիք տպավորությունը կը հարցնե անոր և շրջագեստին մեկ փոթը կամ մազին մեկ ոլորքը կը շտկե շուտով:

Փողոց ելած ատեն՝ ուշադիր, հետաքրքիր, կը դիտե կիները, որոնք կառքերով կ'անցնին սրարշավ, ժամանակ չձգե-

լով իրեն դատաստանը ամբողջացնելու. անաշառ արվեստագետի մը պես կը տեսնե, կը ցուցնե ամենուն պակասությունը, չքաշվելով բնավ տեսած կատարելություններուն վրա ալ հիանալե.

— Սա՛ անցնողը, նայե՛, աղվորիկ է, ըսելիք չունիմ:

2.

Սերվինազ կը գիրնար. միս կը կապեր վերջապես, տանտիկնության միսը. և երիտասարդը կը շարունակեր գալ, ամրացած իր տոմարակալության պաշտոնին և այս կնոջ համար ունեցած սիրուն մեջ. ամուրի մնացած էր հակառակ իր մորը ջանքերուն, երբեմն գեղեցկությանը, երբեմն տգեղությանը համար չկրնալով զատվիլ Սերվինազեն և անոր կյանքին մոտ մնալու սովորությունը չկրնալով մեկդի թողուլ, մեկդի թողուլ իր բոլոր հավատքը:

Այս տան մեջ, ուր բոլոր վարձակալները կը ճանշնային զինքը, կու գար ժամերով մնալ. երբեմն վերը կը սպասեր մինակ որպեսզի Սերվինազ վարը խոհանոցին մեջ իր կերակուրի պատրաստությունները ավարտե ու գա դեմը նստի. երբեք հետը դուրս չէր ելլեր, վախնալով, որ արատ չբերե անոր անունին:

Վերջերը ա՛լ տունեն էր գրեթե, ազգական մը Սերվինազին համար, որ անոր ներկայությանը իր սենյակը կը մաքրեր, անկողինը կը շտկեր. երբեմն դեմի սենյակեն դրացուհին կու գար, կաթուղիկ հայուհին, իրենց հետ խոսակցելու, ան ալ ամուսինեն բաժնված կին մը, ավելի մանկամարդ, պզտիկ քույր մը Սերվինազին, և բարեկամ մըն ալ կը բերեր մեկտեղ, ան ալ իր ազգականը անշուշտ:

Սերվինազ կը սկսեր ճանչցվիլ, հյուրեր կու գային. ինքը կը սորվեր Փերայի խոսելու հատուկ շեշտերը, վարվելու եղանակները:

Զարեհ կատակ կ'ըներ այս հյուրերուն վրա. երբեմն կը հարցափորձեր.

— Ո՞վ էր սա առջի օրվան մարդը:

— Ի՞նչ, ա՞տկե ալ կը նախանձիս, ես մնացի մնացի՝
ատանկի՞ն մնացի:

Հետո՝

— Ես մարդու նայելու սի՞րտ ունիմ. ասկե՞ ետքը:

Օր մըն ալ ելավ խորհուրդ հարցնելու Զարեհին:

— Ի՞նչ կ'ըսես, Պեքյար փողոցը աժան տուն մը կա,
վարձու բռնե՞մ՝ փաճսիռնեռ առնելու համար:

Երիտասարդը համակարծիք չէր. այս պզտիկ սենյակեն
գոհ էր ինք, թեև ատեն ատեն արմուկովը՝ ներս մտնողի մը
կամ դուրս ելողի մը զարնվեր մութ սանդուխին վրա:

Վայրկյան մը չէր կասկածեր այն կեղակարծ պարկեշ-
տության երևույթին վրա որ այս տան մեջ կը տիրեր, այս
էրիկնեն զատվող կիներուն, այս երիտասարդ ազգականնե-
րուն ալեվուկ բարբերուն վրա, որ կը լեցվեին հոն, իր սերնե-
դուրս հետաքրքիր ըլլալու պետքը չզգալով բնավ և հավեր-
ժացնելով մեր միամիտ Դ. կարգը:

Է.

Ամառվան իրիկուն մըն է. Մեծ Փողոցին մեջեն կը քալեր
դիտելով վաճառատուններու ապակիներուն պարզած պեր-
ճութունները, հանդարտ ու ստոյիկ, երբոր Կալաթա Սարա-
յի մոտ լեռնը տեսավ, ձեռքը օղիի շիշ մը բռնած, թուղթի
մը փաթթված աղանդերի տեսակներով:

Կեցավ. հարցուց որի՞ տանիլը այդ ամենը. հյուր կար
տունը. հյո՞ւր. ի՞նչ հյուր. օղիի փոքրիկ շիշը կը պատաս-
խաներ իրեն. այս գլուխ գլխի զվարճության պատրաստու-
թյունները՝ փոքրիկ տղուն ձեռքին մեջ՝ պերճախոս ու ահ-
ռելի կը թվին հանկարծ. սթափում մը կ'ունենա. փոքրիկ
մանրամասնություններ որ իր աչքեն կը վրիպեին, հիմա
կուգան հատիկ հատիկ ամբաստանության ահագին զանգ-
ված մը ձևացնելու. իրա՞վ է արդյոք. այո՛, առջի անուղղա-
աղջիկն է այս կինը, այն զոր Թաշ Վերտիլինի պատուհա-

նեն կը տեսներ, եղբականիին կապույտներուն մեջն, և որ հիմա այդ ծառին սիսա ապաժաման ծաղկումներով կարթուն-նար՝ տարիքը առնելուն հետ ուշ մնացողի մը պես՝ ավելի բուռն տենչանքներու կասարը բարձրանալու մրցումով:

Եվ կը խորհի իր ալ կյանքին, ամուլ, անօգուտ ու աննը-պատակ, ամբողջ տառապանքի, սպասումի կյանք մը, որ ընդքարշ գացած է միշտ այդ կնոջ ետեւն, բոլոր պատանու-թյունը ու բոլոր երիտասարդությունը կապված, գամված այս կնոջ խոստմնատու նայվածքին, որոնք այս վայրկյանիս անկե բաժնվելով ո՛ւնէ հենակետ մը շեն կրնար գտնել:

Իր պատրանքներուն այս քայքայման մեջ կը զգա, որ Մեծ Փողոցի շենքերը կ'երեւան, իր վրա կը փլչին. կառք մը՝ զոր չի տեսներ՝ զինքը խորտակել կը սպառնա. թեւն կը քաշեն. անցորդները այս ապշած դեմքը դիտելով կը զբոսնուն: Սփռնեքի խանութին առջև, օդիին շիշը բռնող փոքրիկ տղուն քով կեցած կը խօրհի, կը վճռե. պիտի ձգե, պիտի թողու այդ կինը որ այս վայրկյանն ա՛լ գոյութիւն չունի իրեն հա-մար. ~~կը չափե~~ իր որոշման առաջ բերելիք սրտահուզութիւ-նը ու կ'ուրախանա, հիմա՛, շուտով, լուր մը, մահացու կա-պարի մը պես անոր ճիշտ սրտին. հասկնա, որ ա՛լ տեղյակ է ամեն անցած դարձածին:

Լեոնին թեւն կը բռնե.

— Ինձի նայե, մամայիդ բարե՛ ըրե ինձմե:

Ու շեշտելով տղուն իր ապսպրած բարեին ահագին նշա-նակութիւնը,

— Զմոռնաս հա՛, ինձմե մամայիդ բարե ըրե:

Ա.

Է մասն հայ հոռմնական կինն մըն էր, եվրոպացիի մը հետ ամուսնացած. գեղեցիկ, չեմ գիտեր շիտակը. ո՛չ, գեղեցիկ չէր ան, գեթ արվեստագետներուն սահմանած գեղեցկությամբը:

Թուխ դեմքով սևաչվի մը, հոյաշեն կառուցում մը ձրուն լանջքին ու բարձերուն գեղծանող, շռայլվող կարկանդակը պակասություն մը պիտի ձևացնեին եթե հասակին բարձրությունը չըլլար:

Հոն՝ ուր իր մասնավոր պշրանքը կը դներ այս կինը, իր ոտքերն էին, միշտ նոր պոքերու մեջ ամփոփված ոտքեր որոնց նրբավարտ մատներուն ծայրերեն մինչև սրունքին դնդղուց միսը բարձրացող ու գրկող նուրբ կաշին երևան կը հաներ ան, անպատկառ հրճվանքով մը, փողոցի փողին կամ ցիխեն շաղտոտելու համար, պետք եղածեն ավելի վեր՝ շատ ավելի վեր հանգրիճելով իր շրջագգեստը:

Այս ոտքերը բանաստեղծներուն երգած փոքրիկ ու մանկական խաղալիկները չէին. այլ իր մարմնեղ ու հասուն կնոջ — Ըսի՝ միթե, որ երեսունը անցուկ էր անիկա — համեմատություններուն կը պատշաճեին, իրենց գիծերուն

զմայլելի ներդաշնակությանը մեջ միայն հայտնելով իրենց ուրույնությունը:

Էմմային դեմքը վերլուծող մը, այն հատուկ գիտության կանոններուն համեմատ որոնցմով կ'ըսեն թե մարդկային հոգւոյն մինչև խորը կը թափանցեն, վախեն պիտի կենար. այնքա՛ն պակուցիչ ու ահապոր բան մը պիտի գտներ այս անմեղ ու մանկունակ երեսին վրա:

Աղջիկ ատենը Օրթագյուղի մեջ շատ տեսած էի զինքը. հիմա, շատ մը տարիներ անցնելէն վերջը, երբեմն Փերայի Շիտակ ճամփուն վրա կը հանդիպեի իրեն. ամառները Թարապիա կամ Փրինքիփոյի մեջ ուր կու գար միշտ էրկանը հետ. կը տեսնւիւր և աներևույթ կ'ըլլար իսկույն:

Էմմա անոնցմե չէր որ ամիսներով տեղ մը կը կենան, այնպես որ զինքը տեսնելու ստուգությունը ունենաս: Այլ այն վաղակորույս և ճիշտ ատոր համար փնտրված հետաքրքրող ու երբեք չգոհացնող կնոջական տեսիլքներէն մեկն էր որոնց էրիկ մարդիկ անձկաբեկ կը սպասեն: Հորիզոնին վրա անակընկալ կերպով ծագող ու անհետացող լույսերէն մեկը՝ որոնց շավիղը իր Վեռիե մը, աշխարհիս բոլոր անհունական հաշիվները մեկտեղ բերելով, չէ կրցած դեռ ճշտել: >

Սա որ դիմագուշակ հարցուկի հովեր կ'առնեմ երբեմն, ամեն հեղ իրեն հանդիպելուս կը ջանայի, ինքնիրենս, իր գոյության առեղծվածը, իր աղիտաբեր արարածի կյանքին ալքերը պրպտել: Տեղ մը իրեն հանդիպելու, հետը տեսնվելու համար հնարք մը չստեղծած դեռ, կը ձգեր կ'երթար ան, կարծես շատ իսկ սեպելով, իր վրա հիացողներուն համար, իր տեսքին քանի մի ժամվան վայելքը:

Բ.

Էմման ամուսնացած էր, շատ երիտասարդ ամուսնացած, քանի որ իր զավկըներուն էն մեծը հազիվ տասերեք տարեկան կար հիմա, թխադեմ տղա մը, ճիշտ մորը աչքերով: Իր ամուսնության պատմությունը հետաքրքրական ու

մասնավոր բան մը չունենր: Աղվորությանը համար միայն առեր էր զինքը էրիկը, նիհար ու հիվանդկախ մարդ մը, ժանգոտած պղինձի դեմքով, որ շհափրացող ցանկության մը վայելքը փնտրած էր միայն այս ամուսնության մեջ: Էմմա, իբր ճշմարիտ հայ հռոմեական աղջիկ մը, եվրոպացիի մը հետ ամուսնանալովը իր և իր ընտանիքին բաղձանքներուն կատարը հասած էր:

Ճշմարիտ սիրով մը կապված էր էրկանը հետ, տարիներով ու անձնվիրությամբ խնամելով զայն գթության քրոջ մը պես, առանց տրտնջալու և ուղիղ բանի քիչ մը անհամաձայն թվող այս հավատարմության հարուցած ընդհանուր զարմանքին վրա զվարճանալով:

Շատոնց ըսեր էին բժիշկները որ էրիկը երկար չապրիր, մինչդեռ մարդը հաճույք կը զգար ի դերև հանելով այս գուշակությունները ու իր հեք ոսկորներուն կմախաձև շենքը, իր կանչըցած երեսը պտտցնելով կնոջը պարարտ հրապույրներուն քովը:

Ո՛չ վեճ և ոչ կռիվ իրենց մեջը, ինչ որ քիչ զարմանք պատճառած չէր իրենց բարեկամներուն, որոնք, ամեն բարեկամներու պես, գայթակղություններու ակնկալությամբը կ'ապրին: Անակնկալ համերաշխությունը այս ամուսին՝ զրկանքի պես բան մը կ'ըլլար անոնց որ ամուսնության հաջորդ օրվան համար գծտում, երկպառակություն նախատեսներ էին:

Եվ անոնք որ ջանացեր էին իր հոմանիները ըլլալ, հիմա մեկիկ մեկիկ քաշվեր էին, շծածկելով իրենց զայրույթը:

Մեկը միայն համառու ու գամվեր էր անոր հրապույրներուն:

Օրթագյուղի իմ դպրոցական ընկերներես էր, ան ալ հեռվանց ծանոթ մը էմմային, հիմա երեսունի մոտ, բայց դուրահավատ ու միամիտ սրտով տղա մը, որուն հոգվույն ազնիվ մետաղը իր նոր թափօուի փայլին մեջն էր տակավին և զոր ձախորդությանց շունչը չէր եկած նսեմացնել:

Մաքուր հագված, առանց սեթևեթի սակայն, միշտ կարդալու գիրք մը բռնած ձեռքը, ընթերցումը ըլլալով իր մե-

ծագույն դրադմունքը, ճերմակ թաշկինակովը՝ իր կարճատեսի ակնոցը մաքրելու գրադած շարունակ:

Ամեն աղմուկե, չափազանցութենէ հեռացող իր կյանքը՝ իրավամբ մեզ ամենուս օրինակ ցուցուցած էին միշտ: Նրկրաչափական ձևերու ճշտությամբը կադմված էր իր գոյությունը: Հորը մորը մեկ հատիկը, աչքերնուն լույսն ու պարծանքն էր. զինքը ամուսնացնելու կարոտեն գատ իր ծնողքը մտմտութ շունենին: Նշանավության պղտիկ խոսքեր զուրցվելու վրա էին իրենց պրացիններեն մեկուն աղջկան համար որուն տունը շատ կ'երթար ինքը:

Պանքային մեջ, ուր լեցուն ամսականով պաշտոն մը ունենր, իր մեծերը կը սիրենին անոր հավատարիմ ու աշխատասեր բնավորությունը. մեծ ապագա մը վերապահված էր իրեն, գրեթե խոստացված:

Դպրոցեն դուրս՝ միշտ բարեկամ, մանավանդ թե մտերիմ մնացեր էինք, ինչ որ շատ չի պատահիր. կ'ըլլար սակայն որ ամիսներով, երբեմն տարի մը իրար շտենենինք, բայց առջի հեղ իրար գտնելնուս, փոխադարձ քաղվածքը կ'ընենինք իրարմէ հետու անցուցած օրերնուս, մեր ուրախություններուն և մանավանդ մեր հուսախաբություններուն, առանց անտեղի հպարտությամբ մը իրարմէ բան պահելու. և այս խոստովանություններով մեր ընդհատված մտերմությունը ա'լ ավելի կ'ամրանար: Զէր հավներ ան իմ ապրելու եղանակիս ու խրատելու կ'ելլեր զիս.

— Երջանկությունը՝ երջանկություն չփնտրելուն մեջն է, կ'ըսեր ինձի, երբեմն:

Եվ իր անդորր կյանքը նետելով երեսիս, իր ըսածը կը հաստատեր:

Գ.

Ինձի համար, րոյոր զինքը ճանցողնիրուն համար, ամենեն ապշեցուցիչ անակնկալը ևղավ էմմային համար ունեցած իր տարփանքին գայթակղությունը: Դիտեի քիչ մը այս

կնոջ համար ունեցած իր համակրությունը, բայց այս վերջավորությունը մտքես չէի անցրենք բնավ:

Ուսկի՞ց ուր այս անփորձ ու միամիտ երիտասարդը կըրցեր էր էմմային պես կնկան մը սիրտը գրավել. ի՞նչպես մանավանդ, ինքը՝ հանրային կարծիքին այնքան ուշադիր մը, պայմանադրական, բարոյականեն մագի շափ շշեղող մը՝ ոտքի հարվածով մը մեկդի ըրեր էր իր ծնած օրէն զինքը մեծցնող, շորս դիեն պաշարող կյանքի կարգն ու սարքը, ընտանեկան ավանդությունները, ատոնց բոլորին վրա ելեր նստեր էր, ամուսնացած ու զավկի տեղ կին մը առեւանգելու ու անոր հետ ապրելու շափ առաջ երթալու համար:

Երբոր այս լուրը առի, վեղարը ու սքեմը նետող վանականի մը նմանցուցի զինքը, այնքա՛ն ավելի հոխորտ իր ըմբոստությանը մեջ՝ որքան խստակրոն եղած էր իր հավատքի ժամերուն:

Բնություններ կան որոնք ջուրին թույլ ու մեղկ հնազանդության երևույթը կ'ընծայեն. բայց ջուրին կաթիլներուն միօրինակ ու անփոփոխ աշխատությունը լռեցայն կը կատարեն անոնք, մեղմիվ, հեշտորեն մաշեցնելով զիրենք շրջապատող քարերը ու ժայռերը և ծակ մը, անցք մը բացվելուն՝ հեղեղի մը պես դուրս կը թափին:

Այս երիտասարդինը այդ կարգէն էր ահա. ինքնիրենս այս խորհրդածությունները բրի միայն: Այս առեւանգությունը սակայն ընդհանուր խոսակցության նյութը եղավ. կիները իրենց մաղձոտ շարախոսությունները դուրս թափեցին. այս կնոջ՝ էրկանը դեմ ցուցուցած անհավատարմությունը քարկոծեցին. զինքը ձեռքն ձեռք հափշտակել ուզող էրիկ մարդոց ճաշակին վրա ալ շատ մը խնդացին. գոնե գեղեցիկ կի՞ն մը ըլլար անիկա. ու ու նվազեւ աչքեր ունեւ ան. ո՞վ ու աչք չունի Պոլսո մեջ. իր միտք աղվորությունը, իր արդուզարդին շքեղությունը, ասոնք էին բոլոր հրապույրները, որոնց առջև ահա մարդիկ կանգ կ'առնէին:

Երիտասարդին մասին էրիկ մարդոց դատավճիռը նվազ խիստ չէր: Հանրային կարծիքը այն ատեն մանավանդ կ'որոտա ու շանթեր կը տեղա երբոր իր ամենէն խաբխաւ ու

կեղծիքով միայն ոտքի վրա կեցող սկզբունքներեն մեկուն դեմ է մեղանշումը:

Իմ բարեկամս, մեկ օրեն մյուսը, ամենեն անշնորհ ու անառակ երիտասարդի հռչակը ստացավ. իր անհատական կյանքը քրքրվեցաւ ծայրե ծայր ու լեցուն գտնվեցավ արատներով:

Պանքային մեջ անգամ իր խղճամիտ պաշտոնյայի դիրքը կորսնցուց. հառաջդիմության հույսերը մարեցան և մտերմական բարևները գլխու հարևանցի շարժումներու փոխվեցան:

Քեզ առիթ չունեցա զինքը տեսնելու բոլոր այն ամառը. իմացա սակայն որ իր ծնողքեն զատվելեն վերջը էմմայի հետ միջոց մը Յագաճըգի կողմերը գացեր էր. հետո, տեղի տալով իր սիրած կնոջ հարափոփոխ պահանջումներուն, վերսկսեր էր անոր հետ աստանդական կյանք մը գյուղապետարանի, ութ օր հոս՝ հինգ օր հոն և այսպես մինչև աշունը պատելն վերջ Փերա եկեր էին ձմեռը անցընելու X

Դ.

Սր մը, բնավ մտքես չանցած մեկ վայրկյանիս, գրասենյակես ներս մտավ ան. տիրաբար, չսպասելով գրագրիս հրամցնելուն, երկար ճամփու մը հոգնութենեն պարտասած մեկու մը պես աթոռի մը մեջ ինկավ. հետո՝ դեռ ինծի բան մը չըսած՝ խահվե մը ապսպրեց ինքզինքին և սիկառեթ մը վառեց:

— Քենե ուրիշ մեկը չունիմ իմ սիրտս բանալիք, ըսավ ինծի դողդոջուն ձայնով մը. այն վայրկյանին ուր ամեն ինչ կ'երերա ու փլշելու մոտ կ'երևա շուրջս, անխախտ՝ քու բարեկամությունդ միայն կը տեսնեմ ու քեզի կ'ապավինիմ:

Այս ձայնը զարմացուց զիս. երեսը նայեցա աղեկ մը. որքա՛ն փոփոխություն. քանի մը ամսվան մեջ նիհարեցեր ու վատեր էր. տենդի կարմրությունը իր այտերը կը շառագուներ:

— Ինծի պատահածները հարկավ գիտես, շարունակեց անհկա, ատեն չկա որ երկար բարակ պատմեմ քեզի զանոնք, էմման էրկընեն զատվեցավ, այր ու կնոջ մեջ փոխադարձ հոժարության գործ մը եղավ ասիկա, իրենց ամուսնությանը պես. իրենց շահերը, իրավունքները, ամեն ինչ ճշտած, որոշած են. զավկըները իրենց հորը քով կը մնան ու մայրը իրավունք ունի ուզած օրը զանոնք տեսնելու առանձին: Դատարան մը ասկե աղեկ չպիտի վճռեր:

Ուրեմն իմ բաղձանքիս լրումին մեջն եմ հիմա. ասո՞ր համար արդյոք աշխարհիս ամենեն ապերջանիկ մարդն եմ: Ի՞նչ տաժօրինակ սեր է իմինս որուն վայելքը զրկանքին շափ կը տառապեցնեն:

Ահավասիկ բոլոր խնդիրը:

էմման իմա է, իմա բոլորովին, բայց զայն կորսնցնելու վախն է որ ամեն վայրկյան կը պաշարե գիս:

Եթե օր մը ձգե գիս երթա՞, աստվա՞ծ իմ: Այս ահուդողին մեջ ո՛չ գիշեր, ո՛չ ցերեկ ունիմ ես. քաջառողջ մարդիկ կան որոնք թոքախտ ըլլալու սարսափով իրենց կյանքը կը դառնացնեն. ես անոնցմե՞ եմ արդյոք, թե ոչ նախազգացումը, մերձավոր կորուստին նախազգացումն է որ գիս կը խռովե: Ծշմարտության ասիկա ավելի մոտ է. երջանկությունս այնքա՞ն մեծ է, այնքա՞ն անհավատալի, որ վայրկյաններ կան ուր անոր ստուգության վրա կը սկսիմ տաժարակուսիլ: Քնաշրջիկի մը պես կ'անցնիմ կյանքին մեջեն, երազաշեն աշխարհի մը շրջանը ընելով, որչա՞փ օրվան մեջ... և ե՞րբ պիտի ըլլա զարթնումը:

Տեսնելով իմ անհամբերությունս այս անկապ ու անհաւոր խոսքերուն դեմ,

— Երջանկութենե երես առած մեկը չեմ, ավելցուց բարեկամս, մեկը անոնցմե որոնք իրենց եզական բախտավորությունը ուրիշի մը վկայությամբը հաստատելու հաճույքին համար՝ անոր կը պատմեն զայն՝ հատկապես խել մը դժգոհանքի պատճառներու մեջ պարուրելով:

Ո՛չ. ես իրական անձկության մը մատնված եմ, վախի մեջ թե ուրիշ մը էմման ձեռքես պիտի հափշտակե: Ո՞վ է

այդ մյուսը, մեղտեղ ելա՞ծ է արդեն, թե երևան պիտի ելլե, մութ հարցեր ինծի համար. բայց այդ մյուսը կա. կասկած չունիմ ատոր նկատմամբ: Գիտե՞ս, երբեմն սենյակիդ մեջ գիրք մը կարդացած պահուդ, կամ պատուհանն փողոցը դիտած մեկ վայրկյանիդ, առանց ոտնաձայն մը լսած ըլլալու կը զգաս իսկույն որ մեկը ներս մտած է. չես տեսած դեռ զինքը. բայց ապահով ես, ստուգությունը ունիս որ գլուխդ վեր առնելուդ գիրքիդ վրայն, կամ ետիդ դարձնելուդ, մարգար պիտի տեսնես, և իրոք զայն կը տեսնես ալ: Ես ալ ատոր պէս՝ իմ երջանկությանս մեջ ոտք կոխող ինչ ուրիշի մը գոթության ահաւոր ստուգությունը ունիմ: Ի՞նչ կ'ըսես դուն ատոր:

Սյա հարցումին վրա նոր սիկառեթ մը վառեց անիկա:

Ե,

— Դուն նախ պատմե ինծի, ի՞նչպես ճանչցար, ի՞նչպէս ձեռք ձգեցիր այս կինը, պատասխանեցի իրեն. միայն մտմտութենով ըսելու եկար հոս. ի՞նչպես և ինչո՞ւ կը սիրես զինքը. ես որ երբեք սիրած չեմ, հետաքրքիր եմ ատոր:

— Սիրեցի զինքը անոր համար գուցե որ հազարումեկ պատճառ ունեի չսիրելու համար. այո՛, հազարումեկ. իմ կյանքս, իմ սկզբունքներս. իմ ընտանեկան վիճակս, ասոնք բոլորը մեկ կողմն, այս կնոջ բոլոր կյանքը մյուսն, իրեն մոտենալն անգամ կ'արգիլեին ինծի:

Փրիւքիփոյի մեջ հանդիպեցա անոր, միևնույն պանդոկը գտնվեցանք դիպվածով, ու դրացի իրարու Պզտիկուց գիտե՞ք էմման, բայց բոլորովին մոռցեր էի զինքը. ո՞րչափ գեղեցկացի էր մեծնալով: Առջի տեսած վայրկյանես ամենն թուոն տպավորությունը ըրավ վրաս:

Իրիկունը, ճաշն ելլելուս,— անիկա էրկանը ու տղոցը հետ մասնավոր սեղանի մը վրա կ'ընէր ճաշը,— պարտեզին մեջ մինակը կը պտտեր. վարանոտ քալվածք մը ունեք, առ ձեռքի անգիտակից շարժումով, որ վարժություն եղած է ա՛լ

իրեն համար, իր սանտրած մագերուն կարգեն կանոնեն փախչելով ճակտին վրա իյնող պզտիկ գանգուրները կը շտկեր:

Մինակը ծառերուն տակ շրջագայած ատեն անթափանցելի խորհուրդներու մեջ ընկղմած կը թվեր. տրտմության բողբ մը, այն ամառ գիշերին ստվերներուն պես թափանցիկ, ոտքեն գլուխը կը պարուրեր այս աղվոր կինը. ինչո՞ւ համար տխուր էր արդյոք. ինքնիրենս ըրի այս հարցումը. քովես անցնելուն՝ մեր նայվածքները իրարու հանդիպեցան. կարծես թե բացահայտ զմայլանք մը կարդաց իմինիս մեջ. ուէ՞ զարմանք կամ ուրախություն շցուցուց ասոր փոխարեն: Միայն հանդարտ ուշադրությամբ մը և առանց քաշվելու ինքն ալ զիս դիտեց. անկէ վերջը՝ ամեն անգամ իրարու պատահելունս՝ այս նայվածքը չպակսեցուց վրայես, անթարթ կեքպով սեեռած ու տրտում նայվածք մը, մինչև սրտիս խորք իջնելու ակներև մտադրությամբ:

Ես՝ ներսես՝ այս անտեղի սիրույն հետևանքները կը հաշվեի ու իմ բոլոր արիությանս կոշում կ'ընեի ազատելու համար անոր հմայքեն. անիկա, կարծես զգալով խուլ պայքարը որ կը մղվեր հոգվույս մեջ, ա՛լ ավելի լուռ պշտանքով կը սեեռեր իր նայվածքը վրաս, մարելու մոտ կանթեղի մը մեջ յուզ թափելու պես:

Այս եղավ մեր սիրույն սկիզբը: Էրիկը սակայն հիվանդ էր միշտ. կանոնավոր կերպով շարթվան մեջ օր մը կամ երկուք իր սենյակը մնալու ստիպված էր ցավին սաստկացած միջոցին և իր կինը քովը կը հսկեր, թողլով իր զավակները սպասավորի մը հսկողութանս:

Զէի սիրեր այդ մարդը:

Անկարագիթ, անպատկառ ու ամեն բան հեզոռ մարդացման մեկն էր, որոնց առջև ամեն ընկալալ կանոններ միամշտություններ կը համարվին:

Լուսնի գիշեր մը որոշվեցավ որ պանդոկին բոլոր հյուերերս կղզիին շրջանը ընենք: Ոմանք կառքով՝ ոմանք էջ հեծած ճամփա ելան:

Փրինքիփոն զինքը շրջապատող կապույտ ծովին վրա կը

ցուացներ իր սաղարթախիտ ըլուրները, իր վիլլաներուն գույնզգույն երեսները, իր պարտեզներուն երփնագեղ կանանշությունները: Ու անհուն հայելիին մեջ որ այս աննման կապույտն կը ձևանար, այս բոլորը կը դողար, կը սարսուռք ալլակի մը վեհերոտ տատանումին հետ:

Աջեն ու ձախեն բարձրացող երգերու ժխորովը Տիասքելո հասանք: Հոս լուսինը իր բոլոր պայծառությամբը կ'ողողեր պզտիկ սարահարթը. Փենտիքի եզերքեն՝ ուրկե կը բարձրանար, աննշմարելի վերելքով մը, ադամանդի կոտրտութներով հարդարված լուսեղեն պողոտա մը ծովուն վրա կ'երկննար, կը փալփեր, կը լայննար, կը նեղնար շարունակ:

Բազմության մեջ տեսա էմման որ վար իջած կառքեն, երիսթոս տանող մեծ ճամփուն կողմը կ'երթար մինակը. այս ժամուն բոլորովին ամայի էր այդ տեղը, նռնիներուն շուքովը պատսպարված:

Գիտես որ ձեռներեց մեկը չեմ ես, բայց ութ օրն ի վեր այս կինը այնքա՛ն լուռ պշրանքով պաշարեր էր հոգիս, որ իրեն հետ խոսելու փափագին դիմադրելու անկարող էի ա՛յն:

Հող, այդ ճամփուն վրա, զոր կարծես ինքն ալ հարմարագույն վայրը դատեր էր, խոսեցա հետը առչի անգամ:

Սև մետաքսե ֆոլսած մը ունեք, այս օրվան պես միտքս է, և վեր ժողված ճերմակ պատմութեան ժյուքեն տանքէլներու եռեկիւր ու փրփուրը դուրս կը ժայթքեր: Ինքը կ'ունկրնդեր ինձի՝ շարունակելով ժողվրտուքը իր ճակտին անհնազանդ մագերուն, մատը բերնին դնելով երբեմն, խոհեմություն պատվիրելու դիրքով, բայց որոշ ու մեկին պատասխան մը չտալով երբեք:

Այսպես իր վրդովիչ կնկան դերին մեջ էր զոր Սենքիւկիչ, իրավամբ, Բիզայի աշտարակին կը նմանցնե, ծռելով միշտ՝ բայց չխնալով բնավ:

Իր ձեռքը զոր համբույրներով ծածկեր էի, քաշեց հանկարծ ուժով. մեր կողմը եկող ոտնաձայն մը լսեր էր. վայրկյան մը սպասելիս ետքը մեր վախը ի դերե ելավ. վարեն՝ միայն երգի եղանակներ կը հասնեին մեզի:

Հոս, անտառին խորը, գիշերը իր վճիռ անդորրությանը

մեջ շքեղ էր, բյուրեղի մը շինչ պայծառութիւնը հագցնելով
ամեն առարկաներուն:

Սառերու երկար շարքը՝ իրենց պոչերուն վրա հանկարծ
կանգնած անհամար օձերու բանակ մը կը պատկերացնէր,
խայտաբղետ շապիկներով վիշապներ, մեր սերը, մեր երջան-
կութիւնը դիտող նախանձոտ աշքերու պէս, պաշարելով մեզ
չորս դիեն: Գետինը ծածկող տերեւներուն խշրտութեն զատ
ռշինչ կը խռովէր մեր կարճատև առանձնութիւնը:

Էմման ինքը սթափեցուց զիս ըսելով.

— Դառնա՛նք:

Հաջորդ, վաղահաջորդ ու մյուս օրերը Էմման իր էրկանը
հետ ա՛յ ազնիւ սիրով, ա՛յ ազնիւ մտերիմ և ինծի դեմ ազնիւ
անտարբեր ու սառն գտնվեցա՛մ:

Հնարք մըն էր առ՝ էրկանը կասկածները շարքնցնելու
համար:]

2.

Գիտե՞ս քն ինչ ծանր գոհալուծութիւններու պարտավորեց
զիս այս սերը: Եթէ ոչ պատճառ, գեթ խղճմտանքի դեմ շատ
մը մեղանշումներու առաջնորդեց զիս. ոչ որ ինն ազնիւ խըս-
տությամբ կը դատե իմ արարքս. ծնողքս՝ որոնց բոլոր հա-
մոգումները, ակնկալութիւնները, շոյած երազները ոտնա-
կոխ կ'ընէի. այն սիրուն աղչիկը՝ որուն սիրտը վաստկեր էի
այնքան անարժանությամբ և որ քիչ մնաց նշանածս պիտի
ըլլար. ասուց լուս կշտամբանքը կը զգայի սրտիս մեջ.
ամուսնացած, զազկըններու տեր կիին մը հրապուրելու ձեռ-
նարկը ոչ նվազ անարգ ու անարժան գործ մը կ'երևար ին-
ծի. ու այս ամենը կոխելով անցնելով, ա՛յ ազնիւ ուժով
կապված կը զգայի ինքզինքս Էմմային հետ, իմ բոլոր հան-
ցանքիս մեծությամբը կապված:

Էմման ինքը զիս ընդունէր էր նախ անոր համար որ իմ
ցուցուցած անսահման սիրույս պէս սեր մը տեսած չունէր.
հետո, գեղեցիկ կիին մը միշտ պետք ունի որ մեկը իր գեղեց-
կութիւնը երեսին ըսէ. հո՞մանին տեսակ մը խոսուն հայելի

է, կանանց արդուզարդի սպասին մասը կազմող Շատ վերջ
միայն, կարծեմ, ինք ալ փոխադարձ համակրութիւն մը
զգաց ինծի համար: Այդ միջոցին էր որ հանկարծ, ինքնա-
բերաբար, շատոնց որոշված վճռված բանի մը պես, հայտ-
նեց ինծի թե պատրաստ է գատվելու իր էրկընեն՝ ինծի հետ
ապրելու համար: Էմմային այս արիութիւնը բոլորովին զիս
կապեց իրեն. ահա թե ինչո՛ւ ես ալ իմ ծեր հայրս ու մայրս
թողուցի:

Անկեղծութիւնը կը մեծարեմ նույնիսկ եթե հանցանքի մը
մեջ ի հանդես կուգա: Չեմ սիրեր մանվածապատ ձևերը որոնց
ռակ Մեղքը կը պահվըտի ու կը շարունակե Առաքինութեան
հատուկ մրցանակները քաղել: Ըսողներ կան որ բարոյականի
կեղծիքն ալ բարոյական մըն է. ես այս բանաձևը զարշէլի կը
համարեմ: Բոլոր խնդիրը իր ըրածին պատասխանատվութիւնը
ընդունելու և չընդունելու վրան է: Մեկը՝ թողլով ամուսնական
հարկը, ինքզինքը չի պաշտպաներ այն հարվածներն որոնց
արժանի՝ է թե ոչ, չեմ գիտեր, բայց որոնց ապահովապես
չ'ենթարկվի: Մյուսը՝ դիմածածուկ կինը՝ պարկեշտ ամուսնի
պատրվակը երեսին վրա, բարենորոգ ու մեծարանքներու
և մաքուր կնոջ տիտղոսի կողոպտումին մեջ կը զայրաց-
նէ զիս: 7

Ու դառնալով իր մտատանջութեանը, բարեկամս ա-
վելցուց:

— Ըսի որ հիմա Էմմային սիրտը կորսնցնելի գատ ունէ
վախ շսպառնար ինծի, մտացածին սարսափ որ հիվանդ երևա-
նայութեանս ծնո՞ւնդն է. այսպես չէ սակայն, ես այն հա-
զարումեկ չնչին նշաններուն անձկութեամբ կը հետևիմ, որոնք
մոտալուտ կը ցուցնեն ասիկա: Նախ Էմման մտամոլոր ու
չգարած բան մը ունի. շատ հեղ խոսակցութեան մեջ մտրով
բացակա է ու հագիվ հազ մեկ խոսքը կրկնելու կ'ուշաբերի:
Գեշ նշան. հետո իր արդուզարդին միշտ խնամոտ, հիմա մա-
նավանդ ծայրահեղ մարմնապաշտութեամբ մը իր բնական
շնորհներուն ուշադրութիւն կ'ընէ. ավելի գեշ նշան. ինծի հետ՝
իբր սովորութեան հակառակ՝ քծնող ու ներողութիւն խնդրելու
պես ձևեր մը ունի միշտ. ասոնք լիովին կ'ապացուցանեն ինծի

ներկայութիւնը այն մյուսին որ ինն երջանկութիւնս կը հա-
փըշտակեմ:

Կը խորհիմ մանավանդ որ էմման՝ ինծի համար իր էրիկը,
ձգելեն վերջը՝ կարող է գիտալ, ուրիշի մը սիրույն, ձգել, Թող
ձգե գիտ. բայց պիտի գտնվի՞ մեկը որ ինծի պես ու ինծի շահի
գիտնա սիրել զինքը. դյուրին ու դժվարին բան միանգամայն
անիկա ինծի համար միայն գեղեցիկ կինը շէր որուն կը տե-
շան, այլ մարմնացումը ամեն մարդկային երազներու, կը
հասկնա՞ս: Ո՞վ ինն գատ այս ըմբռնումով պիտի ծնրագրե իր
առջև. ռամիկ հեթանոսներն էին միայն որ ատենով կուռքից
կը պաշտեին իբրև նյութ. մյուսները երկրպագած են անոր
միայն՝ իբրև խորհրդանշանը գերագույն զորութեան մը: Այս-
պես ալ ես էմմային դեմը:

է.

Սա սրտապնդեցի հեք տղան. իր խանգարած երեակայու-
թիւնը հանդարտեցուցի:

— Որովհետև էմման ատեն ատեն մտմտութենք ունի եզեր՝
չի հետեիր ատկե որ անպատճառ նոր հոմանի մը ունեցած
ըլլա. քեզի համար իր ըրած զոհողութիւնները ամեն տարու-
կույս վանելու շափ մեծ բաներ են. անխելքութիւն է ուրեմն
միտքդ շարշարել անզո ոսոխի մը կսկիծովը. բայց այդ վի-
ճակդ էապես երջանկութեան հատուկ վիճակն է, այն է՝ չկա-
րենալ անխառն վայելել զայն: Սիրե՛ էմմադ և ուրիշին վրտ
մի՛ խորհիր: Մի՛ խորհիր մյուսին վրա:

Համոզվեցաւ քիչ մը. հետո,

— Երատ մը կ'ուզեմ քննե, քանի որ հատկապես աստոր
համար եկա գործի օր մը այսպես ժամերդ գրավել. կ'ուզեմ
այս կասկածի մթնոլորտեն դուրս ելլել, և եթե կարելի է հաս-
կընալ իմ ենթադրութիւններու անճիշտ ըլլալը:

— Երատը, պատասխանեցի իրեն. հարցումիդ մեջն է
դժվար բան մը չէ էմմային պես կնոջ մը ուր երթալ գալը հա-
կընալ:

Չկեցաւ ալ քովս. ձեռքս թոթվեց ու գնաց: Տասնըհինգ օր

հազիվ անցեր էր, իրիկվան մը դեմ եկավ նորեն. բերանը կղպված էր:

— Ի՞նչ կա, ի՞նչ ունիս նորեն:

Ան ատեն խորունկ ու ցած ձայնով կամաց կամաց սկսավ պատմել.

— Քանի մը օր շարունակ լրտեսեցի զինքը. էմման շաբաթը երկու անգամ առնվազն զավակները տեսնելու կ'երթար էրկանը տունը ու ժամերով կը մնար հոն. բան մը չկար ստգտանելի այս վարմունքին մեջ: Ատկե դուրս՝ պզտիկ գնումներուն համար՝ Փերայի վաճառատունները կը մտնեի, ու ոչինչ ատոնցմե զատ. իր կյանքը հստակ կանոնավորությամբ կը ճշտվեր և խիստ մոտ էի հիվանդոտ երեակայությանս վրա ծի-
 փաղելու, երբոր շաբաթ մը առաջ տեսա էմման իր տղոցը տունեն դուրս ելլելուն. տժգույն այտերը կարմրած ու երեսին վրա այն շեմ գիտեր ինչ արտահայտությունը կար որ հանցավոր կիներ կը մատեն:

Կասկած մը, փայլակի մը արագությամբ, անդավ մտքիս մեջն. թերևս հոս, այս տանը մեջ, ուր էրիկը բացօթե էր ցերեկ ատեն, կը տեսակցեի իր սիրած մարդուն հետ. սպասավորները որ վերջապես իր առջի ծառաներն էին, կրնային չբամի համար աչք գոցել եղածին:

Այսօր, երկու ժամ կա, էմման նորեն գնաց հոն. ես որոշումս տվի էի արդեն: Քիչ մը ատեն անցնելի վերջը դուռը զարկի. սպասավոր մը դիմավորեց զիս. պատրվակ մը պետք էր այս տան մեջ մուտքս արդարացնելու համար. տանտիրոջ անունը տվի:

— Վերն է, պատասխանեց սպասավորը. իմաց տամ:

Ապշեցա. էրիկը տո՛ւնն էր այս ժամուն. հետո սանդուխ-
 ներեն վեր նետվեցա. սպասավորը հազիվ ետևես կրնար հաս-
 նիլ. իզուր ցանալով խոսք հասկցնել ինծի, կեցնել զիս: Ոչ ոք
 կար տան մեջ. միայն, էն վերի հարկը ուր հասեր էի ահա,
 նշտանակի մը կիսաբաց դուռնեն անուշ ձայն մը, էմմային
 ձայնը. ականջիս դպավ, ու զգուշությամբ մոտենալով կրցա
 որոշ կերպով տեսնել զինքը իր ամուսնին թևերուն մեջ մարմ-
 նակործան:

Ա.

Մարգ մը, որուն երեսը երբեք չէինք տեսած, խավարի մեջ ապրող դիվային էակ մը. գոյութիւն ունե՞ր իրոք, թե առասպել մըն էր որ բերնե բերան կրկնվելով, տարածվելով՝ վերջնական ձև ու վավերացում կը ստանա, իրողութեան կարգ կ'անցնի:

Գող մըն էր Զաբուղուն մեր գեղին մեջ. { ո՛չ այն ռամիկ գողը որ կը բռնվի շարունակ, կը ծաղրվի ու բանտերու մեջ կը փճանա. } ոչ ալ այն ահարկու ավազակը որուն գողոնին արյուն կը խառնվի ատեն ատեն:

Իր մեծ արժանիքը ճարպիկութեանը մեջ էր. օդի պէպանոսը, ոգիի մը պես աներևույթ, տեղ մը չէ ու ամեն տեղ է միանգամայն:

Ամենն ավելի ամուր փակված դուռը, ամենն բարձր պատը՝ մտնելի չեն արգիլեր զինքը. բանալիին ծակեն, տախտակներուն ճեղքերեն ներս կը սպրդի կարծես, անշշուկ ըստվերի մը պես:

Ամեն բան գիտե, ամեն խոսք կը լսե ու դռնփակ նիստերը իրեն համար չեն. իրեն համար պատրաստված ծուղակներուն մեջն հաջողութեամբ դուրս կ'ելլե միշտ, վարպետ ձեռնածուկ

մը պես զարմանքի մեջ թողլով զինքը բռնելու պատրաստվող
միամիտները:

Երեսը շիտակ տեսնող չկար. բայց կը պատմվեր — ա՛վ,
կամ ի՞նչպես, չեմ գիտեր — թե երիտասարդ մըն էր այս
տղան, նկնահասակ, թխադեմ ու վատույժ տղա մը. երկաթա-
գործի քով աշկերտութենե եկած էր ու կղպանքներու արվես-
տը պետք եղածն ավելի սորված էր:

Հիմա արվեստասերի մը պես կ'ապրեր, գողնալով թալի-
քով շարունակ, ավելի սնապարծութենե քան թե իրական շա-
րութենե մղված: Կը բավեր որ իր ճարտարութեան փորձը տար
ամենն անմատչելի կարծված տունները կողոպտելով, ու հո-
ժարութեամբ ետ պիտի տար գողոնը թե որ բռնվելու վախք
չըլար:

Կամաց կամաց մտերմութիւն մը հաստատված էր գյու-
ղացվոց ու այս գողին մեջ, ի հարկե ստիպալ՝ վարժվեր էինք
իր ներկայութեան. այս խորհրդավոր ու անմեկնելի գոյու-
թիւնը, հալածական մարդու այս աստանդական կյանքը՝
սրտերնիս կը շարժեր, ու քիչ մըն ալ թե որ երթայինք առաջ,
պիտի սիրենք զինքը:

Բ.

Ջարուղոն նշանված էր. կը զարմանա՞ք:

Նշանտուքը Պատրիարքարանի մեծ դահլիճը կատարված
չէր հարկավ: Փոխանորդ հայրը օրհնած չէր զայն, ոչ ալ լրա-
գիրները ծանուցեր էին:

Պարզապես, հավիտյան իրար սիրելու խոսք տված էին,
գիշեր մը, ծառի մը տակ, փստղերը ունենալով իրենց վկա-
ն աշխարհիս ամենն մեծահանդես ~~նշանտուքը եղած էր~~
իրենցը:

Ամենքնիս կը ճանչնայինք Վասիլիկը, այն վտիտ դեմքով
ու թնջուկ մազերով աղջիկը, որ գույնզգույն պատմուճաննե-
րով, արտակարգ արդուզարդերով՝ վերը, լեռը կուգար պատե-
լու մինակը, շաբաթ իրիկունները:

Ոչ ոք կը համարձակեր աչք նետել կամ դարպաս ընեք անոր. կեսարի խոսեցյալն էր անիկա. իր բացակա նշանածին տարածած սարսափին մեջ պլլված՝ աներկյուղ կը պատեր ամեն տեղ. ու զինքը պահպանող այս վախը կը վայլեր իրեն. անմատչելի ըլլալը՝ հրապուրիչ կ'ընեն զինքը: Մասամբ մըն ալ նշանածին փառքը իր վրա կ'անդրադառնար. անոր արկածալից կյանքին կապովոյ այս աղջիկը սովորական մեկը չէր կրնար ըլլալ. աշխարհքեն դուրս ապրող մարդուն նշանածն ալ աշխարհքեն դուրս արարած մըն էր, ու տեսակ մը պատկառանքի խառնված ըղձանքով մը կը նային իրեն, ամեն անգամ որ այս լվացարարի աղջիկը, վեհ ու արհամարհու գիցուհիի ձեերով, իր շաքաթական պտույտը ընելու կուգար մեր կողմերը:

Վասիլիկ՝ ինքը գոհ կը թվեր այս կյանքէն. մարդ մը կար մութին մեջ որ զինքը կը պաշտեր, Ռյուլ Պլասի ըսածին պես, առանց երևան ելլելու, առանց իր քովը գալու հրապարակավ:

Ու մութը՝ իրական մութն էր հոս. կյանքը՝ գիշերը կը սկըսեր իրեն համար ու գիշերը կը վերջանար. վասն զի նշանածը մութին կրնար գալ, ամենն առնակնկալ մեկ պահուն, մտքն շանցած ծպտումի մը տակ, որուն գրկաբաց կը սպասեր:

Ուրիշներ կրնային ըսել որ «այսքան օր» ապրեցան. ինքը պիտի ըսեր «այսքան գիշեր»:

Լուսինին պես խավար պէտք էր որպեսզի փայլեր. էպես աղջամուղջի դշխոն էր այս աղջիկը:

Ու գողը, իր հարափոփոխ ալակերպություններովը, ամեն գիշեր նոր սիրահար մը կը թվեր իր աչքին, և այսպես ամեն հասակները ու ամեն գույները կարգով կը ծնրադրեին իր առջև, դյուրական անուրջ մը շինելով ամեն ատեն:

Գ.

Սկիզբները Վասիլիկ երջանիկ եղաւ այսպես: Բախտին չէ՞ր նմանը քիչ մը այս անտեսանելի սիրահարը որ աշխարհքը կը կողոպտեր զինքը հափրացնելու համար ամեն ճոխութիւններով:

Օր մը սակայն այս ամենը ծաղրելի թվեցան իր աչքին։
Իր գաղտագողի ու թաքուն երջանկութիւնը բան մը կը կոր-
սընցնէր այսպես ծածուկ մնալով և չկրնալով ուրիշներուն
ցուցվիլ։ Երևակայեցեք մեծագին աղամանդ մը որ հավիտյան
տուփի մը մեջ փակված մնալու դատապարտված ըլլա ու
չկրնաք օր մը կուրծքերնուդ վրա դնելով դիմացիննիդ շլացնել։

Իր բոլոր վայելքները, իր բոլոր ունեցածը այս գողմած
աղամանդին տպավորութիւնը կը թողեին։ Ինքը մանավանդ,
ցուցամով էակ, չէր կրնար գոհանալ կյանքի այն ներքին ու
լռին ներդաշնակությամբը որ ահա իր ձեռքին տակն էր և որ
դուրսը արծագանք չէր ձգեր. մարդիկ կան որ դերասաններ
են աշխարհիս վրա. իրենց սեփական կյանք ու գոյութիւն
չունին և ուրիշներուն համար կ'ապրին միայն. հանդիսատես-
ներ պետք է ասոնց պեսներուն, ու կյանքը հրապույր չունի
եթէ զիրենք դիտողներ պակսին. դերասաններ՝ որ հանձն
չեն կրնար առնել թափուր սրահի մը առջև ներկայացում
տալու։

Այսպիս էր Վասիլիկ. իր մեկուսացումը՝ լքում կը նշանա-
կեր. ոչ ոք իր երեսը կը նայեր փողոց ելած ատեն. գեղին բո-
լոր երիտասարդները իր հրապույրներեն կը դողային։ Հիմա
պշտանքի արվեստը կը փորձեր անոնց դեմ, թույլ ու երեքուն
քալվածք մը առած էր որ նուրբ մարմինին ամեն խաղերը կը
մատեներ, և այսպես ցանկության տաք հով մը կը տարածեր
շուրջը ու օձի նայվածք մը՝ որուն հանդիպողը կը կա-
խարդվեր։

Օր մը տղուն մեկը կապվեցավ անոր ու հետը ամուսնանալ
առաջարկեց. այն վայրկյանն գողի սերը անտանելի լուծ մը
դարձավ իրեն։ Այլ չկրցավ սպասել անոր, գիշերները լուսցնել,
ժամադրութիւններուն գտնվիլ, սա պարտեզին մեջ, կամ ան
լերան վրա. ամեն առթիվ գանգատեցավ, բողոքեց ու լացավ.
մյուսը կը զարմանար. ինչո՞ւ այս արցունքը, չէ՞ մի որ առաջ-
վան պես կը սիրեին իրար. ի՞նչ փուլթ մնացածը. Զարուղոն
իր առանձնացած կյանքովը, միամիտ մարդու հատուկ ան-
ծալք գաղափարները կը պարզեր։

— Ի՞նչ պիտի ըլլա ասոր վերջը, կը հարցնէր աղջիկը։

Ասոր վե՛րջը. Զարուղոն երբեք չէր խորհած ասոր. ընդ-
հակառակը կը փափագեր որ վերջը չգա:

Այն ատեն հուսահատած՝ հոժարությամբ բաժանում ձեռք
քերելն այս նշանտուքեն, որ օրհնված պւակն ավելի ամուր
ու հաստատ կ'երևար, դիվային խորհուրդ մը անցավ մտքեն.
գիշեր մը սպտիկանները կանչեց ու ձերբակալել տվավ Զարու-
ղոնը:

Դ.

Քարաշեն պատերուն, երկաթե ամրափակ դուռներուն
հտին կը սլքտկան, սպասելն վհատած, կամքի պարտասումի
մը մեջ անզգա և անտարբեր դառնալով տարիներու անվերջ
հոլովումին:

Անակնկալ փրկության մը հույսը, առջի օրերուն ակնկա-
լությունը, շատոնց լքած է զիրենք և հիմակ նախասահման-
յալ թվականին սպասելով միայն, կծկված կը մնան այդ տեղ
ժամերով, չորս դիւն բարձրացող պարիսպներուն տակ բու-
սած հսկա սունկերու նման:

Ամեն հաւակները ու ամեն տարիքները կան հոս, այս դի-
մացկուն քարն արգանդին մեջ որ Թիարան կը կոչվի և որ
այս մարդիկը պիտի վերածնի օր մը, պիտի արտաքսն իր
ժոցեն դուրս, համերամ հղացումներով:

Վերեն, նեղ բացվածքներն լույսը կը սպրդի ներս, հաշվը-
ված խնայված լույս մը, տկար ու տծողուն բան մը, այն դեմ-
քերուն պես զորս լուսավորելու կու գա:

Զարուղոն ասոնց մեջն է. իր համբավը կանխած է զինքը
բանտին մեջ. մեծ չարագործ մը չէ բայց մեծ ճարպիկ մըն է.
հսկողության տակ է շարունակ այս բանտարկյալը որ ոտքը
երկաթնեի ունի ամուր ու կռնակը հաստ պարիսպներ:

Յոթը տարի պիտի մնա այսպես. երիտասարդ էր հոս
եկած ատեն ու ծերացած դուրս պիտի ելլն. իր նշանածին կը
խորհի ամեն ատեն, այն մեկհատիկ բարեկամության որուն
աներկբա կը հավատա դեռ. ո՛ր է. ի՞նչ կ'ընն արդյոք. ու

Հակառակ ամին զգուշության, փախչելու ջանքեր կ'ընեն. անգամ մը երեսուն կանգուն բարձրությամբ պատեմ մը կ'անցնի, բայց դուրսի բակին մեջ կը բռնվի. ուրիշ անգամ մը բանտիկ երդիքին վրա ելլելու կը հաջողի. երկու գիշեր կ'անցընեն հոն. կը տեսնեն ու կը բռնեն զինքը նորեն:

Այն ատեն ամեն խստությունները ի գործ կը դնեն ամին վայրկյան փախչելու հետամուտ այս մարդուն դեմ. բանտին կարգապահական պատիժները կը տնդան իր գլխուն. բան մը չի կասեցնե՞ր զինքը. դուրս պիտի ելլե՞ր Վասիլիկը գտնելու համար. իրավ որ ուրիշ պատճառ մը չունի փախչելու:

~~Եվ գիշեր մը կը հաջողի վերջապես. խոհանոցին ժողովուրդին մեջեն վեր կ'ելլե նախ ու հետո հիանալի ճարտարությամբ մը այդ ցից բարձրութենեն վար կ'իջնե, այս անգամ բանտին շրջափակեն դուրս:~~

~~Որեք տարվան մեջ այս վեցերորդ փորձը կը հաջողի ահա, ու շիտակ, անխոհեմությամբ թերևս, մեր գեղը կը դառնա նորեն. կասկած մը չանցնիր այս հնարամիտ մարդուն մտքին. տարակույս մը չի գար թունավորելու իր սիրուն մաքրությունը: Իր ձերբակալությո՞ւնը. ձախող դիպված մը միայն. առջի օրերուն պես գիտե՞ր որ սպասող մը կա իրեն ամենեն անակրեկալ ժամուն. ու վայելած ազատության գինը՝ այս բերկրանքով կը բազմապատկվի, կը մեծնա, իր սրտեն դուրս պոսթկալու շափ:~~

Վասիլիկին թովիշ ակնարկը պիտի գտնե նորեն. անոր գոուզ մազերուն պատկերը դեռ շտեմած, աչքին առջևեն կ'անցնի, և ուրախության սարսուռ մը կը ցնցե իր հեք մարմինը:

Մեղմիվ կը մոտենա անոր տունին. պատուհանին առջև խոսակցության ձայն մը կը կեցնե զինքը. ո՞վ է ներսը. մտիկ կ'ընե, չի հավատար իր լսածին. ներս կը մտնե անձայն, առանց իր ներկայությանը կասկածը տալու, ու չի հավատար իր տեսածին. ժամ մը ամբողջ անկյուն մը կծկված կը սպասե, չկրնալով ցրված միտքը ամփոփել. հետո տակավ ինքզինքը կը գտնե, կը խորհի ու ձեռքը ակամա կ'երթա պզտիկ դանակի մը կռթին զոր մեջքի գոտիին անցուցած է. մատները կը շոյեն

զենքը. առջի հեղն է որ արյուն թափելու հարկը կը տեսնե
թրոշ ու հստակ. ինքը որ ամեն բանն կրնա փախչիլ, այս
վրեժխնդրության գաղափարեն չի կրնար զատվիլ ահա: Ո՞վ
է այդ ապուշ էակը որ իր թողած պակասը լեցնելու եկած է
այստեղ. սա նստող տղա՞ն համար վաւիլիկ մոռցած է գին-
քը: Մեկ նայվածքով կը չափե, կը գնահատե այս ոսոխը ու
շատ վար կը գտնե իրմե:

Եվ իր սիրտը լեցնող արհամարհանքին առջև վրեժի գա-
ղափարը կը թուլնա. ձեռքը կը քաշե դանակին բունեն: զոր
իր պրկված մատները կիսովին դուրս քաշած էին մեջքի գո-
տիեն. ո՛չ, չեն արժեք ասոնք իր զայրույթը, ու կամացուկ
զուրս կ'ելլեն կրկին: Բոլոր գիշերը կը քալե թափառական,
փողոցներուն մեջ. ո՞ւր պիտի երթա այսպես. տուն չունի,
ժանոթ չունի: Կը խորհի որ այդքան ծանրագնի ձեռք անցու-
ցած աղատությունը բանի մը չի ծառայեր և ուսիրուն վրա
կը ծանրանա:

Արշալույսին հետ՝ վարանոտ քայլերով ետ կը դառնա, իր
բանափն նորեն, որուն դրան առջև կը գտնեն զինքը առտուն
ու ներս կ'առնենք:

Ա.

Ան ատենն ալ առատ մագերը կը սիրեի ու քովրնտի նըստած՝ կը դիտեի ձյունսպիտակ ծածրակին վրա ժողված սեթումբը՝ պարտեզին մեջ տեղ տեղ դրված կազի լապտերներու լույսերուն տակ, շքեղ ու անբարբառ ցուացումով որուն աչքերս հառած կը մնային:

Ինչե՛ր չէին ըսեր ինծի այդ մագերը. իրենց անմոռնչ կեցվածքը՝ հո՛ղ, այդ բարձունքին վրա, պարկեշտ ու վրդովիչ բան մը ունեի:

Հեռվեն՝ նայվածքս կը հետևեր անոնց շնորհալի շրջագիծին, կամակ ելեէջներուն, ըմբոստ պզտիկ թելերուն,— ըմբոստ՝ որպես են ամեն պզտիկները,— որոնք սանտրեն փախչելով կը դառնային կ'իյնային վար, զսպանակի գալարումներով:

Քիչ քիչ, մտերմություն կը հաստատեի անոնց հետ. կը ճանչնայի զանոնք, գրեթե կը խոսեի հետերնին:

Ամենն հաճոյալի անակնկալը եղավ երբ ինծի դարձավ իր դեմքը. գեղեցի՜կ. ոչ հարկավ. բայց տարօրինակ կերպով սրտի մոտ ու համակրելի պատկեր մը, հոգնած ու տրտում

նայվածքով որ ինկած տեղը կանգ առնելու պէս բան մը ունեւր կարծես:

Անո՞ր համար երկար ատեն սեեռած մնաց վրաս. չեմ գիտեր. բայց ինծի այնպես թվեցավ որ այդ նայվածքը մանրամասն հետախուզեց զիս. շափեց, ձևեց, տեսավ մանավանդ զմայլած ու քիչ մը ապշած արտահայտութիւնը աչքերուս: Գոհ երեցավ անշուշտ այս քննութենէն, վասն զի ժպիտ մը գծագրվիլը ու աներևութանալը մեկ եղավ երեսին սաստիկ կարմրութեանը մեջ, այն վերջալուստի տարտամ շառավիղնեւրուն նման որոնք արեւմուտքին մեջ կը հալին՝ համասփյուռ շեկութիւն մը ձգելով հորիզոնին վրա:

Բ.

Որչափ որ կեցանք այնտեղ՝ անխոս մտերմութեան մը կապերով միացած զգացիմք սրտերնիս: Տարեց մարդիկ կային իր շուրջը, հայրը, հորեղբայրները թերեւ, ու անոնց առջև, մանավանդ այն շարահայաց բազմութեան մեջ որ այս Մյոհլուրտարի պարտեզը կը լեցնէր հիմա, զգուշավոր դիրքը պահելու ստիպված՝ չէր կրնար ուզածին շափ ստեպ ինծի դռնալ. բայց զինքը տոշորող հայտնի անհամբերութիւնը կը կարողայի երեսին վրա, ամեն անգամ որ առիթը գտներ իմ կողմս նայելու:

Պատանութեան անուրջներուն մեջ երազված, ըղձացված էակն էր գեմս, խորհրդանշանը իմ բոլոր փափագներուս, որ հոգ նստած էր, իր անվերլուծելի ձգողութեանը մեջ:

Ազատ էր ան երեսս շնայելու ու շխնդալու ինծի. ի՞նչ փուլթ. նորեն պիտի սիրեի զինքը, պիտի հետեւի իրեն ու կապվեի իր հիշատակին՝ իր Կուռքի անտաքերութիւնը՝ մազի շափ շափտի խախտեր իմ հավատքս: S

Իսկ հիմա ավելի բախտավոր էի. կը զգայի ստույգ կերպով որ անուշադիր չէր ինծի, ու զիս վրդովող խորհրդածութիւնները՝ իր մտքէն ալ կ'անցնէին:

Նրազող ու մտամոլոր կերպարանք մը առած էր անիկա և

անդադար կը դիտեր ծովը՝ հանդարտ, անծալք սփռոցի մը պես պարզված, որուն վրա լուսինը՝ իր լրումի առատութեանը մեջ՝ ադամանդե ոստոստուն գոհարներ կը թափեր, մինչդեռ ամառ գիշերին անդորրութեանը մեջ, ծառերը կը կենային մեք շուրջը անշարժ՝ մինչև իրենց դողացող սաղարթները։ Օդին մեջ՝ ամբողջ անուրջի, վերացումի հրավեր մը կար կարծես որուն երկուքս ալ անձնատուր կ'ըլլայինք ժամերով։

Գ.

Կես գիշերին մոտ էր երբոր բազմութիւնը ցրվիլ սկսած լուսինը անհետացեր էր. անոնք ալ ոտքի ելան. գլխու անըշտարելի շարժում մը՝ որ երկուքիս միայն հասկնալի ըլլալուն համար այնքան ավելի քաղցր բարև մը ձևացուց։

Հեռվէն ուղեկից եղա իրենց, ու ճամփուն վրա, մութին մեջ տեսա իր նազելի գլուխը՝ որ ետին կը դառնար մեկը փրնաքելու համար կարծես։

Համր ու դանդաղ քալվածքով մը կ'երթային ու հորը ձաքնը կ'իմանայի մեզ շրջապատող անդորր լութեան մեջ, խիստ ու հրամայող ձայն մը որ հնազանդութիւն կը պատվիրեր։

Արդեն կը մեղքնայի զինքը. ի՞նչ կը քաշեր արդյոք խրատասիրտ հոր մը ճշշումին տակ. մեծ ծառի մը անքույթ հովանիին ներքե փթթած ծաղիկ՝ որ քամիի հարվածներուն դեմ պաշտպանված է անշուշտ, բայց ուզածին չափ արևին երևալի տեսներ. անդին, ուրիշներ կան, բաց օդին, ձյունին տըրտըին ձգվածներ, որոնց՝ վտանգները ու վայելքները հավասարապես շուայլված են. ո՞րն է բախտավորը ասոնցմէ։

Կը զգամ որ իմս վանդակներու ետին պահվրտող աղջիկ մըն է. իր վեհերոտ ձևը այս համոզումը կուտա ինծի։ Ո՞վ է ինքը. ո՞ւր կը բնակի. այս հարցումները այնքան ավելի կը հուզեն միտքս որքան ահա քիչ քիչ կը մոտենան հարկաւ իրենց տունին։

Կանգ առին վերջապես ֆրերներու դպրոցին կողմը, նոք շինված տան մը առջև. պզտիկ սպասուհի մը՝ կանթեղ մը

քոնած ձեռքը, դուռը բացավ. ես քայլ մըն ալ առի մոտենալու ու վերջին անգամ մը տեսնելու համար զինքը. հայրը մտավ նախ, վերջը մյուսները, տարիքի կարգով. էն վերջը մտավ տնիկա ու ես մինակ մնացի տասը քայլ հեռուն, փողոցին թրությանը մեջ:

Ան ատեն ուզածիս պես դիտեցի տունը. գեպի Քուշ-Տիլթ իջնող զառիվայրին ու հոն վազող վտակին կը նայեի երեսը. գեղջուկ ու սիրուն բան մը ունեի. աչ կողմը՝ անկյունի սենյակը, էն աղվորը դիրքով, լույս մը երևցավ հանկարծ ու փողոցն կրցա տեսնել զայն, մազերը թափած հիմա, որ բաց պատահանին առջև եկավ կանգ առնելու վայրկյան մը ու դիտեալ Մոտայի ծոցը՝ իր սեղմված հողե լանջքերուն մեջ:

Հետո լույսը մարեցավ ու ամեն բան խավարի մեջ ինկաւ Գանկարծ:

Գ.

Ի՞նչ կը խորհիս գուն, ձեռքդ գլխուդ ալդպես, պատուհանիդ առջև նստած. թեթե քամին մեզմիջև կը շոյի մազերդ ու ես քեզ նշմարեմ հոսկե անոնց վրա վազող սարսուռը:

Այս իրիկվան դեմդ ելլող տղո՞ւն կը մտածես դուն ալ. ըստաւած, օր մը չէ նե օր մը գտնված անծանոթին՝ որ հին բարեկամի մը պես առջի ժամեն մտերիմ կ'երևա քեզի, ինչպես որ ես ահա, փողոցին մեջ պատի մը տակ կեցած, քեզի կը մտածեմ:

Հետո, ձանձրացած այս միակերպ անշարժութենեն, փողոցին մեջ կը քալեմ, աչքս վեր այդ պատուհանին սենեակ. ի՞նչ կ'ակնկալեմ քեզմե, բառ մը, անուշ խոսք մը որ շոշափելի ապացույցը ըլլա մեզ միացնող համակրության:

Մութին մեջ՝ չեմ կրնար որոշել դեմքը, զոր ծնոտին դրված ձեռքը կը գոցե, բայց սև մազերուն ժողվվածքը կը տեսնեմ հստակ. մունջ կեցած է հոն, չհամարձակելով առջի բառը ինքը արտասանել:

Եվ ես, իրմե ոչ նվազ վեհերոտ. չեմ խոսիր, վախճալով որ չխռովեմ այս գեղեցիկ երազը ու ձեռքե չհանեմ զայն:

Հիմա, զոլությունը կ'ավելնա. աջ ու ձախ երկարող փողոցներուն մեջ կը լսեմ գիշերապահին ճոկանը որ կը հնչե ոսկիմացնեթե ժամը յոթն է:

Վերը անշարժ կը սպասե ան իր արձանի դիրքին մեջ, ոսկե վարեն, զինքը դիտելով միայն երջանիկ եմ ահա: Հորիզոնին վրա պլպլացող լույսերը կը տոգունին քիչ քիչ. գիշերը ավելի հստակ, վճիտ ու թափանցիկ կ'ըլլա, ու հեռուն՝ ծովին մութ կապույտը, իր առջի փայլը կորսնցուցած՝ սև ծածկոցի մը պես կը տարածվի իբրև թե անհուն դագաղի մը վրա:

Շուրջ տիրող վեհության ու խաղաղության մեջ ինքզինքս քրիշ աշխարհ մը փոխադրված կը զգամ. մաքուր ու խաղաղ երկիր մը որ իզմե և իրմե զատ բնակիչ չունի. ամբողջ տիեզերքը մեր երկուքիս ձգված:

Աքաղաղները կը խոսին. արեւելքեն լույսի հոսում մը կը սկսի. գեղեցիկ մազերը վերն են միշտ, պատուհանին առջև, իրենց առջի դիրքին մեջ. հովը կը գգվե զանոնք, անոնց պըզտիկ թելերը կը դողացնեն. դեմեն՝ լույսը կ'ավելնա, կը զեղու, կը շռայլվի. արշալույսն է:

Վաստակաբեկ, ժամերով հոս անքուն անցընելու համար չեմ գանգատիր, դեմս է անիկա, իր պատուհանին առջև ինծի պես անքուն, ինծի պես երազող:

Քիչ մըն ալ կը կենամ այսպես. հանկարծ սև մազերու կոհակը կը ճշտվի աչքիս առջև. ռեհանի պզտիկ թումբ մը, իր մութ կարմիր թաղարին վրա կեցած, առավան զեփյուռեն կը սարսռա:

Ա՛ն էր բաց պատուհանին առջև ինծի սպասողը մինչև լույս. կը զարմանամ. ի՛նչպես շտեպս. ծաղրելի կը գտնեմ ինքզինքս. կը բարկանամ պզտիկ իյնալու համար:

Ե.

Հիմա, որ տարիներ անցան անկե ի վեր, հիմա կ'օրհնեմ քեզի, ո՛վ ռեհանի պզտիկ փունջ, որ ամեն սրտի մոտ բարեկամե ավելի երջանիկ ըրիր զիս գիշեր մը ողջույն:

Աղջկան մը դեմք առիւր պատրելու համար զիս. աղեկ
ըրիր, այն բոլոր խանդակաթ գորովին համար՝ զոր թափեցի
պզտիկ թերթերուդ վրա, չեմ զղջար:

Առավոտը թող գա ուզածին չափ՝ իր հոսած լույսին անո-
ղոք ստուգությունը թոթափելու շորս դիս:

Դուն իմ աչքիս՝ առատ գեղեցիկ մազերն ես միշտ անոր:

ԱՌՋԻ ՍԵՐ ԱՌՋԻ ԲԱՐԻ

Ա.

Թագուկ տուտուն իմ դրացիս է. շամուսնացած բարի պառավ մը որ տունը մնացած օղջիկներու ասհամրույր ու դանացյալ սիրտը շունի: Իր անուշ լեզուն, զվարթ խոսակցությունը կը հիշեցնեն ինծի այն չքաղված խաղողի հատիկը որ կեցած տեղը, բիրտ հպումներե հեռու, թոռմելով ավելի ևս կը քաղցրանա, շամիչի կը վերածվի:

Թագուկ տուտուն անբասիր անցյալի մը համբավը ունենալով հանդերձ, ներողամիտ է երիտասարդներուն, ու հոժարակամ ամեն ոք իր ցավը կը խոստովանի անոր ու խորհուրդ կը խնդրեն իրմէ:

Ամեն իրիկուն, կանոնավոր կերպով, պատուհանը նստած կը տեսնեմ զինքը. մաքուր հագվելու վարժված կնկան մը անսեթևեթ պաճուճանքին մեջ. այս արդուզարդը հին օրերու տարազը անփոփոխ ու անայլայլ կը պահե. նրբագեղ ասեղնագործություններով զարդարված սև յազմաին տակ՝ ալևոր մազերուն ցոլացումը կը փոխանցվի դուրս, մութ գիշերվան մեջ՝ ձյունապատ դաշտի մը փողփողումին պես: Դեմքը՝ ճերմակ, անարյուն, խորշումներով լեցուն հիմակ, կաթնապուրիճ քրեւը ծածկող պարուտակին կը նմանի, մաքուր ու փոթ փոթ:

Ձմեռ գիշերները իր շուրջը կը ժողվվինք ամենքնիս, գին-
վելով իր հեզ ու համբերող բնավորութեանը դեմ, կատակներ
տեղալով իր տարիքին, առանց գործածութեան մնացած հրա-
պույրներուն, իր յազմաին հաստատատիպ հանգույցին և այն
անվերջ, անհատնում օյաի մանվածահյուս դրաստնգներուն
վրա՝ զորս, ակնոցը աչքին՝ Թագուկ տուտու օրն իրիկուն կը
շինե, կը բանի, ճշմարիտ արվեստագետի մը երանութեամբ
համակված:

Բոլոր արդուզարդեն՝ գլխուն օյան կը փոխվի երբեմն,
հանդիսավոր օրերու մեջ, ծնունդին, զատկին, խաշին, և որուն
տնակնկալը, անոր նուրբ գծագրութեան նորութեանը մեջ կը
կայանա:

Հիմակվան ժանյակներու կոշտ ու ճաշակե գուրկ ձևերով
վրա արգահատելով, Թագուկ տուտուն՝ իր ձեռագործին ան-
նման կատարելութունովը կը խրոխտա ու հաղթանակը կը
տանի, ծերացած դողդոջուն մաքներուն, անլույս ու տկա-
րալքներուն հաղթանակը:

Բ.

Ոմանք, անողորմներ, գլուխը հավաքված՝ կտակը կը շի-
նեն խեղճ պառավին. բռնի, ակամա կտակ մը, իր ներկայու-
թեան, իր աչքին առջև, ի կենդանվույն ժառանգութիւնը բաժ-
նելու համար մեջերնիս, քանի որ էրիկ չունի, զավակ չունի,
մարդ ու մարդասանք չունի բացի մենե որ ահա իր շուրջը բա-
լորված, իր լքված առանձնութիւնը մեր զվարճախոսութեան-
ներովը կը կենդանացնենք ու կ'ոգևորենք:

Օր մըն ալ ունեցածը չունեցածը տեսնելու փափագը ունե-
ցանք. ադամանդ չունէ՞ր, ֆոնտալի՞տ ալ չունեիր, ի՞նչ ունեիր
տրեմն այս Թագուկ տուտուն, մեզի արժանի ի՞նչ ժառան-
գութիւն ցույց պիտի կարենար տալ օր մը եթե մեռնեիր, ան-
պիտան շորերե զատ որոնք դուրսը անկոյն մը ընկուղենիե
ջինված պարկեշտ անտուկի մը մեջ պահված էին:

— Սնտուկը նայինք մեյ մը՝ ըսավ վարի քովի տան տղան:

Թագուկ տուտուն բողոքեց. պողաց. չէ՛ մի որ մահվրնեն
ետքը մերն էր այդ սնտուկը, ի՛նչ հարկ հիմակուց խառնը-
տըկել իր բոլոր գույքը. իր իրավացի բողոքը խեղդվեցավ մեր
հարուցած ժխորին մեջ:

— Սնտուկը, պողացին ամեն կողմն:

Բռնի առինք բանալին ձեռքեն ու ներս բերելով սնտուկը,
ժանրացած դագաղի մը պես, վրան վազեցինք դիակեր ագ-
ռավներու երամի մը նման:

Հիմա Թագուկ տուտուն իր նստած անկյունեն կը դիտեր
մեզ առանց նեղանալու. ակնոցը հաներ աչքեն ու բարձին
վրա դրեր էր ձեռքի ասեղնագործությունը, ինչ որ շատ կարե-
վոր պարագաներու մեջ միայն կը պատահեր:

Իր բոլոր կյանքը, կարգով կանոնով այդ սնտուկին խորը
խնամով զետեղված, շարված, դուրս կ'ելլեր հետզհետե, եր-
կար շղթայի մը օղակներուն նման որուն ծայրը՝ ծովին հա-
տակը նետված երկաթին պես, մինչև իր երիտասարդության
կ'երթար կը հանգեր: Եվ ո՞րքան կ'իջնեինք խորը, կը մոտե-
նայինք հատակին, օդն ու լույսն զուրկ մնացող այդ բոլոր
նյութերուն հոտը սաստիկ ու կծու կուգար մեզի, քառասուն
տարի առաջվրեն պահված հոտ մը:

Հարության և վերակենդանության կոչված այս ամեն
առարկաները սեղմված թանգարանի տպավորությունը կը
ձգեին վրանիս. ու գովեստները չէինք զլանար տնօրենին, իր
ճաշակին նրբության ապացույցը հոս ալ տեսնելով:

Ամբողջ շարք մը կը սկսեր, ցուցահանդես մը հին ատեն-
ներու պերճանքին, մեծարժեք կերպասներու, վառ ու պողոտ
գույներով, որոնք հիմա գործածական չեն, էնթաբի շալվար-
ներ Պրուսայի կազե շինված, գույնզգույն տիատեմներ, հաֆիֆ
մատնիներ, սանտրեր, գլխու ասեղներ, բաղնիքի թաս մը.
ու հետո, չգիտցողին հասկցնելու համար Թագուկ տուտուին
ջերմեռանդ հռոմեական մը ըլլալը,— ինչ որ մենք գիտեինք
արդեն,— ամբողջ ու կատարյալ հավաքածո մը հոն՝ Հիսուսի,
աստվածածնի փոքրիկ գունավոր պատկերներու, համրիչնե-
րու ու վենետիկ տպված փոքրակազմ աղոթագիրքերու:

Մեզի պես ինք ալ հետաքրքիր աչքով կը հետևեր այս ի

տես հանումին, իբրև թե օտարոտի ըլլային իրեն այդ ամենը, որոնք՝ այս վայրկյանիս, իր առջի օրերը ետ կը բերեին, անփոփոխ իրենց ձևով, գույնով ու բույրով, գրթի մը էջերուն մեջ զետեղված ծաղիկներու, տերևներու նման տափակցած ու փոշիացած քիչ մը:

Ու առանց վեճի, ինչ որ հազվագյուտ է իրական ժառանգորդներու մեջ, մեր մեջեն ամեն ոք իր բաժինը կ'որոշեր, իրեն պետք եղածը կը նշանակեր, մեկդի կը գներ:

Հիմա բոլորովին խորն էինք սնտուկին. ձեռագործներ կը հանեինք դուրս, գունավոր մետաքսե հյուսված անհավատալի նրբությամբ, և սքանչացած՝ կը դառնայինք պառավին որ կը ժպտեր համեստությամբ:

— Մեր ատենի աղջիկները բոլորն ալ՝ գիտեին ասոնք:

Ու է՛ն վերջը, կապույտ մետաքսե պզտիկ պահարանի մը մեջ, որ ինքնին արվեստագիտական հրաշակերտ մըն էր, պզտիկ փունջ մը... խարտյաշ մազերու:

Գ.

Կոիվը այս հեք մազերուն վրա փրթավ. ուսկի՞ց էին, ո՞րունն էին այս մազերը. և առանց իր պատասխանին սպասելու, անհամբեր, մեր վճիռը կուտայինք. սիրահարի մը գըլխուն մազերն էին ասոնք, Թագուկ տուտուին սիրահարը. ու անմիջապես կերևակայեինք այդ սիրահարը, կը պատկերացնեինք զինքը, մարմին ու հոգի կուտայինք իրեն. միջա՛կ հա՜սակով, ո՞չ. ուրեմն բարձրահասակ. Թագուկ տուտու մասնավոր տկարություն մը ունենալու էր շքեղ հասակներու ու բարակ մետաքսե պեխերու. գոնե երջանիկ եղա՞ծ էր այս մարդուն հետ: Ու կը հարձակեինք Թագուկ տուտուին վրա, կը դատապարտեինք զինքը. այս սուրբ կինը, այս աղջիկը որ մինչև ետքը էրիկ մարդոցմե իր հեռացումը պահեր էր, կեղծավորին մեկն էր. իր հանցանքին խոստովանութենեն ավելի բան մը ունեինք ձեռքերնիս, դրական ապացույց մը: Կատակները կը վերսկսեին ամեն գլխե մեյմեկ ձայնով, անլուր ժխտրի մը ներդաշնակությանը մեջ:

— Թագուկ տուտո՛ւ, բռնեցինք քեզի:

— Խարտյաշներեն կ'ախորժի եղեր, շրսեի՞ր մինչև հիմա:

— Ո՛վ է խարտյաշը մեջերնիս, թող առաջ անցնի:

Պառավր պատասխանելու ատեն շուներ, բայց իր սովորական անարյուն երեսը կը գունավորվեր ահա, փոքրիկ խաժուկ աշքերը արտասովոր փայլով կը ճառագայթեին՝ սևեռած այդ մազի փունջին վրա, չկրնալով զատվիլ այդ անխոսուկ հիշատակեն. ու տակալ առ տակալ կը թրջեին, ծիրանի գոտիի մը տակ տեղացող անձրևի մը նմանությունը բերելով:

— Ատիկա մարդու չեմ տար. ինծի հետ գերեզման պիտի գրվի:

Ինչո՞ւ համար. բացատրություն կ'ուզենք, աղվոր սրտաշարժ պատմություն մը, անոնցմե՝ զորս Թագուկ տուտուն համով հոտով քսելու արվեստին մեջ նմանը չունի:

Եվ տեսնելով որ ծաղրածությունները կը վիրավորեն զինքը, լուրջ կերպարանք մը կ'առնենք, կ'աղաչենք.

— Քուզում Թագուկ տուտու:

Եվ սնտուկը պարպված կը թողունք սենյակին մեջտեղը. բազմոցին ու աթոռին վրա ալ անոր պարունակած այլազան առարկաները, անցյալ կյանքի մը բեկորները. պառավին բռնորը կը հավաքվինք, ուշադիր, խելոք կեցած տղոց նման որոնց մասալ մը խոստացված է:

Դ.

Մանկութենեն հորմե ու մորմե որք, Թագուհին հոգեգավակ էր Փերա ընտանիքի մը մեջ, որ մանչ զավակ մը ուներ միայն և աղջիկ զավկի կարոտ կը քաշեր:

Այս աղաքը քույր ու եղբոր պես մեծցան, քով քովի, երկուստեք մոռնալով այն տարբերությունը որ ճակատագիրը գրած էր իրենց մեջ. մանկական խաղերեն, կռիվներեն, ծեծկվուքներեն ու համբույրով մը կնքված հաշտություններեն վերջը՝ պատանությունը եկավ անծանոթ վրդովումներով, չհասկըցված տրտմություններով, ուրախություններով խառնված.

և վերջեն, երիտասարդութիւնը՝ ճշտելով ու հաստատելով ընդհանարված սրտի անքակտելի կապերը, ինչպես քիմիական բաղադրութիւն մը որ հստակորեն ի հայտ կը բերե լուսանկարի փոքրիկ տախտակին վրա դրոշմված աներևույթ պատկերը:

~~Այն ատեն իրենք ալ վախցան, աղջիկը մանավանդ սարսափեցաւ, հոգեզաւակ մը ինքը, ընկեցիկ աղջիկ մը որ տան տիրոջ զավկին վրա աչք նետած էր: Հետո քույր ու եղբայր կոչված էին միշտ. այս պայմանադրական ազգականութիւնն ալ իր սրբութիւնը ուներ, ի՞նչ պիտի ըսեին մանավանդ իրենց ծնողքը. իր տեսած խնամքներուն փոխարին չէր կրնար վիշտ ու կսկիծ ցանել այս տանը մեջ, ուր սիրով հյուրընկալեք խնամեր, մեծցուցեր էին դինքը:~~

Քսան տարու էր ու Դորհրդածութիւնը կու գար, հատու գանակի մը պես, այդ անմեղուկ սերը սրտեն կտրել նետելու հարկը զգացնելով. պահ մը կը դիմադրեր, ինքզինքը կը պաշտպաներ անձնագոհության դեմ. հետո քիչ քիչ տեղի կու տայ նորին, վերաբուծական գործողության մը ենթարկվելու պես. այսինքն ~~անքնադատ անցուղարձին առջև~~ կը կենար ժամերով վարանած, իր իրավանց ու պարտուց գուգակչիւք ընելով, անդունդի մը խորը շափելու հիմար աշխատութեանը մեջ համառելով շարունակ. ութ օր այսպես անցուց, սենյակը քաշված. առանձնացած էր հիմա սև ու մութ սենյակին տակիւնը:

Ե.

Վերջապես որոշումը տվաւ. իր միամիտ սրտին մեջ իր գտնաստանը ըրաւ ու անիրաւ գտաւ ինքզինքը. ո՛ր էր թե այդ մարդասիրութիւնը տեսած ըլլար այս տանը մեջ ու երախտիքի մը պարտքին տակ շննչվեր հիմա. փողոցի աղջիկ մը ըլլար, անոք ու անտեր, մազերը թափած ու ոտքը բոբիկ մուրացիկ մը, սիրելու ազատութիւնը պահելով:

Ու անմիջապես դադրեցուց իր մտերմութիւնները, մեկ հարվածով կծկեց այս փոքրիկ ամփոփուկ ծաղիկը որ իր հոգ-

վույն մեջ դողալով կը փթթեն, մինչդեռ դեմը երիտասարդը կը զայրանար ու կը նախատեր զինքը: Անոր դեմ կեղծավոր անտարբերութիւն մը ձևացնել հարկ էր, էն՝ դժնդակը իր պարտավորութեանցը. ամեն նախատինքի հանդուրժեց ու ամեն աղաչանքի դեմ անդրդվելի մնաց. հառաչանք մը դուրս չթռավ իր խեղդուկ սրտեն, բայց որքա՛ն լացավ իր բարձին վրա:

Ամսվան մը մեջ երիտասարդին քով ոչինչ մնաց առջի պերեն՝ մահացու ատելութենէ մը զատ. հիմա ամեն առթիվ իր հայտնի թշնամին էր տանը մեջ, այնքան որ մայրը կը միջամըտեր իր տղուն անիրավութեանը համար, ու առանձին մնացած ատեն Թագուկը կը սփոփեր.

— Հոգդ մ'ընեն, աղջիկս, էրիկ մարդիկ բարկացած ժամեր ունին:

Այդ միջոցին էր որ տղան հիվանդացավ. այն ատեն քրոջ մը անձնվիրութեամբ խնամեց զինքը, օրերով անքուն հսկեց անկողնին քով, մորը հետ միասին փոխնիփոխ բաժնելով մեջերնին հոգնութիւնը ու կսկիծը. ու երբ հիվանդին վիճակը ծանրացաւ ու տենդը ցնորանք բերավ, այն ատեն իր վարանումները վերստին սկսան. ի՛նչ շահած էր այս բոլոր մահացումներեն. և հիվանդին սնարին քով, կանթեղին արծակած առկայծ ու դողդոջուն լույսին պես, իր համոզումները ու տված որոշումները երեքալ սկսան:

Այն ատեն փափագ մը ունեցավ հիշատակ մը գոնն պահելու իր ողորմելի սերեն. մկրատ մը գտավ փոքրիկ, որով հիվանդին երկարած մազերեն փունջ մը կտրեց առավ, գոդի պես չորսդին նայելով:

Հիվանդը առողջացավ, բայց իր երեսը չնայեցավ. ոչ իսկ հիշեց զինքը. ծնողքը ամուսնացուցին զավակնին ու Թագուկ հարսնիքին զվարթ ու խնդումներես երևցավ:

Անկէ ետքը, իր պարտքը կատարած մեկու մը խղճի հանգարտութիւնը ունեցավ. իր սերը կը պահեր սակայն սրտին մեջ, հանցանքի մը պես որ թողութիւն ստացած է, պարտքի մուրհակ գոր հատուցած էր իր բոլոր անդանկութիւնը տալով, և գոր իրավունք ունեւ ա՛յլ քովը պահելու:

Այսպես պահեց ահա տարիներով փոքրիկ մազի փունջը ու ինքը շամուռնացավ:

Հիմա, երեսուն տարի ետքը, կյանքի հազար փոփոխումներն վերջ, հաշտված էր նախկին բարեկամին հետ. եղբայրության կապը վերստին կը միացնէր զիրենք ահագին անշըրպիտի մը վրայեն: Անիկա թողան տեր ծերուկ մըն էր կորաքամակ, մազերը ճերմկած, մինչ իր քովիները ահա այդպես թարմ ու դեղին կը մնային, ու ատոնց պես իր սիրտն ալ երիտասարդ ու աշխույժ մնացած էր, իբրեւ թե հանկարծ դադրած ըլլար բաբախելի այն օրը՝ ուր իր սիրածնն բաժնվելու ցավը զգացեր էր. այդ օրեն ի վեր իր սիրտը ապրած չէր ու ծերացած ալ չէր, մինչդեռ մարմինը կ'իյնար, կը տկարանար հետզհետեւ:

Զ.

Եվ ձեռքն ձեռք կը պտտցնէինք այս մազերու փունջը, ջանալով գտնել անոր մեջ պատմված կսկիծներուն հետքը: Այդ մազերը կը պահէին իրենց սեցած ոսկիի փայլը և երիտասարդի թարմությունը: Տարօրինակ բան. իրենց գոյության մեջ մկրատին տված ընդհատումը փրկած էր զիրենք. չէին ծերացեր ա՛լ, իրենց տարեկից բոլոր ուրիշ մազերը ալևորած, թափած, չքացած էին, և իրենք միայն անխախտ ու անդդրեցելի կը մնային քսան տարու՝ խոպոպիքի զվարթությանը մեջ ու պիտի մնային այսուհետև: Մեկ ցավ մը ունեցեր էին, մրկրատին հատու ցավը, բայց այդ ցավը որքա՛ն կսկիծներեւ, անկումներն փրկեր էր զիրենք, մշտնջենական երիտասարդութիւնը շնորհելով, այն՝ զոր Քաղուկ տուառուի սրտին մեջ կը գտնէինք:

Ա.

Արտորալով կ'անցնեն փողոցեն, տենդոտ ձեռքովը ուժ-
գին սեղմելով կ'որցած թուղթի պատիկ գլաններ որոնք իր
տալիք դաշնակի դասերուն տեսրակներն էին:

Մտազբաղ, ակնարկը մոլորած, անհասկնալի եղանակներ
մրմնջելով քիթին տակեն, կ'անցնեն զմայլած ու զվարթ դեմ-
քով որ իր հոգեկան երանության ճշմարիտ ցուացումն էր:

Մյուսյու Սեֆերյան այն իրապես երջանիկ մարդն էր զոր
հոռետեսները կը փնտրեն ու չեն գտներ: Երջանիկ. ինչո՞ւ
չլլար. աղքատ կոշկակարի զավակ, ինքնօգնությամբ, ձրի
աշակերտներու վերապահված զրկումներով մեծցած, առաջ
եկած տղա՝ յորուն հոգիին անեղծանելի ու ազնվական մետաղը
չէր ավրված ճղճիմ ու ողորմելի կյանքի տաղնապներեն:

Իր աչքին... բայց իր աչքը դարձած էր երբեք իրական
կյանքի վրա, անշատվելով այն հորիզոններեն ուր սևեռած էր
միշտ. իր գոյությունը մշտնջենական պատրանք մը եղած չէ՞ր.
սիրո, անձնվիրության, - առաքինության, ամեն կերպ ազնիվ
զգացումներու գիրկընդխառնում մը չէ՞ր կյանքը, վսեմ նվագ-
ներու փափուրի մը. գեթ այսպես ըմբռնած էր ինք կյանքը և
չէր զղացեր:

Ո՞ւսկից ուր, ազգային վարժարաններու մեջ ստացած թերի ուսումնն անցեր էր դաշնակի սեր տալու. ի՞նչ աներևույթ թելով իր անձուկ միտքը, իր անդորր հոգին երաժշտության անսահման ու վրդովյալ երազներուն կապված էր:

Բիրտ ու կոպիտ գիծերեն, որոնցմով իր մանկությունը, իր պատանությունը կը ձևանար, հիմակվան գեղարվեստի, բանաստեղծության շնորհալի շրջագիծը շինված էր որ իր հեզ ու համակերպիկ դեմքը կը պարուրեր. այն թուփի ու մացառի չորարեկ ու վտիտ ճյուղերուն պես որոնցմով հորինված շրջանակ մը երփներանգ ծաղկեպսակե մը ավելի պճնագեղ է՛րլլա երբեմն:

Բ.

Երաժշտությունը զինքը գրավող առաջին հուրին եղավ. անկայուն ու հարափոփոխ դեմքով կին որ ուզված, ըղձացված պատկերը կը զգենու ամեն վայրկյան, տեսակ մը մանանա որ փափագված ամեն համը, ամեն հաճույքը կու տա:

Իր դյուրահավան սիրտը շուտ մը կը կապվեր այս երաժշտության նվագներուն մեջեն իր աչքին երեցող կիներուն, համոզումով ու անկեղծությամբ ինքնիրեն փեսա ըլլալով շաբունակ, անուշ խոսքի մը կամ սիրուն ժպիտի մը տպավորությունը պահելով, սնուցանելով, մեծցնելով իր հեք սրտին մեջ, հնչուն ու կույս քարանձավի մը պես որուն մեջ ինկող հետին մրմունջը՝ հարուցած անհամեմատ արձագանքովը կ'երկարաձգվի ու կը բազմապատկվի:

Գթացողներ ու ծիծաղողներ միայն կային իբր շուրջը. ի՞նչ ծաղու նյութ քան այս տարօրինակ երջանիկը. հպարտ չքավոր մը չէ՞ր արգոթ որ իր ողորմելի վիճակը՝ հայտնի սնափառությամբ՝ քողարկել կ'ուզէ:

Ու դաշնակցություն մը կը սկսեր իր բոլորտիքը. կատակի, խաղի, ծաղրի դաշնակցությունը որ այս մարդուն միտմիտ սիրահարի ձևերովը պիտի զբոսնուր:

Վախցվելու մեկը չէր որուն ներիլի չէ խաղ ու կատակ ընել:

այլ այն անտրտունջ վշտատեսներն մեկը՝ որոնք կարծես հազվագյուտ խաղալիկներ, զվարճության առարկաներ ըլլալու սահմանված են:

Գ.

Ինքը՝ բնավ մտքեն չէր անցըներ որ կրնան ծաղրել զինքը. ամենն անակնկալ ու անհավատալի լուրն անգամ չէր կրնար մերժվիլ իր պարզ ու դյուրախար սրտեն. այնպես որ, երբ օր մը, իր հարուստ աշակերտուհիներն մեկը, Զարուհին, իր սրտին ազնվութունը գովեց, այս պարզ խոսքը սիրո հայտարարության մը պես հուզեց զինքը. այս աղջկան նայվածքը իր հոգվուն խորը կը թափանցեր հիմա և հրապուրիչ կնոջ խռովանքը կը ձգեր հոն: Այդ օրը դաշնակի դասին մեջ շփոթեցավ. տիեզերքը ու պեմելները ոտոտեցին ձայնագրության տետրակին վրա, ինչպես որ բոլոր տունը ու բոլոր աշխարհը ալ այս պահուս կը դառնար, հիմար երջանկության մը խոյ հուովումովը միակ լուսավոր ու կայուն կեդրոնի մը շուրջը, այս աղջկան: Տանը մեջ՝ անոր վրդոված դեմքը տեսնելով զվարճացան. ինչպե՞ս ասանկ մեկ բառով սիրահար կը դառնար այս տղան:

Փերայեն, այդ տունեն, դարձավ խռոված մինչև իր սրտին խոր հատակը. բոլոր գիշերը չքնացավ. բանաստեղծ մըն էր այս տղան ու իր լքված ամուրիի տենդիին մեջ ոտանավոր գրելով անցուց գիշերը:

Այն ատեն խաղը բոլորովին զվարճալի հանգամանք մը առավ. ոտանավորը ձեռք ձեռք պատեցավ ու համբավեցավ. այս փիանիսթը, իրավ որ չգտնված մարդ էր: Լուրը տարածվեցավ տունն տուն, գեղն գեղ, և ամեն տեղ միևնույն խնդուքը պատճառեց:

— Փիանիսթ Սեֆերյանը Զարուհին սիրահարեր է:
Իրա՞վ. ամենքը այս հարցումը կ'ընենին, չկրնալով իրենց թրթիջը զսպել. պակաս էր քիչ մը խեղճ տղան:

Անկե ետքը խաղը կատարյալ ընկու բազմաճյուղ հայտնեվեցան. ներկայացումը ամբողջ ըլլալու էր. ու Զարուհին

եղբայրը գյուտ մը ըրաւ. իր պաշտպանությանը տակ առաւ
երկտասարդ ուսուցչին սերը. թղթակցութիւնը իր միջոցով
պիտի ըլլար:

Այն ատեն նամակները սկսան, միևնույն հիմար սիրույն
խոստովանութիւնը որ դրացիներու, բարեկամներու օրական
զվարճալիքը կը հայթայթեր ու զվարթ ժամեր անցընել կու-
տար: Քանի մը մտերիմէն միջամտեցին այս անողորմ կա-
տակին դեմ. զգուշացուցին ու արթնցնել ուզեցին զինքը:

— Մի՛ խաբւիր, Սեֆերյան:

Խաբւե՞ր. իր բարեկամներուն սիրտը հանդարտեցուց,
Զարուհին կը սիրեր զինքը: Իզուր խրատ ու խորհուրդ տվին
իրեն. ասոնք ամենքը նախանձոտներ էին իր սիրույն. ո՞վ
ըսաւ որ հարուստի աղջիկ մը աղքատ մը սիրելու անկարող
է. կ'ուզէին որ Զարուհիեն ստացած նամակները կարդա՞ր մե-
կիկ մեկիկ. գի՞րը, եղբորն էր անշուշտ. Զարուհին չէր կրնար
իր գրովը այդ նամակները հանձնել, բայց ան տուն տված էր
անշուշտ եղբորը: Դա՞րձյալ չէին հավտար. հոգը. ինք կը
հավտար ու այս կը բավեր իրեն:

Եվ ճամփուն վրա անցնողները կանգ կ'առնէին, դիտելու
համար այս մտազբաղ մարդը որ իր աճապարող քալվածքով
ու շուրջին անուշադիր ձևովը ստույգ երջանկության մը ետե-
վեն վազողի մը կը նմաներ:

Դ.

Օր մըն ալ Զարուհիին եղբայրը ձանձրացաւ. կատակը
կ'առնէր. Զարուհին ամուսնության ուզելու
կ'ելլեր, իր սիրույն, իր իրավունքներուն վրա խոսիլ կը սկսեր.
ու բամբասող բերանները, որ անսպակաս են, այս անիմաստ
կատակը մատերնին կը սկսէին փաթթել: Այն ատեն կոշտ ու
ստորին բառերով հասկցուցին իրեն որ այդպիսի աղջիկ մը
չէր կրնար իրեն հետ ամուսնանալ. խելքը դուրսը կանչելու էր,
ասանկ ալլանդակ առաջարկութիւն մը ընելն առաջ:

Ու երբ համառոտեցավ, պիտի գլուխ մարդու ձևեր առավ, ճամփու դրին զինքը. ո՛չ, շատ աներես մեկն է եղեր այս տղան որ առջի դեմը ելլող աղջկան հետ կարգվելու կ'ելլիր:

Անկե ետքը անոր Լրեւը շուրջուցին իրեն. հերքումներ տեղացին դասատուին գլուխը. կատակ մը, կը հասկնա՞ր, պարզ կատակ մը ըրած էր աղջկան եղբայրը, խնդալու համար իր վրա. այդ նամակներուն գոյութիւնն իսկ չէր գիտեր Զարուհին:

Իր բարեկամները նորեն բոլորվեցան իր շուրջը, համոզելու համար զինքը ու բառնալու համար սրտեն այդ հիմար սեւորը որ անբուժելի ախտ մը ըլլալ ու զինքը հավիտյան դժբախտ ընել կը սպառնար: Զհաջողեցան. իր ուղիղ ու պարկեշտ սիրտը շրնդունեց որ իրեն հայտնված սերը ծաղր ու կատակ մը եղած ըլլա միայն. այս էր որ այլանդակ, անհնար ու եղենական կը թվեր իր աչքին ու Զարուհին բարի որտին անհամաձայն:

Տարիներ անցան ու դիպվածով Զարուհին չամուսնացավ, և ասիկա պետք եղածն ալելի էր անեղծ ու անկորուստ պահելու սերը իր հեք ու ողորմելի սրտին մեջ: Մարդիկ կը միաբանեին իր իրական դժբախտութիւնը զգացնելու իրեն ու չէին հաջողեր. իր պատրանքը այն մշուշ շենքերեն չէր որ արշալույսի առաջին նշույլին առջև ծվիկ ծվիկ կը բզկտին, կ'անհետանան:

Իրեն հետ զբոսնելու համար, իր դյուրահալան սրտին խաղ խաղալու մտքով հորինված կատակը՝ հիմա մշտնջենական ու անվանելի ստվերի մը պես ամեն տեղ կը հալածեր զինքը:

Ե.

Գիշերը փողոցին մեջ կը սլքտկա. ջութակի մը աղեղին պես տրտնջող և անդուլ երթեակ մը. երբեմն կանգ առնելով, ունկնդրելով ապաւանքի մը պատուհանին տակ որուն գոց վարագույրին ետին կանթնղի մը լույսը կ'ընդնշմարվի, առ-

կայծ ու պլպլացող լույս, մութի սահմանակից, որ հանցանք մը գործելիս առաջ վարանող խղճմտանքի մը կը նմանի:

Այս սենյակին մէջ է հիվանդը, Զարուհին, հյուծված ու մաշած, պահելով դեռ գեղեցիկ աղջկան ախտաբույր վայելչութիւնը:

Ձինքը սպառող հիվանդութիւնը անուն չունի. բարոյական երկարատե տառապանք մըն է ավելի քան թե մարմնական ջգով մը, տառապանք՝ որ ամենեւնի սաստիկ խոնջւնքեն շուտ քանդած է իր առողջութիւնը: Իր երբեմնի դասատուին անընդհատ հալածանքն է որ կը սպաննէ զինքը, հոգ, այդ անկողնին մէջ. այդ ծաղրելի սերն է որուն ենթակա եղած է այսքան տարիներ վեր՝ առանց փրկութիւն մը գտնելու: Այդ մարդը հետապնդած է իրեն շարունակ՝ հավատարիմ ուղտին պէս, որ իր անշահասեր ու ծաղրելի անձնվիրութեամբը Թարթարենին ետեւն կ'երթար Ափրիկէին մինչև Թարասքոն:

Ամեն միջոց ի դերն ելած է համոզելու համար այդ մարդը թե չիբեր և երբեք չէ սիրած զինքը. ու ամթահար այդ ապուշի տերեն, ջղախն, անհանգստութիւն մը ունեցած է որ, քիչ քիչ, տարիներու շրջանին մէջ, չուրին թուլիկ այլ համառ գործունեութեանը պէս քայքայած է իր առողջութիւնը: Այս սրտի ախտնդանքեն՝ կյանքը արդեն զգլխիկ թվելու մօտ է իր աչքին. մինչդեռ վարը, փողոցին մէջ, անգիտակից մարդասպանը կը թափառի դեռ իր սիրո անուրջներուն մէջ մոլորած. ուրախ ու երջանիկ է ան, այս կանխահաս մահվան մէջ նոր ու գերագույն ապացույց մը գտնելուն համար, իր սիրված ըլլալուն ապացույցը այս աղջիկեն, երբ աշխարհ խոսք մեկ ըրեր էր կարծես Զարուհին իբրև խաբեբա և անսիրտ էակ մը ցույց տալու իր աչքին: X

Այս միտքարութիւնը կը ցուա հիմա իր ավերյալ դեմքին վրա. այս հավաստիքով՝ իր կսկիծը երջանկութեան կը փոխվի նորեն, ու չկրնալով դուռնեն ներս մտնել, հոգ կենալու դատապարտված, փողոցին մէջ կը շարունակէ երթնելով, իբրեւ թե մտադրած տեղ մը ունենար, անուրջի մէջ քալող մարդու մը պէս:

Չարուհիին մեռնելեն ետքը ամենքը բոլորովին հուսահատ ու դժբախտ կարծեցին զինքն: Իրոք, առջի երջանիկ ու երանյալ մարդն էր: Հիմա ոչ դաս, ոչ դրամ և ոչ հարգ ունեւալ: մտերիմները այս սեւեռյալ մտածումի, այս զակատյալ մարդեն կը հեռանային քիչ քիչ:

Հագուստները կը հիննային ու չէր կրնար նորեր դնել տեղը. բնակած փոքրիկ սենյակին վարձքը կը դիզվեր ու տանուտերը կը սպառնար դուրս նետել զինքը ու դաշնակը գրավել: դաշնակը. երբեք չհավատաց որ այդ բանը կարելի է, ու վայրկյան մը մտահոգ չեղավ:

Ու կը շարունակեր փողոցները թափառիլ աննպատակ, պահելով իր առջի նրանյալ մարդու դեմքը զմայլած պատկերի մը առջև, որ ամենուն աներևույթ՝ իր աչքին դեմն էր սակայն: Իր սիրելիին մահը, սրտմաշուք ջալն մը տառչեկած, հատնումը ու սպառումը այս քաջառողջ աղջկան՝ իրմե զատվելեն ետքը, իր սերը ու հավատըր նվիրագործներ, ու իրեն խաղ մը խաղցուցած ըլլալու կարելիութունը հերքեր էր: Ապաքեն երբեք չէր տարակուսած անոր սիրուն վրա: Այսպես հեռվեն, լռիկ մնջիկ, տարիներով սպասեր էր առանց անձկության, և առանց կասկածի թունավորումը զգալու իր մաքուր սրտին մեջ, ու ծերացեր էր գրեթե:

Հիմա ալ, մահը կու գար իր ձեռքեն հափշտակելու համար զայն. ու ան ալ չէր հաջողեր. սիրելին հոն է միշտ, իր դեմը, իր աչքին առջևը, այն առջի օրվան անուշ ու տրտում նայվածքովը որ չի գրվիր, չի զուրցվիր ու չի մոռցվիր:

Ֆ Ո Ւ Ր Թ Ո Ւ Ն Ա

Ա.

Ֆուրբունան իմ դրացիս էր Քանտիլլի բնակած տարիս. հին ու փառած մաղույկը որուն մեջ կը թիավարեր օրն ի բուն, գիշերները մեր քովի ծովագերքը կը պահեր:

Մարդ ու մարդասանք շուներ. ընկեցիկ մեկն էր գեղին մեջ, ամառը՝ բաց օդին ու ձմեռը՝ հաստ պատի մը կողին մեջ բացված պատուհանաձև խորշը կը քնանար ամեն իրիկուն, երբ գինետունեն, օրվան վաստակը վճարելիս ետքը, դուրս ընելին զինքը. առանց տրտնջալու, խանութպանին անվիճելի իրավունքը ճանչցողի մը պես կը հնազանդեր, դիմացինը ամչցնելով գրեթե իրեն դեմ ցույց տրված խստությանը համար, ու պատե պատ, քարե քար զարնվելով, իր տեղը, իր ողորմելի խշտյակը կը գտներ միշտ:

Օդին իր միակ մոլութունն էր, իր միակ ըմբռնումը կյանքի, իր միակ իմաստասիրութունը. որքա՞ն ատենն ի վեր կը խմեր այս մարդը. ոչ ոք պիտի կրնար ճշտիվ գուրդել. բայց իր կարմրած ու թմթրկած այտերեն, իր միշտ կիսափակ ու նվաղած աչքերեն, իր երերուն ու օրորվող քալածքեն դատելով, որուն մեջ հավիտենական գինովը ու ծովի վրա մեծցող նավաստին իրար կ'ամբողջացնեին, նոր բան մը ըլլալու չէր: Հա-

գուստ շուներ. իր գրգլյակը մարած, նվաղած, մեռած երան-
ներու խառնուրդ մըն էր, աղքատության ծիրանի գոտին, գե-
նետոն չէր գտած դեռ: Անհամար կարկտաններու հակառա-
արմուկները դուրսն էին միշտ, և շփոթվող կուրծքեն, լանջ-
ուռած, կախված գորշ մսակույտ մը՝ աչքի կը զարներ, արգա-
հատանք կը հրավիրեր այս մարդուն վրա:

Բ.

Ատենով էն վայելչասեր նավավարն էր, մեկը անոնցմ
որոնք անգիտակից արվեստագետի մը ճաշակը ցույց կուտա-
իրենց ռամիկ գործին մեջն ալ. անարատ պլուրինենիկ շապի-
կով, կապույտ թավիշն պզտիկ բաճկոնակով, ձյունսպիտա-
մաքուր շավաւով կը պտտեր միշտ. իր նավակը, նուրբ
հյուծախտավոր տոհմիկ աղջկան մը նրբությամբ, սրընթաց
նետի մը աշխույժը ուներ. կը դողար, կը ~~գուրգուրար այս նա-~~
վակին վրա, կը շույր, կը սիրեր գայն գավկի մը պես. հաճա-
խորդները կը գանգատելն այն չափազանց զգուշութենէն, գոր-
իրենցմե նավավարը կը պահանջեր, կոխած կամ նստած
ատեննին. ինքզինքը կ'արդարացներ. գիտեր որ մեյ մըն ալ
ասանկ ձևավոր նավակ մը չպիտի կրնար յիշել տալ: Ո՛չ. առի-
կա մասնավոր շնորհք մը ~~ուներ, անբացատրելի բան մը.~~ իր
տեսակին կատարելությունն էր. օր չէր ~~բլլար որ տախտակները~~
~~չարքեր, արույրն կազմածքը շմբերը, չփալկեցներ ոսկիի պես:~~

Գեշ օգերուն, անձրևին, ծովը չէր իչեցներ. ադահի մը՝ հա-
րստության համար ունեցած սերը ու տառապանքը ուներ ին-
քըն ալ:

Այն ատեն երիտասարդ մըն էր. նշանված էր ու պիտի
ամուսնանար. երևակայեցեք նավավար էտմոն Տանթես մը:

Գ.

Ամառ օր մը, Պեշիկթաշի առջև փոթորիկի բռնվեցավ. հան-
կարծուստ պայթող մրրիկ մըն էր, սև թաթառի մը պես խոյա-
նալով իր վրա: Միս մինակ էր ծովուն բացը. իր անձին չմտա-

ժեց այնքան որքան իր խեղճ նավակին. շփոթեցավ, կորսվեցավ. ու երբ ողողող աղի ջուրերեն դուրս հանեցին գինքը, իր պրկված ~~ձեռքին մեջ թի մը կար, վերջին քեկորը~~ իր ընկղմած նավակին. Երբոր խելքը գլուխը եկավ, չհավտաց, փնտրելու ելավ. անկարելի էր որ անհետ կորած ըլլար իր նավակը. տեղ մըն էր պահված ուր պիտի երթար գտնելու զայն, մաքուր, փայլուն կազմածքովը, ժպտուն հարսի մը պես:

Հետո հարկ եղավ համոզվիլ. բայց անկե վերջը երեսը չխնդաց. իր կսկիծը ճշմարիտ սուգի մը համեմատությունները առավ. եւ ձգեց հարսնիքը, ու ատեն մը չաշխատեցավ:

Հաջորդ ամառ նոր մը շինել տալու ձեռնարկեց ու շինվածին չհավնեցավ. եւ ձգեց՝ ուրիշ մը ապսպրելու համար ու անկե ալ գոհ չեղավ. իր նավակին ճիշտ նմանը կը պահանջեր, չափը կուտար, ձեր կը բացատրէր. բայց ո՛չ. էն վարպետները այդ անանուն փափկութիւնը անգամ մըն ալ չհաջողեցան տալ: Ու իր հավաքած դրամները այսպեսով վատնեց. քիչ մըն ալ գինեծունները սկսավ երթալ, օղիին, այս լուռ խոսակցին, իւր ուղածը, իր բացատրել չկրցած խնդիրքը հասկցնելու:

Դ.

Անկե վերջը անկումը եկավ, մեղմ, թույլ, աննշմարելի բայց ստույգ փճացումը: Նշանածը, սպասելի ձանձրացած, ուրիշի մը հետ ամուսնացավ. և ինքը շարունակեց նավակ փոխել, անտեսանելի տիպարի մը համառությամբ դեռ հետամըտելով. իր նավակը, իր ամուսնութիւնը, իր վիճակը հարցնողներուն մեկ բառով մը կը պատասխաներ, որ իր ամբողջ պատմութիւնը կը պարունակէր.

— **Ֆուրթունա:**

Թախծալից ու տրտում ձայնով մը կուտար պատասխանը, միշտ միևնույնը, բայց մը միայն կտրուկ.

— **Ֆուրթունա:**

Ըսին որ խենթեցավ. գինովութիւնը ապուշի ձև մը տվաւ իրեն. սկսան վրան ծիծաղել:

Անկե մնաց Ֆուրթունա անունը, մինչդեռ ինքը, գինետա անկյունը, օղիի սրվակին առջև, իր նավակը կ'երազեր դեռ դյութական գիծերով շինված:

Իրոք, աղքատության մեջ իր հինդած նավակը ա'լ չէր կրը նար փոխել. նորոգել կուտար հիմա, կոկելով անոր ծռա տախտակները, մաշած ու կոտրած թիակները. ամառները կ'ը ներկեր, հինեն մնացող վայելչասիրության դրդումով:

Բայց օղիին ավերումներուն տակ իր կամքի ու կարողության մնացորդները կը սպառեին: Ֆուրթունան հաճախորդ շուներ ա'լ, բացի անցորդ մանրավաճառների ու խաբեքա մուրացիկներե զորս շնչին գնով մը տակավին կը փոխադրեր հոսկե հոն, կուպրով ծեփված մակույկին մեջ, նստուկ գացողի մը պես՝ անգիտակցաբար կարծես շարժելով թիերը:

Ու պատուհանես կը դիտեի գինքը, ամեն անգամ որ անցներ դռնար: Դանդաղորեն ջուրը մխվող թիերուն ճողփյունը իր մշտնջենական երազը օրորող երգը կը թվեր ինձի:

Ատով կը շարունակեր գալ, ամեն օր կանուխ, պատրաստ կենալով իր մակույկին նստարանին վրա կորաքամակ, քիթը կորսված կունտ ու կակուղ այտերուն մեջ, անփույթ անվհատ սպասելով, և ամառը տաքուն՝ եզերքին խոտին վրա, արևին տաք ճառագայթներուն տակ քնանալով, հանդարտ ու անմեղ քունով մը, մեղի ցույց տալով իր եղկելի ու կիսամերկ մարմինը՝ համարձակ գետին թավալած:

Ե.

Մարդ չէր ճանչնար. ոչ դիս որ տարի մը շարունակ իր դրացին էի. ո'չ իր գեղացիները՝ որոնց մեջ ապրած էր այնքանատեն. ժարդ չէր ճանչնար. մարդկային ամեն ձայն, ամեն աղմուկ ու ամեն դեմք մշուշի մը մեջ կը խառնվեին, կը շփոթվեին մեկը մյուսին հետ: Մեկ հոգի մը կը զանազաներ դուշատուկ պառավ մըն էր որ կու գար առտունները իր երկու աղջիկներուն հետ յազմա լվալու իմ տանս մոտ: Ֆուրթունայի նշանածն էր. ու զայն տեսնելուն իր արբեցութենեն կարմրած

դեմքը կը դալկանար, մահատիպ գուլն մը կ'առնէր: Նստա-
րանին վրա շտկվելու, ուղիղ դիրք մը առնելու ջանքեր կ'ընէր:
իր ցնցոտի փալթոնին օձիքը կը դարձնէր մերկ կուրծքը պար-
տրկելու համար, բնագոյական ըղձանքով մը, որ այս կործա-
նած իմացականութեան մեջ դեռ կենդանութեան անորոշ նշան
մը կու տար, վերջին տկար շառավիղը այս մարած հոգիին
աղջամուղջին մեջ:

Աղկե զատ օդին ուներ միայն իրիկվան. խենթի պես կը
վազեր վեր, գեղը, հոն ուր գինետունները կը վխտան. ամենքն
ալ իրենն էին, ամենքն ալ. արբեցութեան մեջ իր գոյութիւնը
կը սկսէր, ոչ հիմակվան ողորմելի կյանքը, այլ առջի երի-
տասարդութեան օրերը, իրենց հուսալից ու խնդում երեսովին:
Իր նավակը նախ, նրբամարմին թռչունի ձևով որ ծովը հագիւ
թե կը շողափե իր վաղբին մեջ. հետո նավավարը՝ իր շքեղ
արդուզարդովը, ֆեսը ծռած, որուն կապույտ ծոպին ծայրը
ուսին վրա կ'իյնա. ու նավակին մեջ իր նշանածը, այն գեղե-
ցիկ հուլնի աղջիկը զոր սիրած էր: Ե

Սիւս ~~այս աղոտ հեռանկարը~~, օդի սրվակներու հաջորդու-
թեանը մեջ, կը ճշտվէր, հայտնի, պայծառ, կը կենդանանար,
ու Ֆուրթունան ամեն իրիկուն անով կ'ապրէր ժամերով, ժա-
մերով մինչև որ գինետունեն դուրս ընէին գինքը:

Այս արբեցութիւնը Ֆարիայի գանձը չէ՞ր միթե այս ողոր-
մելի մարդուն ձեռքը, ամենազոր կարողութիւնը որ վրեժները
կը լուծէ, մարդոց ու դիպվածներու դէմ անխտիր:

Թ Ե Ղ Ը Տ Ե Ր

Ա.

Առտվան ժամերգությունը նոր կը սկսեր, մթության մեկորսված ղեկտեմբերի առտու մը, ցուրտ ու խոնավ. կոշնակլօղին ու բութին մեջ կ'արձակեր իր ընդհատվող վայունը, մինչ. դեռ թափուր եկեղեցին պանդուխտ քահանային ձայնովը կ'արթննար, կը սարսռար իր քարակոփ պատերուն ու կամարներուն մեջ:

Տերտերը կ'երկնցներ իր աղոթքը, սպասելով բարեպաշտներուն որոնք չէին գար. վասն զի ո՞վ կու գար եկեղեցի, ձմեռ ու լուր օր մը, այս չուսցող առտվանցով:

Քահանան շուրջառը ուսին իր ժամերգությունը կը շարունակեր:

— Տեր զի բազում եղեն մեղք իմ և բազում անօրենությունք իմ:

Խուլ ու տարտամ ձայնով մը որ տիրող կես մթության կը հարձարեր, անտարբեր իր շուրջի միայնության, և անզգա ձայնագրի մը պես արտասանելով աղոթքին տունները. իրեն հաճար քսան տարվան սովորութիւն մը:

Հետո երկրորդ ստվեր մը տեսնվեցավ իր քովը. լուսարարն էր, այս որմերուն պահապանը, անոնց պես ամուր իր անտա-

նելի պաշտոնին մեջ, սիրելով այս ստվերները, այս լքումը և կամարներն կախված, կամ սուրբերու պատկերներուն առջև հաստատված կանթեղները, որոնք իր հիվանդագին ցավակներն էին գրեթե, փութալով անոնց քով, մեկեն մյուսին, անոնց շարունակ սպառելու մոտ կյանքը արծարծելով:

Քիչ քիչ մեկ երկու հոգի ալ երեցան, ժամկոչը, հետո մուրացիկ ծերուկ մը իր փայտե գավազանին կոթնած. ու հետո երկու պանդուխտ որմնադիրներ, հազիվ քուններուն արթնցած: Հիմա առտուն կը ճշտվեր. կանուխ գործի գացող քանվորներ կու գային խաչ մը հանելու դրան մոտ և հաջողութուն խընդրելու. ժամուն սովորական աղոթողները ասոնք:

Բ.

Անթիլոպ
Սարաֆը ուշ եկավ եկեղեցի այն առտու. Առավոտ լուսոին կեսին միայն հաւաք, ինք որ ամեն օր զայն ծայրե ծայր ըսելուն կը պարծենար:

Դուրսը տիրող ցուրտին հակառակ, քրտնաթոր մտավ ներս, ծանրաշարժ ու պարարտ մարմնին բեռան տակ շնչասպառ երեսը խաշակնքեց, ծերադրեց. Ֆեսը վար առած, ցուլց տալով յուղոտ ու հերաթափ գանկ մը. հետո բարձրաձայն հառաչանք մը ելավ կուրծքին խորեն, խորեն.

— Մեղա՛ տեր:

Երբեք մեղա բառը այսքան ստույգ անձկությամբ, այսքան անկեղծ ապաշավի մը արտահայտության ձևով լսված չէր:

Դասին մեջ չոքած սարաֆին կլոր մարմինը, ծռած գլուխը, կիսափակ աչքերը, ողորմելի ու գթության արժանի պատկեր մը էր ձեացնելն աստվածային գայրույթին տրամադրության տակ դրված. և ինք հանցանքին մեծությանը չափ այսպես անկեղծ զղջումի մը գալով միայն թողութուն կ'ակրնկալեր կարծես, երբ հետզհետե կը կրկնէր մարող, սպառող ձայնով մը, առանց քաշվելու զինքը յսողներեն.

— Մեղա՛ տեր, մեղա՛ տեր:

Հետո, թեթևացած, ոտքի ելավ ու իր հաստ ձայնը՝ տեր-

տերին ձայնին միացավ. ու լուռ եկեղեցին կ'ապշեր, կը խռվեր՝ ունկնդրելով այս մարդուն:

Ինքը՝ իր տանը մեջ ըլլալ կը թվեր. դասը, գավիթը, խորանը բոլորովին իրն էին անշուշտ. ինք կ'ըսեր աղոթքը միայնակ, քահանայէն առաջ, բառերը հատիկ հատիկ, ամեն պարբերության նշանակութիւնն ոււր բութիւնը շեշտելով. պամը կը հոգներ, շունչ առնելու կը ստիպվեր, ու վայրկյան մվերջը նորեն կը սկսեր, ընդմիջելով քահանային անորոշ մըր մօտը և ծուռ ծուռ նայելով անոր երեսը, երբ խալ մը սպըրդէր կամ վարանում մը տեսներ նոր տուն մը սկսելու ատեն:

Վայրկյան մը նորեն կը մասնավորվեր իր աղոթքը, անհամար ծնրադրութիւններու խառնված, համբուրելով գետն աղտն ու փոշին, ու լալագին և սրտաշարժ ձայնով մը վերադառնալով իր անձին:

— Մեղա՛ տեր:

Գ.

Մարտիրոս աղան այսպէս էր ամեն առտու, անպակաս եկեղեցիէն, իր ներկայութեամբը ապահովելով եկեղեցիին բոլոր ծեսն ու արարողութեանց կանոնավորութիւնը, և ոչ մեկուն փախուստի ճամփա չձգելով շարականներէն բառ մը պակաս կարդալու համար:

Քահանան այս աշխարհականին բարեպաշտութենէն կը դողար. քարոզիչն ու թաղական խորհուրդը կ'ակնածէին իրմէ և գլուղացին կը մեծարեր այս հավատացյալ աղան որ իր բոլոր հարստութեան հակառակ աղքատի մը պէս խոնարհ ու աստվածավախ ~~կը թվեր:~~

Պոլիս, իր խանութին մեջ, Մարտիրոս աղա մեծագոր մարդ մըն էր: Հայր մայր շուններ, այլ հորեղբայրներու ու հորեղբոր որդիներու անհատնում շարք մը որոնք փոխն ի փոխ կու գային իր թով, սորվելու դրամ շահելու արհեստը, հաճախորդներու հետ վարվելու կերպերը, բայց գիշերները տունը սարաֆին հետ նկեսցնել կենալը աչք առնելով: Այսպէս անոր մեյ մեկ

մանրանկարները կը դառնային, Աստվածասիրությունը Դրամասիրության հետ հաշտեցնելու գաղտնիքը գտնելով:

Բայց անոնցմե ոչ մեկը աղային չափ հարստանալու հնարը կը տեսներ:

Իրենց ժառանգական վաշխառուի բոլոր ճարտարությամբը, ստակ փոխ տալու ձևով աշխարհ կողոպտելու բոլոր խորամանկությամբը, ոչ, այդ հարստության շէին կրցած տիրանալ, և ինքնիրեննին, երբ իրենց մեծավորին քով կեղծավորություն ընելի ու սպասավորի դիրք մը ունենալի տաղտկացած բերաննին բանային, կը հասկցվէր որ իրենց խելացի ազգականը ի՛նչպիսի դեպքերն կրցած էր օգուտ քաղել:

Գ.

Հայրենիքեն գրեթե բոբիկ եկավ Պոլիս. նիհար ու վատույթ պատանի որ խաներու, քարուկիր սենյակներու խոնավության մեջ ժառայությամբ հավաքած հինգ հարյուր դրուշով բացավ իր սարաֆի տուլալը, ճշմարիտ «տուլալ» մը զոր մինչև այն օրը ոչ ոք իրեն չափ վարպետությամբ դարձուցած էր, իր հայրենի քաղքին մեջ զոր Մարտիրոս մեք երկիրը կը կոչեր. տիրացություն ըրած ու ժամասիրություն ժառանգած էր աղկե:

Իր աղքատության, որրության բոլոր թշվառությունները տիրացուի զգեստը հագնելով կը մոռնար, և աստուծո առջև, աստուծո տան մեջ, իր անկյալ դիրքին կը բարձրանար հանկարծ ուրիշներու հավասար ըլլալու և իր ջերմեռանդությամբը զանոնք գերազանցելու չափ: — Եվ ի՛նչպես չսիրեր եկեղեցին ուր ո՛չ հարուստ ըլլալու, ո՛չ բախտավոր ըլլալու պետք կար աստուծո աչքին: Այսպես երջանիկ ապրեցավ քանի մը տարի. մտածեց որ նրկինքին թագավորությունը տնանկներու հատկացված է ու մխիթարվեցավ իր ներկա չթավորութենեն: — Բայց երբ տասներութը տարին թևակոխեց, բունի Պոլիս դրկեցին զինքը մարդ ըլլալու համար, իբրև թե աղքատ ըլլալուն համար մարդ եղած չըլլար մինչև այդ ժամուն:

Իր տաժանելի ուղևորության միջոցին, հետո շոգենալին

մեջ և մանավանդ Պոլսո մեջ, իր համոզումները, սփոփանքները անբավական մնացին:

Ո՛չ, այս մայրաքաղաքը երկրին չէր նմաներ բնավ: Ակնատնակներուն երդիքը, գլուղացվոց շալվարը, կիներու աղտոտ լաշակը շտեսավ հոս, նոր աշխարհ մը՝ նոր գաղափարներ արթնցուց. վայելքի պետքը դրամի պետքը ցուցուց: Իր բարեպաշտությունը որ մինչև այն ատեն անշահասեր էր, պահանջող, ուզան բերան դարձավ:

Մայր եկեղեցվո մեկ անկյունին մեջ քաշված՝ անհատնում աղոթքներու ու շարականներու քաղվածքով ստակ և դարձյալ ստակ ուզեց աստուծոմե. և իր աշխատության փոխարեն առած շնչին գումարները որոնք զինքը կը շլացնէին, աստվածային պարգևներ կը համարեր և իր աղոթքներուն վարձատրությունը:

Այսպես իր առևտուրը աստվածասիրության հետ խառնված մնաց. այն բոլոր առիթները ուսկից դրամ շահելու կարելիությունը նշմարեց, իր օգտին համար աստուծո կողմե հատկապէս կարգադրված նկատեց ու բան մը չհարցուց ա՛լ իր խըղճին: Աստված իր ըրածը չէ՛ր գիտեր միթի:

Ե.

Անգամ մը միայն տարակուսեցավ, վարանում մը զգաց: Անոր բարեպաշտ մարդու համբավեն խաբված, իր մահամերձ բարեկամներեն մեկը մեծ, շատ մեծ, իր շտեսածին չափ մեծ գումար մը ափանդ հանձնեց իրեն, մահվրնեն վերջը այդ գումարը ազգին ու իր ազգականներուն մեջ բաժնելու խնդիրքով. Մարտիրոս աղա նախ չհավատաց այս անակնկալ վստահության. հիվանդին անկողնին քով նստած, սենյակին դուռը գոց, նախ անդիմադրելի մարմաջ մը զգաց տեսնելով այդ գումարը գոր հիվանդը փոքրիկ սնտուկե մը կը հաներ. հետո հիվանդը հոն խղդիւու և ստակները հափշտակելով փախչելու գաղափար մը ունեցավ, հիմարի գաղափար մը. բայց այս փորձությանց դիմադրեց. ի՛նչ հարկ անոնց. միթե աստված

իր դեմը հանած չէ՞ր այս հիվանդը. ու աստուծո թողուց որ
իր ուզածին պես տնօրինե ամեն բան: — Մարտիրոս աղա
նախ դիմադրեց, չուզեց ընդունիլ այս ավանդը, ցած ձայնով
վախնալով որ դրան մոտ սպասող մեկը չըլլար ու իմանար այս
ավանդի խնդիրը. հետո քիչ քիչ տկարացավ, ավանդին պայ-
մանները հարցուց. նախ է՛ն գլխավորը, տոկոս պիտի տա՞ր
ոչ, ըսավ հիվանդը. այն ատեն ա՛լ անձնատուր եղավ, ստա-
ցավ ավանդը, և աստվածաշունչն հատվածներ բերավ մահա-
մեքձին ~~ազգասիրությունը գովելու համար:~~

Հիվանդը մեռավ և հուղարկավորներուն մեջ Մարտիրոս
աղա իր արցունքներովը անկեղծ ու անսահման կսկիծով մը
ննչեցյալին ամենեն սրտակից բարեկամը համարվեցավ:

Հուղարկավորութեան տեած բոլոր միջոցին ամբողջ ճամ-
փուն երկայնութեամբը այս մեռած մտերիմին վրա խոսեցավ,
անոր բարեմասնութիւնները, պարկեշտութիւնը գովեց, անոր
կյանքն մասնավոր դեպքեր պատմեց և լացավ, մինչդեռ
~~ուրիշներ, դագաղին ընկերանալով հանդերձ, իրենց փամբալին,~~
~~բռնեցիմենքոյն, փիացաին խոսքերը կ'ընեին.~~ Մարտիրոս
աղա զայրացավ ու իբրև թե ինքը ըլլար այս անճահ խոսակ-
ցութիւնը ընող, կսկծալի ձայնով մը գոչեց.

— Մեղա՛ տեր:

Մարդիկը լռեցին վայրկյան մը, քանի մը քայլ ալ բրինձ
լուծեցին. հետո մեկը, պասմսի վաճառական մը, շարունակ-
եց իր խոսքը.

— Աճեմներուն պերաքները ձեռքե հանելու է:

2.

Մարտիրոս աղա անկե վերջը իր բարերարը նկատեց ննչե-
ցալը. թող չտվավ որ մեկը գեշ ըսե անոր վրա. միթե այս
մեծ հարստութիւնը անոր չէ՞ր պարտեր. ո՛չ, ապերախտ մարդ
չէր. հետո այդ ավանդը յուրացնելու համար խորհեցավ ամիս-
ներով. նախ ըսավ որ իրավունք չունեն որիչին ինչքը գող-
նալու. վերջը ինքնիրեն հարցուց թե ինչու աստված իրեն

հանձնել տվա՛վ այդ ավանդը և ոչ ուրիշի մը. այս հարցումը իր տարակույսները վանեց. փառված այս առիթը կը ներկայացնէր իրեն հարստանալու համար, և ինք՝ իբրեւ խելացի մարդ՝ առիթնն օգուտ կը քաղէր, մինչդեռ անխելք մը այդ քանը չպիտի մտածեր. այսպես բացատրեց աստուծո կամքը և ճշմարիտ գոհունակությամբ մը ավելցուց.

— Կամք տյառն օրհնյալ եղիցի:

Անդին՝ ննջեցյալին ազգականները կարոտության, չքավորության մեջ կը մնային, անոր այրին Մարտիրոս աղային կը գիմեր պզտիկ օգնություն մը հայցելու համար, իբրեւ իր ամուսնին սրտակից բարեկամեն:

Մարտիրոս աղա չզլացա՛վ այդ օգնությունը, բայց այս դիմումը իր տարակույսները նորեն արթնցուց. պահ մը խորհեցա՛վ որ ըրածը ճշմարիտ գողութիւնն մըն էր. բայց ո՞ր մեղքը թողութիւնն շտառար եթէ մարդս մեղայի գա. ու այս հույսով, սարաֆը թախանձագին ներում մը խնդրեց.

— Մեղա՛ տեր:

Պահ մըն ալ լսա՛վ որ ազգականներուն դրամը տա բայց ազգին դրամը պահէ. ի՞նչ է վերջապես ազգին դրամը. չէ՞ մի որ ուրիշ մը պիտի ուտեր:

Այս վարանումներով կը պահեր, այսինքն կը գործածէր ստակը որ իր ճարպիկ ձեռքերուն մեջ արդունաբեր կը դառնար, բարեբախտ դեպքերով կը կրկնապատկւեր, այնքան որ այս հաջողութիւնը իր գողության արդարացումը կ'ըլլար և իր զղջման ընդունելի եղած ըլլալուն ապացույց, զղջում մը զոր սովոր էր ա՛լ հայտնելու ամեն առթիւ, խօրունկ հավատքի ձայնով մը.

— Մեղա՛ տեր:

ՊԱՐԱՀԱՆԴԵՍԻՆ ՎԱՂՈՐԴԱՅՆԸ

Ա.

Զեղունին ապակյա լուսամուտեն, նրբանցքներուն վրա բացվող պզտիկ պատուհաններեն, առտվան լույսը թատրոնեն ներս կը սարդեր. — ցրտին ու դողահար լույս մը, դուրսը տեղացող ձյունին սպիտակ ցոլացումը գոգցես, որ սրահին շիկորակ լույսերուն քով՝ կը տոգունիր, կը մարեր:

Ներսը կը պարեին, երաժշտության ոգևոր շեշտերեն մղված, հորձեռանդն ու տենդա՛նույզ, ուշադրություն չընելով այս կանխահաս առտվան, ու սրահին տաք ու աղմկալից մթնոլորտին մեջ երկարելով այս ձմեռ գիշերվան զրոհանքն ու հաճույքը:

Երեսները ա՛յլ կը բացվեն. առջի զգուշությունը՝ սեռութւյր կա՛մ վարդերանգ մետաքսե դիմակներուն հետ մեկդի կը նետենք՝ ամենքը, այս պահուս մտերիմ դարձած իրարու: Կես գիշերեն ի վեր անընդհատ տևող պարերուն հարուցած փոշին, այրերու սև զգեստներուն ու ձյունաթույր փողկապներուն, կիներու արդուգարդին և նուրբ շպարին վրա կը տեսնվեա:

Հոգնած, հուլացած, դեռ կը շարժեն, հանդարտելու մոտ եղող ծովի մը վերջին կոհակներուն պես: Քիչ քիչ, առտվան լույսը կը զորանար, անկյուններուն ու անցքերուն մեջեն:

Մթությունը կը վաներ, ու սրահին մեջ կը սկսեր տարածվիլ՝ իր շլացուցիչ ճերմակությամբը շեշտելով կազերուն դեղին ցուրը:

Եվ ակամա կը ձգեին պարասրահը. տակավ առ տակավ քաղմությունը կը պակսեր. կը մեկնեին խումբ խումբ, դրան մոտ հավաքված, պատմուճակեն ետ առնելով ցուրտին դեմ պատսպարվելու համար բերած զգեստնին. զույգ զույգ, թե թեկ կ'ելլեին դուրս, ձյունին անբիծ ու միապաղաղ մակարդակը կոխոտելով կը հեռանային, այրերը իրենց վերարկուին օձիքը վեր առած, կինները դիպակե մեկնոցներուն մեջ փաթթրված, իրենց հետ տանելով երաժշտության եղանակներուն արձագանքը, մինչդեռ դրացի տուներու պատուհաններեն՝ կանուխ արթնցող հետաքրքիրներ թմթկած աշվրներով կը գիտեին ձյունին անշարժ ծածկույթին վրայեն սահող այս ստվերները:

Քիչ մը վերջը ոչ ոք կը մնար պարողներեն. թատրոնին չույսերը կը մարեին, և երաժիշտները իրենց կարգին կը մեկնեին, գործիքներնին լաթե ծածկոցներու մեջ փաթթած թեկերուն տակ, պարասրահը իր սովորական կես-խավարին ու լուռ անդորրությանը հանձնելով:

Բ.

Ինքը վերջին մեկնողներեն մեկն էր պարահանդեսին, ամայի ու անձայն փողոցին մեջ կը քալեր, երկար ու կոճկված փալթոն տակ պահելով իր պարողի սե զգեստները, շապիկին բաց կուրծքը, որ հիմա այս լուր օրին ու ցրտագին առավանջէր հարմարեր բնավ:

Առջի գիշերվան լույսերու փողփողումներեն, օթյակներուն մերկ ուսերեն ու շպարված դեմքերեն, սրահին խոսակցութեանց և երաժշտության ձայներուն թոհուրոհն տարօրինակ խառնուրդ մը իր հոգնած երևակայության մեջ կը մնար ու կ'ընկերանար իրեն:

Ճամփուն վրա հաղվադեպ անցորդները կը դիտեին այս քալուկ դեմքը և քնաշրջիկի քալվածքը. ինքը կը շարունակեր

ճամփան, ուղիղ փողոցի մը մեջեն, սառույցն սահուն քարահատակին վրա. տուն կը դառնար:

Եվ ամեն մեկ քայլափոխին՝ ոտքերուն տակ ճմլվող ձյունին միօրինակ խշրտուքը պարի եղանակներ կ'արթնցներ. մտքին մեջ, վախ՛ը՝ իր թախծալից բանաստեղծությամբը, մազուրֆան՝ իր ընդհատված նվագներով:

Վաստակարեկ ու դանդաղ քայլերուն հետ քաղվածք մը կըներ իր երեկույթեն. և երաժշտության, պարի, գույներու, ժանոթ ու անծանոթ դեմքերու մեջեն, կնոջ պատկեր մը միայն կը մնար, վես, խռովիչ ու ամբարտապան դեմք մը, որուն արհամարհոտ և բարձրաձայն ծիծաղը կը հնչեր իր ականջին մեջ, իր հոգվուն խորը:

Առջի տեսնելուն կանգ առած էր այդ տիկնոջ քով որ պարահանդեսին մտերմական ու ընտանեկան ձևին համար անշուշտ իր օթյակը ձգելով պարասրահը կ'իջներ, ձախ ձեռքովը հանգրիճած իր վարդագույն բեհեզ շրջազգեստը. ծանոթներու, մտերիմներու բաժնելով իր ժպիտը ու գլխու թևեր բարե մը:

Այդ վայրկյանեն չէր կրցած հեռանալ անոր քովերեն. ժամ մը ամբողջ լրտեսելով խոսակցությունը, շարժումը, ակնարկը, նախանձելով զայն բոլոր քովը մոտեցող մարդոցմե, մեծ մասամբ տարիքոտ դրամատիկներ որոնց ալևոր գլուխը երիտասարդ կնոջ սևաթույր մազերուն կը քսվեր:

Փոխն ի փոխ անոնց թևն էր, ևրահին շրջանը ընելով ու պարծենալով կարծես մեծ անձերու իրեն դեմ ցույց տված քծնող ու ցավատանջ ցանկության համար: Պահ մը ուշադրությամբ դիտած էր զինքը, իր համառ ու շրջապատող նայվածքին պատճառը հասկնալու համար. հետո դառնալով իր քովի անձին՝ ցույց տված էր զինքը. անունը կը հարցնեթ թերևս. ծանոթ մեկը չէր, բսած էին:

Ու ինքը հեռուն անշարժ կը կենար, դիտելով անոր գեղաշնորհ հասակը ու լեցուն ուսերուն շրջագիծը որ երկուստեք մեջքը կ'ամփոփեր, կը սեղմեր:

Այսպես պիտի տներ մինչև լույս, եթե բարեկամ մը չհանգիպեր ու հանձնառու չըլլար այս տիկնոջ մոտ առաջնորդելու:

զինքը: Դպրոցական դասընկեր մըն էր ատենով, հիմա կարևոր
գիրքի տեր երիտաւարդ վաճառական մը, Բոմիսեւի ժապա-
վենը կուրծքին, որ ամենքը կը ճանչնար այստեղ և հարմար
ու պատշաճ խոսքով մը ներկայացուց զինքը:

— Տիկին, տաղանդավոր բանաստեղծ մը, Հակոբ Դավիթ-
յան, գիտեմ որ բանաստեղծները կը սիրեք և համարձակեցա
ձեր մօտ բերել զինքը:

Ու երիտասարդին դառնալով՝

— Տիկին Հովսեփյան:

Տիկինը գիտեց զինքը՝ ուշադիր ու հետաքրքիր՝ ոտքն
ձինչէ գլուխը, փողկապը, կոշիկները, ձեռնոցը, սրամալուլինը,
թրոնք բանաստեղծի մը համար, բավական շնորհքով թվեցան:
Մյուսը թողուց զիրենք:

Իրենց խոսակցութիւնը պարահանդեսի սովորական բա-
ճաճեով սկսավ:

— Աղեկ բազմութիւն կա այս գիշեր:

— Այո՛, տիկին:

Երջանկության սրտադողին մեջ չկրցավ բառ մը ավելցը-
նել, վախնալով որ ապուշ խոսքով մը իր բանաստեղծի են-
թադրյալ նրբամտութիւնը ի դերև չհանն:

Լոռութիւնը կը շարունակեր ու ծաղրելի կը դառնար:

Տիկին Հովսեփյան սկսավ նորեն:

— Գլուխը կը նստիք:

— Ոչ, տիկին, Փերա կը բնակիմ:

Կը թոթովեր. անիմաստ խոսքեր պիտի ըսեր անշուշտ:

— Լսած եմ ձեր անունը, ավելցուց վարանելով, իբրև թէ
խոստովանութիւն մը ըներ, ձեր գրութիւնները միշտ կը
կարդամ ու միշտ հաճույքով:

Երիտասարդը իր գրագետի ամենեն դյուրազգած թելին մեջ
արթնցավ:

— Իմ գրութիւններս ինձմե երջանիկ են ուրեմն:

Այս Բոմիսեւանը առաջինն էր զոր ըրավ սրտատրոփ ու
գողգոջուն, աղեկ մը չգիտնալով թե տե՛ղն էր արդյոք:

Փոխա մը կը զարներ երաժշտութիւնը. պարի հրավիրեց
ու պարեցին. թույլ, հոգնած կը թվեր իր ընկերուհին. մարմ-

նեղ կին մըն էր ու երիտասարդը կը զգար իր սրտին վրա անոր ինքնամատույց լանջերուն հարույցքը. հետո պարի շրջաններէն, սրահին տաք օդէն ու իրեն հենող մարմնին այս ջերմութենէն գլուխը դարձած, մոռցաւ որ հազիվ կես ժամն էր վեր կը ճանչնար այս կինը. հանկարծ իր հանդուգն ու ձեռնարկող իղձերուն բոլոր սաստկությամբը շրջապատեց այս մարմինը. չրդոքեց. փռլուան՝ վերջանալու մոտ՝ ալ ավելի կը շտապեր հիմա, իր ուժգին նվագներովը, և կը դառնային ջահերուն ցուացումներուն մեջ, գրեթէ չդալչելով գետնի տախտակամածին, եթերային պար մը. ընկերուհին իր լուսնային կը պահէր. բայց երկար արտեսանունքին տակէն ակնարկը կը խոսեր հստակ ու պայծառ, ակնարկ մը զորուն մեջ կը դներ իր անձնատուր ու հաճույքի նվաղելու պատրաստ ոգին:

Քորածշտությունը դադրեցաւ, ու ստիպւած կանգ առին ալ հազիվ կարենալով ուղիղ կենալ ոտքի վրա. տիկին Հովսեփյան իրեն կը հենուր բոլորովին վաստակաբեկ ու մեղկացած, իրեն թէ այս պարին հեշտությամբը խորտակւած ըլլար. և իր թևովը կը սեղմեր երիտասարդին բազուկը, այս պարով վայելած հաճույքնուն իրեն մեկ մնացորդը և իր տարփոտ կնոջ հպումովը սփռելով անոր սիրատենչ պահանջումները:

Հետո ուրիշ երիտասարդներ հրավիրեցին գինքը, ու Դավիթյան հեռվէն, պարողներու ու գիմակավորներու բաղմունքյան մեջ, շարունակեց գիտել գինքը և վարմացաւ որ ուրիշներու հետ պարած ատենն ալ միեկունս սիրահալ նվաղումներով, մարմնի միեկունս ընծայումներով կը վարվեր:

Առտուն, փողոցին մեջ, այս էր դեռ իր միտքը զբաղեցնող պատկերը որ հիմա հետագործ նախանձով մը սիրտը կը կեդրէր. միեւնոյն ձայնը կը շարունակեր գալ գորշ ու ամպամած Իրկինքէն, դանդաղ, վարանոտ, ծայրանաձև գիծերով. և երգչինքի այս ձայնաթույր սպիտակությունը սիրահոժար կուգար տարածվելու հողին վրա և իր սպիտակ կուրծքը հանձնելու անցորդի մը գարշապարին. ոչ ցեխը և ոչ աղտը չէր կեցներ գինքը. ու հաճույք կը զգար կարծես այսպէս ոտքերու տակ տղմաթաթաւ հեծեծելուն և ճզմվելուն մեջ:

Ուսուցիչ ու բանաստեղծ էր միանգամայն, գավառացի նի-
հար ու վատառողջ տղա մը, այս 'Իսպիթյանը, որ կասկածոտ,
համառ ու խնայող մարդու կենցաղովը իր դրսեցիի ծագումը
կը պահեր:

Փերա, Քալիոնճու-Քուլլուքի տուններեն մեկուն մեջ, ուր
իրեն պես դեռ քանի մը ամուրի երիտասարդներ կը բնակեին,
սենյակ մը վարձած էր, իր բոլոր տունն ու տեղը. և իր մայ-
րենի լեզվի դասախոսություններեն զգլած, քերականության
Պանոնները հազարերորդ անգամ ավանդելիս ձանձրացած,
գրգռված, հուսահատ, կը դառնար իր սենյակը ու իր հավա-
քած փոքրիկ դրամագլխովը ուրիշ գործ մը փնտրելու, ապա-
քա մը պատրաստելու մտադիր. այս ակնկալությամբ, առան-
ձին մնացած ժամերուն, քերթվածներ գրելով կ'անցըներ
առտներ:

Փերան կը սիրեր՝ իր մարդաշատ տուններուն, մեծ փողո-
ցին, քարուկիր ու բազմահարկ շենքերուն, աղմկալից կյանքին
համար. այս բազմութենեն ու ժխորեն կ'ախորժեր. ու իրի-
կունները իր սովորությունն էր, ելլել դուրս, եղեգնյա փոքրիկ
գավազանը ձեռքը, իր բանաստեղծի լայն ճակատը բացած,
Կալաթա-Սերայեն մինչև Թաքսիմ շրջան մը ընելու, ման գա-
լու, ինչպես կ'ըսեր ինք, ու կիներու այս մեծ շուկային տեսքը,
այս վաճառիկ հրապույրները վայելելու:

Այս հարուստ արվարձանը հազար ներշնչումներով լեցուն
էր իր աչքին. և կ'ուսումնասիրեր գայն իր դուրսի գվարճու-
թյան երևույթին տակ և ներսի մոլության. ու ապականության
սարսուռներուն մեջ:

Օր մը, հանկարծ, հրատարակության տվավ իր քերթված-
ները. իր Վերջալույսի ցովեհը նորություն մըն էր. ոչ ծաղկի
խոսք կար հոն, ոչ արևի և ոչ սոխակի. այս ցույքերու լույսո-
վը ինքը ցույց կուտար մեծ քաղթի մը սավերամած փողոց-
ները, այգետեղի կյանքը իր հարափոփոխ միօրինակության
մեջ, Բնապաշտ քերթող մը եղավ ու հաջողեցավ. հայ տիկի-
ները որոնք գրականությամբ կը զբաղեին, հետաքրքրվեցան:

տեսնել ուզեցին զինքը. մինչդեռ իր դասախոսած դպրոցներու պաւսմանի հոգաբարձուները հանդիմանեցին զինքը:

— Մյուսյու 'Իսկիթյան, ձեր գրութիւնները բարոյականի դեմ են. թող որ բան մը չի հասկցվիր այդ քերթվածներէն:

— Հակասութեան մեջ եք, էֆենտի, թե որ բան մը չի հասկըցվիր այդ գիրքէն, ի՞նչպէս գիտցաք որ բարոյականի դեմ էր:

Հոգաբարձուն պղտիկ մնաց. բայց հաջորդ դասին ավանդական ու մահաբույր բանաձևը հասաւ իրեն.

— Դադարյալ եք:

Դադարյալ. դասատունէ՛րը գիտեն միայն այս անդայ դերբային ահարկու նշանակութիւնը. այս բառը կը նշանակենախ որ ամսական թոշակէ մը զրկված են, և մինչև որ նոր գործ մը գտնեն պետք է ա՛յլ ավելի շափավորեն իրենց արդեն խնայող կյանքը. հետո այս բառը իր պատճառներուն մեջ կը նշանակեն որ դասատուն հարգական կերպով չէ բարեւած հոգաբարձուն՝ փողոցը հանդիպած ատեն, փեշը փեշին, տասնյակ մատները իրարու կցած, ճշտելով անցորդներուն առջև իր ակնկալու դիրքը և սպասելով որ նախ մյուսը բարեւաբարձրաձայն.

— Ի՞նչպէս ես, պ. Դավիթյան:

Եվ շարունակե ճամփան առանց պատասխանի սպասելու Բանաստեղծը սոյս քրեական հանցանքներով արդեն նշանակված էր հոգաբարձութեան մտքին մեջ. մեծ փողոցին մեջ անոր գավազանը ճոճելով անցուղարձը, զիրենք շտեմելու զարնելը, երբեմն մտերմաբար քովերնին մոտենալ ու խոսիլը, այս անբարոյական քերթվածներուն լույս տեսնելուն միանալով, շատ իսկ էին դադարման այդ որոշումը, արդարացնելու ինքը, ճշմարիտ դրսեցի, համառ ու ամբարտաւան իջեցնելուն մեջ, պարզապէս ծիծաղեցաւ լսելով այս որոշումը, զոր կառավարիչը կը հաղորդէր իրեն:

— Խայտառակնե՛ր, գոչեց բարձրաձայն:

Մինչդեռ կառավարիչը իր ականջը կը գոցեր շլսելու համար այս անլուր հայհոյութիւնը ու իր ներկայութեամբը մեղսակից շղառնալու համար:

Հիմա դաս տալն տարբեր հոգ ու մտածում ունեն երիտա-
սարդը. ուրիշ ատեն իր դրամ շահելու հետամուտ ոգին պիտի
զայրանար. այս վայրկյանիս գրեթե նախախնամական բան
մը եղավ այդ դադարումը, որ միջոց կը թողուր իրեն ծուլլ աւ
երազող բանաստեղծի անուրջներու:

Դ.

Վերջապես միջոց մը գտած էր երթալու Հովսեփյաններուն
տունը, տիկնոջ շորեքշաբթի օրվան երեկույթներուն, որոնց
սովորական հյուրերը զարմացած կը նայէին այս նորեկին
երեսն ի վեր:

Այս տանը մեջ երիտասարդը ուսուցիչն ավելի բանաստեղծ
մըն էր. և բանաստեղծն ավելի՝ ոսկեհեր մազերով, խանդա-
վառ խոսվածքով տղա մը որ իր սիրահարի ձեւերը չէր գիտեր
ժածկել նախանձոտ աչքերն:

— Վարժապետ մը, կ'ըսէին տիկնոջ մտերիմները:

— Ի՛նչ փուլթ, կը բավէ որ սիրուն տղա մըն է:

Տիկին Հովսեփյան, իրեն շուրջը դարձող պեյերեն ու էֆեն-
տիներեն ձանձրացած կը թվեր ու նոր պատմութիւն մը կը
օկսեր: Ապաքեն միշտ սիրած էր նոր պատմութիւնները: Համ-
քավաժոր ընտանիքի մը կը պատկաներ, վերջերս ինկած՝
բայց պահող միշտ ճոխ ու փարթամ կյանքի վարժու-
թիւնը:

Իրենց հարստութեան սպառնալու հետ իր ամուսնութեան
համար երազած փստատենչ ակնկալութիւնները պակսած
էին. դեսպան մը, պետական բարձր պաշտոնյա մը փափագած
էր ամուսին ունենալ. հետո առաջին բարտուղարով մը պիտի
գոհանար. վերջ ի վերջո Հովսեփյան Պողոս էֆենտիին հետ
ամուսնացած էր. հարուստ երիտասարդ մը, հորը մեկ հատիկ
որդին որ աֆիոնի և բամբակի առևտուրով կը զբաղիր. մեծ
դժվարութիւններ քաշեց համակերպելու համար իր նոր դիր-
քին. վաճառականը իր հաշվի. տետրակի, աֆիոնի խոսակ-
ցութեամբը, իր մաղապաի մարդու կենցաղովը գոհհիկ ու ստո-

քին երևույթ մը ունենր. առջի օրեն՝ փեսացուին մեկնելեն վեր-
ջը՝ իր տպավորությունը շէր ծածկած բնավ:

— Ո՛ւսկից գտաք այս այլազը:

Վերջը համոզվեցավ. բարեկամուհիներ խրատեր էին
զինքը:

— Հո՛գդ, թող այլազ ըլլա, դուն նորեն սիրտիդ սիրածը
գտիր:

Ամուսնացավ ու այս հարսնիքը երկար ատեն խոսվեցավ
Պոլսո մեջ. մինակ առտվան սուփեին երկու հարյուր ոսկի
ծախսված էր: Հետո գատ տուն տեղ ըլլալ հարկ եղավ. Փերա
բնակիլ կ'ուզեր. իր խոսքը եղավ: Միսք փողոցը տարին 120
ոսկի վարձքով տուն մը վարձեցին ու կահավորեցին. հարսը
իր եվրոպական կրթության համեմատ ապրելու եղանակ մը
հաստատեց. իրեն հատուկ ւրահ, սենյակ ու ննջասենյակ
ունենր, զորս իր ճաշկով զարդարած էր փլյուշի, աթլասի կեր-
պասներով, ուր լույսը կ'արգիլվեր երիցս վարագուրյալ պա-
տուհաններեն:

Վաճառականը բան մը չէր հասկնար այս անօգուտ շոյ-
չութենեն, պատերուն, աթոռակներու վրա դրված Զինի ու
Հնդկաշինի հազար մանրակերտ նյութերն որոնց ոսկեզօծ
նկարները այս մութ սենյակներուն մեջ կը փայլեին. նվիրա-
կան տեղ մը մտնելու պես կուգար հոս, որ ոտք կոխելու տեղ
չկար, և ուր մթնոլորտը հարսին գործածած է՛սթրսներուն
բուրումովը թանձրացած էր, մինչդեռ պատերը ու տախտա-
կամածը ծածկող օթոցները ամեն ձայն ու աղմուկ կը խեղ-
դեին:

Հետո երեկույթներու և ընդունելությանց շաբթը սկսավ.
ամեն կողմն կը հրավիրվեին իրենք և պարտավոր էին հրա-
վիրելու էրիկը հրա և հետգանգ, չէր կրնար դիմադրել. իրենց
գինքը կը պահանջէր, և տարին երեք շուրս հեղ տիկին Հով-
սեփյան Փերայի հայ և օտարազգի մեծ ընտանիքները իր
տունը կը հավաքէր՝ ճշմարիտ պարահանդեսներ տալով:

Կը դրոսնուր. թողյով որ ամեն տեղ էրիկը իր բամբակի,
աֆիոնի արտադրության, մաքսի, պալլաի խնդիրները պտըտ-
ցընէ ուզածին պես: X

Ամառը Փրինքիփո կ'երթային օղափոխության. չէին կրնար էսնաֆի պես ամբողջ տարին միևնույն տունը բնակիլ. հոն այ հյուրերը պակաս չէին և այս կյանքը կը շարունակվեր, ապահով ու ստույգ կործանման առաջնորդելով իր էրիկը. ինքը այդ անդունդին կը նայեր անտարբեր, գրեթե հաճությամբ, հետաքրքիր՝ հասկնալու համար անոր հետևությունները:

Չորս տարվան ընթացքի մը մեջ բոլորովին զգված էրկանը առևտրական խոսակցութենեն, հետզհետե կը զղջար իր ամուսնության վրա որ շղթայակապ դատապարտություն մը կը դառնար, ու հազար անգամ պատրաստ էր փոխելու այս աֆիոնով խառնված հարստությունը, սրտի մոտ մարդու մը բարեկամությանը հետ:

Ոչ կիրք և ոչ ցանկություն ունեւ ~~իբ~~ աժուհինը և կինը իր տենդարոր հյուծումներովը կը սպառեր, կը հիվանդանար. բժիշկը՝ ~~գաղտնապահ~~ ու շնորհալի տոքթոր մը՝ կուգար եթե ոչ առողջացնելու, գեթ սփոփելու համար հիվանդը. տիկին Հովսեփյան իր քնատութենեն կը գանգատեր. բժիշկը կը զարմանար. այսչափ աֆիոնի մոտ մարդուն մը կինը քնատութենե գանգատե՞ր և իր փրուալներուն պետք ունենա՞ր:

Ճշմարիտ էր սակայն որ տիկին Հովսեփյան շատ գիշեր կը լուսցնէր, տենդոտ ու երազամոլ. և առտուն՝ գեղեցիկ աչքերուն կտրած կոպեն, տժգունած երեսեն գիշերվան տագնապները կը կարդացվին դեմքին վրա:

Իր դժգոհությունը էրկանը դեմ կը դառնար և կը զայրանար այն օրինավոր հարստության դեմ զոր անոր երեսեն կը վայելեր ու հիմարական կարգադրություններ կ'ընէր մտքովը, իր էրկանը կործանման աղնդետ սպասելով:

Իր արդուզարդերը կը մտադրեր պատրաստել իր մտերիմներուն ընծաներեն. հագուստը բոլոր հարաբերությանցը ամփոփումը պիտի ըլլար, տեսակ մը փառնե ուր ամեն ոք իբանունը պիտի արձանագրեր:

Եվ ոչ ոք կար իր մոտը խրատելու համար զինքը և դարմանելու իր հիվանդ հոգին:

Այդ միջոցին աֆիոնի գիները մեծ անկում մը ունեցեր էին. և ահագին քանակությամբ ապրանք կար էրկանը ձեռքը, որ

հիմա շվարած ապշած կը մնար այս մեծ կորուստներուն վրա, զորս դարմանելու անկարող կը զգար ինքզինքը:

Կինը, քինախնդիր ու ոխերիմ իր ատելությանը մեջ, կը հանդիմաներ անոր ապիկար ձեռնարկությունները:

— Հորդ հարստությունը ստակ չըններ, էրիկ մարդ ըսածդ ինքը վաստկելու է, դուն կորսնցնելիս ուրիշ բան ըրած չունիս:

Ստույգ էր. երեք տարվան միջոցի մը մեջ՝ իր դրամագրւթին կեսը կորսնցուցած էր այս թմրեցուցիչ դեղին վրա կատարած շահադիտութենեն. էրիկը իր հանցանքը կը խոստովաներ, մեղմիվ, քիթին տակեն.

— Սա՛ աֆիոնը...

— Օ՛խ, տասն անգամ ըսի քեզի, դուն գործի մարդ չես. ես քեզմե տասն անգամ աղեկ եմ, ուզածիս չափ դրամ կրնամ շահիլ:

Չէր բացատրեր ինչ կերպով. բայց էրիկը կը հավատար, ու կինը հաղթական ոտքի կ'ելլեր. կարմրած, գունագեղ ու պաշտելի իր ռիսկալ տմբարտավանությանը մեջ. մյուսը ինքզինքը պաշտպանել կը ջանար լուրջ ձև մը առնել ուղեկով.

— Կ'աղաչեմ, նարդիկ:

Կնոջը քրքիջը իր ձայնը կը խափաներ. խնդալեն կը մարեր էրկանը ապշած ձևերը ու անիմաստ խոսքերը կրկնելով, ճարտարությամբ ձայնը նմանցնելով խորեն, անդունդեն եկող խուլ, սնանկանալու մոտ վաճառականի մը ձայնը.

— Կ'աղաչեմ, նարդիկ...

Ու վայրկյան մը վերջը կ'ավելցներ արգահատությամբ գիտելով զինքը.

— Փեմ շիրին ես:

Ե.

Իր թեկնածուներուն մեջ զարտուղություն մը եղավ բանաստեղծի իր առատ ու դպրոցականի մը երկուքի ճեղքված, սանտրված մազերով: Երիտասարդը իր իտեալի հակամեծ տրամադրությամբը բոլորովին վերացական հեշտությամբ մը

կը համակվեր իր քովը. և այս դրական կիներ երազացնոր հրեշտակի մը կերպերը կը զգենուր. իր սրահին մեջ, անկյուն մը, գլուխ գլխի, անոր ուսին վրա հակելով իր ժպտուն դեմքը, կարմիր լուսարգելին տակեն արձակվող մեղմ նշույլներուն մեջ, տիկին Հովսեփյան բանաստեղծին կ'ունկնդրեր:

Անդին կը փսփսային հյուրերը, դժգոհ այս բացառիկ շնորհեն զոր նորեկը կը վայելեր, բայց կը ստիպվեին տեղի տալ, գիտնալով որ տիկնոջ այս հովվերգությունը չէր կրնար շարունակվիլ:

Հետո այս ուսուցիչ սիրահարին անունը կը տարածվեր բերնե բերան, տունե տուն. կը քննադատեին, կը գովեին, կը խնդային. ինչ բախտավոր էր այս երգիչը իր քնացուցիչ քերթվածներովը. հայտնի էր որ տիկին Հովսեփյանին ճակատագիրն էր թմբեցուցիչներու մեջ տարուբերիլը. այս դիտողությունը կը ծափահարվեր այն տուններուն մեջ որոնց տիրուհիները չէին երբեք հանդուրժեր անոր գերազանցությանը:

Նարդիկ թող կու տար որ ըսեին. ներքին դոհունակություն մը կ'ունենար լսելով իր հանած աղմուկին արձագանքը. այո՛, բանաստեղծ մը կը սիրեր որ գեղեցիկ երիտասարդ մը ըլլալու առավելությունը ուներ. ճշմարիտ ու անկեղծ սեր մը փնտրած ալ գտած էր:

Երիտասարդը միայն շվարած կը մնար իր անակնկալ հաջողության առջև. իր ձեռքն էր ամեն գոհացում ստանալ. զորապետներ կան որոնք իրենց տարած հաղթության օգուտը քաղել չեն գիտեր. ուսուցիչը անոնցմէն էր:

Երջանիկ էր հիմա տիկին Հովսեփյանի սրահին մեջ. այս ճոխությունը, փակ վարագույրները, աթոռներու կակուղ կերպասը, ամեն ինչ մեղկության ու երանության կոշում կ'ընեին իրեն. և այս ամենուն մեջ հեշտաբույր հոտ մը, տիրուհիին հոտը կուգար իր ատեն ատեն սպասելու համար անցուղած ժամանակը մոռցնելու. հետո դռնեն կ'երևար տիկինը՝ միշտ թարմ, միշտ նոր հրապույրով. գերերը կը փոխվեին. ուսուցիչը աշակերտ կը դառնար: Ու հանկարծ քմահաճույք մը կ'ունենար, երիտասարդը իր ճաշակովը հագվեցնելու կ'ելլեր, հրահանգներ կու տար զգեստներուն համար, փողկապի ու

շապիկի համար Քեոնի վաճառատունը կը հանձնարարեր, և ութ օր վերջը երիտաւարդը կուգար իր նոր հագուստներով, զորս վայելչապես կը կրեր, և որոնց համար, ատենով Քոնտի կիոնեի քով ձգած ստակէն՝ շունչ ու կյանք սպասելով հավաքած դրամեն՝ մաս մը ետ առնելու ստիպված էր:

[Երբեմն տիկինը թատրոն կ'երթար և կը փափագեր որ հոն գտնվեր ինքն ալ. կը հնազանդեր. ու այսպես քիչ քիչ կը պարտավորուէր հանձնառու ըլլալ այն անվերջ ծախքերուն որոնք այս կերպ կյանքի մը պետք են. իր գավառացիի խնայող սովորութիւնը կը բողոքեր այս ընթացքին դեմ. դրամի ու կնոջ սերը կը մաքառեին իր մտքին մեջ. կամաց կամաց թողած էր իր բոլոր դասերը. սիրո ժամադրութիւններուն պատճառով ոչ մեկ տեղ կըցած էր կանոնավորապես շարունակել իր պաշտօնը. հոգը չէր. տիկին Հովսեփյանի մեկ ժպիտը, մեկ ձեռքի սեղմումը կը փոխարիներ այս կորուստը. բայց Քոնտի կիոնեի ստակը կը հատներ ծաղկեփունջերու ու պզտիկ նվերներու հատկանալով, վասն զի հիմա գիտեր այս աշխարհիկ սովորութիւնները. միայն թե այս ամենուն եզրագլխացութիւնը կ'ուշանար և տիկին Հովսեփյան կը ձանձրանար]

Զ.

Սիրո համար ձանձրութիւն ավելի մահացու բան չկա. տիկին Հովսեփյան հուսաց, սպասեց, բայց վերջապես ձանձրացավ. մինչդեռ երիտասարդը իր սիրո մոլեգին ու անհագուրդ ցանկութեամբ կը տառապեր. երբեք պատշաճ առիթ մը չկըրցավ գտնել ոչ իսկ համբույր մը առնելու այն սիրատենչ շրթութեան:

Երբեք ստակի նեղութիւնը՝ իր հեռավորութիւնը ու ստորնութիւնը եկավ հիշեցնել. այս վիճը, անհատակ ու ահարկու, երևցավ իր սարսափած աչքին. հիմա ալ ոչ դաս կար և ոչ ստակ. շարաթ մը առաջ իր վերջին դրամը առած էր պանքային. պարտքեր ըրած էր, ինքը որ ամեն ամիս տասը փարա պարտական մնալ չէր գիտեր. ո՛ւր գացեր էին իր դրամները.

սենյակին մեջ ձևոնոցներուն տուփը աչքին դպավ՝ գույնզգույն հավաքածոյով. ու իր գավառացիի լուրջ միտքը արթնցավ: Չհամարձակեցավ ապագայի վրա խորհիլ. իրեն սփոփանք մը կը մնար, տիկին Հովսեփյանը՝ իր անձնվեր ու հավատարիմ կնոջ սիրովը. և սակայն, իր անկման և աղքատութեան մեջ, ա՛յլ չպիտի կարենար ներկայանալ անոր տունը, և հեռվէն միայն, ուրիշներու հետ պտտած, ժպտած ատեն պիտի կարենար տեսնել Նարդիկը, ինչպես պարահանդեսի գիշերը դիտած էր անկյուն մը քաշված:

Այս մտածումներուն մեջ իր աղքատիկ սենյակը շարաշուք գույն մը ստացավ, անձնասպանութեան գաղափարը փայլակի մը պես անցավ իր մտքին մեջէն:

Այն գիշեր դուրս չելավ իր սովորութեանը հակառակ ու մինակը իր կյանքին հաշիվը փնտրեց. գավառը, Պոլիս գալը, պանդուխտ դպրոցականի կյանքը, դասատուի նվաստ անցյալը, բոլորը ողբալի պատկեր մը կը կազմեն, և այս ամենուն վրա արեւ մը կը ծագեր լուսավոր, պայծառ, կնոջ մը ակնարկը որ իր բոլոր թշուառութիւնները համակրելի կը դարձներ. կես գիշեր էր. հագվեցավ առանց գիտնալու ինչ ընելիքը, գուրս ելավ փողոցը, որ կողմ երթալիքը չգիտնալով: Մեծ Փողոցին մեջ ուշադրութեան արժանի բան մը չգտավ, և գիշերը՝ մութին կը թափառեր աննպատակ, երբ հանկարծ ծանոթ տան մը առջև տեսավ ինքզինքը. Հովսեփյաններու տունն էր, լույս կար, բազմութիւն կար, խնդալու ձայները մինչև փողոց կը հասնէին:

է.

Միացյալ Ընկերութեանց Տնօրեն խորհուրդին կ'անդամակցեի. կարող պաշտօնյաներ կը փնտրէինք մեր լուսավորութեան գործին ծառայելու, անձնագոհ ու համեստ մարդեր որոնք իրենց միտքն ու հոգին նվիրեն առանց աղմուկի, պարտականութիւն մը միայն կատարող մարդոց պես. կը փրնտրէինք ու չէինք գտներ:

Երիտասարդ մը ներկայացավ մեր ժողովին. Դավիթ-
յանն էր:

Պաշտոն խնդրելու կուգար Ընկերության վարժարաններուն
մեջ. իր վրդոված դեմքեն կրած տառապանքը կը հասկցվեր.
Նիհարցելը, աչքերը հորը ինկեր էին. հանձնարարեցի զինքը
ու հարմար պաշտոն մը փնտրեցինք. Այաշկերտի վարժարա-
նին տնօրենությունը բաց էր. ընդունեց, աղաչելով միայն որ
կարելի եղածին շուտով ճամփա ելլե:

Ժողովեն վերջը առանձին տեսնվեցա հետը. իր կսկծալի
պատմությունը ըրավ ինծի. կորսնցուցած դիրքը, երկու հար-
յուր ոսկիի չափ դրամին հատնիլը, չբավորությունը աչքի
առջև, և սրտին մեջ այս հավետ սիրեցյալ կնոջ պատկերը:

Վերջերը ա՛յ սկսեք էր իր երեսը շնայիլ. ուրիշներ, ավելի
փորձ ու ճարտար սիրո արվեստին մեջ, վայելած էին զայն և
ինքը իր չբավոր բանաստեղծի սիրույն ու պարկեշտությանը
մեջ մոռցված էր:

Տիկին Հովսեփյան Փերայի ամենեն ըղձալի կինը կը մնար.
իրեն անգամ մը մօտեցողները տարփանքով ախտացյալ ու
վարակյալ կը հեռանային:

Ապաքեն ոչ ոք իր հրապույրներուն մենաշնորհը ուներ.
ամենունը ըլլալ կը բաղձար այս կինը քանի որ իր էրկանը չէր.
նոր անկում մը իր տարփանքին վայելքը ու սաստկությունը
կավելցներ:

Շաբաթ օրը ավստրիական թղթատարը կը մեկներ և ուսու-
ցիչը նույն օրը ճամփա ելլել որոշած էր. խոստացեր էի ուղե-
կից երթալ իրեն մինչև շոգենավ ու խոստումս պահեցի:

Իրիկվան ժամը իննին մեկնեցանք Ընկերության գրասեն-
յակին. բռնակիր մը առջևնուս կը տաներ ուղևորին համեփտ
սնունդք. ձյունք կը տեղադր հանդարտ օդով մը ու ծուլությամբ
կը տարածվեր, կը փռվեր-ցեխոտ մայթերուն վրա. ամեն ազգ
ու ամեն տարիք կը կոխեր կ'անցներ անոր կաթնաթույր երե-
սին վրայեն, հոն թողյով իր գարշապարի՛ն աղտոտ դրոշմը:
ձյունը կուգար կը հանգչեր, երջանիկ այս կոխոտումներուն
տակ:

Բաղդատություն մը եկավ միտքս այս կնոջ և այս ձյունին

ձիջև. ապաքեն երկուքն ալ միևնույն ճակատագիրը ունենին:

Մաքսատան մեջ ճամփորդները կը լեցվեին անհամբեր, հակերու, սնտուկներու, ծրարներու մեջերեն քալելով: Քարափին վրա, այս եզերքեն ուրկե ուղևորութիւնը կը սկսեր ալ, վերջին անգամ արտասանեց մեղմիվ տիկին Հովսեփյանի անունը.

— Նարդիկը չպիտի տեսնեմ ալ:

Լացավ. հետո իր գավառացիի տոկուն բնավորութիւնը հաղթեց:

— Այս քաղաքին մեջ բոլորովին թուլասիրտ մեկը դարձեր եմ:

Շոգենավին մեջ շատ չկրցանք խոսիլ ու ինքը մտազբաղ կը դիտեր այս ցուրտ օդը, ու բամբակի գուգերու պես տեղացող ձյունը որ կը հիշեցներ իր պարահանդեսն ելած առտուն, ճիշտ տարի մը առաջ: Ծշմարիտ վաղորդայնը այս ուղևորութիւնն էր ահա որ գավառացի տղան կը խզեր ախտացյալ մայրաքաղաքին մոլութիւններեն՝ իր պարտականության առաջնորդելու համար:]

Ա.

Քառագծող մը շէր տս, ոչ ալ տուրած մը մեջինը: Մարդու
 Կասակի բարեբաւութեամբ վանդակ մը որուն երկաթե ցանցին
 մեջ զետեղված թառին վրա՝ բարակ շղթայով կապված կապիկ
 մը կը խաղա առտվրնե մինչև իրիկուն. դեմն ալ թռչունի փոք-
 րիկ վանդակի մը մեջ թութակ մը, որուն խնդալի ճաթող մար-
 գու քահքահը փողոցի անցորդները կը կեցնեն ու դրացի տղաք
 դրան առջև կը հավաքեն ամեն օր:

Ամեն անգամ որ այցելութեան կ'երթամ տանտիրոջ՝ որուն
 իշխանավայել հյութասիրութիւնը, ազնվական օսմանցիի
 վարքը՝ զինքը ճանչցողները կը գրավեն, վայրկյան մը կանգ
 կ'առնեմ պարտեզին մեջ, ներս մտնելի առաջ, և թութակին
 տղմկալից խնդուքը, այս անհիմն ու անտեղի ուրախութիւնը,
 ինչպէս ինչպէս ինչպէս կ'առնեն ինչպէս ինչպէս, ինծի մտածել կուտա-
 լայնիւրէն մը ալ կը կենամ կապիկին մօտ, իր ճարտար
 լարախաղացի մարդանքներուն կը հետևիմ աչքովս, սուր և
 խելացի ակնարկը կը դիտեմ. իր ջղային, գերազանցապես
 ջղային արարածի տազնապներուն վրա կը զմայլիմ (Հարկաւ
 բան մը կը պակսի անոր՝ կատարյալ մարդ ըլլալու համար,
 ինչ արդյոք. ամեն պարագայի մեջ, պակասածը զգացումը չէ:)

Եվ ամեն անգամ որ ծանոթներու, հետաքրքիրներու հետ կ'անցնինք կը դառնանք քովեն, միշտ բառ մը կը փոխանակենք իր վրան, ո՛րը՝ այն օրվան հնարած անոր մեկ խաղը կամ շարությունը կը պատմեն. ո՛րը՝ խելքին կամ զգացումին նոր մեկ փորձին վրա կը խոսի. օրվան...) մարդն էր այս կապիկը Փրինքիփայի մեջ:

Բ.

Տանը ծառաներին զինքը խնամողներուն մեջ իր նախընտրածը սպասուհի մըն էր. persona grata-ն այս դժվարահաճ ու անհամբույր կենդանիին. պե՛տք էր արդյոք ավելցնել իսկույն որ եկող գացող հյուրերուն ալ հաճելի էր այս ուժով յուսով աղջիկը որ Արշիպեղազոսի կղզյակեն մեկտեղ բերած էր՝ դրսեցիի առույգ ու անննգ աղվորությանը հետ՝ նայադի մը վրդովիչ հրապույրը:

Ծանոթներես նրամիտ թյուրք օրագրող մը որ ինծի հետ այս տունը կը հաճախեր, ու ինծի շափ այս կապիկին կյանքովը կը հետաքրքրվեր, տարօրինակ բաներ կը պատմեր անոր վրա:

— Կը հավտա՞ս, կ'ըսեր ինծի օր մը՝ խնդալով, որ այս հեք կապիկը սիրահարած է տանը ~~սպասուհիին~~, ապացույց՝ որ ճաշակի մեջ ալ մենե ետ չի մնար այս կենդանին. խել մը գիրքերու մեջ կարդացած եմ որ Ամերիկայի օրանկութանները, հին ատեններու ասպետներուն պես, ճշմարիտ առևանգություններ և անվավեր ամուսնություններ կատարած են իրենց սիրած կիներով. չեմ զարմանար ուրեմն թե որ մեր կապիկն ալ Մարիդոն սիրելի՛ս:

Եվ իմ տարակուսական ձևիս վրա՝

— Հավտա՛, կ'ավելցնեի բարեկամս, որ իրողություն մըն է ըսածս. ես այս կենդանին ուսումնասիրելու վրա եմ. հիմար տա՛րուռն սիրո մը ապացույցները ունիմ, Ռոմեո և Ժյուլիետի սեր մը:

Իրոք, ամեն անգամ որ Մարիդոն կը մոտենար կապիկին,

դող կ'ելլեր անիկա, հրճվանքի սարսուռ մը կը վազեր իր մա-
զոտ մորթին վրա, աչքերը կը փայլէին. ցնորած, երջանկու-
թենե արբշիւ տակի մը անկարգ ու անկապ բաները կ'ընէր,
վայրկենական կերպով հլու և հնազանդ կը դառնար, և սպա-
սուհիին ձեռքին տակ կը դնէր փոքրիկ գլուխը որ այնքան շա-
րությամբ լեցուն էր ուրիշներուն համար. իր նիհար թաթիկը
փայփայանքի մը մեղմությամբ ու անհուն հեշտության մը
դողովը աղջկան դպցնել կ'ուզէր միշտ: Ասոնք և ասոնց նման
հազար մանր ու շնչին բաներ այս սիրո տառապանքը կը
մատնէին, մինչդեռ թուփակը, դեմեն, ծաղրանքի խլացուցիչ
բռնիցով մը կը ծիծաղէր, իր հավիտենական հեզնությունը կը
դնէր իր չզգացած այս ցաւին ու կսկիծին վրա:

Գ.

Քիչ քիչ ճշմարիտ գայթակղության մը համեմատություն-
ները առաջ այս տարփանքը, կապիկը կը նախանձեր և սուր
ակուանները կը կճրտեցնէր Մարիդոյին մոտեցող ու խոսող
էրիկ մարդոց դեմ: Իր փոքրիկ բանտին վիզին փակչող նուրբ
բայց անփշրելի շղթային արտոնածին չափ՝ ցասմնակոծ ատե-
լություն մը կը հայտնէր իր բոլոր ոստիւններուն դեմ և վախ
կ'ազդէր: Այնքան որ հույն, սպասուհին, իր կանացի բնազդո-
վը, այս կաշկանդված անասունին վրա առաջ բերած տպավո-
րութենեն կ'ամչնար, կը պահվըտէր, և մյուս ծառաները կը
տաննին կերակուրը, որուն, կապիկը սրդողած հիմա, հագիվ
կը դպցնէր իր շրթունքը. և այսպես օրերով իր զրկանքը այն-
քան հոժարությամբ հանձն կ'առնէր որ տները անոր անոթու-
թենե մեռնելեն կը վախճար:

Իր խուլ խաղճիքը, իր հիմար ոստումները դադրեր էին. ժա-
մերով անկյուն մը սմբած կը կենար ան որ հանգիստ ու դա-
դար չէր գիտեր: Միայն՝ երբոր աղջիկը դիպվածով անցնէր իր
վանդակին քովեն, անսահման բերկրանքի խանդով մը կը
ցատկեր տեղեն, կը քաշեր շղթան, կը դառնար, կ'ելլէջեր իր
փոքրիկ տնակին մեջ:

Օր մըն ալ Մարիդոն ձգեց գնաց բալորովին և փոքրիկ կեն-
դանին ալ իղուր սպասեց տեսնել՝ իր կապված, գամված ան-
կյունեն՝ զգացված էակը, վայելքի պատկերը որուն իրավունք
անհնալ կը կարծեր:

Գ.

Քղթախաղերնուս էն տաք մեկ վայրկյանին էր երբոր լուրջ
բերին. ամենքնիս իսկույն ձգեցինք ելանք խաղը, սա անհա-
վատալի բանը աչքով տեսնելու համար:

Փայտե թառին վրա ղլորված շղթային ծայրեն, որ ալսպես
ճարճըցած հիմա՝ մինչև գետին չէր հասներ ա՛լ, կապիկը կախ-
ված էր ուզղածից և անշարժ. իբր աք թաթիկովը ուժով մը կը
սեղմեր դեռ, կարծես թե կը փայփայեր, շղթան որ իբր նրտա-
հոժար մահվան գործիքը եղած էր. աչվրները գոց էին ու բոլոր
գեմքին վրա, հարափոփոխ ու ծաղրածու դեմքին վրա, չեմ
գիտեր ի՛նչ ծանր ու լուրջ բան մը որ այս մեռելի մանկակած
երեսին՝ ազատագրության մը՝ վերջնական փրկության ու
հանգիստի մը վեհությունը՝ կու տար:

Ի՛նչպես, ե՛րբ պատահեր էր ասիկա. պարզ դիպված ար-
գյոք. և կապիկը, այնքան փորձ ու ճարտար, կռքելի՛ էր որ
մեկանց այնքան ապիկար եղած ըլլար՝ իբր շղթային օլորում-
ներուն մեջ շնչահեղձ մնալու շափ:

Մահաները, որոնք սակայն ամենեկն աղեկ կը ճանշնային
այս կապիկը, հավաստեցին թե անիկա կամովին սպաննած
էր ինքզինքը, մարդոց շատերեն ավելի մեծ արհամարհանք
մը ցուցնելով կյանքին:

Ու ես, զարմացած, դեռ կարծես կը դիտեմ սա շղթային
ծայրեն կախված փոքրիկ մարմինը, իր վար ծռած գիտովր, ու
սա փոքրիկ թաթը որ վար լիցնալու համար շղթան բռներ է:

Ժամերով պիտի կենայի ասանկ, թե որ թուփակը հանկարծ
իր խեղալե մարելու մոտ մարդու քահքահովը, որ կյանքն ու
մահը չի զանազաներ, չգար զիս սթափեցնելու:

Ա.

Երբոր կարգը իրեն նկատ բան մը պատմելու, բարեկամս
Էմմային, նարուսա ու գեղեցիկ երիտասարդ մը, որուն սի-
րային արկածները շատ զբոսցված են Փերայի մեջ, աչտպես
խոսեցավ:

Գեղջուկ սովորութիւն մըն էր այն հույն ապաստահիին առ-
վորութիւնը որ անցյալ տարի մեր տունն էր:

Մեր փողոցին մեջ, ուր սպասուհիները կը վխտան, մնկ
հատիկ էր ինքը. բոլոր խոհարարներուն, ծառաներուն ա-
նպարավաճառի տղոց երազած աննման աղջիկը:

Անցորդները կը կենային ղինքը դիտելու համար, երբոց
չարաթ առտուները, մերկոտն ու վար ծռած, դրան սեմի քա-
րերը, մաքրելու կը զբաղեթ ինչպես որ սովորութիւնն էր մեր
տանը մեջ:

Այս շինականի ստոծերը պզտիկությամբ կամ փափկու-
թյամբ չէին կրնար պարծենալ հարկավ. բայց իրենց աշխա-
տասեր բրտությանը մեջ աղվոր գիծերու ու վարդ գարշապա-
թի մը շնորհը ունեին:

Այս դիրքով արձակված ոսկի մագերուն հարուստ խուր-

ձը, հրդեհի մը պես, իր պարանոցին ճերմակությունը կ'այ-
թեր ու երկու կողմեն վար կը թափեր:

Խաժ աչքերը, հակառակ իր գեղացիի ամոթխաժ նայված-
քին, կամ թերևս ատոր համար, թովիչ բան մը ունեին երբոր
հառեին վրադ, սաստիկ, զգլխիչ բուրումի մը պես որ կը փակ-
չի քեզի և ուրկե շես կրնար և շես ուզեր փախչիլ:

Ամենքը կարծեցին որ կրցա իր շնորհները վայելել. սխա-
լեցան:

Զմարադտան չհաճեցավ երեսս նայիլ. սակավախոս աղչիկ
մըն էր, ինչպես կ'ըլլան անոնք որոնց ույծը իրենց լռությանը
մեջն է:

Օր մը սակայն վրա հասա երբոր կես գիշերին, դրան մոտ
կը սիրաբաններ մեկու մը հետ: ուզեցի իմ բախտավոր ոսոխս
ճանչնալ. այնպես մը շարժեցա որ չկրցավ անիկա խույս տալ,
առանց դեմ դեմի գալու ինծի հետ. իմ ախոյանս պարզապես
աֆեկունի մսավաճառի մանչն էր. քսան տարեկան անշահ տղա
մը, աղտոտ, յուղոտ, միւի, ճարպի հոտերով ծեփված գա-
նելիք մը:

Ինծի տեսնելուն՝ Զմարադտան պահվրտեցավ, բայց միտ-
քըս դրի այս ախտավարակ հաճույքին գաղտնիքը հասկնալ.
գիտեք որ կանացի հոգեբանությունը իմ մեծագույն զվարճա-
լիքս է. անծանոթ, անմատչելի բեռն է ան, որ Հյուսիսինեն
ա'լ ավելի համառությամբ կը պահե իր թաքուն. հրաշալիք-
ները:

Հաջորդ օրը կանչեցի Զմարադտան իմ սենյակս. կարծեց
որ բան մը պիտի ապսպրեմ ու վազեց եկավ. այն ատեն նըս-
տեցուցի զինքը դեմս, բռնի, աթոռի մը վրա, հանցաժողով մը
պես՝ որուն դատավորը կ'ենթադրեի ինքզինքս այդ վայր-
կյանին:

Ապշուրյամբ երեսս կը նայեր ու քիչ մըն ալ կ'ըմբռներ որ
առջի գիշերվան հանդիպումը իմ հանդիսավոր ձևերու հետ
կապակցութուն մը ունենալու էր:

Ու երբ տեսա զինքը այսպես մինակը,

— Աղջիկս, ըսի անոր, չեմ կրնար պահանջել որ զիս հաճելի գտնես անպատճառ. ճաշակները կը տարբերին. բայց հետաքրքիր եմ քու ըմբռնումդ հասկնալու. դո՛ւն, այդչափ շնորհալի մեկը, ի՞նչպես երեկ գիշերվան անշնորհք էակին սիրտ կու տաս:

Մտիկ ըրավ ինծի. իր դեմքին վրա գծագրված անձկությունը անհետացավ տակավ, և անփուլթ, գրեթե անպատկառ ձեւով մը պատասխանեց.

— Դուն, ըսավ ինծի, իրավ անկուշտ էակն ես եղեր. հարուստի, չտեսի, չհափրացողի տիպարն ես. ի՞նչ պետք ունիս հարցնելու իմ պատճառներս. անոնք շնչին ու անհասկնալի պիտի երևան քեզի. ինծի համար նվիրական են:

Ո՛վ ես դուն որ ինծի պես խեղճ ու աղքատ աղջիկ մը կը հետապնդես. կը պակսի՞ն քեզ սիրողներ. չե՛մ տեսներ ամեն օր սենյակիդ մեջ լուսանկարները բազմաթիվ սիրուհիներուդ որոնք հոն իրար կը գտնեն առանց իրար ճանչցած ըլլալու. տիկիներն ու վարձկաններ, ամեն տեսակէն ալ ունիս. ոչինչ կը պակսի քեզի:

Բախտը քեզի ամեն վայելքը լիուլի շռայլեր է անիրավ առատաձեռնությամբը, և ատիկա՝ ուրիշներու զրկանքովը շինված է:

Այն հեք պատանին որ իր աշկերտի աղտոտ ու բիրտ զոր-զըլյակին վրա կը պտտցնե խանութին բոլոր թանձրացած հոտերը, իբր թե իր դժբախտ ճակատագիրը տաներ հետը ամեն տեղ, օրն ի բուն ամենեն նկուն աշխատության մը դատապարտյալն է. իր տաժանքին փոխարեն ստացած շնչին ու ողորմելի ամսական վարձքը, հայրենի՛քը, հո՛ն, հեռո՛ւն,— այս բանը դուն չես գիտեր,— սպասող հոր մը, մոր մը վերջին տարիներու զրկանքը թեթևցնելու պիտի երթա. այդ ամսակա-նը քու մեկ վայրկյանի հաճույքիդ գինն է: Հո՛ւս, իր երկրեն անջատված, նետված այդ տղան՝ ի՞նչ ունի զինքը շրջապատող այս մեծ մայրաքաղաքին ի հանդես բերած վայելքներեն:

Ա

Հազար ութ հարյուր ութսունըշորսի սկիզբները վիրաբուժական պզտիկ գործողության մը համար Փերայի Գերմանական հիվանդանոցը տարին զիս: Տասներհինգ օրի չափ պիտի մնայի հոն. այսպես համաստեցին ինծի զիս տարած ատենս: Իրոք, երեք ամիս մնացի այն տեղը: Մաս մը հիվանդութիւնս պատճառ եղավ ասոր, մաս մըն ալ հոնկե դուրս ելլելու դժկամակութիւնս: Լսվա՞ծ քան է հիվանդի մը, բժշկվելեն ետքը, հիվանդանոցին մեջ ապրելու փափագը: Տղայության ատեն՝ դպրոց չերթալու համար սուտ հիվանդ ըլլողներ շատ են. բայց քաջառողջ երիտասարդի մը՝ ազատ ու աղվոր օղջ ձգելով, անկողնի մը մեջ ամիսներով մնալու հոժարիլը շատ չի պատահիր:

Իմս այս տեսակեն էր. վերջիվերջո երևան ելավ իմ հիվանդութեանս կեղծիքը. բազկերակիս կանոնավոր զարկը, կարմիր երեսներս ու գլխավորապես զորեղ ստամոքսի մը պահանջումները խոսք մեկ ըրին իմ հնարքս երևան հանելու համար. բայց ասոնցմէ ավելի կարծեմ թե թուլբերանութիւնս էր որ ամեն քան հայտնի ըրավ: Այնպես որ օրին մեկը ըսին ինծի թե հիվանդանոցին մեջ մնալու պատճառ մը չունե՞լէ ալլես եւ թե հիվանդանոցը պանդոկ մը չէր:

Հիվանդանոց մտնելուս չորրորդ օրը, կարծեմ, վիրաբու-
ժական գործողությունը կատարեր էին. Վլոդֆոլմին պարգե-
ված անզգայության տակ՝ դանակի հոշոտումները շիմացա-
նելուս գլուխս եկած լստեն՝ երկարատև ընդարձացումն մը
ելլող մարդու խոնջենքեն, վարանումեն զատ բան մը չկար
վրաս: Եթե վերքս կապող ճերմակ լաթերը չըլլային, եթե քովս
հսկող գթության քրոջ՝ շարժում չընելու պատվերը չլսեի, հի-
վանդանոց մտած օրես ի վեր վրաս փոփոխություն մը կա-
տարված ըլլալուն չպիտի հավտայի բնավ:

Զգայությանս վերադարձին հետ սակայն պզտիկ ու խո-
րունկ անհանգստություն մը որ տակալ ցավի կը փոխվի,
կտրված պատռված միսերուս, ջիղերուս ցավը, սուր ու զայ-
րագին բան մը որ հետզհետե սաստկանալով՝ հիմա անկող-
նեն դուրս նետվելու կը մղե գիս: Կ'երեւա թե ասիկա նախա-
տեսված է արդեն, վասն զի գթության քույրը, որ քովես չէ
բաժնվեր վայրկյան մը, կը սրտապնդե դիս:

— Հիմա կ'անցնի, համբերե, տղաս, տեղեդ մ'երերար,
որովհետե վերդդ կը քակվի և շատ գեշ կ'ըլլա վերջը:

Ցավիս ավելնալեն՝ հեծեծանքս սենյակս կը լեցնե, այն-
չափ որ գտնված տեղս չսեպելով՝ ձայնս ալ կը բարձրանա
ճիչերով ու աղաղակներով:

Սնարիս քով փայտե աթոռակի մը վրա քույրը նստած է,
շարունակելով իր սփոփիչ խոսքերը, վարժ բերնով մը, գրեթե
զոռ եղած պարբերություններ գորս հարկավ, մինչև ինձի գա-
լով, հարյուրավորներու ալ կրկնած է շարունակ.

— Հիմա պիտի անցնի, բան մը չէ ասիկա, ա'լ բոլորովին
աղեկցած ես:

Աղեկցած. ինչպե՞ս, երբոր ցավերս վայրագ ու ահարկու
բան մը կ'ըլլային այս պահուս, այն աստիճան որ անդիմա-
դրելի փափագ մը կը զգայի քակելու նետելու վերքիս կապերը
ու մարմնիս խորեն, չեմ գիտեր ո՞րտեղեն, քաշելու փրղնելու՝
զիս շարշարող միսերը ու գործարանները բոլոր: Անկողնին

մեջեն պզտիկ մը երերալուս քույրը ուշադիր կը սրդողիր
— Մի՛ շարժիր, ո՛չ, այդ բանը չըլլար, կ'ըսեր ոտքի հլ-
ւելով, կը սրդողիմ:

Գ.

Երեսը նայեցա շիտակ մը՝ այս «կը սրդողիմ»ին վրա.
խեղճ էր, ի՛նչ էր այս կինը որ տառապանքիս զարհուրանքը
չէր հասկնար բնավ: Անհավատալի՛ բան. իր մեղրամոմի
հատնումովը հատած, տոգունած դեմքին վրա տեսածս՝ կա-
րեկցութիւն մը չէր, այլ հրճվանք մը կարծես. իր պզտիկ,
ամփոփ և երկու դիմն վեր առնված բերնին ու շուրթերուն վրա
ժպիտ մը, հայտնի ուրախութեան մը ժպիտը, կը գծագրվեր ու
կ'աղվորեցներ զինքը: 7

Ցավիս տագնապներուն մեջ ու պոռալս շարունակելով
հանդերձ, ուշադրութեամբ կը դիտեի զինքը իր կեցվածքին
մեջ. այնքան տաքօրինակ և անհարկի կը գտնեի այս ցնծու-
թիւնը իմ գլխուս վրա: Երբեք ողորդուն ծաղիկի մը կը նմանե-
րարձրահասակ ու քիչ մը նիհարկեկ, վայրահակ սիրուն գլու-
խով մը՝ որուն վրա մարապետներուն ճերմակ գլխանոցը եր-
կու թևերը բաց աղավնիի մը թառիլը կը հիշեցնէր: Հստակ ու
խոշոր աչքերուն մեջ թոնուտ երկինքի մը կապույտը կար: Իր
մութ կանանչ շուխայե շրջագծեստը հարկավ ունէ պերճութիւն
չունէր, բայց անոր հասակին շքեղութեանը կը վայլեր այս
պարզութիւնը և, լոռս և շէնելուն հակառակ, մեջքին նրբու-
թիւնը աչքի կը գարնէր դարձյալ:

Պետք է հավատալ թե ցավիս նաստկութիւնը քիչ մը մեղ-
մացած ըլլալու էր. քանի որ այսքան մանրամասն կրնայի այս
կնոջ պատկերը վերլուծել: Դեմքին վրա սակայն՝ ծավալող
դեղնութեանը հետ՝ չափահասութեան տարիներու աննշմարելի
հպումը կար: Ամենևն ավելի իր ուրախութենէն աղվորեցած
դեմքին արտահայտութիւնը զիս կը գրավէր ու քիչ մը կը
զայրացնէր: 7

Ցավ մը ունեցած պահուդ կ'ուզես որ դեմի մարդդ ալ ցա-

վի ու կսկիծի մեջ ըլլաւ. վիշտը միակ ինչքն է զոր մարդս կը հոժարի, մինչև անգամ կը պահանջե, որ ուրիշին հետ բաժնելով անա իմ քովս կին մը որ իմ տառապանքիս առջև հրրճ-վելու, ակնդետ սպասված հաճույք մը ըմբռնանալու երևույթ մը ունի: Քիս քաջալերելու համար լեզու թափած միջոցին ներքին ցնծութեանը ցոլացումը կը տեսնեմ այդ դալուկ երեսին վրա, ինչպես կանթեղի մը ապակիին գույնը որ ներսի լույսին վառելով հայտնի կ'ըլլաւ:

Սկիզբները այս տպավորութիւնս վերագրեցի իմ եսասիր-թութեանս. դիմացինիս ինծի համաձայն չըլլալն առաջ եկած դժգոհութիւն թերեւ: Ստույգը սա է որ անիկա իր խնամոտ հոգածութիւնը անպակաս կ'ըներ վրայես. վերջիս պատանքը փոխված օրերուն ներկա էր միշտ. ու իր ձեռքով կը կատարեք զարմաններս: Օր օրի վերջս կը գոցվեր ու առողջութիւնս տակավ կը վերադառնար. բայց այդ համեմատութեամբ ալ մարապետին երեսնն անուշ ժպիտը կը պակնէր, իրիկուն նոյն ժամն լեռններուն ետին պահլրտող արևու ճառագայթի մը պես: Հիմա առաջվան պես չէր կենար քովս և կը վազեր ուրիշներուն քով, անոնց որոնց ցավագին աղաղակները, պա-տերուն հաստութիւնը ճեղքելով, մինչև ականջս կը հասնէին երբեմն: Ու վերադարձին իմ մօտս, ուրախութեան և հրճմանքի ժպիտը, այն՝ որ իմ ցավերուս ամենն զայրագին միջոցին փրկողն ըմբռնէ իր դիմքին վրա, կարծես թէ շուրթերուն վրա էր, մարելու անհրաժեշտալու կոշված ժպիտը՝ երբոր ինծի կը մօտենար:

Դ.

Քույր էմիլիին, զիս խնամող մարապետը, քաջասիրտ հիւ-սանդապահի համբավը ունի. բժիշկները մեկ հատիկ հոշո-կած են զինքը. ամենն սարսափելի վիրահատութեանց ներկա է ան. առանց խռովելու կատարելով իր պարտքը արյան ճա-հեճներու, միսերու, շիղերու հոշոտմանց մեջ: Ցավագին աղա-ղակներու, պաղատանքներու դիցուհին է ան կարծես: Հիվանդ

չէա որուն կսկիծի, անեծքի հեծեծանքը ունկնդրած չլլաւ։ Ամեն տեղ է անիկա, ուրկե հեծեծանք մը կուգա. բայց գլխաւորաբար էրիկ մարդոց մօտն է իր պաշտօնը, պահապան հրեշտակի պաշտօն զոր անվրդով արիությամբ մը կը վարե։

Այս անվհատ տոկունութիւնը ի՞նչպես մտած է այս էապես տկար ու ավշային կազմվածքին մեջ, որուն՝ երեսին թափանցիկ ու անգույն ճերմակութիւնը, սպիտակ գլխարկն երբեմն դուրս սպրդող մազերուն դեղին օսկին՝ հայտարար նշաններն են։

Ապաքինութիւնս կանոնավոր կերպով առաջ կ'երթար ե իրեն հետ երկար խոսակցութիւններու պատեհութիւնը կուտար ինծի։ Կը թվեր թե ինքն ալ կ'ախորժեր քիչ մը իմ հախուռն վճիռներեա որոնց մեջ եթե դատողութիւնը միշտ ուղիղ չէր, գեթ համոզումի անկեղծութիւնը կար, և ճշմարտազանցութիւններուս ներողամիտ լուծյամբ մը կ'ունկնդրեր։ Երբեմն ընկերական խնդիրներու, հոգեկան փորձութիւններու, մարդոց ապագային վրա կը ճառեր, և այն ատեն լուրջ խոսակից մը կը գտնէի գեմա։ Աւայալ ու զարգացած մտքի տեր կի՛ն մըն էր, և այդ պահուն մարապետի կարգը ու սարքը կը թութափեր մեկդի, իր կարծիքը ազատ ու համարձակ հայտնելու համար։

Խոսակցութեան մեջ հայտնեց որ մյունիխցի ազնվական ընտանիքի մը զավակ էր. նկարել ու երգել ալ գիտեր, խնամված դաստիարակութիւն մը ուրիշ բոլոր առավելութիւններեն զատ։ Ու զարմանքս կ'ավելնար գտնելով զինքը հոս՝ Պոլսո հիվանդանոցի մը մեջ՝ սպասավորելու, վերքերը կապելու, ցավեր դարմանելու ապերախտ աշխատութեան մը մեջ, երբ իրեն պես շնորհագեղ էակ մը ամեն կերպ երջանիկ օրերու տրոպար ափնեալութիւնը կրնար ունենալ. ու ճշմարիտ դուռցազնութեան մը հմայքը կ'ավելնար իր հազար տեսակ հրապույրներուն վրա։

Ինքզինքս պզտիկ ու շատ պզտիկ կը զգայի անոր քով։ Հիմա իմ մեծաբանութիւններս կը շափավորերի, և խորունկեմ, սրտես բխող մեծաբանքով մը կ'ողջունեի իր մուտքը իմ սենյակես։ Իր ճերմակ ձյունաթույր գլխանոցը լուսավոր պսակ

մը կ'երևար աչքիս, և մտքովս կը տեսնեի անոր տակ ոսկի մազերուն ճաճանչները:

Հիմա բոլոր մտածմանս առարկան ան էր: Հեռվեն՝ նըրբանցքներուն մեջ քալելուն՝ իր թեթև ոտնաձայնը կը ճանշընայի: Սենյակես ներս մտնելուն դող կ'ելլեի բոլոր մարմնովս ու երջանիկ էի միանգամայն:

Առջի խոստուն կատակասեր տղան չէի ալ, այլ թոթովախոս մանուկ մը և երբեմն ցնորակոծ սավառնումներով բանաստեղծ մը, երկու ծայրահեղութիւններ որոնց, իրոք, ճիշտ մեկտեղն է իմ տափակ նկարագիրս:

Իմ խնդիրքիս վրա՝ գիրքեր կը բերեր ինծի կարդալու համար. մեկ հատը Շոփենհաուերի հատոր մըն էր, և այդ հատորին մեջն է սա պարբերութիւնը ցույց տվաւ ինծի:

Աշխատիլ և տառապիլ՝ ապրելու համար: Ապրիլ՝ աշխատելու և տառապելու համար:

Այս էր բովանդակ կյանքը:

Սենյակս ձգել երթալուն, լույսը ու օդը կը պակսեր հոնկե: Ընդարմացած, մրափի մը մեջ կը թաղվեի. կյանքս կը դադրեր կարծես իր բացակայութեամբը. և ժամերով իրեն վերադառնալուն կը սպասեի, հատնումով մը, ուրիշ ունէ կամք ու իղձ չունենալով աշխարհիս վրա: Պատուհանես, որ Մարմարայի բոլոր տեսքը կը վայելեր, նայվածքս անապատակ ու անտարօքեր կը սեւեռեր դուրսի աշխարհին վրա. իմ բոլոր ուղածս, սիրածս հիվանդի սենյակս էր, իր ճերմակ՝ գրեթե աղքատիկ պատերովը, իր թափուր մերկութեանը մեջ: Այս կնոջ մոտ ապրիլ. այս էր բոլոր կյանքիս ըղձանքը:

Բժիշկները իմ առողջացած ըլլալս կը հաստատեին. իրոք աղեկցեր էի, եթե հոգիիս քայքայումը չսկսեր, նոր հիվանդութիւն մը զոր քույր էմիլիեն իր թափանցող նայվածքովը պայծառ կերպով կը տեսներ:

— Տղաս, կ'ըսեր քովս գալով, պետք է դուրս ելլել, քիչ մը օդ առնել, պտըտիլ:

Ես՝ համառութեամբ կը փակվեի սենյակիս մեջ, չուզելով մեկուն երեսը նայիլ, խոսքի բռնվիլ ասոր կամ անոր հետ,

ժամանակս վատնել զուր տեղը, երբոր կրնայի զայն իմ միակ
երազիս հատկացնել:

Ներսիսի հիմա կը խոստովանեի թե հիմարի պես կը սի-
րեի այս կինը որ հիվանդապահս էր, որուն ազգը, տաճիժը,
կրոնավորութիւնը կոչումը, ամեն բան վերջապես կ'արդիւնէ
զիս ունէ հույս ունենալիս սրտիս մեջ: Այս անկարելիութիւնը
ա՛լ ավելի կը սաստկացնէր սերս: Անջրպետին խորութեանը
չափ՝ հոն նետվելու փափագս կ'ավելնար, վիհերու ձգողու-
թեանը, անոնց տված գլխու պտույտին պես:

Ե.

Այնչափ ատենվան մեջ օր մըն ալ միտքես շանցավ բառ
մը, ամենաշնչին ակնարկութիւն մը ընել իրեն՝ սրտիս մեջ
արթնցուցած զգացումներուն վրա: Առվեռին երգը ճիշտ իմ
վրաս էր. բայց անիկա, Առվեռի սիրած կնոջմեն ավելի սրա-
տես, քաղութեամբ խոսքը բացավ ինծի.

— Տղաս, ըսավ ինծի ցերեկ մը, երբ կը ստիպեի գինջը
վայրկյան մը ավելի քովս նստիլ, ես քու վիճակդ հասկցած
եմ, հիմար ու անկարելի երազով մը կը տառապիս...

Հանցավոր տղու մը պես շվարեր էի:

— Ես մարապետ մըն եմ հոս ու դուն երիտասարդ մը որ,
փառք աստուծո, բոլորովին աղեկցած ես և պետք է որ ա՛լ
չկենաս այս տեղը և մանավանդ միտքեդ հանես տղայական
փափագները որոնցմով զուր տեղը կը տանջվիս...

Հանկարծ մեկդի ըրի ամեն վեհերոտութիւն.

— Ոչ թե մտքես, այլ սրտես պետք է որ քաշեմ հանեմ
իմ երազներս, պատասխանեցի անոր:

Եվ իբր թե այս մեկ խոսքովս ամեն բան հայտնած բոլորի,
պզտիկ մը ծակվելով վերքի մը բոլոր արյունը պոռթկալու
պես՝ բոլոր տառապանքս դուրս թափեցի:

— Ինչո՞ւ այդքան կատարելութիւն ունիս վրադ, ըսի իրեն,
եթե քու վրադ հիանալը, զքեզ սիրելը արգելված է: Ի՞նչ, պի-
տի վաստկիս ամփոփված մնալով քու միանկութեանդ մեջ որ.

քրումի մը կը նմանի: Ի՞մ ուզելովս էր որ սիրեցի գրեզ. եր-
բե՛ք. և հիմա որ կը գգամ թե շատ ավելի ծանր հիվանդ մըն
եմ քան թե հոս եկած օրս, հիմա կը վոնտես զիս, առանց
գթության բառ մը ըսելու ինծի: Պիտի ըսես և պիտի համբո-
խնծի բոլոր անպատեհությունները կամ անպատշաճություն-
ները իմ սիրույս. այս բոլորը հազար անգամ ես ինքզինքիս
թված եմ. կ'երդնում որ ես քան մը, քան մը չեմ ուզեր քննե-
հիվանդ էի և հիվանդ եմ միշտ, ձգե որ քու թովդ ապրիմ հոս,
առանց աղեկնալու հույսի, բայց գտնե առանց ալ մեռնելու
հաստատ ստուգության մը:

ԱՅԻՉ ՁԱՆ, ՅԱԿԴ ՏԱՆԵՏ:

Եւ այս Կիսի այ ծախ Կարգից Դ Կի

— Մեռնելու՞, ինե հեռու մնալուդ համար պիտի մեռնի՞ս, այ
պատասխանեց ինծի ժպտելով, ժպիտ մը՝ որուն մեջ դառնոթ-
թյուն մը կար: Զես մեռնիր, ապահո՞վ եղիր. հոսկե դուրս ե-
լելուդ՝ երեք օր պիտի նեղվիս, ութ տաս օր ալ վրաս պիտի
մտածես, տասնհինգ օրեն բավական սփոփված պիտի ըլլաս
արդեն, և ամիսս մը՝ հիշատակ մը, անուշ ու աղոտ հիշատակ
մը պիտի մնամ մտքիդ մեջ. գալ տարի դուն ալ պիտի զար-
մանաս զիս սիրած ըլլալուդ:

Իմ ժխտական շարժումիս վրա՝

— Ես այդ սիրո արեքցությունները գիտեմ, շամփանիայի
փրփուրին պես շուտով կը սմքին:

Եվ հանկարծ այլափոխվելով, կարծես մերկանալով իր մա-
քապետի խոժոռ երևույթը, իր ծանր ու լուրջ ասացվածքը,
ամենն հրապուրիչ, մոլորեցուցիչ կինը դառնալու համար և
ամենն դաշն ու վրդովիչ շեշտը դնելով իր ձայնին մեջ՝

— Որովհետեւ վաղը պետք է որ ձգես երթաս հոսկե ու
պիտի երթաս. և որովհետեւ համակրելի ու սրտի տեր մեկն ես
կամ այնպես երեցար, քեզի կրնամ ըսել որ չեմ հավատար-
քու սիրույդ և ձեր բոլոր էրիկ մարդոց սերերուն: Ես իմ անու-
նըս, ընտանիքս, հարստությունս, իմ քսան տարու երիտա-
ւարդունհի բոլոր իրավունքներս զոհած մեկն եմ երիտասարդի

մը, որ, քեզի պես, մեռնելու չափ սիրելու երդումներով խա-
բեց զիս: Զիս ամուսնության ուզող շատ մը ազնվականներու
առաջարկութիւնները մերժեցի, ծնողքիս թախանձանքին
մտիկ չըրի ու փախստական գողի մը պես՝ գիշեր մը փախ-
հայրենի տունես, սիրականիս մոտ երթալու համար: Ընտա-
նիքս ուրացաւ զիս, ինչ որ իր իրավունքն էր: Ես փուլթ չըրի
ասիկա. երջանիկ էի զիս սիրող երիտասարդին քովիկը: Անիկա
պզտիկ մը մտահոգ էր. իմ սիրույս կուրությանը մեջ՝ սկիզբ-
ները ունէ կասկած շթունավորեց սիրտս, բայց վերջը տեսա,
ձանձրության և զղջումի պես բան մը տեսա անոր վրա, ինծի
հետ միացած ~~ըլլալու~~ զղջումը: >

Զգացած ես երեք բարձր ու ամուր պատի մը փլշիլթ
վրադ, քարերուն հարվածները գլխուդ ու մարմնիդ վրա, զգա-
յազիրկ ու անկենդան մնալդ անոր տակ: Այսպես եղաւ իմ
զարթնումս: Օր մըն ալ, մեկդի ընելով ամեն կեղծիք, իմ սի-
քած տղաս ըսաւ ինծի.

— **Պետք է որ հաշտվիս ծնողքիդ հետ, այս աղքատութիւ-**
նը չի քաշվիր քէ:

Տարվան մը չբավորութիւնը բավական եղած էր հատցնե-
լու համար այն անսպառ սերը որ մինչև գերեզման պիտի
տևեր:

Այն ատեն վերջին վարանումներս անհետացան. իր քովեն
ձգեցի փախա, ինչպես տարի մը առաջ փախեր էի հայրենի
տունես, իրեն վերադարձուցի իր ազատութիւնը, սուտ ու
փուճ խոսքերով ուրիշ կիներ խաբելու ազատութիւնը: Բայց
այդ վայրկյանեն ապառաժի մը պես քարացաւ սիրտս. կըս-
կի՞ծն էր թե ~~վրեժի գողափառը~~ որ հոգիս ամրացուց. ուխտ
ըրի աշխարհքիս վայելքները ուրանալու. մարապետ եղաւ: Աղ-
քատի մը ուրիշին ոգորմութիւն ելլել տալուն պես՝ ցավեր ու
վիշտեր սփռեցի տվի ինքզինքս, երբ ես այնքան կարոտ էի
սփոփանքի. քանի որ ինծի տրված չէր աշխարհքը վայելել,
չանաղի որ ուրիշներ լիովին, առանց ցավի վայելեն զայն. իմ
զրկումովս ուրիշներուն վայելրը շինեցի:

Բայց ասոնց ամենուն վրա ներքին ուրախութիւն մը ունե-
ցաւ. մեկ հատ մը, բայց գերագույն ուրախութիւնը, զոր խոս-

տոմանելու արիությունը պիտի ունենամ. չեմ ուզեր ինքզինքս չավագույն ցուցնել քան ինչ որ եմ իրոք: Հատկապես ուզեցի որ իմ պաշտոնս վերահատենքուն մոտ ըլլա, և այնպես ալ եղավ. ես կ'օգնեմ, կը սպասավորեմ իրենց և այսպես հանդիսատես կ'ըլլամ մարդոց, այսինքն ձեր բոլոր տառապանքին, գալարումներուն. ձեր աղաղակներէն շինված այս ահարկու երաժշտության ու նվագահանդեսին ունկնդիրը ըլլալու վայելքը ունիմ օրվան ամեն ժամուն: Էրիկ մարդոց ցավատանջ գոռում գոշումները մտիկ ընելով՝ իմ սրտիս զւարթած ու անմոռնջ ցավելու գոհացում կը ստանան, կը մեղմանան: Կ'ընդունիմ որ անգութ ու ոխերիմ գոհացում մըն է աս: Ձեր ճիշերը, վայնասունները լսելու համար ուրեմն քիչ մը հոս եկած եմ. ուրիշ հիվանդապահ կին մը ինծի չափ անվրդով արիություն չպիտի կրնար ցույց տալ. ամենքը կը շնորհավորեն զիս: Ես, երբոր միևակ մնամ խղճմտանքիս հետ...

Հոս, քույր էմիլիենի ձայնը մարելու պես եղավ:

— Ինքզինքս կ'ատեմ: Ահա այս տառապագին հրճվանքովն է որ, դեռ հազիվ երեսուն տարեկան, ծերացած եմ:

Վայրկյան մը դադարե ետքը, տեսնելով իմ լռությունս՝

— Տեսա՞ր որ քու երեակայած բարձր հոգիդ շունիմ ես. որքա՛ն հեռու եմ անկե, ճիշտ հակառակը գուցե անոր: Սիրվելու մեկը չեմ ես, այլ ճակատագրին բեռը տանող ոխակալ կին մը:

Այս բոլոր ըսածներդ քան մը չեն պակսեցներ իմ պաշտումես, ըսի իրեն, ամենեն ըղձալի էական ես աչքիս, ու կը վախնամ որ հավիտյան այդպես պիտի մնաս:

— Տղա՛, ըսավ ինծի:

Հետո անուշությամբ ու թող տալով որ ձեռքը բռնեմ ու չըթունքս մոտեցնեմ անոր՝

— Վաղը դուրս ելիր ասկե, հավատա՛ որ քիչ օրեն կ'անցնի այս բոլորը. քոջ մը պես դարմանեցի քեզի, ենթադրե որ քույրդ եմ միշտ: Ու, եթե երբեք տարին մեյ մը քայլերդ այս հողմը առաջնորդեն քեզ, եկո՛ւ երբեմն զիս հարցնելու:

Սենյակես ելլելեն վերջը ի՞նչ գնաց ըսավ հիվանդանոցի՝
մեծավոր մարապետին: Սա գիտեմ միայն որ հետևյալ օրը
անդարձ կերպով որոշեցին իմ մեկնումս. դուրս ելլելու պատ-
րաստություններս երկարացուցի, սպասելով որ վերջին անգամ
տեսնեմ զինքը. բայց չկրցա տեսնել: Եվ տարօրինակ բան,
իր բոլոր գուլակածները ելան. զինքը տեսնելու կարոտս մա-
րեցավ տակավ. օրական զբաղումները, կյանքի պայքարը,
սրտիս ամեն ծաղիկներուն պես, ճզմեց շորցուց և փոշի ըրավ
այս երազս ալ:

Բայց քույր էմիլիենի հիշատակը մնաց մտքիս մեջ, գրքի
մը էջերուն մեջ մոռցված տերևի մը պես քիչ մը տժգունած:

Միայն, ինչպես որ ապսպրած էր ինձի, տարի մը վերջը,
Քաբսիմի կողմերը պտտած մեկ օրս, հիվանդանոց գացի զին-
քը հարցնելու համար:

Հազիվ ժամ մըն էր որ տարափոխիկ հիվանդություն մը՝
ուր օրվան մեջ՝ անոնք տարեք էր զինքը:

— Անոր պես հիվանդապահ մը չի գար մեյ մըն ալ, ըստ է
մեծավոր մարապետը գլուխը երերցնելով:

Այս եղավ իր բոլոր դամբանականը:

Ա

Երբոր ներս կը մտնեմ սենյակին դուռնեն, ի՛նչ սոսա
զուրցեմ, սիրտս ուժով կը բարախն:

Իրավ է որ տասը երկար տարիներ զիս այս տունեն կը
քաժնեն, բայց երեկվան պես աչքիս առջևն է սա հեռավոր
անցյալը: Բոլորը երկու ամսվան կյանք մը այս տունին շուրջը,
քայց է՛ն տազնապայալը, է՛ն դժբախտը որ անցուցած եմ պա-
տանությանս մեջ, է՛ն մեծ վրդովումը հիմակվան խազազու-
թյանս ուղղվելի առաջ:

Ու ահա այս տանը դուռը ոտք կոխելուս, մտովին ամբողջ
վերադարձ մը կը կատարվի հոգիիս մեջ. կ'երիտասարդանամ
հանկարծ. կը զգամ որ հիմակվան գիրուկ ու կարճուկ մարդը
չեմ, որուն խորշոմած ճակտին վրա կյանքի պայքարները
իրենց քով քովի շարված զուգահեռականները ձգած ու գաղած
են, խղճամիտ ձեռքով ակոսված արտի մը պես, այլ երեկի
աղան՝ նիհար, հպարտ ու ճշող. կերպով մը այլափոխումը
Ֆաուսթին, որուն մեջ սատանան դուրսեն չէ՛, իմ հիշատակ-
ներս են միայն:

Թեթև քայլերով ուրեմն կը մտնեմ ներս, իրրե թե այն մեծ
ժամանակի անչրպետը հանկարծ բարձված ըլլար մեջերնուս:

Ամեն ինչ, շուրջս, այս պատրանքս հաստատելու խոսք մեկ
բրած է կարծես: Նորեն տասր տարվան առջի սրահն է, ան-
փոփոխ, անայլայլ. մութ կարմիր թավիշե ֆանափեն իր բազ-
մոցներով, անկյունը դրված դաշնակը՝ բաց ձգված ու շորս դիմ
երաժշտության նոթաները ցիրուցան. պատերուն վրա՝ իրենց
ամեն ատենի տեղը հաստատ՝ նույն պատկերները ու լուսա-
նկարները որոնց ամենեն զմայլելին սա դաշնակին վրա դրու-
վածն է, երիտասարդ կնոջ մը դիմագիծը զոր քաջ կը ճան-
շենամ:

Այդ լուսանկարին իրականը դեմս է ահա:

Իր սովորական տեղն է՝ պատուհանին քովը, բազմոցին
վրա նստած, ու մեղմիվ ահա ոտքի կ'ելլե և քայլ մը առաջ
կուգա:

Ան է:

Տեսե՛ք անգամ մը, իր աղվոր հասակը բնավ փոխված չէ,
իր սև աչքերը առջի տրտում ու խորունկ նայվածքը ունին. իբ
ձեռքերը միշտ նույն մանկական թաթիկներն են. իսկ մատվը-
ները՝ ավելի նրբադած են քիչ մը:

Բայց պզտիկ մը գիրցած է, տարիքի բերմունք. ու իբ
ածուխի կոտրվածքի պես փայլոտ մազերուն մեջ ճերմակ թեւ
լեր սպրդած են. փայլակին գծած լուսավոր շավիղները մութ
գիշերվան մը մեջ:

Իր երեսին վարդ գունավորումը չէ մնացած. անոր տեղ
Փղոսկրին տոգույն ճիւղակութիւնը միօրինակ իր երեսին վրա
ծածկալած է, մեղրամոմի ճերմակութիւնը:

Այս դեմքին լրջութիւնը աղեկ կը ճանշնամ, արձանի առ-
խող լրջութիւնը զոր աշխարհիս ամեն աղերսները ու պաղա-
տանքները չեն կրցած երբեք այլալին:

Ենթադրե՛ք ու ժպտի՛ր չէր գիտեր այս կինը. իր անտարբեց
երեսը օր մը անուշ ու զվարթ ճառագայթով մը շփայլեցավ:
Իր կյանքի կանոնն էր աս:

Ու առջի հիշատակներս, առջի կսկիծներս քուններնուն կ'ել-
լեն. ինչո՞ւ այս խռովիչ աղվորութիւնը և ինչո՞ւ այս խոժոռ
ու անժպիտ դեմքը որ միևնույնն է տասր տարի վերջը. մարդ-
կային տկարութիւններու գլուխ շղարձնող դիցուհիի վեսու-

Քյուներ, իր արհամարհոտ կնկան բոլոր սառնությունը, հո՛գ, հայտնի, ընթեռնելի կերպով գրված են այդ դեմքին վրա:

Ու ես կրկին փորձությունը կը զգամ սրտիս մեջ պոռալու թր երեսին.

— Մեկդի՛ դիր այդ անտարբեր ու սրդողած երեսը, աստու-
ծո սիրույն. անգամ մը գոնե խնդա՛ ինծի, խնդա՛, ո՛վ աղվոր
կին:

Հազիվ երկու բառ փոխանակեք էինք, երբ իր աղջիկը ներս
մտավ. տասներկեց տարու պարմանուհի մը, վարդե ու լույսե
խմորված էակ մը. նաղանքով ու ժպիտով մոտեցավ ինծի: Ու
աղեկ մը շեմ գիտեր ի՛նչ խոսքի առթիվ — կ'երևա թե կրցա
թիկիներն հաճելի կամ զվարճալի բան մը ըլել — իր սովորա-
կան անփույթ ու նեղացած դիմքը մեղմացավ, անուշցավ, ու,
զարմանալի՛ բան, թեթև ժպիտ մը ուրվագծվեցավ նախ, հետո
հաստատվեցավ այս աղվոր դեմքին վրա, արշալույսին ծա-
գելուն պես որ քիչ քիչ որոշ ու աննահանջելի առավոտի մը կը
վերածվի:

Որքա՛ն գեղեցիկ էր այսպես. երբեք չէի գիտեր որ այսչափ
պիտի աղվորնար. բայց ժպիտը ավելի շեշտվեցավ ու քիչ քիչ,
կամացուկ մը խնդալ սկսավ:

Աստված իմ, առջի անգամ ահա ճշմարիտ կինը երևան կու-
գար այս անզգա աղվորության մեջ: Կը խնդար, երջանիկ էր
ուրեմն, և ես իրմով երջանիկ էի:

Ինքը՝ կը շարունակեր խնդալ, երթալով ավելի շատ և ավե-
լի ուժով, անվերջ քահքահ մը հիմակ, որով ձեղունը կը թնդար,
մինչդեռ ես իր մեկ՝ մեկ ժպիտին ակնկալուն՝ ապշած զմայ-
լած կը դիտեի գինքը և այս գեղեցիկ ուրախությունը, այսքան
չնչին պատճառով մը:

Երևակայեցեք դեմերնիդ կծծի ու ազահ էակ մը որ հան-
կարծ, մեկ վայրկյանի մեջ, ամենեն մսխող ու շոայլ մարդը
գառնա:

Ու շվարումիս մեջ ան կը խնդար հիմա, այնքա՛ն սաստիկ
որ բռնեն նեղ կուգար իր հարուստ իրանին, ու բազմոցին
Փռնակին կը կոթներ, չկրնալով ուղիղ նստիլ իր տեղը:

— Հա՛, հա՛, հա՛...

Այն ատեն աղջիկը մոտեցավ ինծի ամչնալով, տրտմությաւ քողով մը դեմքը վարագուրված, ու անուշ ձայնով մը՝

— Նրեցե՛ք, ըսավ ինծի, այսպես է ահա խեղճ մայրիկս իր վերջին հիվանդութենեն ի վեր. ոչինչ պատճառով մը կը սկսի խնդալ ժամերով. կ'երևա որ ջղային բան մըն է:

Եվ իրոք, քահքահը՝ զվարթ, պոռչալող քահքահ մը՝ գրեթե տգեղցնելով իր սիրուն դեմքը, անսովոր ու դառն ուրախությամբ մը կը լեցնէր սենյակը, մինչդեռ աղջիկը՝ մօրը քով ծունկ չոքած՝ անոր ձեռքերը կը սեղմեր:

Խորհեցա որ տասը տարի առաջ իմ փնտրածս այս աղվոր երեսին վրա՝ սա պոռացող, անգիտակից ու անիմաստ խնդուք չէր, այլ այն պզտիկ, գրեթե անշմարելի ժպիտը, այն խորհրդավոր ու շնչին բանը, որ ամեն խոստումները ու ամեն վերապահումները, ամեն մերժումները ու ամեն անձնատվությունները, ամեն տաբակույսները ու ամեն հայտնությունները իր մեջը կը պահէ:

Խորհեցա մանավանդ տարօրինակ ճակատագրին այս կրնկանը որ իր մեկ ժպիտը այնքա՛ն ժլատ, ազահ համառությամբ ամենուն զլանալի ետքը, ահա գուր ու փուն տեղը իր անսպառ խնդուքը կը թափեր իր շուրջը, առանց որ մեկը գտնվեր ու ծներ զանոնք գետնեն ժողվելու համար:

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿԱԶՄԱՆԺ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐԻՑ ԴՈՒՐՈՄ ՄՆԱՅԱՆԺ ՆՈՐԱՎԼԵՊԻՐԸ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՄԱԿԱՆՈՒՆԸ

Սերորե վարդապետ երեսունհինգ տարու հազիվ կար, քեկ անխառն մորուք մը կը զարդարեր յուր լայն կուրծքը. բարեձև գլուխ ու բարեկազմ մարմին ուներ. խոստակրոն էր առանց աններող լինելու, ինչ որ հազվագյուտ է, ու կատարյալ կրոնավոր էր, առանց դադրելու կատարյալ մարդ լինելիս, ինչ որ բնավ չպատահիր:

Կապույտ թավշե շէր անոր գլխարկը պճնասեր եկեղեցականներու գլխարկին պես, այլ սև շուխայե շինված էր իր անպաճույճ վերարկուին նման:

Կը սիրեի յուր «գևորյալ խոսակցությունը, մշակյալ միտքըն և ուղիղ դատողությունը, մանավանդ կը հարգեի առողջ անձնվեր ու ազգասեր ոգին:

Տարիեն ավելի էր որ կը տեսնվեի հետը, առանց ո՛ր տեղացի լինելը, ո՛ր ընտանիքին վերաբերիլը գիտնալու, յուր հաջուր ու քաղցր արտասանութենեն կ'զգայի միայն թե գրսեցի չէր:

— Ի՞նչ է ձեր մականունը, հայր սուրբ, հարցուցի օր մը քրեն:

— Մականունն չունիմ, բարեկամս, պատասխանեց ինձ արտամությամբ ժպտելով:

Հետաքրքրությունս ավելցավ.

— Աստվածդ սիրես շիտակը զրուցե, կրկնեցի անոր, ապահով եմ որ պուսեցի ես, կարելի է որ ճանշվոր, թերևս ազգական ըլլանք:

Յուր մականունը հասկնալ ուզելով, վարդապետին կենաց պատմութիւնն էր զոր կը հարցնեի անգիտությամբ. մտերւութիւննիս կատարյալ ու անկեղծ էր և չի զլացավ յուր հետաքրքրաշարժ անցյալը պատմել:

Մեր գրեթե բոլոր վարդապետներուն պես, Սերովբե վարդապետն ալ ուսուցչական ասպարեզի զրկանքներէն անցեր էր կրօնական կենաց մահացումներուն, մարդոց խոսքը տղոց քարոզեր էր, աստուծո խուբը մարդոց քարոզելն առաջ:

Թեև ունեոր մարդու և ծանոթ ու անվանի ընտանյաց զավակ, բայց տղա հասակէն շքավորութեան մեջ մնացեր էր յուր հորը մահվամբ, որո բոլոր հարստութիւնն՝ առևտրական ընկեր եղող հորեղբոր կողմէն կողոպտված էր. յուր մոր, տկար և հիվանդոտ կնոջ բերնէն լսած էր ադ անխիղճ հափշտակութեան պատմութիւնն, երբ զատկի ու ծննդի առթիվ այս ազգականին երթալով ձեռք պագնելու ու թերևս փոքրիկ նվեր մը ստանալու համար՝ տուն կը դառնար հորեղբոր ապաւրանքին ճոխութեան ու փարթամութեան վրա սքանչացած:

— Այդ բոլոր քեզ շլացնող հարստութիւնը քու հորդ էր, զաւակս, կ'ըսեր հեք կինը:

Մինչդեռ անդին հորեղբայրն յուր եղբորորդին տեսնելուն՝ աշխարհի մեջ միայն մուրացիկ ազգականներ ունենալու վրա կը գանգատեր:

Ինչպես դասախոս դարձեր էր, պարզապես դպրոցական շրջանն ավարտելուն լավագույն գործ մը չի գտնելն և յուր աշխարհի մոր ապրուստն հոգալու հարկէն ստիպյալ: Ո՛չ ապաքեն օրապահիկ ճարելու անխնամափելի հարկն եղած է միշտ հաշուուցիչներ հասցնող վարժապետանոցը:

Նրիտասարդն առանց հմուտ հայագետ մը լինելու, քաջ ծանոթ էր ազգային մատենագրութեան. զրկանքներով մեծ-

ցած ըլլալուն՝ գրական գրադմանց մեջ սփոփանք մը գտնելու վարժված էր և դրական ուսմանց վրա ունեցած ծանոթություններն հին վարժապետաց հատուկ եղող նախապաշարումներեն զերծ կացուցեր էին զինքը: Ինքն ալ հետզհետե կապվեր էր այս ակամա ընդունած ասպարեզին, դասախոսական կենաց բոլոր տաղտուկին և մեր ազգին մեջ անբաժանելի դարձած բոլոր նվաստացուցիչ հանգամանացը տակ, դյուրավ նշմարեր էր այս պաշտոնին գերազանցապես վսեմ գաղափարը:

Դասասրահին մեջ, յուր համարձակ լեզուն, յուր ազատ գաղափաբները լսողները՝ չի պիտի ճանչնային փողոցը հանդիպած աննշան երիտասարդին: Բարձրագույն կարգի աշակերտաց համար, նա պարզ հայերենի դասատու մը չէր. գրագիտություն ու մատենագրություն դասախոսելով, ամեն դյուրություն ուներ յուր նյութեն խոտորելու և սրտերնին գզացմանց նոր բացվող յուր պատանի աշակերտաց քարոզելու հառաջադիմությունն ու ազգասիրություն, երկու ցնորքներ, երկու բևեռներ, որոնց շուրջը կը դառնար միշտ յուր խանդավառ հոգին:

Երրորդ ցնորք մը, երրորդ բևեռ մը պիտի ըլլար Երվանդի արտին (այս էր երիտասարդ դասախոսին անունը) աշակերտուհի մը աղետալի սերը:

Տունը կ'երթար հայերենի դասեր տալու նմա, երբ դեռ 16 տարեկան աղջիկ մըն էր և օր մը միայն երեք տարիե վերջը, օր մը միայն հանկարծ նշմարեր էր թե որքա՜ն գեղանի էր յուր աշակերտուհին:

Հիմա որ տարիքն ու փորձառությունն ավելցած էր, կրնար ապահովությամբ ըսել որ հրաշալի գեղեցկություն մը չուներ. բայց այն ատեն չքնաղ արարած մը թվեցավ յուր աչքին:

Մանկության տարիներեն սկսյալ տնական հոգերը մեկ կողմեն, դպրոցական աշխատությունները մյուսեն, ժամանակ չէին թողած սիրաքին կապակցություններու, իրենց ամարդի ու առանձին թաղին մեջ, ծեր ու թոռմած կիներե ի գատ ուրիշ դեմք չէր տեսած, մինչդեռ յուր վեհերոտ բնու-

թյունը կ'արգիլեր իրեն, փողոցի մեջ գոնե երիտասարդ կնոջ մը դեմքը տեսնելու:

Ուրեմն ամեն գաղափարի զուրկ էր կանանց մասին, երբ առաջին անգամ աղջկան մը դաւախոսելու կանչվեցավ:

Անթիվ բազմության մը ներկայության քննություն տալու պահուն ոչ այնչափ դողաց որչափ այս աղջկան առաջին հեղգասի սկսելուն: Դպրոցական շրջանի դուրս ուէ հարաբերություն կամ ծանոթություն չունենալուն՝ կը վախնար որ ծաղրելի կամ անպատշաճ բան մը կ'ընէր:

Ուշիմ, ծուլ, չարամիտ ու բարեսիրտ աղջիկ մ'էր այս նոր աշակերտուհին, այնքան զվարճախոս որքան ինք լուրջ, այնքան համարձակ, որչափ ինք վեհերոտ էր:

Պատանուհին, տարօրինակ հետաքրքրությամբ, մանրախույզ ու գաղտնի ակնարկով մը գլխեն մինչև ոտքը քններ էր զինքը. և կ'երևի թե բավական պակասություններ գտած էր վրան, ըստ որում քանիցս արհամարհոտ ձևով մը շրթունքը երերցուցեր էր, բայց քիչ քիչ դասատուին վայրենի ձևերն անշուշտ զրոսալի թվեցան իրեն, և գոնե սկիզբները, կատակերգություն մե տեսնելու անհամբեր անձի մը պես կ'ապագեի անոր գալստյանը:

Այս տարօրինակ դիրքն ավելցուց դասատուին շփոթությունը, բայց տակավ առ տակավ ինքն ալ վարժվեցավ անոր և անհագատալի անտարբերությամբ մը սկսավ յուր դասերը: ~~Պարզ~~ աղջիկ մ'էր Արուսյակ. մինչև այն ատեն, ուրիշներն առած շոր ու ցամաք քերականության դասերն անտանելի նեղություն ու ձանձրույթ միայն պատճառոր էին իրեն. երիտասարդին ընտրած եղանակը՝ նվազ ձանձրալի պարտ էր լինիլ քանի որ ուսման սերն անոր ծուլության հաղթեց, և քիչ ատենվան մեջ ըրած զգալի հառաջադիմությունը նպաստավոր գաղափար մը տվավ դասատուին վրա:

Այսպիսով իրենց հարաբերությունները բարվոքեցան և հետզհետե կատարյալ բարեկամության մը ձևն առին, մինչգեռ յուր բնավորության ծանրությամբը վարժապետն արդեն Ֆետիմայի վստահությունը կը վայելեր:

Ընտանիքը մեկուսացյալ ապրողներն են չէր. իրենց տան մեջ գրեթե անպակաս էին երեկույթներն և ընդունելություններն որոնց Երվանդ շատ անգամ հրավիրվելու պատիվը կ'ունենար, առանց ոգուտ քաղելու այդ հրավերներն:

Արդարև, ինչ ընել պիտի երթար այդ ցուցամուռ ու նանրամիտ ընկերությանց մեջ՝ ուր փայլելու ամեն առավելութենն գուրկ էր և ծաղրելի դառնալու ամեն հատկությունն ունեւ: Նախ և առաջ ուսուցիչ մը ըլլալը կը բավեր բոլորովին ծառայական դիրք մը տալու իրեն որ յուր արժանապատվութեանը կը դաչեր. նամանավանդ յուր ստացած դաստիարակությունն հիմնովին կը տարբերեր այդ անձանց ապրելու ամտածելու եղանակն:

Յուր փոքրիկ հմտութեամբը՝ կարող էր անշուշտ ազգային կամ օտարազգի մատենագրության վրա ճառելու, դարուս իմաստասիրական շարժման վրա կարծիք մը հայտնելու, կամ տեղեկություն հաղորդելու նոր գյուտի մը վրայոք, բայց կատարելապես անկարող էր շնորհքով ու վայելուչ բարև մը տալու կամ ճաշակավոր մեծարանք մը ընելու նիկնող մը եթէ դիպվածը բերեր որ կնոջ մը խոսք ուղղելու առիթն ունենար:

Հագուստի, կապուստի, զրոսանաց նոր միջոցներու, խաղի, պարի ու բամբասանքի կը վերաբերեր հոն ընդհանուր խոսակցությունն, ուստի լիովին իրավունք ունեւ հռու մնալու այդ ընկերություններն որոնց ունայնությունն հանչափառ խորժելի էր յուր աշակերտուհիույն աչքին:

Անոր շուրջը ծառայող պատանիներ ու Երիտասարդներ լեցուն էին հոն: Այդ տղաքը կը կազմէին այն թաղին ճաշակեալ վայելչության խնդիրներու գերագույն ատյանը:

Մտքերնին պարապ, քսակնին հայրական առատածեռութեամբ լեցուն, պաճուճանքի և նորաձևությանց սիրահար, բոլոր ունակություննին տիկնանց հաճելի լինելու հատկացուցած, ամեննն ավելի ծաղրելի ըլլալով հանդերձ՝ ամեննն շատ ուրիշի վրա խնդացող. նախամեծար համարելով գործածել ֆրանսերենն զոր չեն հասկնար, մայրենի լեզվնն զոր ուղիղ խոսելու կարող չեն, զմայլող Բաթթիի կամ Սառա Պենսառի

վրա, առանց գոնե ի փոխարեն գիտնո մը կամ իմաստասերի՝
մը անուն գիտնալու, իբրև փոքրիկ կապիկներ Եվրոպայի
անառակ ու ազնվական երիտասարդաց. ի մի բան, անսգուտ
էականեր իրենց ազգին ու համայն մարդկության համար
Ահա այս կերպ էին իր աշակերտուհին շրջապատող երիտա-
սարդաց խումբը: Երվանդ, իր անաշառ ուղղամտությամբը,
կը զարմանար թե ի՞նչպես կարելի էր ախորժիլ այս փճախոտ
անձերի:

— Զեք գիտեր, որքան կ'զբոսնում անոնց հետ, կ'ըսեր
Արուսյակ, երբ իր դասատուն անցողակի դիտողութուն
մ'ընէր այդ մասին:

Վասն զի փոքրիկ ակնարկութենե մը ավելին ընելու ար-
տոնութիւն չունէր անշուշտ, քանի որ ամեն ինչ՝ հորը հա-
ճությամբ, թերևս այդ խումբին որուն վրա խեղճ մարդք
կ'սքանչանար, փեսա մը գտնելու փափագովն էր որ տեղի
կունենար:

Անցան երեք տարիներ և Արուսյակ 19 տարու աղջիկ
մեղավ, քաբձրահասակ, կայտառ ու սիգաճեմ. յուր իմացա-
կան կարողութիւնն՝ եռանդուն երևակայութեանը պես զարթ
զացած էր. երիտասարդն անհուն գորով մը կը տածեր անոր
վրա, այն պարտիզպանին պես որ յուր ձեռքը խնամած
տունկին վրա հոգի կուտա. դասի օրերու կ'սպասեր անբա-
ցատրելի անհամբերությամբ և պարզ ու սովորական դասա-
խոսութիւն մը չէր զոր կը տաներ իր աշակերտուհիւն,
~~Երվանդ~~ ու հանճունս ախորժելի խոսակցութիւն մը ուսկից
դուրավ կը նշմարվեր յուր սրտազեղ խանդաղատանքը,
խանդաղատանք՝ զոր յուր պարկեշտ պարզմտությամբն եզ-
բայրական մտերմութիւն մը միայն կը համարէր, երեք տա-
րիներու բարեկամությամբ հաստատված:

Եվ հիրավի բոլորովին մտերմացած էին ալ, Արուսյակ
խիստ մեծ գաղափար ունէր յուր վարպետին արժանյացը
վրա:

— Մաքուր ու առաքինի սիրտ և մեծ տաղանդ ունի-
կ'ըսեր միշտ ամենուն հանձնարարելով գանի:

Երբեմն անոր արդուզարդին դիտողութիւն կ'ընէր

— Ուսյալ մարդիկ հագուստի կարևորություն չեն տար, բայց դուք ալ բոլորովին տերվիշ եք դարձեր, կ'ըսեր անոր և հոգածու ու գգվալի շարժմամբ կուգար անոր փողկապը շրտկելու կամ ֆեսը մաքրելու որ սովորաբար յուր ձեռ կորսնցուցած էր:

— Գիտե՞ք, կըսեր օր մ'ալ, շատ գեղեցիկ անձ եք, պարոն դասատու, հագուստնիդ փոխելու պայմանով, կ'աժելցնեք խնդալով:

— Տղայական խոսքեր մի՛ ընեն, տեսնենք, այսօր քեզի հաճելի դաս մ'ունիմ, Ալիշանի մեկ ոտանավորը պիտի ուսումնասիրենք ի միասին, կը պատասխաներ դասատուն յուր լրջությունը պահելով:

Պիտի հավատացվի՞ եթե ըսենք որ ամենաշնչին պատճառ մը այդ երջանիկ անդորրությունը վրդովեց—բարձի վրա թողված մետաքսյա սիրուն ու կապույտ ծնրակապ մը, հեշտաբույր այն բոլոր նյութերուն պես, որ Արուսյակի կը վերաբերեին, բավ եղավ յուր ցնորքը փարատելու. կնոջ մարմնույն այնքան մոտեն դաշող այդ փոքրիկ զարդը հեշտավետ խոստումներ կը կրեր յուր վրա, զոր երիտասարդն իզուր չի հասկընալ ջանաց և իզուր փորձեց յուր մոլորյալ մտածություններն ուղղել. անդիմադրելի զորություն մը կար այդ շողշողուն մետաքսին վրա:

Հանկարծ երևցավ անոր գեղանի տիրուհին. երբեք այնքան անդիմադրելի էակ մը չէր եղած նա, որքան այդ խոռվյալ պահուն. աղջիկ մը, ո՛չ, հրապուրիչ կին մ'էր, աշխույժ ու սիրավառ որ դեպի իրեն կը հառաջանար: Այն ատեն միայն յուր աչքը ճշմարտության բացվեցավ և ճանչցավ սարսափով թե այն եղբայրական գորովը, ամեն օր տեսնելու անհամբերությունը, անոր մոտ անցուցած կարճատև ժամերուն երանությունը՝ ճշմարիտ ու խորունկ սեր մ'էր միայն:

Երկար պատմելու հարկ կա՞ դժբախտ սիրո մը բոլոր տառապանքը:

Լ Դեմ առ դեմ նստիլ ժամերով առանձին ու խոսիլ պաշ-

տեցյալ անձի մը հետ, սրտիդ խորը անհուն գորովե ի զատ քան մը շունենալ, և լեզվիդ ծայրը՝ այդ խոստովանութենեն ի զատ ամեն ինչ ունենալ. ի՞նչ կեղծիք:

Աղքատիկ վարժապետ մը ըլլալ ու փարթամ աշակերտուհի վուն աչք վերցնել. ի՞նչ հանդգնութիւն:

Հիմար ու տենդաւոր երիտաւարդ ըլլալ ու անզգա ծերունվո մը սառնութիւնը պատրել. ի՞նչ դժբախտութիւն:

Այն վայրկյանն վերջը ի՞նչ կերպով կարող եղավ արդոք յուր դասերը շարունակելու. հարկ է միայն ըսել որ Արուսյակ ավելի գուշակեց քան թե իմացավ անոր վիճակը. զգացման խնդիրներու մեջ ամեն աղջիկ ի բնե ավելի հմուտ է քան թե երիտասարդն. անկեղծ բարեկամութեամբ կը սիրեր յուր անփորձ ու պարկեշտ դասատուն. բայց հայր մ'ունեն որուն հնազանդութիւն կը պարտեր, և այնպիսի ընկերութեան մը մեջ կ'ապրեր որուն պատշաճիցը համակերպիլ միշտ ախորժելի էր իրեն:

Ոչինչ ավելի երջանիկ պիտի ընէր զինքը քան թե յուր դասատուն, հանկարծ լավ դիրքի մը տներ դառնալով ամուսնութեան կոշեր զինքը, բայց աղքատ ու անթի վարժապետի մը (որքան ալ տաղանդավոր լինէր այդ անձն) կինն լինել համար: Վիտայն ծաղրելի գաղափար մը պիտի մնար իրեն համար: Ուստի անուղղակի ձեւերով և այն փափկութեամբ որ կանանց հատուկ է, յուր համակրութիւնը հայտնելով հանդերձ այդ սիրտ երազին իրականալի դառնալու պայմանը չի ծածկեց. ապրիլին իրավունք ունենալու վարվելու գիտնալով յուր հորը բնավորութիւնը որուն աչքին դրամն ի զատ ամեն առավելութիւն արժեք ու նշանակութիւն չունէր բնավ:

Այն պահին Ժողովարդին համար ալ սկսան այն հազար ծրագիրները, խորհուրդներն ու մտածումներն, որք վեր բարձրանալու տենչեն վարակվող ամեն մարդ ուզե շուքե կ'ունենա:

Հարստանալ և շուտով հարստանալ, ծաղրելի ու անխուսափելի առեղծված զոր իզուր փորձեց լուծել: Ըսել էր շատեր որոնք մեյմեկ հանք գտնելով հարստացեր էին մեկնե, ուրիշներ որոնց՝ արհեստական փոքրիկ գլուտ մը տված էր այն-

չափ ստացվածք և ուրիշներ որոնք վիճակահանություններն շահեր էին մեծամեծ պարգևներ, ու յուր շնչին խնայողությունները հատկացան այս զանազան միջոցներեն մին ի կուտար հանելու:

Պահ մը մեքենական փորձերու ետեւ, պահ մը քախտաւորման ետեւ, ստվեր մը հալածող հիմարի մը պես շրջեցավ այս անիրականալի խորհուրդներուն շուրջը, մինչդեռ հույսն ու հուսարեկությունն իրարու կը հաջորդեին միշտ յուր գաղտնի ու մթին որոճումներուն մէջ:

Ի՞նչ, այդ գլուտը ընդունելը՝ իրմե՞ ավելի խելացի էին միթե, այդ քախտի պարգևները շահողները՝ իրմե ավելի՞ անհրաժեշտ պետք մ'ունեին անոր. նախախնամությունը չի կա՞ր վերջապես աշխարհին վրա. պատրալից հարցումներ, որոնց բացասական պատասխանները շուշացավ ըմբռնելու:

Այն ատեն մութ հուսահատություն մը պատեց զինքն, ջնկերային վիճակը՝ ուսկից ոչինչ ունեւ սպասելու, խաբեք գաշակցություն մը երեցավ յուր աչքին և առաքինությունն ու արժանիքն՝ անողորք ու ծաղրածու հեգնություններ յուր թշվառ կացութեան դեմը:

Ու այս սև գաղափարներով պաշարված, օրն ի բուն կը վազեր դպրոցն դպրոց, տունն տուն, խանի մը սենյակեն ուրիշ սենյակ մը, դաս մը ավելի տալու, մեծիտ մ'ավելի շահելու հույսով. ստակը՝ մինչև այն ատեն աննշան մետաղ, հանկարծ մեծագորք ու ահարկու նշանակություն մը ստացավ յուր աչքին. մեկեն ի մեկ խնայող, կծծի ու ազահ դարձավ, ցորեկները չի ճաշեց այլևս, զգեստի ստակ չի տվալ ու յուր գունատ ու յուղոտ փալթոն ամիսներով շնորոգեց:

Բայց ասոնց և ոչ մին հաջողեցավ. թշվառը կը մտածեր որ վեց ամսվան մէջ, անտանելի նեղութեամբ հավաքած դրամը երկու հազար դրուշը չէր անցած տակավին, մինչդեռ աճապարանք Ղալաթիայեն անցած ատեն, դասախոսութեան ժամ մը չի կորսնցնելու ջանքով, երկաթուղով քախտաւորման վաճառող հրեան՝ կարծես իրեն համար կը պողար խոստմանակից ու ապահով ձայնիւ որ յուր ծախսած ունէ տոմսին տերը՝ վեց հարյուր հազար ֆրանք ունեւ հետևյալ օրն ստանալիք:

Վեց հարյուր հազար ֆրանք, այս բախտի, այս երջան-
կության, այս կենաց կոշումը տարօրինակ համառությամբ
մը, յուր բոլոր կամքին հակառակ, կը հետևեր, կ'ընկերանա-
ր իրեն ամեն կողմ, իբրև խաբեբա աւ պշտասեր անձնավորու-
թյուն մը, ուսկից իզուր կը ճգներ բաժնվիլ և հրեա պողա-
ցողին ձայնն՝ անլուր արձագանքով մը կը թնդար դեռ յուր
սրտին խորն, երբ շատոնց արդեն հեռացեր էր անկե

Երվանդի աշակերտուհին, սիրուն, ուսյալ, հարմար տա-
րիքի ու լավ օժիտի տեր, կ'սկսվեր ամեն կողմն փնտրվիլ, և
զարմանք որ ունեորեններն ավելի հետամուտ գտնվեցան անոր
մոտ քան թե այդ օժիտին իրոք կարոտ եղողներն:

Հարուստն՝ աղքատն ավելի դրամը կը սիրե, ուր որ ըլլա,
ինչ ձևի մեջ ալ որ ներկայանա, զարմանալի ձգողության
օրենք որու հիմը կը կազմե մարդկային անհագությունն:

Երվանդի հորեղբայրը՝ ծակաշք, լավ դիրքի, թեև անշահ
գավկի տեր, շատոնց յուր որդվուն հարմար դասեր էր այս
միությունն՝ որու առավելություններն ակնհայտ էին: Երվանդի
բերնեն գովեստներ միայն լսած էր անոր մասին և աղջկան
օժիտը երկու հազար ոսկիեն վար շէր:

Այս ամուսնության խոսքերուն հաստատություն գտնելուն
հետ, տան դուռը փակվեցաւ երիտասարդ դասատուն դեմ,
քանի որ անպատշաճ էր որ նշանվելու վրա եղող աղջիկ մը
դեռ դաս տանելով զբաղվեր, նամանավանդ երբոր ապագա
հարսին տներհայրն էր որ դասատուն ճամփելու պետքը զգա-
ցուցեր էր:

Իրավ է որ ամեն ոք պահ մը զարմացեր էր այս առաջար-
կության վրա, անոնց միջի ազգականության կապը հիշելով,
և կերպ կերպ ֆիթադրություններ ըրեր էին ամենքը:

Շաբաթ օր մ'էր երբոր աղջկան հայրը ամսականներու
հաշիվը կարգադրելով՝

— Եկու նորեն միզ երբեմն տեսնելու, ըսավ անոր:

Երվանդ ճամփու դրված էր:

Երիտասարդը՝ ապշած ու շփարած տուն դարձաւ. յուր
հուսահատության սաստկագուշն վայրկյանին այս մոտալուտ

օրը չէր գուշակած. այսքան շուտով... և ոչ իսկ ժամանակ տվին իրեն որ վերջին ճիգ մը, գերագույն փորձ մը ընելու յուր սիրունիկուն արժանանալու համար, ամեն ինչ լմնցած էր այլևս:

Խեղճին մայրը՝ սարսափեցավ անոր այլայլած երեսը տեսնելով և հուսալով յուր որդվուն վրդովումը մոռցնել, որուն պատճառը չէր գիտեր,

— Գիտե՞ս, տղա՛ս, ըսավ անոր, հորեղբորորդիդ հետ նշանվեր է:

— Այսօր իմացա ու զիս ալ ճամփեցին, ա՛լ դասի պետք չունին եղբր:

Թոթովեց քան թե պատասխանեց այս բառերը:

Ուրեմն բավ չէր որ հորեղբայրն՝ հայրենական ժառանգությունը հափշտակելով՝ զինքն ու յուր մայրը չքավորության դատապարտեր և հիմա ճիշտ այդ կողոպտած հարստությանը շնորհիվ յուր մեկ հատիկ սիրեցյալն ալ կը հափշտակեր և իր որդվուն կուտար: Ապաքեն այս մարդը՝ ռիսկով հակառակորդի մը պես, յուր դեմը ելած էր մանկութենէն մինչև երիտասարդությունն ու մի առ մի փճացուցած յուր ամենեւն չվիրական հույսերն ու իրավունքներն:

Սպառնալից խորհուրդներ անցան մտքեն այս անխիղճ մարդուն դեմ որ հասարակության մեջ, ուղիղ, պարկեշտ, եկեղեցասեր մարդու համբավ կը վայելեր. ու ազգին խորհուրդներուն, ժողովներուն մեջ՝ պատվավորագույն պաշտոնը միշտ անոր պահված էր իբրև առատաձեռն բարերարի մը: Ապուշ ու անմիտ ազգ որուն բարերարից դասը մտնելու համար դրամն եղած է միշտ ապահով անցագիր:

Վայրկյան մ'իսկ մտքեն շանցուց յուր սերը պատմելու և գերագույն շնորհ մը խնդրելու այդ անսիրտ մարդին որո գթությունը՝ ողորմածությունը ամենուն բերանն էր:

Անոր ծաղրող ու լկտի դեմքը կը բավեր ամեն աղերս կասեցնելու յուր շրթանց վրա:

Հայնժամ ակնարկը սևեռեցավ յուր լիբեցելուն կորուստովը՝ աննպատակ դարձող կենացը վրա:

Դասախոսական ասպարեզը երեցավ հանկարծ յուր բոլոր անօգուտ, ապերախտ ու ծաղրելի գույներովը. այն ժամուն միայն հասկեցավ, թեև շատ ուշ, որ տղոց լեզուն խոսած պահուն մոռցած էր մարդոց լեզուն հասկնալ. աշխարհիս մեջ դարձյալ իրավունքը ու հաջողութիւնը կը մնար զորավորագունին, ոչ մեկ օրենք կը պաշտպաններ զինքը՝ իր կրած զրկանաց և մատնված հավիտենական դժբախտութեան փոխարեն: Ընկերական անիվը կը դառնար անողոք ճշտութեամբ և ինքն էր որ տակը կը ճգմվեր, անոր ատամներուն մեջ թողլով յուր բովանդակ հույսն ու երջանկութիւնը:

Ո՞րքան տեեց յուր այս անտանելի վիճակը, ստույգը չափտի կրնար ըսել, միայն թե մեծագույն աղետ մը, յուր մօրը հիվանդութիւնը ու մոռավոր մահվանը նախագուշակ նշանները մոռցնել տվին յուր անձը և յուր ցավերը. հաջողութեան պես՝ դժբախտութիւնն ալ մեկ կողմն միայն չէր գար իրեն և Երվանդ անդու ու անօգուտ ջանքերն վերջը քիչ օրվան մեջ յուր մայրը կորսնցուց:

Արցունքներ եկան վարդապետին աչքը յուր մայրը հիշած ատեն:

— Մինակ ու շոր գլուխ մնացած, հուսարեկ ու կյանքի դառնացած, ինչո՞ւ չի թողուցի արդյոք այս կյանքը ես ալ, շարունակեջ նա հառաչելով. մորս գերեզմանին քով, երբ որ ցանցառ հուշարկավորները հեռացան, աղոթած ու արտաւած ատենս միայն գերագույն սփոփանքի մը ձայնը հնչեց սրտիս մեջ. աստծո ձայնն էր զոր ճանչցա և որուն հնազանդեցա. հայրենիք մ'ունեի ինձմե ավելի թշվառ, ազգ մ'ունեի ինձմե ավելի ողորմելի, անոնց որոշեցի հատկացնել կենացս մնացորդը. մինչև ցայն վայր կրոնքի մասին թերահավատ, աշխարհիս ունայնութեանները տեսած ու ամեն հենակետի՝ ձեռքիս տակ փշրվիլը զգացած ատենս, երկնային ապավենի մը անհրաժեշտ հարկը ճանչցա:

Վարդապետ ձեռնադրվեցա, հավիտյան մոռնալու պայմանով թողլով իմ անունս և այն ատելի մականունը զոր հորեղբայրս կը գործածեր և որ կենացս աղետները կի հիշեցներ միայն ինծի. ահա թե ինչու համար ըսի որ ընտանեկան մա-

կանուն չունեի. չի կեցա ալ ի Պոլիս և Հայաստանի մեջ ճամ-
փորդութիւնս երկարեցալ ութ տարւո շափ և ուսկից հազիւ
տարի մ'է որ վերադարձա, չի հարցուցի զանոնք որք իմ դըժ-
բախտութեանս պատճառ եղած էին: Աստուծո մխիթարու-
թիւնը զոր կը վայելեմ այդ մարդկային տկարութենէն աւ-
զիւնց զիս:

<1887>

Ա.

Փարիզին նոր դարձած էր բժշկության վկայագիրն ի ծոցին, տասնեկարս տարի շրջելէ ետք անոր աղմկալից փողոցներուն մեջ: Իրմէ վերջ գնացողներն իրմէ առաջ ավարտած ու Պոլիս դարձած էին. ի՛նք միայն աճապարելու պետք չէր տեսած: Կրցածին չափ շատ զբոսնուլ՝ այս եղած էր յուր նշանաբանը, ցորչափ հայրենի քսակն՝ իր ուսմանց ծախքը վճարելու վստահությամբ՝ իր անառակությանց ծախքը միայն կը հոգար խղճամիտ ճշտությամբ:

Ի՞նչ բանի կը ծառայեր դրամն իր ապուշ ու անմիտ հորը, որ մեկ շրուշը մյուսին վրա դնելով, կծծի ու ագահ համառությամբ դիզեր էր այդ հարստությունն զոր ինք Փարիզի ժողովուրդաց մոտ այնքան քաջ գիտեր վայելել: Ֆաթյուլթին հոգնեցուցիչ դասախոսությունները, վիրաբուժական ահարկու գործողություններն, անդամազննական գարշահոտ փորձերն իրեն համար չէին: Ինք ուսանողաց արվարձանին խռովահույզ ու խառնագնաց կյանքը միայն կ'ուսումնասիրեր իր անձին վրա, իր մարմնույն մեջ ներմուծելով Քառթիե Լաթենի ապականյալ երիտասարդության ժահրը: Այս էր ահա իր բժշկական բուրս պարապումն, ու տարիներ կը հաշորդեին

իրարու արագասահ, անընդհատ հաճույքներով ու վայելքներով:

Իր ընտանյաց ուղղած նամակները ստահող խոստումներու երկար շարք մ'էր միայն, իր խուփին նայելով, շատոնց անցուցեր էր տոքթորութեան քննութիւններն և լոկ գործնական բժշկութիւնը սորվելու համար կը կենար ի Փարիզ, այսինչ վիրաբուժական գործողութեան ներկա գտնված էր, այսինչ հիվանդանոցին մեջ պաշտոն ստացեր էր, ու ընտանյաց պատրանքը կը շարունակվեր այս սլանծալի սլատմութիւններէն շլացած:

Հայրը, պարզամիտ մարդ, մտքովը կը ծիծաղեր այն նորեկ բժիշկներուն վրա որք 7—8 տարվան մեջ ուսումնին կ'ավարտեն ու Պոլիս կը դառնան: Ի՞նչպիսի տգետ ժողովուրդն ինքզինքը կը հանձնէր այս համբակներուն խնամոցը: Իր կարծիք, մինչև յուր որդիւն վերադարձը պետք էր սպասել հիվանդ ըլլալու համար: Այս հավատքով կը շարունակէր կանոնավորութեամբ ուղարկել անոր տարեկան թոշակը: Հիմակ այդ թոշակը թերևս անբավական էր, բանի որ տոքթոր եղած էր զավակն ու այդ տիտղոսին համեմատ դիրք մ'ունենալ կը պարտէր. և իր բոլոր ազահութեան հակառակ հավելում մ'ըրած էր անոր հատկացված տարեկան գումարին վրա:

Բայց ստակին ու որդիւն սերն ամեն անգամ կը մաքուրէին յուր սրտին մեջ երբ վճարմանդ ժամանակը գար. երբեմն կը մտածէր թէ յուր որդին ալ շա՛տ կ'ուշացներ վերադարձն և թէ անխելութիւնն էր հետաձգել Պոլսո մեջ իրեն սպասող հիվանդաց այցեգիները:

Տիկպերյան Սողոմոն աղան տարիքն առնելով հաշվո մարդ ըլլալի դադրած չէր: Իր որդիւն մեկնելէն 10 տարի վերջը, իր տոմարներէն կը գտներ թէ, բաղադրյալ տոկոսը վրան ավելցնելով, զավկին կրթութեանը հատկացուցած ստակը չորս հազար յոթն հարյուր ոսկով ապտկառելի գումարին կը հասնէր. հառաչանք մը, ակամա հառաչանք մը, ծերունի վաշխառուն բերնէն կ'ընկերանար այս թվանշանին արտասահութեանը: Բայց բանը գիտցող մարդ էր միշտ. կը խորհէր թէ յուր որդին՝ արվեստին մեջ աննման՝ Պոլիս գալուն պես

բժշկական դասուն մեջ առաջնակարգ դիրք մը պիտի գրավեր, ինքն իրեն կը հաշվեր թե օրական առնվազն 6 ոսկի շահելով երկու տարվան մեջ իր ծախսած բոլոր գումարը «էվել էվելոք» պիտի ձեռք բերվեր. ու այս իուրական հաշիվը կը դարմաներ կը մեղմեր իր կորուսյալ ոսկիներուն ցավն ու կը գգվեր իր շահամու մարդու անձնասիրությունը: Զավակը բժիշկ ընելու գաղափարը, սառաֆության միջոցին կատարած առևտրոց ամենեն շահավորը լինել կը խոստանար:

Անդին երիտասարդը կ'ըբոսնուր իր մարմնույն ու հայրենի քսակին բոլոր տոկունությամբը, իր զգայարանաց բոլոր ապականությամբը: Ո՞վ պիտի ճանչնար Սողոմոն աղային տղան այդ փարիզցի անառակի հագուստներուն ու ձևերուն տակ:

Գունագեղ, բարեկազմ և առույգ պատանի մ'էր երբոր ոտք կոխեց առաջին անգամ Փարիզի կիզիչ քարահատակին վրա. հիմա նիհար ու բարակ մարդ մ'էր որուն դժգույն ու դալուկ դեմքը սրածայր մորուքով մը կ'ամփոփվեր, վերջին նորս-ձեռության համեմատ: Աչքին կոպերը կտրած քնատութենե, նայվածքը տարտամ ու անտարբեր, հեգնող բայց ողորմելի պատկեր մը, այս մնացած էր ահա առջի զվարթ պատանին: Այն առաջի օրեն ի վեր հորում հաջողած էր քննություն մը, միակ քննություն մը անցունել Բժշկական Համալսարանին մեջ, միտքն ինկած ատեն կամ լավագույն գրոսանք մը չի գտած ժամանակ միայն կ'երթար երբեմն ունկնդրել դասախոսությանց: Քանիցս քննություններե մերժվելի հետո ա՛ր քննության մտնելի ալ ետ կեցեր էր. կը խորհեր, որ ատեն շատ ուներ իր առջևը, երիտասարդ բժիշկները վստահության արժանի չէին, տարիքնին առածները միայն հաջողության կոչված են, և այս խաբխուլ փաստն իր ծուլ ու մեղկ ընթացքն իբրե թե կ'արդարացներ:

Այսպիսով, Փարիզ եկող հայ ուսանողներուն երեցն ու մեկ քանիններուն առաջնորդը դարձեր էր:

Ամենքը կը ճանչնին զինքը. կերուխումի լավագույն ընկերն էր. նորեկներն անոր հանձնարարությամբ կը վարձեին իրենց սենյակը կամ ճաշարանը կ'որոշեին: Ինքը փարիզցի

գարձած՝ կը ծիծաղեր այս անփորձ պարոններուն վրա: Իր բոլոր ջանքը ցոփակյաց ու շվայտ ուսանողաց ձեերը ձեռք բերելու հատկացած էր: Այդ մեծ Բաբելոնին մեջ ուր կարուս-
յալ աղջկունք կը վխտան, զատեր էր իրեն ընկերուհի մը ինչ-
պես պարտ է ընել ամեն ուսանող և զոր ծիծաղելի հոխոր-
տանք կը ներկայացնեն իր հայ բարեկամներուն, ըսելով
Ֆրանսերեն լեզվով.

— Պարոններ, իմ կինս է:

Անառակ մը շէր սակայն բառին նշանակութեամբը, այլ
անառակներուն վրա զմայլող մը: Իր տափակցած ուղեղին
համար պարծենալու մեծագուշն նյութն, իր միակ տենչն՝
անոնց վարքը, բարքը, սովորութիւններն ունենալու մեջ էր:
Մարդս միշտ պիտի ապացուցանէ թե կապիկն սերած է:

Այսպես մինչդեռ ուրիշներ Փարիզ կուգային, կ'ուսանեին
և կը մեկնեին, ինք գամված մնացեր էր հոն իբրեւ թե տիղմի
մեջ թաթխված ըլլար և ամեն վայրկյան խոր ևս մղվեր անոր
մեջ. ընտանյաց, ծանոթ դեմքերու տեսութեան, ծննդյան
վայրերու կարոտը մտքեն անգամ չէր անցուներ. Փարիզի
ցեխին մեջ ծնած ճճի մը ոչ այնքան իրեն հարմար մթնոլորտ
պիտի գտներ քան թե այս հայու տղան այդ քաղաքին մեջ:

Հանկարծ հորը մահվան լուրն ստացավ իր տարեկան թո-
շակին վերջանալուն գուշին հետ: Սողոմոն աղան հարուստ
ճանչցված էր ամենեւն: Իր ծանոթ ագահութեան համար միայն
վարկի ու վստահութեան տիրացեր էր: Իբր ապահով և պար-
կեշտ մարդ մը, շատեր ստակ տված էին նմա պահելու ի փո-
խարեն մեկ մեկ պարտամուրհակի: Ստույգն այն էր որ Սո-
լոմոն աղան իր որդվուն պատճառած ծախքերեն ու մեկ
քանի առևտրական ձախորդ գործողութիւններն փճացած,
ավանդ տրված ստակներն անգամ սպառեր և ճիշտ ժամա-
նակին մեռեր էր, առանց սակայն զավկին օրական վեց ոսկի
շահիլը տեսնելու:

Զբաղորտութեան կյանքն սկսավ երիտասարդին համար
այնքան ավելի դժնդակ որքան շուրջ ապրուստի մը կը հո-
ջորդեր:

Իր զբոսանաց ընկերներուն ոչ մեկուն կրնար խոստովա-

եիլ այս հանկարծական աղքատութիւնն, ուսկից մեծագույն հանցանք գործած ըլլալն ավելի կ'ամշնար:

Իր զայրույթն օրապահիկ հացի կարոտ մնալեն ավելի իր հաճոյալից կյանքեն բաժնվելուն համար եղավ. ամսո մը չափ քովի ստակովը դեռ քշքշվեցավ, վարանյալ, առանց որոշում մը տալու, կարգադրութիւն մը ընելու, չի կրնալով դեռ լուր չթափորութեան համոզվիլ. բայց նեղութիւնն երկաթի շղթայի մը պէս զինքը շորս կողմեն կաշկանդեց. ամենուն պարտք ըրավ գիտնալով հանդերձ որ անկարող էր իր պարտքերն հատուցանելու. պարտապահանջները շատցան, ձայներնին բարձրացուցին. մեջերնուն խստասիրտ մը մինչն զինքը բանտ դնելու չափ սպառնացավ:

Վատասիրտ անձ էր, իր գլխուն ճարը մտածելու, գտնելու անկարող: Բնականօ տանը մոտ հայ ուսանողներ կային որոց ո՛չ քովը գացած էր և ոչ երբեք մտերմութիւն հաստատած անոնց հետ: Այս հուսահատական վիճակին մեջ անոնց ապավինեցավ: Անոնցմէ մին մանավանդ իրեն գթաց և օգնեց. անոր խորհրդովը քաջալերված թողուց իր բնակարանն ու կարասիներն. իր ընկերուհին թուլու պետք չի մնաց, վասն զի արդեն մեկնած էր դրամական շփոթութեանց լուրն առնելուն պէս:

Աժան սենյակ հինգերորդ դստիկոններու մեջ միայն կար, ու ճարահատ՝ տանյաց վրա թառող թռչուններու պէս մթին և խոնավ փողոցի մը մեջ, քայքայուն տան մը բարձրագույն ճարկը անկյուն մը գնաց մտավ:

Հոն վերստին սկսավ շարունակել իր ուսումը. բայց ապքելու դժվարութիւնն առաջին ու գլխավոր զբաղումն եղավ իրեն: Շատ գիշեր լույս շունեցավ սենեկին մեջ, շատ անգամ սղորմութիւն բաշխող պանդոկներուն դրան առջև սլքտաց առանց համարձակելու ողորմութիւն խնդրելու, անոթի էր անշուշտ. այդ միջոցին ճանչցավ ստակին կարևորութիւնը. հետին խնայողութեան դատապարտված, ամեն գնած նյութերը միշտ անհավատալի կերպով սուղ թվեցան իր պարապ քսակին. հիրավի, այս մայրաքաղաքն աղքատաց բնակելու տեղը չէր:

Պոլիս դառնալ, այս եղաւ այնուհետեւ իր միակ հուլան ու մտածումը:

Հայ ուսանողաց բարեսրտութեան ապաստանած՝ կրցա՞վ ավարտել վերջապես իր բժշկական ուսումը չորս երկար տարիներե վերջը, վաւն զի թշվառութեան տարիներու պէս ոչինչ կա երկար տեղ աշխարհիս վրա:

Առջի սրամտութիւնն ու հիշողութիւնը չուներ, բայց քննիչները ներողամիտ էին ու բախտն հաջող. պատահեցաւ որ իր բացառապէս գիտցած նյութերուն վերաբերին հարցումներն, և ահա այս ձեով միջակ վկայականի մը արժանացած Պոլիս վերադարձաւ տոքթոր Տիւպերյան:

Բ.

Լրագիրները՝ արգանդի և ջղային հիվանդութեանց մասնագետ տոքթոր Տիւպերյանի անվերջանալի ազդարարութիւններով լեցուն են:

Մասիսի մեջ, փոխաբերութեանց սիրահար խմբագիր մը՝ հայոց գիտական հորիզոնին վրա նոր աստղ ծագած լինելը կ'ավետե, ու կը թախանձե մեծանուն բժիշկն որ զիջանի Պոլսո հիվանդներն ալ դարմանել:

Մեծ բոմբւոյնով գործի կ'սկսեր այս բժիշկը. Պոլիս վերադարձին հեռավոր ազգականի մը մահվամբ չորս հարյուր ոսկովո գումար մը պատեհ ժամանակին ձեռքը կուգար՝ Փերայի մեջ տուն, կահ կարասիք, սպասավոր, գրքատուն, բժշկական գործիք, ամեն ինչ ունենալու համար:

Իր ընտանիքը՝ Պոլսո մեջ ծանոթ ընտանիքներե մին՝ տոքթորին աննման ճարտարութենէն ի զատ ուրիշ խոսք չունի բերանը:

Տաճիկ առած մը կ'ըսե որ ժամանակը անպիտաններուն է: Տոքթոր Տիւպերյան այս առաջին կենդանի օրինակն եղաւ. քիչ ատենվան մեջ իր համբաւը՝ շատ սուլելի հին, շատ ավելի ճարտար բժիշկներունը գերազանցեց:

Ինքզինքն արգանդի ու ջղային հիվանդութեանց մասնա-

գետ հռչակելով անօգուտ ու ծաղրելի սնապարծություն մը ցույց տալ չէր իր նպատակն, այլ ստույգ ու շահավետ հաշիվ մը՝ որ «մեկ մեկ ալ երկուք կ'ընեն»ի պես պարզ ու բացահայտ էր. կանանց հատուկ եղող այս հիվանդությանց մասնավորապես աշխատած լուրին հայտարարելով, իր հաճախորդաց մեծագույն մասն իզական սեռն պիտի ըլլար, որոց մօտ բժշկական հմտութենէն ավելի իր փարիզյան ձևերն ու գեղանձն երիտասարդի անդիմադրելի ազդեցութիւնը՝ բերար և առողջարար ներգործութիւն մը պիտի ունենային։

Տոբթոր Տիլպերյան սխալած չէր իր հույսերուն մեջ, իզական սեռի տկարութեան ճանաչողութեանը մեջ, քանի որ քիչ ատենվան մեջ Փերայի ամենեն շատ փնտրվող բժիշկներէն մեկն էր հիմա։

Իր արհեստակիցներն ի զուր անոր հաջողութեան գաղտնիքը կ'որոնեին, ի զուր անոր դարմանելու հոռի ու սխալ եղանակները կը քննադատեին. այս բժիշկը գեղեցիկ սեռին համեմատ, վատահիշին կը մնար միշտ. կանայք կը պաշտպանեին զինքն աւայսպես հուանի պարանոցներու և հեշտավետ կուրծքերու կռնակը պատսպարված կը դիմագրեր ամեն հարձակումներու. ի՞նչ կը հասկնային այդ բժիշկները ջղային և արգանդի հիվանդութիւններէ, միթէ իրեն պես մասնագետ էին անոնք ալ. ո՛չ, ո՛չ, անոնց պատասխանելու չէր զիջաներ բնավ. ինքը շատերու պես չորս տարիէն բժիշկ դարձած չէր, այլ տասնընչորս տարի գործնականապես աշխատել էր մեծ վարպետներու քով, որոնք իր տաղանդին վրա հիացած Ֆրանսայի մեջ կեցնել ուզեր էին զինքը. Շառքոյի առաջին աշակերտն էր ինք և զինքը լսելու համար ժողովված տիկնաց և օրիորդաց կը բացատրեր Շառքոյի ո՛վ ըլլալը։

Իզական սեռն իր կողմն էր. բոլորն ալ անոր օգուտները կը տեսնեին ու անով միայն առողջանալու կարելիութեան կը հավատային։

Այրերն այս կույր հավատքին դեմ մաքառելու անկարող էին. տոբթոր Տիլպերյանի գործած հրաշքներուն թվումը՝ ամեն պայքար անօգուտ կը դարձնէր. միթէ տոբթոր Տիլպերյան չէ՞ր որ օրիորդ Շամլյանի գլխուն ցավը աղեկցուցեր էր,

միթե տոքթորը չէ՞ր որ տիկին Քարտաշյանի անհանգստությունը դարմաներ էր և ասոնց պես անթիվ պատմություններ, որոնց ներքե, ջրհեղեղի մը տակ մնալու պես, էրիկ մարդոց տկար դիտողությունները կ'անհետանային:

Հետևաբար տոքթոր Տիլպերյան իր ճամփան գտեր էր. «'ւր որ հրավիրվեր, թե՛ փորի ցավ ըլլար, թե՛ դիսու ցավ, վարժվեր էր ջղային կամ արգանդի վերաբերյալ նկատելու հիվանդությունը: Պատահեցավ որ հայտնի թոքախտավոր աղջկան մը քով տանին զինքն և տոքթորը չի վարանեցավ հայտնելու թե ջղային թոքախտն մը կը տառապեր հիվանդը:

Թե որ իր դարմանումն արհեստական և գիտական տեսակետով շատ անգամ անհարմար ու երբեմն վտանգավոր իսկ լիներ, տոքթորն այդ փոքրիկ թերությունը՝ խոսվածքին քաղցրությամբն ու վարմունքին վայելչությամբն անշուշտ կը լեցներ. կատարյալ սալոնի մարդ էր եթե ոչ Ակադեմիայի, բժշկական խոտոռություն չիկար իր դեմքին վրա, ու երբեմն առժամանակյա ու անհրաժեշտ ծանրությամբ մը հանդերձ, Փարիզի պուլվառներուն վրա ճամուղի մը հովեր կային վրան որ կիները կը հափշտակեր:

Նամանավանդ կանանց ամենեն վատթար սովորությանց անվնասության, թերևս օգտակարության կողմնակից բժիշկ մ'էր. դեմքի վրա, մազի վրա քսվելիք ներկերու կամ բոլսերի կուսակից բժիշկներն հազվագյուտ են և տոքթ. Տիլպերյան ալ ավելի կը սիրվեր այս ներողամիտ սկզբանց համար:

— «Սիրուն մարդ է» կ'ըսեին կանայք անոր վրա խոսած ատեննին և իր այցելությանը կ'սպասեին ավելի՛ ախորժելի խոսակից մը տեսնելու անհամբերությամբ քան թե բժիշկ մը: Իր տեսակ տեսակ արկածներով բեղմնավոր անցյալեն, 14 տարի վարած փարիզյան կյանքեն, փոքրիկ հատված մ'ունեւր միշտ ընծայելու իր հիվանդին. նամանավանդ հաճելի և ճաշակավոր մեծարանքներով կը համեմեր իր բժշկական քննությունը:

— Ի՛նչ քնքույշ թե մ'ունիք, տիկին, կ'ըսեր միույն քաղկերակը բռնելով:

Երկրորդի մը՝

— Ձեր մարմինը գիտական տեսակետով ամենեն բարե-
ձևն է, կ'ըսեր այնպիսի ժպիտով մը որ հիվանդին սրտին
մինչև խորը կը թափանցեր:

Եվ այսպես կը վաճառեր իր գեղեցիկ երիտասարդի և
բժշկի արվեստն: Իր մտածելած տուններուն մեջ ամեն գաղտ-
նյաց և ամեն գայթակղելի դիպվածոց տեղյակ՝ գաղտնա-
պահ ու անհրաժեշտ մարդ մը համարված էր:

Բայց այցեգրինի վրա կատակե շէր ախորժեր. իր կարծյոք
ամեն հիվանդ մեկ մեկ դրամի հանք էր զոր շահագործելու
գաղափարն ուներ միայն: Հիվանդներ ուներ որոց վրա ավելի
կը վստահեր քան թե կալվածատեր մը իր եկամուտին
վրա:

Օր մը Օրթագյուղ ոսկերչի մը տունն հրավիրվեցավ, անոր
հիվանդ կինը դարմանելու համար:

Քառասունը հազիվ անցուկ, գիրուկ, ուժեղ, էրկնեն
գծգոհ, գեղանի խարտիշուհի մ'էր. բոլոր բժիշկները սրտի
հիվանդություն մը գտած էին անոր վրա. տոքթոր Տիլպեր
թրգանգի ակարություն մը տեսավ երկար դարմաններու
կարոտ:

Առանց հարուստ ըլլալու, ազնվական ընտանյաց զավակ
էր ամուսինն և պատրաստ իր ունեցածը ծախսելու՝ կնոջը
խանգարյալ առողջությունը վերադարձնելու ու անոր հավի-
տենական գանգատներեն ազատելու համար:

Սոֆիկ հանրմ, իր տարիքին հակառակ, հեշտության ու
սիրոյ անսպառ գանձեր կը պահեր իր սրտին մեջ թաղված. իր
անզգա՝ ու տգեղ ամուսինը՝ որո հարուստ ամիրայի զավակ
ըլլալեն հրապուրվեր էր, հազիվ երկու երեք տարի արժանա-
ցեր էր իր գորովանաց:

Եվ սակայն Հակոբիկ աղան այս կնոջ հետ ամուսնանա-
լուն համար միայն հարկադրվեր էր թողուլ իր ընտանիքն և
զրկվիլ հայրենի ժողովուրդէն. ու ընտանյացը ծոցեն
վտարված՝ անձնական աշխատությամբը ու սորված արհես-
տին շնորհիվ կը հոգար իր ապրուստի համեստ միջոցները,
մինչ անդին յուր եղբարքը կը տիրանային հորը թողած բոլոր
հարստությանը:

Բարեմիտ, ուղղամիտ և հաստատամիտ մարդ էր այն վայրկյանին հորում յուր հայրը՝ Զարֆճյան Պողոս ամիրան՝ ամեն ճշմարիտ ամիրայի պես անողոք ու բռնավոր, իր բացարձակ արգելքին հակառակ որդվույն ամուսնությունը լսելով զայրացեր ու ապտակ մը զարնելով տունեն դուրս վռնտեր էր զինքը, նույն վայրկյանին իր հորը, իր ընտանյաց անունը բերանը չէր առած անգամ մ'ալ ու տարիներն անցեր էին. հայրն իր հայրական ու ամիրայական իշխանության դեմ գործված անարգանքը, որդին իր կերած ապտակը ու տեսած նախատինքը չէին մոռցած, և միևնույն արյուն կրող այս երկու մարդիկն օտարական ու հակառակորդ մնացեր էին իրարու: Մյուս եղբարքն որոց՝ այս գժտությունը հայրենի ժառանգության ամբողջությունը կ'ապահովեր, ջանք խնայած չէին անդարձ ու վերջնական ընելու այս հեռավորությունը:

Պողոս ամիրան՝ խստակրոն մարդ՝ որ հավատքի ու կրոնական պարտավորությանց մեջ փախուստի ճամփա գտնել չէր գիտեր, այս քենը սրտին մեջ այլևս հաղորդություն չէր կրցած առնուլ. ինքն որ ամիս մը առանց խոստովանության ու հաղորդության անցուցած չէր և իր բարեպաշտ սովորության համեմատ ամեն կյուրակն առավոտ կ'երթար եկեղեցին պատարագ տեսնելու, այդ սուրբ խորհուրդեն զինքն ի բաց վանող արգելքն հիշելով ամեն անգամ ավելի զայրացած կը գառնար տուն: Ա՛հ, թե որ մեկը միջնորդեր այդ ըմբոստ որդվույն համար, զոր մյուսներեն ավելի սիրած էր միշտ, եթե նույն ինքն Հակոբիկն իր ոտքով քար հայրական աջն համբուրելու զատկի առտու մը, Պողոս ամիրան մարդոց երջանկագույնը պիտի ըլլար:

Զատիկն ու ծնունդը կը հաջորդեին ու ոչ ոք կ'երևար, ու ոչ ոք կը բարեխոսեր այս կորուսյալ որդվույն նկատմամբ որ իր հայրական ու քրիստոնյա սրտին համար մշտատև ու անդարմանելի վիշտ մը կը մնար:

Այս խորին ցավն իր կյանքը գառնացուց. օր մը հանկարծ Հակոբիկին աղջիկ զավակը տեսնել ուզեց. հրաման ըրավ որ երթան անմիջապես իրեն բերեն զայն. զինքը շրջապատող որդիքն ապշեցան ու վախցան. տունեն բաժնված օրեն զայրաց-

յալ հորերնուն հարգանք մը ցույց տալու պատրվակով Հակոբիկին խոսքն արգիլված էր տանը մեջ։ Անոր զավակ մ'ունենալն առավելագույն իրավամբ գաղտնի, բոլորովին գաղտնի պահված էր. և ահա ամիրան անունն անգամ սորվեր էր և տեսնել կը փափագեր մանկուհին։

— Թեղ Օրթագյուղ երթան ու Երանիկը ինծի բերեն, ըսեր էր։

Օրթագյուղ ըսած էր՝ Հակոբիկին անունը չի տալու համար։ Մանկուհին բերին ու Պողոս ամիրան սիրեց, պագավ, ու գիրկն առնելով իր ընդարձակ ապարանքին բոլոր սենյակները ցուցուց. պարտեզ տարավ ու ջերմոցին էն հազվագյուտ ծաղիկներն ու պտուղները փրցուց անոր տալու համար, թեև ջարունակ իր քով գտնվող մյուս թռուանը երեսն անգամ շէր համրուրած։

Մարդ չի համարձակեցավ դիտողություն ընելու, մինչդեռ Երանիկ իբրև թե գիտնար թե իրն ալ էր այդ բոլոր ճոխությունն, այդ մեծ ապարանքն, այդ ծաղկալից ու ընդարձակ պարտեզն իր բոլոր շատրվաններովը, մեկեն մտերմացեր էր իր պապուն հետ և շատախոս հետաքրքրությամբ, որ ծերունի հավուն զմայլանք կ'ազդեր, ամեն բան հասկնալ կ'ուզեր։

Պողոս ամիրան երջանիկ էր այս հարցումներուն պատասխանելով. ինքը տկար ու չորաբեկ ծերունի ունէ հոգնություն չզգաց կարծես ժամերով գիրկը առնելուն այդ մեծ ու սև աշերով, հստակ ու խրոխտ նայվածքով մանկուհին որ հայրական ցեղը կը հիշեցներ։

Սրտահույզ զուգավորություն մ'էր պապուն խորշոմած գեմքն ու աղբեկ մազերը թռուան վարդագույն մանկական երեսին ու խարտյաշ խապուպաց քով։ Կես դար կը բաժներ այս երկու մանուկները։

— Հոս կը կենաս այս գիշեր, ըսավ կամացուկ մը մանկուհիւն ականջն ի վար, ասիկա քուկին տունդ է։

— Իմ տունս հայրիկիս տունն է, պատասխանեց փոքրիկ աղջիկն առանց գիտնալու թե որքան մահացու հարված մը կուտար ծերունիւն սրտին։

Ծերունին ալ չի կրկնեց առաջարկը։

Իրիկվան դեմ Երանիկը տարին ու Պողոս ամիրան ա՛յ ավելի հուսահատ ու անմխիթար մնաց:

Այս սրտի ցավերով իր օրերը կարճցան, կաթված մը ունեցավ օր մը և ալ ոտքի չի կրցավ ելլեք:

Մանկուհին երկրորդ անգամ մ'ալ տեսնել ուզեց իր անկողնույն մեջ, բայց չի ցուցուցին իրեն. հիմա իր ձայնը, որ ատեն մը սարսափ կը պատճառեր, մտիկ ընող չի կար. սպասավոր մը միայն թողած էին անոր քով որ մինչև վերջը կը քնանար կամ տրտնջալով դժգոհելով կը ծառայեր:

Մեկը շուներ գանգատելու, ոչ ոք արտոնություն ունեթառ սենյակը մտնելու Տեսած արհամարհանքը կաթվածեն ավելի մահացու՝ եղավ իրեն:

Այս մեծ ամիրան, այս գոռոզ մարդն, որ վաթսուս տարի իր տան մեջ միահեծան իշխեր էր բռնակալի մը պես պատն երեսին, լքյալ և անոթիկ մեռավ, ո՞վ պիտի հավտար ասոր, մանկական զվարթ դեմքի մը, իր փոքրիկ սիրուն թոռանը. Երանիկին կարոտը քաշելով:

Ամեն բան առաջուց կարգադրված էր:

Հակոբիկ աղայի եղբարքը լուր տարածեցին ամեն կողմ թե ժառանգութենե զրկված էր նա և հատուկ թուղթ ու ստորագրություն ցույց տվին իրենց հորը կնիքովը կնքված, զոր հիվանդությանը ժամանակ գողցած էին:

Հակոբիկ աղան ո՛չ կամք և ոչ չիջոց ունեի անոնց հետ դատավարելու. եղբարքն ու աշխարհ զարմացան որ ուէ ժառանգական պահանջում չսեցին. ձեռք առած զգուշություննին ավելորդ էր:

Սոֆիկ հանրմ չէր ըմբռնած երեքք այս շափազանց վեհանձնությունը:

— Թող եղբայրներդ ամառը վոսփոր, գարունը Կղզիներն երթան ու հոս մենք տանը մեջ տանջվինք, կ'ըսեր ամուսնույն աղքատությունն ու անխիղճությունն երեսին զարնելով:

Ամուսինը մեղմությամբ կը պնդեր իր որոշման վրա.

— Ի՞նչ պիտի շահինք բան մը պահանջելով. անոնք ամեն բան խորհած են մեր իրավունքն հափշտակելու համար. պարապ տեղը պզտիկ իյնալ չեմ ուզեր:

Սոֆիկ հանում գոնե լուր դրկելու, դատ բանալու, ապառ-
նալիք ընելու կողմն էր:

— Տեսնաս ի՛նչպես պիտի վախնան, կ'ըսեր էրկանը, շա-
բունակ այս խնդրույն վրա բերելով խոսակցությունը, գոնե
թիշ մը բան ձեռք կ'անցունենք:

— Աղքատներն իրավունք չեն կրնար շահիլ այս աշխար-
հիս մեջ, իրենց թող ըլլա գողության վաստակը, կը կրկնեք
Հակոբիկ աղան որ այս մասին զիջողություն ըրած չէր երբեք
կնոջն:

Եվ այդ ու կին տասն տարիե ի վեր, հորմե հետե Պողոս
ամիրան մեռած էր, երկուստեք անհողդողդ կը շարունակեին
այս վեճն ու կռիվը:

Եվ ահա քսանամեկ տարի կ'ըլլար ամբողջ որ միասին
կ'ապրեին և Սոֆիկ հանում կը կատղեր մտածելով որ հարսն-
ցու աղջկան մը տեր եղած, գրեթե ծերացած էր առանց գոնե
երեսը տեսնելու այն երջանկության զոր իր դյուրարորոք
բնավորությունը երևակայել կուտար իրեն աղջիկ եղած
ստեղծ:

Այս միակ զավակը մեծնալով հետզհետե աչքեն ելած էր.
տանը մեջ, ամեն վայրկյան իր աչքին առջև իր շուրջը դարձող,
պատող, խնդացող, երգող այդ պարմանուհին կարծես թե իր
ծերությունը շարունակ երեսը զարնելու համար կը ծիծաղեր:
Առանց անոր ներկայության Սոֆիկ հանում իր կլորիկ դեմք-
ով, խրոխտ ու մսոտ կուրծքովը ու վայելուչ հասակովը դեռ
երիտասարդ կին մ'էր, տարիքը տասը տարի պակաս ցույց
տալու կարող. բայց իր աղջիկը՝ կենդանի ծննդյան վկայագրի
մը պես իր քովն էր միշտ որ իր ընդունայն անցած օրերուն
գառնությունը կը հիշեցնեն:

Այս հարատև նեղութենեն ու զայրույթեն երևան ելեր էին
սրտի հիվանդության մը սկզբնավորություններն. այն ատեն
ա՛լ իր դժգոհանքը չափ չէր ունեցեր, օրն ի բուն ինքզինքն էր-
կանը ձեռքը մատնված մարտիրոսուհի մը կը նկատեր: Ո՛չ
հայազգի, ոչ օտարազգի բժիշկները օգուտ ըրին անոր մուկեղին
սրտին. տոբթոր Տիլպերյան բացառություն մը եղավ բժշկա-
անկարողության մեջ:

Առջի այցելութենէն, Սոֆիկ հանրմ հայտնեց թե բարվոքում մը կ'զգա իր վիճակին մեջ. երկրորդ ու երրորդ այցելությունք այս համոզումը շարունակեցին. ամուսինն այցեգիրները կը վճարեր անտրտունջ առանց հարցնելու փնտրելու, մինչդեռ կինն հաղթական ու հանդիմանական եղանակով կը գոչեր.

— Տեսա՞ք մի բժիշկը, մեկ անգամէն ճանչցավ հիվանդությունս, իբրեւ թե ուզեր ամուսինը պատախաճանատու բռնել առաջուց տոքթոր Տիլպերյանը չի բերելուն:

Էրիկը գլուխը կ'օրորեր այս խոսքերուն դեմ. մեծ վատակի տեր չէր ու հեք մարդը կը մտածեր թե իր ամսական շահը տոքթորին այցեգիրները վճարելու չէր բավեր:

Մտքեն անգամ շանցուց իր կնոջ առաջարկելու որ վերջ տա անոր այցելությանց. առջի բառեն կը գուշակեր սպառնալից փոթորիկ մը որ իր գլխուն պիտի պայթեր. ապաքեն ամուսնանալէն ի վեր, փոխադարձ հակակրություն մը եղած էր իրենց հարաբերությունը. միայն իր աղջկան ծնունդն սփոփանք մը եղած էր իրեն առանց անդորրություն կարենալ բերելու տանը մեջ և էրիկը լուռ ու անձայն իր բոլոր գորովն ու սերը այս մեկ հատիկ զավկին հատկացուցեր էր, զոր մայրն անհավատալի անտարբերությամբ կը լքաներ կամ կրթելու պատրվակով կը ծեծեր: Հակոբիկ աղա՝ հայր ու մայր եղած էր միանգամայն իր զավկին:

— Մայրդ է, աղջիկս, համբերելու է, կ'ըսեր անոր, երբ մանկուհին կը գանգատեր օրն ի բուն մորը ձեռքէն քաշած նեղություններէն:

Ու կը համբերէին, մինչդեռ Սոֆիկ հանրմ իր վեճերով, կռիւներով, գանգատներով տունը կը յեցներ. ւպասավորները խույս կուտային ու դրացիներն՝ անոր անհանդուրժելի բնավորության տեղյակ՝ չէին տեսնուեր հետը: Այս կերպով ինքզինքը միայն կ'սպառեր յուր անվերջ սրտմտությամբը:

Տոքթոր Տիլպերյան մեղմացուց այս դժգոհ ու դուրագրգիռ հիվանդը. իր պատվերները գերազանցապէս ախորժելի էին:

— Դուք ազատության, սրտի հանգստության պետք ունիք, տիկին, կ'ըսեր բժիշկն երկարորեն մտիկ ընելով անոր մերկ

առ դողդոջուն կուրծքը. նեղություն ու մտմտութիւն չի գար ձեզի, նամանավանդ բնավ դող ելլելու չեք:

— Դող չելլե՛լ, տոբթոր, ամեն օր զիս հատկապես կը բարկացնեն:

— Ո՛ւ, ո՛ւ, չըլլար, կը կրկնեն բժիշկն անոր ձյունաթույր պարանոցին վրա հակելով իր գեղեցիկ գլուխն ու իր քննությունը շարունակելով:

Եվ պատվերները կը շարունակվեին, մինչդեռ հիվանդը քաղցրաւոր եղանակի մը ունկնդրելու պես մտիկ կ'ըներ բժըշկին ձայնին:

— Դուն զիս պիտի ազատես, տոբթոր, կ'ըսեր անմահ ճալատքով մը:

Ամիսները կը սահնին այս հաճելի տեսակցություններով, թեև ամեն անգամ բժշկին տված հրահանգը նոր ծախքի դուռներ կը բանար ամուսնուն. այսօր կառքով շրջագայելու հարկ կը տեսներ, վաղը շոգենավով, ուրիշ անգամ մը կը պատվիրէր Կղզին օթել մը երթալ առանձին, վասն զի իբրև տան բժիշկ՝ էրիկ կնոջ մեջ եղած հարատև գծաւթյան տեղյակ էր:

— Առանձին երթալ պատվիրեց բժիշկը, կը կրկնէր իրիկունը հիվանդն իր ամուսնուն, որ ամեն ընդդիմութենե հուսակտուր՝ տեղի կուտար:

Հակոբիկ աղան այն պարզամիտ ու համակերպող անձերեն էր որք ընդհանրապես խաբեբաներու ու մասնավորապես կանանց զոհը լինելու դատապարտված են: Շուկային մեջ առուտուր չի կար, իր դրամագլուխը խորելով ուրեմն այս բոլոր անօգուտ ծախքերը կը հոգար. իր կինն առանձին օթել ղրկելու գաղափարն՝ առջի անգամ տարօրինակ երևցավ, բայց բժըշկին հրամանը բացորոշ էր:

Գրեթե տարի մ'ամբողջ այսպես անցավ ու ոսկերչին անձկությունն երթալով ավելցավ: Շաբաթն երկու անգամ բժիշկն անվրեպ կուգար սահմանյալ ժամուն: Ալ հիմա ընտանի մարդ էր գրեթե. Հակոբճակ աղայի դրամական կարողությունը գիտեի կնիկէն առաժ տեղեկությամբը. իբրև խորհուրդի և ծրագրի մարդ անմիջապես Հակոբ աղայի համար ընտանյացը հետ հաշտվելն ուրիշ փրկության միջոց չէր տեսած:

— Ի՞նչ հարկ անտեղի հպարտությամբն հայրենի ժառանգությունը չի պահանջել ու իր հիվանդությունը դարմանելու անկարող մնալ:

— Բերանդ պագնեմ, տոբթոր, կը գոչեք Սոֆիկ հանրմ, բժշկին շահավետ խորհուրդներեն հափշտակված, եկու տեսա մարդուն հասկցո՛ւր:

Իր առողջական վիճակը սակայն իր բոլոր հայտարարությանց հակառակ ուէ բարվոքում ցույց չէր տար. բայց առիւթներ իր էրկանը պետք էր վերագրել քան թե տոբթորին:

— Քառսպատ պատվիրեց բժիշկը, կ'ըսեր գիտողություն քնողներուն. հոս մնալով անկարելի է առողջանալ. ի՞նչ հանցանք ունի մարդը, թե որ իր պատվերները չենք կրնար գործադրել:

Ու այսպես ստակը կ'երթար ու օգուտը չէր տեսնվեր: Հայնժամ այր ու կնոջ մեջտեղ կռիվ ու վեճն սկսավ ավելի առատկությամբ:

Սոֆիկ հանրմ նախամեծար կը համարեր մեռնիլ քան թե այնքան օգուտները տեսած բժիշկեն բաժնվիլ:

Դրացին ու գյուղացին, ազգականն ու օտարականն ա՛լ բամբասել կ'սկսեին այն տարօրինակ հիվանդն որ իր անօգուտ ու երիտասարդ բժշկեն չէր կրնար անցնիլ:

Էրիկն այս ամօթալի խոսքերը լսեց ու զայրացավ. կինն ինքն ալ ապշեցավ այս տարապարտ կասկածներուն վրա:

— Ի՞նչ զրպարտություններ են ասոնք, գոչեց բարկութենեն կաս-կապուտ կտրած. այսքան օր է տունս կուգա կ'երթա, բնավ անպատշաճ բան մը ըրած չէ. շա՛մչնար ադ էլպիս հանրմը որ այս տեսակ խայտառակ խոսքեր կը հանե. եղբորդ կինը պիտի ըլլա. ասոր անոր վրա աղտ քսելուն թող քեզմե հափշտակած ստակնին վճարեն. անկե վերջը քիչ մ'ալ իր վրա ըսվածներուն ականջ տա. մարդ չէ գտեր՝ սպասավորներուն հետ ժամանակ անցունելու ելեր է. բերանս չի բանամ:

Սոֆիկ հանրմ հուզյալ ու դողդոջուն իր բոլոր գայրույթը գուրս կը թափեր հրաբուխի նման. իր ներոջը բոլոր գայթակղալից պատմությունները կրկնելով ըստ կարի իր վրեժը կը լուծեք: Եվ հիրավի ինք ախորժելե, թերևս շափազանց ախոր-

ժելե ավելի հեռուն գացած չէր տոբթոր Տիւպերյանի մասին, մինչդեռ իր ներք Պյոյուքտերեի քարափն ամենեն տարօրինակ և ամենեն անամոթ հարաբերություններով լեզու հառած էր:

Ներքնապես սակայն ինքն ալ մեղադրեց տոբթորին հետադարձ չափազանց ընտանությունը:

— Ի՞նչ ընեմ, կ'ըսեք ասոր անոր, ուրիշ մասնագետ մը չիկա. ուզեմ շուգեմ անկե զատ մեկը շեմ կրնար կանչել:

Բայց ոչ ոք կ'ընդունեք այս ծաղրելի բացատրությունն ու քամբասանքը երթալով կը շատնար:

Այն ժամանակ Սոֆիկ հանըմ ավելի խելքի մոտ միջոց մը սրտնեց բժշկին հետ իր մտերմությունն արդարացնելու ու պահպանելու համար:

— Տոբթորը Երանիկին շատ հավնած է, ըսեմ էրկանը, ամեն անգամ անոր գովեստը կ'ընե, կարելի է ուրիշ դիտարկութիւն մ'ունի:

Հակոբ աղան հանգուս կը սիրեր իր զավակն: Երանիկ եկեր հասեր էր, ինքը վերջին տարիներուն ձախորդութենեն օժիտ մը չէր կրնար հատկացնել անոր ամուսնութեան. աղջիկը կարգել, գոհ ու երջանիկ տեսնել ու ապա մեռնիլ, այս էր միակ մտածութիւնն ու միակ փափագն այս բարի մարդուն, այս անձնվեր հոր, ու այս փափագին իրագործումը երթալով անհավանական՝ գրեթե անկարելի կ'երևեր որքան ժամանակը կը մերձենար. իր երջանկութեան երազն ստվերի մը պէտ խուչս կուտար իրմե որքան որ ինք անոր ետեւն կ'իյնար: Տոբթոր Տիւպերյանի իր զավակը ուզելուն հավանականութիւնը լսելով, Հակոբիկ աղան վարանեցաւ ու երկու սուրի մեջ մնաց:

— Աղեկ գիտե՞ս գոնե, հարցուց կնոջը:

Եվ այնուհետեւ տոբթորին այցելութիւններն ավելի համակիր ընդունելութեան հանդիպեցան:

Գ.

Երանիկ տասն և ութ տարեկան կար, իր մոր նման գողտտի խարտիշուհի մը, ավելի փափուկ, ավելի թարմ, ավելի քրն-

քույշ ու ավելի վեհերոտ աղջիկ մը, իր կուսական անմեղության մեջ: Հորը պես հաստատամիտ, պարկեշտ ու հեզահամբույր էր. թեև համեստ վիճակով մեծցած, բայց մեծահարուստ օրիորդի մը պարզասեր ճաշակն ու վեհանձն անտարբերությունը կար յուր վրա: Ամիրայի թոռ էր: Ինքը միայն խելահառ եղած ատեն հորը իրավունք տված էր պապուն ժառանգությունը մերժելուն:

Հակոբիկ սղալի ընտանիքն առանձնակյաց եղած էր միշտ, և տոթթորն առաջին վայելուչ երիտասարդն էր զոր Երանիկ նշմարած էր, այն տարիքեն ի վեր հորում աղջիկ մը ուշադրություն կը դարձնե երիտասարդի մը: Իր միամիտ ու անփորձ ակնարկին առջև կատարելության ու բարեկրթության տիպարն էր այս երիտասարդ ակնոցավոր բժիշկն որուն ևրկայն ու փայլուն գլխարկն այնքան աղվոր կը վայլեր իր բարեձև գլխուն: Ամենուն բերնեն գովեստ միայն լսած էր անոր վրայոք և իր ւրտին խորը կիսաստվածի մը հատուկ հարգանքով շրջապատեր էր անոր սրտագրավ սլատկերը:

Իր գաղտնիքը սակայն և ոչ մեկուն հաղորդած էր. բժշկին գալուն՝ երբեմն դրան մոտ, երբեմն սանդուխին վրա կը հանդիպեր անոր ու «ի՛նչպես եք, աղեկ եք, օրիորդ,— շնորհակալ եմ» մը կը փոխանակեին, վասն զի բժիշկը գտնված սլահուն Երանիկ երբեք յուր մորը սենյակը մտած չէր: Այս էր ընդամենը իր բոլոր հարաբերությունն անոր հետ. բայց ամեն նորահաս աղջկա պես գաղտագողի միջոցներով ուսումնասիրած էր զնա: Բժիշկն ամեն գալուն սովոր էր իր փառալույսն դուրսը ձգելու և Երանիկ անմեղ հետաքրքրությամբ կը քններ այդ թեթև զգեստին կերպան, աստառը, կոճակները, կարող դերձակին անունը. երբեմն գրպանները խառնելու շափ կը հանդրգնե, չի բռնվելու համար չորս դին նայելով, առանց որոշ կերպով գիտնալու թե ի՛նչ կ'ուզեր գտնել. ու կը պատահեր որ մետաքսե կամ վուշե թաշկինակ մը գտներ անոր անվան սկզբնատառերով զարդարված և որուն վրայեն տոթթորին սիրած հոտը, նյու-մոն-հեյի մուգին հոտը կը բուրեր:

Անկե ի վեր ինքն ալ այդ բույրն սկսեր էր գործածել, չէր գիտեր ինչո՞ւ համար:

Այսպէս հազար շնչին բաներով, գաղտնապես, անզգայապես ծներ ու մեծցեր էր յուր մաքուր ու անբիծ սերը, առանց մեկու մը՝ նույն իսկ յուր մորը կասկածն հրավիրելու: Երանիկ տոբթորը կը պաշտեր ինչպէս որ սուրբի մը պատկերը կը պաշտեն, առանց փոխադարձ գգվանք մը կամ համակրութեան ցույց մը սպասելու: Այսչափ աստեղծական մեջ ձեռքը չէր բռնած տոբթորին:

Իր սերն, ամեն առաջին սերերու պէս, կույր, վստահ ու քիչով գոհացող սեր մ'էր. տոբթորը շաբաթը մեկ երկու անգամ տեսնելու հույսն ունէր ու ասկէ ավելի խնդրելու բան մը չէր գտներ իր կուսական պարկեշտ պահանջումներուն մեջ:

Բժիշկը տեղյակ էր արդյոք որ Հակոբճան աղայի ընտանյաց մեջ իրեն աղջիկ տալու դիտավորութիւն կար առանց որոշ բան մը ըսելու. մասամբ մը գուշակած էր այս փափագը. և ո՞ր տունը գացած էր առանց այս կերպ հույս մը զարթուցանելու: Օժիտ չի տվողները՝ միջնորդ կանանց բերնով՝ ստակ ունեցողները՝ մետաղին հնչուն ու համուզող ձայնով աղջիկնին առաջարկեր էին և ինքն այս անխուսափելի ընծայումներեն պաշարված, փորձ ռազմագետի մը պէս շարժեր էր միշտ օգուտ քաղելով իր դիրքէն:

Ոմանք մինչև իսկ իր տունը, իր խորհրդակցութեան սենյակը բերած էին իրենց աղջկունքը, մեկ մեկ պատրվակավ տոբթորին ցույց տալու համար:

Երկուշաբթի, չորեքշաբթի և շաբաթ օրերն հորում հիվանդներն իր Փերայի տան մեջ կ'ընդունէր, իգական սեռը կը խըռնըվէր հոն, սամաթիացի Փառանձեմ տուտունն սկսյալ մինչև փերացի տիկիները. և տոբթորը գիտեր զամենքը գոհացնելու ճամփան, մեկուն անուշ խոսք մը, մյուսին կատակ մը, երրորդին մը անկնարկ մը ուղղելով և ոչ մեկուն սիրտը կը կոտորէր: Եվ իրիկվան ժամը 12ին երբ ա'լ վերջին հիվանդը կը մեկնէր, տոբթորը մեծխտիներու կույտ մը կը գտներ իր դարակին մեջ:

Հակոբճան աղայի տան մեջ իր կացութիւնն ավելի ձախող էր անշուշտ: Կինն իր խուսափելու վրա եղող երիտասարդութեան ու հրապույրին բոլոր ուժգնութեամբն, աղջիկը նորածիլ

գրտի մը բոլոր անձնվիրութեամբն ու բոլոր խանդավառութենովը
կը շրջապատեն զինք: 7

Յանկութունն ու սերն պիտոյան կը կանգնեն իրարու դեմ:
Մոր և զավկի միմյանց ոսոխ ըլլալն ալելի ի՞նչ դառն ու
կսկծալի բան կա: Տոքթոր Տիւպերյանի համար այս գիրքն իր
հատուկ հաճույքն ունի: Մորը կը ցանկար, աղջիկն կ'ախոր-
ժեր ու ամուսնն կը վճարվեր: Այս էր հաշվեկշիռն իր պագալի
պարզութեամբ: 7

Երանիկ միայն դժբախտ կը մնար ամենուն մեջ: Իր անմեղ
սիրտը կ'ըմբոստանար: Անմեղութունն հավիտյան բողոքող
ու ապստամբող պիտի մնա: Հիմա մանկութենն, պատանու-
թենն անցած կին ու կատարյալ կին եղած էր, և իր խռովալ
երևակայության մեջ, մայրը չէր տեսներ իր դեմ, այլ անողոր
ոսոխուհի մը որ իր պաշտած միակ անձն իր ձեռքն հափըշ-
տակելու կը ճգնէր: Երանիկ անհանդուրժելի կը գտնէր այս
ընթացքն. երբեմն տոքթորն ալ հանցավոր կը դատեր իր երկ-
գիմի վարմանցը համար. իր սրտին խորն ո՛րքան գեղեցիկ
հատկութիւններով, ո՛րքան վեհանձնութեամբ ու անկեղծու-
թեամբ ժտեր էր անոր պատկերն և իրականության մեջ ի՞նչ
մեծ տարբերութիւն այդ պատկերն. իր կիսաստվածն՝ եր-
թալով պարզ մահկանացուներու վատթարագույնը կը թվէր
Տրտում ու տխուր էր հիմա. սերն՝ իր բոլոր պատրանքներովը,
կսկիծներովը կը ծանոթանար իրեն: Բաջութիւն և տոկունու-
թիւն չունէր հուսահատության ժամերու դեմ. առջի հարվա-
ծնն, առջի բախումնն, իր դյուրաբեկ սիրտը փշրեր ու ավե-
րակ գարձեր էր:

Եվ սակայն այդ կործանյալ խորանին մեջ, առաջին սիրով
նվիրագործյալ պատկերը, տոքթոր Տիւպերյանի պատկերը կը
մնար կանգուն, զոր Երանիկ տոքթորին դեմ զայրանալով
հանդերձ անգիտութեամբ կը պաշտեր դեռ:

Իսկ ընդհանուրին մեջ ի՞նչ աղտոտ չարախոսութիւններ
տարածվեր էին և իր անբիծ անունը նշավակ դարձուցեր ամեն
գոհհիկ զրույցներու: Բամբասանքը կանանց բերնին մեջ՝
ձյունի մեջ թափալող գնդակի մը կը նմանի. շարունակ գլու-
քեղով կ'ստվարանա:

Այս շարախոսներու մեջ ամենեն անխիղճն Երանիկի հո-
քեղբարց ընտանիքն էր որ քուռ ու կեղծավոր կարեկցության
մը դիմակին տակ կը ծավալեր ամեն զրպարտությունները:
Սկիզբեն ի վեր Հակոբ աղային իրենց մասին ցույց տված ան-
տարբերությունն ու արհամարհանքը նախատալից թված էր
իրենց: Հարուստները միշտ պիտի փափագին որ ամեն ոք
կարոտ ու աղաչավոր դիրք մ'ունենա իրենց քով: Տոքթորին
Երանիկին հետ ամուսնության լուրն՝ իրենց սրտմտության
չափը լեցուց: Իրենք ալ աղջիկ մը ունեին, այն՝ զոր Պողոս
ամիրան չէր կրցած երբեք սիրել. քսաներկու տարեկան կար
այս օրիորդն և հագիվ տասնէյոթը տարու կ'երևեր, իր մեծ ու
անհեթեթ գլխով, գեղեցիկ ու առատ մագերով, բարակ ու չո-
րուկ հասակովը սաղարթավոր աքասիայի մը կը նմաներ.
հպարտ էր ինչպես պարտ էր լինել ամեն հարուստի աղջիկ որ
ողա հասակեն ամբարտաւան հոր մը հոռի կրթությունը
կ'ստանա. գիտեր որ էրիկ մը պիտի առնէր ճիշտ ինչպես
սպասավոր մը կ'առնեն. հարուստ չէ՞ր միթե: Կենաց պայքա-
քին մեջ ոտք չի կոխող այս աղջիկը՝ ամենեն քաջ տեղյակ էր
գրամին ամեն առաքինություն փոխարինելու կարողությանն:
Ոչ ոք կը մերձենար սակայն իր ահագին գլխուն ու առատ ոս-
կիններուն. երիտասարդ գրագիր մը, սնանկանալու մոտ վա-
ճառական մը, հարուստ բայց ծերունի կալվածատեր մը, այս
կերպ էին յուր հրապույրներուն զարնվողները. և օրիորդ Ագա-
պի ահավասիկ վեց, ճիշտ վեց տարի ի վեր էր որ կ'սպասեր
անհամբեր և ուզածը չէր գտած դեռ:

Այս աղջիկն իր լեցուն օժիտով ավելի աղեկ կը վայլեր
տոքթորին քան թե Երանիկ իր բոլոր գեղեցկությամբը. այս-
պես մտածեցին իր ծնողքն և հարուստներու հատուկ լրբու-
թյամբ ամեն պատշաճություն արհամարհելով որոշեցին տոք-
թորին առաջարկել իրենց աղջիկը:

Գարնան սկիզբներն Երանիկ երջանիկ եղավ հիվանդ ըլլա-
լով. բավականատենն ի վեր ուրիշ հույս կամ փափագ չէր
տածեր, անկողին իյնալու շափ հիվանդ ըլլալ՝ այս էր իր միակ
ակնկալությունը: Քիչ մ'ատենն ի վեր պզտիկ նեղություն մը

կը զգար կուրծքեն և վարմանալի հոգնություն մը բոլոր մարմնույն մեջ. բանի տեղ չէր դրեր այս շնչին անհանգստությունն, որուն վրա հիմակ ավելցած էր շոր ու ընդհատյալ հազ մը ու իրիկվան դեմ թեթև տենդ մը:

Երկուշաբթի օր մը չկրցավ անկողնեն ելլել. հայրն, ահաբեկ այս անժանոթ ցավեն, գործի չիջավ ու հիվանդին անկողնույն քով հսկեց:

Տոբթորն եկավ ու երկարորեն զննեց ու մտիկ ըրավ իրեն համար միայն բաբախող այս թշվառ սիրտն. ի՞նչ գտավ հոն արդյոք. հորը բան մը չըսավ, բայց դուրս ելած ատեն երկարորեն տեսակցեցավ Սոֆիկ հանըմին հետ. բժիշկը չէր կարող դեռ վերջնական բան մը հայտնել. տեսնե՞նք, կ'ըսեր պլուխն օրորելով, օրիորդ Երանիկին կազմն ու կուրծքը խիստ առողջ էր և ամառվան վրա գալովն հիվանդության պիտի դիմադրեր: Այս էր տոբթորին կարծիքը, զոր, իր պաշտոնական ձևերը ձեռք առնելով, կը բացատրեր, մինչդեռ մայրն ավելի այս քաղցրալուր ձայնին կ'ունկնդրեր քան թե իր զավկին կենաց համար զուրցված այս շարագուշակ խոսքերուն:

Տակավ առ տակավ հիվանդությունն աղետալի կերպով ծանրացավ և Երանիկի երջանկությունը կարծես թե կատարյալ դարձուց:

Երիտասարդ աղջիկն իր հիվանդության շուտով անցնելեն ի զատ վախ չուներ. իր հոգվույն մանկական անմեղությամբն, հիվանդություն մը, ծանր ու երկարատև հիվանդություն մը միայն երազեր էր իբրև միակ միջոց տոբթորին խնամքը, խոսքն ու տեսությունը վայելելու համար: Ի՞նչ փուլթ եթե մինչև մահվան առաջնորդէր այդ երանավետ ցավը:

Եվ բժիշկն անփուլթ ու անտարբեր կը շարունակեր իր այցելությունները ժամացույցի մը ճշտությամբ, ցորչափ իր այցեգրիները կը վճարվեին:

Իր հինավուրց անառակի անցյալովը շատ ու շատ տեսած էր կանացի ամեն պշրանքները. բայց այս մանկամարդ աղջիկն՝ իր բոլոր ամոթխած ու անփորձ համակրության մեջ, անժանոթ հրապույր մը ունեւր կարծես:

Անդին հիվանդությունը կը հառաջանար հաստատ ու

արագ քայլերով, քրտինքն և հազն օր օրե կ'ավելնային:

Ժամ ութեն կ'սկսեր տենդն երեսի կարմրությամբ մը որ վերջալույսի շառագունության պես տխուր ու հրապուրիչ էր. հիվանդին երկար ու ոսկեգիսակ մազերն, անխնամ կերպով ցրված բարձին վրա, առավել ևս կը շեշտեին դեմքի դեղնագույն դալկութիւնն ու տանթիլներով զարդարուն շապկեն երևցող լանջքին աննման սպիտակութիւնը:

Շատ նիհարած էր, բարակ ու վտիտ մատունքը կարծես թափանցիկ դարձեր էին. աչերն, այն հրուտ աչերը, մարեր, նվաղեր էին. և վերմակին բացվածքեն կը տեսնվեր որ անոր քնքույշ ու ձյունաթույր ուսեն ոսկորը միայն մնացեր էր մորթին տակ: Հալեր ու մաշեր էր մէկ բառով և երակներն իրենց կապույտ ուղիներով մի առ մի կը համրվեին հիվանդին դողդոջուն բազկին վրա:

Սկիզբները մահացու կարծելէ հետի էր գինքը տանջող անիմանալի ցավը, բայց այժմ որ հազին սաստկության մեջ թուրքը բոսորագույն կը ներկվեր թաշկինակին վրա, ա'լ չէր խաբեր ինքզինքն և անողոք ախտը կը ճանչցվեր անբույժ ու անդարման:

Այն ատեն տոբթորին այցելութիւնները բոլորովին անհրաժեշտ եղան իրեն համար. մերձակա մահվան գալուստեն քաջաւերյալ, ավելի համարձակութիւն մը ստացավ իբրեւ թե. պատշաճութիւնները իրեն համար, օրհասական հիվանդին համար չէին, հոգը թե որ մեռնելեն վերջն ալ շարախուսին յուր վրա:

Հայրն ու մայրն ալ բոլորովին գժտեր էին իրարու հետ. աղջիկնին մինչև աստիճան մը միութեան գիծ մը եղած էր այս իրկու ներհակ բնավորութեանց մեջ, Սոֆիկ հանրմ իր անձնակոտն ցավին ու հիվանդութեանը զբաղած՝ ժամանակ շուներ ծրանիկը խնամելու. առտու և երեկո միայն կուգար անոր սենյակն որպիսութիւնը հարցնելու և հետը քիչ մը խոսակցելու համար:

Հայրը միայն, հայրական սիրո հուսահատ համառությամբը, գիշերն ի բուն կը հսկեր, դեղերը կուտար, քրտինքը կը սրբեր հիվանդին, նամանավանդ սիրտ ու քաջութիւն տալ

կ'ուզեր անոր, երբ թշվառն ինք ա՛յնքան պետք ուներ քաջա-
լերության խոսքերու:

Իր հայրական ծածկատես հոգածությամբը դյուրավ նշա-
րեր էր որ իր զավակն հափշտակող հիվանդութենեն ավելի
անհուն ու դժբախտ սեր մը կար որ կ'ւպառեր անոր սիրտն:
Ու վիրավորյալ առյուծի մը պես դեռ կ'ուզեր մաքառիլ ան-
ծանոթ ու ծանոթ այս թշնամվուն դեմ. բժիշկը շրերել կը
մտածեր պահ մը և կը վախնար որ զավկին մահը փութացու-
ցած չլլա:

Առավոտ մը որոշյալ ժամին տոթթորը շերեցավ. ժամը մը,
երկու ժամ սպասեցին, երբեք իր խոստման մեջ թերացած
չէր. բացառիկ արգելք մը կար անշուշտ:

Հետևյալ օրը լուր դրկեցին բժշկին տունը, դուրս ելած էր
ու Պյոյուքտերե Զարֆճյաններուն գացած էր այցելության.
այն օրն ալ մինչև երեկո սպասեցին. հետևյալ օրը դարձյալ
չեկավ, հիվանդը ձայն չէր հաներ, բայց տարաբախտ հայրն
անոր թաշկինակն արցունքներով թրջած կը գտներ բարձին
տակեն:

Ի՞նչ պատճառ կար չի գալու համար. գրեթե երկու տարի
ի վեր փոխանակագիր մը հատուցանելն ավելի ճշտությամբ
վճարված էին անոր այցեգրները. տանը բժիշկն էր այս մարդն
և այս հուսահատական վայրկյանին իր զավակը լքանելն Հա-
կոթ աղայի աչքին սարսափելի ու վայրենի ոճիր մը թվեցավ:
Ինք անձամբ գնաց աղաչելու որ գա եթե ոչ փրկելու գեթ
սփոփելու համար հիվանդը. բժիշկը մերժեց:

— Խղճիս կը դաշի ձեր ստակը առնուլ, պատասխանեց
տոթթորը. ես անոնցմե չեմ որ միայն ստակ առնելու համար
հիվանդները կը փնտրեն. ի՞նչ օգուտ, ամեն ջանք ի գործ դրի,
բայց հիվանդությունն անդարմանելի է, հագիվ շարաթ մը
կյանք ունի...

Հակոթ աղան խույս տվավ ավելին չի լսելու համար այս
անողորմ գուշակություններեն: Տոթթորը արդեն առջի վայր-
կյանեն ամեն կողմ իմացուցեր էր Երանիկի հիվանդությունն
իբր բոլոր պարագաներովն որպես զի ապագային իրեն հան-
ցանք մը չի վերագրվի. բժշկական գաղտնապահությունն իբ

համբավին պահանջումներեն վերջը կուգար. արդեն երբեք
այդ գաղտնապահության չէր կրցեր վարժեցնել յուր շատա-
խոս լեզուն:

— Գիտեի որ չի պիտի գար, մրմնջեց հիվանդն երբ տե-
սավ որ միայնակ կը վերադառնար իր հայրը:

— Ո՛չ, ո՛չ, պիտի գա, բայց քիչ մը զբաղյալ էր:

— Մի՛ խաբեր զիս, անուշիկ հայրս, գիտեմ որ չի պիտի
գա, բժիշկները հիվանդաց մահվան մոտ օրերը գալ չեն ուզեր,
վատե՛ր, որ ճիշտ վտանգի ժամուն կը փախչին:

Երանիկի վերջին օրերը անցան ամեն ճգնաժամի օրերու
պես շփոթությամբ, հուսահատությամբ և արցունքով խառ-
նըված:

Ինչ որ ալ ըրին, հիվանդն ա՛լ ուրիշ բժիշկ չընդունեց իր
քով:

Հայտնի է որ այս ցավագին տառապանաց վերջը մերձե-
ցած էր. հայրն անկողնույն մոտն էր ու հիվանդին հրավառ ու
նիհար ձեռքն իր ձեռաց մեջ էր մինչև վերջը:

Երանիկ չէր խոսեր. բայց հորը անսահման խնամոցը փո-
խարեն երբեմն անոր ձեռքը կը քաշեր իրեն ու կը համբուրեր.
լսին ու գերագույն շնորհակալություն մ'էր ու թերևս վերջին
հրաժեշտ մը. հայրն ա՛լ չէր վրդովեր անոր հանգիստը. առջի
բառեն կը վախնար որ հեծկլտանքն իր ձայնը խեղդեին. ար-
գեն հազիվ կարող էր ծածկել իր արտասովելի կարմրած ու
ուռեցած աչքերը:

Գ.

Ամիս մը վերջը տոբթոր Տիլպերյանի նշանովության լուրը
Երանիկն տարածվեցավ օրիորդ Զարֆճյանի մը հետ: Տասն օր
անառջ պարզ ու անշուք կերպով թաղեր էին Երանիկը Շիշլիի
ազգային գերեզմանատան մեջ ու բժիշկն հիմա աքասիայի
ժառին հետ պիտի ամուսնանար:

Այսպես տոբթորը կը շարունակեր Պոլսո կանանց մեջ յուր
այրական թեկնածուի պաշտոնը. ո՛ր մեկն ակնկալելով, ո՛ր
մեկին խոստանալով ամուսնությունը:

Ամեն տեղ կը հաջողներ կանանց հավիտյան հաճելի մնացող այս հնարքը:

Երիտասարդ ու հարուստ այրիներ, հասուն աղջիկներ, էրիկնուն դժգոհ ամուսիններ, կիներ ու կինե՛ր վերջապես, իրենց հիվանդության պատմություններովը, իրենց կարոտակեզ պահանջումներովը՝ խորհրդակցության պճնազարդ ու գաղտնապահ սենյակը կը լեցնեն:

Իր Պոլիս գալեն ի վեր արգանդի ու ջղային հիվանդությունները տարօրինակ կերպով բազմապատկած կը թվեն. կը վճարեն ու կը վճարեն հիվանդներն այս բժշկին. ոմանք իրենց կյանքովը, ոմանք իրենց ստակովը, ոմանք իրենց պատիվովը կը վճարեն այս երիտասարդին բժշկությունն ու այս բժշկին երիտասարդությունը:

Անոր այցելած ընտանեկան հարկերը կը կործանեն. կային ալ որ, Հակոբիկ աղային տան պես, սիրեցյալ անձի մը կորուստով ավերակ ու սգավոր կը մնային:

Մահվան, անպատվության ու դժբախտության հով մը կ'ընկերանար այս տարփածու բժշկին ամենուրեք ուր մտներ ելներ:

Տոթթոր Տիլպերյան կատարելապես հաջողներ էր, ինչպես կ'ըսվի աշխարհային լեզվով. օրը շորս հինգ ոսկի կը վաստակեր հիմա. Սողոմոն աղան կրնար գերեզմանեն ելնել՝ յուր որդիուն ավերիչ ու շահավոր արվեստին վրա հպարտանալու համար:

Ա.

Ձենկեւթյոյի նավամատուցին քովեն ասիական եզերքը գեպի հյուսիս հետզհետե ծովուն մեջ կը մխվի ու փոքրիկ հրավանդան մը կը ձևացնէ հոն. Քուլելին է որ այդ բարձանց վրա գտնվող աշտարակեն ստացած է իր անունը:

Վոսփորի ծովեզերքին վրա ծանոթ գյուղերեն չէ, այլ քանի մը աղքատիկ տնակներե բաղկացյալ դառիվեր օղավետ թաղ մ'է, որուն մոտ կը տարածվի Քուլելի հիւանդանոցն իր զինվորական ուղղագիծ ճարտարապետությամբ:

Աղքատ ձկնորսներ և օրով սպասավորության գացող խեղճ կիներ կը բնակին հոն:

Ահա այդ ողորմելի տնակներեն միւսյն մեջ կը նստեր հայ նավավարի մը այրին իր մեկ զավակով:

Տասը տարի առաջ Քում Քափուի հրշեհեն փախստական՝ հոս եկեր մնացեր էին. էրիկը՝ ծովերուն վրա վարած իր տաժանելի կյանքին բոլոր խնայողութիւնը՝ իր տունն ու գույքը, այս կրակին տալով, աղքատացեր էր, առանց կարենալ վարժվելու այս անհավատալի ձախորդության: Առջի անվախ ու հանդուգն նավավարը չէր մնացեր. կարծես թե զինքը կործանող հրդեհին թանձր մուխն իր հոգին և իմացականութիւնն

ալ մթագներ, և տրտում, շփոթած ու մեկամաղձոտ մարդ մը քրեք էր զնա:

Նավավարը շորս տարի միայն ապրեր էր անոր վրա, և իր կինը ծառայությամբ աշխատելով կը մեծցներ Ներսեսը, իր որր զավակը:

Աշխարհիս վրա մանկությունը թշվառությունը կը հեզնե. շատ օր ուտելու հացի կարոտ, շատ հեղ ցուրտ՝ քամիին դեմ անպատասպար մնացեր էր Ներսես խնդալի մարելով իր անթության կամ իր ցնցոտի ու պատառուն հագուստներուն վրա:

Ապաքեն իր հասակին հարմար զգեստ մը ունեցած չէր երբեք. բարեսիրտ թուրքի մը գթությանը կը պարտեր իր փալքան, որուն մեջ կաններութանար և հույն տիկին մը իր ամուսնույն անգործածելի ու ահագին կոշիկները տված էր իրեն, որուն միույն մեջ Ներսեսին երկու ոտքը դյուրությամբ կը պարտկվին:

Բնավ նախանձ կամ ատելություն ունեցած չէր՝ տեսնելով հարուստ մարդոց զավակները, երբ հագված սքված կ'անցնեին իր քովն:

Հայրը ծովու մարդ, ինք ծովու մոտ ծնած, այն անփույթ ստահակներեն էր, որոնց համար ծովեզերքը բոլոր տիեզերքը կը կազմե, իբրև տեսակ մը մարդկային խեցի, որուն ծովուն աղի ջուրը միայն կյանք կուտա:

Յոթը տարուեն քաջավարժ ու անվախ լուղորդ էր և մայրը՝ դողդոջուն սրտով ի զուր պատուհանեն կը պողար ու իր անգուսպ որդվույն վտանգավոր խաղերն արգիլել կ'ուզեր:

Տարի մը վերջը Ներսես ձեռք անցուցած էր հին, փտած ու խոշոր նավակ մը, որուն թիակներն հագիվ շարժելու կարող էր և որուն վրա թիավարելի ետ չէր կենար:

Օրն ի բուն այդ հնօրյա նավակին մեջ քրտնաթոր կ'երգեր, կը խաղար, ձուկ կ'որսար: Այդ նավակն իր տունը, իր բնակությունն էր, և անոր կուպրով ծնված կարծր տախտակամածն իր աղքատիկ անկողինեն շատ ավելի սիրելի էր իրեն:

Մայրը՝ զուր տեղը սիրտ հատցնելի հուսահատ, ալ բան չէր ըսեր ու թող կուտար որ ուզածն ընե: Որքա՛ն տարբեր էր այս աղան ուրիշ տղաքներե. մինչդեռ ոմանք պեպեքի հետա-

մուտ՝ իրենց ընտանեւսի բարքը, ոմանք ծամ օյիճի խա-
ղալով, իրենց գրական կամ կրօնական կոչումը կը հայտնեն,
Ներսես՝ այժմ փոքրիկ բայց կատարյալ անառակ մը դարձած՝
շատ գիշեր շէր դառնար տուն ու անգղիացի լորտի մը պես իր
զբոսանավին մեջ կ'անցընէր գիշերները:

Ներսես տասը տարեկան եղած ատեն արեւն ու հովնն սե-
ցած, ձեռքը թի քաշելէ կարծրացած, առույգ, անվախ ու
տգետ տղա մ'էր, որուն հայհոյալից խոսակցությունը կ'ահա-
բեկեր ու կ'ապշեցնէր հեք մայրը. ուսկի՞ց սորվեր էր այդ լիրբ
ու խայտառակ բացատրությունները, այդ անլուր հայհոյու-
թյունները:

Խեղճ կինն իր որդւոյն ապագային վրա սարսափեցավ. իր
էրկանը արհեստեն դժգոհ էր արդեն և որդին՝ կրթյալ և
ուսումնական անձ մը տեսնելու անմեղ բաղձանք մ'ունեցած
էր միշտ. և ահա հիմակուց այդ տասը տարու տղան շափա-
հաս սրիկայի մը ձեւեր՝ կ'առնէր: Մոտերը դպրոց չի կար, ու
նավավարին կինը Ներսեսը իր ազգին խնամոց հանձնելէ
ուրիշ միջոց մը չգտավ: 7

Կյուրակե օր մ'էր որ ազգականի մը տանջու պատրվա-
կավ Իսկյուտարի Թաղակոն Խորհրդոյն հանձնեց զնա՝ Ազ-
գային Հիվանդանոցի վարժարանը դրվելու համար: Այս զա-
վակն ուներ միայն բովանդակ աշխարհիս վրա ու անոր ապա-
գա երջանկությանը մասնագությամբ, այս ողորմելի մայրը
չէր վարաներ անկէ ալ զուրկ և հեռու մնալու:

Մայրությունը՝ զավկի համար մարտիրոսություն մը եղած
է հաճախ:

Սրտեն արյուն կ'երթար, երբ իբրացի կնոջ շաղն ուսին,—
վասն զի իր ամուսնոյն մահվանն վերջը սեները հանա՞
ծէր:— զավկին ձեռքէն բռնած, ուրախ դեմք մը կեղծելով, հե-
տիոտն կ'երթար Իսկյուտար: Եվ որքա՞ն աղաչեո ու պաղատե-
ր աղաներուն իր զավսիւր որբանոց ընդունի: տալու համար:
Որբանոց. և ո՞վ միթե այս հեք ու անտերունչ որբեն ավե-
լի այդ դժբախտ հարկը մտնելու իրավունք ունէր:

Ներսեսը հիվանդանոցի վարժարանը դրին գիշերօթիկ, ու
մայրը բոլորովին միայնակ ու անոքիկ մնաց իր ամայի խըր-

ճիթին մեջ. բայց դեռ իր ապրուստեն կտրելով, շատ օր ցամաք հաց ուտելով, կը հաջողեր փոքրիկ գումար մը տանելու իր զավկին՝ երբ ամիսը անգամ մը կ'երթար ~~Ծտի-Քուլե~~ անոր մօտ, սուրբի մը ոտքը ուխտի գացող բարեպաշտուհի մը պէս ջերմեռանդ ու ճշտապահ:

Բ.

Մարդկային տեսակետով՝ որբանոցը հիվանդանոցն շատ ավելի բարձր ու շատ ավելի սրբազան հաստատություն մ'է. վասնզի որբությունը դժբախտությանց ամենեն գերազանցը եւ ամենեն նվիրականն է:

Այն անհավասար մարտին՝ զոր զորավորը հավիտյան կը մղե տկարին դեմ, որբությունն սկիզբն է:

Ծտի-Քուլեի մեջ ազգն հիվանդանոց եւ որբանոց մ'ունի. մահը՝ այս երկու հաստատությանց մեջտեղը մնացած է միշտ. իրմե առաջ կուգա հիվանդությունը, ու որբությունը իրմե վերջը. մահը՝ տարօրինակ ու անխուսափելի միության գիծ մ'եղած է այս երկու աղետներուն մեջ:

Վարժարանի մեջ Նիրսեսի աշակերտության տարիներն անցան ամեն տղայության տարիներուն պես դյուրասահ:

Դպրոցին մեջ քիչ շատ առջի անառակն էր, միշտ ավելի խաղի քան դասերու հետամուտ. ի բնե բարի ու ընկերասեր, բայց անիրավությանց դեմ ըմբոստ ու խրոխտ:

Որքա՛ն դառն փորձերու ենթարկվեցավ Նիրսեսի այս բնավորությունը որբանոցին մեջ. իր ուղիղ ու վայրենի դատողությունը երբեք չհամակերպեցավ հոն տեսած անիրավություններուն. զարմա՛նք, որ այդ զրկյալներու վայրին մեջ ալ զրկանքներ տեղի կ'ունենային: Շատ հեղ պատահեցավ որ Նիրսես ծեծ ուտեր իր ընկերոջ հանիրավի պատժվելուն դեմ բողոքելուն համար: Դաստիարակը՝ որուն այս տղոց հսկողության հոգն հանձնված էր, աստուծոյն ու մարդոցմե դժգոհ, խստասիրտ ու անտանելի ծերունի մ'էր, որ իր բախտին կրած ձախորդություններուն վրեժը իր խնամոց հանձնված անմեղ տղաքներէն կը լուծեր:

կառավարիչներու, հին վարժապետներու այն հազվագյուտ տիպարներն մին էր, որոնց այսօր հետաքրքրաշարժ հրեշք մը նայելու պես կը նայինք:

Դանիել պատվելին՝ կարճահասակ ու բարբարոս ծերուկ մ'էր, որ ինքզինքը պզտիկ թագավոր մը կը նկատեր միշտ իր սրահին մեջ. դյուրաթեք՝ բայց անբեկանելի գավազան մը, իր արքայական ահարկու մականն էր անշուշտ. իր գաղափարը իր ավանդություններն ունեւր այս մարդը ուսուցչական ասպարեզին վրա:

Հիմակվան վիճակը, նախատյալ ու արհամարհյալ, կը վերագրեր նախկին վարժապետաց ու տիրացուներու պակսելուն: Ինքը դեռ հոխորտ համառութեամբ մը անոնց սովորութիւններն ըստ կարի կը պահպանէր. իր թագած ուղեղովը կը մտածէր թե վարժապետի մը համար ներելի չէ երբեք ժպտիլ աշակերտաց առջև: Դժնյա ու անողորմաբղ մ'էր՝ որուն սրտեն ծերութիւնը ամեն մարդկային ու գործով պագցում ջնջած էր:

Աշակերտները կը դողային իրմե. ու հիվանդանոցին հոգաբարձութիւնն ինքն իրեն կը կարծեր թե լավագույն դաստիարակն ունեւր իր դպրոցին մեջ:

Ամեն աշակերտ ըստ կարի շեղեցանելու կը ջանար այս կառավարչի դեմքով մարմնավորյալ կատաղութիւնը. մին՝ ամենեն երջանիկն աշակերտաց մեջ, վարժապետին ծառայութեանը հատկացված էր, անոր մաքուր ջուր, սիկառին կրակ տալ, տնտես ախպարը կանչել, ասոնք էին իր առանձնաշնորհումները, որք պատժական խստութիւններն գերծ կը կացուցանէին զինքը. ուրիշ մի քանիներ, սովորաբար է՛ն գեղեցիկներն այս տարաբախտ մանկանց մեջն, կառավարչին նախամեծար ու սիրելի աշակերտներն էին:

Վարժապետին աչքը մտնել՝ այս էր հեթ տղեկներուն միակ ~~գեղեցիկ~~ գեղեցիկը, մինչդեռ իրենց մանկական ու դառնացյալ սիրտը խուլ գայլույթով կը լեցվեր այս մարդուն դեմ:

Ինքը ամենեն լավ տեղյակ էր իր շուրջը տիրող ատելութեան հոսանքին. իր ծանոթ ու հայտնի հակառակորդները, թշնամիները ունեւր պատանեաց մեջ, և ներսես այդ հակառակորդներուն հռչակյալ պարագլուխն էր միշտ:

Հետզհետե մթին ու ահարկու բան մը կ'ըլլար այս տղուն ու այս ծերունվուն մեջի ատելութիւնը. վարժապետը պարգև կը խոստանար Ներսեսի հանցանքն իմացողներուն, իբրև թէ մարդասպանի մը գլուխ մը փափագեր ձեռք անցընելու. և խեղճ մանուկները, վարժապետին շնորհաց արժանանալու հավիտենական տննչին փորձված, կ'երթային պատանվուն բոլոր շարժումներն հաղորդել իրենց վարժապետին. այս օր գոասեղանը տաշած էր զմելիով, մյուս օրը դասագրքեն էջ մը թուղթ պատռած. այն ատեն այս քրեական հանցանքներն բորբոքյալ վարժապետին կատաղութիւնը շափ շուներու ինչ ապերախտ սիրտ՝ որ հիվանդանոցին գույրը կը փճացներ. ո՛չ, գավազանի սովորական հարվածներն անզոր էին Ներսեսին դեմ ու խստագույն բան մը կը փնտրեր անոր դեմ առանց գտնելու:

Ներսես իր կողմանե պարապ չէր կենար: Դանիել պատվելիին փոքր ու մեծ ամեն ձևով ու շափով ծաղրանկարները վարժարանին բոլոր պատէրուն, գրասեղաններուն, դասագրքերուն վրա կային. վարժապետը տեղ մը չէր կրնար երթալ առանց ածուխի կամ կապաքի կտորով նկարված իր դեմքը տեսնելու. ի զուր մաքրել ու սրբել կու տար այս ծաղրաշարժ պատկերները. ժամ մը վերջը Դանիել պատվելիին ամեն դիրքով նկարները, կոնակի վրա պտուկած, աշակերտաց առջև ծնրադրած, կամ դագաղի մեջ դրված, նորէն պատերը կը ծածկէին:

Այն ատեն վարժապետին Ներսեսի տված բոլոր անտեղի պատիժները, փոքրիկ զրկանքները, շատ շնչին մնացին այս անլուր ընդդիմութեան դեմ: Վարժապետը այս անհավասար մարտին մեջ պարտոյալն էր միշտ և կը գանգատեր որ ծեծելու արտոնութիւն միայն ունեւր դպրոցին մեջ. իր կարծիքը կախաղան հանելու իրավունքն ալ իրեն պետք էր տրվիլ, Ներսեսի դեմ ի գործ դնելու համար:

Օր մը կախաղանն լավագույն բան մը հնարեց այն գազան-դահճի խորամանկութեամբ, զոր տղայոց տկար ու զորավոր կողմերը ճանչնալով ստացած էր:

Ուրբաթ օր մը կատաղի հիվանդ մը բերեր էին հիվանդանոց. հուժկու ամենհի մարդ մը, զոր իր հաստ շվանն կապանքներուն մեջ դեռ վեց հոգի հազիվ կը զսպեն: Ներսես հիմարներն կը վախնար ու սարսափահար կը նայեր այս ահեղ մարդուն, որուն արյունալից աչքը կարծես թե իրեն կը սպառնար:

Դանիել պատվելիի սիրտը առջի անգամ ըլլալով թերևս ուրախութենէ դողաց ներսեսի սարսափը տեսնելով. անոր անզգաստ ու ահուղղա անունը շատոնց հանած էր, և այս անառակն ի զգալութիւն կոչելու համար երեք օր չոր հաց և երեք օր բանտարկութիւն տնօրինեց:

Ներսես իր կրած պատժոց վրա խորհրդածող չէր. բայց երեք օր բանտարկութիւնը պատժոց խստագույնը երեցավ իր աչքին: Զգիջալ սակայն ներում կամ սլատժո թեթեացում խնդրելու պատվելին, ու հպարտ և բարձրաշլուի տնտես ախպոր հետեցալ հաստատ ու ամուր քայլերով:

Վարժարանին բանտը վարի հարկին միջ բավական կոկիկ և ենյակ մ'էր: Տնտես ախպարը, պատվելինն ստացած հրահանգին համեմատ, հոն շառաջնորդեց ներսեսը, այլ դէպի հիմարանոցն ուղղվեցալ. պատանին շփոթած ու անմիմունջ կը հետևեր արբ հիմարապետին որոտընդոստ ձայնը զինքը կասեցուց:

Տնտես ախպարը, կոշտ ու կոպիտ վանեցի բեռնակիր, հառաջ մղել ուզէ՞ զայն. ներսես ընդդիմացալ, մինչդեռ տընտեսն իր բանտապահի իշխանութիւնը անարգված տեսնելն զայրացած՝ իր բոլոր ուժովը պատանին հիմարանոցը կը քաշկռտեր:

Կարճատև, աղիողորմ, ու սարսափելի նդավ այս պայքարը, որուն հիմարապետն ալ եկեր մասնակցեր էր:

Խոսիլ, շունչ առնել անգամ չտվին ներսեսին, զոր զորեղ ու անշիմադրելի բազուկներ անհավատալի կոշտութեամբ բուրջի մը պես քաշելով, հրելով, մշտելով զնտանը առաջնորդեցին:

Ներսես չէր լացեր:

Հիվանդանոցին մեջ կատաղի հիմարներուն տրված մասը, ապուշներուն և անվնաս հիմարներուն հատկացված շենքին ծայրն է. հոն պատին գամված հաստատուն ու ամուր երկաթե օղակներու կապված են հիմարները. բայց նորեկ կատաղիները երկու երեք օր խավարային խցիկի մը մեջ մնալի հետո միայն կը տարվին հոն:

Երեք հատ են այս անլույս ու փոքրիկ զնտանները որք իրարու քով դրված երեք կանգուն դազաղներու կը նմանին:

Կռվին տաքության մեջ ստացած կոուփներեն ու հարվածներեն շփոթած, ներսես ժամանակ չէր ունեցեր իր շուրջը դիտելու. բանտին մեջ ա՛լ անշուշտ ժամանակ ունեւ շատ, բայց չույսը բացարձակապէս կը պակսեր:

Պատանին ձեռքովը շոշափեց իր շորս կողմը. հազիվ մեկ ու կէս կանգուն տարածութիւն ունեւ իր խցիկը, քանի՜ որ առանց շարժում ընելու նստած տեղեն անոր շորս պատերուն կրնար դպիլ. և այսպես շոր տախտակին վրա նստած ներսես առաջին անգամ իր կենացը մեջ գլուխը ձեռացը մեջ առավ մտատանջությամբ:

Այս առաջին խորհրդածութիւնը քաջալերիչ չէր ու մարդկութիւնը շարաշուք գուշնով կը ներկայանար իր աչքին առջև. իր անմեղ հոգին վերջապէս կ'ապաստամբեր այնքան խստութենէն զայրացած: Ի՞նչ կ'ուզեր այս պատվելին իրմե. ի՞նչ գեշութիւն ըրեր էր որ զինք այսպէս կը հալածեր. իսկ սա տընտեսին. ինչե՞ր պիտի ըներ եթէ անգամ մը դուրս ելլեր բանտեն. ու վրեժխնդիր ծրագիրներ քիչ մը իր սիրտը կը սփռփեին. բայց ե՞րբ դուրս պիտի ելլեր ասկից. ժամերը կ'անցնէին ու ներսես ի գուր կը սպասեր փրկավետ ձայնի մը. ապահով էր թէ ոչ ոք պիտի գար զինքը հարցնելու և իրեն հոգածութիւն ցույց տալու մորմեն ի զատ:

Մօքը հիշատակին ներսես արտասովեց. այս միայնության, այս մթության մեջ, մորը հիշատակը լուսավոր ճառագայթի մը պէս ցոլաց ու իր հոգին ողողեց. ո՛ւր էր հեք կինը. այս ահավոր բա՛նտը նետել կ'ուզեր իր զավակը արդյոք երբ միա-

միտ պարզությամբ մը ազգին խնամոցը հանձնելու կուգար իր մեկ հատիկ որդին. խնամո՞ցը. խնամք բառը դառն հեգնություն մ'էր այս վայրենի տանջանաց ու զրկանաց դեմ, որոնց զոհ ըլլալու դատապարտված են ազգին որբ ու անտեւրունչ մանուկները:

Հանկարծ երկաթե մեծադղորդ շառաշյուն մը լսվեցավ ճիշտ իր քովիկն և իր խցիկը մեծազոր ու ահեղ մարմնո մը երերումովը տատանեցավ:

Ներսես ահաբեկ հիշեց որ կատաղի հիմարի մը ճիշտ մոտը կը գտնվեր. այն ատեն սարսափը պահ մը իր սրտին բախյունը դադրեցուց ու վայրկյան մը անշունչ ու անշարժ սպասեց:

Լռությունն հաջորդեց, սառն ու սպառնալից լռություն մը այս տախտակապատ գերեզմանին մեջ. ձայն չկար ու Ներսես սիրտ առավ քիչ մը. պահ մը վերջը մոնչյուն մը, խուլ, վայրագ, հրեշային մոնչյուն մը, ու հետո դարձյալ լռություն:

Այսպես ժամերն անցան, ամեն բանտարկության ժամերուն պես դանդաղ ու երկար: Ներսես այս մշտատև մութին մեջ ժամանակի գաղափարը կորսնցուցեր էր, ցորե՞կ թե գիշեր էր, չէր գիտեր. կը հաշվեր միայն որ առնվազն օր մը եղած էր իր բանտարկութենեն ի վեր, մինչդեռ իրոք հազիվ երեք ժամ անցած էր. այս է պատճառը որ մարդս շուտով կը ծերանա բանտին մեջ:

Քիչ մը վերջը զնտանին դուռը բացին. ի՞նչ հույսով, ի՞նչ անմեղ ու հաստատ համոզում ունեցավ թե զինքը փրկելու եկած էին. երեք օրը լրացե՞ր էր արդո՞ք:

Ներսես տախտակամածին վրա գետնաքարշ, ոտք ելլելու լեզեց, իր նոր փրկիչը դիմավորելու համար:

Ո՛րքան դառն եղավ իր պատրանքը երբ կտոր մը շոր հաց նետելե վերջը իրեն, ճիշտ խնայես շան՝ մը կը նետեն, հիմարապետը աճապարեր էր գուռը գոցելու երեսին:

Մարդս միշտ պիտի ասլացուցանե թե վայրենի կենդանիներն սերած է:

Զարմանք չէ որ հիվանդանոցի մը մեջ պաշտոնյայք ուրիշ ամեն մարդերն ափելի զուրկ ըլլան մարդկության զգացումներն:

Աւոնք՝ սովորաբար առանց ընտանյաց, առանց սիրո, առանց կապակցութեան, սաւն ու անտարբեր մարդիկ են, որոնք կը կոչվին ամենեն ավելի դժալից, ամենեն ավելի խանդաղատանաց ու գորովո կարևոր պաշտոններու:

Զնտանին մեջ ժամանակը կ'անցնեն՝ թե չէր անցներ. ներսես ավելի ետ երթալուն կը հավատար. ու խոնավ փայտին վրա նստած, ամենեն փոքրիկ շշուներին ու ձայնին ուշադիր, անհամբեր ու սրտատրոփ կը կենար: Ո՛չ ոք, ոչ ոք կար զինքը հարցնող կամ փնտրող: Այն ստեն կը զղջար Դանիել պատվելիին այլ աստիճան թշնամանալուն. ծերունի վարժապետին դաժան դեմքը ամենակարող ու անողոր իշխանութեան մը պատկերը կ'ըլլար իր աչքին. մինչև այն օրը ծաղրած ու արհամարհած այդ բթամիտ ծերուկը, վիթխարի ու մեծագոր բացատրություն մը կը ստանար. ու մտածել չգիտցող այս տղան մտածելն ուրիշ բան չուներ հիմա, մութին ու խոնավութեան մեջ:

Պահ մը կարծեց թե գեշ երազի մը տագնապով այս ցուրտ ու մթին խցիկին մեջ կը գտնվեր. իցի՛վ թե այնպես ըլլար:

Բայց ահա քովն հիմարին շլթայակապ մարմնույն տատանումները կ'սկսէին այն ու բոլոր շնքը ուժգնութեամբ կը ցնցվեր. իր խցիկը զատող պասուր անոր անդիմադրելի ույծին գեմ խիստ տկար պատվար մը կ'երևար իրեն, և ի՞նչ պիտի բներ եթե այդ տկար պատը խորտակելով, հիմարը իր վրա հարձակվեր. ներսես անզգայապես, մեղմիվ, առանց իր գոյութեան, իր դրացիութեան կասկածը տալու, ետ ետ կ'երթար մինչև մյուս պատը, իբրև թե մեծագույն միջոց մը ձգելու կատաղի մարդուն և իր մեջտեղ:

Դ.

Անդին Դանիել պատվելին կը հրճվեր կը պանծար իր հաղթանակին մեջ. Պոնափարթ ոչ այնքան խրոխտ ու փառահեղ երևույթ մը ունի Ավսթերլիցի ճակատամարտն վերջը, քան թե այս ապուշ տիրացուն իր անողորմ ու եղեռնական շահատակութենէն հետո:

Ներսեսը մ'ըտեղեն վերցնելով, իր շուրջը տիրող թշնամության ու հապառակության գլուխը խորտակեց իր. Ներսես այս տղայական ընդդիմության հուին էր. պատվելիին դեմ մղված գաղտնի մարտին մեջ ամեն ոք իր հանդգնությանը, հնարամտությանը վր վստահեր. ամեն անիրավությանց զոհին ծանոթ ու համառ պաշտպանն էր նա. անուր բացակայությամբը ամենքը ինքզինքնին անզոր ու անպաշտպան զգացին իրենց վարժապետին դեմ:

Ուր էր Ներսես. տղաքը զայս կը հարցնեին իրարու. դրպորոցին բանտը չէր որ տարեր պահեր էին Ներսեսը. իր ընկերներն ուրիշ հոգ ու մտածում չունեցան երեք օր:

Ցորեկվան արձակուրդեն օգուտ քաղելով, մին՝ խոհանոցը, մյուսը մոմարանը, երրորդը կոշկակարաց սենյակները խուզարկեր էր, առանց հեռք մը գտնելու իրենց ընկերեն:

Ի զուր ջանացեր էին ողոթիչ խոսքերով տնտես ախպարը խոսեցնել տալ. այս անմիտ վանեցին տերության գաղտնիքը պահելու պես, Ներսեսին բանտարկության վայրը կը ծածկեր:

Դիտված է որ անոնք միայն իրենք իրենց կարևորություն տալու կը ճգնէին, որոնք ամեն կարևորութենն զուրկ են. ամեն պաշտոնատան մեջ ւտորակարույալներն են միայն ամբարտաւան:

Հիվանդանոցի վարժարանի մեջ, տնտես ախպարը իր մեծ նշանակությունը կը պահեր, ու լինհայանձ դեմքով մը իր շուրջը հավաքվող տղոց մեջ շրջելով՝ Ներսեսի օրինակեն օգտըվել կը խրատեր անոնց:

Կյուրակե օրը ամսագլուխ էր ու Ներսեսի մայրը հիվանդանոց եկավ իր զավակը տեսնելու. ձմեռվան ցրտին ու սաստկաշունչ օդերին մօտ էր. և այս անգամ հաստ փոքրիկ փալթո մը քնքիր էր անոր համար:

Տնտես ախպար մոտեցավ հարգական ձևով մը ողջունելով. տնտեսը կրակով լեցուն վառարանի մը բով տեղավորվեր էր. այրին տեսավ առանց շարժելու տեղեն:

— Ներսեսս կը կանչե՞ս, ըսավ անոր կինը աղաչավոր ձևով:

— Ներսեսդ պանդն ի, պատասխանեց տնտեսը վեսությամբ:

— Բա՛նտը, տե՛ր ողորմյա, աս օղին ցուրտին ի՞նչ կ'ընե, ի՞նչ հանցանք ըրավ որ բանտը դրիք:

— Տիմադարձություն կ'ընի միեզ:

Տնտեսը ինքզինքն ալ հաշվի կը դնե:

Խեղճ կինը վարժապետին ներկայացավ գլխիկոր ու որդի վույն համար բարեխոսելով:

Պատվելին անդդովելի ու անխռով ճշմարիտ հրճվանք մը կը նայեր այս արտասովոր կնոջ վրա. կը խորհեր որ ինքն ալ այսպես պաղպտանք ու աղերսանք լսելու բախտին կ'արժանանար ահավասիկ. աղերսանք որ իր շարամիտ եսությունը այնքան կը գգվեր:

Ու լուռ ու խորխոտացած ճեմելով սրահին մեջ, մինչդեռ տարաբախտ մայրը իր պաղպտադին թախանձանքը գուցե տասներորդ անգամ ըլլալով կը կրկնէր. լիաբաւե կը վայելեր այս մեծ մարդու, մահու և կենաց վճիռ արտասանող մարդու դիրքը:

Կինը կը շարունակեր իր աղաչանքը, բայց վերջապես համբերությունն սպառելու մոտ էր:

— Քու տղադ հանցավոր էր ու աստվեցավ, ըսավ վերջապես պատվելին:

— Կիրակի օրով պատժժ կըլլա՞, հարցուց կինը միամըտորեն:

— Ուրբաթ օրվընչ պատժժա՞ծ է. ավելցուց պատվելին անտարբեր:

— Ի՞նչ, ըսել է ուրբաթ օր, անկե ի վեր զավակս բա՛նտն և այս ձյունին ու բուքի՛, գոչեց կինը ցաւագին աղաղակով:

Պատասխան չստացաւ:

Այն ատեն այս համաստ, այս աղաւջավոր կինը հանկարծ կերպարանափոխ եղավ. իր զավկին ալ ուստիկ եղանակին երեք օր շարունակ բանտարկության լուրը անոր խելքը գլխին առավ:

— Ո՞վ ես դուն որ զավակս երեք օր կը բանտարկես, անանկ զավակ մը հասուցած ունի՞ս մի նայիմ, պատվելի,

գոչեց կինը մոլեգին ու հուսահատ. երե՛սս նայե, երե՛սս, ես
քու գիտցած կնիկներեդ չեմ, անօրեն, անաստված, շո՛ւտ զա-
վակս կ'ուզեմ, զավակս:

Պատվելին վախցավ այս զայրացյալ դեմքեն, մինչդեռ
կինը հետզհետե, հրաբուխի ջեռուցյալ հոսանքին պես, իր
զայրույթը հայհոյություններով և սպառնալոք դուրս կը
թափեր:

— Մորուքդ թել թել կը փետտեմ քուկին, վարժապետ,
շուտ զավակս պիտ բերես:

Խռովությունը մեծցավ սրահին մեջ. պատվելին շփոթած
վիճակեն քաջալերյալ աշակերտներն սկսան ձայներնին բարձ-
րացնել:

— Զավակդ չկերա՛նք ա, ծո՛ւ տնտես ախպար, բեր սըվոր
տղան. բայց գիտցիր որ հոգաբարձությունը պիտի արտաքսե
այդ անառակը:

Մայրն այս խոսքերը չէր լսեր ու ձայնը երթալով կը բարձ-
րանար:

Եղելությունը շուտով մը իմացվեցավ հիվանդանոցին մեջ
ու դպրոցին տնօրենը, բարի ու պարկեշտ երիտասարդ մը,
այդ վիրավորյալ մայրն ամոքել ջանաց:

— Մ'ի պոռաք, կ'աղաչեմ, եկեք վար իջնանք, զավակնիդ
պիտի տեսնեք, ի՞նչ ընենք, դպրոցին կանոնը կա:

— Երե՛ք օր զավակս բա՛նտը դնել աս ցուրտին, կը կրրկ-
ներ մայրը շարունակ, այս անհավատալի խստութենեն կատ-
ղած. զավկի տեր չե՛ք դուք, կը գոչեր իր շուրջը ժողովված
մարդոց դառնալով:

Տնօրենը գոհացում մը տալ ուզեց այս կնոջ՝ միասին տա-
նելով զինքը՝ ներսեսը դուրս հանելու համար բանտեն: Բայց
սխալ ճամփա բռնած էր, ու տնտեսը թեմեննա՛ն մը ընելով
կամաց մը իմացուց որ անառակաց հատուկ բանտը դրված էր
Ներսես:

— Անառակաց քա՛նտը, ի՞նչ կ'ըսես, տնտես ախպար,
ըսավ երիտասարդ տնօրենն ապշած ու սարսափած, երեք օր
հո՛ն թողուցիք տղան:

— Պատվելին էնպես հրամայեց:

Տնօրենն ամոթահար ու աղետ մը պատահած ըլլալու նախազգացումն զղրդյալ, ետ դարձնել ուզեց կինը՝ որ կը համառեր, իր ձեռք զավակն այս անողորմներուն ձեռքն փրկելու համար:

Այն ատեն ստիպյալ և ուրիշ մի քանի պաշտոնեից ընկերակցութեամբ պարտավորվեցաւ այս կնոջ հետ երթալու բանտը. քանի՛ կը հառաջանային հիւարանոցին մեջ՝ խեղճ կինը ապշած սարսափած՝ չորս կողմը կը նայեր, առանց կարենալ հավատալու տեսածին ու լսածին:

Բայց երբ զնտանին դուռը բացին, սրտաճմլիկ ու ահավոր տեսարան մը պարզվեցաւ իրենց աչքին առջև:

Ներսես ցուրտ տախտակամածին վրա անշարժ սլառկած էր, աչքերը փակ, ու իր մանրիկ ու վտիտ անդամները ցուրտն քար կտրած էին. կարելի եղածին չափ պատսպարվելու համար, իր փոքրիկ ձեռքը մյուս թևին մեջ մտցուցեր էր. գլուխը տախտակին վրա դրած. իր գլխուն մօտ կը կենային դեռ չոր հացի կտորները, զորս ներս նետեր էին առանց ներս նայելու, և որոնց չէր դպած բնավ:

Մայրը նվաղեցաւ, մինչդեռ տնօրենին ու պաշտոնեից աչքերը արտասովոր կը լեցվեին:

Բոլորն ալ փութացին մօրն ու որդւոյն ամեն խնամք ստանելու, ու երկուքը միասին փոխադրեցին հիվանդանոցին դեղարանը:

Թշվառ կինը աչքը բանալուն, պաշտոնյաները տեսաւ միայն իր շուրջը. բերանը շարժեց, բայց առանց կ'երենալու ձայն մը հանել. այն ատեն արցունքներ խառնվեցան իր աղերսարկու նայվածքին. հասկցուն որ զավսկը կը հարցնէր:

Պատասխան չունին տալու:

Ներսես երկնից հրեշտակներու քովն էր:

Ա.

Ահ ու դողի մեջ, պատուհանը, դուռը, քարափին վրա ցրված, շվարած կը սպասեին, մինչդեռ փոթորիկը կ'ալեկոծեր Վոսփորն իր բոլոր ուժգնութեամբ։

Գիշերվան մեկ ու կեսն ըլլալու էր, ամառ գիշերվան մը, հանկարծահաս մորիկի մը սեռութեան մեջ կորուսած, զոր անընդհատ իրաւուն հաջորդող կայծակին գիծերն ի զուր կը փեռեկտեին. եր'նքին մեջ ինչպես ամենուրեք պայքար մը կար լուսին ու մթութեան մեջ, ոխերիմ ու մահացու կռիւ մը. և խավարը կը հաղթեր հոս ալ, գրավելով ամեն կողմ՝ բարդելով իր խավերը մին մյուսին վրա և տարօրինակ գրչեղան մը պես, սև վարագույրով մը ծածկելով բոլոր հորիզոնն ու ծովուն մորկահույզ ջուրերը։

Խավարին մեջ որոշ ու հայտնի, փոթորիկին ահեղագոշ մոնչուներ միայն կուգար, վայրենի ճիչի, աղաղակի մը պես, վայրկյան մը դադրելով, իբրև թե զայն արձակող մեծածավալ թոքերը շունչ առնել ուզեին, և հետո ալելի ևս սաստիկ գողալով։

Նվայս աղմուկին ու շփոթութեան մեջ տնեցիք ահաբեկ վերվար կը վազեին, չգիտնալով ըրածնին ու թողածնին, ի զուր

ջանալով որոշել ծովուն վրա «Անվեհերը», փոքրիկ մակույկն որուն մեջ իրենցմե մին այս պահուս կը գտնվեր, ահարկու դարձած այդ կոհակներուն խաղալիկ, գուցե անհետ կորսված անոնց մեջ: Կուլային, կ'աղոթեին ու կը հուսային:

— Սահակը հետն է, կ'ըսեր հայրն, հիսունի մոտ ծերացած մարդ մը, ջանալով սիրտ տալ իր կնոջը:

— Վախուբան չկա, կ'ավելցներ դրացի մը, անոնք մոտերն եզերք մը ելած են, «Անվեհեր»ը վախնալու մակույկ չէ:

Ու փոթորիկը կը մոնչեր՝ ի դերև հանելով այս հուսադրական խոսքերը, ծովուն վրա ձևացող ալաց կատարները կը թռցներ՝ դաշույնի հարվածով կտրելով զանոնք ու ծովեղերքին վրա կեցող մարդիկն ետ կը հրեր խստությամբ, իբրև թէ անոնց միջամտությունը մերժելու համար:

— Տեր աստված, դուն ողորմե՛:

Տղաքը կը պուսային անդիման:

— Տյուրի՛կ, Տյուրի՛կ, ձայն մը հասցնել ուզելով ու պատասխան մը ակնկալելով ծովուն վրայեն:

Բ.

Իր սովորությունն էր իրիկվան ճաշեն վերջը շրջագայություն մը ընել ծովուն վրա, կը սիրեր ծովն. անոր հետ, անոր քովը մեծցեր էր Տյուրիկ իրենց տանը մեջ: Հարս երթալեն վերջն երկու սարի միայն հեռու ապրեր էր անկե. Փերայի աղմուկին ու փոշիին մեջ բանտարկված, զգված անոր աղտոտ մթնոլորտեն, իր ծովեղերյա տանը կարոտը քաշելով, և միշտ փնտրելով անոր աղատ ու լայնատարած հորիզոնն և կապուտակ ալիքները:

Երկու տարվան հարս էր երբ որ, այրի մնացած, պարտավորվեցավ հորը տունը դառնալ, չկրնալով համաձայնիլ կեսրոջը հետ, որ չէր ներեր իրեն ողջ մնալը զավկին մեռնելեն վերջը:

Այս վերադարձեն շատեր նոր ամուսնություն մը գուշակեր էին:

— Կե՛ճ է, կ'ըսեին կիներս:

— Աղվոր է, կ'ըսէին էրիկ մարդիկ:

Գեղեցիկ ու երիտասարդ էր. բայց վես ու առնական գեղեցկութիւն մը, որ դիմացինը կը շփոթեր ու հառաջանալը կ'արգիլեր:

Իր սև աչքերը թաքուն կայծակներով լիցուն կը թվին, և ոչ ոք կը համարձակեր անոնց խորը նայիլ:

Հպարտ ու առանձին կը մնար իր երիտասարդ այրիի սուգին մեջ քաշված, գլուխ չդարձնելով երբեք երիտասարդաց չաղակրատ ու սեթևեթյալ խոսքերուն:

Զորս տարիս ի վեր որ հորը տունն էր, սուգն չէր ելած դեռ ու բամբասող կիները՝ նախանձաբեկ անոր ազդած բացառիկ հրապույրեն՝ կ'ըսեին իրարու:

— Սեւերը կը վայլե, անոր համար չի հաներ:

Արդարև կը վայլեր իրեն սևը: Ծերմակ մորթին փափկութիւնը կը շեշտեր. իր առատ մազերուն սևաթույր փայլին կը հարմարեր. բարձր ու վայելուչ հասակին բոլոր առավելութիւնը կը ճշտեր:

Աղջիկները չէին քաշեր գինքն. անոր շուրջը դարձող արանց բազմութիւնը կը հուսահատեցնէր գիրկնք: Այս երիտասարդ կիսն իրենց իրաւունքներն ու հույսերը կ'ոչնչացնէր. կը բողոքէին:

— Թո՛ղ կարգվի ու ասանկ բոլոր էրիկմարդիկը գլուխը չժողվե:

Եվ սակայն Տյուրիկ ձեռքեն եկածը չ'ըներ զանոնք հեռացնելու համար: Բարձր ու գոռոզ սարի մը պես անմատչելի կը կենար իր գեղվույն ու սուգին մեջ:

Գ.

Ժամ մը առաջ իր սովորական պտույտին ելած էր ծովուն վրա: Սահակը մակույկը բերած էր ու իր հանըմը կը պտտցնէր ծովուն կապույտ ու անջինջ երեսին վրա՝ Պյոյուքտերեցի տղա մը որուն հաղթ կազմվածքը կատարյալ երիտասարդի մը երե-

վույթը կուտար իրեն: Յուր հայրն այս տանը մեջ քսան տարի իրր նավավար աշխատած էր, ու ինքն ալ տարի ու կեսն ի վեր, հորը տեղ կ'աշխատեր հիմա: Զավկի մը պես կը սիրեին զինքը: Պզտիկուց ի վեր կես մը այս տան մեջ մեծցած էր: Կը հիշեր, հիմա թիավարելով իր հանրմի:ն դեմը, կը հիշեր իրենց սղալությունը: Հանրմի:ն հետ միասին վարպետ տուտուի գացած ըլլալին, շատ աղեկ միտքն էր մսավաճառի քովի տունը, ուղեկ ինքը ցորեկեն վերջ կը փախեր միշտ ծովեզերքը, հույն ընկերներու հետ գուզուն և խայտոախ խաղալու համար: Դառնությամբ, ցավելով, ինքինզքը հանդիմանելով կ'ըսեր թե մարդ եղած չէր ինք, ու այսպես նավավար մնացած էր հորը պես:

Կը խոսեր, մինչդեռ ալիքները մեղմիկ կը փայփայեին նավակին կողերը, ու կը հեռանային եզերքեն հոսանքին մեջ. օդը իրիկվան զովության տեղ ընդհակառակը տաք ու հեղձուցիչ կը դառնար:

Տյուրիկ չէր պատասխաներ նավավարին պատմած մանկության հիշատակներուն, բայց ինքն ալ կը հիշեր այդ օրերը, ու կ'ունկնդրեր առանց ընդհիջելու. ինքն ուրիշ խորհուրդներու մեջ մտաշրջիկ, ակնարկն երկնքի եզերտից մեջ թափառիկ, չէր տեսներ իր դեմը թիավարող տղան որ իրենց մանկության մոտությունը հիշեցնելով կարծես հիմակվան հեռավորության զեմ լսելայն գանգատ մը կ'ուղղեր:

Դ.

Ծովը կապույտ սավանի մը պես առանց ծալի: կը տաքածվեր կը մնար ու տաք զեփյուռ մը՝ անտեսանելի հրդեհի մը ջեռուցած մթնոլորտին պես երեսի կը զարներ: Հեռվեն Պյուլաթաքի ծովեզերքը մթնշաղին մեջ նոր լառվող ճրագներն ու լապտերները լուսավոր բիծերու կը նմանին:

Սուլթանիեի բացերն էին հիմա. ոչ նավավարը և ոչ տիրուհին ուշադրություն չ'ընէին քիչ քիչ երկինքը ծածկող մթին ամպերուն որոնց խայտաբղետ փայլը ծովուն անշարժության մեջ

կը ցոլանար: Սովորականին շատ հեռու գացած էին արդեն ու կը հեռանային դեռ ալյաց կամաց ընթացքին հետ:

Հավասարապես բացն էին երկու եզերքեն և ծովուն վրա մռայլ քող մը կ'իջներ, հետզհետե մշուշն վարագույրի մը մեջ ամփոփելով զիրենք: Երիտասարդ կլինն իր նավավարեն զատ մեկը չէր տեսներ ալ ու ստիպյալ կը դիտեր հիմա անոր առույգ և հուժկու իրանն, որ ամեն կոնակի վրա ծռելուն, թափանցիկ պլուրյուննյով շապիկէն ցույց կուտար թափ կուրծքի մը ելեւնը և շապիկին լայն թեզանյաց մեջէն մկանուտ թւերը:

Տյուրիկ իր նավավարը կը դիտեր այս ծովին ու օդին ջերմությանը մեջ, այս կես լույս ու կես խավարին մեջ, այս եզական միայնության ու առանձնության մեջ: Դեռ պատանի մ'էր, վերին շրթունքը հաշիւ թե մրոտած, նուրբ աղվամազ մը դեռ նոր կը սկսեր անոր արեակեզ այտերուն վրա. մերկ ոտքերն հենարանին դրած էր անծածկույթ աղդերքը ցույց տալով: Թարմ, կորովի ու անծանակ բան մը կար այս տղուն վրա որ երիտասարդ կինը կը խռովեր:

— Քանի՞ տարու ես, Սահակ:

— Ի՞նչ գիտնամ, հանրմ, տասներոթը, պելքի տասներոթը կամ:

Ու մանկամարդ կլինը աւամա կը բաղդատեր այս տղուն տարիքն իր քսաներկու տարիներուն հետ և բոլորովին հարմար կը գտներ իրարու:

— Նայինք քեզ ե՞լք պիտի նշանենք: }

Մոր մը ձևերը կ'առնէր՝ ավելի ազատությամբ խոսելու համար, և վերջապես ծովուն այս առանձնությանը մեջ իր համարձակութունը կ'ավելնար: Հաճույք, գաղտնի ու անբացատրելի բան մը կը զգար խոսելով այս նշանուէրին վրա, անոր նշանածին, գրեթե կնոջը վրա: Սահակին կինը պոյնտերեցի աղջիկ մը պիտի ըլլար, երջանիկ կին մը այս հուժկու թւերուն մեջ որոնց վրա կը զմայլեր: }

Ու այս խոսքերով, պատանիին շփոթությունն ու կարմրությունը կը վայելեր: Թերասքող հարցումներով կը ջանար անոր անփորձ պարզամտությունը շափել. ու որքան ավելի շփոթ ու

Թողվյալ տեսներ նավավարն, իր բացատրություններն ավելի
գյուրահասկնալի, բառերն ավելի բացահայտ կը դառնային՝
տեսնելով որ վախ չկար այս տղուն հասկացողութենեն, որուն
զգայնությունը ժայռի մը պես ամուր ու հանդարտ կ'երևեր:

Եվ նորատի կինն ավելի կը հառաջանար պրպտելով այս
պատանի սիրտն, ու հետաքրքիր բժիշկի մը պես փնտրելով
զայն թունդ հանելիք ջիղը:

Նավավարը չէր պատասխաներ, ձյունաթույր ու մեծածա-
վալ վարտիքին անհամար ծալքերովն ու փոթերովը լեցնելով
իր նստարանը, հեռուն՝ եզերքներուն նայելով միշտ զոր չէր
տեսներ մշուշին մեջ ու ակնարկը փախցնելով իր տիրուհւոյն
հետախույզ ու խրոխտ աչքերեն:

Կը հասկնա՞ր թե չէր հասկնար այս լեզուն:

Ե.

Հանկարծ ծառոց խարշափյունի պես խշրտութ մը ելավ:
Մովուն վրա տեղ տեղ փոքրիկ պղպշակներ կազմվեցան, ծո-
վուն երեսը մութ երանգներով զատվեցավ. հեռվեն մղված
զորավոր շունչ մը փարատեց այս մշուշն սրսկապանն որ տի-
րուհին ու ծառան կը շրջապատեր: Ուշատետի բարձունքին
վրա երկինքը փայլատակեց, դեղին ու շլացուցիչ լույսով մը
ողողելով ծովն ու ցամաքը և ամպրոպահույզ որոտում մը
սաստկությամբ ճայթեցավ:

— Հանրմ, ~~պատահա~~ կա, փախի՛նք, փախի՛նք:

Մովուն մակարդակը գոգ կ'առներ, կ'ուռեր՝ երկար ու ան-
ծայր կոհակ մը ձեացնելով:

Ետ դարձան, նավավարը փութացնելով իր թիավարու-
թյունը երկնից մթության ու ծովուն սպառնալյաց առջև զորս
քաջ կը ճանչնար:

Հիմա կը շարժեին, կը տատանեին դեռ չփեռեկտվող այն
կոհակին վրա, բարձրանալով ու խոնարհելով անոր կամքին
հետ:

Հարավի հողմը կուգար կը հասնէր ուժգին—հալածակա՞ն ու հալածող հով մը իր բոլոր սաստկութեան մեջ:

Նավակը Պեյքոգի բացերուն կը մոտենար, ու ծովն իր կոհակաձև երերման մեջ չկրնալով դիմադրել փոթորիկին շունչին, հազարավոր ալիքներով կը պատուէր, կը ճեղքվէր սպիտակ փրփուրներու մեջ:

Սահակ իր բոլոր ուշքը կուտար՝ ջիղերուն բոլոր տոկունութեամբ, մարմնույն բոլոր առուգութեամբը կռնելով:

Դյուրաբեկ մակույկը ալացք վրա կ'ոստոստէր և փոթորիկը կռնակեն կը մղեր զայն անընդհատ շունչով մը որ երիտասարդ կնոջ ուր ու մեջքը կ'ընդգրկէր, և մազերն՝ իրենց գեղեցիկ ու ամփոփ շտկվածքը կորսնցուցած՝ հողմածուփ կը ջարժէին:

Հիմա գիշերը կը շրջապատէր զիրենք, ահարկու երաժշտութեամբ մը տոնելով իրենց միայնությունը, ու ծովուն մեջ խեղդամահ կորսվելու վտանգովը անոնց միութեան հարկը շեշտելով:

Փոքրիկ մակույկը ջուր կ'առնէր ա'լ: Այրին թողած էր դեկին մետաքսահյուս չվանները և փոթորիկը միայն կը վարէր ու կ'ուղղէր զիրենք: Հանրմը չէր խոսեր, բայց կը տեսնէր մահն. այս հեղուկ դաշտին մեջ խեղդվիլը՝ մոտ, շատ մոտ, իր քովիկը, և կը վախնար:

Իր դժգույն դեմքն այտերուն կարմրութիւնը կորսնցուցած, ավելի հրապուրիչ էր, մինչդեռ հողմն իր անգաղտնապահ ու որոնող շունչովն անոր շրջազգեստը կը խառնէր շարունակ՝ հեշտալի առագաստի մը պէս լեցնելով զայն:

Անկարող էր ուշադրութիւն ընելու հիմա իր զգեստից խառնակութեանն որ, նավավարին ցույց կուտար իր սրունքն ամբողջ, մինչև ծունկերը, զորս սև ֆիլտեմուս գուլպան իր պարույթովը կ'ընդգրկէր մինչև ծնրակապն ու անկէ անդին և որուն վրա նուրբ ու ձյունասպիտակ վուշ ճերմակեղեններուն դրասանգները կը խաղային իբրև տեսակ մը փրփուր զոր շրջազգեստն իր գաղտնածածուկ ու երանավետ փոթերուն մեջ պահած ըլլար:

Մըրիկն իր բոլոր զայրույթին ու կատաղությանը հասած էր ալ. ծովը հետզհետե լեւնաձև ալիքներով շորս կողմեն կը պաշարեր փոքրիկ մակոնյկը զոր իր աղի ջուրերովը լեցուցած էր:

Մութին մեջ անհրաժեշտ դարձող ցամաքն՝ իրարու հաջորդող փայլակներուն ցուացման մեջ կը տեսնվեր. հանդարտ ու անքույթ: Տուներն ու ապարանքներն իրենց կարմիր ու զվարթ լույսերը վառած էին ու ալյաց մեջ կորուվող մակույկն, անխրականալի երազի մը պես հեռվեն կը դիտեր ցամաքին այս հաստատ ու ապահով երջանկությունը:

Սահակ կը շարունակեր իր գիրմարդկային ճիգերը, վտանգը կը կրկնապատկեր անոր ճարտարությունը: Բոլոր ջանքը կը կայանար նավակին կողը շնծայելու ալյաց հարձակման, ու խավարին մեջ ճերմակ փրփուրներեն կոհակաց գալուստը տեսնելով՝ ձախ թիակովն իր ուղղությունը կը պահեր: Խույս տալու մեջ չէր փրկությունն, այլ անխոհեմ դիրքով մը շնդդիմանալու փոթորկին զայրույթին, և այսպես հալածական ու հնազաւդ կը մղվելին ալյաց կատարներուն ու խորությանց մեջ:

Երկուսուարդ կինը նավակին մեջ սարսափեն նվաղած, քնկողմանյալ կը մնար, իր արդուզաբդին գրգռիչ ու շնորհալի անկարգությանը մեջ:

Ումուր Յերիի ծոցը կը մտնէր մակույկը հիմա: Այս սեղմըված եզերքներուն մեջ ծովն ավելի կը բարձրանար, կ'ուռեր սպառնալից ու մահագուլժ կը դառնար: Նավավարն կը զգար կորուստն անխուսափելի: Ալիքները կիսովին թրջած էին գլինքն ու իր տիրուհին: Աղի համ մը, այդ ջուրերեն ելող դառնություն մը կը լեցնէր իր շնչասպառ կուրծքը, խեղդամահ կորսվելուն սկզբնավորությանը պէս այս ջուրե գերեզմանին մեջ:

Իր ուղղությունը պահելու ստիպված՝ ալյաց կը նայեր դեռ ու միջոց մը փայլակին լուսովը տեսավ նավակը մոտեցած եզերքին զոր փրփուրներու սպիտակությունը՝ ձյունապատ դաշտի մը նման բոլոր երկայնությունը կը գրավեր:

Այլ անկարելի էր չփշրվիլ այդ ծովուն ու ցամաքին մա-

քառմանը մեջ. անկարելի՛ ետ դառնալ բացը նետվելու համար: Այն ատեն աղաղակ մը փրթավ իր կուրծքեն, օգնություն կոչելու ձայն մը, աղիողորմ և հուսահատ գոչյուն մը՝ զոր ծովն իբրև թե անակնկալ աջակցություն մը արգիլելու դիտմամբ իր մոնչյունովը ծածկեց:

Ցամաքեն տասը գրկաշափ բացն էին, ծովն օրորոցի մը պես առաջ ու ետ կը մղե՞ր զիրենք և իր խուլ նվագներովը՝ քնացնել կ'ուզէր այս դատապարտյալները:

Այս մահվան տարուբերին մեջ ալիք մը անհնարին մոլեգնությամբ գրկեց բարձրացուց մակույկն իր լույծ կուրծքին վրա. մանրերկրորդ մը վարանեցավ կարծես որոշում տալու համար, հետո անհավատալի զորությամբ, ցամաք նետեց զայն, հոն հավաքված ավազներուն վրա, ու ետ քաշվեցաւ:

Այս ալիքն որ իր անհրինակ ուժգնությամբը ստույգ կորուստ մը պարտ էր բերել, յրենց փրկությունն հղավ. շափազանց սասաւէությունը խորոտակելու տեղ ազատեց զիրենք և իր նպատակին ներհակ արդյունք մը արտադրեց: Այս պարագային մեջ ծովու վարմունքը մարդոց վարմունքին համաձայն գտնվեցաւ:

Նավավարը դուրս նետվեցավ ու ամեն բանն առաջ իր պրկված ու ուժաթափ մասներովն ա՛լ ավելի դեպի ցամաք քաշեց թեթև մակույկն ու հետո տխուհին դուրս հանել ջանաց:

Մթության մեջ կ'որոշեր անոր վախեն դալկացած դեմքն ու մարմնույն քոլոր զմայլելի գծագրությունը զոր թրջված շրջազգեստը բուրբուրվին հայտնի կ'ըննր:

Այն ատեն բռնեց այդ լեցուն ու հրաշագեղ մարմինը, իր գրկին մեջ, իր ուսերուն վրա առավ՝ առանց թևերուն մեջ կարենալով համարձակու այս հաբուստ իրանը՝ առույգ բարձունքը: Մանկամարդ կիներն այս հպումով, այս ջերմությամբ սթափեցավ: Չզարմացավ սակայն ինքիւնքն այս բազկաց մեջ տեսնելով. կիսովին փարատվող Նվաղմանը մեջ, երազի մը, երջանիկ ու փափագված երազի մը տպավորությունն ունեցավ: Իբր թե Պյոյութերեի իրենց ապարանքին մեջ իր քաղցրաբույր ննջասենյակին անուրջներովը ու երիտասարդ կնոջ իղձե-

քով խոռովված ու բորբոքված ըլլար այս վայրկյանիս, ուզեց
որ այդ երեսգը շուտով չվերջանա, ու երկարի:

Ու այս պատրանաց անձնատուր, հողուն դալարյաց վրա
ուր գրկելով տարած էր զինքն իր նավավարը, նսեմաստվեր
ու խոնավ երկնքին տակ, փոթորիկին հորինած տարօրինակ
ու տիտանյան եղանակներովն, ամպրոպին ահարկու ձայնե-
րուն մեջ, չզարթնուլ ձևացուց, անպաշտպան թողլով վար-
դագույն դարձող այստերն ու նվազելու պատրաստ քնարի մը
պես բոլորովին դողդոջուն այս մարմինը, մինչև որ, այս
երազն որ այնքան կը նմաներ իրականության, շարունակվեթ
ու ամբողջանար:—

Է.

Քարափին վրա ուր նոյրատի կինն ոտք կոխեց, արցունք-
ներ, համբույրներ ու աղոթքներ իրարու խառնվեցան.

— Ազատեցա՛ր, ազատեցա՛ր:

— Եկու զգեստներդ փոխե, խիտմ ես, Տյուրիկ:

Ուրախութենեն վերջը հարցումներ տասնյակներով. ո՛ւր
բռնվեցաք, ի՞նչպե՞ս փախաք, ո՛ր կողմն ելաք: Այս ցնծու-
թյան ու ուրախության մեջ նավավարը մոռցված կը մնար իր
մակույկին մեջ. վերջապես անոր ալ կարգն եկավ. Տյուրիկ
իր ազատարարը ցույց տվավ.

— Ես ինքզինքս կորուսած էի բոլորովին, բան մը չեմ
հիշեր. Սահակին հարցուցեք:

Շնորհակալությունները, գովեստները չզլացան. Տյուրիկի
հայրն ոսկի մը պարգև տվավ:

— Աս տան զավակն ես, ըսին ամենքը միաբերան:

Անկե վերջը բնական էր որ նավավարն ավելի անձնվեթ
ըլլար իր հանրմին որ երիցս իրեն տիրուհին էր:

Ը.

Հետո փոթորիկին հիշատակը միայն մնաց. Տիկինը մեյ
մըն ալ իրիկունները չելավ ծովուն վրա շրջագայելու: Ի զուր

նաւաւարը ամեն ապահովություն տւաւ իրեն. հետո չպիտի երթային, ոչ, ծովեզերքը միայն. մակույկը դիմացկուն ու վստահելի էր: Հանրմը իր որոշման վրա հաստատ մնաց: Այն գիշերվընն ի վեր իր նաւաւարին երեսը տեսնել չէր ուզեթ կարծես. կը զգուշանար անոր հանդիպելն և երբ պարտավորեր խոսք մը ուղղել իրեն, ցամաք ու հրամայական շեշտ մը ուներ միշտ: 7

Զայրույթ մը կար հիմա իր սրտին մեջ անձնատուր եղած ըլլալուն համար այս պատանի սպասավորին: Այդ վայրկյանն որուն ախտաբորբոք անհամբերությամբ մը սպասած էր ատեն մը, ամոթ ու արատ մը կը թվեր այժմ իր հագեցյալ սրտին: Իրեն հավասարներեն շատերու աղերսներն արհամարհած էր ու կը զարմանար այս ռամիկ տղուն հաջողության համար:

Փոթորիկն իր գլխուն վրա և իր հոգվուն մեջ գողացեր ու անցեր էր. ու մոռնալ կ'ուզեր ալ այդ վրդովյալ գիշերը. մինչդեռ նաւաւարն ընդհակառակն հիշել ու հիշեցնել կը ջանար այդ երանավետ ու արհաւիրալից վայրկյանները: Իր տիրուհւոյն շուրջը կը դառնար շարունակ՝ կենդանի հանդիմանության մը պես անտանելի դառնալով: Տէր կրնար երգեթ պատմել իր երջանկությունն ու բախտը, չէր համարձակեր իր տիրուհւոյն խոսիլ անոր նվաղման միջոցին պատահածներուն վրա. և իր սրտին ու մտքին մեջ ամփոփված այդ երջանիկ նվաղումը՝ իրականութենն ավելի երազի մը նման երևակայական բան մը կ'ըլլար, բայց ոչ առանց խորապես վրդովելու իր նոր արթնցող երիտասարդի հոգին:

Վայրկյաններ կուգար ուր ժամերով լռին նստելն վերջն իր խոհանոցի քովի փոքրիկ խուցի մեջ, ու աչքերովը պատկերացնելն վերջն իր անհավատալի երազին բոլոր մանրամասնութիւններն, անդիմադրելի բան մը կը մղեր զինքն իր հանրմին երեսն ի վեր ըսելու իր սիրատու իղձերն ու տառապանքը: Վերջապես այդ ձյունաթույր ու ջերմիկ մարմինն ինքն էր փրկած ծովուն անդունդներեն և իրենը պետք էր լիներ ամեն բանն առաջ:

Լռին, առանձնակյաց ու վայրենի կը դառնար հետզհետեւ

Լ Գործ չի կար տանը մեջ իրեն համար. մակույկը չէին նստեր և ավելի իրեն վարձք մը տալու համար վար դրած էին զինքը, քան թե իրական ծառայութեան մը ակնկալութեամբ: Կը զգար զայս ու կը տրտմէր. այս ողորմութիւնը ծանր կուգար իր սրտին: Շատոնց պիտի խույս տար այս տունէն եթե իր հանրմին տեսքեն կարոտ մնալը դ՛ենդակ ու մահացու զրկում մը չթվեր իրեն: Իրավ է որ անվտանգ աղատներ էին փորոթիկէն, բայց մահվան այսքան մոտ դեգերիլը պառասութեան մը արդունք համարված էր տանը մեջ ու նաշավարն աչքե ինկած կը զգար ինքզինքը: Հանցավորի մը պէս զայն մեղքնալնուն համար միայն չէին պատժեր: Անշունչ ու անտեւանելի մնալու կը ջանար ալ. երբեք մտքեն չանցավ որ ապերախտութիւն մ'էր սնեցոց զինքն այսպէս լքանելն. հիմա անօգուտ, բայց ատենոք անձնվեր եղող շան մը պէս չէին վռնդեր զինքը, բայց չէին ալ ուզեր: »

Այս ցավը՝ փոթորկին սարսափին և անոր պարգևած երանութեան ու անհամար իղձերուն հաջորդելով՝ խանգարեց իր տկար իմացականութիւնը:

— Վրան մեքալ եկավ, կ'ոսեն զինքը մեղքնալով, մինչդեռ երիտասարդ այրին իր անտարբեր ու խուսափող վարմունքը կ'ավելցնէր: Խոսքը եղած ատեն, այդ վիճակին ծանրացումէն վախ կը հայտնէր միշտ: Մյուսներուն՝ չափազանց կը թվեր այդ հոռետեսութիւնը. իր վախին վրա կատակ կ'ընէին, կը զվարճանային.

— Զեյլա հանկարծ ճիտդ փաթթվի:

— Մ'ըւեք, դող կ'ելլամ:

Կը խնդային:

Դեպքերն իր վախին արդարացի ըլլալը հաստատեցին: Նավավարին մտային վիճակը հետզհետե ծանրացավ: Ինչպէս հիմունքը խախտած շէնքի մը մեջ զանազան մասերն իրարու վրա կը զետեղվին խառն ի խառն, միևնույն բանը կը պատահէր գաղափարներուն ու զգացումներուն մեջ զորս ի հիմանց դղրդեր էին: Տոքթորը կանչեցին, քառորդի մը չափ խոսեցավ հետը դանազան նյութերու վրա, բայց միշտ փոթորկին վրա էին նավավարին տված պատասխանները: Բժիշկը

խելագարութիւնը հստատեց և առանց վտանելու պատ-
ճառը ցույց տւաւ. փոթորկին գիշերն ևս չլսուեն խանգարում
մը հառաջ եկած էր խեղճ ուշուն մտքին մօջ:

— Բայց վախնալիք բան մը չկա, կ'ավելցնեն բժիշկը,
ավելի ապշութեան մեկ տեսակն է:

— Չէ', չէ', տոթթոր, տան մեջ վտանգավոր է, այնպես
չէ', կը պնդեր այրին:

Վերջապես ճամփու դրին, մորը տունը դրկեցին ապուշը:
Կյանքը ազատած էր, բայց իր հոգին արդեն կորուսած էր փո-
թորկին մեջ:

Ա.

Կ'ատեի, բայց ինչո՞ւ կ'ատեի այս կինը. ամեն հեղ որ փողոցին մեջ հանդիպեի իրեն, իր խոժոռ, թթված երեսը, փոթփոթած ճակատը, պրկված շրթունքը՝ արհամարհանքով լեցուն՝ կը զայրացնեին զիս:

Իբրև թե հետամուտ մեկն եղած ըլլայի իրեն, կամ բոլոր աշխարհ սիրո հայտարարութիւններ ունենար իրեն ընելու, զորս կանխավ կը զգար, կը գուշակեր, երեսը դառնութիւն մը կը պատեր միշտ, անթափանց պատրվակ մը, պատրաստած անուշ խոսքերդ բերնիդ մեջ ձգելու, արգիլելու համար:

Այս հակառակութիւնը մեր մեջ հետզհետե կը սաստկանար. չէի ճանչնար զինքը. բայց իր ատելութիւնը, արհամարհանքը բացահայտ կը կարդացվեր իր երեսին վրա. խուլ, անիմանալի թշնամութիւն մը որ հետզհետե կը ժանրանար առանց երբեք տեղի տրվելու իմ կողմես:

Ի՞նչ կ'ուզեր այս կինը ինև. կը զգայի որ ծանր նախատինք մը պիտի ըներ, երեսս ի վեր պիտի պողար ընդդէմ ինք, կամուրջին վրա, ոտքես մինչև գլուխս կը շափեր, ամփոփելով զիս իր մեկ նայվածքին մեջ, որուն առջև կը պըղձալէնայի ամեն ատեն:

Զինքը մոտեն ճանշնալու անհուն փափագ մը կուգար հիմա
որտիս, տենշանք մը որ մարմաջի պես կը խածներ զիս
ինքնիրենս այս կնոջ կյանքը, գոյութիւնը կը ստեղծեի, կը
ձևացնեի: Ծանշնալ կ'ուզեի զինքը առանց մեկու մը հարց-
նելու. հետո, ամբողջ աշխարհ մը, ամբողջ էութիւն մը շի-
նելես վերջը իմ ուզածիս պես, իրականութեան հետ բաղդա-
տել զայն: Տեսակ մը նախախնամութիւն կ'ըլլայի, որուն
տրված ըլլար ամբողջ կյանքեր ու միջավայրեր ստեղծել,
մարդեր ապրեցնել, լացնել ու խնդացնել, իրական նախա-
խնամութեան դեմ ոսոխ զորութիւն մը, մրցումի մը մեջ
եղածին պես: 7

Եվ ահա վառիկ ինչպես կ'երևակայեի զինքը. պետք էր
երեսունըհինգ տարու ըլլար, ոչ ավելի, ոչ պակաս. ոչ հիմար
երիտասարդուհի, ոչ դժգոհ տանտիկին, ոչ հույս մը ըլլար և
ոչ հիշատակ մը. ոչ անցյալին նայեր և ոչ ապագային. ներ-
կան և միայն ներկան ըլլար ան:

Կ'ուզեի որ ամուսնացած ըլլար այս կինը. ինչո՞ւ համար.
անոր համար թերևս որ ամուսնացած մեկը չամուսնացածը
կը պարունակե արդեն իր մեջ. և իմ կա'մքս էր որ բան չպակ-
սեր այս կնոջ. կ'ուզեի որ ամուսնացած ըլլար, որպես զի
ազատութեամբ խոսեի հետը, համարձակ, գրեթե անպատ-
կառ:

Ճաշակի տեր կին մը ըլլալու էր, որ գիտնար հովանոցը
բռնել, սիրուն փոքրիկ կոշիկ մը ունենալ և գուպային երեսը
ցույց տալ ամեն քայլափոխին, անհոգ ու անփութ կերպով
մը, զիսու թեթև ողջույնի մը մեջ սեղմեցնել կես ժամվան
խոսակցութեան մը բոլոր հմայքը:

Գրել ու կարդալ չգիտնար բնավ, ո՞հ բնավ չգիտնար.
կին մը ըլլար, որ իր լեզվին վստահեր միայն, որուն ձայնը
ներդաշնակութիւն մը ըլլար ինքնին, ու խոսքերը ամբողջ
քերթված մը, առանց իր գիտութեան:

է՛ն մեծ մտմտութեան այն էր թե պե՞տք էր սիրտ մը տալ
այս կնոջ. թեր ու դեմ ինչե՞ր կար մտածելիք: Սիրտ մը տալ

ու դժբախտ ընել զինքը. շուտ ու իրեն հանդիպողները դժբախտ ընել. երկսայրաբանություն՝ որուն առջև իմ նախախնամությունս կը վարաներ. անհատական օգուտը և հանրության օգուտը կը մաքառեին հոս ալ. ափսոս, առանց ելքի մը հանգելու:

Հոգս. սիրտ չունենար թող ու երջանիկ ըլլար. աշխարհ իր հրապույրեն խաբվեր, սարւոար և անոր ցավովը գալարվեր, տանջվեր, ավերակներու թագուհի մը ըլլար, ինչ փուլթ, որուն փոշիները ու աճյունները ուրախութենեն դողային, երբ այս կինը քալեր իրենց վրա:

Գ.

Շոգենավին վարի հարկի ընդարձակ փամառաին մեջ, ուր վառարանին ցալքը կը վազեր կը վազվզեր ձարե բազմոցներուն վրա, այս բաները կ'մտածեի դիտելով շարունակ այս կլինը հիմա այդտեղ, ճշտ դեմս նստած, ու կը շարունակեի կերտել զինքը, հիմար արձանագործ, սրբագրելով իր գոյությունը, բաներ ավելցնելով ու պակսեցնելով այդ կյանքին մեջ:

Այս հաղջ մթնոլորտին մեջ, ուր անիվներուն անընդհատ բոֆոբֆը կը լսվեր միայն, միտքս կ'աշխատեր անսպառ գործունեությամբ. իր աղվորիկ մտտո դեմքը կը ձգեի ասնպես ինչպես որ էր արդէն. իր սև շրջազգեստը կը պահեի. սև տաւրելե գլխարկին շանյակներուն խառնվող ոսկի մազելուն շէի դպեր բնավ:

Հետո, դինքը ստեղծելին վերջը, հարկ էր իր ամուսինը, տունը տեղը, ստեղծել. ամուսին մը այս կնոջ. հիմա կը զրդջայի ամուսնացնելու համար այս արարածը որ իմ էր, զոր իմ ձեռքս էր պահել անեղծ իր կույս գեղեցկությանը ու հրապույրին մեջ:

Շոգենավը կը քալեր իր ջուրի անդուլ աղմուկովը լեցնելով ականջս: Կի՞ք կը պահեր իր խոժոռ երեսը, և ես որ այնքան բու՛րբ էր կամենայի իրեն, որ այնքան կը պրպտեի իր կյանքին խորը, է՛ն մութ անկյունները, ես որ մաքիս ցավա-

տանջ հոգնությամբը և երկունքովը այնքա՛ն իրավունքներ ունեի իր վրա, ես անխարբառ կը շարունակեի դիտել զինքը, մինչդեռ վառարանեն արձակվող բոցին նշույլը իր դեղին խոպուպիքը կը հրահրեր ու աշտերուն գունաթափ վարդի երանգը բոլորովին կը կարմրցներ, կը վառեր:

Դ.

Հետը խոսելու անդիմադրելի պետք մը կը զգամ. պետք մը ըսելու իրեն մեղմով. «Կ'աղաչեմ, թողուցեք այդ դառնացած դեմքը, չե՞ք գիտեր որ անույշ ժպիտ մը ո՛րքան պիտի վայելի ձեզի. կը տեսնեմ որ սրտերնիդ կը նեղանա այս առսնձնության մեջ, ու ես պատրաստ խոսակից մըն եմ ձեզի»: Ասոնր բոլորը բարձր աձայն ըսելու հիմար եռք մը կը շարշափէ զիս:

Նավամատույցները կ'անցնէինք մեկիկ մեկիկ. Հիսար, Պոյաճքոյ. ապահովապես Ենիմահալի կ'երթա ինքը՝ ճամփու վրա թողնով զիս որ պարտավոր եմ Պոյուլքտերե ելլել ու կիսաշեն, կիսավարտ թողուլ այս բոլոր կյանքի հորինվածքը:

Պոյուլքտերե հասնելուս ոտք կ'ելլեմ ակամա և դրացիս ինքն ալ կ'ելլի: Դիպվածով միասին պիտի շարունակենք ճամփանիս. նավամատույցեն աշիս կը դառնամ, ծառազարդ ճամփու մը հետեւելով. ետիս կը նայիմ ու կինը կը շարունակե գալ մանրուկ քավվածքով մը որ բոլոր ատելությունս կ'առնի կը տանի, այնքան շնորհալի, բնական: ու հրապուրիչ է իր տեճը. կը խորհիմ որ իմ բոլոր երևանայությամբ, այս ինքնատիպ ամբողջությունը չէի կրցած ձևացնել: Կանք կ'առնեմ տան մը դրան առջև ուր գտնուեալ խորհրդակցության մը համար կ'անշտեմ են զիս, ուր ամբողջ ընտանիքի մը պատիվն ու հոգսն էր: Ես միանգամայն վճռվելիք, և ահավասիկ այդ կինը որ քովիկս կու գա կը հասնի, կը կենա ւպասելով որ բացվի դուռը:

Ներսը ճանչցանք զիրար վերջապես. այս ընտանիքեն էր, որոնց դատին համար գացեր էի իմ կարծիքս տալ. սեղանի վրա դրված պաշտոնագրերու, վճռագրերու, տաճկերեն գր-

ված կնքյալ մեծ թուղթերու շուրջը կը խորհրդակցինք, կը մտածենք, ջանալով փրկութեան միջոց մը գտնել կորսվելու մոտ այս հարստութեան համար. ու հիմա իր խոժոռ նայ-վածքը ո՛րքան կակուղցած քաղցրահամ է երբ ինձի կը դառ-նա. խնդիրք մը կա հոն լռին ու բացորոշ և ես կը շարունա-կեմ կարգալ շուրջի թուղթերս, հարցումներով ընդմիջելով ընթերցումս ու այդ կնոջ դառնալով.

— Ամուսիննիդ թողած եք, այնպես չէ՞, տիկինս:

— Այո՛:

— Քանի՞ տարու էիք երբ սա թուղթը ստորագրեցիք:

— Հազիվ տասներկու տարու, անչափահաս էի, չէի գի-տեր ստորագրած թուղթս:

— Զավակ չունեցա՞ք երբեք:

— Ո՛չ, հազիվ տարի մը ապրեցա ամուսնույս հետ ու բաժնվեցանք. իմ բոլոր դժբախտութեանցս պատճառք ինքն էր:

Ու կատարյալ հարցաքննութեան մը կ'ենթարկեմ զինքը, ճիշտ ուրիշներուն պես, ու երկար ատենն ի վեր զիս տանջող հետաքրքրութեան վրեժը կը լուծեմ ահա:

Ուրեմն դժբախտ էր իրոք. ամուսնացած էր՝ ամուսնու-թեան դառնութիւնները միայն տեսած ըլլալու համար, ու հիմա այդ կապը ամեն տեղ ընդթարչ կ'ածեր իրեն հետ բան-տարկյալի մը ոտքին կապված շղթային պես. ասդին իրենց հարստութեանն ալ դատական վտանգի մը մէջ քնկղմելու փճանալու վրա էր:

Նախախնամութիւնը ինձի պես չէր. այս կնոջ գեղն ու հասակը, տարիքն ու հրապույրը չէին ազդած անոր վրա. անիկա իր ռամիկ պատուհասներուն ու ցավերուն համար քնալ խտրութիւն չէր դրած այս կնոջ նկատմամբ:

Ե.

Հետո երբ դատն ստանձնեցի ու մտերմացա բոլոր ընտա-նիքին հետ, պատմեցի օր մը իրեն իմ նախախնամութիւն մը ձեռնալու անհնարին երազս:

Եվ տեսա, որ այս կինը իր դատովը կ'ապրեր միայն. իբր կորսվելու մոտ ապրուստին սարսափը իր միակ մտմտութեան էր, իր կյանքը այս հոգովը կը լցվեր բոլոր. այս վեճին բոլոր մանրամասնությունները կը զբաղեցնեին զինքը, աշխարհին գրեթե անշատելով:

Դեմքին վրա դրոշմված խստությունը զոր այնքան ջանքած էի վերլուծել, որուն ամեննն բանաստեղծական բացատրություններ տալով՝ մեծցուցեր էի մտքիս մեջ, այս դատին պատճառած հոգն էր անվրեպ:

— Դատերնիս շահեցեք, կ'ըսեր ամեն անգամ զիս տեսնելուն, դատերնիս շահեցեք:

Ասով կ'ապրեր ալ, այս մտատանջությունը զինքը կը սնուցաներ. դատարանի, կոչնագրի, վճռագրի վրա էր իբր խոսքը շարունակ. և ես որ իմ նախախնամությանս մեջ սիրո, հրապույրի ճակատագիր մը սահմաններ էի իրեն, հիմա այս կնոջ անձուկ ու սովորական գոյությունը տեսնելով, կ'արգահատեի՝

ԱՌԱՋԻՆ ԶՐԿԱՆՔԸ

Քիչ մը ետքը պիտի արթննա հորանջելով ու երախայի բռունցքովը շփելով արտևանունքը: Ի՞ր վւտահող նայվածքը սենյակին մեջ շորս դին պտտցուցած ատեն՝ բոլոր խաղալիկները իրենց տեղը կարգով շարված պիտի գտնեն, հաճոյակատար և անտրտունջ արարածները՝ որին ոտքը, որին թևը կոտրած՝ զինքը գոհացնելու առջի պատրաստակամության մեջ սպասելով:

Պառկած տեղեն՝ փոքրիկ սրունքները օդին մեջ երերցնել պիտի քիչ մը ու տոտիկներուն հետ ալ պիտի խաղա, հետո պիտի կանչե.

— Նեննեն:

Վարժված է որ իսկույն պատասխանեն իր առջի կոչին, ու պիտի զարմանա քիչ մը երբ որ Նեննեն ուշանա քովը վազելու: Առաջին անգամն է որ պիտի պատահի իրեն այս տարօրինակ ու անկարելի բանը, հապաղում մը իրեն դեմ՝ որ սորված է միշտ շքեղ անտարբերությամբ մը դիտել այն արտոբանքը որ իր մեկ ու կես տարու մանկիկի հրամաններուն համար կը ցուցվի միշտ:

Ու անհամբեր, դառնալով անկողնին մեջ, պիտի կանչե նորեն.

Ան՝ ժամ մը առաջ գնաց հեռացավ, այս վերջին անգամուն ալ նորեն ինքը քնացնելն ետքը մանկիկը՝ Պարտիզակի երգերովք զոր ես ալ հիմա կամա ակամա գոց ըրած եմ քիչ մը:

Քունին մեջ մեղմիկ համբուլը մը դնելն ետքը զավկիւն ճակտին վրա, որ քիչ մըն ալ իր զավակն է հարկավ, քաշվեցավ գնաց ոտքին մատներուն վրա կոխելով:

Նոր շրջազգեստը հագած էր, վերջին նվերը զոր մեկնելն առաջ տվինք իրեն. ու, գեղը տանելիք սնտուկները կապած մեր տունեն մեկնելն առաջ, երբոր եկավ ձեռվրնիս պագնելու՝ կինս ու ես արցունք մը կարծեցինք տեսնել իր գեղացիի անննգ աչքերուն մեջ:

Արթնալուն՝ Նեննեն չի կար. բայց ծնողքը հոգածու՝ սպասեցին անոր զարթումին ու հազար տեսակ խաղերով ջանացին որ շփոտրն իր ստնտուն: Իր մանկական ուշադրութիւնը զբաղեցավ ատոնցմով, բայց իր փոքրիկ կյանքին մեջ այս առաջին բաժանումին պարապը չի լեցվեցավ շուտով ինչ որ ալ ըրինք, նորեն միջոց մը Նեննեն հիշեց. ան ատեն լացավ, պուռաց, կարծելով որ մոտ տնո մը պահվրտած էր միայն և զինքը զայրացնելու համար չէր գար իր քովը: Վերջը կամաց կամաց գիտակցութիւնը, անմռունչ ու անխոս ընկճումը եկավ ավելի մեծ աղետի մը, անդարմանելի կորուստին գիտակցութիւնը: Իր լացը որ բարկութեան լացն էր մինչև այդ վայրկյանին՝ փոխվեցավ, հեզ ու խռնարհ դարձած, համոզված լացը եղավ: Իր սուգը ամբողջ շարաթնեք տեկց:

Մարդկային զգացումները հողերու մեջ թաղված հիւն քաղաքներու կը նմանին. որչափ որ պեղումներու շնորհիվ աչքի առչն ելլեն անոնք՝ այնքան իրենց խորունկութիւնը կը պակսի: Այսպես ալ հիմա իր կսկիծը նվազ արտահայտված ավելի ինքնամփոփ ու ավելի սպառիչ էր ամեն շուրջապար-

ված զգացումներու պես, վասն զի ավելի անկեղծ էր: Բայց կարոտի վայրկյաններ կ'ունենար երբեմն այդ միջոցներուն, իր ձեռքի խաղալիկները մեկդի կը նետեր, արհամարհելով ատելով՝ իր ուշադրութիւնը ու իր վշտին հիշատակը ձեռքէն խլող այս պզտիկ դավերը ու հատնումով ու անձկանոք լեցուն ձայնով մը կը հարցնէր.

— Նե՛նե՛նե՛ն:

— Նենենն պիտի գա:

Այլ հիմա գիտեր այս խոսքին սուտ ըլլալը, բայց կը հավատարատոր. սուտը սփոփանք մը կ'ըլլար այս պարագային մեջ և մանկիկը ինքնախարութեան առաջին փորձը կուտար և անձնատուր կ'ըլլար ատոր. էպես մարդկային տկարութիւն որ ահավոր ստուգութիւններէն կը խուսափի միշտ, մխիթարութեան միջոցներու մեջ ամենեն պատիւը կուրութեամբ կը գրկէ, այն անրուժելի հիվանդներուն նման որոնք իրենց վիճակին գիտակից՝ զիրենք մաշեցնող հիվանդութեան գոյութիւն շունենալուն մտադրուր կը հավատան, եթէ ասանկ հավաստիք մը ընծայվի իրենց:

Ամիսներ անցան ասանկով. ես՝ կը հետեւի իր վշտին այլափոխութեանցը. իր ցավը երթալով կը մեղմանար՝ առանց բոլորովին անհետանալու. ինչպե՛ս ըսեմ, կ'անուշնար գրեթէ ու իր հառաչանքով լեցուն ձայնը երգի մը պես կը կրկներ ատեն ատեն.

— Նենենե՛ն:

Տարի մը ետքը բերնի վարժութեամբ մը միայն այս անուշը կուտար. ժամանակը ահա ասանկ իր պաշտոնը կատարեց: Հիմա մենք էինք որ իր ստնտուն կը հիշեցնէինք իրեն: Առջի հեղ այս անունը արտասանելնուա՝ զարմանքով ու հարցումներով լեցուն աչքերը մեզի դարձան. հետո մտմտութի մը մեջ ինկավ պահ մը ու քիչ վերջը իր փոքրիկ գլուխը թոթովեց մեկդի ընելու համար կարծես իր միտքը լիկող շարշարող գաղափարը ու խաղալիկները պահանջեց մենէն:

Հայտնի եղավ որ իրեն համար Նենենն գաղթած էր իրականութիւն մը ըլլալէ, հիշատակ մը դառնալու համար:

Հինգ տարի վերջը Նեննեն վերագարձավ Պարտիզակեն: Յազմա կապած, շալվար հագած անճանաչ կնիկ մըն էր. իր արևակեզ դեմքը տգեղցներ ու պառվեր էր. ո՛ւր էր մեք մոտեղած ատենվան շնորհալի ու երիտասարդ կիներ:

Հետո այս հինգ տարիները անջրպետ մը բացեր էին. անիկա որ մեր ընտանիքեն էր ատեն մը, հիմա օտարական մը գարձեր էր. երկու կողմեն կը զգայինք ասիկա:

Բայց երբ որ Արամիս ձայնը լսեց՝ չգիմացավ. իր շնչին նվերներու տոպրակը գետինը մոռցավ, անոր քով վազելու համար: Դեռ միտքս է տեսարանը. Արամս նախ վախցավ, ետքը զարմանալի զգացում մը ունեցավ այս կնոջ դեմ:

— Նեննեզ եկա՛վ, կ'ըսեինք իրեն:

Մտնտուն համբույրներով կը ծածկեր տղու երեսը, բայց փոխադարձ ուէ սիրո արտահայտութիւն մը չստացավ. մանուկը հետաքրքիր՝ մանրամասն քննեց այս կնոջ տարօրինակ տարազը ու միջոց մը՝ յազման վար քաշեց գլխին. սա եղավ իր միակ շարժումը, հետո ձգելով Նեննեն՝ իր մօրը քով վազեց:

Կարծեմ թե այն քանի մը օրվան մեջ որ այս կինը մեր տունը մնաց, իրենց հարաբերութիւնները բարվոքեցան քիչ մը. վերհուշումը եկավ, անցյալին եղծված գիծերը տարտաժ կերպով մը ճշտվեցան մինչև աստիճան մը իր մտքին մեջ. բայց ասիկա նոր հոշոտում մըն էր որ եղավ իր սրտին համար:

Անիկա իր երախայի երևակայութեամբը դուրսից պատկեր մը պահած էր իր Նեննենն ու ահա իրականութեան մեջ այդ պատկերը իր շնորհազուրկ ու ծիծաղելի իսկութեանը մեջ երևան կուգար. այս կի՛նն էր ան որուն համար այնքան արցունք թափած և կսկիծ զգացած էր: Ավելի աղեկ չպիտի՝ ըլլար որ անեզծ մնար իր մանկական հիշողութեան մեջ մնացած դիմագիծը: Հիմա պզտիկ գորով մը կը սկսեր ցուցնել անոր դեմ, բայց ասիկա ավելի պարտքի ձևով բան մըն էր քան ինքնաբուխ սեր մը. իր տղայական գիտակցութեանը

կ'ըսեր իրեն որ ապերախտ մեկը պիտի սեպվեր թե որ երես
դարձներ այս աղքատիկ կնկան, ու միմիայն այս կշտամբան-
քեն ազատելու համար կը հոժարեր ինքն ալ փոխադարձ
համբույր մը առնել իր նեննեին սեցած այտերեն:

Եվ խորհեցա ինքնիրենս որ բաժանումի մը ցավը վայր-
կյանին միայն կրնա դարմանվիլ. հապաղված վերադարձ մը
նոր կսկիծ մը կուտա՝ քաղցր հիշատակ մը եղծանելով:

ԱՆՀԱՎԱՏԱՐԻՄԸ

Կնոջական աշխարհը զոր էրիկ մարդիկ կազմակերպած են ուզածնուն պես, բռնադատիչ ու ճնշող կին արարածին դեմ՝ հարկավաժներն աներևակայելի ընդվզումներու և կեղծիքներու աշխարհն է:

Ահա հատ մը անոնցմե՝ զոր ամուսնացած կին մը պատմեց ինծի անցյալ օր, այցելության մը պահուն: Հիմա որ տարիքը առած մեկը կը սեպվիմ՝ կիները ալ շեն քաշվիր իրենց գլխն անցած դարձածը ինծի խոստովանելի: Գիտեն որ կը սիրեմ իրենց հոգեկան հարցերովը զբաղիլ, այդ խուչ պայքարներուն պատմագիրը ըլլալ: Մանավանդ որ իմ մեծ ներողամտութիւնս իրենց մեղանշումներուն համար տեսակ մը հրավեր է խոսելու:

Մեծ պատահարները զիս անտարբեր կը թողուն. բայց ժամեր գեպքերը՝ շնչին ուրիշներու աչքին՝ լուրջ խորհրդածութիւններու նյութ են ինծի: Դասերը որ կը քաղեմ անոնցմե՝ վրդովիչ պայմանադրական կարգ ու սարքի կուսակիցներուն՝ թանկագին են ինծի համար: Անոնք կուգան հաւտատել այն բարոյականը որ իմս է, ճիշտ ներհակը և գլխավարը հանրութեան մեջ ընդունվածին. իմ բարոյականս որ կը կայանա

իրականը՝ Սուտին, Ճշմարիտը՝ Գեղծին վերադասելուն մեջ
ամեն տեղ և ամեն ժամանակ:

Այս պզտիկ դեպքը ինձի պատմողը շնորհալի կին մըն է,
քիչ մը դժգույն, քիչ մը նիհար, աչքին կոպերը քիչ մը կըտ-
բած, քիչ մը խուսափող նայվածքով, այն՝ որ վեհերոսներու
հատուկ է, քիչ մը ծիծաղող վրաս, վասն գի կնոջական հոգ-
վույն ամեն առեղծվածները լուծողի հովեր կ'առնեմ:

— Պարոն, քսավ անիկա երբոր մյուս հյուրերը մեկիկ
մեկիկ ձգեցին դացին և մինակ մնացինք երկուքնիս սրահին
մեջ, այս վայրկյանիս ժանրակշիռ խոստովանություն մը
պիտի լսեք ինե: Այո՛, պարոն, ես ամուսնացած կին՝ օր մը
էրկանս գեմ անհավատարմություն գործեցի:

Կը ուզասեր որ աղաչեմք մը արձակեմ կամ վրդովումի
նշան մը տամ. ես, ընդհակառակը, ոտքս ոտքիս վրա նկատած
հենցաղապետ մարդու վարժությամբ՝ պատասխանեցի.

— Տիկին, ձեզի պես գեղեցիկ կնոջ մը համար այդ եղե-
լությունը գիս չի զարմացներ բնավ:

— Կ'ազաչեմ, կ'ազաչեմ, կրկնեց անիկա անհամբերու-
թյամբ, թողուցեք ձեր կնամեծար մարդու փաղաքշանքը. այս
վայրկյանիս մտածող մարդուն հետ խոսիլ կը փափագիմ.
Կ'ըսեք որ անհավատարիմ գտնվիլս, ես որ պատվավոր կին
մըն եմ, ձեզ չի զարմացներ, և սակայն իմ գործած անհա-
վատարմությունս ձեզ պիտի ապշեցնե անպատճառ, վասն զի
էրկանս ներկայությանն էր...

Յարակույսի նշաններ գեմքիս վրա:

— Եվ նույնիսկ օգնությամբը, ավելցուց անիկա:

— Գատակ կ'ընեք, աիկի՛ն:

— Կը կրկնեմ, ի՛ր օգնությամբը, բայց ո՛չ հարկավ իր
գիտությամբը. փառք աստուծո, վերջապես քիչ մը զարմա-
ցած կը թվիք, կ'ուզե՞ք խոստովանությունս լսել և ի հարկին
թողություն տալ:

— Առա՛նց ապաշխարության, հարցուցի խնդալով:

Գիտեք որ էրիկս դրական մարդ է, պե՛տք է արդյոք բացատրել թե ի՛նչ է դրական մարդը. մեր վաճառատան տոմարակալը և բոլոր պաշտոնյաները անոր տաղանդին վրա կը հիանան և շափազանցություն մը չէ աս: Ամուսնութեան թվականին պարզ խանութպան մըն էր. հիմա արդեն առաջնակարգ հայ վաճառականներեն է: Կատարյալ ամուսին մըն է այնչափ որչափ որ դրական մարդու մը կը վայելն ըլլալ տարին շորս գլխարկ և վեց շրջազգեստ կը շինն ինծի. մանր մունր արդուզարդի ծախքերն ալ հոժարութեամբ կը վճարեմ: Վերջապես նյութական բարեկեցութեան մը ամեն պետքերուս գոհացում կու տա և այսպիսով իր ամուսնի պարտականութիւնները լիովին կատարած ըլլալու հոմոգումը ունի: Պետք է ավելցնել որ կը սիրն զիս. վասն զի կը թվի թե իր արուի իտեալին պատշաճ մարմնական առավելութիւնները ունիմ: Ասոր մեջ ալ դրական և հաշվի մարդն է նորեն. պարտիի և պահանջիի գլուխները հավասարեցնելու ճարտար մարդը: Ամուսնական կյանքին համար անբավական հատկութիւն մըն է աս՝ և շնչին անհամաձայնութիւններ որոնց պատճառը չ'ըմբռնեմ, անպակաս են մեր մեջը: Արտաքուստ բարեկիրթ ձեւեր ունի. իրոք բուռն և զայրացկոտ է. նախանձն ալ մեծ բաժին ունի իր ցասումներուն մեջ:

Ես երեակայութեամբ ապրող կին մը շեմ. բայց կը կարծեմ որ մարդուս համար ուտելի խմելի, հագվիլ շքելի ավելի բան մը կա միշտ. ամուսնութիւնը միայն մարմնական մերձեցում մը չեմ նկատեր, այլ հոգիներու ու զգացումներու միութիւն մը: Հոս է որ զիրար հասկնալու կարող եղած շնք և ասկէ ծագում առած են այն վեճերը, որ մեզ իրարմ բաժնող անջրպետը խորունկցուցած են հետզհետեւ, առանց սակայն զիս շեղեցնելու էրկանս հանդեպ ունեցած էական պարտաւորութենեմ՝ որ մարմնական հանձնառութենն մը ավելի խղճմտանքի հանձնառութիւն մըն է: ➤

Յրկու տարի կա, Պյոյուֆտերի յալը մը կը բնակեինք. հե-
ռավոր ազգականներես երիտասարդ մը հոն հաստատված էր,
մեր տունը հաճախել սկսավ: Կանացի բնազդովս իսկույն
գուշակեցի որ մեծ տպավորութիւն մը ըրեր էի իր վրա: Ան
ալ վաճառականութեամբ կը զբաղեր. բայց բնավորութեամբ
ո՛րչափ հեռու ամուսիննս. ավելի մոլորած մըն էր առևտուրի
ասպարեզին մեջ քան թե անհողդողդ ուղևոր մը էրկանս
նման: Խորհող քան թե գործող, զգացող քան թե արտահայ-
տող մարդ մըն էր անիկա: Իր անփութութեամբը տակալ կը
փճացնէր հորմեն մնացած հարստութիւնը, երբոր ուրիշներ
մեծամեծ գումարներ կը գիզէին նույն առևտուրին մեջ:

Եվ գոհ էր, կը վախճամ ըսելու երջանիկ, այսպէս ըլլա-
լուն համար: Խիստ լավ կը խոսէր անգլերէնը, քանի մը տարի
Մանչեսթր ապրած ըլլալով, քիչ մը նկարել գիտեր, ամենեն
ավելի երաժշտութեան անձնատուր էր: Պշտանք մը կար կար-
ծես այս տղուն կյանքի ըմբռնումին մեջ, պշտանք որ ազնը-
վական արհամարհանքն մը կը ձևանար այն բիրտ ուժերուն
գեմ, որոնք մարդկութեան ճակատագրին մեջ այնքան մեծ տեղ
մը կը բռնեն:

Քիչերն իրեն չափ գիտեն ազվոր խոսիլ. անակնկալներով
գրվագված, ապրված կյանքի հատվածներով երբեմն խորունկ,
երբեմն զվարթ դիտողութիւններով պճնված խոսակցութիւն
որուն համար հոգի կուտամ ես: Իմ առանձնութեանս համար
բաղձացված ընկերն էր, զոր դիպվածը դեմս հանած էր: Ի՛նչ
վտանգավոր դիպված սակայն. լերան վերելքները հմայիչ
տեսարաններ կը պարզեն մարդուս, բայց այդ սարավանդնե-
րուն քովերը ո՛րքան անգունդներ կը պահվըտին. վա՛յ հոնկն
սահողին:

Պը զգայի որ իմ ոտքս ալ կը սահեր և դեմինս ատով հա-
մարձակութիւն կ'առնէր: Անոր աղերսներուն մեջ, նայված-
քով պատմված, կես բառերով արտասանված, վեհերոտ ու
բաղցր աղերսներ, իմ ընկճվիլս կը տեսնէի: Իր լուռ պաղա-

տումը զիս կը պաշարեր առտու իրիկուն, տունը, փողոցը, ամեն ժամ և ամեն տեղ, չորս դիես կը մոտենար, մեղմիվ քայց անընդհատ, ջուրին պես աճելով շարունակ։ Եվ ես կոչում կ'ընեի իմ պարտավորութեանս, իմ պատվիս, բոլոր այն ռկզքունքներուն որոնցմով մեծցեր էի, իբրև թե այս բարձրացող ջուրին դեմ մինչև ոտքիս մատվներուն վրա կենալով բարձրանայի ես ալ, դիմադրելու և շընկդմելու համար։

Օր մը նամակ մը տվաւ ինծի այն անդիմադրելի ու խանգոտ լեզվովը գրված որ իրեն հատուկ էր։ Երջանկութեան կոչումս, որուն խորունկ արձագանքովը բոլոր հոգիս դղրդաց։ Վճռական վայրկյանն էր աս կանացի կյանքին մեջ։

Իրիկվան ճաշեն վերջը եկաւ պատասխան փնտրելու։ Ամուսինս պոի՛ն խաղալու գացած էր դրացիի մը տունը։ Որոշումս տվեր էի արդեն՝ Ամառվան այն ոսկեհուն ու սարսուռացող գիշերներեն մեկն էր, որուն մեջ մարդերը և իրերը կը շփոթվին, կ'անոսրանան, կ'աննյութանան, ցնորքի և երազի կը վերածվին։ Այս դյութիչ աշխարհքը ինծի կրկնապես զմայլելի կ'երևար, վասն զի այդ պահուն հրաժեշտ պիտի տայի անոր, քարափի վրա կէցող, շոգենաւ մտնելու պատրաստ ճամփորդին պես, որ օտար երկրի մը հաճույքներեն ձեռք քաշելով իր հայրենիքը կը վերադառնա։

Երկու բառով, այն հատու ու վճռական բառերովը որոնցմով կիները իրենց անդառնալի կամքը կը հասկցնեն երբոր ուզեն՝ ըսի բարեկամիս որ պետք էր հրաժարիլ անօգուտ հետապնդումն ա՛յնչափ անպատշաճ իրեն, որ էրկանս մտերիմն էր, որքան անվայել ինծի որ պատվավոր կին մըն էի։ Զպահեցի իրմեն որ միակ անձն էր ինքը զոր հոգվույս ամենին մոտիկը նկատելուն տկարութիւնը ունեցեր էի պահ մը, և ճիշտ ասոր համար, պետք էր որ այլևս ոտք չկոխեր իմ տանս սեմնն ներս։

Մեկ վայրկյանի մեջ դահիճի պաշտոնս կատարեցի։

Զգեց զնաց առանց բառ մը արտասանելու, զարմացնելով

զիս իմ դյուրին հաղթութեանս վրա: Զղջումով խառնված թախիծով մը աչքե անցուցի այդ երիտաւարդին հետ անցուցած աղվոր ժամերս. իրո՞ք բաժնվեր էի իրմե. ժամ մը վերջը նամակ մը անկե: Դողալով բացի զայն:

Քանի՞երորդ անգամն էր արդոք որ կը կարդայի զայն երբ ամուսինս սենյակես ներս մտաւ հանկարծ: Հանցավորին անգիտակից շարժումովը նամակը իսկույն պահեցի. քովս վազեց.

— Ի՞նչ է այդ պահածդ, ուսկի՞ց է:

— Ոչինչ:

— Ի՞նչպես ոչինչ, տո՛ւր որ տեսնեմ:

— Ոչինչ ըսի քեզի:

Նո գնաց երկու քայլ, մեկ նայվածքով ոտքես մինչև գլուխըս շփեց զիս իբրե թե հասկնալ ուզիր թե արդոք միևնույն անձն էի ես, որուն այնքան վստահութիւն ցուց տվեր էր: Տարտամ կերպով մը՝ բաներ մը կը գուշակեր առանց հավատալ ուզելու: Դեմքին վրա կը կարդայի նախ՝ ապշութիւն մը, հետո՝ պզտիկ վարանումի խառնված մտքի աշխատութիւնը, որով հասկնալ կուզեր անցած դարձածը, և ավելի ետքը՝ լուծումը՝ արդեն ձեռք բերված իր դրական մարդու կտրուկ տրամաբանութեամբը: Ուրիշ ատեն պիտի դողայի իր առջևը. չեմ գիտեր ինչո՞ւ այս անգամ, կարճ հասակովը վրաս խոյանալու պատրաստ, արյուն լեցված ու կապիճեն դուրս ցատքելու մոտ աչքերովը զարշնլի և քիչ մըն ալ ծիծաղելի երևցաւ աչքիս: Նո ալ ինքնիրենս հարցուցի որ այս ռամիկ էակի՞ն համար բոլոր երջանկութեանս զոհողութիւնը ըրեր էի: Հասկցաւ կարծե՞ս թե իր վրա ըրած դատաստանս և ավելի կասողեցաւ:

— Սիրող մը ունիս, ո՞վ է, պիտի ըսե՛ս:

— Սիրող շունիմ:

— Թուղթը, շո՛ւտ:

Իմ մեջս ալ հակառակութեան ոգին հանկարծ բռնկեցաւ. ոտքի ելա:

— Պիտի չտամ:

Այն ատեն դեմքին այլակերպութիւնը զարհուրելի եղաւ. բերնեն թուքեր սկսան ելլել հայհոյութիւններով խառնված:

— Կը ճանշնամ սիրողդ. սա ազգականդ չէ՝ մի. արգեն
կասկածեր էի քիչ մը:

Լուռ մնացի:

— Ան է սիրողդ. սիրո՞ղդ, հասկցա՞ր:

Դարձյալ լռություն:

Մոլեգին վրաս վազեց, ոտքի ուժգին հարվածով մը գետին
զլորեց զիս. ցավը սրտիս զարկավ. նամակը կը փնտրեր
վրաս. բոլոր տկարությանս մեջ գեռ կը դիմադրեի, կարկա-
մած մատներուս մեջ համառ հուսահատությամբ մը սեղմելով
թուղթին կտորը: Հետո ծեծել սկսավ զիս: Իր արու անասունի
ճախանձը՝ թումբերը խորտակած հորձանքի մը բոլոր զայ-
րույթովը կը պոռթկար.

— Սիրո՞ղդ, սիրո՞ղդ:

Գետինը երկնցած, մարմնակործան, այս բառը բոլոր ցա-
վիս սաստկության մեջ՝ անուշ մեղեդիի մը, սփոփանքի մը
պես կու գար ինձի: Այո՛, վերջը վերջը սիրող մը գտեր էի,
հոգիիս մեկ ընկերը և զոր ինն վանելու, հեռացնելու հիմարու-
թյունը գործեր էի: Մարմնիս էն տանջված վայրկյանին այն
սիրույն բոլոր քաղցրությամբը կը վրդովեի: Ո՛րքան Թուսթոյ
իրավունք ունի «Քրեոյցերի Սոնաթ»-ին մեջ պնդելու որ հոգ-
վույն անձնատվությունը մարմնույն անձնատվութենէն ավելի
մեղավոր է: >

Կերած ծեծիս մեջ՝ անարգված զգացումներուս բոլոր
սաստկությամբը՝ ինքզինքս սիրած երիտասարդիս գրկին մեջ
կը զգայի և պատրաստ անոր զոհվելու, թեև ցավին շղիմանա-
յուս համար ալ միեռնույն վայրկյանին բարձրաձայն կու լայի:
Խառնաճուճը մարմնիս ահեղ ու խորհրդավոր արարողու-
թյան մը պես զիս սիրածիս կը զուգավորեր. տեսակ մը պսակ՝
զոր նախանձը կը դնէր մեր գլխուն վրա և մեզ իրարու կը
կապեր անդարձ: Երջանիկ և նվաղած էի: Ան մարտիրոսներու
զգացածին նման զգացում մըն էր իմինս, տեսակ մը երանու-
թյուն, որ դեմքիս վրա՝ արցունքիս մեջեն՝ պայծառ կերպով

կը ցուանար և ա՛լ ավելի կը զայրացներ էրիկս: Կը հասկնամ հիմա սուրբերը տանջողներուն բարբարոսութիւնը:

Ապտակը կ'իջներ երեսիս, հետո կռուփի հարվածներ կըռնակիս, մեջքիս. միսերուս կսկիծը հոգւոյս մեջ հեշտութեան մը պես կը ծավալեր ու սիրած երիտասարդիս անձնատուր կ'ըլլայի բոլորանվեր: Տանջանքիս էն սաստիկ ու կսկծալի ռուպեին նահատակութեան, գերագույն վայելքի մը սարսուռովք կը դողայի և էրիկս եղավ այս երջանկութիւնը պարգևողը ինծի:

Վերջապես ձեռք անցուց թուղթը, ապշութեամբ ու ամոթով լեցվեցավ, գտնելով անոր մեջ ոչ թե հանցանքիս, այլ անմեղութեանս ապացույցը. զղջաց ըրածին, ոտքս ինկավ, ներում խնդրեց:

— Դուն իմ հավատարիմ ու պատվավոր կիներս ես, ըսավ ինծի, ճիշտ այն վայրկյանին որ գուցե պատվավոր բայց անհավատարիմ եղած էի իրոք:

ՄԱՆՈՒ ԴԵՄՔԵՐ

ՊՈՒԵՏ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՄԻՍԸՔՅԱՆ

Տասը տարի կա. օգոստոսի կիզիչ արևին տակ, Ղալաթիո կամուրջին վրա, լայն ու հաստ թիկնոցի մը մեջ, ցուրտ շառնելու սարսափով աղեկ մը փաթթված, ու գլխուն վրա բանալով ահագին հովանոց մը որ նախապատմական օդապարիկի մը տպավորությունը կը թողուր տեսողներուն վրա, միջահասակ, մարմնեղ, երեսը մազով մորուքով ու ակնոցներով ծածկրված մարդ մը՝ հանդարտաքայլ կը հառաջանար:

Ամեն ոք կանգ կառնե, ու ես ալ ամենուն պես, դիտելու համար տարօրինակ անցորդը՝ իր միևնույն ատեն ցուրտի ու տաքի դեմ առած չափազանց զգուշությանցը, խոժոռ ու վախկոտ դեմքին վրա նկարվող՝ ավազակներու մեջ դիպվածով խնկած մարդու ապշությանը համար:

Միսաքյանն էր:

Կամուրջին վրա ամենքը կաճապարեին կը վազեին իրենց գործին ժամ առաջ հասնելու և ափրիկյան տաքե մը ազատելու ջանքով. ինքը փուլթ չէր ընե. տոտիկ տոտիկ, բայց շուրջը դիտելով շարունակ, կասկածելով, վախնալով, որ առանց իր տեսնելուն մեկը չմոտենա հանկարծ իրեն ու վատությանմբ գաշույնի հարված մը տա կռնակին:

Այս մարդը գրական ասպարեղին մեջ միևնույն էր ինչ որ էր Ղալաթիո կամուրջին վրա: Իր անունն հալածող գովեստնե-

որուն ու պարսավներուն մեջ համաձայնութիւն կա միշտ դժգոհ ու մեկուսի բնավորութեանը վրա:

Ճշմարտութիւնն այն է որ հեք մարդը մեծահարուստ իշխանի մը շուայութեամբ իր կյանքին մեծագույն մասը վատնած էր գրականութեան մը համար որ իրմե կը հեռանար շարունակ ու ապերախտի վրա աշխատած ըլլալու դառնութիւնը կը թողուր իր սրտին:

Ծերունի սիրահարի մը նախանձոտ մոլութեամբ փարած էր այդ գրականութեան, որ զինքը երեսի վրա կը թողուր նորեկներու, պատանիներու հետ զբոսնելու ու անոնց հաճույք պատճառելու համար հարափոփոխ արդուզարդով, նորաձևութիւններով, քերականական տարազը կը մերժեր և կը մերժեր այն գոց սենյակի մը մեջ վաթսուննոց մարդու մը հետ փակվելու առաջարկը որ պատվելիինն էր:

Այսպես, չկրնալով հետևիլ ինքն ալ մշտնջենական երիտասարդուհիւնն որ իր նորանոր տարփանքներովը հերատուկ կնոջ մը ձեւերը կառնէր իր աչքին, Միսաքեան ամեն դառնացյալ սրտի պես, անունն անգամ լսել չէր ուզեր այս անհավատարիմ գրականութեան, որուն գայթակղութեանց արծագանքը իր սենյակին դռան շհասած պետք էր մարեր:

Կը հասկնանք ուրեմն եթե ոչ կ'արդարացնենք պատվելիին քեն պահող տղու գոյութիւնը:

Իր դժբախտութիւնը եղած է իրենը կարծել ինչ որ իրոք ամենունն էր և ամենունը պետք է մնա:

Ապաքեն անոր մեկուսացմամբը հայ գրականութիւնը կորուստ մը ըրած չէ. հեռացումը ազգային կյանքեն՝ այնքան կտրուկ և միանգամայն այնքան անձուկ մտքով մը տեղի ունեցած է որ ետքեն, ուզեր իւկ, պիտի չի կրնար վերադառնալ. ու երբ օր մը հանկարծ ելլեր սենյակեն դուրս ման գալու համար գրական ասպարեզին մեջ, ո՛չ ծանոթ դեմք մը պիտի հանդիպեր հոն և ո՛չ հասկցող մը իր գիտցած լեզուն:

Ատենով իր գրած աշխարհաբարը որուն շենք կրնար չհավնիլ այսօր իսկ, իր անունը անկորուստ պիտի պահե, բայց պետք է զեղչել, մեծապես զեղչել, իրեն թեկնածու եղած գրողի, համայնագետի և իմաստասերի համբավեն:

Առեւելի խմբագրապետը — հորմենտե Արեւել խմբագրապետ մը ունի — չի ստորագրեր իր հոդվածները. պետք չունի ատոր. այն ողջմտութիւնը որ իր գրութեանց ամեն մեկ տողեն կը թորե, կարտահոսի, կը զեղու և ընթերցողը խեղդել կը սպառնա, կը մատեն զինքը. և ահա ատոր համար է որ Բյուզանդ Քեչյան անունը Պոլսո լրագրութեան մեջ չի կարգացվիր հաճախ. և նորեկ մը գրական ասպարեզին վրա թերևս անոր գոյութեան կասկածն իսկ չունենա:

Բայց եթէ անունը չի լսվիր ստեպ, իր հոդվածներուն տրձագանքը, շատ անգամ պատճառած ցաւը՝ կը հասնի կերկարի ամենուրեք. հարվածին սաստկութենեն, տրվելու ձենն՝ բազուկը կը ճանչցվի և այդ բազուկը ամենեն կարշնեղ թէն է, ճշմարիտ ըմբիշի բազուկ, որո մատներուն խստութեան տակ, կը զարմանամ թէ գրիչը ի՞նչպէս չի փշրվիր ամեն վայրկյան:

Այն տրամաբանութեան թանձրացյալ զանգվածը, որ Բյուզանդ Քեչյան կը կոչվի, հակասութեան հազվագյուտ մեկ մարմնացումն է միանգամայն:

Երբեք պաշտպանողական ոգին՝ այսքան հարձակողական մարդու մը մեջ մուտ գտած չէր. ահա այն տպավորութիւնը որ իր հրապարակագրի կյանքը կը թողու զինքը ուսումնասիրողին վրա:

Ո՞րն է այս հակասութիւնը տարբադադրված ատեն ի հայտ գալիք անկեղծ անհատականութիւնը:

Ծայրահեզ արմատականի մը վայելուչ հարվածելու տրամադրութենէն դատելով՝ իր հետախաղաց դեգերումները չեն կրնար իր բուն համոզումը, իր ճշմարիտ դավանանքը ըլլալ:

Բայց երբ կը տեսնենք թե բարոյականի և պահպանողական գաղափարներու այս համոզիչ ջատագովը՝ որ մեր հասարակութենէն դուրս ալ ամեն կողմ, իր պաշտպանած և ջատագոված գաղափարներուն հաղթանակովը կը հրճվի ու պարտությամբ կը դառնանա, որ համաշխարհային պարգևաքաշխության հանդեսի մը նախագահի մը պես՝ մեկուն մրցանակ և մյուսին հանդիմանութիւններ կու տա. այս միամըտութիւնը կը զարմացնէ մեզ, և իր հողվածները կարդացողները այս հրապարակագրին մեծ անունը լսելով, կերևակայեն ալեորյալ պատվելի մը, Միսաքյան մը իր տաղանդովը, Տերոյենց՝ մը, աններող ատելութիւններովը, այնքան որ գինքը տեսնելեն վերջն ալ, իր սև մորուքը ներկված, և երիտաւարդի առուգութիւնը դեղորեից շնորհիվ ձեռք բերված արվեստակյալ կորով մը պիտի համարեին:

Եվ այս է ճակատագիրը որ իրենին պես մեծ իմացականութիւնները չեն կրնար շեղքանալ. ասպարեզ պետք է իրենց, աջը թող ըլլա թե որ ձախը չկա. և այն ատեն, իրենց բնականին ներհակ ուղղության մեջ ալ ի հայտ կը բերեն այն տաղանդը զոր իրենց ճշմարիտ կոշումին պիտի ծառայեցնեն:

Իր դեմքը՝ ոճին խստութիւնը չունի. գիրուկ, հսկա, խրնձորի պես կլոր գունագեղ երես մը, որուն վրա ամեն ինչ հեզութիւն, չափավորութիւն է. բացի ճակատեն որուն վրա տագնապալ մտքի մը բոլոր վրդովումները կը կարդացվին:

Ոչ ոք իրեն չափ քաջ գիտե ոսոխ մը պարտության մատնել, հարվածին ուժգինները ուղղելով տկարագույն կողմերուն,

տասն և հինգ տարիս ի վեր գրական կրկեսին, ամենօրյա պայքարին մեջ ստացված սովորութիւնն մը:

Այս պայքարը՝ իր հրապարակագրի բոլոր գոյութիւնն է, իր հոգիւթեամբ հայտնի երկարութիւնը՝ փաստերուն առարկայութեանց թվոյն նեղ կու գա միշտ. և կը զգաս որ գրիչը՝ ակամա կանգ կառնու ամեն անգամ:

Իր լուրջ ու ծանրախոհ հրապարակագրութեան անմատչելի չեն սակայն ծիծաղն ու ժպիտը. անշուշտ Արեւիկի խմբագրապետը քիչ անգամ կը խնդա. բայց եթե երբեք զիջանի ծիծաղիլ, կատակ ընել, կատարյալ նրբամիտ և զվարթախոհ մարդու մը հայտնութեան անակնկալը կու տա ընթերցողներուն:

Ո՛րչափ ավելի պիտի սիրեինք այս գրական վաստակավորը թե որ խոժոռելի ավելի դուրսութեամբ ժպտիլ գիտնար, դատապարտելի ավելի հեշտիվ ներել, և զարնել ավելի հաճույք զգար փայփայելի:

Քյուզանդ Քեչանի գրականութիւնը կարծր ու անողորմ սրտի մը ցուրտը ունի, պողպատի մը ցուրտը. թերևս անոր համար որ իրեն բաժին ինկող գոյութեան մը ներկան և ներկայեն ավելի մութ ապագան կընդնշմարե, ինքը՝ որ ապերախտ կովանի մը վրա մաշեցնելու դատապարտված է հմտութեան և առուգութեան պաշար մը, որով աշխարհներ կըրնար շինել և որով իրեն համար հազիվ թե տնակ մը կառուցած է:

Կըմբռնեմ ուրեմն իր գրականութեան բոլոր կարծրութիւնը, և բանաստեղծութեան և երևակայութեան այն պակասը որ էր գրվածոց մեջ այնքան զգալի է:

Երևանի տապաւնաբեր ընտրած լինելն արդեն՝ երևակայութեան ահագին մեկ սխալը կը դավանի ինք և բնական է որ ո՞ր պահէ այդ թշնամվոյն դեմ:

Իր լեզվովը — վասն զի հատուկ լեզու մը ունի այս հրապարակագիրը — հստակութեան և հոծութեան անհասանելի դուզավորման հարցը լուծած է:

Արվեստի, գեղեցկագիտական զարտուղութիւններու չի գո-

հեր երբեք իր պարբերութեանց կոկիկ ու պարկեշտ դարձվածքը և իրավունք ունի այսպես ընելու. խմբագրապետ մը հիացվելի ավելի հասկցվելու պետք ունի:

Գրագիտական նրբութիւններու և մանվածապատ արդու-զարդերու սովորութիւնը շունին իր ամենօրյա հողվածները, այն գործավորութեանց պես որք ամեն օր Պոլիս գործի երթալու ստիպված՝ ամիսն անգամ մը փողոց ելլող տիկիներու փերկետումները ի բաց թողած են:

Բայց այս պարզութիւնը զուրկ չէ ճաշակե, արժանապատ-վութենե և շատ անգամ նորութենե. Արեւելի խմբագրապետը որքան ալ բեռնավորյալ ըլլա, խղճի պարտք մը ի գործ դնելու գիտակցութեամբ, միշտ ուշադիր ու խնամոտ գտնված է իր արձակին, որ իր ամենօրյա զենքն է, և որուն գեթ սուր և հատու ըլլալուն ջանք խնայած չէ մինչև ցարդ:

Իր ապագան:

Թերևս գործի քաշված, եկամուտի տեղ մարդ մը՝ որ սակավապետ կյանքի մը և խնայողական ամենանուրբ հաշիվներու, գյուտերու, հնարքներու շնորհիվ ձեռք բերած հարըստութեան մը արդար վայելումը կընե, որ բնական գլուխն քաղաք չիջներ, օրն իրիկուն սրճարանի մը առկայութեան ճատ-րակի խաղերուն կը հետեւի անձկութեամբ, իր հրապարակա-գրի կյանքին պայքարները հիշելով քառակուսի տախտակին առջև:

Թերևս քերթող մը, մի՛ զարմանաք. երգիծաբան, հեգնող քերթող մը որ կշիռեն կամ տեսակեն — որակեն կամ քանա-կեն — նենգող մտավաճառին կամ թղթավաճառին դեմ օր մը զայրանալով, ամբողջ աշխարհի փերեզականներուն դեմ ելլե ինքը՝ անոնց պաշտպան նախախնամութիւնը՝ ոտանավոր-ներու դառնաշունչ հատորով մը մարդկային առևտուրին հա-վիտենական խաբեբայութիւնը մատնանիշ քնելով աշ-խարհին: չ

Ե Ղ Ի Ը Տ Ե Մ Ի Ր Ճ Ի Պ Ա Շ Յ Ա Ն

Դիվահար ոգի մը. արծվի մը եթերային ճախրանքը սարե
ի սար, երբեմն ավելի անդին ուր պարապությունը կը տիրե
ա՛լ. կամ հավասարակշռությունը կորսնցուցած օդապարիկի
մը ոստուտուկ ելեէջները, ընդքարշ ածելով ընթերցողը իր
ետեան՝ խուլ, անբեռ ուղևորության մը մեջ. ամենեն առաջ
ինքը չափելով իր գրական զեղծմանց մտքերու վրա ձգելիք
տարապայման խոնջանքը, զեղծմունք որոնց տերը չէ, զորս
անգիտակցաբար ի գործ կը դնե և որոնց պատասխանատու-
թյունը կը ծանրանա սակայն իր վրա ուղիղ բանի վերադար-
ձի պահուն, չղային տազնապներու պես որոնք արթնության
ատեն հիվանդը կամչցնեն:

Այսպես կը դատեն Եղիան նույնիսկ անոնք որ իր համա-
կրողներն են մեծ մասամբ. ինքնատիպ տաղանդի մը զար-
թուլթյունները կը վրդովեն զիրենք. այս տարօրինակ փայ-
լը, դեղնորակ լույս մը՝ կայծակի զիկզակին պես, աչքերը կը
շլացնե:

Կը պնդեն թե նեւելիի, ընթեռնելիի համար որոշ, անան-
ցանելի լահման մը կա ուրկե դուրս ելլող ամեն թռիչ կը վի-
րավորե իրենց ընկալյալ գաղափարներուն պարկեշտությունը:

Հետո կարծեմ քիչ մը իրավամար կը զայրանան եսասեր, փսամուլ գրականութեան մը դեմ որ Նղիայիինն է: Հոժարակամ կը խոստովանին անոր քաջ հայագետի արժանիքը, — հազվագյուտ արժանիք մը մեր օրերուն մեջ — բայց ավելցնելու համար անմիջապէս որ այս գրագետին շատ մը դարձվածքները, նորակերտ բառերը, գաղափարներու արտահայտութեանց ձեւերը՝ իրենց հանդգնութեան մեջ հաճախ այլանդակութեան կը հանգին:

Ու թե որ ճիշտ ըլլար այս սմեներ, պիտի պակսե՞ր միթե գրագետին արժանիքը. աշխարհաբարի այս նարեկացին պիտի մոռցվե՞ր, ուրացվե՞ր մեզմե:

Ամենուս համար՝ Տեմիրճիպաշյան, իբրեւ արձակագիր, մեկ հատիկ է հիմակվան հայ դպրութեան մեջ. իր հատվածներու ձևը՝ շատ անգամ երկարածիգ, բառերու ընտրութիւնը՝ շատ անգամ ծայրահեղ խնամքով ու հոգածութեամբ ի հայտ եկած, գույներու խայտաճամուկ երանգները, իր եզական տաղանդին հատկանիշները պիտի մնան:

Իր գրվածոց ճոխութիւնը՝ դեռաբուսիկ հարուստի մը աղմըկալից ճոխութիւնը չէ, այլ վաղնջական ազնվականի մը քեղեցկագիտական ոճն ու տարազը:

Կարմիրը, կանանչը, դեղինը չեն տիրապետեր իր պատկերներուն մեջ. վրձինը՝ միշտ գովելի զգուշութեամբ մը՝ կը խուսափի այդ պոռացող գույներու սաստկութենէն. գրագետին բոլոր նկարագիրը ճերմակին ու սևին մեջ կը տարուբերի, մեկեն մյուսը կը շրջի շարունակ. այս նկարիչը՝ սքանչելի մը ունի իր մատիտին քով և այսչափ միայն:

Եվ ի՞նչ պահեմ. այս կես-ստվերը կը պատշաճի իր գունաթափ ճակտին ու վայելչապէս կընդգրկե անոր մոռյալամած սիրահարի դեմքը:

Սիրահարի՞:

Տեմիրճիպաշյան ալ սիրո արկածյալ մըն է արդոք. ո՞վ գիտի: Ոչ ոք կյանքի ունայնութիւնը, պատրանքին թողած

դառնությունը իրեն չափ հզոր կերպով զգացած է, և կը սպասեմ որ վաղը ելլե ասն անկեղծությամբ, որ իր գրական նշանաբանն է, խոստովանի իր հոռետես վարդապետությանց՝ ռամիկ, սովորական և արդեն կես մը գուշակված սկզբնապատճառը:

Բայց հոն՝ ուր հուսախարը կը սպառնա երազատես մը դառնալ, հոն պետք է որ գրագետը կանգ առնու, բաժնվի անկե. դժնդակ բայց անհրաժեշտ պարտավորություն ամեն անոնց որք հրապարակագիր են, խոստացած են, Ֆաուսթին պես, իրենց միտքն ու հոգին նվիրել, լափել տալ ճիվաղի մը որ այստեղ հասարակություն կը կոչվի. ճիշտ այն փոքրիկ նապաստակներուն նման, որոնք կը պահվին, կը սնուցվին, կը մեծցվին՝ գառագեղի մը մեջ սպասող առյուծի մը ճարակ դառնալու համար:

Այս չէ՞ միթե գրագետին հանձնառությունը:

Եվ այն ատեն, սրտերնիս պիտի շնեղմվե՞ր տեսնելով այն հոռետես վարդապետությանց ներգործությունները, որոնք Եղիային հասցուցած երիտասարդ գրողներու վրա առջի օրեն կը նշմարվին: Տղաքնե՛ր, որ գերեզմաններու շուրջը կը դեգերին, փոխանակ կանանց շուրջը պտտելու, որ շարագուշակ բուերու պես կուլան, կը կոծեն, երբ պարտին զվարթության ու ժպիտի կենդանությունը բերել մեզի. որոնք առջի քայլեն դասալիք՝ կյանքի պայքարին մեջ, ո՛չ իրենց և ոչ մարգկության օգուտ ունին, և որոնք վերջապես քաղաքակրթության հաշիվներուն մեջ ուե՛ թվանշան կամ քանակություն չեն ներկայացներ:

Ո՛չ, չեմ ախորժիր այդ ոռնացող եղանակներեն. գերեզմանի, ոսկորի, գանկի, մարմնո տարբադադրության վրա կապված գրագիտություն մը՝ որ իր ուրույն արժանիքին չի կոթնիր, այլ սարսափով ու արհավիրքով կը ջանա կանգուն մնալ, ուշադրություն հրավիրել, և խալիկի, ուրվականի ձևեր կառնե, թերևս մանուկները զգաստության բերելու համար:

Ո՛ր, չեմ սիրեր այս ամենը. մանավանդ երբ Եղիայեն զատ, անոր բարձր կարողութենեն, կամ անոր անձին հատուկ մեղմացուցիչ պարագաներեն զուրկ պատանիներ՝ ձեռնամուխ կըլլան այս բացասական ու աղչամղչային գրականության:

Այն բարձանց վրա կամ այն անդունդներուն մեջ ուր ներ-յալ է Եղիային խոյանալ կամ գահավիժիլ, վհուկ մը կամ վարդապետ ըլլալ պետք է, և Եղիան երկուքն ալ է միանգա-մայն:

Իր հմտությունը՝ վանականի ընդարձակ աղոթատեղվուն պես վեհ ու շքեղ խստությամբ մը կահավորած է, ուրկե մարդ երկյուղած կը մտնե ներս, դուրսը թողլով ամեն աշխարհիկ կապերը. ո՛ր հիմակվան գրողներեն շատերուն գիտությանց պես որոնք ցույցի համար զարդարված պշտաւեր տղոց սրա-հիկներն են ուր խաղալիկներե ի զատ ոչինչ կա, ցուցամուլ և հարեանցի կահավորում:

Այդ խստակյաց միայնության ու վեհության մեջ ուր մեծ իմաստասերներու դգիները կը շրջին, ուր Աստվածաշունչ մատյանն ու հնդիկ Ս. Գիրքը կը վերծանվի, այս լռությունը, այս խորհելու, իր անձին վերադառնալու, խնոր վրա ամփոփ-վելու աշխատությունը կը վնասեն Տեմիրճիպաշյանին: Ներք-նահայեցությունը բառ մըն է զոր ինք ստեղծեց իրեն համար և որ պարզ մահկանացուներու աչքին հստակ են տարբեր բան մը չի նշանակեր բնավ:

Եվ ահա խղճմտանքի այդ խուլ վերծանումներուն մեջ է որ ամբոխը — ռամիկը թե որ կուզեք — կը դադրի հետաքրքրվելի ու իրեն հետեւի: Մարդ չի մնար շուրջը, բայց եթե սակավա-թիվ բարեկամներու խումբ մը որ դեռ հրապուրված կնոջ մը պես գրագետեն չի բաժնվիր ուր որ ալ երթա, աշխարհիս ծայրը և անկե ալ անդին, որ կը փնտրե, կը հալածե գինքը ամեն տեղ, փողոցին և դպրոցին մեջ, և որ պատուհանն գեթ կը նետե իր այցեւորումը երբ Եղիային դուռը փակ կը գտնե իր առջև:

Քայց Եսության վրա կետրոնացած իր իմաստասերի խո-
կումները եթե շահագրգիռ չիրենին նյութական ու դրական մեր
ժամանակի մարդոց, գոնե մեզմե վերջը եկողները պիտի
փնտրեն իր գործերը. իր վարանումները, որոնք ծաղրելի հա-
կասություններ կը թվին մեզի, պիտի արդարանան իբրեւ ճշ-
ժարիտ իմաստունի մը խարխափումները:

Ի՞նչ պիտի ըլլա Եղիային վախճանը:

Կը կարծեմ որ իր այլակերպությանց անակնկալներուն
ծայրը հասած չենք դեռ:

Պիտի չզարմանանք բնավ եթե օր մը հիսուննոց աղջկան
մը հետ ելլե ամուսնանա, վերջին օրերու խնամող ընկերուհի
մը ունենալու համար ձեռքին տակ. կամ մսեղ, պարարտ
այրիի մը հետ որուն պիտի ցանկա հանկարծ:

Ի՞ր հարսանյաց հրավիրագիրը՝ այն սովորական գռեհիկ
արձակը պիտի չըլլա զոր տպագրիչներն ու վիճագիրները գոց
գիտեն, այլ ոտանավոր քերթված մը որուն մեջ, զմեզ ամեն-
քրս հրավիրելով հանդերձ, ներողություն պիտի հայցե այս
վերջին հիմարության համար:

Կամ փողոցը պիտի պատահինք իրեն. մագերը՝ զոր ժա-
մանակը փութացեր է արծաթել, երկա՛յն, հողմածածա՛ն,
ուսերուն վրա. ստքերը բոպիկ, ցեխին մեջ անփութորեն կո-
խելով, սպիտակ ֆլուան մը գլուխը ու ձորձե վերարկու մը
կռնակը, կուրծքը բաց, անպաշտպան՝ ձյունին, անձրևին դեմ
և ձեռքը երկաթե գավազանիկ մը՝ մուկնը, որուն ծայրը օձե-
բու գլուխներ իրարու կը փաթթվին. քսաներորդ դարու ֆափրը
սք տնշուշտ Եկեա Տեմիրճիպաշյանեն զատ ոչ ոք կրնա ըլլալ:

ՀԱԿՈՒ ԳՈՒՐԳԵՆ

Կապարճքը ուսն կախած և լայնալիճ աղեղ մը ձեռքը, գլուխը՝ սաղավարտ մը որ մինչև հոնքերուն, կարճատես աչքերուն վրա իջնելով՝ ձգած շուքին տակ դեմքին դեղնությունը կարծես կավելցնեն. ձմեռվան սովորական ու կոկիկ փալթոյին տեղ ամրակուռ զրահն լանջապանակ մը. կարճուկ և ամփոփ վարտիք մը ծանոթ փանթալոնին փոխարեն, ուրկն հեակիքը կիջնեն վար, պատատելով սրունքը ամբողջ, և որուն վրա դարձող, պտըտող խրացին ծալրերը կուգան կը միանան ոտքի տրեխներուն:

Եթե այսպես կը պատկերացնեք ձեր մտքին մեջ գրաբարի այս հայտնի ախոյանը, չարաչար կը սխալիք. իր զգեստին վերջին տարազը այդ ըլլար գուցե եթե իր ճաշակին՝ խստասիրտ և իրավախոհություն չսիրող տրամաբանությանը ձգեինք զինքը, այնպես որ գրական Բարեկենդանեն հետո, որուն հանդիսատեսները եղանք ատեն մը, բուն Բարեկենդանը բերեք մեզի:

Հակոբ Գուրգեն կրտսերն Անաքարսիսը չէ, բայց ուղևորութիւն մը ըրած է հնչլադա և հԱթենս, և առանց սպասելու որ Նոր Պարթեւեմի մը ծանոթացնէ մեզ իր ճանապարհորդութեան շահեկան զննութիւնները, ինքը հոժարափուլթ առած է գրիչը ձեռքը, հելլեն դպրութեան վառարանէն տաքցած, կազդուրված:

Գեպի Հունաստան ճամփորդելով, այս ոչ-երիտասարդ հայագետը, իր միշտ տրամաբանական ոգիէն մղված և առաջնորդված է անշուշտ, հինգերորդ դարու ավանդական ուղևորութիւնը կատարելով, ուխտագնացութեան մը պես, որ պարտք է, խղճի պարտք, ամեն ոսկեդարի գրաբարին հավատարիմ մնացող Հայու:

Գրաբարի այս հավատքը, որուն հոմանիշ է իր տնունը, ընդարույս է իր մեջ, հայտնութեան մը պես, զոր գիտութեամբ արգարացնելու համար ապարդիւն ջանքեր ի գործ չի դնել: Գրաբարի օգնութեան կոչելով, որ արդեն հերքումն զատ ոչինչ կրնա առաջ իր միտմիտ համոզման:

Իր դժբախտութիւնը՝ գրաբարը աշխարհարար գրելու պարտավորված ըլլալն է անշուշտ, որ անողորմ ճակատագրի մը պես կը ծանրանա իր գլխուն վրա, ամեն ժամ:

Ի՞նչ երանութիւն եթէ առավոտուն դեմը ելլողը «Ողջույն տեառեդ» ըսեր իրեն փոխանակ աշխարհարարի գոնհիկ «բարեւ»ին, եթէ տունի կյանքը և փողոցի կյանքը ոսկեդարին վեհութեամբը ոգևորվեր:

Թեպէք... այս տնունին ի լուր Գուրգեն մագնիսացում մը կը զգա հոգիւնը ու սրտին խորը, մագնիսացում մը, զոր Ծնամբ չէր նախատեսած, և որ տասնըչորս դար հեռվէն իր բոլոր գորութիւնը և ազդեցութիւնը պահած է անկեղծ այս Հայկաբանին ջիղերուն վրա:

Ի՞նչ նյութի վրա կը խոսի այս գիրքը, որո՞նք են հեղինա-

կին գաղափարները, իմաստասե՞ր թե պատմաբան. պատաս-
խանը դժվար է տալ քիչ մը, բայց լեզու՞ն...:

Գուրգենի գրագիտությունը, — թողությո՞ւն նմանաձայնու-
թյանս համար — գեթ այն՝ որ աղոտ կերպով կը նշմարվի իր
պատառիկներուն մեջ, զորս մերթ ընդ մերթ կը նետե, առանց
զգալու թե ի՛նչ վիրավորիչ բան կա հասարակության համար
պատառիկներ ընդունելու իր ձեռքեն, այս գրագիտությունը՝
զգացո՞ղ, թրթռացո՞ղ ոգի մը ի հայտ կածե գրաբարաշէն
պարբերություններուն մեջեն, որ հոյակապ ավերակներու վրա
ծաղկող դալարյաց տպավորությունը կը թողուն, կամ Սողո-
մոնի տավիղին վրա Շոփենեն երգված եղանակներու:

Եվ ահա ասոր համար իր գրաբարի յոլությունը, նախա-
պաշարումը կը թեթևնա մեր աչքին, և լեզվաբանության այս
հերձվածողին դավանությունը՝ պարզամիտ աղջկան մը պատ-
րանքին, քաղցր անուրջին պես գրեթե համակրելի կը դառնա:

Չէ՞ մի որ ամենքնիս գրաբարը ուսած ենք նախ. և Գուր-
գեն իր առաջին սիրուն հավատարիմ մնացողի արժանիքը
ունի գոնե. հետագեմ մ'է, առանց կեղծիքի գեթ, ազատ հա-
մարձակ հետագեմ մը, որ կոնակը մեզի դարձուցած կը քայե
իր նպատակին. դեպի հինգերորդ դարը, և այս կերպով կը
տարբերի անոնցմե, որք՝ ո՛ր կողմ երթալնուն անգետ, հառաջ
քալելու ձևեր կընեն, ոտքերնին կը շարժեն առանց տեղեր-
նուն երերալու, երազի մը մեջ եղածի պես:

Իր համբավը գրելե ավելի խոսելով ձեռք բերած է. իսկ
աշխարհիկ զրոսանաց մասին չի հետևիր բնավ Եզնիկի որ
ապահովապես ոչ նաւտ կը խաղար և ոչ պիլաոտո, և որոնց
մեջ Գուրգեն իրավամբ կը փայլի իբրեւ քաջարկաստ վար-
պետ:

Իր միակ ցավը այն է անշուշտ որ այդ խաղերուն մեջ հին

ու նորի պայքարը չկա, այլ միայն հաջողելու հարատև ջանքը որ ավելի գործնական և արդյունավոր է:

Սրահի մեջ՝ Գուրգեն իր մաքուր և անխառն հայախոսութեամբը ուշադրութիւն կը հրավիրե և իր շարադասութիւնները, հոլովներու, խոնարհումներու ուղիղ գործածութիւնը, միշտ կոճկված փալթոն՝ հայկաբանութեան ուսուցիչը կը ժատնե անմիջապես:

Իր վերջավորութիւնը.

Հավանական ավագերեց մը, որ իր հմտութեամբը զինված՝ Շնորհալիին դեմ պիտի մարտնչի, անոր անկյալ գրաբարին սխալները մատնանիշ ընելով և հանձն շառնելով Այսօր անճառը երգել եկեղեցւոյն մեջ:

Կամ իր պիլատոսոյի խաղերը կատարելագործելով՝ հայ Սլոսոն մը ըլլա, կյուքենպուրկի սրահին մեջ և պատերուն վրա ոսկեդարի գրաբար ծանուցումներով հրավիրե հասարակութիւնը իր արվեստին փորձերուն, հասարակութիւնը որ պիտի չկարենա գալ, ծանուցումին լեզվեն բան մը չհասկնալուն համար:

Եվ կամ հաջորդ մը Մարկոս Աղաբեգյանին ², — խնդրեմ չնեղանա զինքը պաշտօնեն արձակելուս, — գրապահ մը Ղալաթիո խորհրդարանին մեջ, որ իրեն վստահված գրքերեն ու ձեռագիրներեն զատելով հինգերորդ դարի փշուրները, մնացածները այրե բոլոր, ո՛չ թե տաքցնելու համար բազմիք մը զոր շունի, այլ իր մսկոտ ձեռքերը արք գրպանեն գուրս չեն հագնէ:

Սիպիլ. ինչո՞ւ այս պատրվակը. ներելի չէ՞ անուննիդ տալ. և ի՞նչպիս ծանոթներու կարգը դասել այս դեմքը, որ անծանոթ մնալ կը փափագի:

Անծանոթ մնալ ամենուս փափագն է. մեզի հատուկ առանձին, անձեռնմխելի գոյություն մ'ունենալ ուր քաշվինք ուզած ատեննիս. ծպտում մը որով կարելի ըլլա թաքշիլ դժ- նահայաց աչքերն. օդահան գործիք մը, որով պարապություն շինենք մեր շուրջը ու պոսպոսող բերաններու կեղծավոր ձաք- նը չհասնի մեզի:

Ի՞նչ օգուտ. ճամփուն ամբողջ երկարությամբը բուսած փուշերուն ու մացառներուն մեջ, ամեն մեկ քայլափոխին ծվիկ ծվիկ կը բզբտի վերարկուն որ անհարկի աչքերն պիտի պուհեր մարդուն ներքին ու թաքուն կյանքը:

Սրտին հետին խորշիկը պետք է պարզել ու բան մը չունենալ ու չպահել քեզի հատուկ. ալ այսուհետև ո՛չ ևս մասնակի գոյություններ, այլ ընդհանուր կյանք մը. ո՛չ ցողի կաթիլ մը՝ գիշերեն մնացած թրթռացող տերևին վրա. և ոչ կաթիլ մը արցունք արտևանունքին վրա դողահար. ո՛չ գետ, ո՛չ լիճ և ոչ ծով. այլ օվկյանը միայն. բոլոր ցամաքը մեկդին ու բոլոր ջուրը մյուսը. այս է նոր աշխարհագրությունը:

Կը մեղանշեմ հարկավ եթե անգաղտնապահ ձեռքով վեր առնեմ այն քողը որուն ետին Սիպիլ ծածկված կուզե մնալ. այդպես թո՛ղ ըլլա. բայց ներելի է գեթ ուրվագրել իր պատկերը այնքան՝ որքան շղարշին թափանցկութենեն կը մատնվի կամ լաչակին գեղահարդար ու արվեստաշեն ծալքերուն մեջ ժողոված բացվածքեն կրնդնշմարեմ:

Վիպասա՞ն թե բանաստեղծ:

Գրող մը որ հոգիին հետ կը զբաղի, երբեք մարմինին. ու կը վախճամ ըսելու, որ սիրտը վեր կը դասե միտքեն, և ըստ-վերի մը տարտամ մթությունը՝ որոշ գծի մը հստակ ու անխարդախ սևութենեն:

Բանաստեղծ մը ուրեմն:

Բանաստեղծ մը որ շնորհալին՝ գեղեցիկեն կը նախընտրե ու տպավորությունը հիշատակեն:

Ինքն ալ տպավորություններ թողուլ կուզե և ոչ հիշատակներ. իր հղանակները այն բերնուց սորվելիք ու հեղհեղվելիք երգերը շեն զորս ամբոխը միտքը կը պահե. այլ ներդաշնակություն մը որ մտքի օրորումով ու ծփանքով, հանզգայա կը տանի քեզ մինչև այն հանգրվանները ուր վայելքը տրտմության կը փոխվի: Եվ ամեն անգամ որ կյանքի պատահումներով մոտենաս այդ սահմաններեն մեկուն, այդ ներդաշնակության վայելքը կարթնեա հանկարծ սրտիդ մեջ, թեև անկարող ըլլաս զայն հորինող նվագները վերհիշելու:

Իր վեպերը քերթվածներ են:

Ազգկան մը սիրտը՝ անբիծ տատրակի մը սիրտն է, որ դուն ուրեք մեր տանյաց վրա բույն կը գնե. իր երևակայած նրբապարզի հոգին ալ հրեշտակի և ճիվաղի հոգիներու մեջ կը տաքութեբի. ճոճանակի մը պես որ գծած աղեղի մեկ ծայրեն մյուսը կերթա շարունակ ու շի կենար հոն՝ ուր պետք է վերչապես կանգ առնել և ուր մարդկային հոգիները սովորաբար կը կենան:

Պատճառն այն է որ քերթող մ'է վիպասանը ու իր մտքին թռչթովը ու աշխույժովը կոզևորե վեպին անձինքը այնքան՝

որ կը դադրին մեզի նմանելե, անճանաչ էակներ կըլլան որոնց ուրախության ու կսկիծին անտարբեր կը մնանք:

Ի փոխարեն, իր քերթվածներն ալ վեպեր են ուր սրտի անկեղծութենէն ճշմարիտ բանաստեղծությունը կը բխի:

Վանքի մեջ մոռցված միանձնուհին՝ իր շնչին բաժինը պահանջելով կյանքեն, արդար բողոք մը կը բերե ու կը հուզե մեզի: Իր ժանյակներու սիրուն մեռնող պերճասեր աղջիկը մեք արդի Օֆելիան է, վասն զի հորմեհետե աղջիկները չեն մեռնիր ծաղիկ քաղելով, իրենց արդուզարդին համար կը սպառին:

Եվ եթե այս բանաստեղծությունը անկեղծ ցավակցություն մը կարթնցնե մեր սրտին մեջ, պատճառն այն է որ քերթողը վիպասան մ'է հոս:

Այս քերթողի ու վիպասանի գիրկընդխառնումը գեղեցիկ մազերու մեջ զետեղված ծաղկի մը տպավորությունը կընե վրաս:

Իբրեւ վիպագիր՝ հավատք ունի ամեն բանի վրա. ասորով իր իմաստասիրությունը կամրապնդի, երբ մերը՝ ինքնագլուխ քալելու դատապարտված, կը տկարանա, կը սայթաքի ամեն վայրկյան:

Իր շեշտը անկեղծության շեշտն է նույնիսկ հոն՝ ուր գերազանցը գտնելու ջանքով կը վրիպի. իր գծած պատկերները անտարակույս կապրին իր սրտին մեջ, և ինքը կը զգա, կը տեսնե զանոնք. իր հոգին՝ թանգարան մըն է՝ ուր գլուխ գործոցներ մուտք ունին միայն և որոնց հետ կապրի օրն ի բուն, գլուխ գլխի, կատարելության հրաշակերտներ՝ որոնք ամենօրյա դրացիներու վերջնական հանգամանքը առած են իր աչքին:

Եվ երբ կը հաճի կյանքը բացատրել այդ էակներու կյանքով, կը զմայլեցնե բայց չի համոզեր զմեզ. իր ըմբռնումը, շքեղ, խստապահանջ, բայց եթե կարելի է ըսել, անձուկ կը թվի:

Գեղջուկներ ենք մենք որ կը պահանջենք իրմե, ապարանքի տիրուհի են. լայն ու հարթ սրբոց տաճարի վրա քալելու վարժված տիկին են, նեղ ու ցեխոտ փողոցներուն, խարխուլ տուններուն, ծուռ ու մուռ սանդուխներու վրա ապրողներուն գոյութիւնը շուրանալ ու շարհամարհել. ու երբ ոտքերնին սահելով իյնալ ու գլտորին վար, իր վճիռին մեջ ի հաշիվ առնելու ելեւջները ճամփուն ուրկե քալելու ստիպված է աշխարհ:

Այն երիտասարդ կինը, որ Սիպիլ կը ստորագրե, իր անհատական կյանքովը պարծանքն է իր սեռին և մեծ տաղանդովը՝ մեր բոլոր գրականութեան:

Տան տիկին մըն է այս մեծ բանաստեղծուհին. և տան տիկին պիտի մնա մինչև վերջը. կյանքի պայքարները պիտի չդպին իր ճակատագրին. հորձանքները ու փորձանքները պիտի եռան, պիտի պտուտքին, պիտի անցնին իր թովկեն առանց իրեն դաշելու: Գրականութեան մեջ ինքը պիտի մնա ճշմարիտ ներշնչալ կինը որուն պատգամները պիտի սրտապընդեն մեզ՝ որ այնքան կարոտ ենք քաջալերութեան անուշ ձայնին. և իրեն օրինակովը պիտի շարունակենք վաստակիլ, ապերախտ վաստակ, մինչև այն օրը որ Սիպիլ ապագան ցույց տա մեզի, հստակ և ջինջ հորիզոն, թողլով ներկան իր առօրյա ծփանքին:

<1893>

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐ ՅԱՆ

Տժգույն իր ոճին պես, սգավոր՝ իր գրվածոց մեջ տիրող ոգովույն նման. ժպտելով շարունակ, ժպիտ մը որ գեմքի ցավագին կծկումին հետ կը շփոթվի և ավերակի մը վրա ինկող ճառագայթի մը պես տխուր է. սիրելով աղմուկը՝ իր սրտին միայնությունը ու մահաբույր լռությունը մոռնալու համար. շարախոսելով, շարախոսվելով, գթալով ու գթության արժանի ըլլալով կազմված կյանք մը:

Նավագնացութեան մը միջոցին ծովու վրա լույս տեսած այս երիտասարդը, ատկե թերևս, անդունդի վրա քալող մարդու երեւուն քալվածքը ունի ու գլխի պտույտը:

Իր անհավասար գրականությունը՝ այս ծովին պես, լի է անկումներով ու խիզախ քառձրացումներով. ալետատան ու հողողող գրականություն, որ ամեն կողմ կը տանի զինքը, որ ոչինչ ունի անբույթ, որուն կատարներք ու վիհերը կերերան, կը դողան, իրարու վրա կը գլորին շարունակ, և որ իր ամբողջութեանը մեջ կոծկոծյալ բան մը ունի, ճիշտ ծովին նման:

Իր սե՛ռը. բայց սեռ շունենալն է իրենը և ահա ասոր համար է որ գրագետը չափելու համար ամեն բաղդատություն եղբ

բացարձակ կերպով կը պակսի մեզի: Իր եղանակը, ծանոթ ու տվյալ պայմաններն կը հեռանա: Գրականության մեջ, իր կանոնը՝ զարտուղությունն է: Երբ ամեն գրողներ կարգի ու սարքի կը հետամտին, ինքը միակուկ կը պահի իր անխնամ ու արտակարգ տարազը. կոճկված, սանտրված հրապարակագիրներուն մեջ ինքն է որ հանրության առջև ելլելու կը խիզախ միշտ թափթփած մարդու, արտաքին պաճուճանքով զրազնու առեն շունեցողի անփութությամբ, այնքան որ այս անհոգությունը ա՛լ ճշմարիտ պշրանք մը կը դառնա: Ահա՛ իր գրականության հատկանիշներեն մին:

Մարդիկ կան որ ամենն աննշան նյութին վրա խոսելու համար հանդիսավոր ձևեր, կեցվածքներ կառնեն, կը հազան, ձայներնին կը փոխեն, շարժումներնին կը լայնցնեն:

Մասիսի նախորդ խմբագրապետը հակառակն է անոնց. իր քնտրած նյութին ծանրության չափ իր գրելու եղանակը կանոսրանա միշտ: Այս՝ իր գրականության ֆիզիքին օրենքներեն մին է:

Հոն՝ ուր ուրիշներ պիտի խոժոռեին, ինքը կը ժպտի և հոն ուր ուրիշներ պիտի լային, ինքը կերգև, բայց երգին մեջ ողբի պես բան մը կը պահվի: Եւ այս զվարթությունը՝ որուն ներքև արցունքի կաթիլ մը կապաստանի, այն ծիրանի գոտիները կը հիշեցնեն ինծի որոնք իրենց պայծառ գույներուն ցուլացումին տակ կը ծածկեն երկնքի թռնընկեցիկ տրամությունը:

Գրականությունը, իր տարփանքը, զինքը հրապուրող սիրուհին ըլլալ կը թվի: Այս նախկին Վենետիկյանը՝ իր վանական կյանքի մաքրությունը անարատ պահած է միշտ. Ս. Ղազարի մեջ վարդապետ չէ կրցած ըլլալ, բայց աշխարհական ալ մնացած չէ. ամեն ինչ թերատ, ստվերոտ ու անկատար է իր վրա: Այս կիսավարտ քահանան, այս գրչի մարդը տեսակ մը

Պրնանի տպավորութիւնը կը թողու իմ վրաս. ո՛չ անոր մեծ ջիւղը և ոչ անոր ահաբեկիչ հմտութիւնը ունի հարկավ. բայց անոր նման՝ բանաստեղծութեան ու պատրանքի թաքուն գանձեր կան իր սրտին մեջ որ եկեղեցական կրթութեան մը լռութեան ու առանձնութեան մեջ դիզված, հավաքված են և որ իր գրականութեան մեջ երևան կելլեն, կենդանի ու զգայուն հոգի մը տալով իր սովորաբար պարզ ու անպաճույճ գրվածքներուն:

Իր ժողովրդական զավկի, գրեթե շուկատ մարդու ձևերը կը փրփոյ. իր մշտնջենական պատիւը պիտի ըլլա մեր մեջ, իր օրվան կյանքներով, առաջին ինքը տանելը, մոտեցնելը գրականութիւնը ժողովրդին՝ փոխանակ ժողովուրդը բերելու անխախտ գրականութեան մը անմատչելի բարձունքին:

Իրմով սկսած ու քաջալերված է միշտ այն երիտասարդ գրողներու շարքը որ մեր հրապարակագրութեան այժմու ռամիկ. թէ որ կուզեք, բայց հասկնալի ու սրտի մոտիկ հանգամանքը տված են:

Այս տանը տարիներուն մեջ ուր իր գրական գործունեութիւնը կը փայլի, ամեն կողմ տարած են զինքը իր թափառահած գրագետի պարապմունքը:

Զուրի արձակումի մը պես կուգա, կանցնի, կը տարածվի, կը լայննա, կանձկանա ու կանհետի հանկարծ և որ մը անշուշտ պիտի գտնեն գետնին վրա ակոս մը իր լրագրական արքասավոր անցքին նշանակ:

Ի՞նչպես պիտի ըլլա այս կյանքին ծիրութիւնը. վերջ իվերջո՞ւր պիտի կանգ առնե զինքը տանող նավակը:

Ինչ որ ամենեն հավանականն է, այն է որ քանի մը տարի վերջը իր մեծ իմացականութիւնն ալ այն մշուշին մեջ մտնե՝ ուրկե իր գոյութիւնը երբեք դուրս չէ կրցած ելլել:

ՏՈՔԹՈՐ ԳԱՐԻԵԼ ՍԵՎՅԱՆ

Գլուխը՝ ձախին ծռած քիչ մը, միջահասակ մարդ, որ իր ջարժումներուն ծայրահեղ ժուժկալությամբը, անշարժության կը մոտենա և իր սովորական կեցվածքին անփոփոխ ձևովը՝ խանձարուրին մեջ մոռցված ու հոն ծերացած երախայի մը նմանությունը կը բերե:

Տոքթոր Գաբրիել Սևյան՝ Վենետիկեն հոս եկող այն ոտա-
նավոր գրողներու սերունդին չի վերաբերիր, որուն ճիշտ համ-
բանքը ընել անկարելի է և որոնցմէ սակայն Պեշիկթաշլյան, Քերզյան ու Աճեմյան՝ միայն հաջողած են մեր մեջ:

Ա՛յ ավելի հին, ավելի լուրջ, և ավելի բարձր դասի մը կը
ապականի. իր տեղը՝ Վիեննայի լեզվաբաններուն, Այտրե-
յանի², Գաթրճյանի³, Գարագաշի⁴ և այլոց բովն է, որոնցմէ
շատերը լուծյան մեջ ամփոփված մնացեր էին, իրենց գիտ-
նական գրաբարագետի ծանրութենեն չբաժնվելով ու վախճա-
լով խառնվիլ բազմության մը որ, իրենց աչքին, բարեկենդանի
մը դիմակավորներուն երևույթը ուներ:

Այսպես լքած ու լքված կը մնալին միշտ. և երբ անոնցմէ
մին հանկարծ նորեն կերևա գրական աւպարեզին վրա, հա-
թուցյալի մը ազդեցությունը կրնն վրանիս կամ վրեժխնդիր

ռգիի մը՝ որ նորերուն անպատկառ քրթմնջյուններուն ու ծի-
ծաղներուն մեջ չի շփոթիր և իր կշտամբանքով լեցուն դասերը
կու տա առանց մեկի մը խնայելու:

Հարուցյալ մը, այո՛, որ գուցե այդ պատճառով, գիտակ-
ցաբար կը խոսի անո՛ր վրա՝ զոր մենք մեռյալ կանվա-
նենք:

Անոր քովն կուգա, աղեկ ու ոինտ ըլլալուն լուրը և մեր-
ձավոր վերադարձի մը ավետիսը կը բերե մեզի Տոքթոր Սեյան,
որ, իր արվեստին ուսուցածին հակառակ, վերակենդանության
կը հավատա:

Ու դիակին վրա ծռած, շփելով երակները, օ տը քոլոնյի
շիշը մոտեցուցած ունգերուն, արվեստական շնչառություն
մը ընել տալու ապարդյուն ջանքերով, թմրած սառած անդամ-
ները ճգնելով տաքցնել իր շունչովն իսկ, այս բժիշկը Գրաբա-
րին գլխուն վերև կը հսկե սիրելիի մը մահվան չհամողվող
մարդու համառ պատրանքին մեջ:

Կը կսրծեմ որ դահիճի, անգութ ու անողորմ մարդու գործ
է մեր ըրածը, քաշելով զինքը այս անկենդան մարմնին քովն,
պողալով, կրկնելով շարունակ անոր երեսն իվեր որ զայն թա-
ղել և անոր երկյուղած հիշատակը պահելն զատ բան չկա
ընելիք այսուհետև այդ մարմնին համար:

Տոքթոր Սեյանի գրական դավանանքը համոզումն ավելի
վեր բան մը, հավատք մըն է գրեթե. շենք մը՝ որուն հաստա-
տությունը իր տկարությանը մեջ կը կայանա քան թե իր իս-
կական զորությանը, ճիշտ այն ժողովին նման որ տխեղծ ու
քնքուշ կազմվածքովը՝ փայփայանքի ու գովանքի միայն կո-
շում կրնա ընել ու չի կրնար հրավիրել իր վրա կացինի հար-
վածները որոնք հաստ ու բիրտ ծառերու կոճղին, — գիտական
ապացուցումներու, — սահմանված կը մնան:

Իրավունք չունի ուրեմն նեռելու այդ ժողովը գրական
կրկեսին մեջ, ուր կոխկոտուքը պակաս չէ և ուր մրցող տղաք՝

պայքարին ջերմության մեջ, չզանազանեն թերևս այդ անգործ
բույսը իրարու գլխու նետված փայտի կտորներեն ու ճղմեն
առանց ուզելու:

Ամենեն շահեկանն այն է որ տարիները չեն կրցած ցրտ-
տաքնել կամ ամոքել իր դյուրագրգիռ ու պահանջող բնավո-
րությունը:

Գրաբարի սիրուն հարուցած վեճին մեջ միևնույն մարդը
կը գտնենք նորեն, առջի անհամբեր երիտասարդը, որ հինգ
վայրկյանի սպասումեն ձանձրացած, կը պոռար ունէ աղչկա՞ն
մը երեւին.

Կա՛մ հույս տուր կամ խիստ վրճիռ տուր ճետիճ.

«Քսակդ կամ կյանքդ» ըսելու պես բան մը:

Այս կամ ոչի մարդն է կտրուկ, զայրացկոտ, գրեթե երա-
խան՝ անփոփոխ իր դիրքին ու իր ճշող պահանջումներուն մեջ:

Այս եռանդը ու կորովը, զոր տարիներուն դիզած ձյունը չէ
կրցած մարել, կը զմայլեցնեն զիս. ամբողջ քերթված մը կը
տեսնեմ հոն:

Իսկ ինչ որ օրինակելի է այդ կյանքին մեջ, ինչ որ երբեք
ուզածիս չափ ստեպ առիթ պիտի չգտնեմ ըսելու հիմակվան
աղոց, մէր գրականության համար ցույց տրված այն հոգա-
ծությունն ու սերն է որ Տոքթոր Սեյանի և անոր բոլոր դասա-
կիցներուն ու ժամանակակիցներուն մեջ անվրեպ կը տեսնվի,
սեր՝ զոր կյանքի պայքարը, մարդուն անհատական ձախորդու-
թյունները, և որ ավելին է, հաջողությունները չեն կրնար մոռ-
ցընել տալ կամ մեկդի նետել:

Տոքթոր Սեյան այս օրերս Արեւիքի մեջ հրատարակելով
կես դար առաջ գրված իր քերթվածները, իր բանաստեղծական
եղանակեն նմուշ մը կուտա մեզի: Զարմանալի՜ բան. ինքը՝

որ համամիտ մեկը չէ բնապաշտ դպրոցին, անոր աշակերտածի պես բաներ մը նշմարել կուտա հոն. անշուշտ իրական, շատ իրական պատկեր մըն է այն որ հետևյալ տողերուն մեջ կը ներկայացվի,

Մարմնույն պարառ ձևերուն
կազմած ելևէջներուն.

Բնապաշտ մըն է ինքն ալ ուրեմն առանց գիտնալու, և ճիշտ ա՛յն վստանգավոր ցանկության հովերով տարուբեր, որմե ա՛յնքան կը խորշի հիմա:

Կը կարծենք որ Քաթյու Մենտես կամ Արման Սիլվեսթր ցնծությամբ պիտի ստորագրեն իր տաղերը:

Բնապաշտ ձևին դեմ գահափարի հեղաշրջումը հապաղած կը թվի հարգելի բժիշկին մտքին մեջ. ասկից ներելի է հետևեցնել թե ախտաբորբոք գրականութենե մը ցույց տրված խորջումը,— իբրև պարզ բնախոսական երևույթ,— մասնավորապես այն տարիքին մեջ երևան կելլե ուր մարմնույն պարառ ձևերուն կազմած ելևէջները անօգուտ բորբոքումե զատ ոչինչ կրնան արթնցնել: Հա՛րկ է արդյոք գրական պարկեշտությունը սահմանել իբրև էապես հարափոփոխ բան մը որ տարիքներու, հասակներու ենթական ըլլա, անոնց ավելնալուն կամ պակսելուն հետ աճի կամ նվազի և անհունական հաշվո խնդիր մը ձևացնե այսուհետև,

Ք /Ք/-0

Տոթթոր Սևյան երկդիմությանց ու վարանումի մարդ չէ՛ Այն նեղսիրտ նավապետին պես, որ Միջերկրականեն Ատանտյան Օվկիանոս անցնելու համար Ճիպրալթարի նեղուցք իրկար բարակ փնտրելու նեղությունը հանձն չառնելով, լավագույն սեպած էր Ափրիկյան ծովեզերքին վրա խրել առ իր նավը, Տոթթ. Սևյան, որ իր առաջին ուղևորությունը այդ նավին վրա ըրած է, լեզվի խնդիրներու մեջ համբերատար քննու-

թյուններե, աչը ձախը զննելե հեռանալով նախամեծար կը համարի գրաբարին վրա նետվիլ ու հոն կառչած մնալ հաստատամիտ ուտրեի մը պես:

Ու կը խորհիմ որ իրավունք ունին թերևս անոնք, որ շիրիշով մեր հողմակոծիկ տերևի ճակատագիրը, անգտանելի ճշմարտության մը պատրանքեն շրոնվելով, անկորուստ կը պահեն ամեն բանի մեջ իրենց միամիտ ու վաղնջական գաղտփարները:

Իրավունք ունին:

ԹՈՎՄԵՍ ԹԵՐԶԵՆ

Քրիսթող մը և ուսուցիչ մը. գրականութիւնը սիրող մը և սիրցնող մը, հրապուրիչ կնոջ մը նման որ բան գործ ըրած է ուրիշներու սրտին մեջ արծարծել այն կրակը որ զինքը կը տալորե արդեն:

Եվ սակայն մշտաբորբոք հուրը մոխիր չէ դարձուցած զինքը: Երեք մանուկներուն պես, որ Նաբուգոդոնոսորի հնոցին մեջ անխոց ու անվնաս մնացեր էին, Թովմաս Թերզյան ալ չէ խանձած իր սրտին մեջ վառող կրակեն որ, շատ շատ, եղկ ու ամոքիչ մթնոլորտ մը կազմած է իր շուրջը, վակոն-լիի երանավետ բարեխառնութիւնը ձմեռ ատեն և որուն մեջ բանաստեղծը հավիտենական երիտասարդութիւն մը գտնելու բախտն անեցած կը թվի՝ երբ ուրիշներ, կես ճամփեն խոնջած ու վաստակաբեկ, կանգ կառնեն ըսելով.

Իմ հուրս անկա՛ն և ես անձ Ժեռացա...

Թովմաս Թերզյան հակառակը ըսելու իրավունք ունի. գրեթե առջի խարտիշագեղ երիտասարդն է միշտ որ մոռցած

է ծերանալու, ճիշտ միլենույն անձը որուն, քսան տարի առաջ պատիվ ու բախտ ունեցած եմ աշակերտելու:

Հիմա փողոցը կը պատահիմ իրեն կրբեմն. չի հիշեր զիս, բայց հո քաջ կը ճանշնամ իր ձեռքի շնորհալի շարժումը որ ափի մը մեջէն խուսափող թռչունի մը սլացումին կը նմանի:

Եվ ոսկի ակնոցին ետևը, նույն կարճատես աչքի կոպերուն չարատե մերձեցումն է, հպումը գրեթե, որուն բաց մնացող պզտիկ անջրպետին մեջ սղմելու կաշխատիս, փեշդ փեշիդ բերելու, պզտիկնալու փափաքներ կունենաս, ապարդյուն ջանքեր կընես դիմացինիդ նայվածքը շոգնեցնելու, տեսողությունը դուրացնելու համար, երբ դիպվածով դեմը գտնվիս աչք թարթափող աչքերուն:

Քերթող մը ըսի. հին դարերու թուլատուր որ կերգե ու կանցնի շարունակելով իր ճամփան, կյանքի ճամփան երկար ու ամայի. նետահար թռչունին պես, որուն փախուստի շավիղը՝ հոգին վրա կաթկթող վերքի արյունեն կը գուլակվի, այդպես ալ իր հոս հոն ցիրուցան երգի, ներդաշնակության կտորներեն բանաստեղծին ուղին կը ճշտվի՝ որքան ալ անփույթ եղած ըլլա ինք ժողվելու, հավաքելու իր վատնած ու շռայլած ձայնին արձագանքը:

Իր քնարը ունկնդրվելու համար չէ որ կը մըմնջե. այլ գրեխավորապես իրեն համար ու հետո այն մտերիմներուն, որոնք «տունեն» են և ոչ փողոցը հանդիպած օտարականներ:

Այս է պատճառը որ չէ ամփոփած իր քերթվածները հատորի մը մեջ. հետո խորհած է, թերևս իրավամբ, թե պետք է զանոնք թողուլ ամենքն իրենց տեղը ու իրենց ատենին: Իրարու ըով բերել այդ հատուկտոր անանակները, երբ, ափսո՛ս, անհրաժեշտ է իրարու քով բերել զանոնք որ այդ եղանակները լսեցին: Ինչո՞ւ համար:

Հետաքրքիրները հասկնալ կուզեն թե այս քերթողին ի՞նչ է կյանքի ըմբռնումը, հատուկ իմաստասիրությունը որով գոյությունը արդարացնե կամ դատապարտե. հոռետե՞ս թե լավատես ոգի մըն է, ո՞ր կիսագունտին կը վերաբերի:

Հ Բանաստեղծները աստղաբաշխներու նմանցուցած եմ միշտ, որոնք՝ իրենց դիտակի ապակիներեն երբեք ճշտությունը չեն կրցած տեսնել ու վայելել. շատ մեծ, կամ շատ փոքր կերևան առարկաները իրենց. աշամերձիկ ապակիինն է հանցանքը որուն կորնթիքին վրա՝ ամեն պատկերներ կը բեկբեկին, կայլալին, երբեմն ճիշտ հակոտնյան կըլլան իրականին: > *Քանապոյճե ՄԵ*

Ասոր համար է որ քերթողները ճշմարտութենե շատ անդին կամ շատ ասդին պիտի մնան. այս է իրենց ճակատագիրը. լալու կամ խնդալու կարող են միայն և երբ տեսնենք անոնցմե մին, որ Թովմաս Թերզյանին պես, ժպտիլ ալ գիտե, ժպտա որ համակերպություն կը նշանակե, կյանքի տվյալ պայմաններուն լավագույն իմաստասիրությունը բերած կըլլա մեզի:

Ուսուցչին կյանքը քերթողի կյանքին չափ ու թերևս անկձեռնելի շահեկան է. պատվելիներեն անմիջապես ետքը, անոնց տաքուկ հիշատակովը, ավանդություններովը, ծեսերովը լեցված ուսուցչական աթոռին վրա՝ այս բանաստեղծը, իր գեղեցիկ երիտասարդի վայելչությանը մեջ, դալար ոստի մը բողբոջումն էր հոն, ուր քիչ առաջ, գոսացած ծառը կը կենար:

Իրմով է որ հայկաբանության դասեն ետքը ու անոր քովիկը սկսած է գրականության դասը որ, հիմա անգամ, նորություն մըն է և որ քսան տարի առաջ ճշմարիտ հերձված մըն էր անդրդվելի հայկաբաններու սերունդին մեջ:

Գրաբար քերականության միապաղաղ սառույցեն ետքը սւր, բևեռային ուղեորությանց մեջ պատահածին պես, գացողները մեծ մասով կը փատնան, ճշմարիտ գարունի մը տպավոր-

քութիւնը ըրավ այս դասախոսութիւնը աշակերտներուն վրա.
ամենքը կանանչցան՝ ծաղկեցան:

Որի՞նն է պատիվը եթե ոչ ուսուցչին, որ իր շուրջը հավաք-
ված տղոց եռանդը ու ավյունը շմարեց, այլ գիտցավ վառ պա-
հել անոնց սերը մեր լեզվին համար, որ Բագրատունին, Ալի-
շանը ու Հյուրմյուզը՝ ճանչցուց անոնց և որ իհարկին իբ-
քեարը, իր սիրտը դրավ անոնց մանրիկ մատներուն տակ:
Որի՞նն է պատիվը եթե, նշմարելով թաքուն հարստութիւն-
ները որոնք կը պահվեին այդ փակ սրտերուն մեջ, կրցավ
հմայքի բառը արտասանել.

Բացվե, ո՛վ Սեզամ:

Թովմաս Թերզյան ո՛չ ծափերու ըղձանքը և ո՛չ դատափե-
տության վախը քաշած է երբեք. փառքի ցանկացող չէ եղած և
ոչ ալ հուսախաբության ենթակա:

Իր բոլոր կյանքը համակերպության կյանք մը եղած է.
Պեշիկթաշլյանի կրտսերն է ինք ու անոր պես, համեստ վաս-
տակավոր, չի սիրեր աղմուկը:

Բայց որքան ալ մեկուսանալ ուզե, խուսափիլ դեպի իրեն
կարկառող ձեռքերէն, գրականության մեջ իր կրկին ու թան-
կագին գործունեությունը պիտի շնորհակալի: Կը հիշեմ որ Անա-
կրեոնի տաղերու թարգմանությունը Օտյանի նվիրած էր սի-
րուն ձոնով մը ուր կըսեր անոր.

Դստեր՜ Կաստալի
Եվ հարսուն՜ Գողթան
Քեզ բազ կրկնակի
Հյուսեցեն, Օտյան:

Իր աշակերտները Կաստալի աղջիկները կամ Գողթան
Քարսերը չեն արժեր անշուշտ, բայց պատրաստ են իրեն ճակ-
տին հյուսելու քերթողի և ուսուցչի կրկին պսակները, որոնց
փր ազնվական ռուխը արժանի է:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇ

Շատերը կը ճանչնան զինքը իբրև փորձ ելմտագետ թր որ հսկա ծրագիրներ ունի մտքի մեջ. հնարագիտական մեծա-
ճեծ հաշիվներ, խորհրդավոր մտերմություն մը թվանշաններու
հետ որոնք իր ականջն ի վար մոգական բառեր կը փսփսան
ճիշտ:

Վեցհազարյակի ընթերցողն է կարծես որ անհավատալի
գանձեր գտնելու միջոցը կընծայե քեզի, վայրկյանի մը մեջ
սպիտակ էջի մը վրա քանի մը ձևեր գծելով միայն:

Ու երազային վայելքներու բաշխողը կը թվի աչքիդ այդ
աղիբեկ մազերով անձը որ, քիչ մը թաղված իր խորհուրդնե-
րուն մեջ, հանդարտաքայլ կանցնի քովեդ մարդու մը պես
որուն կը սպասվի ամեն տեղ և որ ինքը՝ տեղե մը բան մը
չունի սպասելիք:

Ու քիչեր կը ճանչնան բանաստեղծը, տրտմությամբ ու սա-
կավիկ մը պատրանքով լեցուն հոգին որ պահվրտած կապրի
այդ հաշվագետին մեջ:

Իր հղացած դրամական ահագին ամբարտակներուն մոտ,

սակի, արծաթի հոյակապ զանգվածներուն ճիշտ քովիկը, ի՞նչպես կրցած է փթթիլ բանաստեղծության դողդոջուն ծաղիկը: Ի՞նչպես այդ մետաղյա կառուցումներուն դրացիությունը պաղ մը չէ ձգած անոր վրա և գրգանույշ ու թախծազին մեխակ մը ծլած է հոն. ուր կը վախցվեր թէ շարախնդաց գծնիկ մը միայն պիտի բուսներ:

Ի՞նչպես:

Կարապետ Գարագաշ ալ կը պատկանի Ադրիականի կղզյակեն հասնող սերունդին. իտալական կապույտ երկնքին տակ մեծցած է ու անոր ջերմ կլիմային մեջ սնած:

Գրականության մեջ՝ այն բարձր ճաշակի տեր արվեստագետներեն է, որ իրենց ամեն երկին համար, անուրջի մեջ միայն ընդնշմարվող ձևի, գույնի, գաղափարի կատարելությանը կը բաղձան, Հիսուսի քով ղրկված նկարչին պես՝ որ աստվածային պատկերի մը անթերի ճշտությունը ձեռք բերելու կաշխատեր:

Խղճմտությունը, իր անձին դեմ, անխրաժության կը հասնի անշուշտ ու երբ մենք կը զմայլինք—դիպվածով տեսած ըլլալնու համար—իր թարգմանությանց նկարագեղ ու ճշտապահ ճշին վրա, ինքը գաղտնի կը պահե զանոնք դեռ հասարակութենեն:

Ու կը մտածեմ որ այս գրագետը, այնքան դժվարահաճ իրեն համար որքան ներողամիտ ուրիշներուն նկատմամբ, ինչե՞ր չէ բզբտած, պատռած, ոչնչացուցած, դժգոհության վայրկյանի մը մեջ: Ստուգիվ, մեր հիմակվան քիչով գոհացող գրողներուն ստվար թիվին մեջ Կարապետ Գարագաշ եղական գե՞թ մը կը ներկայացնե մեզի:

Այս գրաբարագետը չի խորշիր նորեն ու շանգոսներ զանոնք. իր ձայնը քաջալերող է ամեն անոնց որոնք կը վաստակին ապերախտ վաստակը գրականության:

Ինքը՝ քերթողին հետ որուն երգերը բերած է մեզի այն բաներուն կը թվի երազել որ «միշտ կը մնան»։ Իր ընտրած ձևն ալ գրականության մեջ գրաբար ոտանավորի ձևը, արգոյք տեականի գաղափարով է նորեն։ Ազնվագույն թերևս, բայց շատերու անմատչելի մետաղին վրա են միշտ իր նրբագիտ քառյակները. կը կարծենք սակայն թե երկաթն ալ որ մեր աշխարհիկ լեզուն է, իբրև ամենեն պարզ շինվածանյութը, կարող է պիտանիի ու գեղեցկի կրկին պահանջումներուն գոհացում տալ ու կը հավատանք որ արվեստավորն հոն ալ իր ճաշակին նրբությունը, իր ճարտար ձեռքերուն վարժությունը ցուցնելու կարող է։

Այսպես ոսկի երազներու մարդը՝ վայելչապես խառնված է ոսկիե երազներու մարդուն. թվանշաններուն բանաստեղծությունը տեսած ու հրապուրված է ինքը և միշտ սիրահար մը մնացած է անհունին ու անսահմանին։ Բախտին ամեն մեկ ձախողվածներուն երգով մը պատասխանած է ու հիմա, հիսունի մոտերը հասած, ամփոփուկին պես զոր ամեն շոշափում կը կծկե, ինքն ալ քաշված ու ամփոփված մեկն է։

Կը սպասե՞ արդյոք որ նորերն ալ կյանքի անդուլ պայքարին մեջ պարտասուն, հետզհետե ու մեկիկ մեկիկ ձգելով իրենց երիտասարդի վերացումները, կորսնցնելով սրտի պատրանքները ու պարտավորելով խոստովանիլ վաղանցուկ հանգամանքը ամեն աշխարհային վայելքներուն, իր եզրակացությանը դան, իր բանաձևին որ հավատքի մը վերջավորությունն է և ուրիշ հավատքի մը սկիզբը.

Աստե՛ն համայն եղևանի՛ք մեռանի՛ն։

Օ Գ Ս Ե Ն Ի Ռ Ճ Ա Ս Ա Ր Յ Ա Ն

**Փողովին մեջ տեսած եմ զինքը. ոսկրուտ, նիհար ու դեղին-
գլուխ մը որ հեռվեն, բեմին վրա, անշատված կերևար մար-
մինեն, միս մինակը կեցած հոն, ահարկու շոր գանկ մը որ կը
խոսի, կը բարբառի, գրեթե կը հայհոյե:**

Կը հիշեմ իր մեռյալի ցուրտ ու անթարթ նայվածքը, իր
խեղդուկ ձայնը, իր ծայրահեղության հակամետ պահանջում-
ները որ հեռու տեղի մը, ուրիշ աշխարհն էր գալ կը թվեին:

Հիմա, հոն է ինք, այն աշխարհին մեջ, որուն խորագնին-
ականարկը, բարձր շեշտը, անկարելի փափագները կը ներկա-
յացնեն կենդանությանը միջոցին իր ուրվակերպ մարդու ձևե-
րովը:

Սամաթիացի հրապարակագիրը մեծ գրագետ մը չէր. բայց-
կրցավ մեծ խմբագրապետ մը ըլլալ: Լեռնայա լրագրության-
մեջ՝ ոչ այնքան գրական գեղեցկություն կը փնտրվի որքան
գրվածքներու նորությունը, ուժգնությունը, անսովորը և
խրոխտը:

Օգտեն խոճասարկան այս բոլորը ունենր ու մեկ հատիկ էր

օրը օրին զբաղեցնելու համար այն տղան՝ որուն հասարակութ-
յունն անունը կու տան:

Ուրիշներ՝ ընթերցանության գիրք մը կուտային ձեռքը,
կաշեկազմ հատոր մը մաքուր տպագրությանմբ. ինքր խաղա-
լիկ մը կուտար, խաղալիկ՝ ուրկե ավելի կօգտվեր մանուկը
քան թե այն մեծ հատորը ուսկից բան չէր հասկնար. կերպով
մը ֆուսպլյան դրությունը, մանկավարժական արդի եղանակ-
ները ի գործ կը դնեի այս խմբագրապետը նույն ընթերցող-
ներուն համար որոնք իր դպրոցին, իր լրագրին կաշակերտեին
ու կը հաջողիր միշտ: Տղան շփոթացած երբեք ու հանդգաթ
վարժվեցավ միտք հոգնեցնելու այն ամեն էական խնդիրներուն
թրով հանրային կյանքը կը ձևանա: Օրագրին մշտնջենական
աթմանիքը պիտի մնա այս:

Ուղևորներ կան, որոնք ամեն բան նախատեսելով ճամփա
վելլեն, պայուսակներ, հագուստի և ուտեստի պաշարներ, ամ-
բողջ կարավան մը հետեւնին առած. այնպես որ հարկ կրլա
կարավանին սիրուն, որ ամեն ծակե շանցնիր, ետ կհնալ շատ
մը տեղեր տեսնելի, այցելելի, թերևս ամենեն շահեկան մա-
սերը ուղևորության: Եվ ուրիշներ ալ կան որ ձորձ մը ուսեր-
նուն ձգած ու ցուպ մը ձեռքերնին կը մեկնին. որոնք վարժ են
պատի մը տակ կամ քարի մը վրա քնանալու ի հարկին, որոնք
ամեն նեղ անցքերը կը սիրեն, կը պրպտեն ու կարավանով
գացողին չըրաթը ընելու կը հաջողին:

Օգտեն խոճասարյան այս ցուպը ձեռքը ճամփորդներեն էր
պագրության մեջ:

Զուրով լեցուն ավազանի մը մեջ կրնաք գավաթ մը ջուր ալ
գուր ավելցնել առանց անոր գույնը փոխել տալու. անդին՝
փաթիլ մը ներկը կը բավե գունավորելու ամբողջը: Օրագիր
այդ ներկին պուտիկն էր որ ամեն օր կու գար իյնալու հասա-
թակության մտքին մեջ, երփնելով անոր միօրինակութունը:

Ինչո՞ւ համար քսան տարի վերջը միտքս կիյնա հաճարժ
այս ջնջված պատկերը. անո՞ր համար արդյոք որ մեր մեջ
լրագրությունը հաստատողները պետք ունին գալ տեսնելու թե
ի՞նչ վիճակի բերած հասցուցած ենք զայն:

Ի՞նչ տպավորություն պիտի ընեն մեր վրա եթե այդ գո-
նաթափ երեսը կենդանանար, այդ շիջած աչքերը տեսնեին,
այդ փակված բերանը խոսեր:

Հավագույն է թերևս որ չգա մեր քովը ու շարունակե նիթ-
հել հոն ուր կը հանգչի հիմա:

Սամաթիայի եկեղեցվույն մեջն է իր համեստ գերեզմանը,
իրեն հատկացված դուլդն հողը դրամով գնված չէ. մարմարի,
պորֆյուրի չէ իր շքեղ շիրիմը. մայրենի ծոցն է ան, անշուք
ու տաքուկ մայրենի ծոցը ուր մեռելները շեն մսիր:

ՀՈՎՍԵՓ ՅՈՒՍՈՒՓՅԱՆ

Գիտուն մը, և որ ավելին է, իմաստուն մը:

Հովսեփ Յուսուֆյան, այն վարար ջուրի հոսանքներեն չէ որոնց թավալումը՝ երկու դիւի եզերքներուն անձկութենեն, կամ հետեւած ճամփուն անհարթ ըլլալեն՝ աղմկահուլզ ու մեծաշառաչ կրլլա, ուշադրութիւն կը հրավիրե: Այլ վեհինաճեմ գետի մը հանդարտասահ ու անշշուկ ընթացքին կը նմանի որուն արգասաբեր ջուրերը իրենց առվին կը պատշաճին, էվել կամ պակաս չեն գար, և որոնք կայուն ու անշարժ կը թվին հարեւանցի դիտողի մը աչքին:

Իր կարգավորյալ կյանքը ու գործունեութիւնը չեն ճանշընար անակնկալը. այս չափագետը որ սիրուն կնոջ մը ետեւեն հետապնդելու պես ամեն հաշիվներու մեջ անծանոթը կորոնե միշտ ու Ք-երը կը փնտրե, ամենուրեք կը հալածե, երևան կը հանե պահվրտած ամեն ծակերու, ամեն ծպտումներու մեջեն, քայց իր մտերմութեան շրջանակին մեջ շընդունիր զանոնք:

Իր բոլոր գոյութիւնը կը նմանցնեմ այն հառաջատվութեան կարգերուն, որոնց մեկ օղակեն ամբողջը կը գուշակվի:

Շատերը տեսած են, բայց քիչերը կը ճանչնան զինքը: Իր սակավախոս մարդու զգուշավոր ու ժուժկալ ձևերը, ձայնին մեղմ ու միօրինակ հնչյունը, մորուքին կանոնավոր շրջագիծը, հագուստին անփոփոխ ձևերը միայն տեսնող մը երիցական քարոզիչի մը տեղ պիտի առնեն զինքը, ու ճշմարիտ հարողով մը ըլլալ պետք է գուշակելու համար այդ շափագանց համեստութեան տակ՝ մեր ազգին մեծագույն գիտնականը:

Զափական ու բնական գիտութեանց այս մեծ վարպետը երիտասարդ մըն է գիրուկ, միջահասակ, ճիշտ այն մեծ ջութակներուն պես զորս այնքան ճարտարութեամբ կը զարնեն. վասն զի հաջող ջութակահար մըն է նաև այս գիտնականը:

Կը մտածեմ սակայն որ իր ծովածավալ հմտութիւնը հուսահատեցուցիչ բան մը ունի. ի՞նչ տարօրինակ առանձնութիւն է ան ուր լքված կը մնա մարդ, երբ այդքան կը հեռանա սովորական իմացականութեան սահմաններէն:

Հետին միջատին կյանքը ճանչնալ ու կարող ըլլալ միանգամայն ամեն աշքերու անտես լուսավոր գունտի մը համակ ջալիղը ճշտել երկնից մեջ. անհունապես փոքր ու անհունապես մեծը բմբռնել. հիմակուց գիտնալ անցյալը որ խավարն էր, ներկան որ ստվերն է, և ապագան որ լուսը պիտի ըլլա. ո՛չ, այս ամենը մեկանց պիտի շուգեր տեսնել միակ մտքի մը մեջ:

Հովսեփ Յուսուֆեան այն գիտուններէն չէ որ հին ատենի մոգերուն պես իրենց սորվածները կը ծածկեն պարզ մահկանացուններէն: Ընդհակառակը, իր ջանքը եղած է գիտական հոգվածներով, որ Արեւելի ամենն պատմաբեր էջերը կը կադմեն, գիտութիւնը ռամկացնել, հասկնալի ու մատչելի, նույնիսկ հրապուրիչ ընծայել ամեն անոնց՝ որոնք կը կարծեն թէ չոր ու ցամաք անապատ մըն է ան: Յուսուֆեան հովասուն օվասիսները ցույց կուտա մեկիկ մեկիկ, ամեն մեկ քայլին, այնպէս որ ամառի ու դժնդակ համարված ուղևորութիւնը՝

Փարիզի պուլվարի մը վրա շրջագայելու շափ հաճելի դարձնելու գաղտնիքը կը գտնեն:

Իրմե առաջնորդված, և իրեն ունկնդրելով, կը հետևինք ճամփուն որ գիտության համար իրմե ավելի արժանավոր մը չէր կրնար բանալ մեր գրականության մեջ: Ծամփա՝ որ իր շնորհիվ միշտ կարճ, միշտ անբավական կը թվի մեր աչքին. հետաքրքրություննիս կարթննա բայց չի հագննար ու Հազար ու մեկ Գիշերներու հրաշալյաց պես շարունակությունը լսելու անհամբերությամբը զմեզ կը շարշարեն:

Գրականություն մը կա հիմա հրապարակին վրա որ, ճշմարիտ հրապույրներե զուրկ կնոջ մը պես, փերևետի, ներկի, շպարի կը կարոտի միշտ. ո՛չ մաքուր հոգի մը ունի, ո՛չ գեղեցիկ մարմին: Իր հաջողությունը ծեծծեքումեն է. իր հոսկե հոնկե փոխ առնված գույներուն փայլը՝ ցորեկվան պայծառությանը չի դիմանար, բայց գիշերը, ջահերուն արձակած լույսին տակ, դիմացինը պատրելու կը բավեն:

Յուսուֆյանին գրականությունը անոնցմե չէ. իր հրապույրը իրն է բոլորովին. արդուզարդին անհոգությունը՝ իր ստույգ գեղեցկության գիտակցությամբն է, վեհապանծ գեղեցկությունը Գիտության: Այս հրապարակագիրը ոչինչ ունի բռնազբոսիկ ու արվեստակյալ. քեզ հմայելու համար պետք չունի աչքի քթթումներու. իր նայվածքը պարզ ու վճիտ է, ուր ճշմարտությունը կը ցուլա ու միշտ կը գրավեն զքեզ. այս է իր ոճը:

Իր լուրջ ու ծանրախոհ գրականությունը խոժոռություն չի բուրհր երբեք. զայն կարդացած պահուս, տողերուն մեջ կընդնշմարեմ խնդամիտ ու կատակասեր մարդու մը շուքը և իրոք Հովսեփ Յուսուֆյան մեր ամենեն նրբամիտն է:

Եվ իր բարոյական նկարագրին վրա ավելցող այս զվարթությունը երկնաբերձ լեռան մը վերելքին մեջ, ամայի ու քաբուտ կողին վրա շապասված ծաղկաստանի մը տպավորությունը կընեն իմ վրաս:

ՏՈՒԹՈՐ ՆԱԶԱՐԵԹ ՏԱՂԱՎԱՐՅԱՆ

Շտապող մարդ մը փողոցը, որ երկայն ու քիչ մը ծուռ գլխարկովը Պուլվարտին մը կը հիշեցնե. բուռն, կրթոտ ու վեհանձն՝ ինչպես պարտքն ու իրավունքն է ըլլալ ամեն երիտառարդի: Աշխույժի ու կորովի մարմնացում մը. անդուզ ու համբերատար աշխատութիւն մը որ ավելի պատվաբեր է քան շահաբեր. հազվագյուտ մարդ որ իր ուսումը միմիայն փող դիւլելու սահմանած չէ. շարունակող մը, գիտութեան շեղոք ու լուրջ շրջանակին մեջ, պատվավոր ավանդութեան մը, որով հայ բժիշկները հմտութիւննին՝ իրենց ազգին մտավոր զարգացումին ալ ծառայեցուցած են:

Ասոր համար թերևս Հիպոկրատի աշակերտներուն մեջ քիչ մը մեկուսացած մեկն է ինքը. անոնց պզտիկ համերաշխութեանց, հաշիվներուն, հառաջագիմելու, հաճախորդ վաստկելու համար ի քործ դրած ճարտասանութիւններուն մարդը չէ: Ավելի բարձր հորիզոնի մը մտատանջութիւնը ունի ինք, գիտութեան անձուկը:

Իր փառաւիրութիւնը ատով կառաջնորդվի և արդար իրավունքի մը հանգամանքը կառնե: Ես իմ մասիս, ուղիղ շնորհակալութիւններ ուրեմն այն քննադատութիւնները որոնցմով ոմանք կը խծրծեն զինքը երբոր երկասիրութեանց ճակատը փայլող

անունին քով կը շարե իր գիտական տիտղոսները «ազատ ի գիտությունս, ճարտարագետ երկրագործ, վկայալ Փասթյոռյան ուսումնարանեն»։ Ասիկա չի նմանիր սպանիկ ազնվականի մը տիտղոսներու շարվածքին. Լկվազ Սպանիո, դուքս Լկքանթարայի և կոմս Մորրոզի։ Ժառանգական ունայնություններ չէ, զոր Տոքթորը կը կցե իր անունին. ավելի ճիշտ կըլլար նմանեցնել ասիկա հիշատակարանի վրա նշանակված սա կերպ արձանագրության մը — հարկավ գիտական աշխարհին մեջ — մարաջախտ նեյ և ասոր քով, վակրամ, Իենա, Ավրսթերլից. մոգական բառեր որոնք դժնդակ և ծանրագնի հաշոգություններ կը նշանակեն։

Ընդհանրապես նյութամոլ միջավայրերու մեջ գաղափարի մարդիկ հարգ ու արժեք չեն կրնար ունենալ. փուլթ չէ ուրեմն որ հրեա սեղանավորի մը պես իրեն արհեստը շահագործող Տոքթոր Տաղավարյան, մեր լավագույն բժիշկներեն մին, դրվատիք չլսե այդ միջավայրերուն մեջ. կամ, երբոր պատահմամբ հրապարակ իջնե, իր մեկ երկին դեմ, ավելի մաղձով քան թե բարեմտությամբ լեցուն քննադատության մը վրա իր քացատրությունը տալու համար, դառն, վիրավորիչ, երբեմն մինչև անհատական կյանքին թափանցել ուզող ընդմիջումներով դրվագեն իր խոսքերը։

Փուլթ չէ. իրեն պահված ու վերապահված կը մնա միշտ ամեն սրտի ու մտքի տեր մարդոց ամենաչերմ համակրությունը, որոնք լուրթյամբ, բայց ուշադրությամբ կը հետևին իր ազգագուտ աշխատություններուն և որոնցմե ավելի թանկագին ու փրկարար դեղագիր մը պատրաստել ունէ բժիշկի տրված չէր բարեբախտաբար։

Մեր մեջ, ուր բարեկրթությունը իր ծայրագույն աստիճանին հասնելի հետի է, պետք չէ սպասել որ նույնիսկ թշնամությանց ատեն՝ զենքերուն ազնիվը դործածվի միշտ. քիչ շատ վայրենի ժողովուրդն ենք, որուն պայքարի կազմածքին մեջ՝ թունավոր նետը առաջին տեղը կը գրավե ամեն տեղն։

Տոքթոր Տաղավարյանի գործունեութիւնը միայն գիտական հրատարակութիւններով չէ: Հարգելի բժիշկը բանասիրական հետազոտութիւններով ալ ոչ նվազ օգտակար է իր հասարակության: Հայ թատրոնի և Հայ դպրոցներու հաստատման վրա իր հավաքած տեղեկութիւնները շահեկան վավերագիրներ կը կազմեն մեր ժամանակակից կյանքը ուսումնասիրողներուն համար:

Այս նյութերը, որոնք սակայն իր մասնագիտութիւններեն այնքան հեռի կը թվին, իրոք այնպես չեն, Սխալ է ենթադրելը թե՛ որովհետեւ սա մեկը բժշկութիւն ուսած է, կամ սա մյուսը որ մաթեմատիքի վարպետ մըն է, գրական հրապույրներու հաճույքը կանգիտանան: Իմաստականներու տրված է միայն մասնագիտական ուսումներու մեջ մոլորիլ ու գամվիլ, ճշմարիտ գիտնականը մտքի ավելի շատ զարգացում ունեցող մարդն է և ոչ թե շատ ավելի բան միտքը պահողը. գիտութիւնները զարգացման անհրաժեշտ պայմաններեն են, բայց ամբողջ զարգացումը չեն:

Քաջ կը հիշեմ անհունական հաշվի ուսուցիչներես մին, Ֆրանսացի մը, որ մաթեմատիքի մեջ ունեցած աննման կարողությամբ իր ազգին ալ պարծանքներեն մեկն էր հարկավ. կը հիշեմ զինքը որ մեքենաբանության առաջին դասը ժորժ Սաննե առնված հիշատակությամբ մը սկսավ՝ ըսելով մեզի.

— Մըջլունի մը քայլը աշխարհը կը սարս:

Ուսկի՞ց ուր այս մեծ շափագետը իր անվերջանալի տարազներուն, Բ-երուն, Փ-երուն մեջ ատեն գտեր էր Ֆրանսական մատենագրությամբ ճշմացնելու իր միտքը՝ այնքան՝ որ Մյուսնի քիթուհիւն գործերեն առնված բնաբանով մը— և ամենն պատշաճը այն ուսման որ շարժումներուն գիտութիւնը էր (մեքանիկ)— կրնար իր դասերը զարգարել:

Թիշկներեն անոնք որոնք գրականությամբ զբաղած են, քրեկ հատուկ լեզվական գավանանք մը ունեցած են, որ

հերձված մը եղած է շատ անգամ: Տոքթոր Տաղավարյան այս
կանոնին բացառություն մը չէ, ընդհակառակը. իր երեսին
ըսեմ որ չեմ սիրեր իր գրաբարակերտ հյուսվածքը. պինդգլուխ
աշխարհաբարյան մըն էի և եմ. չեմ ընդունիր որ ուղողը այս
գեղեցիկ լեզուն ճաշակե զուրկ տարազով մը հագվեցնե ու
փողոց նետն. բոլոր ուժովս կը բողոքեմ այս կերպ ազատու-
թյան մը դեմ որ զեղծում մըն է: Ընդունինք որ բժիշկները,
իբրև լուրջ ու գործի մարդեր, ճաշակի խնդիրներու մեջ դեգե-
րելու ատեն շունին թերևս: Իրենց նահապետը, վերջին ժամա-
նակներուն, Ռուսիոյն՝ ընտրողական աշխարհաբարովը հըռ-
չակավոր կրցավ ըլլալ. տաղանդը, նորության փափագը, կը
մրցին իր լեզվին մեջ որ, իբրև ճշմարիտ արվեստագետի գործ,
եզական ու հիացուցիչ է արդարև:

Բայց անկե զատ ոչ ոք մեր բժիշկ գրողներեն հաջողած է
կարծեմ համակրելի ոճ մը մեջտեղ դնել. համոզումները հար-
գելի են անշուշտ, կը մնա միայն գիտնալ թե լեզուն համո-
զո՞ւմ մըն է:

Ասով սակայն Տոքթոր Տաղավարյանի գործը չի դադրիր
ու ինչ կերպով հարգելի աշխատություն մը ըլլալն, և երբ նե-
րելի է մե. ինչին պես հասարակության մը մեջ քանի մը ուրիշ
թարերարի անուն և հռչակ ստանալ, անուն և հռչակ գործ օրա-
դիրները իրենց քծնություններովը կը ստորագծեն շարունակ,
չեմ հասկնար, կամ լավ ևս, կը հասկնամ որ Տաղավարյանի
հանրագուտ աշխատությունները չողջունվին:

Հ Բ Ա Ն Դ Ա Ս Ա Տ Ո Ւ Ր

Հեռվեն՝ բարձր ու պարթև հասակ մը որուն պարարտ շքեղությունը քով գլուխը, պզտիկ մնացած, աչրի չի դարներու

Հագուստ ու կապուստ մը որ ընդունված կանոններն չի վրիպիր ու սովորական ըլլալն դուրս չելլեր ունէ կետի վրա. քալվածք մը, որ գինվորական խրոխտությունը չունենալուն համար ոչ նվազ կանոնավոր է, շարժումներ որոնք բարեկիրթ մարդոց հատուկ օրենքներն են ոչ մեկուն դեմ կը մեղանշեն, և ինձի պես՝ դիմացինին վրա պակասություն գտնելու աշխատող ամենն բծախնդիր ու պահանջկոտ մարդուն ջանքերն ի գերն կը հանեն:

Ամառ ձմեռ, առտու իրիկուն, ահագին ծրարներ, հսկա գեղեր հայերեն լրագիրներու, հանդեսներու՝ արոնք իր երկու դիժ գրպաններն դուրս կը սպրդին, գլուխնին կը հանեն. կարծես շնչահեղձ չլլալու սարսափով: Շատ անգամ ալ տետրակներ, տեղմված թևին տակ, երբեմն գիրքերու ամբողջ հատորներ դուրս տեղն տեղ կը փոխադրեն ամեն օր, կը տանի կը բերն, կը շտկեն կը մաքրեն, կը գոցեն, կը բանա, կը նոթագրեն:

Ատկն անդին մնացածը՝ գեղեցիկ երիտասարդ մը, ուռյալ Ա պարկեշտ տղա մը:

դառնալուն, միայն դասերը սորված ըլլալը կը հարցնէ իրմե՝
առանց մտիկ ընելու իր գանգատներուն, ինչ որ շարգիւեր մա-
նուկը դպրոցին մէջ միեւնոյն պաշտպանությանը ապաստա-
նելու հաջորդ օրը:

Մըմրյան նորեկ մըն է, գեթ իբրեւ աշխարհաբար գրող, հայ
հրապարակագիրներուն մէջ, թեւ շատոնց իվեր իր քաջ ու
հմուտ գրաբարագետի համբավը շինած է մեր հին լեզվի քուր-
մերուն անձուկ շրջանակին մէջ:

Հյուրմյուզի, Հայր Արսենի՝ ախոյան մը ըլլալու շափ գրա-
բարագետ՝ որ Հուկոնի Փոսկովեայն գրաբար թարգմանելով,
Ս. Ղազարու վանականներուն ասպարեզ կարդացած է ատե-
նով:

Ինչ որ իր արժանիքը կը կազմէ, սա է որ ժամանակին
հասկցած է թե մեր մէջ հին լեզվով մատենագրելը՝ ո՛րքան
սերտ նմանութիւն ունի այս դարուս մէջ լատիներեն ոտանա-
վոր մը հրատարակելուն հետ:

Գրաբարին, այդ պառված ցնծուհիին սիրովը կորսված հո-
գիններուն մէջեն՝ ատենին դարձի եկող մըն է ինքը, որ մեր՝
հին աշխարհաբարյաններուս՝ վերի կողմը նստելու արտոնու-
թիւնը կը վայելէ, վասն զի իր աշխարհաբարը ստուգիվ հի-
նալի աշխարհաբար մըն է, Կարդացե՛ք իր Առմաշը, Միսաբ-
յանի կենսագրութիւնը:

Քանդակված պարբերութիւններ՝ որոնց ցցվածքը ու կար-
կառները՝ նյութը կսւմ գաղափարը իսկույն կը հորինեն կը
պատկերացնեն աչքիդ առջև. ոսկեզօծ արծակ մը, ոչ կեղծ ու
խարդախ փայլով, այլ զուտ ու հարազատ ոսկիի շողունով:
Աղամանդի հղկումներով հղկված բառեր ու բյուրեղե ածա-
կաններ, որոնց բոլոր ցոլացող ճառագայթներուն մէջ, այս
արծակը կը նշուի, ամառ ատեն արեւին տակ տարածվող ծովի
մը ջինջ կապույտին պես:

Իր շարադասութիւնը տարբեր է մերինեն. բայց շնորհա-
գութիւն չէ. ուշագիւր դիտողին համար՝ ինքնուրույն տարազը,

զոր վերջ իվերջո կը ճանշնաս բուն հայերենի բեհեզներովք, մետաքսառէջ ծոպերովը պարեգոտած ոճն է, զոր իրմե առաջ և մինչև ցարդ ոչ ոք, որչափ կը հիշեմ, զգեցուցած է իր գրք-վածքներուն:

Հարկավ, պզտիկ զննությամբ մը, դեռ գրաբարագետը կը նշմարվի հոն. բայց ոչ այն գրաբարագետը որ ճամփան կորսընցուցած է հին լեզվի մը մոլորումներուն մեջ, այլ իր մեծ վարպետին, Միսաքյանին պես, օգտվող մը այդ հին լեզվեն, ճաշակավոր ընտրություններ ընելով, անոր նրբարվեստ գանձերը ու հորինվածքը զանազանելով հոռի շաղփաղփումներեն, և բերելով զետեղելով զանոնք իր գրվածքներուն մեջ, մոզայիփներու, կամ կարմիր, կապույտ, կանանչ, փոքրիկ յուսամուտ ապակիներու պես, որոնք իր կառուցումներուն՝ հին մեհյանի մը հանդիսավոր, լուրջ ու աղոտ շքեղությունը կընծայեն:

Հասարակ ընթերցողին մատչելի գրողը չէ անիկա. նախնական աշխատություն մը պետք է, վերլուծումի պզտիկ ջանք մը անհրաժեշտ է իր դարձվածքները ըմբռնելու ու ճաշակելու համար. ճիշտ ինչպես բնության ծոցին մեջ գեղեցիկ տեսարան մը վայելելու համար շատ անգամ հարկավոր է պզտիկ վերելքի մը հոգնության հանձնառու ըլլալ:

Ըսի արդեն որ հանապազօրյա կյանքի ռամիկ, բայց անխուսափելի պայքարներուն մեջ կտրիճ մը չէ այս գրողը. աղմուկի ու ընդդիմության մարդ չէ անիկա. քաղաքեն ավելի գեղը և գեղեն ավելի վանքը կարծես կը հրապուրեն զինքը: Հո՛ն, այդ անդորրության և միայնության ծոցը, ուր բնությունը իր անսեթևեթ պշրանքովը, ձայներու հեղությամբը ու գույներու մեղմություններովը, անպատիր վայելքներու և երազանքի դուռը կը բանա: Հո՛ն, այդ հովվական կենցաղին առջև, այնքան հեռու մարդկայինեն և արնքան մոտ աստվածայինին, գրագետը երևան կելլե. իր նկարիչի վրձինը երանգներու գույներու շտեմնված ճոխությունով մը զմեզ կը զմայլեցնե և ամենուս սրտին մեջ՝ գեղը երթալ ապրելու, աշխարհիս ունաւնություններեն հրաժարելու փափագներ կարթնցնե:

Մըմրյան ամուրի մըն է, թեև քառասունին մոտ հիմա՝ եթե

ոչ մատ մը ավելի. պետք եղածեն ավելի ամուրի մը, եթե հավատանք իր վրա և շուրջը պատմվածներուն. կնատյաց մարդն է ինքը և այդ պատճառով գուցե ինքը մինակ, էպպես սգի-պաշտ (spiritualiste) և աստվածապաշտ գրողն է, խորհրդա-մած գրող մը մեր մեջ՝ ուր շուկատ ու աղկաղկ գրականություն մը կը տիրե միշտ: Ոչ այն գրականությունը որ գիտության կը հենու. որ մեր կյանքին, եթե ոչ մեր մահվան, վերլուծու-թյամբը կը լուսավորվի. որ փիլիսոփայական դավանությունն մըն է վերջապես, այլ եսականության համար, շահու համար, ամեն կեղծիքը, ամեն ստորնացումը ընդունող գրականու-թյունը, ամենն զգվելին:

Զեմ ըսեր որ իրմե զատ ոչ ոք մաքուր ու վերին գաղա-փարե մը, իտեալե մը չառաջնորդվիր. բայց կը պնդեմ որ ոչ ոք անոր չափ ամեն վայրկյան աչքը կը սևեռե հոն, գլուխ գլխի կապրի, կը սիրաբանե անոր հետ, անոր լույսեն կամ հաճույ-քեն շլանալու աստիճան, եթե դուրս թողունք Եդիան, ափսո՛ս, բոլորովին շլացած մը: Աչքե անցուցեք անգամ մը Մրմրյանի Ալեյուիան և ըսեք թե կարո՞ղ եք բան մը հասկնալ այս ակնախտիդ պարբերություններին:

Հավատացողներու համար իտեալը՝ աստված կը կոչվի, կըսե Սթերֆեր: Զեմ ծիծաղիր իր վրան՝ երբոր Մրմրյան ամեն բան վերադարձնելով տանելով այս գերագույն գաղափարին, ամեն առթիվ կոչում ընելով անոր իր գրվածքներուն մեջ, վերջ իվերջո աղոթքի պես բաներ մը կը թոթովե. եղական դեմքն է ան ինծի համար, նույնիսկ երբ ներշնչալի մը վերացումը կը բերե մեր գրականության մեջ, ուր ամեն բան այնքան տա-փակ և շատ հեղ ստորին է:

Եվ սակայն առևտուրի աշխարհն եկող մըն է ինքը հրա-պարակագրության մեջ, պասսմաի ու ամերիկացի վաճառա-կանեն ծագած է գրագետը: Այս հակասության առջև միտքս կը վարանի, կը կասի քիչ մը, և իր ապագան մարգարեանալը՝ կը դժվարանա:

Իր գեղեցիկ կրծկալ մորուքը զոր վերջերս այնքան մեծ-
ցուց, իր կնախույս ու մաքուր կենցաղը՝ մոտ օրեն եկեղեցա-
կան ասպարեզը մտնելու նշան մը չեմ նկատեր ես. հակառու-
թյանց մարդն է միշտ անիկա: Ամեն ինչ ունեւր ատենով իբրեւ
գրագետ երեւան գալու համար ու խանութպան եղավ այդ մի-
ջոցին. հիմա վեղարեն ու վերարկուեն զատ քան մը չի պակսիթ
իրեն՝ հազվագյուտ եպիսկոպոս մը ըլլալու և, ճիշտ ատոր հա-
մար, կը սպասեմ որ վաղը, զգալով ունայնությունը իր երկ-
նանվեր կենցաղին, ինչպես մենք՝ մեր աշխարհիկ զրոսանք-
ներուն ու գայթակղություններուն ունայնությունը կը զգանք
երբեմն, վերադարձ մը ընե դեպի մեզի, ոստում մը, վերջին
պահուն, ժերությանը մոտ, նոր Ֆաուսթ՝ նոր Մարկարիթով մը
սկսելու համար կյանքը զոր չէ ապրած դեռ, այն վայրկյանին՝
երբոր ամենքը իր անբասիր վարքին արժանի պսակումը տես-
նելու միայն կը պատրաստվին:

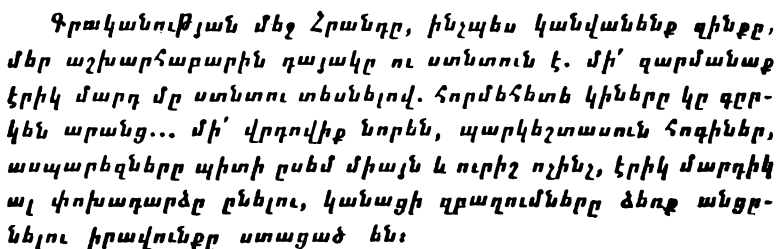
ՀՐԱՆԻ ԸՍԸՏՈՒՐ

Հետվեն՝ բարձր ու պարթև հասակ մը որուն պարտաւոր
չգիտութեանը քով գլուխը, պզտիկ մնացած, աչրի չի դարներտ

Հագուստ ու կապուստ մը որ ընդունված կանոններն չի
վրիպիր ու սովորական ըլլալի դուրս շնչեր ունէ կետի վրա.
Քալվածք մը, որ գինվորական խրոխտութիւնը չունենալուն
համար ոչ նվազ կանոնավոր է, շարժումներ որոնք բարեկիրթ
մարդոց հատուկ զրենքներն են ոչ մեկուն դեմ կը մեղանշեն,
ե ինձի պես՝ դիմացինին վրա պակասութիւն գտնելու աշխա-
տքը պնենին բժախիցիք ու պահանջկոտ մարդուն շանքերն ի
զերէ կը հայեն:

Ամառ ձմեռ, առտու իրիկուն, ահագին ծրարներ, հսկա գե-
ղեր հայերն լրագիրներու, հանդեսներու՝ որոնք իր երկու դիմ
զրպաններն դուրս կը սպրդին, գլուխնին կը հանեն, կարծես
շնչահեղձ շրջալու սարսափով: Շատ անգամ ալ տետրակներ,
սեղմված թերթ տակ, երբեմն գիրքերու ամբողջ հատորներ
զորս տեղն տեղ կը փոխադրեն ամեն օր, կը տանի կը բերեն,
կը շտկեն կը մաքրեն, կը գոցեն, կը բանալ, կը նոթագրեն:

Ատկն անդին մնացածը՝ գեղեցիկ երիտասարդ մը, ոտքով
Ա պարկեշտ տղա մը:

Թո՛ղ տվե՛ք որ երկտասարդ բառը շարունակեմ գործածել իրեն համար, որ ինե տարու մը միայն պզտիկ է: Շնորհ մըն է զոր կընեմ իրեն՝ երբ իրոք ես եմ որ անկե կօգտվիմ անուղղակի: Հայ մեծատուններուն ազգին բրած շնորհներուն կարգեն է այս և ես հիմա մեծատունի հովեր սկսած եմ առնել գիտցե՛ք որ Ազնվաշուք կը գրեն ինձի Պատրիարքարանեն կամ Թաղ. Խորհուրդեն, Ի՞նչպես կատարվեցավ այս աստիճանական բարձրացումը. գլուխս չեմ հոգնեցնեմ պատճառը գտնելու համար. բայց կը խոստովանիմ որ այս. անակնկալը կը շոյեմ ~~եւ~~ կը գգվեմ փառասիրության սատանան որ ներսիդիս կը բնակի:

Այս երիտասարդը ուրեմն, կարգի ու կանոնի սիրահար մըն է ամեն բանի մէջ։ Գիտած է՝ առկայն որ այս սերը խոտոր է։ Բնականօրէն միշտ մտնեցնեցութեան ոգիին հետ որ անհատականութիւնները ու նկարագիրները կը կազմեն։ Կը կարծեմ որ այս հակումը պատասխանատուութենէ խուսափումն ուրիշ բան մը չէ վերջապես։ Շատ մը մարդիկ միմիայն անոր համար կանոնով կը շարժին, որպէսզի կարող ըլլան, ի հարկին, այդ կանոնին ետեւը ապաստանելու։ Մարդկային ամեն արարքները արդարապէս համար դուրսին ու առաջուց գտնված

պատասխանն է ան: Կամ թե կոխված ճամփան է, ուրկե
ուրիշներ, քենե առաջ, տարիներով անցեր դարձեր են և ուրկե
դուն ալ, քու կարգիդ կը քալես, ոտքիդ տակ փոսի մը չհան-
դիպելու ստուգութեամբ: Առաջինը սակայն, որ այդ ճամփան
բացավ, քու այսօրվան ունեցած ստուգութեանդ շուներ անիկա:
Քիչ մը վարանելով, քիչ մը խոհեմութեամբ, քիչ մը արիտ-
թեամբ, քիչ մը խելքով, քիչ մը տաղանդով, քիչ մը վնասվե-
լով՝ քիչ մը վնասելով կոխեց այդ տեղին վրա. ուրիշներ հե-
տեկեցան անոր և ուղին հարթեցավ այնքան որ տափակու-
թեանը եղավ, ուրկե այսուհետև կուրաց, կաղաց, գոսացելոց
անգամ ներելի է անցնիլ դառնալ: Այդ է ահա կանոնը ինծի
համար:

Սա որ համակ դարտուղութեան եմ, այս չափված ձևված
մտքին հետ բարեկամ եմ միանգամայն, քսան տարվան բա-
րեկամ մը, այնքան իրավ է որ մարդս իր շունեցածին կարող
կը քաշե, այդ շունեցածը անուշ կերևա իրեն աչքին:

Ասոր համար թերևս ամեն անգամ որ իմ ճշմարտազան-
ցութեաններուս խոնջենքը կամ հարուցած վրդովմունքը կը
զգամ, իսկույն Հրանդին կը վերադառնա միտքս: Իր քարո-
զած անդորր ու խաղաղ սկզբունքները աչքիս առջև կուգան,
հստակ ու վճիտ խոսքերը, անսեթեթ ոճը, անքննադատելի
շարադասութեանները ուր՝ տեր բային, սեռի խնդիրը, բայը
և չեմ գիտեր ի՞նչը կարգով շնորհքով կը կենան, խելոք տղաք-
ներու պես, և որոնց դեմ ըսելիք չեմ գտներ:

Հարկավ, ակներև ճշմարտութեանները վաշելու ձևով մը
շարունակ կրկնելով, Հրանդ իր գրվածքներուն մեջ կը շռայլե-
քիչ մը տրամաբանութեան այն միջոցը դոր չեմ գիտեր ինչո՞ւ
հասարակ տեղիք կը կոչեն ոմանք: Հասարակ, ինչո՞ւ համար
արդյոք: Բայց ամեն պարագայի մեջ, ասով հավատարիմ կը
մնա իր կոշումին, իր ուխտին պիտի ըսեք, որ է դեմի մարդուն
քննադատութեանը տեղի չտալ, մարդու հետ չգժտիլ:

Ինքը, որ ամենուն բարեկամն է, իհարկե կը բաղձա որ
ամենն ալ իրեն բարեկամ մնան:

Ես երանի կուտամ իրեն. ատելութենե անմասն եղող իր հոգիին վրա կը նախանձի իմինս որ շարությամբ լեցուն է: Ես՝ միայն սրտմտիլ ու խնդալ գիտեմ. սահմանափակ ու նախանական գիտություն: Հրանդը գիտե ժպտիլ անոնց դեմ որոնց ներելի չէ ծուռ նայիլ. ժպիտ՝ որ դրվատիք է, պարսավ է, այո՛ է, ո՛չ է, ամենեն անհաշտ բառերու ամենեն հաշտ խտացումն է. Հրանդն է վերջապես, հսկա հակասություն մը:

Իր համբերող սրտին, ամեն հակառությանց մեջ հաշտություն գոյացնելու ճգնող ճարտարության վրա կը զմայլիմ միշտ. և այդ շնորհիվ իր ձեռք բերած ընդհանուր համակրությանը՝ բոլոր հոգիովս, ներսես, կամաց մը կը վավերացնեմ, վախճալով որ ինե եկող հայտնի վավերացում մը այդ համակրությունը չպակսեցնե իր շուրջը:

Եվ ահա այդ ընդհանուր համակրության մթնոլորտին մեջ Հրանդ կը շարժի, կը գրե, կօրագրե, կուսուցանե, երբեմն կը քննադատե, իր ամենեն անուշ ժպիտը պարզած իր դեմքին վրա և չի հաջողիր մեկու մը սիրտը կոտրել:

Ապիկարներ կան որոնք ոտք կոխած տեղերնին անպատճառ բան մը կը կոտրեն կը թափեն. ես ատոնցմե եմ. ուրիշներ՝ ապակիե, բյուրեղե առարկաներով լեցուն խանութի մը մեջ կը մտնեն ուր, ամեն քայլափոխի, ամեն շարժումի, հազար նուրբ դյուրաբեկ ու թանկագին բաներ—անձնասիրություններ—կոտրելու ստուգությունը կա. և ահա քաջարվեստ լարախաղացի պես հոն կը շարժին անոնք, կերերան, կանցնին, ետ կը դառնան, իբրե թե լայն ու ամայի հրապարակի մը մեջ միս մինակ ըլլային:

Ահկա ինքնածին հատկություն մըն է ու սորվելով չի ստացվիր:

Հրանդ Ասատուր իրավագետ մըն է, բայց փաստաբան մը չէ. մարդը բովանդակ՝ այս զանազանության մեջն է: Դուռն ուրեք, չըսելու համար երբեք, ի գործ կը դնե իր արվեստը,

իր ուսումը վայելող մը ու վայելցնող մը չէ. ազահ ու կծծի մարդու մը պես որ իր հարստությանը տերը չէ, Այս էապես վեճի, պայքարի, կրքի, երբեմն նախատինքի կյանքը չի պատշաճիր իր հեզահամբույր սովորությանցը. ծանր բառեր ըսելու ու լսելու վարժությունը չունի:

Հրապարակագրության մեջ՝ իր եղանակն է ընտրել այն-պիսի նյութեր որոնք իրեն դեմ ընդդիմախոսներ հարուցանելու բնությունը չունենան: Այս մտահոգությամբ, ատեն մը վարանելի ետքը, Պատանեկան ներշնչումներու հեղինակը վերջ ի վերջո կանգ առած է տեղ մը, իր ընտրած առանձին մեկ անկյունը որ իր սեփականությունն է ալ. աշխարհաբար լեզվի քերականությունը և վերջացող տարվան մեջ Պոլսո Հայոց վիճակին վրա ուսումնասիրություններ՝ իր ճյուղը կը կազմեն:

Այս ըստ երևույթին անփառունակ ու անվարձահատույց վաստակին մեջ՝ Հրանդ Ասատուր խղճամիտ և ուշիմ տոկունություն մը ի հանդես կը բերե, ինքնիրեն և, քիչ մը ինքն իր գլխուն, պրպտելով, քակելով, քակուտելով հանգույցները, լուծելով առեղծվածները, փնտրելով և երբեմն գտնելով, ո՞վ երջանկություն, կանոններ, իր սիրական կանոնները մեր լեզվին քերականության, հավաքելով ժողովելով ասոնք ամենքը, ամեն մեկին etiquetteները դնելով, թանգարանի մը մեջ զետեղելու պես:

Պատմական նյութերու վրա իր պատրաստած նմուշներեն դատելով, իր աշխատությունը՝ անուններու ու թվականներու ժողովածու մըն է զոր կարդացողը հին գերեզմաննոց մը դուրս ելլողի տալավորությունը կունենա: Իր մեթոդը, որ ամեն հավաքածուի սիրահարի մեթոդն է, համբերությամբ ու մանրամասնությամբ ձևացած է:

Կարծեմ թե բանասիրությունը տսիկա չէ բոլորովին: Ապա թե ոչ, շատ դյուրին պիտի ըլլար բանասեր կոչվիլը. ըստ իս, ոչ այնքան հավաքելու որքան դատելու մեջն է անիկա. ոչ այնչափ կարդալու որքան իմաստը հանելու մեջ. ոչ այնչափ կանթեղները քով քով շարելու բազմապատկելու՝ որքան զանոնք վառելու մեջ:

Այս վերապահումներով հանդերձ, իր աշխատությունները Արրահամ Այվազյանի¹ մը մասալներուն շեն նմանիր, ո՛չ հեռվեն ո՛չ մոտեն. ամենեն մաքուր ու ազնիվ նյութը, ապիկար ու անվարժ մարդու մը ձեռքն ինկած, ծիծաղելի շինվածք մը կարտադրե. միևնույն նյութը ձեռնհաս մեկու մը շնորհիվ թանկագին բան մը կրլլա:

Այս պարապմունքին մեջ Հրանդ Ասատուր՝ ա՛լ մարդու սիրտ կոտրելու վախը չունի. իր գրելիք ու պատմելիք դեմքերը շատոնց մեռած գացած մարդոց դեմքերն են. այսուհանդերձ իր գրիչը, նույնիսկ այս մեռնողներուն համար, միշտ զգույշ ու մեղմ է, առօրյա կյանքեն առնված ծալքով մը, ստացված վարժությամբ մը. երկաթ չէ անիկա, այլ հընօրյա փետուրը որ կը փայփայե այն միջոցին անգամ ուր խալթելու կը ջանա:

Հրանդ Ասատուր իր այս սահմանին, ու այս պզտիկ բայց իրոք լայն անկյունին մեջ տեղավորված, կը պահանջե որ իր հեղինակությունը ճանչցվի:

Կոնակը տված գրադարանին, որ կարծեմ ամենեն ճոխն է իր տեսակին մեջ, լեզվական ու թանաթրական նյութերու մագիստրոսն ըլլալու ճամփան բռնածի պես է, ինչպես Մկրտչան Հայրն² ալ քահանայության դասինն է ատենն մը իվերա՞ծը միամիտ ու անխախտ համոզումն է որ մենք Հայերս իրենն կը պարտինք քիչ մը մեր լեզվական կանոնները, Սահակ Մեսրոպի նման գյուտ մը ըրած ըլլալու չափ սնապարծ չէ. բայց թանկագին ու ծածկված հնություն մը երևան հանող գիտնականին արդար հպարտությունը ունի անիկա:

Մի՛ ըսեք ինձի որ մեր լեզվի կանոնները մամիկս անգամ գիտե. մամիկիս գիտցած քերականությունը՝ հայերենի գառառանք շեն գիտեք շատ անգամ:

Քսան տարի առաջվան աղվոր տղային, որուն համար անգլիկները հոգի կուտային, հիմակվան դեռ առույգ, միշտ աղվոր, բայց քիչ մը դահացած մարդուն գալու համար, ի՞նչ

փոփոխություններ: Այն ժամանակի ոսկեզօծ շրջանակեն, որ
իր պատանի ու խարտյաշ բանաստեղծի դեմքը կը պարուրեր,
մինչև մատենագրութեան ուսուցչի պատկերը, որ այսօրվան իր
պատկերն է, ի՛նչ ուղեորութիւն. և մինչև Հիվանդանոցին
Օրացույցին հեղինակը՝ ի՛նչ խոտորում:

Կիները մանավանդ, անոնք որ աղվորը աղեկեն կը նախ-
ընտրեն, հարկավ պիտի չհասկնան և պիտի չներեն երբեք
ասիկա երբ ես, որ էրիկ մարդ եմ, ես անգամ չեմ ներեր իրեն:

Իրեն վախճանը շատ դյուրին է ճշտել. հիմակուց կը տես-
նեմ զինքը ահագին ձեռագիր մը թևին տակ, որ Իզմիրյանց³
Մրցանակի Հանձնաժողովին կը մոտենա: Վերջին դարու մեջ
Պոլսահայաց մտավորական զարգացման Պատմութիւնն է այս
երկը, որուն կմախքը մասամբ մը հրատարակված է արդեն:

Ասկե օգտակարագուլն գործի մը շէր կրնար սահմանվիլ
այս մրցանակը որ արդար վարձատրութիւն մը պիտի ըլլա
հեղինակին և պսակումը իր գրական փառասիրութեան: Ատկե
անդին, ապագան ոչինչ կը վերապահե Հրանդին համար:
Մոռցա ըսելու որ Պարոնյանի կենսագրութիւնը պիտի ավար-
տե օրին մեկը. բայց այս գործը լուրջ մարդոց շրջանակին
մեջ, անոնց՝ որոնց կարծիքին մեծ կշիռ կընծայե ինքը, միև-
նույն ընդունելութիւնը պիտի չգտնե. հետո ուրիշ դառնութիւն-
ներ պիտի հաջորդեն ասոր. Զորայանի⁴ կենսագրութիւնը զոր
Հրանդ իր ծերութեան օրերուն մեջ պիտի ավարտե, թշնամի-
ներ պիտի հարուցանե իրեն դեմ, բան մը զոր Հրանդ մինչև
այդ ժամը ճանչցած պիտի չըլլա: Հոն՝ ուր վերջին անխառն
ու մնայուն սփոփանքը վերապահած պիտի մնա իրեն, նորե՛ն
Հիվանդանոցի Օրացույցը պիտի ըլլա՝ ուր այս գրագետը ճար-
տարութեամբ պիտի սպրդեցնե իր բանասիրական հողվածնե-
րը, գետնախնձորի տապկածի մը և շագանակի անուշի մը
մեջտեղ:

Ապագային Տեր Երեմիան պիտի ըլլա անիկա, անոր պես
կառչած իր ժամանակագրական հմտութեանը և անոր պես՝
սպիտակ բայց միշտ գեղեցիկ մորուքը ձեռքը բռնած:

ՌԵԹԵՈՍ ՊԵՐՊԵՐՅԱՆ

Ճառագայթող երես մը՝ պայծառ խղճմտանքի ցոլացումով. գեղեցիկ խարտյաշ գլուխ մը, երիտասարդի գլուխ, միշտ վեր բռնված, հակառակ մտավորական անընդհատ ու ծանր վաստակի մը ու, կարծես, ճիշտ այդ վաստակովը առուգացած. հասակը ոչ մեծ և ոչ փոքր. իր պարտականությանը, իր բովանդակ պարտականությանը մեջ ամփոփված մարդու հասակ:

Այս ամենը լակայն խրոխտ բան մը ունի որ անմասն չէ արդար հպարտութենե մը և որուն համար անծանոթ մը՝ իրեն մոտը երթալու պիտի վարաներ իրավամբ: Ապաքեն իր մտերմության շրջանակը անձուկ եղած է միշտ, և չափազանցություն մը չէ պնդելը որ ոչ ոք մոտք ունեցած է հոն:

Այս առանձնությունը հաճելի է իրեն. անկե, այդ բարձունքեն կը դիտե, տարիներու հոլովումին հետ, անցքը, անդուկ անցքը իրերուն ու մարդերուն, հարափոփոխ, շահեկան, ու մշտնջենական տեսարանը՝ անակնկալով, ահավորով, ծիծաղելիով, զմայլելիով լեցուն որուն թերևս ատեն ատեն սրբանեղություն մը կը հետևի, բայց զոր չի դադրիր ուշադրությամբ ուսումնասիրել:

Մեր ազգին կրթության հոյակապ վաստակավորն է ան-
իր դաստիարակության գործը պարզապես հիանալի է. կոշու-
մի ու անձնվիրության գործ, որ քահանայութենն ավելի սուրբ
է և վարդապետութենն ավելի հմտության կը կարողտի. ինքն
իր գլխուն հիմնելով, պահելով, զարգացնելով կրթական հաս-
տատութիւն մը զոր ազգին բոլոր հարուստները ու աղաները
մեկտեղ հավաքված՝ անկարող էին կանգուն պահել. ինքը
մեկ հոգի՝ ավելի շատ աղքատ ու կարոտ տղոց նյութական
ու մտավորական ւնունդ տված, մեծցուցած է զանոնք քան թե
ոռէ հարուստը մեր ազգին, և այս ամենը լոռության ու հա-
մեստության քողին տակ՝ հռչակված ողորմությանց ճիշտ
դեմը. ի՞նչ մեծ դաս:

Արդար է ուրեմն որ իր հիմնած վարժարանը իր անունովը
է ինքն ալ իր վարժարանովը պարծենալ:

Իր տված կրթութիւնը նյութապաշտ ձգտումը չէ, զոր ամեն
բարձրագույն իտեալի վտարումն կը ձևացնեն ոմանք, այն-
քան ջատագովված, գրեթե դրվատված այսօր. այլ նկարագիրը
կազմող դաստիարակութիւն, որ Օգտակարին ետեւն վազելու
օտնն գիտե Ճշմարտին քով ալ կանգ առնել ու Դեղեցկին
առջև կորսնցուցած վայրկյաններուն համար չափսոսալ:

Այս կրթութիւնը ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ արդեն,
քանի որ ջերմ հավատացյալ մըն է ինքը, որ մարգարեի մը
վայելուչ մթասքեղ լեզվով մը գրի առած է Լամբնի մռայլ ու
մութ պատգամները, որոնք կարծես ստորերկրյա եկեղեցիէ մը
կուգան, անոր հաստ ու խուլ պատերը ճեղքելով կը հասնին
մինչև մեզի: Ի՞նչ բանի հավատացող սակայն. ասիկա պիտի
չի կրնար որոշ կերպով ըսել մեզի. հավատացող մը՝ որ մարդս
վայելելու համար չի գար աշխարհ, այլ պարտք մը կատարե-
լու, քաղերի ավելի հերկելու համար. անձնուրացության հա-
վատացող մը ուրեմն, հավատքներուն գերագույնը:

Խորհող մը, իմաստասեր մըն է ինքը. ոչ անոնցմէ որոնք վայրապար դեգերանքներու մեջ մոլորած՝ ամեն օրվան ճամփան կը կորսնցնեն. իր իմաստասիրությունը գիտե սակավատե կյանքէն մարդու՝ շատ բան չպահանջել ու քիչով գոհանալ, որովհետեւ գիտե որ աչքդ բացած գոցած պահուող ահա օրը իրիկուն կըլլա. իրավունք ունի ուրեմն շարհամարհելու ամենաշնչին բարեւակությունը զոր կյանքը կրնա պարգևել:

Կյանքի պատահարներու դաժան հպումեն, անոնց ատենն ատենն մարդուս ուսին վրա նետած ցուրտ վերարկունն սարսուռ զգացած է հարկավ երբեմն բանաստեղծի հոգին որ իր ներսը կը բնակի. բայց լքումի ու վհատության անմատչելի է իր սիրտը. հետո օրն ի բուն մանկության, պատանեկության հետ ապրող այս մարդը, ատով իսկ, ապագային կը նայի ամեն ատեն. անոր հետ մտերիմ ու ծանոթ է ալ: Քառորդ քարի մը տեղովթյամբ հաստատված անխափան մտերմություն, ամենեն պատվաբերն այս առանձնասերին համար:

Գրագետ. է արդարեւ. հրապարակագիր՝ ու ամեն ատեն. իր տարազը պարզության, վայելչության, ճկունության տարազն է. շլացնելի ավելի համոզելու կը միտի ան. իր ակնկալությունը դրվատիք ունենալի ավելի իրավունք ունենալու մեջ կը կայանա. գույներու, երանգներու շլացումովը չի հոգնիր իր վրձինը. բայց մատիտը իր գիծերուն ճշտությամբը անհավասարելի է, ինչ որ որքան նկարչին նույնքան գրագետին խղճմտությանը և պարկեշտությանը ապացույցն է:

Իր սեռը, տարիքի բերմունքով թե ուրիշ պատճառով մը չեմ գիտեր, fantaisieն կը խորշի միշտ. իր գրվածքը լուրջ ու հյութեղ է: Հետո, իր դավանանքը գրականության մեջ նույնն է ինչ որ էր կյանքի ըմբռնումին համար. արշավի մարդը չէ ինքը, ոչ իսկ աճապարանքի. ասոր համար է որ իր գրած լեզ-

զուն, տարիներու ընթացքին մեջ՝ ոտքեն մինչև գլուխը մերկացած ըլլալով հանդերձ գրաբարի շքեղ գրգլյակը, դեռ բուրորովին մեր աշխարհաբարը չէ եղած. բաճկոնը պակաս չէ, ոչ ալ շապիկը, բայց բան մը, զոր ստուգիվ չեմ կրնար ճշտել՝ պակաս է վերջապես անոր վրա: Ասիկա սակայն իմ փուլթս չէ բնավ և չի նվազեցնէր իր գրագետի արժանիքը, իմ մասին չեմ ներեր որ մեկը դեմս ելլե ու գրած լեզվիս չհավնի. գրականության մեջ լեզվի թուլտվությունը՝ անոնց համար որոնց ուզած ձևով այդ լեզուն գրելու կարողությունը վեճի տակ չէ, այն թուլտվություններեն մեկն է, զոր ժյուլ Բիմոնի մեկ խուփը փոխ առնելով հոս, «անհրաժեշտ» պիտի կոչեմ. ուստի արդար է որ ես ալ չմիջամտեմ ուրիշի մը գրելու եղանակին, գրելակերպին, քանի որ հետագեմ մը չսեպվելու համար անպատճառ հարկ է որ ես ալ քայլ մը առնեմ դեպի հառաջ:

Գաղափարներու աշխարհին մեջ շատ հեղ տարակարծիք գտնված ենք իրարու քսան տարիներէ իվեր, հորմեհետե հոս հոն կը հանդիպինք իրարու մամուլի միջոցով: Féministe մըն էր ան արդեն Մայտան¹ պաշտպանելով իմ հարձակումներուս դեմ երբոր ես իմ արեւելքցիի համառությամբս այդ դատին դեմ կը մաքառեի և դեռ կը մաքառեմ, համոզված՝ որ ատով կիներ կը կորսնցնե քան թե կը շահի իր շնորհին մեջ որ իր կողումն է. եսասերի, կնասերի համոզում պիտի ըսեք ինծի և իրավունք պիտի ունենաք:

Քիչեր մեր մեջ կը հավասարին իրեն հմտությունով, որ շարունակ կարդալով, վերծանելով ձեռք բերված է: Զարմանք որ այս ընթերցումի մոլությունը չէ վնասած իրեն: Ես կը կարծեմ որ կարդացված գիրք մը մոռցվելու է. կը վախճամ որ դսրձյալ ծանր ճշմարտագանցություն մը ըրած չըլլամ առաջ նետելով այս գաղափարը որ, ամչնալով կը խոստովանիմ թե, իմ էն սիրած գաղափարներես մեկն է. ասոր համա՞ր է արդյոք որ այն սուղ վայրկյաններուս մեջ զոր ընթերցանության

կը հատկացնեմ, ակնարկ մը կը նետեմ ու կանցնիմ գրքի էջերուն վրայէն, զանոնք ավելի աչքե անցուցած ըլլալու քան թե անոնցմե քան մը հիշելու նպատակով:

Զորավոր իմացականությունները, որպես է այս գրագետինը, կօգտվին գուցե ուշադրութեամբ հետեւելով հեղինակին, բայց չի՞ գար ատեն մը որ միտքը ավելի հիշելու քան թե խորհելու ծալքը առնե. կամ միտք պահւած ամեն նյութի համար դնելու տեղ շմնա հիշողութեան մեջ և կամ այդ բոլորը խնամով կարգով հոն զետեղելը դժվարանա, անթիվ հատորներով առցւած մատենադարանի մը պես:

Կրթութեան, դաստիարակութեան կենսական հարցերը իր ամեն ժամու որոճումներուն նյութերը և իր մեծ հեղինակութեան ենթականերն են, որուն իր շատ մը առիթներով արտասանած բանախոսությունները կը վկայեն. ու հոս է որ ահա դաստիարակը, խորհողը, գրագետը ձեռք ձեռքի կուտան կը միանան, կազմելու համար մեր ժամանակին ամենեն նշանավոր դեմքերեն մին որ Պերպերյանն է:

Ապագան. բայց ապագան հիմակվընե շնորհւած է այս բախտավոր ու միանգամայն արժանավորին. անմահութեան մեջ մտնել՝ կենդանութեան ատենեն. այս առասպելային ու շքեղ ճակատագիրը այսօրվընե իրենն է:

Վ Ա Հ Ա Ն Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ Տ Ե Ր - Մ Ի Ն Ա Ս Յ Ա Ն

Սև վերարկու մը որուն փեշերը հողմածուփ կերերան միշտ, հապճեպ ընդոստ քալվածքի մը բախումներով. լարված հսկա ժամացույցի ճոճանակին պես օդին մեջ խոշոր աղեղներ գծող զույգ մը թևեր. մոլորուն նայվածք մը մռայլ աչքի մը մեջ ուր ուշադիր մեկը արյան բիծեր կը նշմարե, չեմ գիտեր ուրկե եկած. խուլ ձայն մը որ բառերը կու տվող Պարտիզակցիի արտասանութիւնն մը կը բերե ականջիդ:

Խրոխտ, ըմբոստ ու խռոված հոգի մը, մշտնջենական հաշտօղ մը ու հալածված մը. գծբախա մը մեկ բառով:

Ստվերներու, մութի պիտի ըսեի, այս սիրահարը, ինչպես կ'ըցավ Վոլյսսի¹ արտոնատեր ըլլալ. կարելի է անոր համար լույս ու մութ բառեր են լուկ, ու իրապես աշխարհիս վրա ոչ լույս կա ոչ մութ, այլ տպավորութիւններ միայն անհաստատ, հարափոփոխ, գրեթե հակասական. հոս ուղիղ ու հոն օխալ, ինչպես ըսած է Փասքալ:

Ավետարան կը կարդա հարկավ, բայց Վեցհազարյակն ալ չգիտնալուն չեմ կրնար երդում ընել:

Ստնտուներու երկրեն² եկող այս եկեղեցականը, որ այնքան շատ խոսիլ տված է իր վրա, իր ջաղացքի մը նմանող մշտաշարժ թևերուն պես թշնամական բան մը ունենալու երե-

վույթը ունի, մինչդեռ անվնաս մեկն է գուցե և եթե չի վախ-
նամ հանրային կարծիք կոչված անխելք ոգիին դեմ նոր խի-
զախում մը ըրած ըլլալու ամբաստանութենէն, պիտի ավելցը-
նեի որ ատենով օգտակար անձ մըն էր այս վտարանդին:

Ինչո՞ւ զինքը շրջապատող խուլ հակառակության մասնա-
կից չեմ ես. անոր համար գուցե որ մեր եկեղեցականները,
խոսք մեկ ըրած կատեն զինքը, իր մասին միայն ոտնակոխ
ընելով այն համերաշխության ոգին որ գիրենք կը մղեալ
գոցելու ամեն վրիպումներուն որոնք ավելի իրենց մեջ քան
այլուր կը հաճախեն, Գուցե անոր համար որ համոզված եմ
որ ինքնին մաքուր ու ազնիվ էր իր կավը՝ զոր անձրևները, որ
երկինքէն կուգան, ցեխի վերածեցին, ավելի մաքուր քան այն
մարմարները որոնք սպիտակ կերևան դուրսէն, արատնիք
իրենց ներսը պարտկելով: Անոր համար նաև որ իրոք հան-
ճարեղ գրող մըն է. ուրույն տաղանդ ու դրոշմ դնող մը ի՞նչ
բառերուն ու տողերուն մեջ, սուր և խայթիչ երգիծանքն ու
մանկական պարզամտութենէն շինված տաղանդ. հակասական
քան մը իր բոլոր կյանքին պես: Վասնզի ուրիշ բան է առհա-
տարակ տաղանդ ունենալ, և ուրիշ է զատ, քեզի հատուկ տա-
ղանդ մը, ո՞ճ մը ունենալ. այնքան մեծ է երկրորդը առաջինէն
որքան մեծ է բարեկամ մը ունենալը բարեկամներ ունենալն:

Եվ վերջապէս անոր համար որ զվարթ տառապյալ մըն Թ
այս վարդապետը, կյանքի բեռը տանելով իր ուսերուն վրա
անպատկառ անհոգությամբ մը, կանոնները, պատվերները
ոտնակոխ ընելով շարունակ. աներկյուղ ըմբոստ մը որ երկ-
նային պատիժներէն չահաբեկիր ու մարդկային հանդիմա-
նությաննէն չթոնապեր. որ ամենուն հետ կը կովի ու կը
հաշտվի, ամեն տեղ կը մտնէ, կիջնէ ու կելլէ երբեմն ալ
բայց ավելի կիջնէ քան կելլէ. միշտ համակերպելով ամեն
կերպ զրկանքներու որոնց սովորած է և, նորատեսակ Միհր-
դատ, անզոր դարձնելով անոնց դառնությունները ի՞նչ հոգ-
վույն վրա:

Անոնք որ գրվածքի մը մեջ խնամոտ ու վաստակյալ կանոնավորութիւնը և ուղղութիւնը կը փնտրեն, անոնք որ արդուզարդը, բառերուն պերճութիւնը, բացատրութեանց ճոխութիւնը կը սիրեն, Վահան վարդապետին գործերեն մեծ բան մը չեն կրնար հասկնալ:

Իր գեղջուկ ու քահանայախոս բարբառը Ֆրանսական մատենագրութեան նրբութիւններեն ու խաղերեն ախորժողներուն աչքին՝ արժեք չունի:

Հայրենի երգիքին տակ եփված թանն է, ապուր ուտող այս վարդապետին ապուրը, և եթե Բայառի ճաշարանին գրգանույշ համեմներովը պատրաստված չէ, գեթ հարազատ համ ունի ու սրտի մոտ հոտ մը կը բուրբ. սննդարար ու մաքուր է միշտ և արյունը չապականեր Ֆրանսացի խոհարարին պատրաստածին պես:

Իր ընդհանրապես հարթ ու հավասար ոճին մեջ սակայն, տեղ տեղ թոյլ կանոն, իր ոճը կը բարձրանա անակնկալ կերպով մը և գրադետը՝ բառով, խոսքով մը հանկարծ կը հայտնեն ինքզինքը, շլացնելով զբեզ:

Ժամանակ մը Վահան վարդապետը մեր աղգային կյանքի խղճամիտ ուսումնասիրողն էր. առաջնորդական ուղևորութիւններ հայրենի գավառներու մեջ՝ բեղմնավորած են իր հմտութիւնը, իր վրա ձգելով Թափառական Հրեայի մը — քրիստոնյա հրեայի մը — առասպելախառն համբավը:

Իր վերջին մասին գուշակ մը չեմ կրնար ըլլալ. հարցուկ մը ըլլալու է գիտնալու համար ինչ որ ճակատագիրը կը վերապահ իրեն. ապահովապես պատրիարք չի պիտի կրնա ըլլալ, թերևս եպիսկոպոս ալ չձեռնադրվի, թեև եպիսկոպոսացուի վարակումը հիմա կը ճարակի ավելի քան երբեք. բայց կը հավատամ որ իր մասին քիչ քիչ ավելի արդար դատաստան մը պիտի կազմվի. իր հոտն, իր եկեղեցին սիրող

մըն է ինքը, ոչ թերևս այնպես՝ ինչպես ամեն ոք կը սիրեւ։
Եւ երբ օր մը ձգե ու երթա այս աշխարհը, չեմ գիտեր թէ
իր գերապատիւ ու արժանապատիւ եղբայրները ի՛նչ պիտի
ընեն, բայց ապահով եմ որ աշխարհականները իր կորուստը
պիտի զգան։

Բառեր կան որոնք գոյութիւն ու նշանակութիւն ունին,
բայց իրենց տեղը գրված չըլլալուն համար, գիրքին վերջին
երեսը կազմող ցուցակի մը մէջ կարձանագրվին վրիպակ
անունով։

Վահան վարդապետ մարդկության գրքին մէջ խոշոր տպա-
գրական սխալի մը տպավորութիւնը պիտի ձգե երթա։

Հ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Ե Ս . Ն Ո Ւ Ր Յ Ա Ն

Գլուխը վեր բռնած մարդ մը, միշտ վեր բռնած, սովորական մահկանացուի մը հետ չշփոթվելու ջանքով մը. քարձք ճասակին վրա լանջքը դուրս կը պոռթկա, հրավեր կը կարդա, վրադ հարձակելու պես ձևեր կառնեն: Ամեն քան ույժ ու խրստություն կը բուրեց այս մարմնին վրա, պատերազմիկ ույժ՝ քրուն ինքնավստահ հանգամանքը մեկ նայվածքով աչքի կը զարնեն իսկույն:

Գործի մեջ ու խոսքի մեջ, տունը կամ դուրսը անփոփոխ աւ միակտուր կը գտնես զինքը. հին ատենի ասպետ՝ կամ զարավերջիկ բռնավոր՝ որ իր զեն ու զարդեն չի մերկանար, օրվան ուէ մեկ ժամուն հանկարծակիի չգալու համար:

Ույժի, կորովի այս արտահայտութիւնը մարմնեն ավելի գլուխն կուգա, մեծ ու իշխող զանգված, ալևորած վերջերը, — քարձք սարերու ալևորումովը — որ հոժարությամբ, դյուրությամբ, վերջերը՝ քիչ մը տաղտուկով, կը տանի դեռ մանվածապատ խորհուրդներու ու վրդովված խղճմտանքի մը ծանր քեոր:

Փողոցին մեջ կանոնավոր, գրեթե զինվորական քալվածք մը՝ որ կը ճնշե կոխած հողը, շանալով կարծես իր զարշապա-

թին դրոշմը աղեկ մը տեղավորցնել, կամ ցույցի քալածք մը՝ շմատնելու համար հոգեկան պարտասոււմը:

Ձայնին մեջ երբեմն մեղմութիւն մը՝ որ դիմացինին զիջում մը ընելու ծանուցումը վրան կը կրն: Խոսվածքը՝ ամենեւեհանճարեղը, ամենեւե խորունկը և ամենեւե նուրբը, սպառնալիքով ու գգվանքով խմորված, խունկի բուրումներով, վարդիփայփայումներով օծված, բայց նաև սուրբերու շկահյուններով, թնդանոթներու որոտումներով շինված սենֆոնի, հիանալի ներդաշնակութիւն՝ որ զքեզ կը հմայե բայց չի համոզեր: Մարդիկ կան որոնք անուշությամբ կը նվաճեն դիմացինը: Նուրջան անոնցմե չէր: Այս մեծ ույժը դիմացինը կրնար ընկճել, երբե՛ք անձնատուր ընել:

Ահա նկարագրութիւնը մարդուն՝ որ մեր հասարակության գործերը իր անսահման ակնկալութիւններուն համար բացված միակ ասպարեզն համարած էր: Իր բովանդակ կյանքը հարատև ճիգ մը եղած էր ազգին աղետները շահագործել, ասնպիսի սկզբունքներու կոշում ընելով՝ որոնք ամենեւե զարհուրելի ոճիրները արդարացնելու համար հեղհեղված են միայն: Զեյթունի ապստամբութիւնը, Հայոց ջարդը 96ին, իր կյանքին երկու ահաւոր ու արյունոտ էջերը պիտի կտրուէին:

Հովհաննէս Նուրջան հանրային գործերու մեջ ամեն խորհուրդ ու անշակցութիւն արհամարհող կամքով մը հառաջացեր էր, միս մինակը, իր գիտցած կերպովը, որ ափսո՛ս ամենեւե մաքուրը և ազնիւը չէր: Հարթելով ճամփուն դժվարութիւնները:

Նվազեց զքին մեկը սահմանադրական արշալույսի ծագումն շատ առաջ, այդ ճամփան հետզհետե անձկացեր, նեղացեր էր: Իր պաշտած միակ աստվածը՝ Բռնապետութիւնն ալ երես դարձուցեր էր իրմե: Ազգը, Արփիարին ձեռքովը ապստակեր էր զինքը: Ամեն կողմն անհաշտ ատելութիւններու մը թնուրտի մը մեջ մնացեր էր: Ոչ իսկ Փերայի թաղական խորհուրդի անդամ. հեռու՝ ամեն հանրային գործունեութենէ:

Ու այս անխոնջ ու աննկուն մարդը, մինակության այս ժամուն, հոգնությունը կը զգար անցյալին: Իր ճամփուն բոլոր երկայնքին վրա հարուցած զայրույթի աղաղակները, որոնք իր ականջը չէին հասած թերևս, հիմա որոշ ու հստակ կերպով կուգային իրեն և զարմացած ապշույթամբ կիմանար, իմանալ կը սկսեր, որ ինքը էապես համակրելի մարդ, ամենեն բուռն հակակրությունը մարմնացուցած էր իր անձին վրա: Իրեն հետ, կամ ավելի ուղիղ խոսելով, իրեն պես աշխատողներուն դեմ՝ հասարակության զգացած զայրույթն ու նողկանքը, մի միայն իր անունին, իր համբավին վրա կը ծանրանային, այն տոկուն լաստին պես՝ որ ամեն բեռ կը տանի առանց ընկղմելու:

Գրկել մը կա այնքան բուռն՝ որ գրկվողին վայրկյան մը շունչ առնելու թող չի տար: Հովհաննես Նուրյանի հանրային գործերու հետամտությունը քիչ մը ասոր կը նմաներ: Իր ամեն գործին մեջ՝ բոլորանվիրություն մը, գաղափարի մը միայն ծառայել և ամեն բան ստորադասել մը կար այդ գաղափարին. խառնվածքի խնդիր է ասիկա. քիչ մըն ալ ասպարեզի անձկություն. պզտիկ հասարակության մը պզտիկ պետքերու հետ զբաղիլն է որ ա՛լ ավելի մեծ հոգերու դիմագրավելու կարող ուժին հետ՝ պատշաճ համեմատություն մը չառնել երբեք:

Երևակայեցե՛ք առաջնակարգ խնջույքներ պատրաստելու կարող խոհարար մը, ապարանքներու փափկաճաշակներուն զոհացում տվող արվեստավոր՝ որ էսնաֆ մարդու տան մեջ կերակուր եփելու կոշված ըլլա դիպվածով: Իր պատրաստած կերակուրը կրնա համադամ մը ըլլալ. բայց, ի՞նչ օգուտ որ այդ տունին կարագի ու հավկիթի տարեկան բոլոր պաշարը կը վատնեն:

Հովհաննես Նուրյան մեր հասարակության մեջ պահպանողական ոգին իսկ է, ազնվապետական պահանջումներով լծորդված: Միշտ կը հիշեր որ ամիրայի ու անոնց լավագույնին, Պեզճյանին, շառավիղն էր:

Հեռուն գտնվող առարկայի մը մոտեցածիդ շափ այդ առարկան կը մեծնա աչքիդ. անորոշ ու տարտամ կետը՝ զոր անծայրածիր հորիզոնեն կը նշմարեիր, քովը հասնելուդ՝ իր բարձրությանը անակնկալ շափովը զքեզ կապշեցնէ: Մարդոց մեջ ճիշտ հակառակն է աւոր. հազվագյուտ են անոնք՝ որ իրենց մոտենալուդ՝ կրնան հեռւանց նշմարված համեմատություններնին պահել. նուրյան այդ սակավաթիվներեն մեկըն էր:

Ամեն արժանիքի տեր մարդոց պես՝ դասակարգերու կուսակից էր ան: Եվ ասոր համար իսպառ անհպելին մնաց իրեն այն բանը՝ որուն կարոտը ու անձուկը քաշեց սակայն իր բոլոր գործունեության երկար շրջանին մեջ, ժողովրդականությունը: Իր սրտին մեծ ցավը մնաց ասիկա մինչև վերջը: Տարօրինակ բան, որ շատերուս համար մեծ դաս մը կը պարունակէ իր մեջ, այս կորովի անձնավորությունը իր բովանդակ կյանքին մեջ արհամարհած ու անարգած այդ բանին կարոտովը տոշորեր էր շարունակ, առանց հայտնի ընելու: Այն ցնցոտիներու մեջ պլլված պշուրհին, այն պապուկ կիներ՝ որ ստորին՝ բայց ստվար դասերուն համակրանքը կը կոշվի՝ միշտ երես դարձուցեր էր իրմե, նվազագույն արժանիքի տեր մարդոց ժպտելու համար:

Եվ եկո՛ւ տես որ՝ բոլոր ուրիշ հաջողություններեն, թավիշե պատմութեաններու, մուշտակե վերարկուներու փերեւտումեն, վուշե ճերմակեղեններու կամ բրդեղեն ներքնազգեստներու շրջուններեն ավելի՝ այդ մուրացիկ կնկան աղտոտ լաթերը ախտավարակ հրապույր մունեին իր աչքին: Այդ երես ~~գործովը~~ իր վերջին տարիներուն միակ մտատանջությունն էր. ամեն ջանք կրներ ատոր անիրավությունը ապացուցանելու համար: Հիմա որ երիտասարդության տարիներուն վերադառնալը հնարավոր չէր ալ, անցյալին պատմությունով ըսփոփվիլ կուգեր, իր փափագին չհասած սիրահարի մը պես: Ունայն ճիգ՝ որ ազգային աննժքի մը պես ամեն տեղ զինքը հետապնդող հալածանքը չէր կրնար զինաթափ ընել: Եվ հան-

Վարժ արցունքի կաթիլ մը կը շողար իր աչքերուն մեջ. այո, արցունքի կաթիլ մը, որ սրտեն կը բխեր՝ ապառաժե սորսորդ վճիտ ու պայծառ շուրի մը պես:

Իր ձայնը հանրության մեջ երբեք համակիր արձագանք մը չունեցավ. սիրված ատենաբանը չէր ան. իր խիզախ խառնըվածքին կը պարտեր այդ անհաջողությունը: Շեշտի անկեղծություն մը կա՝ որ կեղծիքներուն ամենեն վտանգավորն է, հասարակությունը իրեն պատշաճեցուցած էր այս ծանր վճիռը: Եվ սակայն խոսակցությունը՝ այս մարդուն՝ անհավասարելի կերպով հրապուրիչ, հազար տեսակ ցայտումներով, անակնկալներով դրվագված էր:

Աղվոր խոսելու գաղտնիքը իրն էր ու կը վախճամ որ իրը պիտի մնա:

Սովորությունն էր իր գտնված ժողովներուն մեջ պարապ ու աշինչ մարդոց հետ գործակցիլ. իր անհատականությունը ավելի վեր հանելու հնարք մըն էր արդյոք ասիկա, աղվոր կնոջ մը պես՝ որ իր փայլը շնանալու համար՝ իրմե տգեղին հետ պտըտելու կելլե փողոցը: Օր մը դիտողություն ըրի իրեն:

— Այդ պարապ անձերը իրենց օգուտը ունին, պատասխանեց ինծի, ոչ թե ինծի՝ այլ հասարակության համար. միևնույն գործը՝ որ մեկ անձն մը պիտի բխի, միշտ թերի ու սխալ մտածված բան մը պիտի նկատվի, ութ կամ տասը անձի որոշումով մը հաստատված՝ հասուն դատողությամբ մը արտադրվածի դրոշմը կը ստանա և վստահություն կը ներշնչե: Պատշգամներու տակ և իբրև թե անոնց բեռը տանելու համար դրված գեղեցիկ մարմարե քանդակված քարեր՝ լոնսոլներ կը տեսնես միշտ: Այդ քարերը, պատշգամին հաստատության տեսակետով, օգուտ մը չունին. ոչ ոք պիտի համարձակի սակայն այդ պատշգամին վրա ելլել և հոգ կենալ, երբ օդին մեջ կախված տեսնե զայն, առանց ուէ նեցուկի, մինչդեռ այդ մարմարե քարերը իրեն վստահություն կը ներշնչեն.

աչքի վստահություն՝ որ մտքինին չափ էական բան մըն է՝
Ուրիշ օր մը, խոսքը մեր ազգայիններուն իրենց վիճակի-
անգիտակցությանը վրա էր։

— Հանցանքը, ըսավ, մեր տուններուն մեջ գտնվող հայելի-
ներունն է թերևս, որոնք զմեզ իրականեն ավելի մեծ կե-
ցուցնեն։

Ու այսպես ժամերով. ամենեն նրբամիտ ու հանճարեղ
նմանություններով կը պատկերացներ իր խոսքը։

Իր կյանքին պես իր մահն ալ ուժգին ու սաստիկ բան մը
եղավ։ Զինքը շանթահարող հիվանդությունը անոր գլխուն վրա
հարձակեցավ, ճիշտ այն տեղը, ուր իր մեծ կարողությունը
գետնեղված էր և ուր սիրտն ու հոգին անգամ հաստատված կը
թվեին։

Մահը՝ սովորական ու գոեհիկ հիվանդություններու համե-
ցումներեն՝ վերջին ստորնացումեն հեռու պահեց ղինքը. մեկ
քայլափոխով կյանքեն մահը անցավ անիկա։

Իրեններուն համար հարկավ բաղձալի բան մը պիտի ըլ-
լար՝ որ ղինքը զարնող հարվածեն վերջն ալ դեռ ապրեր ան
գոնե քանի մը տարի, նույնիսկ կաթվածահար, նույնիսկ թո-
թովելով լեզուն՝ սուր ու խայթիչ՝ զոր այնքան ճարտարորեն
գործածեց, նույնիսկ խոնարհած՝ գլուխը, զոր այնքան ատեն
վեր բռնած էր։

Իր ճակատագիրը շուզեց ասիկա և իրավունք ունեւ շուզե-
լուն։

1

ԼԵՐ ՈՒՂԵՎՈՐԻ ՄԸ
ՕՐԱԳՐԵՆ

ԻՐԻԿՆԱԾՈՒՑՔ ՄԸ ՍԵՎ ԾՈՎԻՆ ՄԵՋ

Ա.

Աշունի ցողաթուրմ առավոտ մը կը մաղվի գորշ, ծուլորեն հորիզոնին վրա պառկող ամպերու ծվեններեն: Յամաքին վրա՝ անթիվ մինարեններ վտիտ բազուկներու պես դեպի երկինք կը բարձրանան: Նավահանգստին մեջ՝ խաչաձևված կայմերու արձանացում մը: Ղալաթիա, քարափին վրա քաղաքին վաղազարթույց եռուզեռումը նավաստիներու, բեռնակիրների, ոստիկաններու իրարանցումեն շինված:

Իմփերաթու թրայան իր սպիտակ ներկված հոյակապ չանջքովը, իր ամբարտակաձև հարկերուն վերելքովը, իր կերկին ծխնելույզներուն անհամբեր շնչառությամբը մեզի կը պատես: Քյոսթենճեի թղթատարն է ան:

Մեկնելու վրա եղող սքիմլըի մը սովորական տեսարան: Ճամփորդներու և ճամփու դնողներու ամենուն գիտցած հավաքումը: Հոս՝ հայր մը, մայր մըն է որ իր զավակը ճամփու կը դնե, հոն՝ աղջիկ տղա մը որ իր ծերունի ծնողքը շոգենավին կը հանձնե, ո՞վ գիտե, թերևս մեյ մըն ալ չի տեսնելու վախով համակված. այստեղ բարեկամներ որ գիրար կը թագուն, ամենքս, այս պահուս իրարու խառնված՝ հանկարծ սոււիչին խլացուցիչ ստիպումին վրա, իրարմե կը բաժնվինք,

հապճեպով տալով առնելով վերջին համբույրները, արտասանելով վերջին բառերը: Սանդուխները վեր կառնվին, պարանները կը քակվին, հաղորդակցությունը կը կտրվի քովիկնիս կանգնող ցամաքին հետ:

Հետո, դանդաղ տատանում մը որ թղթատարին երկաթե լուծքը կը դղրդե: Քարափեն, որուն հետ կուրծք կուրծքի կեցած էինք, կը բաժնվինք ահա, մեղմիվ, գրեթե անզգալորեն:

Անձկությունը սրտերնիս կը ճնշե. սիրելիներե բաժնվելու անձկությունը, զոչումի պես բան մը, եթե ետ կենայինք սա ուղևորութենեն. բայց ինչպես կը պատահի միշտ՝ ուշ է զրդջալու համար: Կինս ցամաքեն իր մեկնող զավակներուն նորեն պատվերներ կուտա, չի մւիք, հիվանդ չըլլաք, ձայնով մը՝ որուն մեջ հեծկտանք մը կը մարի, հազար տեսակ վախեր իր մայրական սրտին մեջ կը լեցվին. թե որ մե՛յ մըն ալ չի տեսնա իր զավակները. բոլոր քարափին վրա սպասող այս բազմությունը՝ յուրաքանչյուր ուղևորին համար միեկնույն դողերը կը զգա. թաշկինակներ աչքերը կը սրբեն, հետո օդին մեջ կը ծածանին, լուռ ու վերջին մնաս բաղուլի մը պես: Ի՞յս է զատվիր: Շոգենավը ճամփա կիյնա, հետզհետե կը բացվինք ցամաքեն. քարափին վրա կեցողները կը պզտիկնան աչքերնուս, գեմքերը չեն զանազանվիր ալ, իրարու կը խառնվին, երկու հատվածներու վերածված: Մնացողները՝ հոտ ու մեկնողները հոս. այսպես չէ՞ միթե բոլոր աշխարհը:

Բ.

Վուփորը կը ճեղքենք կանցնինք տիրապան գնացքով մը: Ենիքոյ, Պյոյուքաբե, Ենիմահալլե, Քավաքները մի առ մի էանհետանան ու նեղուցեն դուրս կը նետվինք՝ աչերնուս վեր ցցվող, ալիքներե ծեծված պարեխներու շարք մը քերելով:

Բաց ծածե ենք ահա, Սե ծովը և ահա նարպեյի տողերը միտքս կիյնան հանկարծ.

Ձէ՛. Ան ծով. չէ. փոփոքեզդ ալիքներ

Հաջ միշտ Արան, գետի ինկած չեն տեսներ.

հապճեպով տալով առնելով վերջին համբույրները, արտասանելով վերջին բառերը: Սանդուխները վեր կառնվին, պարանները կը քակվին, հաղորդակցությունը կը կտրվի քովիկնիս կանգնող ցամաքին հետ:

Հետո, դանդաղ տատանում մը որ թղթատարին երկաթե լուծքը կը դղրդե: Քարափին, որուն հետ կուրծք կուրծքի կեցած էինք, կը բաժնվինք ահա, մեղմիվ, գրեթե անզգալորեն:

Անձկությունը սրտերնիս կը ճնշե. սիրելիներե բաժնվելու անձկությունը, զղշումի պես բան մը, եթե ետ կենայինք սա ուղևորութենեն. բայց ինչպես կը պատահի միշտ՝ ուշ է զրդջալու համար: Կինս ցամաքեն իր մեկնող զավակներուն նորեն պատվերներ կուտա, շի մւիք, հիվանդ չըլլաք, ձայնով մը՝ որուն մեջ հեծկտանք մը կը մարի, հազար տեսակ վախեր իր մայրական սրտին մեջ կը լեցվին. թե որ մե՛յ մըն ալ չի տեսնա իր զավակները. բոլոր քարափին վրա սպասող այս քաղմությունը՝ յուրաքանչյուր ուղևորին համար միևնույն դողերը կը զգա. թաշկինակներ աչքերը կը սրբեն, հետո օդին մեջ կը ծածանին, լուռ ու վերջին մնաս բաղովի մը պես: Ա՛յս է զառուկիլը: Շոգենավը ճամփա կիյնա, հետդհետե կը բացվինք ցամաքեն. քարափին վրա կեցողները կը պզտիկնան աչքերնուս, դեմքերը չեն զանազանվիր ալ, իրարու կը խառնվին, երկու հատվածներու վերածված: Մնացողները՝ հոտ ու մեկնողները հոս. այսպես չէ՞ միթե բոլոր աշխարհք:

Բ.

Վուփորը կը ճեղքենք կանցնինք տիրական գնացքով մը: Ենիքյոյ, Պյոյուփտերե, Ենիմահալլե, Քավաքները մի առ մի կանհետանան ու նեղուցն դուրս կը նետվինք՝ աջերնուս վեր ցցվող, ալիքներե ծեծված պարեխներու շարք մը քերելով:

Բաց ծովն ենք ահա, Սև ծովը և ահա Նարպեյի տողերը միտքս կիյնան հանկարծ.

Զէ՛. Սև ծո՛ւ. չէ. փրփրաղեղդ ալիքներ

Հայր միշտ նկուն, գերի ինկած չեն տեսներ.

իր զարհուրանքի համբավին հերքում մը տալու համար գուցե, Սև ծովը անծալք ու անհուն կապուտություն մը կը պարզե մեր առջև: Թեթև պզտիկ ցնցումներով, որ Հելիսին բախումները կը մատնե մեր պզտիկ աշխարհքը, պզտիկ մարդկությունը, թուրքե, հայե, հույնե, ռումենե, անգլիացիե, ֆրանսացիե, գերմանացիե ձեացած, կը քալե կը քալե շարունակ:

Պտուլտ մը նախ շոգենավին զանազան մասերը՝ վերի կամուրջին վրա, ճիշտ ճակատը մետալ մը, առնական խրոխտ դեմք մը, որուն տակը գրված է.

Marcus Ulpius Trajanus

Հռովմայեցի կայսեր անունն այս շոգենավին տրված է. հիշեցնելու համար որ Ռոմեն ազգը հին Հռովմայեցիներեն կը սերե:

«Իմփերաթուռ Թրայանյուս» իր անդուլ վազքը կը շարունակե, ժամերը կը սահին, օրվան գիտակցությունը կը կորսըվի քիչ քիչ, այսպես կը պատահի ամեն անգամ որ մարդս ցամաքը կը թողու. մինեակ ենք այս ծովին վրա. մինա՞կ, ո՛չ բոլորովին. պզտիկ թռչուններու խումբ մը Վոսփորեն կընկերանա մեզի. պահ մը մենե առաջ կը վազե, պահ մը ետ կը մնա. ի՞նչ կը փնտրեն այս պզտիկ թափառականները մեր շուրջը:

Ժամը (Ը. Ե.) * վեցն է. իրիկնամուտքը կսկսի ձախեն. բարամբռնքին կռթնած՝ կը դիտեմ արեգակին, ատրաշեկ բուրբաղին տակավ էջքը՝ հեռուն, ամպերուն ետին, ալիքներուն մեջ. համեցող ու միանգամայն արտորացող էջք մը: Հետո, հորիզոնին բոլոր երկարությամբը և վերը երկինքին վրա, հետզհետե գծվող, գծագրվող, քայքայվող ու իսկույն վերակազմվող, գույնզգույն, նարինջի, մանիշակի, հալած ոսկիի ամեն երանգներով ներկված ցամաքնիրու, լեռներու, կղզիներու, լիճերու փողփողումը: Հետո, տակավ շիջումը այս բուրբալառության, իբրև թե հզոր ձեռք մը հանկարծ ետ քաշած

* (Ը. Ե.) — Հստ եվրոպականի — Մ. Կ.

լուսինն է որ ծովին վրա արծաթե լայն պողոտա մը կը բա-
նա: Տեղ տեղ փարոսներու լույսերը կը տեսնվին: Հանկարծ
գեմերնիս լույսերու շլացուցիչ շողք մը, աղամանդե տիատեմի
մը պես, դուրս կելլե. քյոսթենճեն է ան: Կես ժամին հոն ենք,
մեր առաջադրություններուն, խորհուրդներուն, իղձերուն քեզ
«ը շալկած»

<1999>

Ա.

ՊԵԼՃԻԳԱՆ.—ԿՂԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՂԵՐԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆԸ.—
«ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆԸ ՏՈՆԵՑԵՔ».—ՊՐՅՈՒՔՍԵԼ ԵՎ Կ. ՊՈԼԻՍ

Հակասություններու երկիր այս երկիրը. պզտիկ և մեծ. շքեղ և աղտոտ. նուրբ և կոպիտ: Գիտություն բայց գրականություն միանգամայն. Արվեստ բայց մանավանդ Ճարտարարվեստ: Նորության և Հնության ընդելուզում. երկու անհաշտ ցեղերու, Վալոններու և Ֆլամաններու հզոր գիրկընդխառնումը և եթե բառը ձեզ չահաբեկեր, ազատ սերը ու միացումը՝ սուրբ պսակով օրհնված ամուսնության մը պես կռիվով լեցուն: Ահա Պելճիգան՝ եթե դատենք Պրյուֆսելին կամ Պրյուսելին ուր կը գտնվիմ քանի մը օրե իվեր:

Կրոնական զգացումե բոլորովին զուրկ, գրեթե անհավատ այս երկիրը, անհավատալի բան, ամենեն կղերական երկիրը եղած է հիմա: Մեր հետադիմականները, անոնք գոնե որոնք եվրոպական կյանքը ուսումնասիրած ըլլալու հավակնությունը ունին, այս երկրին մեծ զարգացումը ցույց կուտան ամենուն, հասկցնելու համար որ կղերական ոգին գիտության և հառաջդիմության ոգիին հետ անհաշտ չէ ամենևին:

Անմիտնե՛րը, եթե գիտնային թե ի՞նչ է Պելճիգայի կղերականությունը, տեսնեին այն շար վհուկը որ ատենե մը իվեր կը ւալառնի հոս, եթե գիտնային որ Ֆրանսայեն արտաքսված

սևազգեստներու ահա՛վոր բանակն է ան, զարհուրելի վտա-
րանդին է որ երկիրե երկիր կանցնի միշտ և որ Պետության և
եկեղեցիին բաժանման օրենքեն առաջ՝ իր սովորական հեռա-
տեսությամբը գաղթը սկսած էր դեպի այս կողմը, դեպի այս
փոքրիկ պետութիւնը որ, ճիշտ այս պատճառով, իսկույն
ենթական պիտի ըլլար անոր հզոր ներգործութեանը. և այն-
պես ալ եղավ:

Պելճիգան այսօր ժեզուիթներու երկիրն է, ոչ ավելի ոչ
պակաւ. թող ցնծան մեր ազգին Ռոտենները, էոժեն Սյուի
նկարագրած տեսարանները ամենքն ալ կան. միայն թափա-
ռական Հրեան կը պակսի. դեռ քանի մը օր առաջ լրագիրները
պատմեցին թե՛ ինչպես հարուստ ազնվական մը հիմարանոցի
մը մեջ, ժեզուիթներու ձեռքը գտնվող հիմարանոցի մը մեջ,
տարիներով բանտարկված էր:

Ժեզուիթութիւն մը... ի՛նչպես կուզեք որ սահմանեմ ես
ասկա. ժեզուիթութիւն մը որ գիտակ՝ քսաներորդ դարու
դրական ոգիին, Կրոնք և Բարոյականը նյութապաշտ ու շա-
հադետ դրականութեան մը հետ լծորդելու գաղտնիքը գտած
է. և անո՛ր համար ժողովուրդը աչք կը գոցե անոր: Քրիստո-
նեութեան քարոզած անձնվիրութիւնները ու անշահասիրու-
թիւնները քարոզելու եկող առաքյալ մը քսանը չորս ժամ
չանցած պիտի վռնտվեր կաթուղի Պելճիգայն:

Հիմա՛ր պիտի ըլնին իրեն ժեզուիթները, կղերը քսանե-
րորդ դարուն մեջ չէ այն ինչ որ էր Քրիստոսի օրով. ի վաղուց
անո՛ր Պաշտեալից ու ծառայող էր: Ուշօր դրամն է այս
դարուն մեջ: Մենք այս երկրին մեջ նյութական շահերու ծա-
ռայեցնելով միայն կրցած ենք կրոնքը կանգուն բռնել, ո՛ւշ
մնացած քարոզիչ հեռացի՛ր այս տեղեն:

Քաղերն մեջ՝ Տիեզերական Արվեստահանդեսին հարուցած
եռուզեռումեն, օտարական այցելուներու սովորական թահու-
րոհումեն ավելի ոգեւորութիւն մը կը նշմարեմ. փողոցներեն
անցնիլ՝ անհնար. ամբողջ Պրյուքսելը պատրաստութեան մեջ

է, արդուզարդի, toiletteի հնհնութիւն մեջ: Տուներուն երեսները կը ճերմկնան, ապակիները կը սրբվին, հրապարակներուն վրա հապճեպով estradeներ կը շինվին. նվագաժողովներու համար, ամեն կողմ սյուներ կը դրվին, դրոշակներ կը բարձրանան գուլնզգուլն, գիշերվան լուսավառութեան համար անթիվ լամբարներու շարքը կերկննա խայտարղետ օձի մը վետիվետող օղակներուն նման:

Պեղծիգան իր անկախութեան տարեդարձը կը տոնէ արգիւթ:

Ո՛չ. կը բավէ խանութներու ցուցափեղկին մեծ ապակիին աւազդուքնուն ընել այս հանդեսին պատճառը հասկնալու համար: Քովիս մասվաճառին ի տես դրած հորթի, ուլխարի միսի հատվածներու քով պզտիկ թուղթե étiquette մը — «պիտակ մը» կըսեինք ատենով — «Fêtez-Marie», «Մարիամ Աստվածածինը տոնեցեք». իրա՛վ, Աստվածածնա տոն է կաթոլիկներու համար: Jambonի և Saucissonի խանութին մեջ միևնույն ժանուցումը՝ «Աստվածածինը տոնեցեք», Հավանայի սիկառին և Muratieի սիկարեթներու քովիկը միևնույն պիտակը, և զարմանք... Loewen-Braeu, Munichի անունով պարծենցող զարեւրատուններն ալ իրենց փոքրիկ կոշը ցուցադրած են, Թեզկյահի վրան պահապան հրեշտակի մը պես՝ «Fêtez-Marie»:

Ավրնյու Անսրագի խանութներուն մեջ, հաճախորդները կը վխտան, օտարականները սկեպտիկ այս կրոնավաճառական ցույցերուն առջև կը ժպտին կանցնին, բայց տեղացիները իրենց բանը գործը գիտցող մարդիկ են. առուտուրը կօգտվի միշտ այս պզտիկ étiquetteեն: Եվ ի՞նչ են միթե ամէն տեղ, բոլոր Բանայիւները, կրոնական տոներ՝ որոնք առևտրական հաշիվներու ու քիչ մըն ալ զվարճանալու պետքին հետ հաշտեցված են, պատվավոր հաշտութիւններ, ատենով Մասիսի և Մանգումեի մեջ կնքված հաշտութեան պես:

Վերահաս գիշերվան հետ կյանքը ավելի ևս կոգնորվի. ճաշարանները նստելու տեղ չէ մնացած. սեղանները մայթեքս վրա կը դրվին ալ. ձայները կը բարձրանան. հոս լեզու մը որ գերմաներեն չէ, բայց գերմաներենը կը հիշեցնէ իր յաեթավ, հոն՝ ուրիշ մը որ ֆրանսերեն չէ շեշտովը, բայց ֆրան-

սերեն է չառերով. անգլիերենը անպակաս ասոնց քովիկը, այստեղ կին մը որուն գրկին մեջ մանկիկ մը կը քնանա խօնջած. այդտեղ երկու մարդ թե թեի վար շինալու համար:

Ելեկտրական լույսը կը փողփողի ավրնյուններուն և պոպ-վարներուն հրկայնքը՝ շլացուցիչ ծիածաններ կազմելով. երա-ծըշտության նվագները ասոնց հետ. մարմնամարզի ընկերակ-ցությունները իրենց զանազան համազգեստներովը և ֆան-ֆառներովը. գոռ ու գոշ մը. խառնիճադանճություն մը. տամեն բերնե բարձրացող աղաղակներ. զոր փողոցները հսկա փողերու պես կը թնդացնեն և ամեն կողմ ծավալող հոտ մը, գարեջուրին հոտը, որ արբշիւ քաղաքի մը շնչառությունն է, ամբողջ քաղաքը, ի՛նչ կըսեմ, ամբողջ երկիրը, իր տոնին, իբ-ցնծությանը մեջ: Եվ ասոնց բոլորին վրա պիտակը հիմա լու-սազարդված, երգված, հսկայացած որ կը սավառնի, «Աստ-վածածինը տոնեցե՛ք»:

Կարգ մը շահեկան նմանություններ, որուն մտքեն կանց-նի, Պրյուքսելին և մեր մայրաքաղաքին մեջ: Հոս՝ բնակչու-թյունը մեծ ափարթմաններու, խաներու մեջ լեցված, առլըց-ված չէ ինչպես շատ մը մայրաքաղաքներու մեջ: Ամեն ըն-տանիք իր տունը ունի. փողոցներու երկու դին բարձրաբերձ ու բազմահարկ շենքեր չես տեսներ, երկհարկ կամ շատ շա-ռափահարկ տուններ որոնք մերինները կը հիշեցնեն: Հետո, մե-ջ շահնիշիւրները հոս ալ կան և տուններուն ճակատները կը զա-րարեն. Պրյուքսելի էն գեղեցիկ պողոտան՝ Ավրնյու Լուիզը իր ութսուն մեթր լայնքովը ու երկուք ու կես քիլոմեթր եր-կայնքին վրա այսպես է:

Ուրիշ նմանություն մը որ բնության գործն է. Պրյուքսելը հարթ դաշտի մը վրա կառուցված չէ, այլ ելեէջավոր հողի մը վրա. հետևապես շատ մը փողոցներ շտկված ու սալարկված, թեև զառիվերներ կամ զառիվայրներ են, միայն թե գիտու-թյունը կրցած է այս անկանոնության ներգաշնակություն մը

տալ. ասոնց մեջ ալ ոչ միայն կարգ կանոն, այլ ճաշակ և գեղեցկութիւն դնել:

Վհոյիւն նմանութիւն մը. այստեղի կառապանները մեր կարգ մը օրագրողներուն տմարդութիւնը ունին. բայց ոչ հայհուլը. իրենց ամբարտաժան շարժումներ, եթէ երկու բառ քով քովի դնելու արիութեան հետ միանար, մեր մամուլին հիմակվան վիճակին պատշաճ մտավորականութիւն մը պիտի կազմեր:

Ի պատիւ այստեղի կառապաններուն, պետք է ավելցնեմ որ հաշիվի, կեղծիքի, շարաշահութեան մեջ այդ կարգ մը օրագրողներն շատ ետ կը մնան. չեմ ըսեր օրինակի համար որ լին գոյնար, եթէ ձեռքներուն գա, ժաման և սակացույցն, բայց այս առաքիւնութիւնը, որ ամեն ինքզինքը հարգող առուտուրի մարդու առաքիւնութիւնը կը կազմէ, ճակատաբաց ի գործ կը դնեն, ոչ թէ պարկեշտութեան քողին տակ ծածկվելով. պզտիկ սուրբերու պես:

Պրլուսեւ, 12 օգոստ. 1910

Բ.

ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ՊԵԼՃԻԳԱՅԻ ՄԵՋ ԵՎ ԱՅԼՈՒՐ.— ՊՐՅՈՒՔՍԵԼՅԻՆ ԻՆՉՊԵՍ ԿԸ ՃԱՆՉՅՎԻ.— ՖԵՐԵՐԻ ՀԻՇԱՏԱԿԸ ՊՐՅՈՒՔՍԵԼԻ ՄԵՋ

Իտիված է որ կյանքի պայքարը լայնութեան աստիճաններուն համեմատ կը փոխվի. այրեցյալ երկիրներու մեջ՝ անգո, բարեխառն գոտիին վրա՝ չափավոր, ցուրտ կլիմային տակ՝ կը սաստկանա բոլորովին: Լիստեղ՝ ըլլալ կամ չըլլալու հարցն է այլևս. կտրուկ՝ արված դաշույնի մը բերնին պես:

Աշխատութիւնը՝ որ մինչև ստրկութեան կը տարվի, խրդճմրտութիւններու պակասը՝ որ մինչև խաբեութեան կը հանգի, այս անդուլ կուլին հանգրվաններն են:

Շահագործում. այս է մեծ բառը, մեծ գաղափարը այս

երկիրներուն մեջ. ոչ սակայն կոպիտ շահագործումը, ոչ իսկ անիմաստը: Շահագործում մարդկային տկարություններու, անտեսելու ու մոլություններու. անսպառ հանք որուն արժեթուղթերուն գինը միշտ կը բարձրանա: Շահագործում մարդկային պետքերու, Ավելորդէն սկսելով մինչև Անհրաժեշտը գավաթ մը ջուրեն մինչև բնական արտաքսումները:

Եւ այս չէ՞ միթե Քաղաքակրթության ընթացքը: Նոր պետքերու ստեղծում՝ նոր գոհացումներու ասպարեզ ստեղծելու համար: Վայելքին և Սպառումին արշավը Արտադրության դեմ:

Պրյուքսելի մեջ Արքայական Պարտեզին, Parc Royal մուտքը ազատ է, բայց աթոռի մը վրա հանգչիլը՝ տասը սանթիմի կը նայի: Խորհրդարանը կարող ես այցելել, բայց ոչ առանց հիսուն սանթիմ վճարելու: Թանգարաններու հրաշալիքները կրնաս վայելել, պայմանով որ մեկ ֆրանք աչքի հանես: Ու հետո ասոնց մանրամասնությունները, հոս՝ catalogue մը, հոն՝ պատմուճակ մը որոնց պետք է դարձյալ վճարել ու taxi-ի գուռը բացող կամ գոցող տղան որ քանի մը սանթիմ չփրցուցած օձիքդ չի թողուր:

Tourismeը, երկիր տեսնելու անձուկը, որ քսաներորդ դարուն ժամանցն է, հարկավ ամենեն ավելի կը շահագործվի. հետաքրքրական ամեն ինչ տեսնել կարելի է, բայց դրամով: Պելճիգայի մեջ քարայրները մեծ հասույթ կը բերեն. և ամենն ղվարճալին այն է, որ ամեն տարի նոր քարայր մը ի հայտ կը բերվի, վերջինը, թվականի կարգով, Ռամբենի քարայրն է Sինանի, Dinant sur Meuseի մեջ, որ իրոք բնության ամենեն խորհրդավոր հրաշակերտներեն մեկն է:

Բայց անակնկալներն ալ կան ասոնց մեջ: Այդ կողմերը լեռան մը գլուխը հին բերդի մը վերելքը կատարեցի ու մը. զարմանք. ո՛չ ticket, մուտքի թղթիկը գունավոր, ո՛չ դոնապան. բարձրացա, ինչպես կրսեն մեր Ռուսահայերը. վե՛ր, ավելի վե՛ր, դարձդարձիկ քարուկիր սանդուխներե, և ճիշտ գագաթը... մեկ ձեռքը հավիտենական կապույտ կամ դեղին ticketը, և մյուսը՝ պատկերազարդ carte postaleը բռնած՝ անխուսափելի դռնապանը որ իր գոց ըրած խոսքերուն շարքը սկսավ:

—1470ին շինված այս բերդը 1644ին նորոգվեցավ: Տինա-
նի պաշարման ատեն մեծ ծառայութիւն մատուց: 1810 թվա-
կանին ֆրանսիացիներուն կողմն գրավվեցավ:

Իրա՞վ: Դռնապանը շարունակեց իր պատմութիւնը:

— Հոսկեց տեսնված պատկերը դիտեցե՛ք անգամ մը.
Մեծդի բոլոր գեղազվարճ ասիները աշվրնուդ առջևն է... տասը
սանթիմ միայն:

Բայց լրումը այս ամենուն՝ Պրյուքսելի Մայր Եկեղեցիին
պատերը զարդարող գունավոր réclameներն են: Հավատքի,
կրօնքի վերաբերող ծանուցումներ, օրինակի համար՝ այս սուր-
ցին կամ այն սրբուհիին ուխտագնացութեան պայմանները
հշտող, Քուքին մեկ տեսակը պարզապես. և քիչ մը անդին՝
տրարողութեան ատեն աթոռներու սակագինը, երեք սանթիմ
գավիթին մեջ, հինգ սանթիմ մայր խորանին դեմը. ճիշտ ինչ-
պես թատրոնին մեջ աթոռները ու նստարանները կը վարձվին:

Այս դիտողութիւնները կրննի Պրյուքսելցի ծանոթի մը,
գիշեր ատեն թե թեի պտտելով փողոցները. հանկարծ լուսինը
երեցավ իր սպիտակ ու քնքուշ բոլորակովը: Ու հարցուցի թե
Պելճիգայի երկինքին վրա փայլող այս արքանյակը դիտելու
համար ticketի պետք կա՞ արդյոք:

— Ո՛չ, ըսավ քովինս ժպտելով, ո՛չ, լուսինին տեսքը ձրի
է Պելճիգայի մեջ... պարզ աչքով դիտողներուն:

Ես Պելճիգացին իր քիթեն կը ճանչնամ: Մի խնդաք, կը
խնդրեմ, Շատեր քիթի մը գոյութեան պատճառը չեն կրցած
գտնել. հոտառութեամբ համար. երբե՛ք, Ի՛նչ է ուրեմն այս
ցցմունքը մարդկային դեմքին վրա: Տափակութենն խուսա-
փում պարզապես. կանոն՝ զոր եթե օրագրողներեն ոմանք չեն
կրնար սորվիլ, Բնութիւնը իր գեղեցկագիտական բնազդովը
չէր կրնար անգիտանալ:

Քիթը՝ նկարագրի արտահայտիչը այր մարդուն, զմայլելի
լրացուցիչն է կնոջական երեսին իր դողդոջուն թևիկներովը:

ինծի համար ունեցերը իրենց ներությամբ ազնվականության լավագույն վավերագրերը կարծեն, գեղեցկության ազնվականություն հարկավ:

Ես կը կարծեմ որ քիթը մեծ ազդեցություն ունի մարդկային ճակատագրին վրա, սա ալ Պատմութենէն գիտենք որ մեծ մարդիկ մեծ քիթեր ունեցած են:

Ֆրանսացիները ամենէն շատ զբաղած են քիթով. *Un grand nez n'a jamais déparé un beau visage* առածը ծանոթ է: Ֆրանսացի ժամանակակից քերթողներէն Ռոսթան՝ «Սիրանո տը Պերժըրաք»-ովը անմահացած՝ քիթին մեծագույն երգիչը հղած է:

Այո՛ Պելճիգացին իր քիթեն կը ճանչնամ: Այս քիթը սովորաբար ամբարտավան՝ միջակութենէ կը խորշի. վեր թռած ծայրով մը կը վերջանա, միշտ լայնկեկ խարիսխի վրա կ'է հանգչի: Հարյուրին իննսունը այսպես է. պզտիկ բացառություն մը կ'ընեմ թեթև, խիստ թեթև կերպով վար դարձոց ծայրերու որոնք անպատճառ ամէկոտություն չեն նշանակեր: Ու օտարականներով լեցուն այս քաղաքին մեջ ինքնիրենա զանազանությունը կ'ընեմ փողոցը դեմս ելլողներուն. սա՛ Ամերկացի մըն է ածիւլած պիտովը, սա՛ Անգլիացի, դեղին գույնովը և այն անդրդվելի շարժուձևովը որ բովանդակ աշխարհք իրեն քիչ կը սեպե. աս՛ Ֆրանսացի՛ իր մանր աչքերովը, իր աշխուժովը և ան՛ Պելճիգացի իր խոսուն ու հառաչադեմ քիթովը:

Վալոն ու Ֆլաման իրենց քիթովը միացած են գրեթե. ոչ մեկ տարբերություն երկու ցեղերուն մեջ որ սակայն գույնով ու մարմնի գիծերով իրարմէն շատ հեռու են. Վալոնը խարտյալ է, Ֆլամանը՝ կաթնաթույր, մին նիհար է, մյուսը՝ պարարտ:

1

Այս կիրակի հանդես կա այստեղ, օգահանդես. ո՛չ միայն այստեղ, այլ աշխարհիս ամեն կողմը, գոնե այն ամեն տեղերը ուր կ'ընթացնէր ռուտտիսմը ու tartuffisme-ը չի տիրեր:

Ֆերերի՛ ազատամտության մարտիրոսին՝ մահվան տարե-

գարձն է: Ինչ որ գաղափարի մարդ կա Պրյուքսելի մեջ, ամեն-
օր վազած եկած են իրենց հարգանքը բերելու այդ մեծ հիշա-
տակին:

Կողզոթայեն մինչև Մոնժյուիք՝ այս է կղերամիտ ոգիեն
առաջնորդվող ճամփան զոր Մարդկությունը կտրած է շուրջ
քսան դարերու մեջ: Հոն՝ զոհ, հոս՝ դահիճ ըրավ կղերը բրիս-
տոնեությունը: Լամեն պարագայի մեջ քսաներորդ դարուն մեջ
Ֆերբրի սպանության շափ զարհուրելի ոճիր մը դեռ չէր գոր-
ծած ան. մեկ սփոփանք մը միայն, Ֆերբրը զարնող գնդակ-
ները Ֆերբրի մարմինը ծակեցին անցան ու գացին կղերակա-
նությունը զարկին:

Պրյուքսելի Grand place-ը գիտե՞ք. ամենեն հետաքրքրական
ու պատմական հրապարակներեն մեկը այս մայրաքաղաքին:
Մեծ տարածություն մը շունի ու մեր գիտցած parquet քարերով
սալարկված է. չկա օտարական մը որ այցելած չըլլա զայն:
Քառակուսի գետին մը. աչք՝ ժողովուրդին տունը և ձախը՝
Արթային տունը. երկուքն ալ իրենց հին գոթական ոճովը վե-
րանորոգված, սրածայր եռանկյուններու խոյացած գագաթնե-
քով: Ծակատները այս շենքերուն բանված քարերով, կարծես
մարմարե ժանյակներով զարդարված են, ինչ որ զարմանալի
բան մը շունի այս ժանյակի քաղաքին մեջ որ Պրյուքսել կը
կոչվի: Հրապարակին մյուս երկու կողմի շենքերը նույն ոճով
են ու մեկը մանավանդ՝ համակ ոսկեզօծ:

Սգահանդեսը հոս կատարվեցավ պատկառանքով համակ-
ված բազմության մը ներկայությամբ: Ես ալ հոն էի իբր զա-
վակ ի վաղուց խավարամտությունը մերկացնող ազգի մը:
Ասկե երեք դար առաջ հոս գլխատվեր էին էկզոնթի և Հոռնի
կոմսերը*, Ֆիլիպ Բ.ի հրամանով. ասոնք խղճի ազատության
զոհեր էին: Ֆերբրի անունով կազմված ընկերակցությունը

* Ս. Հ. — Կոմս Լամորու էկզոնթ, ծն. 1522, փոխարքա Արդուայի և
Ելանտրիո, 1568-ին գլխատված՝ իբրեւ վարիչ հոյանտական ապստամբու-
թյան. Սպանիո դեմ: Կյոթե այս անունով ունի հինգ արարնոց ողբերգու-
թյուն մը, որուն համար Պեթհովն գրած է «Ուվերթյուռ» մը.— Կոմս Ֆիլիպ
Հոռն, ծն. Նիվել 1518. կառավարիչ Կելտրի. գլխատված էկզոնթի հետ,
նույն օրը, և նույն աեղը:

մարմար մը բերավ զետեղեց արքային տանը սեմին տեղ: Ահա ինչ որ ոսկի տաճարով գրված է այս քարին վրա:

«Այս հիշատակաբանը կը նվիրվի ի պատիվ էկմուրի և Հռոմի կոմսերուն որոնք ճիշտ այստեղ զլխատվեցան. իսկնի ազատության համար մահառելուն պատճառով: Նվեր՝ Ֆերե-րի հիշատակին կազմված ընկերակցության կողմէն. Ֆերե-ր՝ որ անցյալ տարի, այս օրը մահացավ միևնույն դատին համար»:

Էկմոնթի և Հռոմի կոմսերուն արձանները Պրյուքսելի մեկ հրապարակին վրա կանգնված են: Որոշված է որ Ֆերերի արձանն ալ Պրյուքսելի ուրիշ մեկ հրապարակին վրա կանգնվի: Ահա թե ինչպես կղերական դահիճներու ձեռքով մեռնող զահերը կը վերակենդանանան:

Ու մտքովս վերադարձ մը ըրի մեր հեք ազգին վրա, մեք սուտ եկեղեցատներներուն, մեր ամբարիշտ բարեպաշտներուն վրա:

Պրյուքսել, 22 օգոստ. 1910

ՕՍԹԱՆՏ՝ ԾՈՎԵԶԵՐԸ.—

ԲՈՒԺԻՉ ԶԱՂԱՔ ՈՒ ՎԱՅԵԼԵՒ ԶԱՂԱՔ.— ՕՍԹԱՆՏԸ
ԿԸ ԶԲՈՍՆՈՒ.—

Անհուն, բայց անհուն տարածութիւն մը ծովի, անեզր, անսահման:

Դեղին, հետո կանանչ, հետո կապույտ շերտեր, որ հեռուն, այս ջուրերը զուգահեռական գիծերով կը բաժնեն ու անժա-նոթ Պետութեան մը, Տարրերու Պետութեան հորիզոնաձև պառ-կող, ծփացող դրոշակը ու զինանշանը կը կադմեն:

Ծովեզերքին վրա՝ ոչ միկ ժայռ, ոչ մեկ խութ, ոչ մեկ քարի կտոր. այլ ավազ մը ալյուրի պիս բարակ, գրեթե անշոշափելի, միգամած հորիզոնի մը պիս գորշ, մետաքսի պիս փայփայիչ:

չսված, շտեմնված թավիշն գորգ մը փոածի պես ոտքերուն տակ այս դիցուհիին որ Օսթանտ կը կոչվի:

Ամայի և անշեն այս ափերը Հուսահատության և Անէացումի հորիզոնը պիտի ըլլային գուցե. հյուրամերժ ափեր՝ ուր ծղիթային, ափսոս, մոռցված մեր Եղիային նիրվանան հոժարակամ պիտի գար հանգչիլ:

Եվրոպական հանճարը այլապես տնօրինած է. այս եղկելի թնկյունեն աշխարհիս ամենաշքեղ քաղաքը հարուցած է մոգական ստեղծագործութեամբ մը որուն առջև աստվածայինն իսկ կրնա ապշիլ:

Օսթանտի քարափը որ մեջքը ծռած՝ Կ-ի մը ձև ունի, ամբողջ այս ծովեզերքը կընդգրկե իր հզոր բազուկին մեջ: Այս քարափին վրա ծայրե ծայր մեկը մյուսին ճոխ պզտիկ պալատներ կամ պանդոկներ իրենց վեհ ճակատը կը ցուացնեն գեմի հեղուկ հայելիին մեջ: Ճարտարապետական արվեստը իր գանձերը լիաբուռն սփռած է ամենուն վրա, լռին մրցումի մը մղձավանջեն կարծես թե մղված, մեկը մյուսին հմայիչ դարձնելու համար:

Ահա դեպի այս շինծու ու արվեստական գեղեցկութունն է որ խոնջած, ջիղերը փրթնելու չափ պրկված Մարդկութունը կուգա, կը վազե Եվրոպային, Ամերիկային, երբոր կյանքի թնողոք պայքարեն, անոր պողպատի շրջանակեն դուրս ելլելուգն վայրկյան մը:

Եվ հո՛ս որոշ, հաստատ դիտումով մը ոտքը կը կոխե, աշխատութեամբ, շատ անգամ գրկելով, երբեմն գրկվելով, դիզված հարստութունը վատնելու դիտումով կուգա հոս, ինչ որ ամենաբուռն հեշտանքն է աշխարհիս մեջ, և, բացատրութունը եթե ոչ արդարացումը, այն ամեն հափշտակութուններուն օրոնցմով միայն հարստութունները, փոխանակ տարածվելու բալոր մարդոց վրա, ասոր կամ անոր ձեռքին մեջ կը դիզվին:

Տնտեսագետները որոնք ամեն ինչ կը հետազոտեն, կը հաշվեն թե այցելուները ամեն ամառվան եղանակին, որ այս-

տեղ ամիս ու կես կը տևե, ութը միլիոն ոսկի կը ձգեն Օսթան-տի մեջ:

Ապաքեն այս վայելքի քաղաքը իր ամբողջությամբը՝ բովանդակ աշխարհիս ամենամեծ խանութներեն մեկն է իսկապես. հոյակապ Պոն Մարշե ուր ամեն ինչ ծախու է. աղամանդեն սկսելով մինչև աղբը. անբծութենեն սկսելով մինչև աղտոտությունները. հագին և մարմինը, լուրջը և ծաղրելին: Ամեն ինչ իր ծախողը ու առնողը ունի. Մատուցումի և Պահանջումի կանոն որ այս անօրեն քաղքին միակ օրենքը քլլալ կը թվի:

Հետո, այս համակ ոսկեզօծ շրջանակին մեջ հավիտենական Եղեմը՝ զոր աստված իզուր ջնջել կարծեց: Կինը՝ ոչ միայն իր բնական շնորհներուն մեջ, այլ մանավանդ այնպես ինչպես Արվեստը կրնա հիանալի ընծայել:

Որ մեկը բեհեզե, շղարշե, կազե, տանթելե պուրնուզներու մեջ թերասքող, կարծես թե օդաշու. որ մեկը՝ մութ կերպասներն պատմուճաններու մեջ իրենց վիմաշեն մարմնին կաղապարումը դնելով ու շեմ գիտեր ինչ այրական ու տիրապետիչ քալվածքով մը:

Ամեն տարիքները ու հասակները հոս են թեև՝ բայց ալեգեր ու շինծու կազդուրումներով առուգացած դրամատիկներ, ճերմկիլ սկսող մազերնին ոսկիի ներկած տարիքոտ կիներ քաղդատաբար թիվով շատ են. և այս հակասական համեմատությունը ինքնին հասկնալի է:

Ես կը սիրեմ աշունը կիներուն. շիջելափառ արևմուտքը որուն անգիտակից խորհրդանշանն է և որ իրապես Կյանքը կը ներկայացնե իր աննահանջելի վերջավորությանը մեջ:

Արևով առավոտ մը. հազվագյուտ բախտ այս տարի Օսթանտի համար:

Գիշերվան տեղատվութենեն բոլոր ավազուտ եզերքը լայնցած, լայնցած, անսովոր տարածություն մը ստացած է. տեսակ մը փոշիի հրապարակ որուն վրա հավաքված են Օս-

Թանտի հյուրերը մեծ ու պզտիկ, Հարյուրավոր տղաք, մանչ ու աղջիկ, միլիոնատերի զավակներ, կը խաղան սրունքնին մերկ, ոտքերնին բոպիկ. բոպիկություն՝ որ հոս հարստության հաշտարար նշանն է, ո՛վ հակասություն մարդկային գործերու:

Ու ավազին վրա մանուկները պատկերներ կը գծեն. հոր կը փորեն, ո՛չ սակայն իրարու. վաղափուլ աշտարակներ կը շինեն, ո՛չ սակայն բաբելոնյան աշտարակներ:

Ճերմակ, կապույտ, վարդագույն կառքեր, որոնք՝ շարժուն բաղնիքներ են, ծով մտնել ուզողներուն տրամադրության տակ. և ահա մի առ մի այրեր ու կիներ ատոնցմբ դուրս կիլլեն, բաղնիքի թեթև հագուստնին հագած, Հյուսիսի ծովին հղոր բախումներուն դեմ կը նետվին թույլ ու մեղկ ջիղերնին կազդուրելու համար: Եվ ամեն անգամ որ ալիքները կը քաշվին կամ կը ցածնան, կանացի մարմնին բոլոր շլացուցիչ կարկառները աչքի առջև կը պարզվին իսկույն կապույտ ջուրին մեջ թաթխվելու, պահվրտելու համար. հետո հանկարծ մարմարե ձյունե ցայտումներով իրենց ապշեցուցիչ կատարելությունները կը ցուցնեն նորեն արևին ճառագայթներուն տակ:

Եվ ծովին աղի համովը ծանրաբեռնված քամին զով հպումովը կը ցրվե, կը մարե աչքերու մեջ փալիլող ցանկությունները: Այս տեսարանը եղական գույներու ու գիծերու պեսպիսությամբը, իր ամենօրյա կրկնումին մեջ՝ սովորական ու հաստատատիպ բան մը կըլլա, նկար, tableau, որ անանուն վարպետի մը, Բնության, վրձինեն ելած ու հող կախված է:

Գիշերը Օւթանտը կը զբոսնու, այս քաղաքը չի լուսավորվիր, այլ կը վառի. չի խոսիր, այլ կերգե. չի շարժիր, այլ կը պարե:

Ճաշարաններու մեջ՝ ուր շորս դին հայելիները էլեկտրական լույսերը կը բյուրապատկեն, կանանչ հուլանի կուրծքին վրա սփռված մարգարիտե մանյակներու անփայլ և զգույշ նշույլը ադամանդե, հակինթե, զմրուխտե մեհեհանդներու երփներանգ ճառագայթումին կը խառնվի:

Գինիներու ու շամփանյայի շոգիներու մեջ դասակարգերու զանազանութիւնները տեղի կուտան տակաւ. կանհետանան: Պատիւի կամ անպատիւութեան մարդ, դրամի կամ դանակի մարդ, արվեստի կամ հնարքի մարդ, բոլորը կը խառնվին, կեղբայրակցին: Կիները մանավանդ ո՛րքան կը շփոթվին կամ շփոթվի կուգեն իրարու հետ. մեծ իշխանուհին մեծ ցնծուհին հետ կը մրցի, էգ վագրերու կռիւ՝ այս լուսաշող կրկեսին մեջ: Ցերեկվան զգուշութիւնները, կեղծիքը պիտի ըսեի, կը վերնան հետզհետեւ. փսփսուքներ, համբույրներու շառաշներ, գիրկընդխառնումներ. ամեն տեղ երաժշտութիւն և ծաղիկ: Բուրումնավետ և արեցուցիչ մթնոլորտ՝ զոր մարդիկ տարակուսական Արքայութեան մը ապավինելի առաջ՝ խոհեմութիւն սեպեցին իրենք իրենց ձեռքովը պատրաստել: Դրախտ՝ որուն ախտաժեռող զխութիւնները կրնան քննադատվիլ, դատապարտվիլ, բայց չեն կրնար դադրիլ բուժիչը ըլլալիս այն Թախիծին որ քսաներորդ դարու Մարդկութեան անավոր հիվանդութիւնն է:

Քաղինոն անհամար ջահերու լույսովը օվկիանոսին եզերքը կանգնած փարոսի մը կը նմանի, բարոյական նավարկութիւններու փարոս. այս է արտաքինը. ներսը՝ նվագահանդես, երաժշտական արվեստին գերազանց արտահայտութիւնը. Քառուզոն՝ դուլթական երգիչը, Վեռլեն՝ աննման երգչուհին, երեք հարյուր ջութակի ներդաշնակութեանը ընկերացած:

Ամբողջ Օսթանտ հոն է. ամբողջ Օւթանտ՝ այսինքն անորակելի զանգվածը ամեն ազգերի ու սեռերի ձեւացած, կունկնդրի ամենախոր լուսեան մեջ. որեւէ եկեղեցւոյ մեջ չէ տեսնված այսքան երկյուղած պատկառանք, երկրպագելու աշխատանք պատրաստակամութիւն. երաժշտութեան դուլթիչ աստվածն է այս հրաշքը գործողը:

Ինքնիրենս կը հարցնեմ, կամ կը վախնամ հարցնելու, թե ա՛յս է արդոք գերագուն Ճշմարտութիւնը որուն առջև՝ ըմբոստ ու աննվաճ Մարդկութիւնը ծունկ պիտի չոքի օր մը, վերջին Կուռքը զոր պիտի պաշտե և որուն առջև մեղայի պիտի գա:

Կես գիշերին մոտ թղթախաղի մեծ սրահը լեցուն է. պաքտ-
րայի սեղանին շուրջը՝ սմոքինկներու սևությունը շապիկներու
ձյունաթուլը կուրծքին քով ավելի կը նսեմանա կարծես. մեծ
դիվանագետներ կը թվին ըլլալ այս մարդիկը, մազերնին
սանտրած, երկուքի ճեղքած, որոնք իրենց չափված ձևված
կեցվածքովը պատկառանք կազդեն:

Խաղացողներն են պարզապես, որոնք պանքնոթով լեցուն
թղթապանակնին բերած են հոս: Էն աղվոր կիները, էն անվանի
պահծունները հոս են, այս սեղաններուն շուրջը, լուրջ, գրեթե
խոժոռ. ստակ շահելու եկած են հոս. հինգ հազար, տասը հա-
զար ֆրանքի պանքո պոռացող կիներ՝ որոնց ձեռքին մեջ
էրիկ մարդիկ խաղալիկներ են միայն:

Այստեղ հետաքրքրող առարկան՝ խաղացողներու բախտա-
վորութիւնը կամ անբախտութիւնն է. սա խաղացողին վեց
ձեռք անցավ. վեց ձեռք բառը բերնե բերան, սեղանի սեղան
կը թռչի, ամբողջ սրահը կիմանա, կը խոնարհի այս բախտա-
վորին առջև և ներկաներու ակնածութիւնը կավելնա կարծես
երբ որ նոր շահված պանքնոթներու ծրարը իզուր կը ջանա
տեղավորել իր գրպաններուն մեջ:

Դուրսը՝ քարափին ամբողջ երկայնքը ալետանջ օվկիանոսին
մոնշող ձայնը. դեռ այս ժամանակ մանրավաճառներ իրենց
պզտիկ ապրանքները կը ծախեն և լրագրավաճառներ վերջին
ժամուն հասած ֆրանսական, գերմանական թերթերուն անուն-
ները կը պոռան.

— Խա՛ն, էֆո տը Փարի, Ֆրանսֆուրքը Ցայթունկ, Պեր-
լինը Թակալաթ...

Ներսը՝ խաղացողները, գործի մարդիկ սովորաբար, որոնք
աշխարհիս լուրերեն վայրկյան մը իսկ անտեղյակ չեն կրնար
մնալ, պորսաններուն գինները կը հասկընան լրագիրներեն.
երեսներ կան որ կը ժպտին և երեսներ որ կը թթվին բոլորո-
վին. հեռո, խաղը իր սաստկութեամբը շարունակ կը գինովցնի
այս վայելողները:

Եվ ահա հանկարծ դրամատերներու սիրելի այս անուննե-

թուն մեջեն, իբրև գերագույն վերաջավորությունը, ուրիշ օրա-
գրի մը անունը փողոցեն կը լսվի, խարազանի պես ցնցող
անուն մը, որ տիրող ցնծությունը կը վրդովե, աղետավոր հեգ-
նության մը պես.

— Vorwaerts.

Փետրեմ, 23 օգոստոս 1910

Ե՛րթ ՀԵՏՍ ԻՄ, ՍԱՏԱՆԱ՛.— ԳԵՐՄԱՆԻԱՆ ՃԵՂՔԵԼՈՎ.—
ԿՅԱՆՔԸ՝ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՍՊԱՌՈՒՄ.— ԿԻՐԱԿԻ ՄԸ
ՎԻՍՊԱՏԵՆԻ ՄԵԶ.— ԿՈՒՐԱՅ, ԿԱՂԱՅ, ԳՈՍԱՅԵԼՈՅ.—
ԱՅՍՏԵՂ ՕՍԹԱՆՏ ԶԷ:

Ի՛նչ, հազիվ թե շոգեկառքին հեծն արշավեն դուրս եկած,
գրական ու քաղաքական մարդու կրկին կալանավորումը.
Նեստսի պատմունճանը մերկանալով՝ հազիվ թե այս հեռավոր
տեղվանքը եկած՝ կազդուրվելու համար որքան մարմնական
խանջենքեն, նույնքան ալ հոգեկան պարտասումներեն:

Եվ ահա Գրականության Մատանան՝ այն որ թվի թե ինծի
նման վերջալույսներու ետեհն՝ կը հետապնդե, Մեֆիսթոն՝ որ
Փառլամենտի մը կերպարանափոխել կուզե զիս, չեմ գիտեր ինչ
անմատչելի Մարգարիտա մը ցույց տալով հեռվեն, բաներ մը
կը մրմնջե ականջս իվար: Կը դիմադրեմ.

— Ոչ, հազար անգամ ոչ:

Եվ ինչպես կըլլա չեմ գիտեր, սեղանին առջև տեղավորված
կը գտնեմ ինքզինքս, գրիչ մը ձեռքս, ուղևորության օրագրի՞
գլխագրը:

Գերմանիան կտրեցի անցա ոչ բոլորովին հարավեն, ո՛չ ալ բոլորովին հյուսիսեն, այլ հարավեն հյուսիս՝ 45 աստիճանի անկյունով մը, ինչպես կըսեն երկրաչափության մեջ: Լեշարհիս վրա ամեն սրեւթ իր անկյունը ունի. գործը ճիշտ անկյունը գտնելու մեջն է: Ծերմակ կամ սև, իրավ կամ սուտ, անկյունի խնդիրներ բոլորը:

Այն դիծը որով ճեղքեցի ցամաքային Եվրոպայի մեծագույն կայւրութիւնը. Ի. դարու գործունեութեան տպավորիչ (impressionnant) պատկերներեն մին կը կաղմբ անշուշտ:

Բասսաուեն, Նյաւրընպերկեն, Ֆրանքֆուրթեն անցա: Ծամփուս բոլոր երկարութեամբը՝ աջեն ու ձախեն տարածվող, մինչև հետին հողի անկյունը մշակված փայփայված դաշտերուն ու մինչև ամենէն նուրբ ճյուղերը, ընձյուղները խնամված անտառներուն մեջեն գերմանական մեծ քաղաքները հոս հոն կը կանգնին հանկարծ, Երկրագործութեան մեծագործութիւններուն դեմ՝ ծարտարարվեստին ստեղծագործութիւնները հանելու համար: Ուրիշ անգամներ տեսեր էի Ավկըսպուրկը, Ուլմը, Տյուսելտորֆը, Էսսենը: Ծուխերու ու մուխերու մեջեն ցոլացող լուսեր որոնց առջև ավելի ևս պետք է երկյուղածութեամբ խոնարհիլ քան թե երկինքին վրա փայլող արեգակներու առջև: Հնոցներ, ուր տիտանյան դարբնութեամբ մը աշխարհ նոր ի նորո կը կերտվի շարունակ:

Մյուս կողմը՝ Մյունխեն և Տրեզտեն ճարտարարվեստին հետ միասին գեղարվեստներուն կը հրամայեն. Գերմանիան միայն գիտուններ և խորհողներ կը ծնի. այս դիտողութեան դեմ՝ Տեոյշները կը բողոքեն այն ձևով որ բողոքներուն լավագույնն է՝ աշխատելով:

Անոնք փրոֆեսյուռներ հասցուցած են ոչ միայն գիտութեանց մեջ, ինչ որ վաղուց ունեին, այլ գեղարվեստի ամեն ճյուղերուն համար: Օրն ի բուն նոր գիծեր, նոր գույներ, նոր ներդաշնակութիւններ ստեղծելու ջանքը՝ նոր գաղափարներ հղանալու պէ. տենդագին վարակումով մը վարակած է Գերմանիան:

Երաժշտությունը իրենն էր. նկարչության, արձանագործության ալ հաջողությամբ ձեռք զարկավ, հիմա կահագործության, քանդակագործության, ապակեգործության վրա նետված է, ինչպես նետվիլ գիտե Գերմանացին, առյուծի պես:

Հարկավ այս բոլոր ջանքը դեռ հառաջ բերած չէ այն վերջին նրբությունը, ճաշակի գերագույն ազնվացումը, որ ցեղի մը համար կատարելություն մը ըլլալով հանդերձ, հոգնության նշան է և որ աշխատութենէ և կամքն ավելի ժամանակով կը ստացվի:

Այսպես Գերմանացի կնոջ արդուզարդը և շարժումներ ֆրանսականին ազնվությունը և հրապույրը շունին դեռ. Գերմանիո մէջ դեռ բավական ատեն կաթնաթույր պարանոցներու և դաստակներու տեսքին՝ ժամպոնի և սոսիսոնի տարտամ հոտեր պիտի խառնվին և մանրիկ փոքրիկ քալածքներու տեղ՝ կիները զինվորական քայլափոխներով կոխած մայթերնին պիտի ապշեցնեն:

Վիսպատեն պարտեզ մըն է. շքեղ պարտեզ մը ժաղիկներով թուրյան, նվազներով թաթախուն, մարգարիտներով՝ որոնք իրենց գետինը փռված թավիշի կակղությունները կը տարածեն ամեն կողմ, ավլված, ջրված alléeները՝ որոնք լայն դեղին ժապավեններու պես դրասանգներ կը հորինեն, ստվերախիտ ժառերով՝ որոնց հովանիներուն տակ հիվանդ ծնողքներուն հետ եկող պատանիներ ու աղջիկներ կերագնն:

Անդամալուծներու ու հողացավն տառապողներու քաղաք՝ որոնց բուժիչը ըլլալու համբավը կը վայելի իր հանքային ջուրերուն շնորհիվ:

Ինծի պես շատեր վաղեր եկիր են այստեղ և շորս կողմիս բազմությունը, հիվանդներու բազմություն, հակառակ իր գվարթ երեսին աղաչանքի պաղատանքի համար, գթություն խնդրելու համար, շեմ գիտեր ո՛ր աստուծոյն, ծունկի եկած աղերսավորներու տպավորությունը կը թողու վրաս:

Այս կիրակի առտվան կապույտ երկնքին տակ, համա-
սփյուռ ծաղիկներու մեհեմանդներուն մեջ, զմայլելի երաժշտու-
թյան մը արբեցությամբը պարտկել կուզե անիկա իր տառա-
պանքը. այս երաժշտությունը մահվան երգեցողությունն է.
այս ծաղիկները դագաղներու պսակներ են. այս պայծառ
առավոտը շիջելափառ մայրամուտքն է բոլորիս:

Այստեղ Տանթեի դժոխքը չէ և ոտք կոխողը ամեն հույսի
պետք չէ որ հրաժեշտ տա. բայց որքան անկումներ և ի՞նչ
հակապատկերներ որոնք ծիծաղելի պիտի թվեին, եթե ողբալի
չլլային իսկապես: Տեսած եք հարկավ այն փոքրիկ կառքերը
որոնցմով ստնտուները դեռ ոտքի շեւած երախաներ կը պտըտ-
ցընեն—փողոցը կամ պարտեզի մեջ. ո՞րչափ այդ կառքերն—
ամեն քայլիդ կը հանդիպիս ատոնց. քիչ մը ավելի մեծկակ,
որոնց մեջ մարմնակործան մարդեր, անդամալուծներ կը
պտտցվին, երիտասարդներ, երբեմն ժամանակեն առաջ պա-
տուհասված, որոնք ետևնուն հրվելով հոսկե հոն կը փո-
խադրվին:

Կանուխ՝ դեմի եռացող ջուրի աղբյուրը փութացի. սպա-
սողներու ամբողջ շարք մը գտա հոն. ձեռքերնին մեյմեկ գա-
վաթ բռնած: Ու շար հարցուկի մը պես կարդալ ուզեցի ամեն
մեկին դեմքին վրա կյանքի մնացորդը զոր այնքան անձկու-
թյամբ պահպանելու համար եկած են:

Ի՞նչ ավերակներ շուրջս: Հոս՝ երեքոգ զուկաներ ու շերեր-
ցող ոտքեր. բաց աչքեր ու շտեմնող նայվածքներ. շարժող
շրթունքներ և շխոսող լեզուներ: Կը դիտեմ մյուս դեմքերը և
ամենուն վրա կը տեսնեմ ուղեղային կամ ընդհանուր կաթ-
վածք, rupture d'anévrisme, angine de poitrine դարանամուռ:
Ո՞րքան դեռ պիտի ապրիք, դեռ պիտի ապրիք, հե՛ք ցավա-
գարներ:

Կարդացած կամ իմացած եք հարկավ Լրսաժի Կաղ Սատա-
նան որ ուզած պահուն տուներու մեջ անցած դարձած իմա-
նալու համար, տանիքները վերցնելու հնարքը գտեր էր: Թե ոք
հնար ըլլար գանկերը բանալ մեկնումի ժամը գիտնալու հա-
մար, ապահովապես պիտի գտնվեին մարդիկ որոնք չպիտի
ուզեին համենալ հոս և մահը պիտի կանխեին իրենց ուզած

օրը, ուզած ժամուն, կտրիճորեն, տեր Արտավազդ վրիժա-
հանին պես, հատուկ հանդես մը սարքելով: Եվ մտերիմներն
և ազգականները, հայ թագավորին օրով եղածին նման, առանց
լացի կոծի տուն պիտի դառնային,

— Անգետ քե լա՛ն զյուրյանց արժայն՝ քե տոնն:

Ո՛չ. այստեղ Օսթանտ չէ. հոս չեն եկեր զբոսնելու համաք-
կերպով մը մահվան ընդառաջ վազելու համար. ո՛չ. այստե-
ղինները փախչողներն են անկի:

Ընդառաջ վազողներ և փախչողներ. քաղաքակրթությունն
ամեն բանի մեջ այս երկու հակառակ շարքերը ունի. հակընդ-
գեմ վազք որ հառաջդիմության հորձանքը, Կըլֆ Սթրիմը կը
ձևացնե թերևս:

Վիսպատեն, կիրակի, 20 օգոստոս 1911

ՀՐԵԱ ՎԻՍՊԱՏԵՆ.— ՍԻՐՈ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ.—
ՔՈՒՊՐՅՈՒՆՆԻ ԿԱՐՄԻՐ ՀԱՄԱԶԳԵՍՏՈՎ՝ ԱՂԶԻԿՆԵՐԸ.—
ՔՅՈՒՐՀԱՌԻԶ:

Սպասելով Մեսիայի Երուսաղեմ գալստյանը՝ Հրեաներուն
արքայանիստ քաղաքը Ֆրանքֆուրթն է. Ռոշիլտները հոնկ
ճառագայթեցին Փարիզ, Վիեննա, Լոնտոն, Իսրայելի մեծա-
հարուստ զավակները հոն կը բնակին միշտ: Վիսպատեն, որ
Ֆրանքֆուրթի մեկ արվարձանը ըսել է, հրեական քաղաք մը
ըլլալու պարտավորված է:

Հալածական և հալածող սա հրեա տարրը, ողորմելի և ան-
գութ. ցնցոտիներ հագած կամ շափյուղայով, հակինթով,
մարգրիտով բանված վերարկուներու մեջ, հակասական և սա-
կայն ըմբռնելի ճակատադիր մեծ ցեղի մը որ պզտիկ ազգ մը
ըլլալու թույլտվությունը կը խնդրե... մեզի նման:

Այս ամենը կը նշանակե որ Վիսպատենը լեցուն է այս պա-

հուս աշխարհիս յոթը ծայրեն փրթած եկած Հրեաներով, Մի-
աքյալ Նահանգներեն, ինչպես Ռումանիայեն: Ածիլված պեխ և
երես, ամառվան կարճ veston, լայնեզր փանամա, կամ երկայն
ալեխառն մորուքը կուրծքին ծեծելով, սև redingote մինչև
ոտքն հասած և քիչ մը յուղոտած երկայն գլխարկը գլուխը
դասական երկու ծայրի սիւպարները:

Բայց ամենուն քով հավասարապես ցեղին քիթը՝ արծվի
քիթ. լավ մը տեղավորված, նստած երեսին վրա և որ կամք
ու տոկունություն կը նշանակե ու ցեղին... եղունգները՝ որոնք
բարեհրջության օրենքին համաձայն՝ պաշտպանողական հան-
գասանքը կորսնցնելով սկսած են հարձակողական դառնալ:
Կրմբոնեմ ուրեմն Սիոնականության ազդած ահր մեր թուրք
հայրենակիցներուն վրա և հառաջ բերած զգուշության կարիքը
Պաղեստինի հրեա բնակչության դեմ:

Նախ մեկ երկու հատ, ցանցառ թիվով մտան հոն, երթա-
լով՝ թիվը ավելցաւ, առանց սակայն ուշադրություն հրավի-
քելու. երբ որ, իրոք, կատարյալ արշավանք մըն էր:

Եվ օրին մեկը ստվար, հոծ գաղթականություն մը արդեն
տեղավորված գտնվեցավ հոն. Ողիսևսի ձին և Հելլեներու
մուտքն էր այս Տրովադայեն ներս, թեև ուկիցե գեղեցիկ Հե-
ղինե չէր գտնվեր հոն, եթե վտարանդի ազգի մը աչքին՝ հայ-
րենի հողը Հեղինեի մը չափ հրապուրիչ չէ:

Այս կերպ խորհրդածություններով կը շենցնեմ պտույտի
ծամերս. խորհրդածություններ որոնք բարեկամներս են, հա-
վատարիմ բարեկամներ, խոսակիցներս են, համբերությամբ
ինծի ունկնդրող խոսակիցներ, առանձնությանս մեջ:

Ամեն մեկ քայլիս՝ հինավուրց շաքանակենիներու շուքին
մեջ պահվոտած վիլլաներ երեսնին կը ցուցնեն: Զերմակ պի-
տակներու վրա անուննին գրված է. Սոնիա, Մերսետես, Մա-
թիլտ... մեծ մասով կանացի անուններ: Այս պզտիկ ապա-
րանքներուն տերերը իրենց կյանքեն սիրո դրվագ մը հավիր-
ածացնել ուզած են այս կերպով: Կը հիշեմ որ ատենով հայ

վաճառական մըն ալ Անգլիայեն ապստարած ամերիկացի ծրար-
ներուն վրա իր սիրած մեկ աղջկանը պատկերը փակցնել
տված էր. սիրո և վաճառականության գիրկընդխառնումին
պես բան մը, այնպես չէ՝:

Վիլլա Մաթիլտին դռան առջև կեցած կերպով. այս անունը
մեկեն երեսուն տարի ետ կը տանի կյանքիս մեջ. ի՞նչ ուս-
ում անհուն անջրպետի մը վրայեն: Ո՛վ իմ պատանությանս
արևը որ պահ մը, բոլոր հիմար երազներս, հորիզոնին վրա
սահող փախստական ամպերուն պես, գորովանքովդ ոսկե-
զօծեցիր: Ի՞նչ տվի քեզի ատոր փոխարեն. սա ապարանքներու
տներուն ըրածն անգամ չըրի. սիրուն անունդ չի հիշեցի շնչին
վեպին մեջ ուրտեղ՝ մեր միանալուն ուրախութենեն ավելի՝
բաժնվելնուս կսկիծը պատմեցի: Այն անուշ կսկիծը որ հիմա,
անակնկալ վերհուշումին առջև, ալեւորած մարդուն տխուր
վայրկյանները կը քաղցրացնեն նորեն, ո՛վ կրմենիս:

Առտուն՝ դեռ նեոպերկի անտառը իր ցողաթուրմ շուրին
մեջ պառկեր է. պառկեր է գլուխը լեռան սարին, ոտքերը մինչև
վարի հովիտները երկնցնելով, երևակայեցեք Ալեմտաղլի ան-
տառին ծառերը ավելի երիտասարդ, ավելի կարգապահ շար-
քերով:

Դեպի լեռ տանող արահետեն գացի մինչև ռուսական մա-
տուռը, նորամարմին շենքը՝ համակ բյուզանդական ճարտա-
րապետություն. լեռան կողին վրա, անտառին մեկ բացվածքեն
մեծ ու պզտիկ աշտարակներուն խոյանքովը վեր կը բարձ-
րանա անիկա. ոսկեզօծ գմբեթներուն շլացուցիչ դեղինը շուրջի-
կանանշտության հետ գույներու էն շքեղ միավորությունն է ան-
տարակույս:

Ներսը, ձախ կողմը գերեզմանի մը վրա, երիտասարդ ու
գեղանի կին մը իբր բոլոր հասակովը երկնցած է մարմարին.
անշարժությանը մեջ. երեսին վրա շեմ գիտեր ի՞նչ վեհաշուք-
խաղաղություն մը տարածվեր է, նասաուի վաղամեռիկ դքսու-
հին է ան որ միանգամայն ռուս մեծ-դքսուհի մըն էր: Լեռ-
սինը անոր հիշատակին կանգնած է այս մատուռը:

Եվ ահավասիկ պատին վրա, գերեզմանին քովիկը, բաց-
կապույտ մարմարե մետալյան մը որ այս հոյակապ շիրիմը-

վերտող արվեստագետին Հոֆկարթընի դեմքը կանմահացնե։ Արձան և արձանագործ, արարած և արարիչ միևնույն հավերժությամբ միացած իրարու։

Քոխպրությունն՝ եռացող ջուրի ակին վրա շինված տաղավարն է պզտիկ պարտեզով մը շուրջը։

Ուխտագնացության պես ամեն առտու այս աղբյուրը կուգան հիվանդները ձեռքերնին մեյմեկ պարապ գավաթ բռնած։ Կարմիր քիթերու, ուռած այտերու, թուլցած երեսներու ցուցահանդեսն է որ Բարեկենդանի օրերուն Պոն Մարշե կամ Պազառ ալմանի ճամեքյաններուն մեջ շարված անհեթեթ գլուխներք քիչ մը կը հիշեցնեն։

Աղբյուրի առջև կարմիր պասմայե շրջազգեստներ հագած երիտասարդ աղջիկներ կը սպասավորեն. դեղին մազերով, վարդագույն երեսներով մասուվակներ՝ թռչունները, սափաները զորս մեր տղայության օրերուն այնքան կը սիրեինք։

Ժպտուն, շնորհալի, լեցուն գավաթը երկնցնելով քեզի և անուշ ձայնով մը որ արտասանությամբ ալ ճովողումի կը նմանի,

— Պիթե շեֆֆն։

Անդին Kurhausն է, Դարմանումի պալատը, անհրաժեշտ քաղինոն որ ամեն ջրաբուժիկ քաղաքի (ville d'eau) մեջ կը գտնվի. բայց հոս ճշմարիտ պալատի մը համեմատությունները ունի։ Ստորին զրոսանքի և թղթախաղի սովորական կալանը չէ, այլ մտային հանգիստի և հոգեկան դարմանումի վայր։ Իր ճարտարապետության ոճը, արտաքինը և ներքինը կը համապատասխանեն այս կոչումին։

Դուրսեն՝ սյունազարդ ճակատ մը ժուժկալ գիծերով որ ամեն սեթևեթե խուլս կուտա. ներսը ընդհակառակը պերճանքն է, գունավոր մարմարն է, ոռկի դրվագներն են որ կը տիրեն ամեն կողմ։ Հուլը, ընթերցարանը, conférenceի սրահը։

Հիանալին՝ երաժշտության մեծ սրահն է բարձր գմբեթին նորնթիքով որ պատի մութ գույներուն և տիրող կես ստվերին

մեջ կը կորսվի. երկյուղածության պես բան մը կը զգաս այս-
տեղ, սրահն մը ավելի տաճար մըն է կառուցված այն աստու-
ծուն զոր ամեն ոք առանց վեճի կը պաշտե հոս՝ Երաժշտու-
թյան:

Եվ իրոք ամեն կողմ նվագահանդես է. պանդոկներու մեջ,
պարտեզներու մեջ, այնքան որ դուրսս ալ ներսս ալ երաժըշ-
տություն կտրած է հիմա և պզտիկ հպումով մը կենդանի ֆո-
նոկրաֆի մը պես Վակներեն, Շուպերթեն, Մոցարթեն կտոր-
ներ պիտի երգեմ:

Վիսպասեն, 27 օգոստ. 1911

ՍԵՏԱՆ.— ՎԻՍՊԱՏԵՆԻ ՇՐՋԱԿԱՅԸԸ՝ ԶՅՈՆԻԿՇԹԱՅՆ.—
ՀԻԹԻԹ ՄԸ ՎԻՍՊԱՏԵՆԻ ՄԵՋ.— ՇՎԱԼՊԱԽ՝ ԶԱՎԱԿ
ՌԻՆԵՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ:

Այսօր, 2 Սեպտեմբերը Սետանի հաղթության տարեդարձն
է, ֆրանսական մեծ սուզը, գերմանական մեծ տոնն է:

Վիսպատեն դրոշագարդված, հագված, շքված, ամենքը
ոտքի վրա. *verein*ները իրենց դրոշակներովը, նվագախումբե-
րովը կանցնին մեծ պողոտաներեն կարգով, սև երկայն զը-
խարկով, սև *redingote*ով, հանդիսավոր. մին՝ ծերունիներու ջո-
կատ մըն էր, 1870ի զինվորներ բոլորը, հիշատակներով բեռ-
նավորված:

Բարձին մեջ Վիլհելմ Ա.ի արձանին առջև, ուհլաններու
նվագախումբը մարտական երգեր կը հնչեցնե:

Քյուրհաուզի լիճին մեջ լաստերու վրա թատերաբեմ մը
շինված է, դափնիներով զարդարված. Պիզմարքի կիսարձանը
հոն է. գիշերը *ballet* մը խաղացին այնտեղ արքայական թատ-
րոնին դերասանուհիները:

Զեմ գիտեր թե որքան վեհանձնություն կա այս ուրախու-
թյուններուն մեջ. արդար ըլլալու համար, պետք է խոստովա-
նիլ սակայն որ օրինակը Ֆրանսան, ամեն փափկություններու

երկիրը, ինքը տված ատենով: Փարիզն էր որ ամենեն առաջ իր պուլվանները, ավելուները, կամուրջները Գերմանացիներու վրա տարված հաղթություններու անունովը մկրտեց. Ավնյու վակուամ, Ավնյու տ' էյլս, Ավսթերլիցի կամուրջ, ո՛րը համրեմ:

Մաբոքյան վեճին առթիվ, որ հանկարծ կրնա պատերազմի մը հանգիլ, այսօրվան տարեդարձը բացառիկ կարևորություն մը կը ստանա ահավասիկ:

Ի՞նչ պիտի վճռե բախտը, եթե բախումը տեղի ունենա, երբ որ հին վրեժներու կոշում ըլլվի ու այս երկու հզոր պետությունները իրարու վրա նետվին: Գերմանիա, կովի պատրաստության մեջ, անզուգական կը թվի ինծի. ամեն ոք, ամեն ինչ զինվորական կարգապահություն է հոս, իբրև թե պատերազմի մը նախօրյակին ըլլայինք, օտարականներն անգամ կը հետևին ասոր: Եթե զիս տեսնեք Վիսպատենի փողոցներուն մեջ, չի պիտի ճանչնաք անտարակույս. քալածքս մարտական կանոնավորություն մը ունի, պտույտե ավելի մարզանքի հանգամանք մը. մեկ՝ երկու, մեկ՝ երկու... Անգիտակից զինվոր. ո՛ւր կերթամ արդյոք:

Եվ սակայն, այնքան զորավոր է մեր Արևելքցիի մեղկությունը, որ Պոլիս վերադարձիս՝ առջի թուլամորթ էակը պիտի ըլլամ, տնտնացող քան թե քալող ճամփուն վրա:

Ամբողջ դաստիարակություն մը պետք է մեզի, Հայերուս, Եվրոպական վարքն ու բարքը հիմնապես, և ոչ թե դիպածով կամ առժամանակյա կերպով, ստանալու համար: Տարիներ Եվրոպա ապրած հայրենակիցներ գիտեմ որ այնտեղի ապրելու կանոնները կապիկի նմանությամբ միայն նմանցնելու ջանացեր էին հոն և Թուրքիա դառնալուն հաջորդ օրը այդ ամենը մոռցան. մայրս իրավունք ուներ, երբոր կրսեր մեզի.

— Սե աչքը մորուց պետք է, ծարիրածը քեզ կավրի:

Կուզե՞ք որ ամբողջ մեկ օրս պատմեմ ձեզի:

Արշալույսին պտույտիս դեպի արևելք ուղղվեցա, մեր վըրդոված արևելքը. հոս ալ մարգագետիններ՝ դարավոր ծառե-

րով հովանավորված, դարձյալ մարգագետիններ, միշտ մարգագետիններ, որոնց վրա ականարկը կը հանգչի, ու այսպիսի ժամ մը ամբողջ քալեցի: Վերեն եկող առու մը իր թափանցիկ ջուրերուն անշարժ թվող սահումովը կը դիմավորեր զիս՝ շարունակ, կրնկերանար ինծի, տեղ տեղ արվեստաշեն ապառաժներու կողքին վրա կը փշրվեր, կը խոխոջեր առտվան լուսթյանը մեջ: Վիսպատեն դեռ քունի մեջ է: Թեթև հով մը. դեմեն արեգակը կը բարձրանար, մերթ լույսն հյուսված վարագույր մը, մերթ լուսանյութ գիծեր, մերթ լույսի անձրև մը կիջեցներ վերեն այս կանաչության վրա: Մառերու ոստերուն տերևներուն թույլտվության շարժումին համեմատ, գետնի թավիշին վրա պատկերներ կը գծագրեր, կավրեր, նորեն կը գծեր: Փախվրտուք խաղալու պես կը զվարճանար, կատակներ կրներ: Դրախտի մը գոյության վրա տարակուսողները թող հոս գան: Թող տեսնեն թե ի՞նչեր կարող է ընել իմաստուն կառավարության մը:

Ո՛րչափ խորհրդածության նյութեր շուրջս:

Եվրոպայի մեջ որքան դեպի հյուսիս երթաս՝ այնքան դեպի կատարելություն երթալդ կը զգաս. Ամերիկայի համար նույնը կրնա ըսվիլ. մեկ երկրի մը, Գերմանիո կամ Ֆրանսայի մեջ իսկ՝ այս դիտողությունը կարդարանա:

Կես օրեն ետքը օթոմոպիլով պտույտ մը մինչև Քեոնիկշթայն, ուր հոյակապ պանդոկ մը ամալի բլուրի մը վրա քաղաքեն ու գյուղեն փախչողներուն ապաստան կընծայի: Վերադարձ գիշերը, անսահման դաշտերու ու սարահարթներու վրա, երբեմն գլուխնին տնկած անտառներուն մեջեն անդուլ արշավ մը: Տեղ տեղ գյուղի մը հեռվեն ցոլացող լույսերը կը տեսնվին, որոնց օթոն ժամը ութսուն քիլոմետրի արագությամբ՝ վիշապի մը պես սուրալով կը մոտենա կը հասնի ու առաջ կը խոյանա նորեն ամալի և նուրբ ճամփաներուն վրա:

Լեռան մը սարին վրա հին դղյակ մը խավարին մեջ կը գծագրվի ու կանհայտանա և ուր՝ կարծես ձեռքը սուրին տարած ասպետ մը՝ դարերի ի վեր անքուն կը հսկե շարունակ:

Սիկֆրիտներու, Իգեոլթներու, Վալթիյրիներուն հայրենիքն է սա աչքի առջև պառկող անմոռուն հողը: Գերման հոգիին:

Քախիծով լեցուն հոգի մը, կը թափանցեմ այս վայրկյանիս, մտածող, զգացող և պատմող հոգի, որ երաժշտության մեջ՝ Պեթհովենով, Վակներով, փիլիսոփայության մեջ Քանդով, Նիցշեով, գրականության մեջ՝ Շիլլեով, Կյոթեով կարտա-հայտվի:

— Բարև, Պ. Զոհրապ:

Ետիս կը դառնամ ապշած, ո՞վ կը խոսի իմ լեզուս այս պանդուկին մեջ. ո՞վ կը ճանչնա զիս հոս. դեմս՝ ազգակից մը, Հայ մը: Ներեցեք, հիթիթ մը պիտի ըսեի:

Այո՛, հորմեհետե գիտունները հաստատեցին որ «Հայ» անունը «Հիթիթ» անունին աղավաղումն է, կարծեմ թե տրամաբանական է հայտարարելը թե Հայերը դադրած են գոյություն ունենալից, Հիթիթները գրաված անոնց տեղը:

Եվ մեր նախահայրերը ի՞նչ եղան արդյոք, այս հետադարձ ազգափոխության մեջ, Հայկը, Արամը, ո՞ր անողոք գիտնականը փճացուց զանոնք իմ սրտիս հավետ պաշտելի այս անունները:

Զիս բարևողը երիտասարդ բժիշկ մըն է, Պերլինի մեջ աւագ, Տոթթ. Տեովլեթյան: Հայրը՝ բժիշկ, ինքն ալ բժիշկ. մեկ եղբայրը Լիեժի մեջ հանքային երկրաչափ ըլլալու կը պատ-րաստվի: Առանց ճանչնալու կը համակրիմ այս ընտանիքին, որ գիտության կը հատկացնե իր զավակները: Իցի՛վ թե այս գիտությունը արհեստական մակարդակին վրա չի կե-նար մինչև վերջը. երբեմն ավելի վեր, մինչև ճշմարիտ գիտնականի մը բարձրությանը հասնելու: Եվրոպական հա-մալսարաններուն մեջ ուսուցիչ ըլլալու և ատկե ալ անդին անցնելու փափագը մեր երիտասարդներուն փառասիրու-թյունը դառնար:

Տոթթոռին հետ Շվալպախ գացինք, ան ալ չրարութիկ կա-ջան մըն է իր աղքատութիւնը որ կազային չուր մը կուտա, Kuh-hausովը որ Վիսպատենին պես փարթամ կառուցում մը չէ:

Շվալպախ մշտադալար անդաստաններ ունի. հոն շուքին՝ բազմոցի պես երկնցող լաթե աթոռներուն վրա՝ նուրբ ճերմակներ հագած երիտասարդ կիներ կը պառկին ժամերով— որը՝ գիրք մը ձեռքը. որը՝ ձեռագործի մը զբաղած. որը՝ երազի մը մեջ մոլորուն, ամենքը ցուցնելով, կամա կամ ակամա ցուցմունք, իրենց փոքրիկ ոտքերը:

Պատկերը զմայլելի է:

Շվալպախի ջուրը համբավ մը ունի, զոր ցած ձայնով միայն պիտի ըսեմ, որպեսզի ամենքը չիմանան ու բարոյասեր հոգիներ չվրդովին. այս ջուրը ամուլ կիներուն զավակ ունենալու փափագները կիրագործե: Ու ասոր համար է որ գունդ գունդ կը վազեն կուգան աղվոր կիները, երիտասարդ կիներ որոնք զավկի տեր ըլլալ կուզեն անպատճառ, երբոր զավկի տեր եղողները ճիշտ ատոր համար կը գանգատին շարունակ:

Այն պատճառով որ կիները կը դիմեն հոս, այրերը իրենց բացակայութեամբը կը փայլին և տեսակ մը հարեմի գույն և մասնավոր ձգողութիւն մը կուտան այս կայանին:

Չարախոսները, որ ինչպես ալլուր՝ հոս ալ պակաս չեն, կը պնդեն որ այստեղի կայտառ պատանիները բոլորովին անմասն չեն այս իղձերուն պսակմանը մեջ:

Վիսպատեն, 4 սեպտ. 1911

ԱՅԳԵԿՈՒԹՔԸ ՎԻՍՊԱՏԵՆԻ ՄԵՋ.— ԶԻՉ ՄԸ
ԸՆԿԵՐԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ.— ԵՆՆԻ ԵՎ ԿԵՐԹՐՈՒՏ.— ՄՆԱՍ
ԲԱՐՈՎ, ՎԻՍՊԱՏԵՆ:

Երբոր անդին՝ Մարոքի վեճը հետզհետե կը դառնանա, կը քացիի, ասդին՝ խաղողները կը հասունանան, կանուշանան, գինիի կը փոխվին: Մին՝ փրցնելու շի գար. մյուսը՝ անհրաժեշտ պետք է փրցնել: Եվ տարօրինակ զուգադիպութիւն, ասոնցմով

է որ այս ժամուս—Գերմանիա և Ֆրանսա—ամեն բանն ավելի կը զբաղին:

Նախ սա նախապաշարումը վերցնենք որ Գերմանիան՝ գարեջուրի, Ֆրանսան գինիի երկիր կը համարվի: Այսօր Գերմանիա Ֆրանսայի շափ գինիի երկիր է. բոլոր այն տեղվանքը զոր Ռենը կը թրջե իր վեհաճեմ ընթացքին մեջ, բոլոր իր ափերուն վրա այգիներու անհատնում շարքերը կերկարին ու կերկարին:

Ռենի գինիները պոռտոներու շափ հոշակ ունին: Ասմանսհաուզեն, Հոխայմեն, գինի գործածողները գիտեն այս անունները: Նույնիսկ շամփանյային համար մրցումը սաստիկ է. այս տեղեն կես ժամ հեռու է Հենքելի գործարանը, գերմանական առաջին *marque*երեն մեկը, բոլորովին արդիկ (*moderne*) հաստատություն մը, տարին երեք ու կես միլիոն շիշի շամփանիա արտադրող երեսուն մեթր խորութենե մը և որ ժյուզ վեռնի երևակայության արժանի ստորերկրյա պալատ մըն է:

Վերահաս աշունին հետ այգեկութքը սկսած է Ֆրանսայի մեջ. գիտեի որ գյուղական հանդեսներով կը տոնեն այդ օրը, Գերմանիո մեջ միևնույն ուրախությամբ կողջունվի անիկա:

Այս գիշեր Քյուրհաուզ ցնծության մեջ է. այս պատճառով լուսավառություն և պարահանդես կա. *conférence*ներու սրահը... գինետունի վերածված է, նկարեն գինետուն հարկավ:

1911ի այգեկութին այլաբանական յուզաներկ պատկերը, մուտքին դեմի պատը գրեթե կիսով մը գրաված է. այս պատկերին երկու դին հսկա տակառներ կը բարձրանան որոնց ճակատի տախտակները ամենանուրբ քանդակներով քանդակված են. ձեղունեն շուրջանակի թուղթե գույնզգույն կանթեղներե ձևացած ողկույզներ կախված են, ներսեն ելեկտրական լույսերով վառված. սյուները բոլոր դափնիներով ժապավինված, պարուրված են: Մեջտեղը սեղանի տեղ՝ պզտիկ տակառներ, որոնց շուրջը կը բոլորվին գինի խմողները: Սպասավորները մեր գիտցած սև *habit*ով և ճերմակ քոսվաթով մարդիկը շին, այլ գույպանին մինչև ծունկերնին, լազերուն հագածին նման ամփոփ շալվարով մը և կարճ բաճկոնակ մը կոծակնին, հին ժամանակներու տաբազով: Պարահանդես եկող կիները հոռ

են, բոլոր իրենց հուանի կուրծքերուն փողփողումը ավելցնելով
այս լույսերուն վրա:

Հաջողած երեկույթ մըն է. ես ալ կիս լեզու գերմաներե-
նովս խոսքի կը խառնվիմ:

— Քառուպեն Ֆեֆսթ:

— Յա, յա:

Մարոքի վեճը միայն երկու պետութիւններու վեճը չէ, այլ
երկու որոշ դասակարգերու պայքարն է. Վալիլոդներու և Լե-
խատոդներու մարտնչումն է, երբեմն արյունոտ դրվագներով
ընդհատված, նոր եռանդով, նոր զոհաբերությամբ հառաջ
տարված պայքար:

Մարոքի համար Գերմանիո և Ֆրանսայի մեջ պատերազմը
Ի. դարուն մեծագույն եղեռնը պիտի ըլլա և մինչդեռ դրամի
մարդիկ անհագ շարաշահութիւններու համար արյուն թափե-
լու հարկը կը զգացնեն, աշխատանքի մարդիկ եղբայրասպան
մարտին մեջ կը նետվին, կարգիլեն: Ի՞նչ վճռական ապա-
ցույց հաստատող որ ընկերվարականները ուրիշին ինչքը գրա-
վելու համար պատրաստված արյունարբու մարդիքը չեն, այլ
այդ կարգի մարդոց դեմ ելլողները իրենք են. (նկերության,
Մարդկության գերագույն շահերը և էն բարձր վախճանները
պաշտպանողները իրենք են: Գերմանիո մեկ ծայրեն մյուսը
կազմված ցույցերը պատմական նշանակութիւն մը ունին.
առեւ, դիվանագետներուն և սեղանավորներուն կազմակեր-
պութեան հետեւին դավաճութեանց ջախջախումը կը նշա-
նադրեն:

Ի՞նչ բարեշրջութիւն մարդկային դատաստաններու և բմ-
բրոնումներու. նափուլեռնյան դյուղագներդութիւնը, արյունի
մուխի մեջեն, ծվիկ ծվիկ դրոշակներու պլլված հաղթութիւն-
ներու ապշեցուցիչ շարքը՝ դար մը ետք ահավասիկ՝ իր սլատիր
և շլացուցիչ դեմքը կը կորսնցնեն. և Ֆրանսայի պես մեծ ազգք

մը ճակատագրին վրա խաղցված ահավոր և ոճրապարտ բախ-
տախաղի մը պես կերևա մեր աչքին:

Այսօր ամենեն կույրերն անգամ պետք է ճանշան ընկեր-
վարականներու մատուցած մեծ ծառայությունը հաղաղության
դատին, որ քաղաքակրթության դատն է. Բանակին դեմ Բա-
նակ. մին՝ արյուն թափելու և մյուսը՝ թող չի տալու համար:

Տառապանքներով լեցուն դարին հավերժական պատիվը
սլա ասիկա:

Ռուպենսոն այնչափ շուրախացավ իր կղզիին մեջ Ուրբաթի
հանդիպելուն՝ որքան ես իննին և Կերթրուտը դիպվածով ճան-
շընալուս համար. Քյուրհաուզի ճանշվորություն:

Վարդով և հասմիկով շաղված մարմիններ, ինչպես կըսե-
տեղ մը Արման Սիլվեսթր. ցորենագույն մազերով որոնք ճեր-
մակի կը զարնեն. ո՛չ այն մսահեղց և կայտառ աղջիկները
որոնք գերման երիտասարդուհւոյն տիպարը կը կազմեն.
Նրբացողուն ծաղիկներ երկուքն ալ:

Երկուքն ալ ֆրանսերեն գիտեին, կրկնապես երկինքեն
եկած խոսակիցներ եղան ինծի համար: Գերման պուրժուազիի
զավակ՝ մինակնին Վիսպատեն եկիր էին մոտիկ քաղքե մը:
Նիստ զարգացած, ինքնավստահ, խրոխտ մանկամարդուհի-
ներ, որոնք միշտ քաջ երածիշտ են՝ և օթոմոպիլով պտըտելու
սիրահար:

Եթե չեմ սխալիր, գերման աղջիկը, եթե ոչ ամերիկացի
աղջկան չափ, գոնե անոր մոտ ազատություններ կը վայելե և
ռչինչ ունի նախանձելու ֆրանսուհւոյն պշրասիրությանը վրա:
Զվարճությունները չի մերժեր հանուն կեղծ պարկեշտության
մը. պատշաճությունները հարգելու պայմանով՝ երկդիմի կա-
տակներեն և պզտիկ հպումներեն կախորժի. նույն իսկ գող-
ցրված համբույրներու համար թողությունը չի զլանար:

Կերգե, դաշնակ կը զարնե, կը պարե... կը խմե ալ: Բայց
երբ ամուսնանա, կատարյալ տանտիկին մը կըլլա իսկույն:

Երկու քույրերեն մեծը՝ լուրջ, պզտիկը՝ շարաճճի է քիչ մը:

Վերթրուտ տարի մը ամբողջ Կարմիր Խաչի Ընկերության մեջ պիտի ծառայե իր դպրոցին ավարտական քննությունները տալիս ետքը: Ծիշտ ինչպես մանչերը զինվորական պարտականություննին կը կատարեն. կը հիանամ իր վրա:

Գերմանական կրթության համեմատ, աղջիկ մը լավ տան-
ոիկին մը չի կրնար ըլլալ, եթե կարկանդակ պատրաստել չի
գիտեր: Իմ նոր բարեկամուհիներս, որոնք կատարելության
գլուխգործոցներ են, հոս ալ իրենց գերազանցությունը ցու-
ցուցին. օր մը դիպվածով անուշեղենի խոսք մը դարձավ, և
այս առտու աչքս բանալուս՝ սիրուն տոմսակով մը և թուղթի
տուփի մը մեջ մերձակա քաղաք մը եկած կարկանդակ մը
զիս ուրախացուց. այս եղավ իրենց հրաժեշտի նվերը: Իրարմե
զատվեցանք ինչպես որ իրարու մոտեցեր էինք, առանց ցըն-
ցումի:

Այսօր կը մեկնիմ հոսկե, ուղղակի դեպի Անգլիա: Ի՞նչ կը
տանիմ հետս ապարդյուն դարմանումե մը ետքը. նախ սա
ճշմարտությունը զոր երբեք մտքե հեռացնելու՝ չէի, դիպվա-
ծական հիվանդությունները միայն բուժելի են. ոչ անոնք
որոնք գոյության փճացումին հետևանքներն են: Երիտասար-
դության ավյունեն, չափահասության կորովեն ետքը՝ ծերու-
թյան խոնջենքը. այս է անհեղի կանոնը. Պեշիկթաշլյան միտ-
քըս կիյնա.

Ձի այս եմ կյանք, հետ լուսո, երիքամած զա գիշեր.՝

Ուրեմն դեպի գիշերը կը քալեմ, իզուր սպասելով, գոնե
հագեցիմ համար, պզտիկ, առավուտ մը:

Կանուխեն ամեն պատրաստություններս տեսա. սնտուկ-
ներս գոցեցի և կայարան ղրկեցի. շոգեկառքին տոմսակը գրո-
պանս է և կես ժամեն Վիսպատենը կը թողում. Վիսպատենը
շատ սիրեցի, ատեցի, օրհնեցի և անիծեցի: Վերջին անգամ մը
գեմի Parcեն անցա, Նյուրնպերկի ճամփան բռնեցի: Այս վայր-
կյանիս՝ անհավատարիմ բայց միշտ չքնաղ կնկան մը պես

ինծի կը նայի անիկա և այս Սեպտեմբերի արևով վերջին պըշ-
րանք մը կը դնե իր աղվորութիւններուն մեջ. երկինքը իր թռ-
վիչ կապույտը, գետնի կանանչները իրենց մեղմ գգվանքը, ու
շորս դիւս ծառերը իրենց զով հովանին կուտան ինծի. ստու-
գապես մեյ մըն ալ չպիտի տեսնեմ այս տեղվանքը. վերջնա-
կան ու անդարձ բաժանումն է այս:

Աչքիս անկյունը ջերմութիւն մը կը զգամ, արցունքի կաթիլ
մը կամաց կամաց վար կը սահի այտես. կամշնամ, շուրջս կը
նայիմ գողի մը պես. ոչ ոք. այն ատեն համարձակ, բարձր
ձայնով, հեկեկալով կուլամ:

Վազելով պանդոկ դարձա. օթո մը և կայարան կը փութամ.
պանդոկին ծառաները դռն առջև ողջերթ կը մաղթեն ինծի.
խանդաղատանքի գանձեր ունիմ սրտիս մեջ այս մարդոց հա-
մար. ճամփուն բոլոր երկարութեան վրա նննիներ, Կերթրուտ-
ներ կանցնին. կարծես թե համբույներ կը ղրկեն ինծի: Վակո-
նիս անկյունն հագիվ թե տեղավորված՝ լո՛ւմոթիվը ուժով և
երկար շունչ մը կառնե. ամբողջ կառախումբը կը դղրդի, կը
շարժի ու տակավ Վիսպատեն հեռացավ, պզտիկցավ, և անհե-
տացավ աչքերես:

Վիսպատեն, 10 սեպտ. 1911

ԲԱՐՁՐ ՍԱՎՈՒԱՅԻ ՄԵԶ.— ՎԵ՛Ր, ԱՎԵԼԻ ՎԵՐ.— 20-ՐԴ
ԴԱՐՈՒՆ, ՍՈՒՐԲԵՐԸ ԵՎ ՆՈՐ ՕՐԱՅՈՒՅՑ ՄԸ.— ԱԼԲԱՆ
ՎԵՐԵԼԸՆ ՄԻՆՉԵՎ ՍԱՌՈՒՅՑԵ ԾՈՎԸ.— ՃԵՐՄԱԿ ՍՈՒԳ.—
ՄԻՇՏ ՎԵՐԵՆ ՆԱՅԵՑԵԸ:

Ա.

Նորեն աստանդական կյանքս սկսա. Փալաս օթելներով և
Վակոն-իներով ընդելուզված ուղևորի կյանքը, անվերջ հոսու-
հոնութիւնը ծվրոպայի մեկ ծայրին մյուսը. աննպատակ,

սկեպտիկ, բաժանումներու տրտմությամբը վարագուրված։
Հիմա Սեն Ժեովե լեպեն եմ. հարավային Ֆրանսայի մեկ
անկյունը. ի՞նչ ընելու եկած եմ այս լեռներուն մեջ. բժշկա-
կան վերջին նորության համեմատ *cure d'altitude*վ, բարձր
տեղվանքներու օդովը կազդուրվելու, մտքի ու սրտի մաշում-
ներուն տեղը լեցնելու համար. անհնարին և ծիծաղելի ականկա-
լություն։

Սալցպուրկեն դեպի հարավ, կետրոնական Եվրոպայի դաշ-
տերուն անսահման տարածությանը քով, կանանչ թավիշի այդ
անհուն սփռվածքին դեմ, հեռուն հորիզոնին վրա վիթխարի և
անմռունչ զանգված մը կը կանգնի, երկնքին վճիտ կապույտին
մեջ թաթխելով իր ձյունապսակ սարերուն ելևէջը, տեղ տեղ
ամպե շղարշի մը մեջ պարուրելով զայն։

Այդ ծուռումուռ գիծը՝ մեծ բացված կզակի մը՝ առասպե-
լական տիրլոտոքյուսի մը՝ վարի ատամնաշարը, անվերջ կեր-
կարի երկինքը խածնելով շարունակ։ Ալբյան լեռնապարանին
առաջին հանգույցները կը հայտնվին ահա։ Թիրոլը, բարձր
Սավուան, Շվեցիան է ան, էտրվայսներու աշխարհը։

Տափակություններու սիրահարները թող հոս չգան. տար-
օրինակ երկիր ուր քալել չի կա, մագլցիլ կա. ուր կանգ առնել
չկա, բարձրանալ կամ իյնալ կա։ Մեր դարուն նշանաբանն ու
ճակատագիրը. վե՛ր, ավելի վե՛ր. գերագույն ճիգը ուրկե քայլ
մը անդին մահը կը սպասե։ Այս է 20րդ դարուն կյանքը՝ մեծ
վայելքներու հետ մեծ վտանգները. մեծ անձնասիրություն-
ներու քով մեծ անձնազոհությունները. վերջապես մեծ մեղ-
քերու դեմ մեծ թողությունները։ Դյուցազնության դար՝ որ մա-
հը արհամարհելու մեջ իրեն հավասարող չի պիտի ունենա։

Ոչ այն մահը որ մարդ պատերազմի դաշտին վրա կը
փնտրե իր նմանները սպաննելով, այլ այն որ իր նմաններուն
օգտին կը նվիրվի։

Տեսե՛ք երկրախույզները, լեռնախույզները, բևեռախույզ-
ները. նոր աշխարհ բացողները մեր առջևը, շատերը իրենց
առաքելութենեն չեն դարձած, Քրիստոսի առաքյալներեն—
ապահովապես ավելի սուրբ անձնազոհությամբ մը։

Տեսե՛ք. ծովերուն վրա և ծովերուն տակը պտըտող և հան-

Պարծ աներևութացող նավաստիները, օդերուն մեջ ճախրող և հանկարծ զահավիժող կտրիճները, որոնք անդարձ գացին, հողին տիրապետության վրա ավելցնելով ծովին և օդին տիրապետությունը: Մեր դարուն սուրբերն են անոնք. իրենց մահվան տարեդարձները մարդկության մեծ տոներն են և օրացույցը որ զանոնք կարձանագրե, կը կոչվի Քաղաքակրթության Պատմությունը 20րդ դարուն մեջ:

Բ.

Ես ալ Ալբերուն վերելքը կատարեցի. ինչո՞ւ կը ծիծաղիք. ի՞նչ կուզեք որ ընեմ այս բարձր Սավուային մեջ: Դժնդակ և անհնարին վերելքը կատարեցի հաջողութեամբ. անդունդներու եզերքներեն կախված՝ հասա մինչև անմատչելի բարձրությունները և ան Սառույցն Մովը որ երկու դիմն կանգնող ախոյան լեռներու ծոցը իր կապույտի զարնող ճերմակ և հոլանթ միսովը կը լեցնե. անհամար ջիղերով, երակներով, գծված գծագրված մարմին որ ալբասերներու գարշապարներուն դռգմը կը կրե ամեն տեղ:

Իմ վերելքիս համար անտարակույս ոչ ոք մտքեն կանցնի արձան մը կանգնել ինծի, ինչպես կանգնած են Շամոնիի մեջ արձանը անոր որ առաջին անգամ Մոն Պլանի կատար բարձրացավ:

Ես իմ վերելքս կատարեցի հանգիստի և ապահովության բոլոր բաղձացված պայմաններուն մեջ, funiculaireին կարմիր թավիշն նստարանին վրա լավ մը տեղավորված, վայելելով հիացած աչքիս առջև հետզհետե պարզվող լայն կանանչ հովիտը որ Սեն Ժերվենն մինչև Շամոնի կերկնա, հսկա և անշարժ երկու դիմն բարձրացող լեռներովը, նոճիի անտառներուն դողդրղացող շուքը ձգելով անոր վրա:

Ան՝ որ առաջին անգամ սրածայր երկաթով ցուպը ձեռքի՝ առաջաքելով ամեն քայլափոխին, վտանգելով իր կյանքը ամեն մեկ շարժումին, մինակը սլացավ այդ ապալերկ կողերեն վեր, ան իմ ունեցած միջոցներես բոլորովին զուրկ էր. իր տաժան-

քին փառքը ոչ ոք իրմե կրնա կապտել: Վախճանը՝ մեկ, Մի-
ջոցները տարբեր:

Վախճան և Միջոց, բնադանցութիւնը ասոնց վրա կը վիճի
մինչև հիմա: Ոմանք Վախճանը՝ կը դաժանին ամեն ինչ, ուրիշ-
ներ Միջոցներուն առջև կը վարանեն. ես՝ այս վարանողներուն
եմ. Վախճան և Միջոց անբաժանելի են իրարմե. մին բարձր,
մյուսն ալ պետք է բարձր ըլլա. չէ՞ մի որ Միջոցն ալ Վախճան
մըն է ինքնին:

9.

Մինչև որ Ալբերուն վերելքը աժանցավ և ապահովվեցաւ,
Բրբան կլանքեր զոհվեցան: Այս Սառույցի Մովը, որուն վրա
կանգնած եմ ահալասիկ սա մյուս հեղուկ ծովին պես, քանի՞
արկածախնդիր ուղևորներ կույ տվավ:

Ինչ բազմավեպ դյուցազներգութիւններ կրնան գրվիլ իրեն
վրա:

Փանի կը նայիմ անմեղունակ և ցուրտ երեսին, այնքան կը
զորհուրիմ անկե: Դալարադեղ ու ռովերոտ գերեզմանոցը չէ,
այլ սպիտակ և միապաղաղ կայանը, Ճերմակ Սուգն է առ:

Pêcheur d'Islande-ն էջ մը միտքս կիյնա, Գորթանիի մե:
գերեզմանատան մը նկարագրութիւնը. շիրիմներ՝ որոնց տակ
մարմիններ շին հանգչիր, վասնզի ծովերուն հատակը պառկած
են, միայն համեստ փայտե խաչեր՝ որոնց վրա անուն մը և ոս-
պարզ վեցաառութիւնը՝

Մովին մեջը կտրած

Սառույցի ծովն ալ այս պահուս, այդ կերպ անթիվ խաչե-
րու տեսառով մը ծածկված կը թվի աչքիս:

Սառույցին մեջը Մանացած

Սառույցին մեջը անմահացած, դուք պատասխանեցեք, ո՞ր
իմ ընթերցողներու:

Այս բարձունքեն՝ հիմա Շամունին, իր կարմիր տանիքնե-
քովը երփներանգ ծաղկի փունջի մը կը նմանի դալար խոտե-
րուն մեջեն և լեռներու կողքին վրա՝ արևմուտքին բոցավա-
ռությանը մեջ՝ նոճիներուն անտառները իրենց ուղղաձիգ բու-
ներուն անհատնում ու կանոնավոր շարքը կը տարածեն ասեղե
տերևներով, վարագուրված շարքը երբեմն դեպի վեր, երբեմն
դեպի վար կախված, կանանչ թելքեշե դրած հարսերու պես:

Հոս վերեն տեսարանը գմայլելի է, մինչդեռ քիչ մը առաջ,
ստորոտեն՝ բան մը զանազանել կարելի չէր: Ուրկե կը հե-
տևցեն մ թե Մարդոց և Իրերուն վերեն նայելու է միշտ. նայիլ
դիտնալու է. լա՛յն, ազա՛տ, մաքուր նայվածքով, որպեսզի
ամեն ինչ ընդգրկես անոր մեջ. ոչ թե անձուկ և հաշաղկոտ
ակնարկով մը որով պզտիկությունները ու տգեղությունները
միայն կը տեսնես միշտ. իսկ մեծություններն ու գեղեցկու-
թյունները՝ երբե՛ք:

Յեն ժերվիկպեն, 18 օգոստոս, 1912

ԷՋՍԼԵՊԵՆ.— ԼԱՄԱՌԹԻՆԻՆ ԼԻՃԻՆ ՎՐԱ.— ՈՒՐ
ՍԱՎՈՒԱՅԻ ԻՇԽԱՆՆԵՐԸ ԿԸ ՀԱՆԳԶԻՆ.— ԱՆՄԱՀԱՆԱԼ
ՌԻՋՈՂ ՄԸ ԵՎ ԱՆՄԱՀԱՅՈՂ ՄԸ.— ԽԱՂԱՐԱՆԻ ՕՐԵՆՔՆԵՐԸ
ՋՈՐ ՇԱՏ ՄԸ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՕՐԻՆԱԿԵԼ ՊԻՏԻ
ՈՒՋԵՆ.— ԹԱԳՈՒՀԻ ԵՎ ԹԱԳԱՎՈՐ ՄԸ ԿԱՆԱՆԶ
ԾԱԾԿՎԱԾ ՍԵՂԱՆՆԵՐՈՒ ԶՈՎ:

Ա.

Էքսլեպեն հողացավ տառապողներու մեծ իջևանը, Սեն-
ժերվեի մոտիկ է. իր բաղնիքներուն բուժիչ համբավը ոչինչ
կորսնցուցած է հոս ու հոն երևան ելլող կարգ մը նոր հանքա-
յին ջուրերու մրցումեն, դրամ չահելու մրցումներ թուրն ալ:

Հիներու ու նորերու պայքարը միևնույն սաստկությամբ առաջ կը մղվի հանքային բաղնիքներու՝ որքան գաղափարի աշխարհին մեջ, ո՛չ գուցե միևնույն հաջողությամբ։ Ինձի այնպե՞ս թվեցավ որ հակառակ իր անսաստ հեղափոխականի հռչակին, Ֆրանսան՝ երկիրներուն ամենեն պահպանողականն է... երբ որ խնդիրը դրամ շահելու վրա է։ Այս է պատճառը թերևս որ հիները, էքսլեպեն և Վիշի, պարապ տեղը կը գրավեն միշտ ջրաբուժիկ հաստատութեանց մեջ։

Առաջինը՝ իր հաջողությունը բնական գեղեցկութեանք կը պարտի ավելի քան թե շուրերուն գերազանցութեանը. գեղեցկություն՝ զոր տարիները, փոխանակ խաթարելու, ավելի կը պանծացնեն հիշատակներու հրապույրը դնելով վրան։

Սավուայի բոլոր դուրծիչ աղվորութիւնները լիաբուռն սփռված, լեցված են իր գիրկը, իր շուրջը, իր ոտքերուն տակը։

Ժիշտ իր քովիկն է Պուրժեի լիճը. շափուղե ձվաձև հայելին, զոր լամառթին երգեց և որուն ձախ եզերքին ուղղաձիգ բարձրացող լեռները անմատչելի կը դարձնեն այդ ամենը։ Պալի արևելք՝ մեղմիվ մինչև հովիտը ծոող բլուրներուն հարուստ կանանչութիւնը։

Միայն քսան վայրկյան հեռու է Շամպեռին որուն ուսուցչական վերջին համաժողովը իր ընկերվարական ձգտումներուն համար այնքան աղմուկ հանեց և այնքան հալածանքի ենթակա՝ արդի կարգը ու սարքը պահպանելու զոհներու կողմեն։ Հոն է լե Շարմեթը, պզտիկ այգիի մը և պարտեզի մը մեջտեղը, աղքատի մը մոտիկ. գեղջուկ տնակը ուր ժան-ժաք Ռուսոն տիկին տը Վառուանսը սիրեց։

Ո՛րքան հիշատակներ, երևակայեցեք անգամ մը, Ֆրանսական գրականութեան գլուխ գործողները այս տեղերուն ներշնչումներեն բխած։

Գացի երկյուղածությամբ այցելեցի այս վայրերը։

Իրիկվան մը դեմ պզտիկ շոգենավ մը Կոան Բոռեն Հոթթոմպ տարավ զիս լիճին հարավի ամենը քերելով, հյուրամերձ և անբնակ ամիսը։ Վճիտ ու անուպակ երեսին վրայեն սահեցանք իրիկնամուտին անդորրութեանը մեջ, Հոթթոմպ՝ պզտիկ հրվանդանի մը շինված է. դղյակ և եկեղեցի Սավուայի

Թագավորներուն սեփականութիւնն են: Ոչ ո՛ր պահապաններն զատ, մարդկային ամեն աղմուկն հեռու այս միակութեան անձուկը ունեի. կեցա, այստեղն շուրջս դիտելու համար. հեռուն էքսլեպեն իր ետևի լեռներուն ոտքի վրա փռված է. գեմի եզերքին վրա՝ ներկված դաշտերու միօրինակ ու անշշուկ տարածութիւնը. ժամը վեցը ըլլալու է. հորիզոնն եկող զսկեզօծումին մեջ Հոթթոմային սրածայր կատարները գույնըդգույն գոհարներով կը զարդարվին և վայրկենապես կը մերկանան զանոնք ալիւի վառ կամ ալիւի նվաղածներով պճնվելու համար. և այս բոլորը շուրջի մարգագետիններուն և ժայռերուն կանանշութեանը միացած՝ լիճին տնշարժ փայլունութեանը վրա կը վետվետին ու կը հանգչին:

Ներս մտա եկեղեցիեն. դասին և գավիթներուն մեջ Սաւուայի իշխանները իրենց իշխանուհիներուն քով կը քնանան Այս տան ամբողջ պատմութիւնը հոս է. Եվրոպայի ասպետական կյանքին մեկ մեծ դրվագն է աշքիս առջև պառկող յա դերեզմաններու շարքը:

Կես ժամ կեցա Մառի Քրիսթինի արձանին առջև որ դռան լոտիկն է. ի՛նչ արվեստի գանձեր թափվեր են հոս. դիտեցե՞ք յա շրջազգեստի ծալքերուն բնականութիւնը. կուրծքին վրա աջն ձախ իջնող լայն ժապավենին moireի վետվետումը և սառանթել pelerineին նուրբ բանվածքը. տեսե՛ք ինչպես սա ոտքի ռարձին կակուղ ու փայփայիչ երևույթն իսկույն կը հասկցվի Յավիշե ըլլալը:

Եվ միտքս՝ Թագուհիեն որ անմահանալ ուզեր է՝ արվեստաշատին կերթա որ ահա անմահացած է՝ այս արձանով:

Վերադարձա. աշքիս առջև քրքրվող հիշատակներու տհաճին ծրարին, դարերուն մեզի բերած հանձնած մեծ վեպերուն առջև զարմանահար ու... քիչ մը տրտմած թե ի՛նչ չնչին հյուսիսի բաժին մը ունինք ամեն մեկերնիս մեր օրերուն պատմութեանը մեջ:

Բ.

Վիլլա տե Ֆլեռը, էքսլեպենի քաղինոն, Renaissanceի ոճով շինք մըն է որ ինքզինքը հավնեցնելու փափազը ունի, ոչ՝

զքեզ հիացնելու հավակնությունը: Վեհության, տարապայման համեմատություններու կամ արտասովոր ճոխության մը ընձեռած միջոցներուն չապավինիք այն պզտիկ, պատին տակեն արտորալով քալող grisetteին կը նմանի որ քեզ կը հրապուրեալաւնց բացառիկ գեղեցկության կամ արդուզարդի մը օգնության:

Քաղինո մը, Եվրոպայի մեջ, միեւնույնն է ամեն տեղ: Մաղիկներե պարտեզ մը, ու երաժշտության, պարի ու ընթերցանության սրահներ, թատրոն մը, էական մասերը կը կազմեն անոր: Ոմանք իրենց թղթախաղի սրահը ունին:

Մոնթեքալոյին ետքը էքսլեպենինը համբավավոր է: Գրավներու մեծությամբը, պատճառած աղետներուն թիւովը:

Երբ որ ներս մտա ես՝ իր բովանդակ ոգեկորությանը մեջ էր: Բարձր ձեղունեն կախված, Ոսկի ջահերը գլխիվար ծռած հսկա ծաղկեփունջերու կը նմանին:

Հոժ, աճապարող ու մտահոգ բազմութիւն մը. տարիքները, սեռերն և ազգերը խառնփխռան. ուղիղ կեցող սև սմոքիններու ու ձյունաթույր շապիկներուն քովը, նուրբ շղարշներու մեկ ավելի պլլված քան թե ծածկված մարմիններու ու քողամերձ կուրծքերու կոհակները. աղամանդներու, մարգրիտներու, գահարներու ցոլացումը՝ հազար տեսակ գգլխիշ բուրումներով անույնքան հաշիվներով, հոգերով կազմված մթնոլորտի մը մեջ. էն սիրուն դեմքերը՝ լուրջ, խոժոռած. ո՛չ մեկ ժպիտ, ոչինչ շնորհալի կամ քաղցր. ամեն բան՝ խիստ, թախծոտ. պաշտարը ոչ թե հանգիստը. պայքարը անողոք. բնաշինչ ընելու կամ ըլլալու որոշումը ամեն բանի մեջ. կտրուկ գործի մարդու հատուկ շարժումներ. սակարան մը իր տազնապի ժամունք:

Մաս մը՝ կանանչ ծածկված երկար սեղաններու շուրջը խնլոք մը նստած է որ ինձի՝ Պեշիքթաշի Մաքրուհյան վարժարանին սեղանատունը կը հիշեցնէ. մաս մը անոնց ետին ոտքի վրա և մաս մըն ալ ասոնց ետին. մարդկային ամփիթատրոնայր ու կին քով քովի, շունչ շունչի. սեղանին մեջտեղը և ամեն խաղացողին առջևը պանքոթներու ու ոսկիներու դեզ մը:

Ատեն ատեն բարձր ձայնով արտասանված բառեր, հր-

վերներ, մարտի կոչերու պէս որ ընդարձակ սրահներուն մեկ ծայրեն մինչև մյուս ծայրը կերթան.

— Հինգ հարյուր ոսկիի գրավ մը. ո՞վ կը բռնե հինգ հարյուր ոսկիի գրավ մը, ո՞վ:

Ապշած մտիկ կրնեմ: Ոչ ոք անտարակույս:

— Պա՛նքս:

Բոլոր գլուխները ան կողմը կը դառնան հետաքրքիր ու քիչ մը հարգանքով հանդուգն խաղացողին հանդեպ:

— Չորս:

— Վեց:

Շարունակ թիվերու բախումներ, սուրերու շկահյունին պէս. կամ մեծ թվանշանը, անվիճելի հաղթությունը, որ խրոխտ շեշտով կարտասանվի.

— Ի՛նչ:

Եվ մյուսը, պարտությունը, նկուն, երկշտ, գրեթե ամոթահար:

— Պաքթառա՛:

Որ գերո կը նշանակե:

Այս տարսրինակ աշխարհը իր հատուկ օրենքները ունի, էականը՝ սրտենդելու, գանգատելու իրավունք չունենալն է. ո՞րչափ կառավարություններ գիտեմ որ ասանկ օրենք մը հաստատել պիտի ուզեին իրենց երկրին մեջ: Օսմանյան կառավարությունը մանավանդ ամենքը պիտի կանխեր: Կարող ես մեկ ժամվան բոլոր հարստությունդ փճացնել, բոլոր քուկիներուդ կյանքը խաղալ և կորսնցնել, բայց նեղանալու, ձայնդ քիչ մը բարձր հանելու արտոնյալ չես. մեռնիլ՝ ժպիտը շուրթին. այս է Կանոնը. Հռովմեական արիությունը ոչինչ է ասոր քով. է՛ն մեծ կորուստ տվողը անզգա, արձանացած կը կենա, բայց ես զսպված հառաչանք մը կը գուշակեմ իր կուրծքին մեջ և արցունքի կաթիլ մը իր արտևանունքին վրա:

Մեծ սեղանին շուրջը հավաքվողներուն մեջ չափահաս տարիքով կին մը, սև աղվոր աչքերով. մութ գույնե մեծագին վերարկուի մը մեջին բեհեզե վարդագույն շրջագգեստը արձանի գեղեցկություն մը կը խոստովանի. ադամանդե թագ մը ճակտին վրա կրակներ կարծակե. պարանոցին շրջանը ընելե վեր-

ջը մինչև մեջքը իջնող մարգարիտի շարք մը, ճանշցողներու խոսքին նայելով, անհաշվելի գումար մը կը ներկայացնէ:

Անհոգ ու ծուլ անտարբերությամբ մը կը խաղա—էրիկ մարդոցմե ավելի խիզախ ու կտրիճ: Կը հետաքրքրվիմ կը հարցնեմ.

— Գեղեցիկ Օթթերոն է:

Քարմենի հայրենակցուհին զոր տասներհինգ տարի առաջ Փարիզի բեմերեն մեկուն վրա ծափահարեր էի իր անտալուզայան պարերուն մեջ, Քիշ մը ստվարացեր է, բայց դեմքին ձվաձևը ավելի շնորհալի եղեր է. որոշ աշունը չէ դեռ, բայց ամառին վերջն է. անիկա էրիկ մարդոց վրա իր առջի տիրապետությանը մեջն է, միահեծան և անկարեկիր, ինչպես ամեն տիրապետություններն են: Սահմանադրական կամ ռամկավարական կարգերը իրեն համար չեն. խորհրդարանական իշխանությունը չի հանչնար անիկա. դահլիճ իր boudoirը ունի:

Կը խորհիմ որ երբ Եվրոպայի feministները ու Մեծն Բրիտանիո suffragetteները էրիկ մարդոց հավասար իրավունքներ ձեռք բերելու համար կը ճգնին, ահա կին մը որ արանց վրա իշխելու իրավունքը տարիներե իվեր կը վայելե առանց վեճի, իր արվեստին ու գեղեցկությանը շնորհիվ:

Այն վայրկյանին որ ներսես կողջունեմ այս խաղի ու պարի դշխոն, իրական, վավերական թագավոր մը կանցնի քովես. Հելլենաց թագավորը՝ Յորկիոսը: Ի՞նչ փնտրելու եկեր է այստեղ երբոր իր երկիրը այնքան ծանր տագնապներ կանցնե այս պահուս:

Գլխուն melonը ծուռ, ճերմկած պեխերը խնամով վեր ոլորած երկու կողմեն, պզտիկ խուզարկու նայվածքովը Հելլենեաբու թագավորը՝ խաղասրահի մը մեջ թափառական, ամենեն զժնդակ տպավորությունը ըրավ վրաս, ու մեղքեցա հելլեն ազգը:

Էջուկպեն, 25 օգոստոս, 1912

ԼԵ ՇԱՐՄԵԹ.— ԺԱՆ ԺԱՐ ԱՌԻՍՈՅԻ
ՅՐԿՀԱՐՅՈՒՐԱՄՅԱԿԸ.— ՎԻՇԻ.— ԻՆՉ ՊԵՏՔ Է ԸԼԼԱ
ՔՐԱԳԵՏ ԿԻՆԸ:— ՏԻԿԻՆ ՏԸ ՍԵՎԻՅԵ ՀՈՍ.— ՌԱՆՏԱՆԻ
ՊՋԱԿԻՆ ԱՌՋԵՎ.— ՄԵՐ ԱՐԵՎԸ ԵՎ ԱՅՍՏԵՂԻՆԸ:

Լ

Ռուսոն այն մատենագիրն է որ ամենեն խորունկ ներգոր-
ծությունն բրած է վրաս: Սեն Փռեռլին հետ ժյուլիին համար
արտասված եմ. Տիկին տը Վառուանսը, իրեն պես ես ալ սիրած
եմ քիչ մը:

Հազիվ քանի մը շաբաթ կա որ Ֆրանսա անոր ժննդյան
երկհարյուրամյակը տոնեց մեծաշուք պատիվներով. Պարթո-
լամե Փանթեոնին մեջ հանգչող անոր աճյուններուն համար
նոր արձան մը կերտեց. ապաժաման պատիվներ— ո՛ր էիք
որոր անիկա աղքատ... հալածական էջ պատեր:

Թուրք բանաստեղծին տողերը միտքս կիյնան.

Գառիճի սենի մուսալառա պիլուպ, է՛յ Պաֆի,
ձուրուպ էլ պաղլայալաւ քաշընառ յարան սաֆ, սաֆ:

Արժանիք՝ զերեզմեաֆաթիք առաջը պիտի նանչան օ՛վ Պաֆի
նվ տյեռեզ կարգով քեմզ բարև պիտի կենան բարեկամներդ:

Գյուրակե ցորեկ մը Շամպեռի գացի Լե Շարմեթը տես-
նելու համար. Ռուսոն այնտեղ ապրեցալ իր երիտասարդու-
թյան էն աղվոր տարիները. վաղանցիկ օրեր որոնց կարոտը
քաշեց մինչև Վերջը:

Ջառիվեր ու ամայի ճամփու մը կողքին, երկու բլուրներոս
գրկին մեջ, Լե Շարմեթ ծառերուն ետին պահվրտեր է:

Գուրսեն սովորական տնակ մըն է երկհարկ. կոնակը պղզ-
տիկ այգին, քովը պզտիկ պարտեզ մը, անդին աղբյուրը
խրեց տեղն են. մտքովս կը վիրադառնամ խոստովանանքին

մեջի պարզ ու սրտառու առողերուն՝ որով Ռուսո, առաջին անգամ հոս ոտք կոխելուն, իր զգացած ուրախությունը կը պատմե. իրավցնե անդորր միայնությունն է, թարմ ու զով միայնությունը ուր երջանկությունը, որ վկաներու շի կարոտիր, սովորաբար կապաստանի:

Ներսը՝ գետնահարկին վրա՝ սեղանատունը, ամենօրվան որահը, իրենց հինցած կահ կարասիով կեցած են:

Տիկին տը Վառուանսի ննջասենյակը վրայի հարկն է, խցիկով մը քովը՝ զոր պզտիկ խորան մը աղոթատեղիի կը վերածե. անկողինը, որուն վրա այնքան երազներ հյուսված են, անկյունն է: Ֆրանսան երկյուղած հարգանքով մը կը պահե այս տնակը իր առջի վիճակին մեջ, այնպես՝ ինչպես իր տերերը ձգեցին. ո՛չ ոք կարող է ձեռք դպցնել անոր, հապտ ժամանակը. պատերուն թուղթերը մաշեր, իյնալու վրա են. տիկին տը Վառուանսի անկողինը ծածկող վերմակին բուրդերը գուրս թափելու վրա են. գոց տուներու հատուկ խոնավության ու փտտումի մթնոլորտ մը կա:

Ամեն բան իր տեղը՝ այո՛, բայց ոչինչ մնացեր է հին օրերու ուրախութենեն. կսկծալի բան մը կա այս անշունչ վկայություններու մեջ, փախչող երանություն մը՝ որ մեյ մըն ալ չպիտի վերադառնա հոս:

Վարը սեղանին վրա բաց տետրակ մը՝ ուր այցելուները իրենց տպավորությունները կրնան արձանագրիլ. ես երկու տող միայն գրեցի այս տետրակին մեջ:

«Հեռավոր Արևելքեն՝ Արևմուտքի մեծագույն հանճարին պաշտում»:

Ռուսոյի վրա անհատնում ուսումնասիրություններ հրատարակված են. վերջինը էմիլ Ֆակեինն է որ անոր բարեկամություններուն պատմությունը կընե. բաղմամբիվ են անոնք. բայց Ռուսոն, իրոք, ո՛չ մին սիրած է անոնցմե. Տիկին տը Վառուանսը, մայրական գուրգուրանքի վրա կնոջական սիրտ պատվաստ մը, Տիկին տը Լառա՛ժը, զգայարանքի գոհացում. Տիկին տ՝ Ութրտո՛ն, պարզ տենչանք:

Եվ սակայն ո՛չ ոք սերը երգեց և հավատաց անոր որքան Ռուսոն: Դարեր դարհրու պիտի հաջորդեն, բայց Նոր էլոյիզը

Մենք մըն ալ չի պիտի գրվի. մարդիկ այս գիրքը միշտ արտասովելով պիտի կարդան:

Ժյուլին գոյութիւն չունի. անիկա Ռուսոյի սիրատու չորհրդուն ստեղծած էակն է. տարօրինակ հեղաշրջում ուր արարիչն է որ արարածը կը պաշտէ:

Գրագետներու համար, մտքով քան թե զգայարանքով ապրողներու համար՝ կարծւածն ալելի հաճախադեպ է ասիկա:

Շատեր Ռուսոն հալածանքի ցնորքէն տառապող մը, հիվանդ մը նկատած են. Ֆակե՝ հանճարին համընթաց հիմարութիւն մը կը նշմարեն անոր մեջ. ափսո՛ս. ի՞նչ է հանճարը եթէ ոչ սովորական մտայնութենէ և զգայնութենէ տարբերիլ. այլասերիլ կոչեցեք զայն եթէ կը փափագիք, բայց չեք կըրնար չի ծնրագրել անոր առջև:

Ասոնց վրա մտածեցի վերադարձիս. ճամփուն վրա, խոտերուն ծաղիկներուն մեջ, երիտասարդներ, երիտասարդուհիներ թև թևի, երգելով, պզտիկ համբույրով մը ընդմիջված երգեր, վրանին երջանկութեան ծիածանը ինձմէն ուրիշին անտեսանելի. ցնծութիւնը ամեն տեղ:

Երեք մեծ հանգրվանները այս արտասովոր կյանքին քով քովի բերի. Լե Շարմեթ՝ ուր Ռուսո սիրված և երջանիկ էր. էռմընսվիլ՝ ուր լքված մեռավ. Փանթեոն՝ ուր իր փառքին մեջ պառկեց է:

Բ.

Ունէ բարվոքում չկա առողջական վիճակիս մեջ. ասիկա անակնկալ մը չէ ինծի համար որ հոռետես եղած եմ միշտ, գոնէ իմ անձիս վերաբերմամբ:

Ոչ միայն բարվոքում չկա, այլ վատթարացում. իսկույն սնտուկներս կը կապեմ. անկողին շիյնալ օտար երկրի մեջ. այս է բոլոր ջանքս, զո՛ւր ջանքս: Ահա ցավերս կը սկսին. կարիանամ. շուտ կայարան. Վիշի, հոն պիտի բժշկվիմ:

Շոգեկառքն ելա կաղալով. մինակս հսկելով հազար ու մեկ շնչին բաներու վրա որոնք ճամփորդութեան մը բոլոր հոգնեցուցիչ մասերն են:

Տաւր օր անկողնի մեջ, պատը երեսիս, պանդոկի մը սեն-
գակին մեջ. ա՛յս է Վիշին:

Վերջապես ոտքի կելլեմ. պտույտ մը քաղքին շուրջը. Ալ-
լիեն հոսկե կանցնի. փողոցներուն մեջ կը թափառիմ. ի՛նչ է
սա շենքը. մարմարի վրա արձանագրութիւն մը հարցումիս
կը պատասխանե. տիկին տը Սեվինյե հոս բնակեցաւ ատեն
մը. ով չի ճանչնար այս անուշիկ կնիկը որ նամակագրության
անվիճելի դշտոն պիտի մնա, կին գրողներու մեջ տիկին տը
Սեվինյեն անոր համար կը սիրեմ որ իր սեռը իր գրության
մեջ կը ցուցնե ամեն վայրկյան. ուրիշներ կը պահեն, էրիկ
մարդ ըլլալու կը ճգնին, մինչև իսկ էրիկ մարդու հագուստ կը
հագնին՝ ժորժ Սանին պես. անիկա իր կանացի հանգամանքը
ի տես կը բերե ամեն տողին մեջ. խանդաղատանք, գուրգու-
րանք, նրբութիւն, անուշ ժպիտ մը, սուր դիտողութիւն մը,
ահա բուն կինը ըստ իս, ահա տիկին տը Սեվինյեն:

Առտուն կանուխ կանանչ կակուղ օթոցներուն քովերեն կը
քալեմ, սփռված հոս հոն, եզերքը Ալլիին որ դեռ քուն է. արեւը
նոր ծագեր է ու տերևներուն վրա գիշերվան ցողեն մնացող
կաթիլներ ադամանդներու կը վերածե. ճամփուս վրա տեսակ
տեսակ ծառեր՝ որոնց անունները չեմ գիտեր. ձկերու զանա-
գանութիւն ամենուն մեջ. ասոր բոլոր ճյուղերը, բունին զու-
գահեռական, դեպի վեր, շուրջերնին տերևներու պզտիկ փուն-
ջով մը, հարսնիքի մոմերու պես. հատ մը նույն տեսակեն՝
որոս բոլոր ճյուղերը այնքան իրարու քով ամփոփվեր են, որ
թիւր ոտքը խանձարուրի մեջ փաթթված երախայի կը նմա-
նի. ուրիշ մը, որուն ճյուղերը, հովանոցի մը պես բացված,
կանոնավոր բոլորակ մը կը կազմեն, կարկինով շափված,
ավազանի մը մոտ ուռնիներ իրենց գլխահակ ոստերովը.
Հետո նոճիները, հազար ու մեկ պեսպիսութիւններով. մութ
եղրկանիի գույն տերևներով բույսեր. ոմանք բաց, բաց, ճեր-
մակի մոտ դեղնությամբ:

Այս վայրկյանիս Ալլիին երեսը հորիզոնաձև դրված նկար
մըն է՝ տեղ մը՝ ծառերուն մութ կանանչութիւնը, տեղ մը՝ տա-
նիքի մը կղմինտներու վառ կարմիրը, տեղ մըն ալ՝ երկու
կողմի հողերուն գույնը իրենց բոլոր երանգներով, մեղմու-

թյուններովք. զմայլելի պատկե՛ր, զոր ոչ մեկ վրձին կրնա իրականացնել, և զոր ոչ մեկ մյուզիկ մեջ կրնաս տեսնել:

Ժամ մըն է որ կը քալեմ, առանց գիտնալու ուր երթալս, առանց նպատակի, ինչ որ շատ հեղ, որոշ նպատակ մը ունենալի նախամեծար է, վասնզի հուսախաբության տեղի չի տաք:

Անտառներու մեջեն կանցնիմ, արտերու մեջեն. երկիրը կը տարածվի, կը տարածվի, տեղերը կը շփոթեմ, այնքան իրաբու կը նմանին. քովես հանկարծ օթո մը կը սլանա, փոշիք թափի մը մեջ ծածկելով զիս. գյուղի մը մոտն եմ, մեկ երկու տուն, հետո փողոց մը կերևան. քիչ մը անդին դղյակ մը իր վեա ճակատը՝ կը ցուցնե:

Ռանտան, Ֆրանսայի թագավորներուն, Պուլպոններուն կալվածներեն մեկն է. Փարիզի կոմսուհին հոն կուգա ամառները. հիմա անբնակ է. Քաշին մուտքը ազատ է. ներս մտա, ժամերով թափառեցա այս տեղերը: Ռանտանի դղյակը ոչինչ ունի ասպետական. երկու կողմի բոլորակաձև աշտարակները թտամնավոր պարիսպներու խրոխտությունը չունին. ոչ խրամատներ, ոչ շարժուն կամուրջ որոնք հին օրերու հիշատակները արթնցնեն. այլ ամեն կողմ ավլըված ծառուղիներ, ավազով շտկված ճամփաներ, վարդերով, հասմիկներով, դեռ չեմ գիտեր ի՛նչ տեսակ ծաղիկներով հարդարված պարտեզներ. փոխված, փոխված ամեն բան, ինչպես Ֆրանսան ինքը. թագավորը պարզ քաղաքացիի, Լուի ԺԴ-ը՝ Լուի Ֆիլիպի վերածված. Ռանտանի դղյակեն այս պատմության դասը առի ես:

Նույն ճամփան վերադարձա ոտքով, ծուլորեն, վայելելով վերահաս իրիկունը, անույշ՝ հասունցած խաղողի հատիկի պես, ջնջելով հողերուն հոտերը, գյուտեր ընելով ամեն քայլափոխիս՝ ծառերու ու բույսերու աշխարհին մեջ, նոր աշխարհ ինձի համար:

Իրիկունը կուգար մեղմիվ անզգալորեն իր ամոքիչ խաղաղության վերարկուն տարածելով կամաց կամաց, նախ ձորերուն, հետո սարավանդներուն վրա. քայլերս կը փութացնեմ ճամփա կորսնցնելու վախով. աշունի մեջ ենք, զովությունք հետզհետե կավելնա. բայց հոգս չէ. Վիշի հասած եմ արդեն, կամուրջին վրա կը կենամ հոգնություն առնելու համար.

արևմուտքին կը նայիմ, կյանքիս մեջ ասանկ արևի մուտք տեսած չեմ. կարմիր բոլորակ մը, բայց մարած, բոլորովին մարած. կյանքե զուրկ կարմիր մը, ջրաներկ պատկերի մը վրա տեսնվածի պես, կարմիր բոլորակ կապույտ թուղթի մը վրա փակցված. այսչափ. այս արևը գույն ունի բայց լույս չունի. ճառագայթ չարձակեր. ուզածիդ չափ գիտե զայն աչքով. չի շլացնէր քեզ. ոչ փողփողում ունի, ոչ անթիվ գույնեքու մոլուցքը, ոչ երկվայրկյանն երկվայրկյան կատարված ալլափոխությունները. ոչինչ մերին արևմուտքներեն որոնք ժինչև վերջին վայրկյանը կը մաքառին, կապրին, իրենց ճութությունները կը շռայլեն, իրենց լույսերը կը սպառեն. ոչինչ ասոնցմե. այլ հանդարտ ու պարկեշտ էջք մը ծառերուն ետին հորիզոնին վրայեն. անհայտացումը արդեն մեռած արարածի մը:

Մեր արևը երիտասարդ և հայրատ կնոջ անձնատվությունն է. լիաքուռն պարգևողը իր բոլոր գանձերուն՝ առանց վաղվան մտածելու և մինչև հետին շունչը անզգաստ մեռնողը չեմ գիտեր ուրտեղ, ան՝ որուն՝ Օկեղեցին թաղում շըներ: Իսկ այս տեղինը՝ պարկեշտ այրին է, տանտիկին եղած, որ սետիրին վրա հոգին կավանդե՝ հաղորդություն առնելի վերջը:

Վերջ, 12 ռեպ. 1913

ԷԼԻ ՍԵԹՔԱՅԻՆ ԳՅՈՒՏԸ.— ԱԺԱՆ ԱՆՄԱՀՈՒԹՅՈՒՆ.—
ՋԱԶՈՂԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԸ ԳԱՂՏՆԻՔԸ.— ՆԱՅԻԼ ՈՒ ՏՆՍՆԵԼ.—
ՎԵՐՋԻՆ ՊՏՈՒՅՏ ՎԻՇԻ ՐԱՐՇԻՆ մեջ.—
ԴԵՊԻ ՓԱՐԻՋ:

Ա.

Սելեսթենի աղբյուրը տանող ճամփուն վրա, իր փոքրիկ խանութին առջին, ուր կավե մեծ ու պզտիկ կիսարձաններ չորված են, էլի ՍԼԹԹԱՆ կեցուց զիս.

— Պարոն, երեք նիստի մեջ կատարյալ նմանությամբ

կիսարձաննիդ շինե՞մ. ահա վասիկ ձեզի աղվոր թելադրութուն մը. արձանը հավերժացումն է մարդուս. անոր երկարած գումն է դարերուն մեջ, գերեզմանեն անդին:

Կը խորհիմ թե ուղիղ է ըսածը:

— Ասոր համար ոչ հաղար ֆրանք կուզեմ, ոչ ալ հինգ հարյուր:

Երկու հարյուր ֆրանք գոնե, կըսեմ մտքովս:

— Հիսուն ֆրանք միայն պիտի վճարեք, ըսավ Սեթթան: Որքա՞ն աժանցեր է անմահությունը:

Եվ փարատելու համար վերջին վարանումս՝ ավելցուց.

— Թե որ նմանությունը կատարյալ գտնեք և գոհ մնաք աշխատութենես՝ հիսուն ֆրանք կը վճարեք. ապա թե ոչ սանթիմ վճարելու պարտավոր չեք:

Փաստը վճռական թվեցավ ինձի:

Աթոռին վրա խելոք մը նստած եմ, գլուխս դեպի ձախ, քիչ մը վեր բռնած. կոկոզավիզ պիտի ըսեր հայագետ մը. աչքս աչ կողմը ձեղունին հառած: Այսպես անշարժ կեցեր եմ, մինչդեռ Սեթթան իր առջևի կավե զանգվածին վրա ծռած՝ կաշխատի ու կը խոսի:

Վաթսունի մոտ կերևար, գիրուկ, ուսերը վեր ժողված քիչ մը: Կարիպալտիի գլուխ մը մանրուկ անհանդարտ աչքերով. աղբբեկ բայց առատ մազեր, որոնք մի՞նչև ուսերը կը հասնին, սանտրված, երկուքի ճեցքված՝ լայն ճակատին վրա, գիտունի մը վայելուչ:

Տիրացուի շապիկ մը հագած էր ճերմակ լաթե. աշխատության շապիկը:

Կը խոսի, սուտը իրավին խառնելով, սխալներով լեցուն ֆրանսերեն մը, ամեն բառին ծայրը իր Իտալացիի երգող շեշտը դնելով: Անվանի արվեստագետներու մտերիմ ըլլալը հասկցնել կուզե.

— Ֆալսեթին կըսեի որ...

Ազնվական տիկիները իր հաճախորդներն են.

— Հոթովի կոմսուհին կը ճանչնաք հարկավ:

Բացասական նշան մը ինձմե:

— Ո՛հ:

Կը զարմանա, զարմանք որ մեղադրանք կը նշանակե:

— Աշխարհք կը ճանչնա կոմսուհին. միլիոնատեր, գեղեցիկ. ուզեց որ այս ամառ իր կիսարձանը շինեմ. այս ամառ անկարելի է ըսի իրեն. Վիշիս շեմ կրնար ձգել. նեղացավ քիչ մը, բայց իսկույն հաշտվեցանք. գիտնաք ի՞նչ խոնարհապիրտ կին է. ո՛րքան կը պատվե զիս:

Եվ ճիշտ այդ միջոցին՝ իր անձնասեր խառնվածքեն մըղված՝ իր չքավորութունը կը խոստովանի. հիվանդ կինը անկողինն է ու բժիշկ բերելու կարողութուն չունի. զավակներուն կրթության ծախքը չի կրնար հոգալ:

Սեթթան մին է անոնցմե որոնց բովանդակ կյանքը միշտ հակասութուն է. շատերուց ու մեծխոսիկ Պոհեմին վավերական թիփն է աշքիս առջևը: Չեմ հավտար իր ըսածներուն, միայն շինելիք արձանին ինծի նմանելուն վստահ եմ. այնքա՛ն համոզիչ են իր հավաստիքը և այնքան մարդս, ամենեն խորամանկը ու զգույշը, իր փափագած բանին դյուրությամբ կը հավատա:

Ունայնասիրութունս գգվող խոսքեր ալ կընե Սեթթան:

— Ծակատնուդ վրայի այդ պզտիկ մազի փունջովնիդ շատ կը նմանիք Պոնափառթին. իրավ կըսեմ, շատ կը նմանիք:

Այս գաղափարը հետզհետե կը տեղավորվի իր մտքին մեջ:

— Կը պնդեմ որ չափազանց կը նմանիք անոր:

Հանկարծ աշխատութունը կընդմիջե, գլուխը վեր կառնե ու ինծի կը հարցնե.

— Շիտակ ռսե՛ք, դո՛ւք էիք որ անցյալ ձմեռ Ֆոլի Պեռ-ժեռի թատերախումբին վրա Պոնափառթի դեմքը կը նմանցնեիք:

Չեմ կրնար խնդալս զսպել:

— Տեսե՛ք ինչպես գտա:

Մանկական միամտութուն մը մնացած է այս ծերունիին վրա. ինչպես արևի ճառագայթ մը մոլորած հին քարայրի մը անցքերուն մեջ:

Հետո հանկերզը.

— Սիրուն և կատարյալ նմանությամբ արձանիկ մը պիտի
ունենաք:

Նիստերը շարունակվեցան. երեքը՝ չորս եղավ, չորսը՝
հինգ. Սեթթային փուլթը չէր. կաշխատեր մեծախոսություն-
ներու տոսիրակը պարպելով. բայց կավի զանգվածը կը հա-
մառեր ինծի շի նմանելու:

— Դյուրին չէ ճշգրիտ նմանություն մը ձեռք բերելը, կը-
սեր ինծի. բովանդակ Արվեստը, Մեծ Արվեստը ատոր մեջն է.
գերագույն վայելքն է ան:

Վեցերորդ նիստին համբերությունս սպառած էր. շեմ գի-
տեր ի՛նչ սրտենդություն մըն ալ ունեի. ոտքի ելա պզտիկ
արձանը ուշադրությամբ դիտելու համար, Ո՛վ է սա մարդը,
այդ թթված երեսը. այդ ծուռ քիթը. ես շատ մը ծուռու-
թյուններ ունիմ հարկավ, բայց քիթս ուղիղ է, պատրան-
քը որ մինչև այդ վայրկյանը աշվրներս գոցեր էր՝ մեկեն
ի մեկ վերցավ. ուսիկ խարբայության մը բռնված ըլլալս
կըմբռնեի:

Սեթթան կը շարունակեր խոսիլ առանց գլուխը վեր առ-
նելու.

— Մարքիզ Գավոշինին...

— Պարո՛ն, պողացի երեսն իվեր, կը բավի այսչափը.
Տիկին տը Մենթընոն ոստրե ուտելու հրավիրած էր իր բա-
քեկամները. ոստրե շի գտնվելուն, տիկինը սիրուն պատմու-
թյուն մը հրամցուց հրավիրյալներուն՝ որոնք գոհ մեկնեցան.
Գուք ճշգրիտ նմանությամբ արձանս խոստացե՛ք էիք, ատոր
տեղ՝ անմարսելի սուտեր կը ծախեք կոր:

Երեսս նայեցավ, ապշած այս անակնկալ հարձակումեն,
չի հավատալով իր լսածին, ինքզինքը պաշտպանելու փորձ
մը ըրավ.

— Գիտեք, պարո՛ն, որ պզտիկ կիսարձանի մը վրա նմա-
նություն դնելը դյուրությամբ չըլլար:

— Կը բավի ըսի ձեզի. մեծ արձանագործներու անուններք
գոց ընելնուդ՝ անոնց արվեստեն քիչ մը բան առնելու էիք:

Սեթթան կակազել սկսավ.

— Կը խնդրեմ, մի՛ բարկանաք. մինչև որ նմանությունք կատարյալ չըլլա՝ մի՛ առնեք արձանր:

Բայց ա՛յ պոռթկացեր էի ու շի կեցա.

— Արձաննիդ ձեզի ըլլա. ահա վասիկ հիսուն ֆրանքնիդ. գուք ո՛չ արձանագործ եղած եք ձեր կյանքին մեջ և ոչ աւ ասկե վերջը պիտի ըլլաք:

Սեթթան գլուխը խոնարհեցուց, վայրկյան մը համամիտ կը թվեր ինծի, այնքան շվարեր, ինքնավստահությունը կորսընցուցեր էր: Իր մեծակառույց սուտերուն փլշելուն հետ՝ անոնց ավերակներուն տակը մնացած մարդու երևույթը առած էր. ինձմե՞ ավելի ինքզինքը խաբած էր անոնցմով և ահա՛ իր չաջողած մարդու, կեղծ արվեստադետի կյանքը, բովանդակ մերկությամբ, աչքին առջևն էր:

Բոլոր աղքատությանը հակառակ՝ շուգեց առնել հիսուն ֆրանքը զոր սեղանին վրա դրեր էի. աղերսարկու ձայնք ականջս է երբ կըսեր ինծի.

— Համբերեցե՛ք, մեկ նիստ մըն ալ, խոսք կուտամ որ...

Մտիկ չըրի, ստակը ձգեցի ողորմություն տալու պես. Սեթթան ալ բառ մը չարտասանեց, իր մանրուկ աչքերը մորթվելիք ոչխարի մը հեզությամբ ինծի դարձուց ու արցունքի կաթիլ մը հանկարծ գլտորեցավ իր խորշումած այտին վրայեն:

Որքա՛ն զղջացի ըրածիս:

Տոտեին ո՛ր գործին մեջն է այն ծերունի դերասանը, Տըլուպելը, ամեն թատրոններե ճամփված, որ շի հասկցված արվեստադետ մը կը դավանի ինքզինքն ու այդ մխիթարությամբ կապրի կյանքին վերջին տարիները: Ես ահա այդ գերագույն վերջին սփոփանքը կորզեր էի անոր ձեռքեն՝ ճշմարտությունը երեսն իվեր պոռալով:

Զգեցի գացի. բայց մինչև գերեզման իջնալս այդ արցունքի կաթիլը պիտի գլտորի խղճմտանքիս վրա:

Երեք օր վերջը դարձյալ այդ կողմեն կանցնեի. Սեթթային ձայնը ականջս հասաւ. ներս նայեցա. մարդ մը դեմը առեք էր և ինքը՝ սեղանին առջև կավն զանգվածի մը վրա ծռած կաշխատեր:

— Գիտե՞ք, պարո՛ն, կրսեր անոր, որքա՛ն կը նմանիք Քիսեռին. ճշմարիտ կրսեմ, ճիշտ անոր նայվածքը, անոր խորոխտ գլուխը ունիք:

Բոլորովին գինաթափ էի: Ու կը մտածեի ինքնիրենս այս թերունիին ճակատագրին վրա. ի՞նչ էր իր անհաջողութեան գաղտնիքը. աշխատասեր և խելացի էր. ինչո՞ւ համար այն նմանությունը, զոր իր հաճախորդներուն կը խոստանար, չի կրցա՛վ իրականացնել օր մը. վասնզի, շատ մարդոց պես, թերութիւն մը ուներ. կը նայեր բայց չէր տեսներ. նայիլը չի քա՛վեր. Տեսնել գիտնալու է. ինչ որ քիչերու տրված է:

Բ.

Այսօր Վիշիեն կը մեկնիմ. առտուն սովորական պտույտս կատարեցի: Ալլիեն՝ անշարժ կը թվի, երկու կղզիներուն մեջ-տեղը պառկած, իր ճակատագրին համակերպող էակներուն տրտմութիւնը ունի. իրոք, անշուկ կը քալե անիկա: Ո՛րքան մարդիկ այսպես են, ո՛րքան մարդիկ որոնք քալելու երևույթը ունին մինչդեռ անշարժ կեցած են:

Կապույտ երկինք մը, վճիտ կապույտով, անամպ, գլխուս վրա է. հեռուն՝ հորիզոնը, հոն ուր դաշտերն ու երկինքը իրարու կը դպչին, մեղմ կոհակներու թավալումը ունի:

Թեթև հով մը ելավ. հսկա սոսիներուն անհամար տերևները, փոթրիկ ծնծղաներու պես, կերերան, երգել կը սկսին՝ խորունկ սոսափյուն մը հանելով: Շատ մըն ալ կարմրած դեղնած տերևներ գետին ինկան. ե՛րբ դեղնեցաք, կանա՛նչ տերևներ. քամիին փշելուն հետ աշունը հայտնվեցա՛վ հանկարծ, մինչդեռ մենք ամառվան մեջ կը կարծեինք ինքզինքնիս. այն կիներուն պես որոնց թաքուն վիշտ մը՝ մազերը կը ճերմկցնե մեկ ժամվան մեջ. կանա՛րկ մը հայելիէն. երիտասարդութիւնը ձգեր փախչեր է ահա:

Կառախումբը կը սուրա հեալով. մոնչելով. միօրինակ և խլացուցիչ երածշտութիւն. կամուրջներուն վրա՝ անիվներուն թավալումը ավելի շառաշյուն կը հանե որ պարապութիւն sonoritén է: Մարդոց մեջ ալ նույն բանը կը պատահի միշտ:

Պատուհանիս ապակիին առջևն դաշտերն ու բլուրները. ետ ետ կը փախչին շարունակ. Սինեմաթոկրաֆի պատկերներ. արևին բոլորակը հորիզոնին վրա հետդհետե խոնարհելով կողեկցի մեզի, երբեմն ծառերու շարքի մը ետին կը վարագուրվի, երբեմն դուրս կելլե, երեսին քողքը դնող, վարառնող կնկան մը պես խաղեր ընելով:

Մուլե՛ն, Նըվե՛ռ, Մոնթա՛րշի, պզտիկ դադարներ ու իսկույն արշավը:

Հիմա արևը ա՛յ մարը մտած է՝ վակոններուն մեջ լույսերը կը վառվին. մութին մեջ կերթանք անգետ՝ որ կողմ դիմելնուս. գեղեր, բնակություններ իրենց պզտիկ լույսերու խումբովը զազելով դեպի մեզի կուգան և նույն վայրկյանին կը հեռանան մենե. մարդկային բաղձանքներու խոստացած երջանկության նման. այսպես ժամ մը, երկու ժամ:

Հանկարծ հեռուն, գիշերը լույսե բիծերով կը ծակծկվի. երթալով լույսերը կը շատնան կը շատնա՛ն. պահ մը հողին վրա փռվածի պես կը թվին. քովերնուս վազող ջուրի մը, Սենին, վճիտ հայելին կը կրկնե զանոնք. տեղ տեղ կարմիր կանանչ լույսեր կը խառնվին. ծանր ծանր կը քալենք. անիվները հազիվ թե կը թավալին. երկաթե կամարի մը տակ մեր մուտքը տարօրինակ արձագանքով մը կը թնդա. կառախումբն ուժով մը կը ցնցվի, կանգ կ'առնե երկար շունչ արձակելով. Փարիզ հասած ենք:

20 սեպտ. 1912

ՓԱՐԻԶ. ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՄՏՔԵՐՈՒ ԶԱՂԱՐԸ.—
ՀԱԳՎԵՑՆԵԼԸ ԱՐՎԵՍԻ Է.— ՍՈՒՏԻՆ ԵՎ ՃԵՄԱՐՏԻՆ
ՊԱՅՔԱՐԸ.— ԶՈՄԵՏԻ ՖՐԱՆՍԵԶ ԵՎ ՕՓԵՐԱ ԶՈՄԻՔ:

Ա.

Փարի՛զ, մեծ դարբնոցը ուր մարդկությունը առաջնորդող գաղափարները կը ծնծվին. կը ձևակերպվին շարունակ. հնոց՝ որ Դժոխք մը ըլլալու էր և որ Արքայություն է իրոք. արվեստ—

տական Արքայութիւն՝ բայց հազիվ տարբերող իրականնն. անհամեմատ կերպով դուրամատչելի և աժան, ինչպես արվեստական շաքարը, խահվեն, մետաքսը, փղոսկրը՝ իրենց իսկականնն:

Միանգամայն երկունքի քաղաք նոր, լավագույն աշխարհի մը ցավատանջ երկունքը որ հոս բարձրաձայն խնդուքով մը ծածկված է:

Այս է իմ տպավորութիւնս:

Հսի որ նոր գաղափարները կը դարձնվին հոս, բայց քիչերը կը ծնին այստեղ. մեծ մասով Անգլիայեն, Ալմանիայեն կուգան. Փարիզ ձև և գույն կուտա, շնորհալի կընծայե զանոնք:

Ռամկավարական վարդապետութիւնն՝րը. Անգլիայեն եկած են. Made in England. Ընկերվարութիւնը. Ալմանիայեն. Made in Germany. Փարիզ՝ ատոնց, ինչպես ուրիշ նոր միտքերու, սիրուն պատմուճան մը և բեհեզե վերարկու մը կը նետե վրան: Այնպես որ առանց անպատեհհության, այս մայրաքաղաքին վրա մեծ պիտակ մը կընա փակցվիլ. այն՝ որոշած մենք քայլափոխիդ կը հանդիպիս արդեն,

Robes et Confections.

Եվ մենք, Հայերս, որ համոզված ենք թէ բոլոր հեղափոխական գաղափարները Ֆրանսացվոց մեջ կը ծնին, մենք ոք Անգլիացիին պահպանողականութիւնը, Ալմանիացիին շափավորութիւնը, Ֆրանսացիին ծայրահեղությանցը դեմ կը ճակատեցնենք, մոռնալով որ Ֆրանսան Լուի ԺԶը Կիյոթին դըրկելի դար մը առաջ՝ Անգլիան Շարլ Ա.ը գլխատած և Հանրապետութիւնը հռչակած էր. առանց հիշելու որ Ֆրանսացի ունէ մատենագիր գործավորական կյանքին դժբախտութիւնները գիտնականապես դեռ չի քննած՝ Քարլ Մարքս իր հոյակապ գործը, ընկերվարության Ավետարանը, «Դրամագլուխը» հրատարակած էր, այսօրվան տնտեսագիտության հիմերը դնելով. և առանց խորհելու որ գործավորներու հանգստության թոշակը, դեռ վերջերս միայն ընդունված Ֆրանսայի մեջ, Մեծն Քրիտանիա և Գերմանիա հաստատված էր շատունց. եկա-

ժողովի վրա տուրքը՝ կես դարե ի վեր Մեծին Բրիտանիո, քի՛ մը պակաս ատենե ի վեր Ալմանիո մեջ ընդունված, Ֆրանսայի մեջ դեռ հաջողած չէ մուտ գործել։

Անվիճելի փաստեր այս բոլորը ցույց տվող որ Ֆրանսան՝ իբրև թե հառաջապահը կամ ժայրահեղը այս կարգի աղիտաբեր մոլորումներու մեջ, ինչպես կըսենք մենք, ամենեն երկշտն ու հետամնացն է։

Ասոր նման դեռ ո՛րքան սխալ կանխամտածումներ տեղավորված մեր մտքերուն մեջ, որոնք մեզ միշտ ծուռ, երբեմն անհեթեթ կամ ծիծաղելի եզրակացություններու կառաջնորդեն։

Ի՛նչ մեծ, ի՛նչ հիմնական սրբագրության մը կը կարոտի հայ մտայնությունը։

Հագվեցնե՛լ. մեծ գործ, դժվար արվեստ. հագվեցնել Մերկությունները՝ որոնք առհասարակ տգեղ են. նույնիսկ կանանցը. Մոփասանի ամենեն նրբամիտ գրվածքներեն մեկը այս նյութին վրա է։

Իսկ Ճշմարտություննե՞րը. գիտե՞ք, ամեն անգամ որ գրիչը ձեռքս կառնեմ ճշմարտություն մը հագվեցնելու համար, որքա՛ն նեղություն կը քաշեմ, գրեթե կը հուսահատիմ, ո՞ր ձևը պիտի վայել արդյոք, ո՞ր կերպասը, ո՞ր գույնը, հագուստ մը որ շատ լայն չլլա, որուն մեջ իր ինքնությունը չի կորսվի. ոչ շատ նեղ, ուր իր ամեն գիծերը բացահայտ երևան չի գան. ոչ շատ երկայն ոչ շատ կարճ և ոչ շատ թեթև կերպաս մը, ոչ շատ սովոր, որպեսզի ոչ տաքեն նեղվի, ոչ ալ մրսելով հիվանդանա. վասնզի Ճշմարտությունները եթե չեն մեռնիր, ստեպ կը հիվանդանան։ Ո՛չ շատ բաց գույն, ո՛չ շատ մութ. որը՞ ուրեմն։

Եթե Ճշմարտություն մը հագվեցնել այսքան դժվար է, որքա՛ն ավելի ծանր աշխատություն մըն է Ստություն մը հագվեցնելը։ Եվ սակայն անոր մեջն ալ կը հաջողին մարդիկ։

Պուվառներուն վրա, Rue de la Paixին մեջ պտտած միջոցիս ասոր կը խորհիմ. ճշմարիտ գոհարներու ճիշտ քովը՝ ահա կեղծերը. իրավ մարգրիտին քովը՝ սուտը. և այնքան

իրարու նման՝ որ անհնար է զանազանել, գիները միայն կը տարբերեն. բոլոր սուտերը և կեղծերը աժան, բոլոր ճշմարիտները սուղ. սուտին մրցումը, հավիտենական մրցումը, կը վախճամ ըսելու հաղթական մրցումը, ճշմարտին դեմ. վրդովեցուցիչ չէ՞ ասիկա:

Բ.

Հոկտեմբերը վերամուտի ամիս է. զարթումի, վերակենդանության ամիս. աշուն՝ որ մեծ քաղաքներու մեջ՝ գարունին պիթթումը, կենսունակությունն ունի. սալոն, դպրոց, թատրոն՝ վերաբացում ամեն տեղ:

Ֆրանսական թատրոնը տիեզերական համբավ մը կը վայելե թեև՝ հիմա, հանճարե ավելի ճարտարությամբ կազմված է ան. և այս չէ՞ միթե հաջողութեան պայմանը ամենուրեք. միջակություննե՞ր որոնք պզտիկ հնարքներով մեծ տաղանդներու հատուկ տեղերը կը գրավեն:

Շատ թատրոններ կան Փարիզի մեջ. երկուքը միայն էապես ֆրանսական են. ֆրանսական ոգվուն անեղծանելի դրոշմը կը կրեն՝ ըսել կուզեմ. երկու հատ՝ զոր ուրիշ ուէ երկրի մեջ չես կրնար գտնել:

Քոմետի Ֆրանսեզը դասական գրականության նվիրված է. Մուլիեոի տունը, գաղղիական նրբամտության ապաստանն է. աշխարհիկ հաստատություն մըն է, բայց սովորական թատրոն մը չէ ան. գրեթե ժխական բան մը ունի. սրբավայր՝ ուր մեծ թատերագիրները և մեծ դերասանները, ժողովուրդեն ճանչցվելու համար, անպատճառ պետք է որ օծվին, աստիճան առնեն: Ամեն ինչ սեթևեթ և հանդիսավոր է հոն. խոսքերը, շարժումները և երբ բովանդակ աշխարհ արվեստական կյանքեն խորշելով դեսլի իրականը կը դառնա, ոչ ոք Քոմետի Ֆրանսեզին ժամանակագրական սխալ մը ըլլալը դեռ կը խոստովանի:

Վասնզի մեծ անցյալ մը, շլացուցիչ օրեր ունեցա[ծ է] ան, երբոր ինքը միայն ֆրանսական թատերգությունը իր ծոցին մեջ կամփոփեր. դասականները՝ Քոունել, Ռասին, ռոման-

թիկները՝ Մյուսե, Հյուկո, իրապաշտ դպրոցին հոյակապ և աննման վարպետը՝ Տյումա որդին, հոն փառաբանվեցան։ Եվ այս մեծերուն քով և անոնց շուքին տակ կրտսերները՝ որոնց մեջ աչքի զարնող դեմքեր ալ գտնվեցան, Հենրի Պեքե՝ նման։

Այնպես որ, Փալե Ռոյալի քովիկը պարկեշտ մը նստած այս անպաճույճ շենքը՝ տպավորութիւնը կրնն վրաս Հաղթական Կամարի մը, որուն վրա ֆրանսական գրականության մեծագույն անունները քանդակված են և որ Փլաս տը Լեթուալի-խորխտ կամարեն շատ ավելի ակնածելի է ինծի։

Բայց բավական ատեն կա որ մեծ թատերագիր մը շարտադրեց ֆրանսական լուրջ մամուլը։ Հոս թատերական արվեստին անկումի մատնված ըլլալը, քողարկված ձևով մը հասկցնելու վրա է։ Փարիզյան թատերաբեմներուն ներկայացուցած *pieces*ները՝ պարապության, ոչնչության ներգործութիւնը կը ձգեն հանդիսականին վրա. վաղուց ֆրանսական ճաշակը չի սիրեր մթութիւնները, խորունկութիւններն ու մռնչունները. Շեքսպիր և Իպսեն երբեք հաջողութիւն գտած չեն Փարիզի մեջ. Պայծառութիւն, Վայելչութիւն, Սրամտութիւն այս նրբացած ժողովուրդին համար անհրաժեշտ պայմաններ են. բայց ատոնցմով միայն չի շինվիր կյանքը։ Նոքշարժում մը չպիտի ուշանա կարծեմ վերանորոգելու ֆրանսական թատրոնին այժմու միաձև *formules*ները. և քիչ մը ջիգու արյուն մտցնելու անոր տկարացած մարմնին մեջ։

Օփեռա Քոմիքը ֆրանսական երաժշտության տաճարն է։ Մյուս երկիրներեն Ֆրանսան՝ իր ժպիտին անուշությամբ կը տարբերի. ժպիտ զոր հոս ամեն բանի վրա կը տեսնես. Օփեռա Քոմիքին երաժշտութիւնը՝ այդ ժպտուն երազող երաժշտութիւնն է ահա. մեծ օփեռան չէ ան, ոչ ալ պզտիկը, թեթևը, օփեռեթը. վականերյան երգերուն խորունկ ու ճնշիչ վայելքը չի տար. ոչ մյուսին խոլ զվարթութիւնը. ոչ Վալքիյ-ռի, կամ Լոհենկոն, ոչ Հրացանակիրները կույսերու վանքին մեջ կամ Տոլլառներու իշխանուհին. մեծ կիրքերու որոտում։

ները չեն թնդար անոր ձեղունին տակ. միայն սովորական
կյանքի տրոփումները, և որքա՛ն սրտի մոտիկ:

Գացի անդամ մըն ալ մտիկ ընելու Մինիոնը որ իր զմայ-
ւիչ ձայնովը կերգեր.

Կը ճանչնա՞ս այն երկիրը ուր ճառելիները կը ծաղկին

Բոպիկ, ցնցոտիներու մեջ, ահ ու սարսափ լեցված աղվոր
աչքերովը, առեանգված իր հայրենի տունեն՝ Մինիոն, Հայու-
հին կը պատկերացներ իմ աչքիս: Կը ճանչնամ, ըսի մտքովս,
երկիր մը ուր նարնջենիները շարունակ արյունով կը ներկ-
վին. այդ երկիրը իմ հայրենիքս է և ուրտեղ քեզի բախտակից
չատ մը քույրեր ունիս, ո՛վ Մինիոն:

Փարիզ, 18/1 հոկտ. 1912

ՓԱՐԻԶԻ ՍԱԿԱՐԱՆԸ.— ԶԻՉ ՄԸ ԱՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ:

Առտուն՝ պտույտ մը աննպատակ, Rue du 4 Septembre՝
Փարիզի մեծեն կենսահորդ փողոցներեն մեկն է: Իր անունը
փութամոռաց ֆրանսացիին կը վերակոչե նափուկոն Գ.ի ան-
կումին հետ արդի Հանրապետության հաստատումը. 4 սեպ-
տեմբեր 1870. քառասուն երկու տարի անկե ի վեր: Ի՛նչ շուտ
կանցնին տարիները:

Առևտուրի տենդոտ կյանքովը գիղուն այս փողոցը՝ գրեթե
միշտ մարդկային գետով մը աուցված է. գե՛տ որ կառքերու,
թրամվեյներու ու օթոներու անընդհատ անցուղարձին մեջեն
Bourseի հրապարակը կը թափի:

Ի՛նչ է սա շենքը. անժպիտ բայց ոչ անշնորհ երես մը.
սյունազարդ ճակատ մը որ լուրջ և հպարտ բան մը ունի. չորս
ափսյունը չորս քարադրոշ արծաճեններ՝ Հարստությունը, Առա-
տությունը, Խոհանոցությունը և Արդարությունը կեցեր են. Փա-

րիզի Սակարանն է ան. դարավելիցին մեհյան որ իր քուրմերը, իր ժեսերն ունի և ուրկն ելած պատգամներուն առջև թաղապսակ գլուխներն անգամ կը խոնարհին:

Պատկառանքով կը նայիմ իրնն:

Տեսակ մը հեղինակություն կա իր պարզությանը, իր կամովի աղքատությանը և այն անհաշվելի հպարտությանը մեջ որ անկե կը հոսի ամեն կողմ, աշխարհի շրջանը կընն և իր տեղը կը վերադառնա՝ նոր պտույտներ վերսկսելու համար ճիշտ ինչպես արյունը սրտն կելլի, մարմնին շրջանը կընն և նորեն սիրտը կը վերադառնա: Այս գեղեցիկ նմանությունը իմս չէ՝ ելեմտադետներու և ընկերաբաններունն է:

Սիրտ՝ սա տարբերությամբ միայն՝ որ կյանքը պահպանելուն հետ երբեմն մահ ու կոտորած ալ կը սփռի իր շուրջը. ցասումի պահուն իր գահավեժ տրոփումներուն հետ ո՛րքան տուններ տեղեր կը փլչին, երկրաշարժի մը փլչողներին ավելի շուտ, ավելի հիմնահատակ: Քիչ մըն ալ կանացի սիրտ որ տկարներուն անողորձ՝ զորավորներուն իսկույն անձնատուր կըլլա:

Ավելի ճիշտ է ըսել վարար ջուր մը որ հոգերը կռուգե, կարգասավորե, երբեմն ալ կը հորդի, իր փոսեն դուրս կը նետվի, ճամփուն վրա հանդիպած բոլոր մշակություններն ու ցանքերը կավրե կավրշտկե:

Այո՛, պատկառանքով կը նայիմ անոր, Դրամագլուխն է ան, առասպելային ուժը որ աշխարհը կը վարե տիրաբար և որուն գեմ կովելու համար ընկերվարությունը կը հանե, հազիվ քանի մը տարիե ի վեր, սա մյուս ուժը՝ նկունը և ողորմելին, Աշխատությունը. Դավիթին և Գողիաթին պատմությունն է ան գուցե. մենե վերջը գալիք սերունդը պիտի տեսնե թի՛ք ո՛վ է վերջնական հաղթողը:

Որքան զարմանալու նյութեր կան այս քաղթին մեջ: Խանութներուն, տուններուն վրայի ժանուցումները հազար թելագրություններ կընեն մարդուս. ճիշտ հիմա երկու վերտառու-

թյուն աչքիս կը հանդիպին. մին «Քաղաքային դպրոց ման-
չերուն» և ճիշտ քովը, մյուսը՝ «Քրիստոնյա դպրոց մանչերուն»
Նկեղեցին՝ Պետութեան դեմ, երբոր ատեն մը անոր թևն ոս
թիկունքն էր. երեկվան բարեկամները այսօր թշնամի. ի՞նչ
մեծ փոփոխութիւն. ի՞նչ հետաքրքրաշարժ պայքար. ազատ
մրցումն է ան: Թող խայտա Սփենսըրի հոգին. «Աշխարհը ար-
ժանավորագունին» ըսավ անիկա: Մեր քերթողահայրը, դա-
րեր առաջ, ըսած էր. «Սահմանք քաջաց գենքն յուրյանց»:

Մրցումին ամենեն բուռնը Պետութեան դեմ կը մղվի կոր-
սի՞վ կը հավատա ատոր, այո՛, Պետութեան դեմ. չէ՞ մի որ
ամեն ինչ առուտուր է աշխարհին մեջ. նույնիսկ Պետութիւն-
նը: Քաղաքացին տարեկան գումար մը կը վճարե՞ ծախու, առ-
նելու համար անկե ապրանք մը որ կը կոչվի «Ապահովու-
թյուն կյանքի, պատվո և ինչքի» կամ «Արդարութիւն» կամ
«Ուսում» և կամ «Պաշտպանութիւն ճարտարարվեստի ու վա-
ճառականութեան»:

Պետութիւնը՝ վաճառողը, անհատը՝ հաճախորդն է: Որով-
հետև Պետութիւնը, մյուս վաճառականներուն պես, շատ հեղ-
իւր ապրանքը կը խարդախե, կամ խիստ բարձր գին կը պա-
հանջե, անհատները իսկույն իրեն դեմ մրցումի կելլեն. անոր
ծախած ապրանքները լավագոյն տեսակեն և ավելի աժան
տալու առաջարկութիւններ, մատուցումներ կընեն: Ես պե-
տութիւն մը գիտեմ — դուք ալ — որ ասանկ մրցումի մը
առջև շատոնց պետք է որ իր խանութը գոցեր:

Սա՛ արդարութիւն կը վաճառե. իրավարարներ կարգելը
ի՞նչ է՝ եթե ոչ խուլս տալ դատարաններն, այսինքն պետու-
թեան վաճառած արդարութենեն, որ միշտ սուղ, դանդաղ և
գեշ տեսակեն է: Սա մյուսը՝ պապահովութիւն կը ծախե. Պեր-
լինի, Ժընէի մեջ վաճառականները իրենց խանութներուն
պահպանութիւնը պետութենեն չեն սպասեր, գիտեն որ ասի-
կա գոհացուցիչ կերպով այդ գործը չի կրնար ի գլուխ հանել:
Հատուկ ընկերութիւն մը կազմված է որ տարեկան շնչին
վարձքի մը փոխարեն՝ գիշերը աշալուրջ հսկողութեամբ մը
վաճառատունները կը պահպանե գողերուն դեմ: Ոճրագործ-
ները ձերբակալելու համար Մեծն Բրիտանիո մեջ detective-

Ներք վաղուց ծանոթ են. անոնք Ոստիկանության գործը կը տեսնեն շատ ավելի հաջողությամբ: Իսկ ուսումը անվիճելի կերպով անհատները շատ ավելի օգտակար կերպով կ'ավանդեն քան թե պետութիւնը: Vill d'Evèque փողոցի մեջ Քրիստոնյա դպրոցին գոյութիւնը քաղաքային դպրոցին դեմը ատոր ապացույցն է:

Ի՞նչ մնաց պետութեան ձեռքը, այն որ պետք է միայն՝ արտաքին թշնամիին դեմ երկրին պաշտպանութեանը համար բավականաչափ ուժ մը, պահեստի բանակ մը՝ ոչ ավելի ոչ պակաս:

Շանգ էլիզեի Ավրնյուին մեջ կես մութ մը, գորշ ու թանձր, կիչներ վերեն, կը տարածվեր հետզհետե ավելի խտանալով. գիշեր էր գրեթե. տեղ տեղ լույսեր փայլեցան, շատցան, քիչ մը վերջը բոլոր ավրնյուն լուսասփյուռ տարածութիւն մը եղավ. իբրեւ թե աստղաշարդ երկինքը իր կապույտ թավիշովը վերեն վար ինկած Etoileի հրապարակեն մինչև Concordeի հրապարակը փռված ըլլար:

Մինչև պանդոկին դուռը այս աղամանդազարդ գիշերին մեջ խորհրդածութիւններս շարունակեցի. ահավասիկ Մարդկութիւն մը որ դարերե ի վեր աննահանջ կը քալե, վարանումներով, համեցումներով, աչ ու ահյակ խոտորումներով իր շավիղը կը գծե, այսօր ճգմելով իր գարշապարին տակ ինչ որ իր գլխուն վրա դրած էր երեկ և vice versa: Կը մտածեմ սա Մարդկութեան վրա, շվարած հիմա, երկու մեծ ճամփաներու առջև. մեյ մը մեկին, մեյ մը մյուսին երթալով, ինծի պես, ան ալ չգիտնալով իր ուղեւիքը:

Երկինքին վրա՝ Սենի ափերուն քով բարձրացող շենքերուն կռնակեն՝ կարմիր փոշիացում մը կը տարածվի և բոլոր հորիզոնը կը գրավե հետզհետե. գիշերը՝ փոխանակ սևնալու, կանոսրանա, կես լույս կես մութ, կես կապույտ, կես կարմիր քողք մը կըլլա և որուն մեջ մշտավրդով Քաղաքը կը փաթթվի:

 ՕՍՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՆՈՐԱՎԵՊԵՐ

Զոհրապի նորավեպերը տպված են 1887—1912 թթ., Կ. Պոլսի գանձա-
զան թերթերում, գլխավորապես Մատիս և Արևելք թերթերում: Զոհրապը գրել
է բնդամենի քառասունմեկ նորավեպ, որոնց մեծ մասը (34 նորավեպ) ինքը
գետեղել է իր հրատարակած երեք ժողովածուների մեջ՝ Խղճմտաճիւծ ծայլեր
(1909 թ.), Կյանքի ինչպես եր է (1911 թ.) և Լուս ցավեր (1911 թ.):

Այդ ժողովածուները ժամանակագրական կարգով չեն կազմված: Առա-
ջին ժողովածուի մեջ, որինակ, մտել է ութ նորավեպ, որոնք լույս են տեսել
1901, 1892, 1893, 1902, 1888, 1890 և 1893 թվերին: Հեղինակը այդ
երկերը համախմբել է. հետագայում տրված խորագրերի տակ՝ նշելով
նորավեպերի բովանդակության իր ըմբռնումից: Ուստի մենք անհրաժեշտ
գտանք պահպանել այդ խորագրերը և նրանց տակ համախմբված նորա-
վեպերի կարգը: Այդ ժողովածուներից դուրս մնացած նորավեպերը տրվում
են առանձին բաժնով՝ պահպանելով դրանց գրության ժամանակագրական
կարգը:

Իր կազմած ժողովածուների որոշ նորավեպերի մեջ, մասնավորապես
առավել վաղ շրջանի նորավեպերի, հեղինակը կատարել է քնարային
(տեքստային), և հատկապես լեզվական ոչ-մեծ շտկումներ՝ հրաժարվելով
գրաբարյան տարրերից և հիմք ընդունելով աշխարհարարի հետագա փո-
փոխություններն ու զարգացումը: Երեսունչորս նորավեպ տպագրվում է ըստ
այդ ժողովածուների. առանձին, տարակույս վերցնող քառերը համեմատել
ենք նորավեպերի առաջին տպագրությունների հետ, իսկ մնացած նորավե-
պերը, բացառությամբ Վարդապետին մականունը տպագրվում է ըստ Գրա-
կան թանգարանում գտնվող արտագրության:

Ձեռքագիր նորավեպերը՝ ի մի հավաքված, առաջին անգամ հրատարակվել են Սովետական Հայաստանում, 1941 թվին։ Այդ ժողովածուի մեջ մտել է քառասուն նորավեպ, Երկրորդ անգամ հրատարակվել է 1954-ին, երկու նորավեպի («Վարդապետին մականունը» և «Լեռաշին զրկունք») հավելումով։ Այժմ մենք նպատակահարմար գտանք հանել նորավեպերի ցանկից Բաբերաբը, որը ավելի շուտ ականակ է, ֆելիետոնի տարրերով, քան թե նորավեպ, 1932 թ. Փարիզում լույս տեսած Մանոթ դեմֆեր և պատմվածքներ ժողովածուի մեջ Բաբերաբը զետեղված է իբրև պատմվածք, դրանից էլ 1941 թ. հրատարակության կազմողները այն մտցրել են ժողովածուի մեջ, 1954 թ. ժողովածուի մեջ մենք նույնպես Բաբերաբը զետեղել ենք իբրև նորավեպ և այդպես էլ մեկնաբանել մեր աշխատությունների մեջ, սակայն սխալը պետք է ուղղվի։ Ներկա հրատարակություն մեջ Բաբերաբը զետեղում ենք իբրև ականակ։

Մամուլում տպագրելիս նորավեպերի մեծագույն մասի տակ հեղինակը գրել է «նորավեպ» բառը։ Մի քանի նորավեպեր ունեն ենթավերնագրեր։ Ցալիլա նորավեպը ունի «Բժշկի մը պատմությունը» ենթավերնագիրը, Խրջանիկ մանը—«Բժշկի մը հիշատակարանն», Դիմակը—«Բարկկենդանի պատմություն», Ճեկուն—«Միամիտի պատմություն», Զարուզուն—«Գոգի պատմություն»։

Բոլոր նորավեպերի տակ դրել ենք առաջին տպագրության տարիթիվը։ Այստեղ բերում ենք գրանց ցանկը՝ ժամանակագրական կարգով և թերթերի անունները, որոնց մեջ առաջին անգամ տպագրվել են։

Վարդապետին մականունը — 1887 դեկտեմբեր 21—22, Արևել

Կանաչ քիչկը — 1888 մայիս 18—20, Արևել

Ներսես — 1888 նոյեմբեր 19, Մասիս

Այրին — 1888 դեկտեմբեր 10, Մասիս

Արմենիս — 1889 մարտ 9—10, Արևել

Փարսիկ — 1889 նոյեմբեր 15, Մասիս

Պարտեանդեսին վաղորդանք — 1890 մարտ 1, Մասիս

Խարիսյը — 1890 սեպտեմբեր 15, Մասիս

Մեղա տեր — 1890 հոկտեմբեր 1, Մասիս

Մամայի քարե քրե — 1892 հունվար 4, Մասիս

Ճեյրան — 1892 փետրվար 2, Հայրենիք

Այինկա — 1892 մայիս 16, Մասիս

Թեֆարիկ — 1892 հունիս 18, Սասիս

Սխալ — 1892 հուլիս 6, Հայրենիք

Ազի սեր առի քարի — 1892 սեպտեմբեր 19, Մասիս

Ճիտին պարտք — 1892 հոկտեմբեր 17, Մասիս

Կառակ — 1892 դեկտեմբեր 5, Մասիս

— Զուրբունա — 1893 հունվար 18, Մասիս

Ճեկո — 1893 հունվար 23, Մասիս

Դիմակը — 1893 փետրվար 6, Մասիս

Տալիւս — 1893 մարտ 13, Մասիս
 Սառա — 1893 մայիս 8, Մասիս
 Զարուհն — 1893 մայիս 20, Մասիս
 Ռեհան — 1893 հուլիս 17, Մասիս
 Խնդուր — 1898 փետրվար 21, Մասիս
 Կարծեմ բն — 1898 մարտ 5, Մասիս
 Զմարադտա — 1898 մայիս 1, Մասիս
 Կապիկը — 1899 հունիս 26, Արևելք
 Երջանիկ մանր — 1900 հունվար 1, Մասիս
 Մարապետը — 1900 մարտ 25, Մասիս
 Փոքուրլըն — 1900 մայիս 20, Մասիս
 Փոստալ — 1901 հունվար 6, Մասիս
 Անդրշիրմի սեր — 1901 ապրիլ 7, Մասիս
 Մյուսր — 1901 օգոստոս 4, Մասիս
 Լուսահոգին — 1901 սեպտեմբեր 29, Մասիս
 Վերագարծը — 1901 դեկտեմբեր 29, Մասիս
 Մազդադին — 1902 մայիս 4, Մազիկ
 Առաշին գրկանքը — 1902 մայիս 4, Մասիս
 Հակոբիկ — 1904 հունվար 3, Մասիս
 Ժամին բակը — 1908 հուլիս 5, Լույս
 Անեպառազիմը — 1913 հունվար 1, Ազատամարտ

ՓՈՍՏԱԼ

Այս նորավեպի լույս ընծայումը ունի իր պատմությունը, որը ցույց է տալիս թե ինչպիսի անհեթեթություն հասնող գրաքննության դժժան պայմաններում է ստեղծագործել Զոհրապը Ս. Արփիարը իր հուշերի մեջ պատմում է, թե ինչպիսի խորամանկության դիմելով է տպագրել Փոստալը՝ 1901 թվին իր խմբագրությամբ հրատարակվող Մասիս հանդեսում։ Զոհրապի անունը, գրում է նա, «սոսկում կաղզեր» ավագ գրաքննիչին, որին ասված էր, թե պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել Զոհրապի վրա։ Իսկ Զոհրապը թույլ չէր տալիս իր ձեռագրերից մի բառ անգամ ջնջել, «Հարկ էր կամ հրատարակել զայն ամբողջությամբ և կամ հրաժարվել այդ գահար նորավեպին», որովհետև այդ գրաքննիչը շարունակ կրկնում էր՝ «մենք ազաններու գեմ գրել չլլար»։ Այնուհետև, Մասիսի խմբագիրը պատմում է, թե ինչպես ինքը արտագրել է Փոստալը, վերնագիրը դարձրել՝ Աղախինք մը պատմությունը և ստորագրությունը դրել «Ողվարդ» (Կարապետ Ութուհյանի տղայի անունը)։ Գրաքննիչը այդ անունը տեսնելով այլևս հարկ չի համարում կարդալ նորավեպը՝ «Շարժ չառաւ, շարունակում է Արփիարը, հրապարակ կելլի Մասիսը [որի մեջ տպված էր այդ նորավեպը իր բուն անունով և հեղինակի ստորագրությամբ—Մ. Հ.] մեծ աղմուկ հանե-

լով մանավանդ Փառքյուղի և Փերայի շոշ դասակարգերու մեջ, ուր գայ-
թակղութիւն սփռեց, մինչ ժողովրդական խավերը հիացմունքով լսփած էին
Զոհրապի նորավեպը:

ՆԵՐՍԵՍ

Զոհրապի առաջին շրջանի մի թանի նորավեպերը օրվա հուզող հար-
ցերի ուղղակի արձագանքն են: Այդպիսի նորավեպերից է Ներսեսը, որի
մասին Արփ. Արփիարյանը գրում է. «Ներսեսը Ազգային հիվանդանոցին
վարչութիւնը դեմ ճակատամարտելու առաջին հրացանաձգութիւններն է:»
Հիվանդանոցը, շարունակում է Արփիարյանը, «սպանդանոց մըն էր պար-
զապես: Հոն շարաշար կը տառապէին հիվանդները, ծերերը, որրերը. կը
մեռնէին՝ անհոգ անխնամ մնալով: Ու զոհերը ամենամեծ մասամբ պան-
գոստներն էին, որոնք հիվանդանոցին անունն իրավամբ կը սոսկային»: Արփիարյանի
խմբագրած Մասիսը սկսում է խիստ քննադատել Ազգային
հիվանդանոցի վարչութիւնը, և ինչպես գրում է Արփիարյանը՝ «Զոհրապ իր
վրա առավ հիվանդանոցին որրերու բաժինն դատը. տխուր իրականութիւ-
նը ներկայացնող պատկերով մը ազգին հոգին խռովեց: Ներսեսը ա՛յս էր»
(«Բանբեր գրականութեան և արվեստի», Ս. Պետերբուրգ, 1904, ք. գիրք,
էջ 169—170):

ԾԱՆՈթ ԴԵՄՔԵՐ

Զոհրապի Մանոք դեմֆեր վերաբերում են գլխավորապես ժամանակի
գրական և հրապարակախոսական դեմքերին, հասարակական գործիչներին:
Զոհրապը իր այս դիմանկարներում քննադատել է, երբեմն բավական խրս-
տորեն, պահպանողական և ռեակցիոն դեմքերին (Բ. Փեյլան, Հ. Նուրյան),
գրաբարամոլներին (Հ. Գուրգեն, Գ. Սևյան), բայց միևնույն ժամանակ
ևս ունեցել է «Գնահատելու քաջութիւնը» (Ստ. Շահապ) և, առանց
սկզբունքային որևէ զիջում անելու, գնահատել է նաև այդ նույն անհատ-
ների արժանիքները:

Արտատպւում են Մանոք դեմֆեր և պատմվածքներ ժողովածուից
(Փարիզ, 1932 թ.), բացի Վահան Վրդ. Տեր-Մինասյան դիմանկարից:

Վերոհիշյալ ժողովածուից բերված դիմանկարների մեջ կան լեզվական
անշշան փոփոխութիւններ (համեմատած առաջին տպագրութեան հետ),
բացառութեամբ Բյուզանդ Քեչյան և Հակոբ Գուրգեն դիմանկարների,
որոնց մեջ բավականաչափ փոփոխութիւններ են կատարված: Բյուզանդ
Քեչյան դիմանկարի մեջ՝ ասուր դարձված է ասուր. այլևս—այլևորյալ
և այլն, Հակոբ Գուրգեն դիմանկարում՝ տրամաբուն օգիլեն—տրամաբա-
նական օգիլեն, զծուծ «Իարեն»-ին—զոլհիկ «բարեն»-ին և այլն, կան գիմա-
նկարներ, որոնց մեջ ոչ մի փոփոխութիւն չի արված («Արփիար

Արփիարյանն կամ՝ շատ աննշան: Այս լեզվական շտկումները կատարել են վերոհիշյալ գրքի տեքստը կազմողները, թե՛ ինքը հեղինակը, որ մտադիր էր հատորների մեջ առնելու. իր՝ գրքերից դուրս մնացած երկերը, մեզ հայտնի չէ և հնարավոր չեղավ ստուգել, քանի որ ձեռքի տակ չկան հեղինակի ինքնագիրները:

ՊԱՆԵՏ ԵԱՋԱՏՈՒՐ ՄԻՍԱԹՅԱՆ

Այս գիմնական դեղինակը 80ական թթ. գրական շարժման դիրքերից քննադատել է նախառաջադեմական թթ. գրականության ճանաչված ներկայացուցիչներից մեկին և պահանջել վերանայել նրան տրվող նշանակությունը: Միսաթյանը (1805—1891), անտարակույս, իր ժամանակին կատարել է զգալի գեր, հատկապես աշխարհաբարի մշակման գործում, Կան նրա մասին հակառակ կարծիքներ: Նդիտ Տեմիրճիպաշյանը նրան համարել է սասկավաթիվ բնորոշանքներին մեկը, իսկ Ստ. Ոսկանը խիստ ծաղրել է: Զոհրապը, որ առհասարակ միշտ արժեքավորել է այն մարդկանց, որոնք որևէ գործ են կատարել ժողովրդի համար, մի աղյուս են դրել նրա մշակույթի շնորհին, այս գիմնական տարասովոր խիստ էլ Հավանաբար այս խառնությունը մեղմեցու քննելիս ունի հետադայում Միսաթյանին տալանդավոր համարելը (տես՝ «Քյուզանգ Յեչյան» գիմնակարը) և նրան օժնո՞ մակդիրով մեծարելը (տես՝ «Հարություն Մոմրյան» գիմնակարը): Միսաթյանը Զ. Պարոնյանի Ազգային ջոհերից մեկն է:

Առաջին աղագրություն՝ Առևել 1891, թիվ 2219:

ՔՅԱԻՋԱՆԻ ՔԵՉՅԱՆ

Ավանդուհ Կրպարակախոս (1859—1927), շուրջ քառասուն տարի զբաղվել է Կրպարակագրությամբ: Նդի է Մանս օրաթերթի օգնական խմբագիրը 1879—1884 թթ., ապա Առևել օրաթերթի խմբագրապետը, 1896—1918 թթ. Կրասարակել է Քյուզանգյան օրաթերթը իբրև արտոնաանք-խմբագրապետ: Հեղինակ Պատմության Ս. Փրկյան ազգային նիվանդանոցի տված աշխատության:

Քյուզանգ Յեչյանը ունեցել է շատ պահպանողական հայացքներ և այդ գիբքերից էլ հակադրվել է 90ական թթ. գրական աեախաական շարժմանը, նույնիսկ աեախա գրողների երկերը համարել է անբարոյական գրականություն: Զոհրապը քննադատել է Յեչյանի պահպանողական հայացքները և աեախաական շարժման ալգօրնակ զրպարտումները: Զոհրապի Անբարոյական գրականության հոգվածը (տես առի երկնաորյակի ր. հատորը), բա Զ. Ասատուրի, գլխավորապես ուղղված է Յեչյանի դեմ: Զոհրապը Յեչյանի հեա քննադն է ունեցել նաև Դրեյքուսի գառի աթիվ

Այդ մասին տե՛ս Զոհրապի նամակը Քեյլանին՝ Գրիգոր Զոհրապ, Նովեմբեր, Երևան, 1941, վերջաբան, էջ 294:

1. Տերոյենց Հովհաննես Չամուրճյան (1801—1888)—հանրային գործիչ, լրագրող, ուսուցիչ: 1846ին, Մկրտիչ Աղաթոնի հետ, հրատարակել է Հայաստան շաբաթաթերթը, 1857ից՝ Երևակ կիսամյա հետադիմական պարբերականը, որ Մասիսի խմբագիր Կ. Ութունյանը անվանել է «Ավերակ»: Գրել է կրոնա-բարոյախոսական և դավանաբանական մի շարք աշխատություններ: Համարվել է ժամանակի ամենազարգացած մարդկանցից մեկը, բայց հետադիմական հայացքների տեր, զբաղվել է կրոնական փոփոխության (Հ. Ասատուր): Հ. Պարոնյանը գրել է նրա երգիծական դիմանկարը («Ազգային ջոշոր»):

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1892, թիվ 3957:

ԵՂԻԱ ՏԵՄԻՐՃԻՊԱՇՅԱՆ

Ե. Տեմիրճիպաշյան (1851—1908)—գրող, իմաստասեր, քննադատ, հրապարակագիր, ցարդ մնացել է մեր գրականության առեղծվածային գեմքերից մեկը, որի մասին դատողությունները հաճախ ծայրահեղության են հասել, ինչպես դրական, նույնպես և բացասական, թիկ գերակշռել է գրականը: Անտարակույս, Ե. Տեմիրճիպաշյանը եղել է ինքնատիպ մարդ, մեծ մշակույթի տեր (Տ. Կամսարականը նրան անվանել է «շրջյալ գրատուն»), նուրբ գիտակ հայոց լեզվի, հատկապես աշխարհարարի («աշխարհաբարի նարեկացի» է անվանում նրան Զոհրապը), որի մշակման և հարստացման համար շատ բան է արել: Սակայն Տեմիրճիպաշյանը ամեն քամու բացել է իր առագաստը, մեծ բաժին տալով միստիցիզմին և հոռետեսությանը: Թողել է բազմաթիվ անտիպ աշխատություններ, որոնք հավանաբար կորսվել են: Խմբագրել է Երկրագունտ (1883), Գրեկոն և իմաստասիրական շարժում (1883—1885) և Տնտես (1886—1887) պարբերականները: Ունեցել է Գրասեր Ատոմ, Նուրանիա, Մելանիա, Թևանիա, Հուր Հայրան, Դին Հակոբ և այլ ծածկանուններ:

Առաջին տպագրություն՝ Հայրենիք, 1892, թիվ 124:

ՀԱԿՈՐ ԳՈՒՐԳԵՆ

Հ. Գուրգեն, Արևո (1850—1914)—գրականագետ, ուսուցիչ, հանրային գործիչ, եղել է Ազգային Ժողովի Ուսումնական Խորհրդի անդամ, հիմնել է Պոլսո Օրթագյուղի մեջ «Հայկական կրթարան»:

1. Ճաշակ ոսկեղեն զգուրքյան գրաբար պարբերական, որ հրատարակվել է Պոլսում 1886—1889 թթ., Մատթիա Գաբագաշյանի և Հակոբ Գուրգենի խմբագրությամբ:

2. Մարկոս Աղաբեգյան (1830—1908)—հանրային գործիչ և լրագրող։
Խմբագրել է Կոնստնդնուպոլսի աշխարհի (Խիփլիս, 1860—1863) և Միլև Ավա-
րայրի (Կ. Պոլիս, 1866—1867) հանդեսները։

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1892, թիվ 3958.

ՍԻՊԻԼ

(Զապել Ասատուր)

Սիպիլը (1863—1934) հայտնի է իբրև բանաստեղծ, ականավոր հան-
րային գործիչ և բազմաշխատ ուսուցչուհի, հայոց լեզվի դասագրքերի հա-
րակից հեղինակ, ավելի քիչ հայտնի է իբրև արձակագիր և հրապարակա-
խոս, մինչդեռ նրա հրապարակագրությունը և մանավանդ ռեալիստական
նորավիպերը մնայուն արժեքներ են։ Երկար տարիներ ավանդել է հայոց
լեզու և գրականություն, ինչպես և լրացուցիչ (բարձրագույն) դասարաննե-
րում, պատրաստել ուսուցչական ուժեր։ Իբրև հրապարակախոս պաշտպանել
է կնոջ իրավունքները։ Նրա հանրային գործունեության գլխավոր գործն է
համարվում Ազգանվեր Հայուհյաց Ընկերության հիմնադրումը։ Սիպիլը
պայքարել է նաև պոլսահայ բուրժուազիայի ֆրանսամոլության դեմ, հատ-
կապես՝ քննադատելով բուրժուազիայի խորթացումը ժողովրդից, օտար
կրթության հակումը, ցույց տալով, որ այդօրինակ հնավակնոտ, թեթևա-
լիկ և օտարոտի» կրթություն ստացող բուրժուազիայի շառավիղները «նվազ
զարգացած են ընդհանրապես քան միջակ և աղքատ դասուն զավակները»,
և որ այդ օտար վարժարանները չեն որ տված են մեզի այն սակավաթիվ
մարդիկը, որոնք ազգին մեջ հեղինակություն մը կը նկատվին այսօր»,
ընդհակառակ, արդյունքը այդ օտարոտի կրթության, որով աշխարհակալ
պետությունները ձգտում էին հուսալի հենարաններ ստեղծել իրենց քաղա-
քականության համար, եղել է այն, որ հարուստներուն զավակները հե-
ռացել են «իրենց ընտանիքեն, սովորություններեն ու տոհմային զգացում-
ներեն» («Մասիս», 1898, թիվ 132)։

1. Աղջկան մը սիրտը վեպը լույս է տեսել 1891ին Պոլսում.

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1892, թիվ 3966.

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐՑԱՆ

Ա. Արփիարյանը (1851—1908)—այդ ժողովրդական մարդը իր ամ-
բողջ կյանքը նվիրել է հայ մշակույթի, դպրոցի, գրականության ու մամուլի
զարգացման գործին, գլխավորել է 80ական թթ. արևմտահայ գրական ռեա-
լիստական շարժումը, որով ուղղություն է տվել այդ շարժման մեջ մտնող
սեփերին։ Խմբագրել է մի շարք թերթեր, թե՛ Թուրքիայում, թե՛ արևմտահայ-

նում, Զոհրապի այս դիմանկարը գրված է 1892 թ. որից հետո Արփիարյանը շարունակեց իր գրական և հրապարակախոսական գործունեությունը մինչև 1908 թ., մինչև նրա դավադրական սպանությունը, գրեց մասնավորապես «Կարմիր ժամուց» վեպը, որ նրա գլուխ-գործոցն է, բայց այն ինչ ասել է Զոհրապը իր դիմանկարի մեջ՝ մարդու և գրողի վերաբերյալ հիմնականում մնացին ուժի մեջ: Ա. Արփիարյանը 80ական թթ. գրական շարժման ուրվագիծը շարադրելիս՝ իր մասին մեջ է բերում Զոհրապի գրած դիմանկարից առանձին բնորոշումներ: Տես՝ Բամբեի գրականության և արվեստի թ. գիրք, Ս. Պետերբուրգ, 1904, էջ 156:

✓ ՏՈՔՔՈՐ ԳԱՔՐԻՆԸ ՍԵՎՅԱՆ

Այս դիմանկարը փոխանակ Մանոք դեմֆեր ընդհանուր խորագրի՝ վերնագրված է Անծանոթ դեմֆեր: Իրոք Գ. Սևյանը թեև հմուտ գրաբարագետ էր, Վենետիկում ուսում ստացած, բայց շատ քիչ էր երևում մամուլի մեջ: Աշխատակցել է Ճաշակ ոսկեղեն դպրության գրաբար պարբերականին: Նշել է ծայրահեղ գրաբարամուլ:

1. Աճեմյան Մկրտիչ (1838—1917)—բանաստեղծ, թատերագիր, թարգմանիչ, Հրատարակել է ժպիտ և արտասուք (1871), Գարնան հովեր (1892), Թրքուն հանգեր (1910) ժողովածուները: Կատարել է չափածո թարգմանություններ ֆրանսիական գրականությունից, որոնք լույս են տեսել առանձին հատորով:

2. Այտընյան Արսեն (1824—1902)—ականավոր լեզվաբան, հայագետ, հայ գիտական քերականության հիմնադիրներից մեկը: Ն. Տեմիրճիպաշյանը իր Փիլիսոփայական բառարանի Փորձի մեջ գնահատելով Այտընյանի և Մ. Գարագաշյանի հայագիտական աշխատությունները, գրել է որ նրանք «ամբողջ Վիեննայի վանքը կարժեն» (Հ. Ասատուր «Դիմաստվերներ», էջ 205):

3. Դաթրճյան Հովսեփ (1820—1882)—բանասեր, պատմաբան, թարգմանիչ, Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ: Հեղինակ Պատմություն տիեզերական աշխատության (որի մեջ լայն տեղ է հատկացված հայոց պատմության) և Պատմություն մատենագրության հայոց:

4. Դարագաշ, Մատաթիա Դարագաշյան (1818—1903)—հայտնի պատմաբան, բանասեր, հեղինակ Փննական հայոց պատմություն աշխատության: Առաջին տպագրություն՝ Մասիս 1892, թիվ 3970:

ԹՈՎՄԱՍ ԹԵՐԶՅԱՆ

Թ. Թերզյան (1838—1909)—բանաստեղծ, թատերագիր, սիրված ուսուցիչ: Կրթությունը ստացել է Վենետիկում: Բանաստեղծությունները ինքը հատորի մեջ չի ամփոփել: Գրել է Արշակ Բ., Սանդուխտ, Հովսեփ Գեղե-

ցիկ, Մանն Անճելի, Մովսես և Խոսրով Բ. Թատրերկերը, Նրա Արշակ Բ. քայերայի է վերածել Տիգրան Չուխաճյանը, Երկերի ժողովածուն երկու հատորով լույս է տեսել Վենետիկում, 1929 թ., Ա. Չոպանյանի խմբագրությամբ և առաջաբանով:

1. Հյուրմուգ Եղվարդ (1799—1876)—բանաստեղծ, Թարգմանիչ, հմուտ գրաբարագետ, Մեծ արվեստով, երանգալից հարուստ գրաբարով Թարգմանել է Ֆենելոնի Տելեմախի արկածները:

Առաջին տպագրություն՝ Մառիս, 1893, թիվ 3971.

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇ

Կ. Գարագաշ (1840—1902)—բանաստեղծ, Թարգմանիչ, ելևտագետ (ֆինանսիստ), Գրել է գրաբար բանաստեղծություններ, Կատարել է բաղմաթիվ Թարգմանություններ, որոնք ամփոփված են հետևյալ գրքույկների մեջ՝ Փանի մը Բարգմանութիւնք ի Գաղիականէ (1879), Մաղկաբաղ յօտարագրի ֆերթոյաց Ա. և Բ. (1870—80), Հատընտիր Բարգմանութիւնք յօտարագրի ֆերթոյաց (1886), Հատընտիր Բարգմանութիւնք ի գաղիացի ֆերթոյաց (1887):

Առաջին տպագրություն՝ Մառիս, 1893, թ. 3973.

ՕԳՍԵՆ ԽՈՃԱՍԱՐՅԱՆ

Օ. Խոճասարյան (1833—1878)—հրապարակախոս և հասարակական գործիչ, եղել է Ազգային երեսփոխանական ժողովի անդամ, խմբագրել է Օրագիր թերթը (1868—1878), Հ. Պարոնյանի Ազգային ջոջերի հերոսներից, Այս դիմանկարի ընդհանուր խորագիրն է Մոռացված դիմքեր:

Առաջին տպագրություն՝ Մառիս, 1893, թ. 3976.

ՀՈՎՍԵԲ ՅՈՒՍՈՒՅՅԱՆ

Հ. Յուսուֆյան (1856—1913), Արևելք օրաթերթի հիմնադիրներից մեկը, Հրատարակել է գիտական հանրամատչելի հոդվածներ տարբեր հարցերի շուրջ, Գրել է նաև Արա ժածկանունով:

Առաջին տպագրություն՝ Մառիս, 1893, թ. 3979.

ՅՈՓԹՈՐ ՆԱԶԱՐԵԹ ՏԱՂԱՎԱՐՅԱՆ

Ն. Տաղավարյան (1862—1915)—բժիշկ, կենսաբան, գյուղատնտես, Ազգային ժողովի և օսմ. պառլամենտի անդամ, գիտական տարբեր, հատ-

կապես կենսաբանական աշխատությունների հեղինակ, եմբարգրել է Գիտական շարժումը (1885—1887), Ն. Տաղավարյանը, ինչպես նշում է կենսաբան Ռ. Գարրիելյանը, ունեցել է մատերիալիստական հայացքներ, Այդ մասին տես՝ Ռ. Բ. Գարրիելյան—Արևմտահայ առաջավոր բնագետ-բժիշկ Նազարեք Տաղավարյանը (Հայ բժշկության և բիոլոգիայի պատմության սեկտորի Աշխատություններ, 1948, № 1),

Առաջին տպագրություն՝ Արևելք, 1898 թ., 3827,

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄՐՄՐՅԱՆ

Հ. Մրմրյան (1860—1926) — բանաստեղծ, պատմագիր, հմուտ հայագետ և գրականագետ։ Ունեցել է բավականին միատիկ հայացքներ, որոնք քննադատում է Ջոհրապըր Գրեյի է Հին օրեր, Պուետ Խաչատուր Միսաֆյան (1907) Թուրքահայ եին վաճառականությունը և վաճառական (1908), Մասնական պատմություն հայ մեծատուններու (1909), Պատմություն հայ գրականության (1910), Ստվերի հին դեմքերու (1907) և այլ աշխատություններ, որոնց մեծագույն մասը՝ անտիպ՝ ժամանակին հանձնված է եղել էջմիածնի Մատենադարանին։ Գեղարվեստական երկերից հայտնի է Ալեյություն։

1. Խոսքը Արսեն Բաղրատունու մասին է։

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1900, թ. 36,

ՀՐԱՆԻ ԱՍԱՏՈՒՐ

Հ. Ասատուր (1862—1928) — ականավոր բանասեր, գրականագետ, հրապարակախոս, մասնագիտությամբ իրավաբան։ Կատարել է նաև գրական փորձեր։ Աշխարհաբարի լավագույն գիտակներից մեկը։ Կազմել է հայոց լեզվի մի շարք դասագրքեր իր կնոջ՝ Ախլիյի հետ։ Մասնակցել է Մասիս հանդեսի (1892) և Մասիս օրաթերթի (1898) խմբագրմանը։ Հոդվածները ցանցնված են մամուլի էջերում։ 1901ին հրատարակեց Կ. Պոլսո հայերը աշխատությունը (տպված է Ս. Փրկչի հիվանդանոցի Տարեցույցի մեջ), 1921ին հրատարակեց Դիմաստվերներ գիրքը, որի մեջ առանձին գլուխներով ներկայացրել է Նիկողոս Զորայանի, Հովհաննես Հիսարյանի, Կարապետ Ութուճյանի, Նահապետ Ռուսինյանի, Գրիգոր Ուսյանի, Մտեփան Ոսկանի, Մատթեոս Մամուրյանի, Գրիգոր Զիլինկիրյանի, Սրբուհի Տյուսարի, Հակոբ Պարոնյանի, Մեսրոպ Նուպարյանի, Եղիա Տեմիրճի-պաշյանի, Գրիգոր Զոհրապի, Տիգրան Կամսարականի, Զապել Ասատուրի (Սիպիլ) դիմաստվերները։ Գրական փորձերը ամփոփված են Պատանեկան եերջնջումներ հատորի մեջ (1879)։

1. Խոսքը Աբրահամ Այվազյանի Շուր հայ կենսագրությունը գրքի մասին է։

2. Մկրյան Հովհաննես (1831—1909)—եկեղեցական գործիչ, բանասեր, Գրեկ է Կենսագրություն Մեսրոպ Քաղիաղյան Երևանցի աշխատությունը, որ լույս է տեսել 1886ին Արձագանքի մեջ և ապա արտատպվել է առանձին գրքով:

3. Իզմիրյանց Հովսեփ — ծնվել է Ղզլարում, նրա կտակած գումարով հիմնվել է Պոլսում Իզմիրյան գրական մրցանակը: Մեռ. 1883ին:

4. Զորայան Նիկողոս (1821—1859) — սնտեսագետ, հրապարակախոս, մանկավարժ, հեղինակ Նլարագիր ազգային դաստիարակության, Տեղեկություն տնտեսագիտության վրա, Վարժարան ընթերցանության և այլ աշխատությունների:

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս 1901, թ. 6:

ՌԵՔՆՈՍ ՊԵՐՊԵՐՑԱՆ

Ռ. Պերպերյան (1850—1907) — բազմաշխատ ուսուցիչ և ազդանդավոր հրապարակագիր: Իր մասնավոր դպրոցը, Պերպերյան վարժարանը, Պոլսո լավագույն ուսումնական հաստատություններից մեկն էր, որ գոյություն ունեցավ մինչև 1922 թիվը: Գրել է նաև Հրաշյա ծածկանունով: Հրատարակել է Մարգիկ և իր. Խոհ և հույ. Առաջին տերև, Դաստիարակի մը խաչերը և այլ գրքեր: Այս գիմանկարը գրված է Ռ. Պերպերյանի, ինչպես և նրա անվան վարժարանի (25-ամյա), կրկնակ հորեյանի առթիվ:

1. Խոսքը Սրբուհի Տյուսարի Մայրա վեպի մասին է:

Առաջին տպագրություն՝ Մասիս, 1901, թ. 43:

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Ծագված է Շիրակ հանդեսում (Ալեքսանդրիա)) Արտավազ ծածկանունով, իբրև անտիպ երկ, 1905ին, բայց գրված է եղել 1898 թ. դեկտ. 7ին: Շիրակի խմբագրությունը դիմանկարին կցել է հետևյալ ծանոթագրությունը իբր նախաբան, որը մեջ ենթադրում ամբողջովին. «Ընծահամբավ թրքահայ գրագետի մը այս էջը, զոր հանգեստ հեղինակին ձեռք անցուցած ըլլալու բախտն ունինք՝ կը պատկանի նույն վերնագրով հոգվածներու ոսկեշարքի մը որոնք, մինչև ասկե քանի մը տարի առաջ, Պոլսո պարբերական մամուլին գեղեցկագույն զարդը կը կազմեին: Մեր ընթերցողները ամենամեծ հաճությամբ պիտի լսեն անշուշտ՝ թե վարպետին անտիպ գրություններն ուրիշներ ևս — նորավեպ, «Մանոթ դեմքեր» և այլն — հառաջիկային հետզհետե լույս պիտի տեսնան Շիրակի մեջ: — Գալով այն տխրածանոթ դեմքին, որ այս հոգվածին ենթական է՝ ավելորդ չէ նկատել տալ թե հոգվածագիրը անոր գրական կարողության գովեստը կրնե հոս մասնավորապես: Այս վերապահությունը մեր կողմեն՝ դյուրավ կը բացատրվի անշուշտ» («Շիրակ» 1905, թիվ 4, էջ 250):

Մեզ ծանոթ չէ, թե ինչո՞ւ Շիրակի խմբագրությունը «տխրածանոթ» է անվանում Տեր-Մինասյանին, բայց ճիշտ չէ Շիրակի այն պնդումը, որ հեղինակը միայն նրա «գրական կարողության գովեստը կընեն»։ Զոհրապը, արդարության այնքան նախանձախնդիր մարդ, որոշակի ասում է, որ ինքը Տեր-Մինասյանին «շրջապատող խուլ հակառակության մասնակից» չէ։ Հետո, հեղինակը նրան անվանում է «աներկյուղ ըմբոստ»։ Սա, անտարակույս, մի բան նշանակում է։ Այս դիմանկարը գրելուց առաջ, Զոհրապը նույն հեղինակի Անգիր դպրությանը և առաջիկ հրկի մասին նույնպես խոսում է գովեստով (տես՝ այս հրատարակության երկրորդ հատորում)։ Հ. Պարոնյանը գրել է Տեր-Մինասյանի երգիծական դիմանկարը՝ վաճառեց Պարտիզակցի խորագրով։

1. Ակնարկում է լույս կրոնական գրական բանասիրական քաղաքական շաբաթաթերթի արտոնատեր լինելը 1895—1896 թթ.։

2. Ակնարկում է պարտիզակցի լինելը։

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՆՈՒՐՅԱՆ

Հ. Նուրյան (1839—1900) — ազգային գործիչ, երկար ժամանակ Ազգային ժողովի ատենապետ, ունեցել է շատ պահպանողական և ռեակցիոն հայացքներ։ Զոհրապը քննադատում է Հ. Նուրյանին գլխավորապես «Ազգին աղետները» շահագործելու համար։

Առաջին տպագրություն՝ Ազատամարտ, 1909, թ. 49։

ԷՋԵՐ ՈՒՂԵՎՈՐԻ ՄԸ ՕՐԱԳՐԵՆ

Էջեր ուղեւորի մը օրագրեն խորագրով ճամփորդական ակնարկների շարքը գրված է 1909—1913 թվերին, երբ Զոհրապը բուժման և այլ նպատակներով եղել է Բելգիայում, Գերմանիայում և Ֆրանսիայում, էջերը լույս են տեսել Կ. Պոլսի Ազատամարտ թերթում, թիվ 88, 361, 364, 367, 666, 672, 678, 684, 984, 996, 999, 1002, 1028 և 1101, էջեր ուղեւորի մը օրագրենի մի մասը՝ ինը ակնարկ, առանձին գրքով հրատարակվել է Իզմիրում, 1922ին, իսկ 1945ին Գահիրեում հրատարակված Մեր կյանքեն... ժողովածուի մեջ մտցված է յոթը ակնարկ, որոնցից երեքը չկան Իզմիրի հրատարակության մեջ։ Երկու ակնարկ (թիվ 88 և 1028) չի մտել ոչ մի հրատարակության մեջ, էջեր ուղեւորի մը օրագրենը ամբողջությամբ հրատարակվում է առաջին անգամ։ Արտատպվում է վերոհիշյալ ժողովածուներից և մամուլից։

Ա

Ափարքըման—*Ֆ. քնակարան բազմաթիվ հարկաբաժիններով*

Allée—*Ֆ. ծառուղի*

Ալլըման—*բ. աննման*

Ալեվլուկ—*մեղկ, թեթևսուլիկ*

Ախոնդանֆ—*հոռետեսություն, մեղամաղձոտություն*

Ախտածեա—*ախտավոր, ցավազար*

Աղկաղկ—*թույլ, տխեղծ*

Ամերիֆան—*սպիտակ կտավ*

(բյազ)

Ամիրա—*ազնվական տիտղոս*

Ամբարձիկ—*հպումից կծկվող ծաղիկ*

Այինկա—*ծխախտի մաքսանենգ*

Այվազ—*բարապան*

Այրացավեր—*վշտահար*

* Օտար բառերի, տեղանունների և ազգանունների Պ, Տ., Ճ, Կ. տառերը պետք է կարդալ Բ, Դ, Ջ, Գ. օրինակ՝ Պուլվառ—բուլվար, տերտ—դերդ, ճեհեննեմ—չեհեննեմ, կենճ—գենջ, Լատինատառ բառերը դրված են հայերեն այբուբենի համապատասխան տառերի բաժնում։ Հայատառ և լատինատառ օտար բառերին կից նշված է ո՛ր լեզվից լինելը, հետևյալ սղումներով. անգլերեն՝ անգլ., արաբերեն՝ ա., գերմաներեն՝ գ., թուրքերեն՝ թ., իտալերեն՝ ի., հունարեն՝ հ., պարսկերեն՝ պ., ֆրանսերեն՝ ֆ.։ Հայերեն բարբառային բառերի մոտ դրված է բ. տառը, իսկ օտար լեզվից աղավաղվող բառերի մոտ՝ աղ. սղումը։ Բառերի բացատրությունները և թարգմանությունները տրվում են կադեյի խտացումով և միայն հեղինակի կիրառած նշանակությամբ։ Չեն նշվում այն լատինատառ բառերը, որոնց հայերենները գործածել է հեղինակը անմիջապես նրանց կից, օր.՝ արդիկ (modern), արքայական պարտեզ (Parc royal), տպավորիչ (Impressio-nant), բարոյական հաղթանակ (Moralischer sieg), օրակարգ (Ordre du jour)։

Երկրորդ հատորի մեջ չեն մտնելու այն բառերը, որոնք արդեն նշված են առաջին հատորի բառարանում։

Անդրիաքցում—արձանանալ, վերա-
նալ

Անակնունելի — անակնկալ, ան-
սպասելի

Անծանակ—անարտա, անբիծ

Անճահ—անպատշաճ, անվայել

Անձկարեկ—կարոտակեղ

Անօսր—աննյութական, եթերային

Անճույր—ապահով, անվրդով

Անգոսնել—արհամարհել

Անգետ քե լա՛ն յուրյանց արժան,
քե տունն—չգիտեն ողբա՛ն
իրենց արքան, թե տոնեն

Ազապրել—պատվիրել

Ազալին—արդեն

Ազալավ—ղզրում

Ազալաք—թ. փաստաբան

Ազաժաման—ուշացած, հապաղած

Ազայն փոքուր—թ. բրդյա հաստ
լայն տափառ (շալվար)

Առջի բերան—առաջին հերթին

Աստեն համայն եղրեանի մեռա-
նին—այստեղ բոլոր եղբրեանի-
նեքը մեռնում են

Ավրնյու—Ֆ. պողոտա

Ավրշուկել—տակնուվրա անել

Ավուրչեմ—օրավարձ

Արածաղեմ—բծավոր դեմք

Արվեստակյալ—կեղծ, շինծու

Արտորան—աճապարանք

Ափափա—ապառաժուտ

Ք

Ballet—Ֆ. բալետ

Բարուրտն — պատճառաբանու-
թյուն, պատրվակ

Բարավրուն — վանդակի ձողեր,
վանդակորմ

Բակեղ—խմորեղենի մի տեսակ

Boudoir—Ֆ. կանացի ընդունարան

Bourse—Ֆ. սակարան, բորսա

Գ

Գեղ—խոնավ

Grand place—Ֆ. մեծ հրապարակ

Gracifique—գրաֆիկ

Գրգունուշ—հեշտալի

Grisette—Ֆ. պշրուհի

Դ

Դանայան տակառ—հունական դի-
ցարանությունից փոխարեքու-
թյուն, որը նշանակում է
չցվող, ծակ տակառ

Décolleté—Ֆ. հոլանի

Detective—անգլ. գաղտնի ոստի-
կան

Դի—կողմ

Դիմայլակ—դեմքն այլանդակող,
դիմակ

Դառիկուն—բարոյական պարտավո-
րություն

Դուն ուրեմ—երբեկից, հազիվ թե

Ե

Եգերտ—սահման

Եկեղեց—երեկոյան աղոթք

Եմենի—թ. շուտ, ոտնաման

Եփուն—փորձառու

Երիբամած—հալած, մաշած

Երփնել—երանգավորել

Զ

Զակտել—մոլի դառնալ

Զանգապան—ծնկակապ, սոնապան

Ձր-զր-թ. ձանձրալի հաճախ-
կանությամբ

է

էտրվայա—Այդերին հասուկ ան-
թառամ ծաղիկ

Elle mourait de l'hiver en ven-
dant le printemps—Ֆ. դա-
րունը վաճառելով մենուս մեր
նա ձմանը

էյլենեն—թ. ժամանց

էնթարի—թ. կանացի լայն զգեստ
Un grand nez n'a jamais de-
paré un beau visage—Ֆ. մեծ
քիթը երբեք չի տգեղացրել գե-
ղեցիկ դեմքը

էոզ—թ. հարազատ

Estrade—Ֆ. էստրադա, պա-
վանդան

Etiquette—Ֆ. պիտակ

Ը

Ըլլըվի—թ. լինի

Ընդարայա—ընդոծին, ինքնածին

Ըմա—թ. սակայն

Ընդելուզել—փակցնել, կցնել, դա-
րարել

Ըռնալիկ—փակիկ, սիրուն

Թ

Թանգած—

Թանգած—

Թավարծի—թրգոտ, թավամազ

Թե րեյն—թ. հարսանեկան քող

Թեմենահ—ա. արևելատիպ ող-
ջույն

Թլգ—թ. արագ

Թեղանյաղ—զգեստի թևերին

Թելլալ—թ. միջնորդ մոնետիկ

Թիլլալիեթ—թ. միջնորդներ

Թերատ—թերավարտ, կիսատ

Թեֆարիկ—ա. օծանելիք

Թմբկած—խորշոմած, թարշամած

Թոնրնկեցիկ—անձրևաթափ

Թրաուպենն ֆեսա—գ. այգեգութի
տոն

Թրավերո—Ֆ. երկաթգծի միջև ամ-
րացված գերան

Toilette—Ֆ. արդուզարդ

Թոփոթյոզ Ֆ. գործվածքեղեն
(վաճառանիշ)

Jambon—Ֆ. խոզի ապուխտ

Ժամ օյինի—թ. եկեղեցական տ-
րարողություն ձևացնող խազ

Ժյուփ—Ֆ. շրջազգեստ

Ի

Իզմն—ինձնից

Ինեն—ինձնից

Լ

Լաճապառնակ — լաճքի, կողերի
պահպանակ

Լարիկ—վերնազգեստ, թիկնոց

Լոճնայի—Ֆ. աղ. օթյակ

Խ

Խալրախ (գալփաթ)—թ. փափախ,
գլխարկի մի տեսակ

Խան—պ. իշխան, քարվանսարայ

Խաչալեթ—խաչակիր դրոշ

Խազալ—թ. կոշտ, տեսաշ

Խըյմեր—թ. ծառայություն

Խըյմեր—թ. հարգ, արժեք

Խըյմեր—ա. բախտ, վիճակ

Խըլավուզուրյուն — թ. միջնորդու-
թյուն

Խյակ—բեկոր

Խյուսմ—բուրոսվին թրջված, խըխ-
մած

Խալնոտ—ամաշկոտ, ամոթխած
Խալիկ—խեղկատակ, խրտվիլակ
Խորհրդարանական — պառլամեն-
տական

Մ

Մարուած — աչք-հոնք ներկած,
գծված
Մեքեմբուս—կոտորատվել

Պ

Կաղամար—թանաքաման
Կամակ—հոժար
Կանձկանա—կըղձա, կկարոտի
Կարկառ—ռելլեֆ
Կարշնեղ—ջլապինդ, ուժեղ
Carte postale—ֆ. բացիկ
Catalogue—ֆ. ցուցակ
Կելմե—թ. մի' արի
Կեղանկ—նեղ բերանով, խոր վերք
Կեղակարծ—երկբայելի, տարակու-
սելի
Կեցե—թ. երիտասարդ
Կիյոթին—ֆ. կառափնատ
Կլմանի—բ. կնմանի
Կոծկոծյալ—վշտահար
Conference—ֆ. ժողով, զեկուցում
Կորնթիք—կորնթարդ, կամարածե
Coup d'oeil—ֆ. ականակ
Կուրտ—ներքինացած

Լ

Habit—ֆ. տարազ
Համայրամել — երկարատե հոգե-
կան կապ ստեղծել
Համերամ—համանման
Համալ—թ. բռնակիր
Հայնուշ—հայհոյանք
Հաշաղկոտ—չարակամ
Հասարակ տեղիք — սովորականու-

թյուն, սովորական, կրկնված,
Հասունիստ—մոլեռանդ հայ կաթո-
լիկ պատրիարքի հետևորդ
Հալ—մեծ հայր
Հափրանալ—հղփանալ
Հափիք—ա. սարդիոն, (թանկագին
քար)
Հեղուն—հեղ, անգամ
Հեռատուկ—անամոթ, անպատկառ
Հեսկիք—սրունքի պահպանակ
Հիշ—թ. բնավ
Հյուլե—ատոմ
Հեննուք — մտմտուք, մտահոգու-
թյուն
Հուլ—անգլ. սրահ
Հովանի—սիրած, տարփածու
Հսկում—երեկոյան աղոթք
Հսկանալ—ժողովել

. Ձ

Ձառն—մազե
Ձտղկաճեր—ուղիղ, շիտակ մազ
Ձեռվընուն զա նե—եթե կարողա-
նան

Ճ

Ճագ—փայտյա դագաղ
Ճամբյան—թ. ապակեփեղկ
Ճաղուկ—ճկուն, դյուրաթեք
Ճարտարարվեստ — խնդաստրիա,
արդյունաբերություն

Ճարակիլ—տարածվել
Ճեննենն—ա. դժոխք
Ճիվ—ոտք
Ճուրք—ասեղնագործ նկար

Մ

Մանոնե—մահոկենի փայտից
Մանատարածամ—մահվան ճգնա-
ժամ

Մաղազա—թ. վաճառատուն

Մանադիկ — դարձդարձիկ, օլորա-
պտույտ

Մանրեկրօրդ—վայրկյան

Մասալ—ա. հեքիաթ

Մատամբոլ—ֆ. բամբակյա նուրբ
և տոկուն կտավ

Մատովակ—մատուցող

Marque—ֆ. պիտակ, վաճառանիշ

Made in England—անգլ. շին-
ված Անգլիայում

Made in Germany—անգլ. շին-
ված Գերմանիայում

Մեքսիկա—թ. 10 փարանոց

Մեկնոց—թիկնոց (պլաշշ)

Մեհնանդ — ուլունք, շղթայաձև
զարդ

Mellon—ֆ. յուրահատուկ գլխարկ

Մեհիտիե—թ. արծաթյա 20 դահե-
կանոց

Մեյտան—ա. հրապարակ

Մենե—մեզնից

Մեֆգի — թ. կարգ (տրանսպոր-
տում)

Մետայոն — ֆ. մետալյոն, հուշ
պարբակող թանկարժեք շրջա-
նակ

Մետաֆառէշ—մետաքսահյուս

Մերաֆ—ա. հոգս

Միւ-միւսկ—մեն-մենակ

Միսաֆիր—ա. հյուր

Մյուզե—ֆ. թանգարան

Մյուսյու—ֆ. (աղավաղված) պա-

րան

Մանդոլ—շամ գեթ

Մուզ—ա. քամված մրգի հոտ

Մուխթան—թ. կարիքավոր

Moire—ֆ. պապղուն, փայլփլուն
պաստառ

Մունին—թ. հենարան, գավազան

8

Ցա—գ. ալս

Ցազմա—թ. գլխաշոր

Ցազրնի—թ. գրագիր

Ցալը—թ. ծովափ

Ցայա—հ. մամիկ, տաաիկ

Ն

Նայալ—չրահարս, ծովանուշ

Նաբա—պ. նարտի

Նիրվանա — բուստայականության
խոստացած անրջային աշ-
խարհը

Նկանասակ—կարճահասակ

Նկարեն—նկարազարդ

Նշանակ—պիտակ, խորհրդանշան

Շ

Շաղփաղփում — սնտիարանու-
թյուն, ցնդաբանություն

Շափյուղա—կապույտ թանկագին
քար

Շրիկըլ—գ. հայելի

Շերի—ա. կրոնական դատարան

Շիջելավառ—մարվող, շիջող, շքե-
ղություն

Շկանյուն—սրբրի բախման ձայնը

Շուկատ—խաբերա, շուկայիկ

Shocking — անգլ. ցնցող, ան-
պատշաճ

Ո, Ու

Ողոֆիշ—աղաշող, աղերսող

Ունլան—գերմանական, ավստրիա-
կան և ռուսական բանակների
ուրույն զինվորական խմբավո-
րումներ (Անցյալում)

Ուլխիճանոս—հորդահոս

Զավուշ—թ. հիսնապետ, ազագ
 Զարշի—թ. շուկա
 Զարշիճի—թ. շուկայիկ
 Զէին ֆաշեր — նախանձամ էին,
 չէին հանդուրժում
 Զեփկեն — արևելյան տիպի անթև
 վերնազգեստ
 Զօգտեն—չհերքեն, չքավարան
 Զոնուխ—թ. երեխա
 Զորպանը—թ. գործատեր
 Զպլշկվել—չվարակվել, չփոխանց-
 վել
 Զուխա—թ. ասվյա կտոր

Պ

Պույտ—ֆ. հակ, ծանրոց
 Պախնվանդ—սեղմիրան (կորսեթ)
 Պախշիշ—թ. նվեր
 Պակուցիշ — երկյուղալի, վախազ-
 դեցիկ
 Պահնու-կին—հոմանուհի, սիրուհի
 Պայֆարիկ — պայքարի ընդունակ,
 (պայքարող)
 Պանֆնդ—դժամանիշ, թղթադրամ
 Պապա-մարդ—հարգելի, պատվա-
 կան մարդ
 Պատմունակ—հանդերձապահ
 Պապու-կին—մուրացկանուհի
 Պասմա—թ. տպածո կերպաս, շիթ
 Պասմանի—թ. տպածո կերպասի
 վաճառական
 Պատտուկ—փաթաթուն
 Parquet—ֆ. պարկետ
 Պատիր—խաբուսիկ, կեղծ
 Պատել—խաբել, մոլորեցնել
 Պարեգոտել—զգեստավորել, պատ-
 մունանել
 Պարելս—ժայռ, ապառաժ
 Պարխան—թ. պղնձյա շրաման,
 դուլլ

Պարծուկ — պարծենկոտ, գոռոզ,
 սնափառ

Պարուսակ—նուրբ թաղանթ, մաշկ
 Պարսկել—սքողիլ, ծածկել
 Պաֆարա—թղթախաղի մի տեսակ
 Պեզիկ—թղթախաղի մի տեսակ
 Pelerine—ֆ. թիկնոց
 Պելֆի—թ. գուցե, թերևս
 Պեսլեմե—թ. ծառա
 Պերաբ—ա. հրովարտակ, արտո-
 նակիր
 Պերենշտ—գուգված բեկ
 Person-Grata—ֆ. առանձնաշնոհ-
 յալ
 Պեֆյար—ա. ամուրի
 Piece—ֆ. թատերկ, պիես
 Պլզիմ տե նանըմբզ յո՛ւֆ մը—թ.
 մենք էլ հոգի չունենք
 Պիրե շյուն—գ. խնդրեմ
 Պիֆթեֆ—եզան փափուկ միս
 Պլլիս-պլլիս—չաղլիկ
 Պենդ—կրունկ, գարշապար
 Պյուրյունցուկ—թ. նավավարների
 մետաքսյա շապիկ
 Պոք—երկարաճիտ կոշիկ
 Պոզա—թ. կապոց, ծրար
 Պոռա—հ. փոթորիկ, մրրիկ
 Պուրփյուր—թանկարժեք քար, բոք-
 ֆիր
 Պուպոսոդ—թաքուն դիտող և չա-
 րաբանող
 Պրիշ-բադրի—թղթախաղի մի տե-
 սակ
 Պոռ—ֆ. դարակավոր պահարան
 Պուստին—պտտվին
 Պուլլարտին — ֆ. ծառուղիներում
 հաճախ ման եկող
 Պուրնուզ—թ. ցամքոց

Ռ

Ռամկավարական — դեմոկրատա-
 կան

Ռեմի — Քուրթիայում ծխախոտի
ֆրանսիական մենաշնորհ

Reclame — ֆ. գովաբանութիւն,
ռեկլամ

Renaissance — ֆ. վերածնունդ

Ռըտենկոբ — ֆ. հասուն ձկնի սեր-
թուկ

Ռինտ-ընտցա — առողջ, առողջա-
ցա

Rupture de nevrisme — ֆ. շղախի
դրութեան բեկում

Robes et confectiions — ֆ. շոքա-
զգեստներ և պատրաստի
զգեստներ

Ս

Սալեպ — արեւելյան տաք խմիչք

Սարաֆ — ք. լումայա խոխ, սեղա-
նավոր

Սեյմն — ք. արեւելյան տիպի կա-
նացի զգեստ

Սետիր — ք. բազմոց, թախտ

Սեֆեր բաւ — ք. իրար մեջ հոգ-
ցրված ամաններ, ամանաշար

Սքամպուլին — ք. այցելութեան
պաշտոնական զգեստ

Սքիմր — անգլ. շոգենավ

Սքոմբ — մատիտանկարչութեան մեջ
գործածվող թղթի ոլոր՝ սևու-
թյունը մեղմացնելու համար

Suffragettae — ֆ. քվեի իրաւունք
պահանջող անգլուհի

Սիւն — ք. զին

Սիրածնուն խավուշմիշ ըլլալ — սի-
րիլիներին հասնել, միանալ

Սմոխիկ — անգլ. պաշտոնական սև
զգեստ

Սյուս — ք. արդուզարդ, պշրանք

Sonorité — ֆ. հնչականութիւն,
հնչեղութիւն

Սոն-գիլանդ — ք. վերջին հաշվե-
կշիռ

Սոնֆայած — գոռոզացած, փրված

Սոսուրոդ — կաթկթող, ծորող

Saucisson — ֆ. երշիկ

Սոսկապան — վարագույր անկողնի
շուրջ

Սարե — ֆ. ընթրիք

Վ

Վայրապար — գուր տեղը

Վաֆաւ — ֆ. արծակուրդ

Veston — ֆ. բաճկոնակ

Վերիդիովը — վերի մասովը, վերի
կողմովը

Վերկիլի — առատածննդ, օժտված,
շնորհալի

Vice-versa — ներհակ, հակոտնյա,
հակառակ ուղղութեան

Վոքլած — լկտիացած

Յ

Յաղավար — հայ եկեղեցվո հինգ
մեծ տոներին տրված անուն

Յամակուն — ֆ. գործվածքի տե-
սակ

Յանդել — ֆ. ժանյակ

Յելիխանը — ք. երիտասարդ

Յյուլներ — գ. գերմանացի

Յերտ — պ. վիշտ, հոգս

Յիւտեմ — ա. կանացի զարդարուն
զգեստ

Tartoufisme — տարտուֆակա-
նութիւն

Dinant sur Meuse — ֆ. Մյուզ գե-
տի վրա Դինան քաղաքը Ֆրան-
սիայում

Ticket — անգլ. տոմսակ

Տսմին — ֆ. գիմակահանգեսի տա-
րազ

Տօլապ—թ. պահարան
«Տօլապ»—թ. հնարք, նենգամիտ
խաղ

8

Ցենժունի—թեթևաբարձու կին

Փ

Փանայիր—հ. տոնավաճառ
Փանամա—ծղոտե գլխարկ
Փանքալուն—ֆ. տափատ, շալվար
Փանսիոներ—ֆ. վարձակալ
Փառքի—ֆ. խաղ
Փառտըսյու—ֆ. թեթև վերարկու
Փեռեկտել—պատռել, ճեղքել
Փերեկտել—սեթևեթել, պճնվել,
սիգալ

Փեշը փեշին բերել—հարգալիիր
գիրք ընդունել
Փեշիս կը պտտեր—ինձ հետևում
էր, հետապնդում էր
Փեֆ շիրին—ա. շատ սիրուն
Փիացային—բ. շովայի գներին
Փլյուշ—ֆ. թավիշի մի տեսակ
Փոք—թ. ծալք
Փոքուր—փոքրթուրու — թ. լայն
տափատ, այդ տափատը հագ-
նողը
Փրենքան—ֆ. գարուն

Փ

Փամառա—հ. սենյակ, խցիկ
Փամիալ—ի. փոխանակադիր
Փանափե—ֆ. բազմոց, օթոց
Փառնե—ֆ. ծոցատետր
Փացա—ի. դրամարկդ
Փյոշկ—պ. դղյակ, ապարանք
Փլուրալ—ֆ. թմրեցուցիչ դեղ
Փյուրեմաուզ—գ. դարմանատուն,
ամբուլատորիա

Քյուն, մեծարանք
Քրքում—կոպերը բաց ու խուփ
անում
Քուլո—հ. հնարք, խաղ
Քյուլան—թ. թաղիքե գլխանոց
Cure d'altitude—ֆ. բուժում
բարձրադիր վայրերում
Քուլեի—թ. պահակ
Քոնիշիմենքո—ի. պետական պար-
տատումս, արժեթուղթ
Քոնսոլիտե—ֆ. բեռնակիր
Քոնսոլ—ֆ. ճարտարապետական
հենարան
Քոնսած, ֆոռս—ֆ. սեղմիրան,
կորսետ
Քրոշե—ֆ. ժայռակաձև հյուսվածք
Քուզում—թ. գառնակա, սիրելիս

0

Օլմազ—թ. չի կարելի, չի լինի
Օղուլ—թ. որդիս
Օյա—թ. ժայռակ, ասեղնագործ-
վածք

Յ

Յանելա—թ. ասվյա, բրդյա կտոր
Fantaisie—ֆ. մտացածին, երևա-
կայական նորույթ
Յանֆառ—ֆ. փռված իվագա-
խումբ
Յաֆիր—ա. անապատական, մե-
նակյաց
Fétez-Marie—ֆ. տոնեցեք աստ-
վածածինը
Յոնոկրաֆ—ֆ. ձայնագիր
Fonculaire—ֆ. ճոպանուղի
Formule—ֆ. բանաձև, ֆորմուլ
Յերեներ—ֆ. կաթոլիկ սքեմավոր-
ներ
Յրանկ—թ. ֆրանսացի
Յուրբունա—հ. փոթորիկ, մրրիկ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբան

7

ՆՈՎԵԼՆԵՐ

Խղճմտանքի ձայներ

Փոստալ՝ +
Դեյրան՝ +
Քեֆարիկ՝ +
Սառա՝ +
Մագդաղինե՝ +
ՂԱյրին՝ 0
Խարիսխը՝ 0
Տալիլա՝ +

8 ✓
20
30 ✓
40 ✓
47 ✓
53
67
74

Կյանքը ինչպես երե

Ճիտին պարտքը՝ 0
Երջանիկ մահը՝ +
Դեյրանկա՝ 0
Խիմակը՝ +
Ժամին բակը՝ ✓
Ճոկո՝ +

81
90
97 ✓
105
112
124

Փոթորիկն ք.	129
~~Վերադարձը~~	140
~~Քրեական~~	155
~~Կարծեմ թե~~	171
Հակոբիկ	177

Լ ա ռ ց ա Վ ե

~~Անդրշիրմի սեր~~	185
Հուսահոգին	195
Մամախիդ բարև ըրե	208
Մյուսը	219
~~Զարուղոն~~	233
Ռեհան	240
Առջի սեր առջի բարի	246
Կատակ	254
~~Ֆուրթունա~~	261
~~Մեղա տեր~~	266
Պարահանդեսին վաղորդայնը	273
Կապիկը	289
Զմարադտա	293
Մարապետը	297
Խեղուքը	308

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿԱԶՄԱՄ ԺՈՂՈՎԱԽՈՒՆԵՐԻՑ ԴՈՒՐՍ ՄՆԱՑԱՍ ՆՈՎԵԼՆԵՐԸ

Վարդապետին մականունը	318
Կանանց բժիշկը	325
Ներսես	351
~~Փոթորիկը~~	365
Սխալ	378
Առաջին զրկանքը	384
~~Անհավատարիմը~~	389

ՄԱՆՈՔ ԴԵՄՔԵՐ

Պուեստ Խաչատուր Մխաթյան	396
Բյուզանդ Քելյան	400
Եղիա Տեմիրճիպաշյան	405
Հակոբ Գուրգեն	410
Սիպիլ (Զապել Ասատուր)	414

—Արփիար Արփիարյան —	418
Տոթթոր Գարրիել Սևյան —	421
—Թովմաս Թերզյան —	426
Կարապետ Գարագաշ	430
Օգսեն Խոճասարյան	433
Հովսեփ Յուսուֆյան	436
Տոթթոր Նազարեթ Տաղավարյան	439
Հարություն Մրմրյան	443
—Հրանդ Ասատուր —	448
—Ռեթեոս Պերպերյան —	455
Վահան Վարդանյան Տեր-Մինասյան	460
Հովհաննես Նուրյան	464
ԷՋԵՐ ՈՒՂԵՎՈՐԻ ՄԸ ՕՐԱԳՐԵՆ	471
Մանարագրություններ	541
Բառարան կազմեց՝ Շահնուր Շահրիկյան	585

4 19
 5 12
 5 13
 8 14
 9 15
 10 16

17

ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՂՐԱԳ
ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
ԵՐԿՈՒ ՀԱՏՈՐՈՎ

ՀԱՅԱՐ I

Երևու Ս. Ս. Բարսեղյանի Կ. Ս. Բարսեղյանի

Խմբագիր՝ Մ. Ս. Բարսեղյան
Գեղ. Խմբագիր՝ Ա. Գ. Գրասպարյան
Տեխ. Խմբագիր՝ Օ. Փանիկյան
Վերստուգող ռեդակտոր՝ Հ. Իսկուխանյան

Գրառիչ 1705

Տիրաժ 20000

Հանձնված է արտադրության 23 IX 1961 թ.

Ստորագրված է տպագրության 10 XI 1961 թ.

Թուղթ՝ 84X108^{1/32} Տպագր. 37.0 մամ. = 30.34 հրատ. 25,2 մամ. + 1 ներդ. +
Գինը 96 կոպ.

Հայկական ՍՍԻ Գույտուրայի միջնատրոթյան հրատարակչությունների
և պոլիգրաֆ արդյունաբերության գիտավոր վարչության
№ 6 ապարան, Երևան, Թումանյանի փող. № 51: